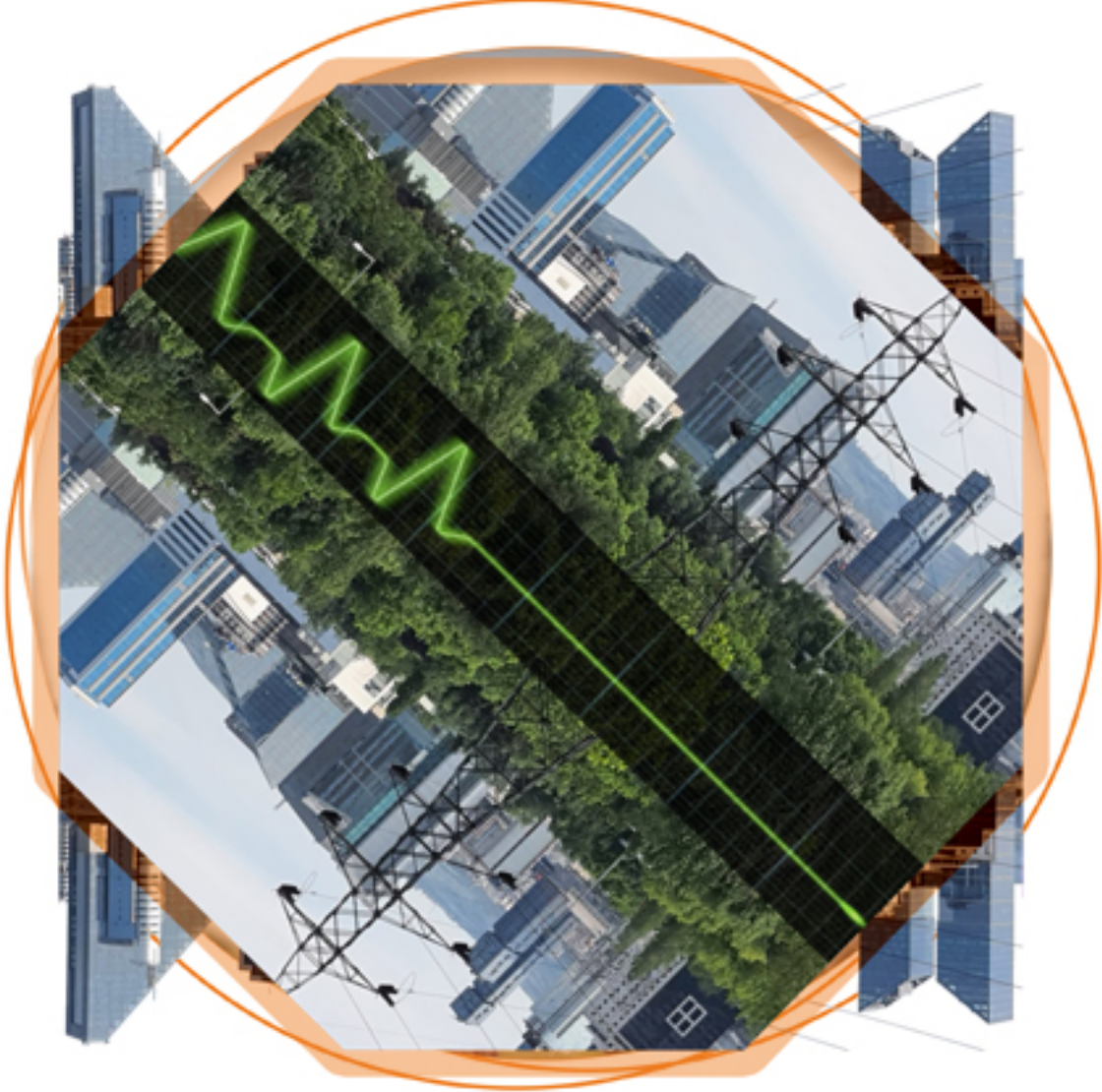

KENT AKADEMİSİ

KENT KÜLTÜRÜ VE YÖNETİMİ DERGİSİ | JOURNAL OF URBAN CULTURE & MANAGEMENT

ISSN: 2146-9229

centuries-old
traces of urban and
demographic movement

kentsel
ve demografik
devinimin yüzyıllık izleri

Volume: 17
Issue: 4

Cilt: 17
Sayı: 4

2024

www.kentakademisi.com

Volume 17, Issue 4,
**EDITORIAL BOARD and
INDEX**
IT WILL BE PUBLISHED
ON 17.07.2024

Volume 17, Issue 4,
EDITORIAL LETTER

IT WILL BE
PUBLISHED ON
17.07.2024

Sel ve Heyelana Bağlı Gelişen Zorunlu Göçlerin Kırsal ve Doğal Mirasa Etkisi: Çaykara Örneği

The Impact of Forced Migration Due to Flood and Landslide on the Rural and Natural Heritage: The Case of Çaykara

Saadet Gündoğdu¹

Öz

Bu çalışma, doğa kaynaklı gelişen sel ve heyelanlar sonucunda oluşan göç, iskân ve miras değerlerinin korunması arasındaki ilişkiye; sel ve heyelan riski yüksek olan kırsal ve doğal miras alanları ve kullanıcılarıyla ilişkilendirilen mirasa odaklanmaktadır. Konu, zengin kırsal ve doğal miras değerlerine sahip Trabzon Çaykara özelinde örneklenmektedir. Geçmişte yaşanmış olan Çaykara selleri üzerinden riskler araştırılmaktadır. Geçmiş afetlerden elde edilecek/ öğrenilecek bilgiler, risk azaltma ve hazırlık çalışmalarının nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda yönlendirici olacak ve de tehlikelere karşı alınması gereken önlemleri de belirleyecektir. Bu sebeple çalışmanın amacı; alandaki risklerin tanımlanması, sorunların tartışılması, sorunlara yönelik çözüm önerileri üretilmesi ve konu hakkında farkındalık oluşturarak yeni söylemler geliştirilmesidir. Günümüzde göçe sebep olan risklerin yönetimi ve aşırı doğa olaylarını tetikleyen iklim değişikliği, konuyla bütünlük şeklinde düşünülmelidir. Afetler sebebiyle zorunlu göçe sevk edilen insanların "toplu olarak taşınması", mirasın korunabilmesi için yeni oluşturulacak yerleştirme/ iskân yasalarında, göz ardı edilmemelidir. Çalışmada öncelikle sözü edilen konular hakkında genel ve tarihi bir perspektif sunulup, unsurlar arasındaki ilişki görünür kılınmakta; ardından Çaykara örneği üzerinden sorunların etki alanları, nedenleri ile engellenebilir sonuçları tartışılarak bu bütünlüğe sağlanmaya çalışılmakta ve unsurlar arasındaki ilişki netleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sel, Heyelan, Risk Yönetimi, Kırsal Miras, Doğal Miras, Zorunlu İskân

ABSTRACT

This study focuses on the relationship between migration, settlement and conservation of heritage values as a result of nature-induced floods and landslides; the heritage associated with heritage areas with these characteristics and their users, and the phenomenon of conservation. The subject is exemplified in Trabzon Çaykara, which has rich rural and natural heritage values. Risks are investigated through Çaykara floods experienced in the past. The information to be obtained and learned from past disasters will guide the precautions to be taken against the hazards we may face in the future, and how risk reduction and preparation activities should be carried out. For this reason, the aim is to define risks in the area, discuss problems, generate solutions precautions to the problems and develop new discourses by raising awareness about the issue. The management of risks that give rise to migration and the climate change that triggers extreme natural events should be considered as integrated into the subject. The mass relocation of people who were forced to migrate due to disasters should not be ignored in the new settlement/resettlement laws in order to preserve heritage. In the study, firstly, a general and historical perspective is presented about the mentioned issues and the relationship between the elements is made visible; by discussing the impact areas, causes and preventable results of the problems via the case of Çaykara, this integration is tried to be achieved and the relationship between the elements is made clarified.

Keywords: Flood, Landslide, Risk Management, Rural Heritage, Natural Heritage, Forced Resettlement

¹ Corresponding Author: (Dr. Öğr. Üyesi) Samsun Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Samsun, Türkiye, saadet.gundogdu@samsun.edu.tr, saadetgundogdu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2233-0890

GİRİŞ:

Türkiye’de en sık meydana gelen ve doğal tehlikelerin tetiklediği afetler depremler, seller, heyelanlar ve orman yangınlarıdır. Küresel ısınmaya bağlı gelişen çölleşme, orman alanlarının daralması, tarım topraklarının azalması gibi olaylar, insanları yer değiştirmeye zorlamaktadır. Göç ile çıkılan yerlerde tarım alanları verimsizleşmekte, araziler boş kalırken bağ, bahçe ve konutlar bakıma muhtaç hale gelmektedir. Bu süreçler ise ülkenin sürdürülebilir kalkınmasını etkileyen önemli faktörlere dönüşmektedir. Afetlerin ve afetlere bağlı gönüllü veya zorunlu göçlerin sayısı, bunların kültürel ve doğal mirasa olan etkisi de gün geçtikçe artmaktadır.

Göç ve iskân politikalarının tarihî perspektifte incelenmesi, 19. yüzyıldan günümüze kadar devlet müdahalesinin evrimini göstermekte, özellikle de savaşlar ve doğa kaynaklı gelişen afetler sebebiyle gerçekleşen göçlerin nasıl yönetildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, planlı konut üretiminin, afetler sonrası iskân çalışmalarında nasıl bir rol oynadığı ve bu politikaların kültürel ve doğal mirasa etkisi üzerindeki uzun vadeli etkileri bu metinde ele alınmaktadır. Çalışmada, afetlerin ve göçlerin kültürel ve doğal mirasa olan etkileri, sadece fiziksel değil aynı zaman da sosyal ve kültürel düzeyde de incelenmektedir. Toplumların geleneksel yaşam biçimleri, üretim teknikleri ve yerel değerleri nasıl değişime uğradığına dair bir analiz sunulmaktadır.

İklim değişikliği gibi risklerin kültürel miras üzerinde oluşturduğu tehditlerin artırması bağlamında, önleyici ve koruyucu tedbirlerin önemine vurgu yapılmaktadır. Kültürel mirasın sürdürülebilir bir şekilde korunmasının, afet risklerinin azaltılması ve toplumların hazırlıklı olmasıyla mümkün olduğuna dikkat çekilmektedir.

AFAD’ın afet haritalarında² 2019’a kadar gerçekleşen sel ve heyelanların sayısı Trabzon ve yakın çevresi için en üst seviyelerdedir. Bu istatistik yalnız Trabzon’un değil, tüm Doğu Karadeniz Bölgesinin kırsal miras ve kültürel peyzaj açısından risk altında bulunduğunu göstermektedir. Bu çalışmada doğal tehlikelerin tetiklediği afetlerden sel ve heyelanların sebep olduğu göçler ve bu durumun kültürel mirasa etkisi Trabzon’un Çaykara ilçesi örneği üzerinden anlatılmıştır.

1. Yöntem

2019 yılı AFAD haritalarından da **(Şekil 1)** okunduğu üzere ülkemizde Trabzon ve çevresinde gerçekleşen sel ve heyelanlar bölge genelinde en yüksek seviyelerde kaydedilmiştir. Bu durum da Doğu Karadeniz’in kırsal ve doğal mirasının önemli bir risk taşıdığını göstermektedir. Bu çalışmada, sel ve heyelanların doğal peyzaj, mimarlık mirası ve kırsal mirasa olan etkisi ve bunların beraberinde getirdiği göç olayları Trabzon Çaykara örneği üzerinden detaylı bir biçimde incelenmiştir.

² AFAD’ın bu çalışmasının yanında, Karadeniz Teknik Üniversitesi resmî web sitesinde Heyelan Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi kurulduğu 24 Mart 2023 tarihinde yayınlanmıştır. LİDAR teknolojisi ile risk azaltma çalışmalarına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

İlk olarak kapsamlı ve detaylı bir literatür araştırması yapılmıştır. Ardından, kavramsal çerçevede vurgulanmış olan doğa kaynaklı gelişen sel ve heyelanların sebep olduğu göçlerin kırsal ve doğal miras üzerindeki etkisinin en yoğun olduğu bölge Doğu Karadeniz olarak tespit edilmiştir. Bundan yola çıkarak Trabzon ili Çaykara ilçesinde yaşanan seller, heyelanlar, göçler ve bunların miras üzerindeki etkisi çerçevesinde bir doküman analizi çalışması yapılmıştır. Alan araştırmasından elde edilen bulgular değerlendirilerek, yapılan bu analizler sonrasında, tartışma bölümünde de detaylandırıldığı üzere afetlerin sonrasında kimi zaman da afetlerin öncesinde gelişen/geliştirilen iskân politikalarının Türkiye’de güncellenmesi, kültürel ve doğal mirası oluşturan değerlerin de bu politikalara eklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Bunun yanısıra, toplu yerleştirmelerin mirasın korunmasındaki önemi de vurgulanmıştır.

Çalışmada yapılan doküman analizinde veriler: eski gazetelerin arşivlendiği Başbakanlık Osmanlı Arşivinden ve Cumhuriyet Arşivinden elde edilmiştir. Trabzon’daki Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü’nden yetkili kişilerle görüşülmüş olup ilgili evraklar/arşiv kayıtları temin edilmiştir. Güncel veriler konusunda Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde AFAD’ın verilerine ve sel, heyelanlar üzerine yerinde ölçümlerin yapıldığı akademik çalışmalara öncelik verilmiştir.

2. Göç ve İskân Politikaları

Osmanlı’da 19. yüzyıl başlarında göçmenlerin yerleşimi için düzenlenen iskân çalışmaları belediyelerin (*şehremaneti*) görevlerinden biri olarak ele alınmıştır. 1860 yılındaki göçlerin ardından Trabzon Valiliği tarafından İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu tesis edilmiş; komisyon hem göçmenlerin geçici yerleşim sorunlarıyla hem de sürekli yerleştirilmeleriyle ilgilenmiştir. Vilayetlerde bu komisyona bağlı göçmen müdürlükleri kurulmuştur (Tekeli, 1990).

Planlı konut üretimi, 19. Yüzyıl sonlarında Osmanlı Türkiye’sinde, savaş veya doğal afetlerin ortaya çıkardığı ihtiyaçlar doğrultusunda devlet eliyle başlatılmıştır. Cengizkan (2004) bu duruma olağanüstü koşulların konutu demekte ve bunun bugünkü afet öncesi veya sonrası üretilen afet konutu yeniden yerleştirme kavramını akla getirdiğini ifade etmektedir.

Osmanlı’daki iskân çalışmaları ve mübadillerin yerleştirilme planları birçok bilgi barındırmaktadır. Bu planlar, özel örgütlenmelerin ve politikaların gelişmesini sağlamıştır. Afetlerle gelişen iskanlar dışında tarımsal iskân, nasıl daha hızlı ve daha ucuz ev elde edileceği sorununu çözmek için uygulanmıştır (İpek, 1996). Tekeli (1990), Kurtuluş Savaşı sonrası yapılan şehirselleştirme ve tarımsal iskan, en kapsamlı, en planlı iskân olarak ifade etmektedir.

1923’te kurulan Mübadele İmar ve İskân Vekaleti, 1925’te Dahiliye Vekaleti’ne bağlı İskân Umum Müdürlüğüne devredilmiştir (Tekeli, 1990). 1934’ten sonra Türkiye’ye gelenler, 21 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu’na göre yerleştirilmiştir (Geray, 1971).

1950-1990 arasında yerleştirme sorunları çeşitlenmiştir. Bunlardan biri, doğa kaynaklı afetlerden kaçınabilmek için gerçekleştirilen yer değiştirmelerdir. 1959’da 7269 sayılı Afetler Yasası çıkarılmış, 1965 yılında Afetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1959 yılına kadar doğal afetlere ilişkin her önlem için ayrı yasa çıkarılmıştır. Devlet tarafından uygulanan en yaygın önlem nüfusun **kısa uzaklıklar içinde** yeni bir yere yerleştirilmesidir. Bazen sorunlar kısa mesafelerde çözülemediğinde yerli halk daha uzaklara iskân edilmiştir. 16 Temmuz 1970’te 1306 sayılı yasa çıkarılmıştır. Yeni yasa 2510 sayılı İskân Yasası’na ekler yaparak, iskân sorununa eskisinden farklı bir bakış açısı getiriyordu. İskân sorununun devlet tarafından yapılan hibelerle çözümlenmesinin terk edilmiş, bunun yerine bir fona dayalı olarak uzun vadeli bir borçlanma yolu geliştirilmiştir. İkincisi iskânda tarım dışı sektörlere öncelik verilmiştir (Tekeli, 1990).

Afetlerin sık yaşandığı yerlerde devlet eliyle yer değiştirme yapılırken, henüz gerçekleşmediği yerlerde nakil uygulanır. Örneğin sıklaşan sel ve heyelanların ardından Çorum'un Alaca kazasına bağlı Dereyazıcı köyü, Dahiliye Vekaleti kararnamesiyle Kıranya Çeşmesi civarındaki araziye; Çankırı ilinin Yapraklı bucağına bağlı Bugetakseki köyü ise Çankırı merkez ilçeye bağlı Dedeköyü ile Alagöz köyü arasındaki Bozkır mevkiine nakil ve iskân edilmiştir (Cihangiroğlu, 2007).

3. Doğa Kaynaklı Gelişen Afetlerin Kırsal Miras Üzerindeki Etkileri

Son zamanlarda uluslararası çalışmalarda, Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliğinin (UNHCR) 2022 yıl sonu, Zorla Yerinden Edilme (*Global Trends* kitabı) adlı raporunda çatışma, şiddet, insan hakları ihlallerine bağlı olarak yaklaşık 108,4 milyon insanın yer değiştirmek/ göç etmek zorunda kaldığı aktarılmaktadır (UNHCR, 2022). Ülkemiz savaş/çatışma sebebiyle gelişen uluslararası zorunlu göçler bağlamında milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'de doğal tehlikelerin tetiklediği afetlerle gelişecek olan iç göç etme riskinin yüksek olduğu bölgeler mevcuttur. Afet tarihi bakımından sel ve heyelanlar Doğu Karadeniz Bölgesinde sıklıkla görülmektedir. Değinen afetler nedeniyle ülkemizde birçok zorunlu göç gerçekleşmiştir. Hatta bazı yerleşimlerde tahliye işlemi, risk yönetimi bağlamında afetten önce yapılmıştır.

Doğal tehlikelerin tetiklediği afetlerin yaşandığı yerlerde, zarar gören yerleşimlerin yeniden aynı yerde kurulduğu görülmektedir. Ünal ve Vatan (2012), bu alanlardaki geleneksel mirasın korunması ve devamlılığı üzerine kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiğini ve afete karşı hassas bölgelerde yaşamak konusunda bilgiye ihtiyacımız olduğunu belirtmektedir. Bazı yerlere özgü yaşam gelenekleri, üretim pratikleri ve benzeri özgün eylem ve anlatımların korunması, kültürel mirasın sadece fiziksel değil yerin ruhu ile bir bütün olarak korunabilmesidir. İnsan-mekân-doğa ilişkisi kavranırsa, riskleri tanımlamak ve risk azaltma çalışmalarına başlamak kolaylaşacaktır.

Sürdürülebilir gelişmeye ve psikolojik refaha katkısı yadsınamayan miras değerleri ve kültürel peyzajlar, doğa ve insan kaynaklı riskler nedeniyle tehlike altındadır. Kültürel mirasımıza yönelik risk türleri ani ve yıkıcı olaylardan (büyük depremler, seller, yangınlar ve silahlı çatışmalar gibi) kademeli ve kümülatif süreçlere (kimyasal, fiziksel veya biyolojik bozulma gibi) kadar çeşitlilik göstermektedir (ICCROM, 2016). Genel olarak, uluslararası çalışmalar göstermektedir ki iklim değişikliği kaynaklı etkiler tipik olarak deniz seviyesinin yükselmesi, seller, kıyı erozyonu, hava ve deniz sıcaklıklarındaki değişiklikler; nemdeki değişiklikler, kasırga, fırtına veya kuraklık gibi aşırı hava olayları ve toprak ve tortu koşullarındaki değişiklikler gibi unsurları içerir (Fatorić ve Seekamp, 2017). Bundan ötürü iklim değişikliğinin etkilerinden birisi sıcaklık artışı ve su seviyelerinin düşecek olması iken bir diğeri periyodik seller ve aşırı meteorolojik olaylardır (ICOMOS, 2021). Gençler (2017), iklim değişikliğinin kültürel miras üzerindeki direkt ve dolaylı etkilerini şu şekilde özetlemektedir:

“İklim değişikliğinin kültürel mirasa etkileri arasında su, nem ve asit seviyesindeki değişikliklerin yapı malzemesi bünyesinde fiziksel, biyolojik ve kimyasal hasarlara neden olurken, sel, fırtına, hortum gibi ani ve şiddetli hava olaylarının ise yapılarda strüktürel hasarlara neden olması, çölleşme ve erozyon sonucu yapının oturduğu zeminin zayıflaması ve toprağın değişen tuz ve asidite dengesi nedeniyle yeraltı kalıntılarının hasar görmesi sıralanabilir. Öte yandan, iklim değişikliği sonucu yaşanan göçler, hem kültürel mirasın bakımsız kalarak yok olmasına, hem de toplumların kültürel miraslarından uzaklaşarak aidiyet/kimlik bağlarını yitirmeleri gibi ciddi sosyal sorunlara sebep olmaktadır.”

AFAD (2014), ise miras değerlerine yönelik tehlike ve risklerin yönetiminde sadece bir riskin değil, derecelendirme değerlerine göre tetiklemeyle oluşabilecek tüm risklerin hesaplanarak risk azaltma çalışmaları yapılması gerektiğini belirtir.

Kırsal alanların/ yerleşimlerin sahip olduğu tarımsal üretim, su kaynakları, bitki örtüsü, jeolojik yapısı, gelenekleri, oraya ait yapım teknikleri vb. ile ilgili ICOMOS-IFLA 2017 yılında “Miras Olarak Kırsal Peyzajlarla İlgili ICOMOS-IFLA İlkeleri”ni yayınlamıştır. Buradaki kırsal peyzaj tanımı:

“İnsan ve doğa etkileşimi ile oluşturulmuş, gıda üretimi ve diğer yenilenebilir doğal kaynakların üretimi için kullanılan karasal ve sulak alanlardır. Kırsal peyzajlar çok işlevli kaynaklardır. Bütün kırsal alanlar aynı zamanda bireyler ve toplulukların onlara atfettikleri kültürel anlamlar sahip olduğundan tüm kırsal alanlar kırsal peyzajdır” şeklindedir (ICOMOS-IFLA, 2017).

Afetler bütün bir ekosistemin tahrip olmasına neden olabilir. Su kenarı ve suya yakın kırsal yerleşimler, aşırı yağmurlar veya toprağın hatalı kullanımı nedeniyle sel ve heyelana maruz kalır (Güler, 2022); kullanılamaz olur, boşaltılır. Kırsal alanlardaki göçler nedeniyle kullanıcılar değiştiğinde, geleneksel yapılar farklılaşır; kültürler yer değiştirir. Bu değişim nedeniyle farklı yerel yapım teknikleri ve üretimler ortaya çıkar. Çünkü yüzlerce yılın birikimiyle gelişen kırsal yerleşimlerde, değerlerin çevresi ile insanların karşılıklı uyumu, geleneksel bilgiyi yansıtmakta, temsil etmekte ve döneminin peyzaj özelliklerini, ustalıklarını aktarmaktadır (Gündoğdu ve Ünal, 2020a; Bronner, 2006). Ayrıca, göçle birlikte miras değerleri, ekolojik yaşam, tarımsal peyzaj ve biyolojik çeşitlilik zarar görmektedir. Gündelik yaşam alışkanlıkları değiştiğinde, bellek yitimi gerçekleşir, yerel bağlamlar birbirinden uzaklaşır. Bu nedenle kentlere odaklanan iklim değişikliği çalışmaları, kırsal yerleşmeleri, bölge ekoloji ve doğasıyla gelişen peyzajları ve bunların kültürel değerlerini ihmal etmemelidir.

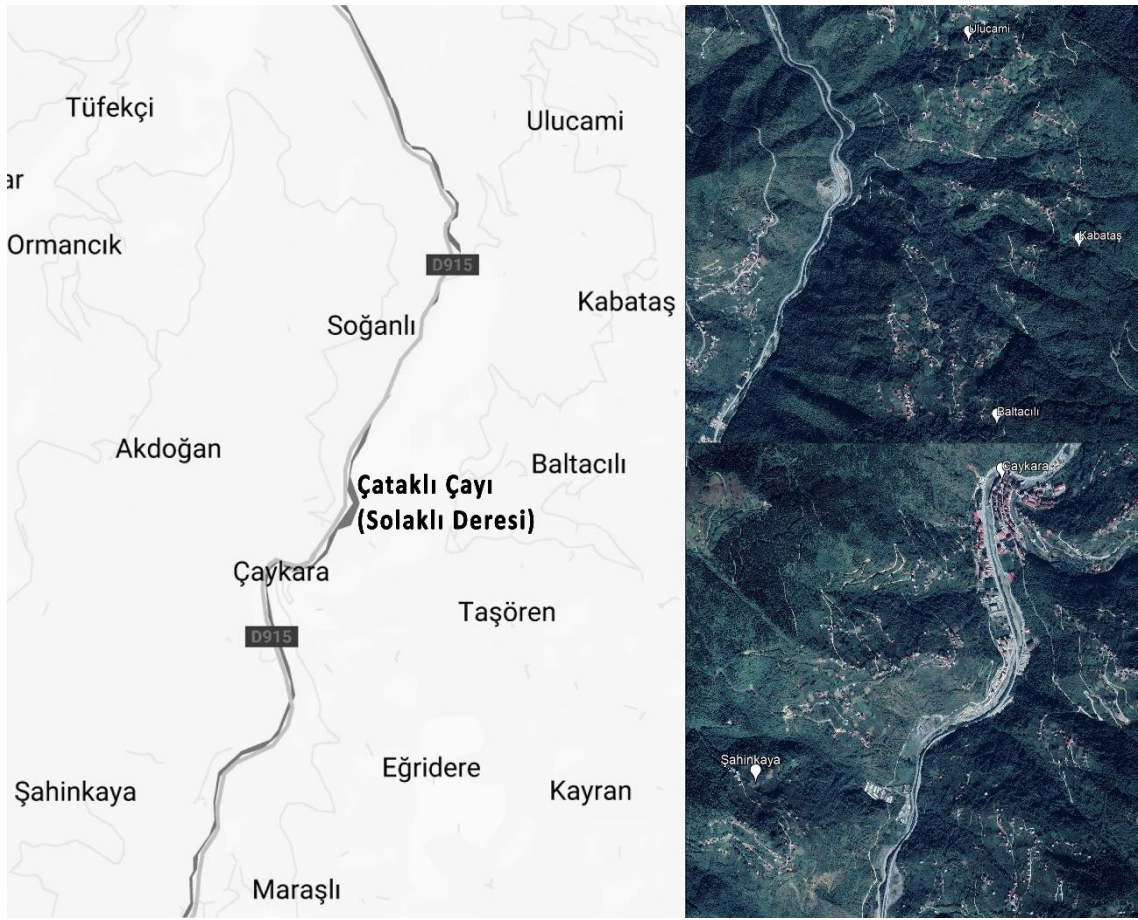
2019 yılında ICOMOS İklim Değişikliği ve Kültürel Miras Çalışma Grubu, kültürel miras çalışmalarının iklim değişikliği çalışmaları ile nasıl bütünleşeceğini risk azaltma alt başlıkları (incinebilirlik, zarar azaltma, dirençlilik, hazırlık vb.) çerçevesinde anlatan Geçmişimizin Geleceği: Kültürel Mirasın İklim Eylemine Dahil Edilmesi (*The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action*) adlı bildiriye yayınlamıştır (ICOMOS-CCHWG, 2019). Buradan yapılacak en önemli çıkarımlardan birisi; geçmiş afetlerden elde edeceğimiz/ öğreneceğimiz bilgilerin, gelecekte karşılaşılabileceğimiz tehlikelere karşı nasıl önlemler almamız ve risk azaltma ve hazırlık çalışmalarını nasıl yürütmemiz gerektiği konusunda bizleri yönlendirecek olmasıdır.

Geleneksel/yerel yapı üretim bilgisi, geleneksel malzeme/kaynaklar ve geleneksel/yerel geçim kaynaklarının afetlerden ötürü zarar görmesi, kırsal toplulukların direncini olumsuz yönde etkileme eğilimindedir (Gündoğdu ve Ünal, 2020a).

Göç edenler belki daha önce hiç görmedikleri yerlerde hayatlarını sürdürmek zorundadırlar. Gerideyse kimliklerini ve benliklerini oluşturan, somut ve somut olmayan değerlerini, geçmişlerini bırakırlar (Yılmaz, 2014). Afetler hatıralara olan bağlılığı, coğrafyaya ait imgeleri yok ederken; göç, kişilerin doğa ile kurduğu bağa, taşınmaz mallar üzerindeki hakkına ve geliştirdiği kültürel birikime telafi edilemez zararlar vermektedir. Topluların ortak hafızası, göçle taşınmakta, dağılmakta ve kaybolmaktadır (Gündoğdu ve Ünal, 2020b).

Terk edilen kırsal alanlarda, toprakla kurulan bağ ve yere özgü kırsal üretim tekniklerinin zorunlu olarak terk edilmesi, geleneksel üretim bilgisinin aktarımının kesintiye uğraması kırsal nüfus üzerinde, sosyal kimlik/aidiyet kaybı gibi olumsuz etkiler oluşturmaktadır (Güler, 2016; Acar Bilgin ve Kıvılcım, 2020). Öte yandan doğal tehlikelerin tetiklediği riskler olduğu halde bu bölgelerde yaşamın süreklilik gösterdiği durumlar da vardır. Çoğu insan hayatını kurarken yaşam ve varlıklarını riske atarak yanardağların yakınlarını, taşkın yataklarını ya da aktif fay hatlarının üzerini tercih etmektedir. Afetlerden zarar gören yerleşimleri terk eden insanların bir süre sonra evlerini aynı alana inşa ettikleri görülür. Benzer durum Trabzon Çaykara kırsalında da yaşanmıştır (**Şekil 2**). Bunun sebebi kültürel ve ekonomiktir; çünkü volkanik küller toprağı zenginleştirerek yanardağların çevresini tarıma elverişli hale getirmektedir. Geniş taşkın yatakları ise verimli tarımsal topraklar, ucuz alanlar ve doğal ulaşım

koridorları sağlamaktadır (Hyndman, 2011).

Şekil 2. Trabzon Çaykara ve yakın çevresinde (Ulucami, Kabataş, Baltacılı, Çaykara, Şahinkaya) sel ve heyelanın gerçekleşip fiziksel ve doğal yapının zarar görebildiği köylerde, günümüzde aynı konumda tekrar kurulmuş yerleşimler (google earth kullanılarak yazar tarafından üretilmiştir).

Afetlerin doğurduğu sonuçlara karşın dünya genelinde birçok kuruluş oluşmuştur. Avrupa Konseyi tarafından 1993'te alınan Doğal Afetlere Karşı Mimari Mirasın Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararında, doğal tehlikelerin tetiklediği afetlerden doğan zararın azaltılabilmesi için tedbirler bulunmaktadır. 2011'de Dünya Bankası, Portekiz Sintra'da 11. Dünya Mirası Kentleri Birliği olarak Dünya Miras Kentlerinde Sel ve Toprak Kayması Risklerini kapsamlı bir değerlendirmeye sunan bir rapor hazırlamıştır (Bigio, 2012).

2015'te Birleşmiş Milletlerin ev sahipliğinde ve Dünya Afet Risk Azaltımı Konferansı (*World Conference on Disaster Risk Reduction- WCDRR*) kapsamında düzenlenen, "2015-2025 Heyelan Afet Riskinin Küresel Tanıtımı ve Azaltımını Anlama" toplantısında, "2015-2030 Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi" kabul edilmiş olması önemli bir adımdır. Koruma bağlamında alınan kararlarda, geleneksel, yöresel ve yerel bilgi ile uygulamaların bilimsel bilgilerin tamamlayıcı nitelikte olacak şekilde yer ve şartlara uygun hale getirilmesi, sektörde ve politika alanlarında ortak yaklaşımların geliştirilmesi; teknik ve bilimsel kapasitenin güçlendirilmesi, metodoloji ve modeller geliştirilmesi gibi konulara dikkat çekilmiştir (Gündoğdu ve Ünal, 2020a).

Araştırma konusunda kapsam olarak Doğu Karadeniz Bölgesi seçilmesinde son yıllarda yaşanan seller de belirleyici olmuştur. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (*Intergovernmental Panel on Climate Change- IPCC*) 2013 yılında yayınladığı AR5 Raporu'na göre iklim değişikliğinin etkisi altında

Türkiye sınırları içerisindeki Karadeniz Bölgesi'nde yağışların %10-20 oranında artarak, yağışlara bağlı olarak bölgede sel risklerine sebep olacağı öngörülmektedir (Talu, 2015).

4. Araştırma Alanı

4.1.Trabzon'un Kırsal Yerleşimlerinde Sel, Heyelan, Göç ve Miras İlişkisi

Yer kayması olarak da bilinen heyelanlar, yamaç dengesinin bozulması sonucu, yerçekiminin de etkisiyle arazinin bir bölümünün (kayaların, toprağın, ufalanmış taşların ve büyük ölçüde tabakaların) yamaç eğimi doğrultusunda yani koparak aşağı veya dışa doğru hareket ederek şekil ve yer değiştirmesi olarak tanımlanır. Kütle hareketini, doğa ve insan etkinlikleriyle ilişkili nedenler tetiklemekte ve bunun türünü belirlemede etkili olmaktadır (Öztürk, 2002, 35-36).

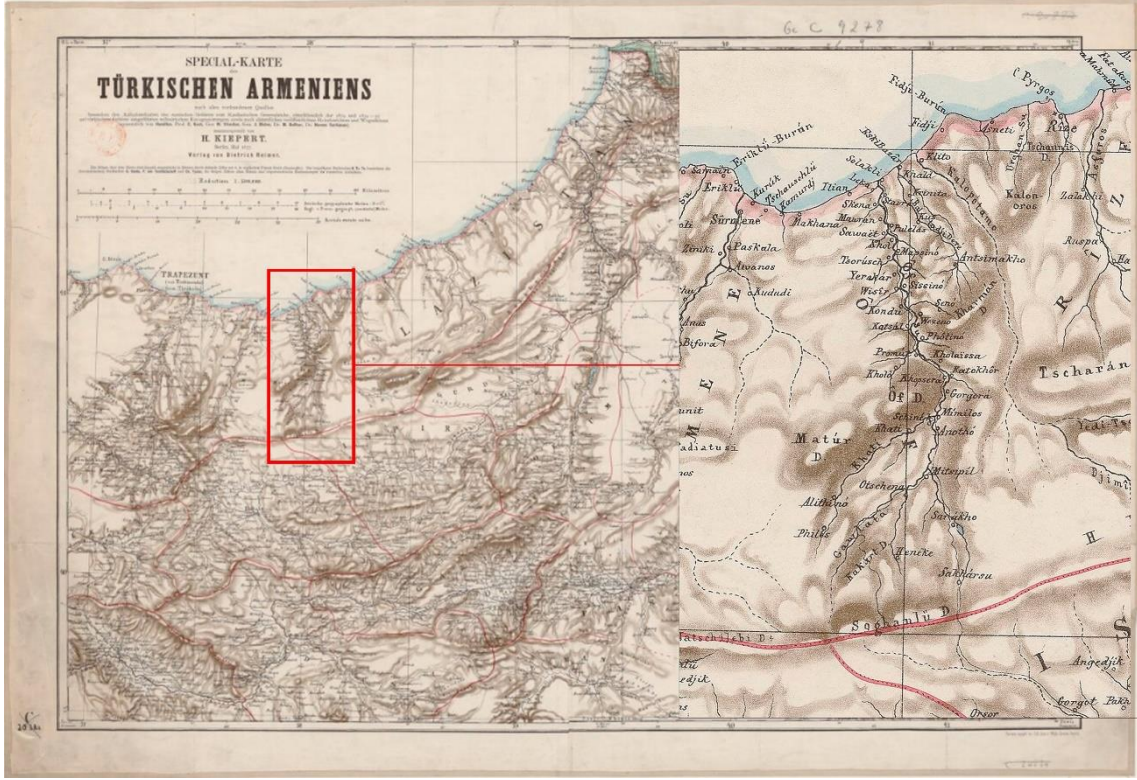
Kütle hareketlerinin %70'i dış etken olan insani müdahaleler sonucu meydana gelir. Bu sebeple yerleşim yerlerindeki kütle hareketleri boş alanlardaki hareketlerden fazladır (Abdik, 2012). Abdik'e (2012) göre heyelanlar, ortaya çıkabileceği yüzeyde meydana gelen çatlama ve oynamalara bağlı olarak tahmin edilebilir afetlerdir. Bu sebeple, izleme sistemleri yardımıyla, heyelanlar gerçekleşmeden programlı boşaltma çalışmaları yapılabilir. Büyük heyelanlar aşırı yağışlardan sonra meydana gelmektedir. Sınır değerdeki yağış miktarının üzerinde gerçekleşen yağışlar, Karadeniz Bölgesi için tehlikeli bir durum oluşturmakta, maddi ve manevi zararların meydana gelmesine neden olan heyelanlara sebep olmaktadır. Çevreye zarar veren taşkın su selleri ise bu yağışlar ve eriyen karlar sonrasında oluşmaktadır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü Karadeniz Bölgesine ait 1970-2010 arası aylık yağış değerlerini Abdik (2012), kullanarak yaptığı çalışmasında, heyelanların tarih ve yerlerine ait bilgileri karşılaştırmış; ilişkili bulduğu sonuçları yorumlamıştır. Abdik'in (2012), araştırması, sınır yağış değerlerinin altında dahi değerlerde de heyelan olaylarının gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum, *"...Heyelanın gerçekleştiği tarihteki yağış değerlerinin, sınır yağış miktarı değerlerinin altında olsa bile, yakın zamandaki yüksek yağışların jeolojik yapı üzerinde oluşturacağı birikimin az bir yağış durumunda dahi heyelana sebebiyet vereceği"* (Abdik, 2012) anlamına gelmektedir. Trabzon'daki heyelanların neredeyse tamamı bu Abdik (2012)'nin tespit ettiği şekilde gerçekleşmiştir.

Karadeniz'de, jeolojik, meteorolojik ve topoğrafik özellikler nedeniyle yaygın olarak heyelan ve seller meydana gelmektedir (**Şekil 3**). Doğu Karadeniz, ülke genelinde, yıllık yağış miktarının en yüksek ve yağış dağılımının en dengeli olduğu yerdir (AFAD, 2020). Trabzon'un kırsal yerleşimi özelinde, arazinin eğimli oluşu ve yağış yoğunluğuna ek olarak heyelan bölgelerinde plansız yerleşimler kurulması heyelan zararlarını arttırmaktadır.

Şekil 3. Trabzon ili Araklı ilçesi Çamlıktepe mevkiinde gerçekleşen 2019 seli (DSİ, 2019).

Bölgede yerleşimler, deniz, nehir ve dere kenarında yoğunlaşmıştır (**Şekil 4**). Doğudan batıya sıralanan Pontus Sıradağları, bölgenin güneyinde dağ kuşağı şeklinde ve denize paraleldir. Dağlar ve kıyı arasında, akarsuların derin vadilerle yardığı platolar bulunur. Dik yamaçlar ve yüksek eğimli dağ zincirlerinin güneyden kuzeye yarılarak oluşturduğu yüksek enerjili akarsular ve genç vadiler, bölgenin önemli jeomorfolojik özelliklerini taşır.

Şekil 4. Heinrich Kiepert'e ait (1818-1899) Doğu Karadeniz Bölgesi üzerinde Of Solaklı Deresi (Çataklı çayı) çevresi yerleşimler ve coğrafyası.

Sahil şeridinden itibaren dağların birden yükselmesiyle oluşan yüksek eğim, her mevsim süren düzenli ve aşırı yağışlar, fliş⁴ özelliği gösteren tuf, belirli kayalardan oluşan toprak yapısı, bölgede heyelan oluşumunda kilit bir etken olarak öne çıkmaktadır (Abdik, 2012).

Osmanlı arşivinde sel (*seylap*) ve heyelan taraması yapıldığında Trabzon'da daha önce de büyük sellerin gerçekleştiği, köprülerin yıkıldığı, yer değiştirmeler için bütçe düzenlendiği hatta bazı yerlerde sel felaketine maruz kalmadan önce nakiller gerçekleştiği anlatılmaktadır (BOA 1, BOA 2).

Trabzon ve yakın çevresinde, coğrafik, iklimsel ve topoğrafik özelliklerin bir aradalığı, yani morfolojik yapının uygunluğu, insan eliyle yapılan müdahalelerle zayıflayan bitki örtüsü, yamaç topraklarından kontrolsüz malzeme alımı ve yol yapım çalışmaları, sel ve heyelan tehlikesini arttırmaktadır. 1929, 1959 ve 2005'te Of ve Çaykara'da büyük hasarlara yol açan sel ve heyelanların gerçekleştiği görülmektedir (Şekil 5).

⁴ Fliş: fliş dağ silsilelerinin süratle yükselmesinden doğar. Denizaltı sırtlarının arasındaki dar ve oldukça derin boşluklar (troughs) ve hattâ ada kavşakları (island arcs) içinde depolanır. Malzeme olarak büyük çoğunluğu moloz nevinden (detrital) ve fakat kâffesi denizeldir (Bentz, 1959). Fliş kumtaşı, kireç taşı, marn, silttaşı ve kiltası gibi tortul kayalara ait tabakaların birbiri üzerinde ve ardışık olarak buldukları çok kalın denizel depo (Hoşgören, 2014).

Şekil 5. Trabzon’da gerçekleşen afetler sonrası gazete manşetleri (Cumhuriyet, 21 Temmuz 1929; Hürriyet, 17 Haziran 1965; Çaykara, 1929).

Doğu Karadeniz bölgesinde çoğunlukla yerleşim yerlerinin verimli tarım arazisiyle iç içe olması afetlerde can ve mal kaybını artırırken somut ve somut olmayan mirasın kaybedilmesine yol açmaktadır (Şekil 6). Trabzon’un Çaykara ilçesinde bu tür afetler nedeniyle birkaç kez zorunlu yer değiştirme ve gönüllü olarak göç gerçekleşmiştir. Bölge halkından üreten çiftçi olması için heyelan nedeniyle göç edenlerin çoğunluğu, tekrar kırsal alanlara yerleştirilmiştir.

Şekil 6. Trabzon Değirmendere 1990 seli (Akçalı, 2011; DSİ, 1990).

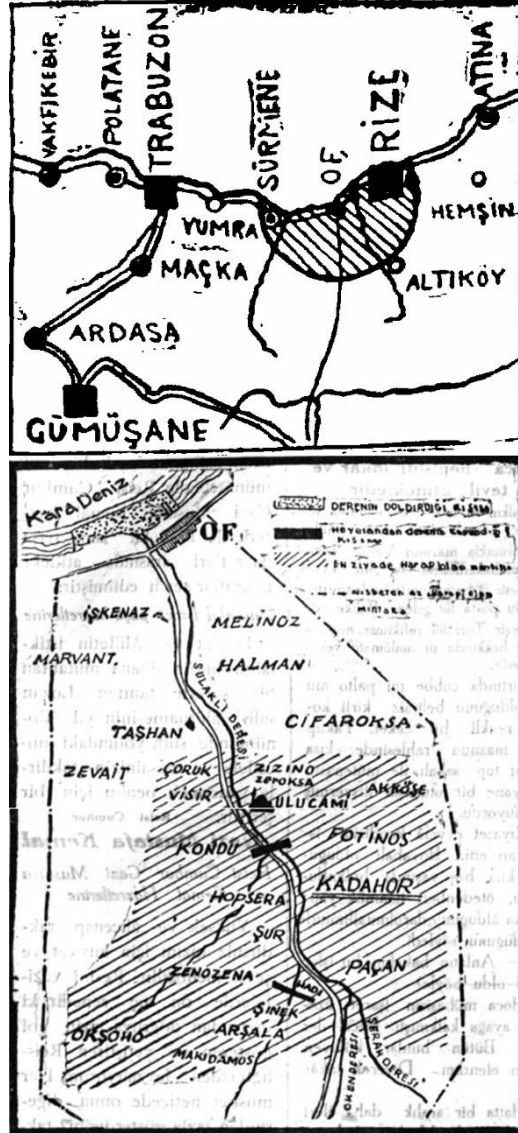
4.2 Trabzon, Çaykara Sellerine Bakış

Çaykara, daha önce Trabzon'un Of ilçesine bağlı bir köy iken 1948'de ilçe olmuştur. Yerleşim yeri olarak kullanılması daha eskiye dayanan (Öksüz, 2007, 1005) Çaykara'nın eski adı Kadahor (aşağı köy), halen kullanılmaktadır. Çaykara, il merkezinin doğusunda, merkeze yaklaşık 80 km. uzaklıktadır. Vadi içerisine kurulan ilçenin merkezi denizden 25 km içeridedir. Yerleşim alanları topoğrafisi nedeniyle dağıniktır ve bunun sonucu olarak bölgede birçok mezra (kom) ve yayla bulunmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Trabzon'daki ilk büyük sel 5-7 Temmuz 1929'da Çaykara, Of, Sürmene ve Köprübaşı civarında 40 saat (yaklaşık 2 gün) süren yağış nedeniyle meydana gelmiştir. Kaynaklar farklı sayılar veriyorsa da selde 300'e yakın⁵ insan hayatını kaybetmiş; onlarca köy hasar almış, 850'nin üzerinde konut harap olmuş, daha fazlası oturulamaz hale gelmiş, dükkanlar, kahvehaneler, hanlar, camiler, taş ve ahşap köprüler, serenderler, değirmenler, ambarlar ve yollar yıkılmıştır. Sel ve heyelanların çevresinde geliştiği Solaklı Deresinde (Çataklı Çayı) hasara uğrayan köy sayısının 48 olduğu, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü evraklarında yazmaktadır. İnsanlar camilere,

⁵ Selin gerçekleştiği yakın tarihli gazetelerin her birinde ölü sayısı (400 ile 700 ya da 1000 arasında), yıkılan konut sayısı, zayıyata uğramış değerlerin sayısı farklı olarak verilmiştir. Ayrıca 1929 tarihinde gerçekleşen sel ulusal basında en erken bir hafta sonra yer almıştır.

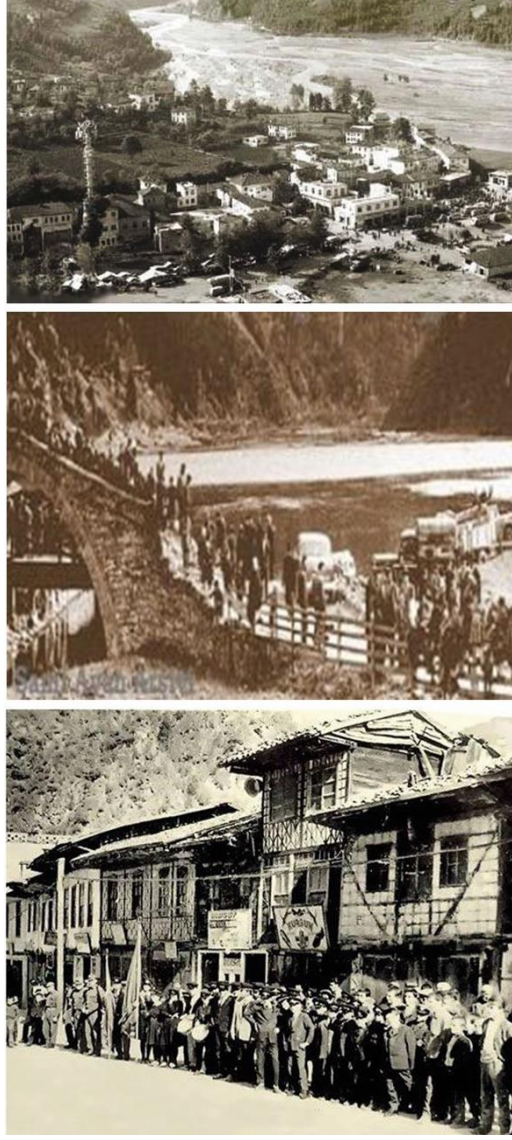
komşulara, dağlara ve Bayburt yaylalarına kaçmışlardır (BCA 1). Heyelanların Dereye kayarak derenin yatağını kapatması su seviyesinin yaklaşık 30 metre kadar yükselmesine sebep olmuş ve Dere köylerini su altında bırakmıştır (Vakit, 12 Temmuz 1929). Ekili arazilerin de %80'den fazlasında zayıt olduğu, derelerin tabii yataklarının bozulduğu, ağaçların söküldüğü, hayvanların telef olduğu belirtilmiştir (Vakit, 15 ile 19 Temmuz 1929; Cumhuriyet, 15 Temmuz 1929). 31 Temmuz 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi (No:1877), Of arazisinin şeklen değiştiğini yazmıştır. Seller senesi olarak insanların hafızasında yer eden 1929 senesi, bir halk takviminin başlangıcı ve bir destanın konusu olmuştur (Şekil 7).

Şekil 7. Trabzon'da ve yakın çevresi 1929 yılı büyük sel haritası ve Trabzon seline ait Of haritası (taralı alan heyelanın en çok etkilediği bölge) (Vakit Gazetesi 15 Temmuz ve 25 Temmuz 1929).

Yöre insanının mektubunda söylediği "Abdest alınamayacak bir ırmak, 150 senelik gürgen ağacını götürdü." (Çaykara Gazetesi, 1929) sözü, felaketin büyüklüğünü doğal miras değerlerinin yok oluşu üzerinden anlatmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Of Çaykara 1929 seli (ilk fotoğraf Çaykara seli, ikincisi Çaykara Yeşilalan köyünden (Holaysa) topluca göç edenler, üçüncüsü Çaykara'dan topluca göç edenler)⁶.

Selde Trabzon, Sürmene, Of ve Rize arasındaki telgraf ve telefon haberleşmesi kesilmiştir. Mağdur halkın kış mevsimi gelmeden başka bir yere yerleştirilmesi konusu, Trabzon Vilayeti'ne bildirilmiştir. Maçka kazasında Rumlardan kalan hanelerin onarılarak afetzedelerin buraya yerleştirilmesi önerilmişse de gelen cevapta onarım ve nakillerin çok masraflı olacağı söylenmiştir. Ağır tahribat nedeniyle 1929 Ağustos'unda devlet eliyle göç başlatılmış ve bu kapsamda Maçka'ya 1021 hane 4615 kişi; Bayburt'a ise 724 hane 4161 kişi sevk edilmiştir (BCA 1). 1930 senesinde tarım arazisinin azalmış olmasından ötürü Of, Rize, Sürmene, Trabzon halkından 69 haneden 419 nüfus, kendi istekleriyle Samsun'a bağlı Sinemetaş köyüne yerleştirilmiştir (BCA 5). 1933'e gelindiğinde 2000 haneden 12000 nüfus, Maçka ve Bayburt kazalarına sevk ve iskân edilerek üretici konumuna getirilmiştir (BCA 2). Bunun yanısıra Dâhiliye Vekilliği, arazisi olmayan 2000'in üzerinde hanenin 885 sayılı kanun kapsamında toprağı bol ve verimli olan Van'a gitmesini uygun görmüştür (BCA 4). 1935 yılında ise Erzurum'un Tezcan kazasına bağlı Pülk Köyü'ne 32 hane ve 177 kişi kalıcı bir şekilde yerleştirilmiştir (BCA 3).

⁶ Şekil 8'de yer alan görseller Trabzon Çaykara'nın günümüze ait yerel gazetelerinde yayınlanan anonim olmuş fotoğraflardır.

Mayıs 1959'da Çaykara ve çevresinde oldukça etkili bir başka sel ve heyelan meydana gelmiştir. Bu afet sonrasında farklı zamanlarda Hatay/Kırıkhan⁷, Van/Özalp ve Çanakkale/Gökçeada gibi yerlere iskân ve göç gerçekleşmiştir. 1965'te, Şahinkaya, Kabataş ve Ulucami köylerinden gelen toplam 408 aile Afetler Yasası'na uygun olarak, Bayındırlık ve İskân Bakanlığınca, Hatay ili Kırıkhan ilçe merkezine yerleştirilmiştir. Bu duruma maruz kalmış ailelere Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (4753 sayılı) uyarınca 20 dekar arazi tahsis edilmiştir. 1966'da aile reisi yurtdışında olan 15 aile için arazi ayrılmış, yasaya bağlı olarak geri döndükleri takdirde Kırıkhan'a yerleşebilecekleri kararlaştırılmıştır. Ancak yasanın 1971'de değişmesi nedeniyle 1976-1977 yıllarında yurtdışından dönen aile reislerine arazi verilmemiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Trabzon'dan 1929 ve 1959 seleri sonrasında toplu olarak göç edilen ve iskân gerçekleştirilen yerlerin konumları ve yılları (google earth kullanılarak yazar tarafından üretilmiştir).

Çaykara'da gerçekleşen 1959'daki afetin ardından Baltacı ve Uzungöl köylerinden 145 aile, 925 km uzaklıktaki Van'ın Özalp Kazası'nda Köy İşleri Bakanlığınca inşa edilen 85 haneli Dönerdere ve 75 haneli Emek örnek köylerine yerleştirilmiştir. Dönemin yöneticileri bu iki örnek köyü, toprak reformuna hazırlık mahiyetinde düşünmüştür. Her aileye 150'şer dönüm toprak dağıtılmış, göçenlere konut, kredi ve arazi tahsis edilerek devlet eliyle bölgede tarımın geliştirilmesi hedeflenmiştir. İçme suyu ihtiyacının karşılanabilmesi için açılan artezyen kuyularını devlet finanse etmiştir (Hürriyet Gazetesi, 17 Haziran 1965; Öksüz, 2007, 1010-11).

1973'te sel ve heyelanlardan etkilenen Şahinkaya köyünden 13.7.1973 tarihli ve 7/6733 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla, tarımsal proje çerçevesinde Gökçeada'ya 61 aile yerleştirilmiştir. Toplam 390 dekar arazi dağıtılmış ve bu araziler kişilerin adlarına tapulu olarak düzenlenmiştir. Ailelere konut, tarımsal tesis ve tarım arazisiyle beraber 25 zeytin ağacı ve 40 koyun verilmiştir. Yerleşimlere cami, köy konağı, fırın gibi sosyal tesisler, satış mağazaları, mandıra gibi ekonomik tesisler eklenmiş; ayrıca kanalizasyon, içme suyu gibi altyapı tesisleri de inşa edilmiştir. Şahinkaya Köy Kalkınma Kooperatifi'ne halka dağıtılması için ekipman bırakılmıştır (Güner, 2001, 77). Köy Kalkınma Kooperatifi kurulması kalkınma amacıyla yapılmış önemli bir girişimdir.

⁷ 1959 Çaykara sellerinin ardından 1965'te Hatay'a yerleştirilen ailelerden bazıları, 6 Şubat 2023 günü yaşanan deprem sonrasında Çaykara'ya geri dönmüşlerdir. Geri dönen ailelerle yapılan görüşmeler gazete ve sosyal mecralarda yer almaktadır (URL-2).

Trabzon'dan göç eden insanlarla yeni yerleşimlerinde yapılan sözlü görüşmelerden (video kayıtlarından) söylem analizi yoluyla elde edilen yer, afet, göç bağlamındaki çıkarımlar bu çalışmada önemsenmektedir (URL-1). İnsanlar beraber göç edip birlikte iskân ettirildiklerinde kültürel birikim ve belleklerinin kaybolma hızı yavaşlamaktadır. Günümüzde yaşanan dış göçlerde ise göç edenler, aynı mahalle, köy ve semtten gelmelerine rağmen yeni yaşamlarındaki birliktelikleri göz ardı edildiği için kültürel birikim ve belleklerini hızla kaybetmektedirler. Ülke içi göçlerde insanlar, geleneklerini beraberlerinde götürürken yeni yerleşimin geleneksel/yerel bilgisini de (örneğin tezek yapmak) öğrenmektedirler. Mesela Van'a göçenlerden Kürtçe öğrenenler bulunmaktadır. Çaykara'dan göçenler ilk gittikleri yerleri, ağaç dikerek, toprağı ekerek geldikleri yere benzetmeye çalışmışlar ve zamanla yeni yerleşim yerlerini benimsemişlerdir.

5. Araştırmanın Bulguları ve Tartışma

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren yaşanan doğal tehlikelerin tetiklediği afetlerde ve güvenlik sebebiyle gelişen durumlarda iskân politikaları düzen içerisinde uygulanmıştır. İskân konusunda, kurumsal ve yasal anlamda etkin çalışılmış, planlı yer değiştirmeler gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de uzun süre devam etmiş olan iskân çalışmaları 1950'lerden sonra yurtiçinde kırdan kente artan göçler sırasında ve 2011 yılında başlayan Suriye'den gelen göçmenler için yerleştirme planlarında çok az sayıda uygulanmış veya uygulanmamıştır.

AFAD sayesinde afetler ve risk haritalandırılması üzerine birçok kaynağa sahip olmamıza rağmen, doğa ve insan kaynaklı gelişen afetlerde yer değiştirme vb. konular üzerine afet öncesi süreci kapsamlı şekilde değerlendiren, yer değiştirme ve iskân politikasını içeren bir risk yönetimi çalışması mevcut değildir. Potansiyel iklim tehlikelerini değerlendirmede kırsal mirası ve tarımsal peyzajı kapsayan risk haritasına da ihtiyaç vardır. Sadece doğal tehlikelerle değil insan eliyle yapılan müdahaleler de doğal dokunun zarar görmesine dolaylı olarak bölgedeki kırsal yaşamın sürdürülmesine engel olmaktadır.

Tablo 1. Sel ve heyelana bağlı gelişen göçler ve mirasa etkisi adlı çalışma bulgularının özeti

-kültürel mirasın sürdürülebilir bir şekilde korunmasının afet risklerinin azaltılması ve toplumların hazırlıklı olmasıyla mümkün olduğu
-AFAD'ın doğa kaynaklı gelişen afetlerle ilgili risk haritaları verileri tuttuğu ve haritalar oluşturduğu ve bu haritaların risklerin yönetilebilirliği konusunda çalışmaları hızlandırması ve çözüm üretilmesinde yol gösterici olması
-afet, miras, göç ve iskân kavramlarının yetkili kurumlar tarafından ayrı ayrı değil yasal olarak bir arada düşünüldüğü ve çözüm üretildiği bir çalışmaya ihtiyaç olduğu
-afetler tarihinden öğrenebileceklerimiz gözardı edilmeden çözümler üretilmesi Afet tarihi risklerin tespiti, risklerin azaltılması ve hazırlık çalışmalarında daha sağlıklı bir yol yürütmeyi ve önlemler almayı sağlar
-oluşabilecek yeni riskler tespit edilip çözümler üretilmesi ihtiyaç olduğunun görülmesi
-1990 sonrası gelişen risk yönetiminin afetlerle gelişen kayıpların azalması bağlamında kazandırdıkları
-göç geleneksel üretimlerin bilgisinin kaybolmasına ve ortak hafızanın dağılmasına, zamanla kaybolmasına yol açar
-göçün mirasın korunabilmesinde bir tehlike oluşturduğu bilincinin oluşması
-afetlerle gelişen göçlerde ve afetler sebebiyle kırsalda oluşan zararlar kırsaldaki toplulukların direncini olumsuz etkilemesi
-mirasın ve somut olmayan kültürel değerlerin korunabilmesi için kısa mesafelere toplu olarak göçün gerçekleştirilmesinin sağlanması (iskân sağlanması)
-insan, mekân ve doğa ilişkisi kavradığı zaman hem yerin sürdürülebilirliği hem de risklerin tanınip hazırlık çalışmalarının yapılmasının kolaylaşacak olması

-afetten zarar gören ve terkedilen yerlerde bir süre sonra yeniden yerleşimlerin kurulduğunun görülmesi
-iklim değişikliği etkilerinin önümüzdeki yıllarda fazla yağışlara sebep olacağı, heyelan ve sellerin zararlarını artıracığı farkındalığının oluşması
-yapılacak iskân çalışmalarında yeni yere yerleştirilecek olan insanların sahip olduğu ortak toplumsal bellek, toplumun/ topluluğun kültürel kimliğini oluşturan unsurlar, halkın yaşantısına ait geleneksel bilgi vb. değerler önemsenerek hareket edilmelidir. Toplu yerleştirmeler bu değerleri korumak için oldukça önemlidir.

1989'da uluslararası afet riskleri azaltımı 10 yıllık çerçeve planı (Uluslararası Doğal Afetler Azaltım On yılı) hazırlanmış ve bu planla dünyada ve ülkemizde afetlerin önlenemeyeceği ancak risklerin yönetilebileceği kabul edilmiştir. Risk yönetimi; riskin tanımlanması, risklerin öncelik sıralaması, tepki gösterme, izleme/denetleme ve değerlendirme/inceleme basamaklarından oluşmaktadır. Yukarıdaki araştırma göstermektedir ki risk analiz süreci Çaykara ilçesi için heyelanı ve seli öncelikli risk olarak tanımlamakta, buna bağlı olarak afet tarihini ve etkilerini anlatmaktadır. Trabzon⁸ iline ait eşik değerler, son verilerle güncellenip, yerinde gözlem yapılarak (izleme) incelendiğinde heyelan gerçekleşmeden önlemler alınabileceği görülmektedir. Çaykara'ya ve bölgede birçok kez heyelan veya sele maruz kalmış kırsal yerleşimlere bakıldığında, bu alanların tekrar yerleşim yeri haline geldiği görülmektedir. Dolayısıyla yerin incinebilirliğini iyi tanımlayan risk yönetimi planları, kırsal yerleşimlerin sürdürülebilirliğini destekleyecektir.

6. Sonuç

Sonuç üretmek kadar konunun tartışılmasına, ülkemizin ve dünyanın gereksinimlerinin tespiti ile yeni kavramların geliştirilmesine, eski ve yeni verilerin kaynaştırılmasına; risk yönetimi, iklim değişikliği, miras konularında kırsal ve göç kesişimindeki insanlarla yapılmış/yapılacak ortak çalışmaların uzmanlarca değerlendirilmesine ve yeni teklifler üretilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca, iklim krizine bağlı gelişecek olan aşırı yağışlar ve de sonucunda oluşan sel ve taşkınlar doğal ve kültürel mirasa zarar veren, öncesinde risklerinin tanımlanarak hazırlıklı olmamız gereken olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentlerde yaşam imkânları, her geçen gün kısıtlanmaktadır. Türkün'e (2015) göre kent, çoğu insan için aidiyet hissedilen ve kök salınan bir yer olarak hissedilmemekte, durulan bir yere dönüşmektedir. Peki bu duruma çözüm olarak ne üretilecektir?

Afetler sebebiyle zorunlu göçe sevk edilen geleneksel/yerel üretim bilgi ve yeteneğe sahip olan insanların toplu olarak ve kısa mesafelere taşınmasını sağlayıp mirası korumanın itici gücü olarak değerlendirmek, yeni oluşturulacak doğa kaynaklı gelişen afete bağlı yerleştirme/iskân yasalarında öncelik olmalıdır.

Tehlike altındaki kırsal mirasa sahip bölgelerin öncelikli olarak belgelenmesi ile fiziksel yapı kayıt altına alınmalı ve bu alanda gelişen somut olmayan değerlerin kaydedilmesi sağlanmalıdır. Yerleşilecek yerin coğrafi ve kültürel özelliklerinin dikkate alınması öncelik olmalıdır. İş olanaklarının geliştirilmesi, nüfusu azalmış yerlere öncelik verilmesi, sadece toprağa dayalı olmayan tarım alanlarının geliştirilmesi, küçük işletmeler yerine kooperatif işletmeler kurulması için eğitim ve sosyal hizmet çalışmaları yapılması yaşanan ve yaşanabilecek sorunların çözülmesini sağlayacaktır.

⁸ Trabzon DSİ 22. Bölge Müdürü Dr. Emre Akçalı tarafından organize edilip hazırlanan ilk interaktif Taşkın Müzesi halkın taşkın olaylarına karşı bilinçlenmesini sağlamak amacıyla 2020'de açılmıştır.

Alandaki Öncelikli Tehlike Türleri	Yapısal ve Yapısal Olmayan Önlem Önerileri	Elde Edilen Çıktılar
KÜTLE HAREKETLERİ	Geçmiş afetlerden etki analizleri ve haritalar edinmek, toplumsal hareketleri değerlendirmek	.Riskli alanların belirlenmesi ve değerlendirilmesi .Gelişebilecek hasarların tespiti .Risklerin afet türlerine göre derecelendirilmesi .Tehlikenin yüksek olduğu yerlerin (yerleşim alanlarının) tespiti .Uzaktan izleme sistemleri kurulması .İncinebilir grupların tespiti ve ihtiyaçların analiz edilmesi .İskan politikaları geliştirmek .Toplu göç ve yakın mesafeye yerleşim önceliği oluşturulması
SEL	Tehlike ve risk haritaları hazırlayarak analiz yapmak	
HEYELAN	Hasar tahminlerini ve ikincil etkileri anlamak için afet senaryoları geliştirmek	

Şekil 10. Alandaki öncelikli tehlikeler, önlem önerileri ve elde edilen çıktılar

Afet riski yüksek olan yerlerdeki nüfusun tarıma elverişli yerlere zorunlu göç ettirilmesi, bu insanlara yerel yöntemlerle konut yapma becerisinin kazandırılması, yöresel tarım tekniklerinin öğretilmesi, iklim değişikliğinin etkisini azaltmak için sürdürülebilir çözümler üretecektir. Birçok kez deneyimlenmiş olan iskân politikası, bugün farklı yöntemlerle dönüştürülmelidir. Yalnızca afetzedelerle değil gönüllü kişi ve ailelerle anlaşmalar yapılarak kırsala göç günün şartlarına göre yeniden planlanmalıdır.

Geçmişte yaşanan afetler/ afet tarihleri ve afetlerle başa çıkma çabaları bizlere **gelecek için çözüm üretme** aşamasında kaynak oluşturmaktadır. Bu sebeple afet tarihleri ve toplumsal hareketler olumlu ve olumsuz yöndeki birçok durumu değerlendirmemizi sağlamaktadır. Tarihte gerçekleşmiş olan heyelan ve sellere baktığımızda aslında bu bir tür iç göç ve yer değiştirme hatta zorunlu iç göçlerin yaşanmış olduğunu göstermektedir. Göçle geçmişle olan bağların yitilmesi hızlanacak ve yerleşimlerin demografik yapısının da değişimi ile **yeni riskler** oluşacaktır. İskân uygulamalarının önemini ve **gelişen yeni riskler** için önlemler alınması gerektiği konusunu, son dönemlerde yaşanan sel felaketleri bizlere hatırlatmaktadır.

Kırsal alanlarda, kültürel peyzaj (özellikle tarımsal peyzaj) değerleri, yörenin biyolojik çeşitliliği ile bütün olarak ele alınmalıdır. Bakımsız kırsal yerleşimlerin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi ve kullanılabilmesi için yapım ustaları eliyle onarım çalışmalarına ihtiyaç vardır. Yeni yapı tasarımlarında süreç, yerleşimin eski kullanıcılarının da dahil olduğu, bölgenin yapısına özgü kararların alındığı, yerel özelliklere saygılı ve kültürel sürekliliği destekleyen çalışmalar yapılarak yürütülmelidir. Kırsal alanların kalkınmasına yardımcı olacak turistik imkânlar da kullanılmalıdır.

Önceki iskân çalışmalarından yapılacak çıkarımlarla, günümüzün koşullarını, sorunlarını ve mevcut riskleri tanımlayıp, kırsal alanda yerleşim, kırsal yerleşimde üretim ve üretimin kullanıcıya ulaşımı üzerine yeni kararlar alınmalıdır. Böylece, kırsal alanların korunması ve üretimin sürekliliğinin sağlanması ile hem doğal ve kültürel miras korunabilecek hem de kırsal yerleşimlerde iklim değişikliği nedeniyle yaşanan sorunlara karşı önlem alınmış olacaktır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Teşekkür: Bu çalışma seller senesinde Trabzon'un Of ilçesinde doğmuş olan dedem Nurettin Gündoğdu ve çocukluğumdan itibaren Doğu Karadeniz'in doğal ve kırsal miras değerlerini içselleştirmemi sağlayan Trabzon'un Of ilçesinde doğmuş olan diğer dedem Ali Gündoğdu'ya atfedilmiştir.

KAYNAKÇA:

Abdik, Y. (2012). *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Heyelanlar için Sınır Yağış Miktarı Değerlerinin Belirlenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

Acar, B. E. ve Kıvılcım, Ç., F. (2020). Bursa İznik Gölü Havzası Kültürel Peyzajının Bütünleşik Koruma Bağlamında Değerlendirilmesi-Gürle Köyü Örneği. *II. YTÜ Mimarlık ve Şehircilik Lisansüstü Sempozyumu*, Seminer Bildirileri, İstanbul.

AFAD (2014). *Kültürel Mirasın Korunması*. İstanbul: Akademik Danışman Zeynep Gül Ünal, Yürütücü Kurumlar İstanbul Valiliği, İstanbul İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü (İstanbul AFAD), İsmep Rehber Kitaplar.

AFAD (2020). *Afet Yönetimi Kapsamında 2019 Yılına Bakış ve Doğa Kaynaklı Olay İstatistikleri*, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Ankara.

Akçalı, E. (2011). *Heyelan-Yağış İlişkisinin Modellenmesi ve Analizi; Trabzon İli Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 1, (BCA 1), 0.30.10/ 117.818.28.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi 1, (BOA 1), 177/55, H/13/06/1331.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 2, (BCA 2), 030.1.1/36.39.1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 3, (BCA 3), 030.18.01/57.66.15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 4, (BCA 4), 030.18.01.02/40.77.009.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 5, (BCA 5), 030.18.01./68.75.007.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi 2, (BOA 2), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR.), 12/5, H/01/11/1327.

Bigio, A. G., Ochoa, M.C., Amirtahmasebi, R. ve McWilliams, K., (2011). Climate-resilient, Climate-friendly World Heritage Cities, The World Bank, presented at the 11st Congress of the Organization of World Heritage Cities, Portugal.

- Bronner, S. J. (2006). Building Tradition, Control and Authority in Vernacular Architecture, içinde: *Vernacular Architecture in the Twenty-First Century*, Ed. Asquith, L. ve Vellinga, M. New York: Taylor & Francis, 23-45.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. Ve Demirel F. (2022). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Pegem Akademi.
- Cengizkan, A. (2004). *Çağa Yerleşmek 1: Mübadele Konut ve Yerleşimleri*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Arkadaş Yayınları, Özgün Kitap, Fersa Matbaacılık.
- Cihangiroğlu, A. A. (2007). Cumhuriyet Döneminde Karadeniz’de Yaşanan Tabii Afetler (1923-1950), *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, Seminer Bildirileri, Trabzon: II. Cilt 20. Yüzyıl, 25- 26 Mayıs 2005, 983-1004.
- Cumhuriyet Gazetesi (1929). 15 Temmuz 1929.
- Çaykara Gazetesi (1929). <http://www.caykaragazetesi.com/abdest-alinamayacak-dere-150-yasindaki-agaci-surukledi/> Erişim Tarihi: 10.01.2023.
- Devlet Su İşleri (DSİ), Devlet Su İşleri 22. Bölge Müdürlüğü Trabzon Arşiv Kayıtları 1990 ve 2019.
- Fatorić, S. ve Seekamp, E. (2017) “Are cultural heritage and resources threatened by climate change? A systematic literature review”. *Climatic change*, 142(1-2), 227-254.
- Felix P. Bentz. (1959). *Luncheon Meeting of the Turkish Association of Petroleum Geologist*, Ankara, 5 March 1959.
- Geray, C. (1962). *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*. Ankara: SBF Yayınları, Ek 5.
- Gençer, İ. C. (2017). Kültürel Mirasın Korunmasında İklim Değişikliğinin Oluşturduğu Tehditler. *Mimarist*, 58, 24-30.
- Google Earth Haritalar, <https://earth.google.com/web/@0,0,0a,22251752.77375655d,35y,0h,0t,0r> Erişim Tarihi: 11.11.2022.
- Güler, K. (2016). *Türkiye’de Nüfusunu Yitiren Kırsal Yerleşimlerin Korunması için Bir Yöntem Önerisi: Ödemiş-Lübbey Köyü Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). MSGSU, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güler, K. (2022). Kırsal Soylulaştırmanın Eşiğinde Olan Ayvacık- Büyükhüsün Tarihi Yerleşiminin Miras Değerleri. *Yakın Mimarlık Dergisi*, 6(2), 292-325. <https://doi.org/10.32955/neujna202262438>.
- Gündoğdu, S. ve Ünal, Z. G. (2020a). Çatışma/ Savaş Durumlarında Toplu Göçler ve Geriye Dönüş Sürecinde Tarihi Çevreye Yönelik Risklerinin Yönetimi. *Online Journal of Art and Design*, V:8, I:4, 25-56.
- Gündoğdu, S. ve Ünal, Z. G. (2020b). Yeniden Bağlanmak: İnsan Kaynaklı Afetlere Bağlı Zorunlu Göçler Sonrası Eve Dönüş Sürecine Kültür Mirasının Katkısı. *Kültür Politikası (KPY)*, Yıllık 2019. Editör Nevra Ertürk, Deniz Ünsal, İletişim Yayınları.
- Güner, Ö. (2001). *Gönülden Gönüle Trabzon*. Güldiken Yayınları, Ankara.
- Hoşgören Yıldız M. (2014). Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü, Çantay Kitabevi.

HÜRRİYET Gazetesi, 17 Haziran 1965.

Hyndman, D. ve Hyndman D. (2011). *Natural Hazards and Disasters*. International Edition, Canada.

ICCROM. (2016). *A Guide to Risk Management of Cultural Heritage*. Editör: Zaki Aslan ve Anwar Sabik. Canadian Conservation Institute, Canada.

ICOMOS-IFLA. (2017). *ICOMOS-IFLA principles concerning rural landscapes as heritage [Miras olarak kırsal peyzajlarla ilgili ICOMOS-IFLA İlkeleri]*. <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts>.

ICOMOS-CCHWG. (2019). *The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action*. Outline of Climate Change and Cultural Heritage, Paris.

ICOMOS. (2021). Living Heritage & Climate Change. *Scientific Symposium*, Book of Abstracts.

İpek, N. (1996). Göçmen Köylerine Dair. *Tarih ve Toplum*, sayı:150, 15-21.

Öksüz, H. (2007). Çaykara'da Afete Bağlı Göç (1929-1973). *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, Seminer Bildirileri, Trabzon: II. Cilt 20, Yüzyıl, ss. 1005-1012, 1005.

Öztürk, K. (2002). Heyelanlar ve Türkiye'ye Etkileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), s.35-50.

Talu, N. (2015). Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Tekeli, İ. (1990). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:50, 49-71.

Türkün, A. (2015). Türkiye'de Göç Dinamikleri ve Sosyo-Mekânsal Dönüşüm. *Mimarlık*, Sayı: 386.

UNHCR, 2022. United Nations High Commissioner For Refugees, 2022. Global Trends Forced Displacement in 2022. chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/<https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-06/global-trends-report-2022.pdf> Erişim Tarihi: 12.03.2024.

URL-1, Van'daki Çaykaralılar, https://www.youtube.com/watch?v=P_1StrKCGx4 ve Trabzon'dan Gökçeada'ya Göç Eden Köy Halkı, O Günleri Anlatıyor, https://www.youtube.com/watch?v=fFk16EmZ_Q&t=56s Erişim Tarihi: 21.01.2023.

URL-2, Tanık ve Belgelerle Çaykaradan Kırıkhan'a Bir İskân Hikayesi, Sami Ayan. <https://www.youtube.com/watch?v=Kft3VWL6XqQ> Erişim Tarihi: 12.02.2023.

Ünal, Z. G. ve Vatan, M. (2012). Doğal Afetlere Yatkın Bölgelerde Geleneksel Dokuyu ve Mekânın Ruhunu Korumak. *Mimarlık*, Sayı: 365.

Vakit Gazetesi, 12 Temmuz 1929, "Sürmene Havalisinde Büyük Bir Facia".

Vakit, 15 Temmuz 1929; "Trabzon'da seylabın sebep olduğu facia müthüştür". <https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1929-07-15/1>.

Vakit, 19 Temmuz 1929; "Facia Hakkında Yeni Tafsilat". <https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1929-07-19/3>.

Yılmaz, E. (2014). Ayvalık'ta Mübadele: Sorunlar ve Sonuçlar. *Mübadil Kentler Mekân ve İnsan*, Ed. Müfide Pekin, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Research Purpose:

This study, which focuses on the relationship between migration, settlement and conservation of heritage values as a result of nature-induced floods and landslides; the heritage associated with heritage areas with these characteristics and their users, and the phenomenon of conservation. The subject is exemplified in Trabzon Çaykara, which has rich rural and natural heritage values. The aim is to define risks in the area, discuss problems, generate solutions and precautions to the problems and develop new discourses by raising awareness about the issue. The study investigates the long-term effects of migrations due to these disasters within the framework of the historical perspective of resettlement policies and especially the long-term effects of post-disaster resettlement activities on cultural and natural heritage.

Research Questions:

How do nature-induced such as floods and landslides in the Eastern Black Sea Region have an impact on cultural heritage and settlements? What role do planned housing production and post-disaster resettlement play in terms of long-term impacts on cultural and natural heritage? How can we assess the threats posed to cultural heritage by risks such as climate change and what are the protective measures against these threats?

Literature Review:

In the early 19th century, settlement activities organized for the settlement of immigrants were considered as one of the duties of municipalities. Following the 1860 migrations, the Muhacirin Commission was established by the Trabzon Governorship (Tekeli, 1990). The Ministry of Settlement, Reconstruction and Settlement established in 1923 was transferred to the General Directorate of Settlement under the Ministry of Internal Affairs in 1925 (Tekeli, 1990). Those who came to Turkey after 1934 were settled according to the Settlement Law dated 21 June 1934 and numbered 2510 (Geray, 1971). Between 1950-1990, resettlement problems diversified, and relocations took place to avoid nature-induced disasters. Disasters Law No. 7269 was enacted in 1959 and the General Directorate of Disasters was established in 1965. The most common measure implemented by the state is the relocation of the population to a new place within short distances. Sometimes, when the problems could not be solved in short distances, the locals were settled further away (Tekeli, 1990).

In places where disasters triggered by natural hazards were experienced, settlements were re-established.

Disasters can destroy a whole ecosystem. Rural settlements near water and near water are exposed to floods and landslides (Güler, 2022); they become unusable and are evacuated. When users change due to migration in rural areas, traditional structures become different; cultures are displaced. Due to this change, different local construction techniques and productions emerge. In rural settlements, which have developed with the accumulation of hundreds of years, the mutual harmony of people with the environment of values reflects and represents traditional knowledge and conveys the landscape features and craftsmanship of the period (Gündoğdu and Ünal, 2020a; Bronner, 2006).

In 2019, ICOMOS published "The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action" (ICOMOS-CCHWG, 2019). One of the most important inferences to be made here is that the information we will obtain/learn from past disasters will guide us on how we should take precautions against the dangers we may encounter in the future and how we should carry out risk reduction and preparation activities.

In 2015, at the United Nations World Conference on Disaster Risk Reduction (WCDRR), 2015-2025 Understanding the Global Promotion and Reduction of Landslide Disaster Risk, the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 was adopted. In the decisions taken in the context of protection, attention

was drawn to issues such as adapting traditional, regional, and local knowledge and practices to the location and conditions as a complement to scientific knowledge, developing common approaches with the sector and policy areas strengthening technical and scientific capacity, developing methodologies and models (Gündoğdu and Ünal, 2020a).

As can be seen from the 2019 AFAD maps, floods and landslides in Trabzon and its surroundings were recorded at the highest levels throughout the region. This situation shows that the rural and natural heritage of the Eastern Black Sea region carries a significant risk.

Methodology:

This study was designed with a descriptive design, which is one of the qualitative research designs (Büyükoztürk, Kılıç Çakmak et al., 2022). Firstly, a comprehensive and detailed literature research was conducted. Then, the Eastern Black Sea region was identified as the region where the impact of migration caused by nature-induced floods and landslides on rural and natural heritage is the most intense, which was emphasized in the conceptual framework. After these analyses, as detailed in the discussion section, it is concluded that the resettlement policies developed/developed after disasters and sometimes before disasters should be updated in Turkey and the values constituting cultural and natural heritage should be included in these policies. In addition, the importance of mass relocations in the protection of heritage has also been emphasized. In the document analysis conducted in the study, data were obtained from the Ottoman Archive of the Prime Ministry, where old newspapers are archived, and the Republican Archive. Authorised persons from the Regional Directorate of State Hydraulic Works in Trabzon were interviewed and relevant documents/archive records were obtained. In terms of current data, the data of AFAD for the Eastern Black Sea Region and academic studies on floods and landslides where on-site measurements were made were prioritized.

Results and Conclusions:

The researchers should ensure that the regions with endangered rural heritage are primarily documented, and the physical structure is recorded, and the intangible values developed in this area are recorded. Consideration of the geographical and cultural characteristics of the place to be settled should be a priority. Improving job opportunities, giving priority to places with a reduced population, developing agricultural areas that are not based solely on land, conducting training and social service activities for the establishment of cooperative enterprises instead of small enterprises will ensure the solution to the problems that have been experienced and may be experienced.

Risk management consists of risk identification, prioritization of risks, reaction, monitoring/supervision and evaluation/review steps. The above research shows that the risk analysis process defines landslides as a priority risk for Çaykara district and accordingly describes the disaster history and its impacts. When the threshold values of Trabzon province are updated with the latest data and analyzed by on-site observation (monitoring), it is seen that measures can be taken before landslides occur. Looking at Çaykara and rural settlements in the region that have been exposed to landslides or floods many times, it is seen that these areas have become settlements again. Therefore, risk management plans that define the vulnerability of the place well will support the sustainability of rural settlements.

The forced migration of the population from places with high disaster risk to places favourable to agriculture, providing these people with the skills of building houses with local methods, and teaching local agricultural techniques will produce sustainable solutions to reduce the impact of climate change. The resettlement policy, which has been experienced many times, should be transformed with different methods today. Migration to rural areas should be re-planned according to the conditions of the day by making agreements not only with disaster victims but also with volunteer individuals and families.

İç Göçlerin Kentlerin Siyasal Eğilimlerinin Değişimine Etkileri: Bursa Örneği¹

The Effects of Internal Migration on the Change of Political Tendencies of Cities: The Case of Bursa

Selin Bahçalı² , Selver Özözen Kahraman³

öz

Kentsel mekânlar üzerinde çeşitli etkilere sahip olan iç göçler, siyasal davranış kalıplarını da etkilemektedir. Hedef mekândaki göçün hacmi, yeni kentlilerin sosyo-ekonomik yapı ve kimliklere göre kümelenmeleri kentlerin geleneksel seçmen davranışlarını değiştirebilmektedir. Bu da mekânın kentsel alanlarda siyasal kutuplaşmalarını arttırır. Yoğun göç alan kentlerde bu durumun etkisi daha yüksektir. Nüfusunun yarısına yakını diğer illerden gelen göçmenlerin oluşturduğu Bursa kenti, iç göç ve seçim ilişkisini en iyi yansıtabilecek mekânlardan birisidir. Bu makalede Bursa'nın aldığı iç göçlerin genel seçimler üzerindeki etkisine odaklanılmıştır. Yüksek Seçim Kurulu'nun 2002-2015 Kasım arasındaki beş genel seçim sonucu kullanılarak, Bursa metropoliten alanı içerisinde yoğun göç almış 33 mahallenin siyasal deseni ortaya konulmuş ve köken bölgeyle seçmen davranışı arasındaki ilişkiellik Çok Boyutlu Ölçekleme (MDS) analiziyle incelenmiştir. Bulgulara göre, Bursa'da köken bölgeyle birleşmiş etnik ve inanç kimliklerine göre kümelenmenin daha yüksek olduğu mahallelerde hemşehri kümelerinin siyasi paterni önemli düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Kaynak bölgenin hâkim seçmen davranışı hedef bölgede güçlü kümeleme gösteren mahallelerde devam ettirildiği gözlenmiştir. Bu bağlamda incelenen mahallelerdeki göçmenlerin önemli bir kısmının oy verme davranışının sosyo-psikolojik temelli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Çok boyutlu ölçekleme analizi, İç göç, Seçim coğrafyası, Seçmen davranışı

ABSTRACT

Internal migration, which has various effects on urban spaces, also influences political behavior patterns. The number of migrants in a target area and how they cluster based on their socioeconomic structure and identity can alter traditional voting patterns of cities. This increases the political polarization of space in urban areas. The impact of this situation is higher in cities with high migration rates. The city of Bursa, where nearly half of the population is made up of migrants from other provinces, is one of the places that can best reflect relationship of internal migration and elections. This article focuses on the impact of internal migration in Bursa on the general elections. Using data from five elections between 2002 and 2015, it analyzes the voting patterns in 33 high-migration neighborhoods. The study employs Multidimensional Scaling (MDS) to explore the correlation between a migrant's region of origin and their voting behavior. The findings indicate that in Bursa, neighborhoods with higher clustering based on combined factors of region of origin, ethnicity, and religious identity exhibit a significant influence of co-migrant clusters on the political pattern. It has been observed that the dominant voter behavior of the region of origin persists in neighborhoods showing significant clustering in the target region. In this context, it can be argued that the voting behavior of a significant portion of the migrants in the examined neighborhoods is based on socio-psychological factors.

Keywords: Bursa, Multidimensional scaling method, Internal migration, Electoral geography, Voter behavior

¹ Bu makale, 12-14 Ekim 2022 tarihinde Ankara'da düzenlenen TÜCAUM 2022 Uluslararası Coğrafya Sempozyumunda sunulan tebliğin genişletilmiş halinden oluşmakta olup, "İç Göç ve Siyasal Eğilimler Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Bursa İli Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Corresponding Author: (Dr.), selinbahcali@gmail.com, 0000-0003-1673-0553

³ (Prof. Dr.) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, sozozen@comu.edu.tr, 0000-0001-6024-0792

GİRİŞ:

Bir davranış ve görüş bildirme aracı olan ve mekândan bağımsız düşünülemeyen seçimler, mekânsal dinamiklerle yakından ilişkilidir. Coğrafya biliminin seçimlere yaklaşımını diğer bilimlerden ayıran en önemli nokta da burasıdır. Nitekim toplumdaki mekânsal ve zamansal değişimlerin seçimlere etkisi ve bölgelerin ortaya çıkış sebepleri, seçimin coğrafya ile ilişkisinin açık delilleridir (Özözen Kahraman, 2007, s. xvi). Konunun doğası gereği değerlendirme yaparken aynı anda yerel ve toplumsal koşullar, etnik yapı, gelir düzeyi, sosyal değerler gibi birçok parametreyi dikkate almak gerekmektedir (Wing & Walker, 2010). Bu bağlamda çok sayıda parametreden etkilenen ve mekâna vurgunun yoğun olduğu seçim coğrafyasının temelinde, seçimlerin mekânsal dağılımı ve bu dağılımda etkili olan faktörler ile nüfusun siyasi eğilimlerinin benzerlik ve farklılıklarının neden ve sonuçlarıyla sistematik bir şekilde analiz edilmesi yer almaktadır (Shelley et al., 1990, s. 1-2).

Mekânın siyasi eğilimlerinin şekillenmesinde etkili bir faktör olan göçmenlerin kentlerde birikimli olarak artış göstermesi, önemli siyasal değişim ve dönüşümlere neden olmaktadır. Değişim ve dönüşümlerin yönü ve hızı; göçün hacmi, hemşehri ilişkilerinin yoğunluğu, göçmenin siyasal kültürüne olan bağlılığı ve hedef mekânın politik karakteri gibi birçok farklı özellikle de bağlantılıdır. Bu kapsamda yapılan çeşitli çalışmalar, göçün siyasi tercihlere etkisi hakkında önemli fikirler sunmaktadır. Nitekim bazı seçim araştırmaları göç etmenin göçmenlerin politik yönelimlerinde büyük değişiklikler yaratmadığını, hedef bölgede de kaynak bölgelerdeki siyasi eğilim izlerinin görüldüğünü belirtmektedir (Akarca & Başlevent, 2010; McDonald, 2011). Bu konuda ise ikamet edilen mekânın sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri etkili olabilmektedir. Öyle ki aynı kaynak bölgeden gelen göçmenlerin ağırlıklı olduğu mahallelerde etkileşimleri yüksek olan bireylerin seçmen tercihlerinin benzerliği de yüksek olmaktadır (Miller, 1977). Kişilerin ikamet yeri tercihleri doğrudan seçmen davranışlarıyla ilgili olmasa da sonuçları, benzer siyasi görüşe sahip bireylerin benzer alanlarda kümelenmesine neden olur (Cho et al., 2013). Bireyin yoğun olarak zaman geçirdiği mekânlarda iletişim halinde olduğu kişiler de bireyin sosyalizasyon sürecini önemli oranda şekillendirmektedir. Göçmenlerin köken bölgedeki seçmen davranışlarını yeni göç mekânlarında devam ettirmelerinin en önemli motivasyonlardan biri de hedef alanda yoğunlaşan hemşehri ilişkileridir.

Genel olarak bakıldığında Türkiye kentlerinde açıkça okunabilen sosyo-ekonomik ve kültürel ayrımlar bulunmaktadır. Bir kentten diğerine farklılık gösterebilmekle birlikte bu ayrışmada (bazı istisnalar dışında) en alt ile en üst statülü kesimlerin birbirine değmediği ve ayrışma kalıbının kalıcı hale geldiği görülmektedir (Ataç ve Işık, 2013a; Güvenç ve Işık, 1997). Gözlenen bu ayrımlar siyasi tercih desenini de etkilemektedir. Her partinin mekânda belirgin kümeler, gruplar oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda Ataç ve Işık (2013a, s. 239) yaptığı genellemede üst statülü gruplarda CHP'ye, bazı kentlerde orta statüye sızmayı başarmakla birlikte ağırlıklı olarak alt statülü gruplarda AK Parti'ye, orta sınıfta MHP'ye ve kente göçle gelen alt statülü Kürt kökenli seçmenlerin de bölgesel Kürt partilerine yöneldiğini belirtmektedir. Bu ayrışma içerisinde Mersin ve Bursa gibi yoğun iç göç alan kentlerde, köken bölgeye göre oluşan kümelenmelerin yer yer mekânda keskin ekonomik ve siyasal ayrışmaları oluşturduğu görülmektedir (Ataç ve Işık, 2013a; 2013b). Bu noktada dikkati çeken kısım ise Bursa'nın yoğun göç alan illere göre farklılaşan seçim coğrafyası paternidir. Özellikle sanayileşmiş alanlarda kent büyüklüğü arttıkça işçi sınıfının da artışına paralel olarak siyasal eğilimlerde çeşitlenme ve sol kanatta yer alan partilere olan yönelim artmaktadır (Fenton, 1966; Çınar, 2007). Ancak Bursa'da işçi sınıfının yoğun olarak ikamet ettiği alanlarda bu savın doğrulanmadığı gözlenmektedir.-Avrupa'daki kentlerden farklı olarak Bursa'da sağ partilere olan yönelimin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada ülkenin en gelişmiş illerinden birisi olan Bursa'da kozmopolit bir işçi sınıfının oluşumunun yerini, kente yeni gelenlerin hedef mekândaki hemşehricilik ilişkisiyle yoğurulmuş sosyo-kültürel toplumlar almaktadır.

Bu bilgiler ışığında Miller'in (1977) hipotezinden de yola çıkarak önemli göç çekim merkezlerinden birisi olan Bursa'nın aldığı iç göçlerin kentnin siyasal yapısına etkilerinin araştırıldığı makalede, iç göç ve genel seçimler arasında ilişkiselliğin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Bursa'da yerleşmelerin kesintisiz olarak devam ettiği metropoliten alan içerisindeki beş ilçede bulunan (Osmanlı, Nilüfer, Yıldırım, Kestel, Gürsu) ve yoğun iç göç aldığı belirlenen 33 mahallede beş genel seçimin (2002,2007, 2011, 2015 Haziran ve 2015 Kasım) verileri kullanılarak Çok Boyutlu Ölçekleme (MDS) analiziyle mahallelerin seçim paterni belirlenmiş ve köken bölge ile seçmen davranışı arasındaki ilişkisellik incelenmiştir. Makalede ilişkiselliğin boyut ve yapısını anlayabilmek için öncelikle Bursa geneli ve metropoliten alanda yer alan beş ilçenin iç göç ve seçim deseni hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Bu bağlamda genel bir çerçeve çizildikten sonra seçilen mahallelerin seçmen eğilimleri ve iç göçler arasındaki ilişkisellik incelenmiştir. Yeni kentlilerin seçmen davranışlarında köken bölgeye dayalı mekânsal kümelenmelerin ve yoğun hemşehri ilişkilerinin önemli bir etkiye sahip olup olmadığının ortaya konulması amacıyla çalışma teorik olarak *Sosyo-Psikolojik Seçmen Davranışı Modeli* çerçevesinde değerlendirilerek hemşehricilik ilişkisiyle yoğunlaşmış mekânsal ilişki ölçülmeye çalışılmıştır. Böylece yeni kentlilerin ağırlıklı sosyo-ekonomik ve kültürel kümelenmelerinin kesiştiği noktada seçmen tercihlerinin ne yönde şekillendiği sorusuna da cevap aranmıştır.

1. Yaklaşım, Veri ve Yöntem

Seçmen davranışının şekillenmesinde; mekânın yanı sıra bireyin sosyalizasyon sürecinde edindiği siyasal bilgi, tutum, tecrübe ve ideolojik yönelimler, ait olduğu sosyo-ekonomik statü ve toplumsal kimlik, sık iletişim kurduğu sosyal çevre ve aile faktörlerinin de etkisi bulunmaktadır. Literatürde bu faktörler *Sosyo-Psikolojik*, *Sosyolojik* ve *Rasyonel Model* olarak üç başlık altında incelenmektedir. Birey temelli olan sosyolojik-psikolojik modelin aksine sosyolojik model grup esaslı, rasyonel model ise ekonomi önceliklidir.

Sosyo-psikolojik modele göre bireyin seçmen tercihleri, bir partiye karşı duyduğu sevgi ve bağlılığa dayanmaktadır. Seçmen; yakınlık duyduğu partiyi benimseyen, bu partiyi sürekli destekleme eğiliminde olan, kendisini yakınlık duyduğu partiyle özdeşleştiren ve tanımlayan birey olarak değerlendirilir (Heywood, 2007, s. 350). Ayrıca bireysel düzeyde edinilen bulgular; bireyin sosyalizasyon sürecinde edindiği siyasal bilgi, tutum, davranış, değerler sistemleri ve tecrübelerinin yanı sıra çevre ve aile faktörlerinin de ideolojik eğilimleri ve parti tercihlerini etkileme oranının yüksek olduğunu göstermektedir (Akgün, 2000, s. 78). Ailenin yanı sıra, dinsel ve sosyal sınıflar ile komşu ve hemşehri gibi grupların da bireyin oy verme kararında etkisi bulunur. Dolayısıyla oy verme davranışının grup temelli bir deneyim olduğuna odaklanan sosyolojik modele göre; kişiler bağlı oldukları toplumsal-mekânsal kimlikleri kullandıkları oylarla siyasal tercihlerine yansıtılmaktadır.

Köken bölgeye dayalı kümelenmelerin olduğu mekânlarda bireyler genellikle benzer sosyal ve sınıfsal kimliklere sahip kişilerle yüksek etkileşim içerisinde olmaktadır. Birey etkin iletişim halinde olduğu kişiler ve edindiği bilgi, tutum ile tecrübeler yardımıyla siyasal konular hakkında fikir sahibi olmaya başlar ve bu durum bireyin bir partiye yaklaşmasını sağlayabilir ya da seçmen ait olduğu gruptaki hâkim eğilim çerçevesinde oy verebilir. Grup eğilimlerinin de uzun vadede parti bağlılığına dönüşme olasılıkları yüksektir. Göçmen yoğun mekânlarda, bu etkinin seçmen davranışını önemli oranda şekillendirdiği düşünülmektedir. Ayrıca seçmenin sahip olduğu sosyal ve sınıfsal kimliklerine gizlenmiş, iktidar olanaklarını paylaşma arzusundan doğan gizli bir pragmatizmin de etkili olduğu öngörülmektedir. Nitekim köken bölgeye dayalı kümelenmelerin yoğun olduğu mekânlarda ikamet eden seçmen ağırlıklı olarak alt-orta statülü kişilerden oluşur. Bu noktada bireyin yaşam koşulları ile iktidardan beklentileri arasında doğrusal bir ilişki kurulmaktadır.

Belirtilen yaklaşım çerçevesinde çalışmanın araştırma sorusunun analizi aşamasında kullanılan veriler, Yüksek Seçim Kurulu'ndan (YSK) elde edilen 2002-2007-2011-2015 Haziran-2015 Kasım seçimlerini kapsamaktadır. 2002 seçimleri ve sonrasında meclise giren partilerin devamlılığının olması nedeniyle araştırma; beş genel seçimde AK Parti, CHP, MHP, bağımsız adaylar, DEHAP ve HDP'nin Bursa'daki seçim sonuçları üzerinden kurgulanmıştır. Partilerin 2002'den 2015'e kadar olan süreçlerini bütüncül bir bakışla değerlendirebilmek adına, partilerin oyları 2002'den itibaren değerlendirilmiştir. 2015 genel seçimleri sonrasında ise partilerin ittifaklar kurarak seçimlere katılması nedeniyle 2015 sonrası seçimler çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışma kapsamında öncelikle seçilmiş mahallelerin de yer aldığı Bursa'nın kompakt metropoliten alanı içerisinde bulunan beş ilçenin seçim deseni ortaya konulmuş, ardından belirtilen dönem çerçevesinde 33 mahallenin seçim sonuçlarından faydalanılarak analiz yapılmıştır.

Çalışmada iç göçler ve genel seçimler arasındaki ilişkiselliğin incelendiği bölümde TÜİK'in 2015 yılı ilçe düzeyindeki iç göç verilerinden, 2015 yılı mahalle düzeyindeki eğitim ve yaş verileri ile ekonomik gösterge olarak Gelir İdaresi Başkanlığından (2015) temin edilen arazi m² fiyatlarıyla (mahalle ortalaması) Bursa hakkında yapılmış çeşitli çalışmalardan (Avrupa Birliği, 2009; Bahçalı ve Kahraman, 2015; Çalışkan ve Akbulak, 2010; Işığışık vd., 2015; Meriç vd., 2005; Mutlu ve Varol, 2017) ve saha gözlemlerinden elde edilen verilerden faydalanılmıştır.

Bu makalede bireysel davranış hakkındaki bilgilerin toplu düzeyde raporundan oluşan (Freedman, 1999) ve bilgilerin gruplanmış sonuçlarını içeren verilerden hareketle bireysel davranışlar tahmin edilmeye çalışılmıştır. Ekolojik çıkarım olarak adlandırılan bu yaklaşım bireysel verilere ulaşamadığı durumlarda, toplumsal veriden çıkarım yapmak için kullanılmaktadır (King, 1997). Grup verileri üzerinden bireyler hakkında çıkarım yapılması bazı yanlışlara neden olmaktadır. Belirli varsayımlar altında olabildiğince küçük gruplarla çalışılarak, oluşacak ekolojik yanlış en alt düzeye indirilebilir. Bu nedenle çalışma en küçük idari birim olan mahalleler üzerinde tasarlanarak oluşabilecek yanlış minimum düzeyde tutulmaya çalışılmıştır.

İç göçlerin Bursa'nın seçim coğrafyasına etkilerinin değerlendirildiği araştırmanın örneklem alanını, Bursa'nın kompakt metropoliten alanı içerisindeki beş ilçesinde (Osmangazi, Nilüfer, Yıldırım, Kestel, Gürsu) yer alan köken bölgeye dayalı kümelenmelerin ağırlıklı olduğu 33 mahalle oluşturmaktadır. Bu mahallelerin belirlenmesinde Bursa hakkında yapılmış çeşitli akademik çalışmalardan, hemşehri dernekleriyle yapılan görüşmelerden ve saha gözlemlerinden elde edilen bilgilerden faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında Bursa'nın kompakt metropoliten alanı içerisindeki Gürsu (3), Kestel (3), Nilüfer (3), Osmangazi (12) ve Yıldırım (12) ilçelerinde yer alan toplam 33 mahalle seçilmiştir (mahalleler bulgular kısmında yer alan Tablo 4 ve Şekil 2'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir). Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım Bursa'da iç göçlerin en yoğun olduğu ilçelerdir. Nilüfer'de iç göç ile gelen kişilerin mekândaki dağılımı daha heterojenken, Osmangazi ve Yıldırım'da çok sayıda köken bölgeye dayalı mekânsal kümelenmeler mevcuttur. Bu durumun Nilüfer'de daha düşük düzeyde olması nedeniyle Nilüfer ilçesinden alanı temsil özelliği yüksek üç mahalle seçilmiştir.

Bu 33 mahallede 2002-2015 Kasım döneminde gerçekleşen beş genel seçim sonuçlarına göre seçmenin oy verme paterninin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda faydalanılan verilerin büyük ve karmaşık yapıda olması nedeniyle çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden birisi olan Çok Boyutlu Ölçekleme analizi kullanılmıştır.

Çok Boyutlu Ölçekleme (Multidimensional Scaling, MDS); nesne veya birimlerin değişkenlere bağlı olarak belirlenen uzaklıkları kullanılarak birimlerin k boyutlu bir uzayda gösterimini sağlayan, birimler

arası uzaklıklarından yararlanarak birimlerin benzerlik ve farklılıklarına göre aralarındaki ilişkiselliği belirleyen, birimler arasındaki karmaşık ilişki sonuçlarının grafiksel şekilde sunulmasının da katkısıyla daha kolay ve anlaşılabilir yorumlanmasını sağlayan istatistiksel bir yöntemdir (Carroll & Arabie, 1998; Davison et al., 2010). Analizin amacı; uzaklık değerlerinden hareketle daha az boyutlu kavramsal uzayda birimlerin ilişkisel yapısını orijinal yapıya en yakın şekilde belirlemektir. Böylece çok boyutlu veri matrisindeki birimler arasındaki karmaşık ilişkilerin daha kolay anlaşılabilir ve açıklanabilir boyutlara indirgenmesi sağlanmaktadır (Kalaycı, 2005).

2. Bursa Kentinin İç Göç Deseni

Türkiye'nin nüfus bakımından dördüncü büyük ili olan Bursa'nın gelişiminde aldığı iç göçlerin payı oldukça büyüktür. Nitekim TÜİK'in 2015 yılı doğum yeri verilerine göre adresi Bursa'da olan 2.842.547 kişinin nüfus kütüğüne göre %46'sı (1.295.079), doğum yerine göre de %36,6'sı (1.041.705) başka illere kayıtlıdır. Göçmenlerin köken bölgeye göre dağılımında da bazı iller ön plana çıkmaktadır. Yoğunluğuna göre sırasıyla Erzurum, Muş, Samsun, Artvin, Balıkesir, Trabzon, Diyarbakır, Giresun, Ağrı, Kars ve İstanbul illerinden alınan göçler önemli olup bu illerle Bursa arasında uzun dönemde dayanıklı göç hatları kurulmuştur.

İç göçlerin ilçelere göre dağılımlarında farklılıklar görülmekle birlikte göçmen nüfus ağırlıklı olarak (doğum yerine göre %75,8-nüfusa kayıtlı olunan ile göre %78,1) kompakt metropoliten alanda yer alan beş ilçede ikamet etmektedir. Bölgelere göre doğum yeri ve nüfusa kayıtlı olunan yerin dağılımı incelendiğinde; il genelinde olduğu gibi beş ilçede de Karadeniz ve Doğu Anadolu kökenli yeni kentlilerin ağırlıklı grubu oluşturduğu ve bu bölgelerden gelenlerin ilin hem idari hem de ticari merkezi olan Osmangazi ilçesinden doğuya doğru gidildikçe yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Yıldırım'ın Erzurum, Muş, Artvin ve Samsunlu; Gürsu'nun Erzurum ve Artvinli; Kestel'in ise Erzurum kökenlilerle karakterize olduğu görülmektedir. Yıldırım ilçesinden batıya ve kuzeye doğru gidildikçe köken bölgeye dayalı kümelenmelerde zayıflamaktadır. Nitekim Nilüfer'de hâkim göçmen yapısı devam etmekle birlikte ağırlık azalmaktadır. Merkezi konumda yer alan Osmangazi ise bu iki farklı demografik yapı arasında geçiş kuşağını oluşturur (Tablo 1). Tabloda göze çarpan diğer konu ise doğum yeri ve nüfus kütüğü verileri arasında görülen farktır. Bu durum nüfusun bir kısmının çeşitli nedenlerle kütüğüne kayıtlı olduğu ilden farklı bir alanda doğduğunu gösterir. Bu konuda, aşamalı göç ile Bursa'ya gelenlerin yanı sıra Bursa'da doğan göçmen çocukları ve evlilik nedeniyle kütükleri farklı bir ile kayıtlı olan nüfusun etkisi bulunur.

İkamet yeri tercihinde göçmenler, sahip oldukları sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri ile göç nedenlerine bağlı olarak bazı öznel ve nesnel değerlendirmeler sonucu yer seçimi yapmaktadır. Özellikle geliri ortalamasının altında olanlar; ucuz arsa ya da konut temin edebilecekleri, görece iş yerlerine yakın, geçim şartlarının daha uygun olduğu ve bilhassa maddi/manevi açıdan destek alacaklarını düşündükleri hemşehrilerinin yakınına yerleşmeyi tercih etmektedirler. Bu durumda bir göçmen grubunun üyeleri, popülasyondaki diğer göçmen grupları ile karşılaştırıldığında belirli bir coğrafi birim kümesinde yoğunlaşmaktadır. Massey ve arkadaşlarına göre (2009, s. 75) bu gruplar sosyal açıdan anlamlı özelliklere göre (ırk, etnik köken, hemşehrilik, gelir, eğitim, yaş vb.) tanımlanabilmektedir. Yeni kentlilerin Bursa'da ikamet yeri tercihini belirlerken sıklıkla gelir-statü ilişkisi, ucuz arsa-konut temini ve hemşehrilerine yakın olma faktörlerini ön planda tuttıkları görülmektedir (Bahçalı, 2015; Çalışkan ve Akbulak, 2010; Işığışık vd., 2015;). Bu durum göçmen grupları arasında mekânsal ayrışmalara neden olmaktadır. Oluşan bu mekânsal ayrışmalar köken bölgeye dayalı demografik yapıya göre seçim sonuçlarını etkilemektedir.

Tablo 1. Bölgelere Göre 2015 Yılında Beş İlçede İkamet Eden Nüfusun Doğum Yeri, Nüfusa Kayıtlı Olduğu Bölgeler ve En Çok Göç Alınan İllere⁴ Göre Dağılımı (%)⁵

Bölgeler	Gürsu		Kestel		Nilüfer		Osmangazi		Yıldırım	
	DY	K	DY	K	DY	K	DY	K	DY	K
Marmara	1,6	1,6	3,1	3,9	5,6	10,0	4,4	7,0	3,1	4,6
Ege	2,1	2,5	1,8	1,9	3,8	4,1	1,9	2,0	2,0	2,0
Akdeniz	0,9	1,1	1,6	1,5	2,5	2,7	1,3	1,4	1,1	1,1
İç Anadolu	1,9	3,9	1,9	3,8	4,6	8,7	3,3	5,9	2,9	5,8
Karadeniz	19,3	25,7	4,8	5,9	9,1	12,4	11,0	14,4	11,6	15,4
Doğu Anadolu	18,5	25,2	17,6	20,6	8,3	10,4	9,4	12,3	17,1	22,7
Güneydoğu Anadolu	2,9	4,1	2,0	2,5	3,0	3,6	2,3	3,1	3,5	4,9
Bursa	40,1	35,8	51,7	59,9	53,3	48,6	57,2	53,9	48,9	43,4
Yurtdışı	11,5	-	13,2	-	7,9	-	7,2	-	7,8	-
Bilinmeyen	1,1	-	2,3	-	1,9	-	2,0	-	2,0	-
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

En Çok Göç Alınan İller	Gürsu		Kestel		Nilüfer		Osmangazi		Yıldırım	
	DY	K	DY	K	DY	K	DY	K	DY	K
Ankara	0,6	0,6	0,8	0,7	2,0	1,1	0,7	0,5	0,9	0,9
İstanbul	1,1	0,3	1,4	0,5	3,3	1,6	1,5	0,8	1,3	0,5
Balıkesir	0,4	0,5	0,6	0,8	2,0	2,9	1,4	2,1	0,8	1,3
Artvin	10,1	13,7	1,3	1,6	1,0	1,5	0,5	0,7	3,5	4,7
Zonguldak	0,9	1,1	0,3	0,2	0,6	0,5	1,1	1,2	0,8	0,8
Samsun	3,3	4,5	0,8	1,0	1,4	1,9	3,3	4,6	3,0	4,1
Giresun	0,2	0,3	0,2	0,3	0,5	0,9	1,4	2,2	0,7	1,2
Tokat	0,3	0,5	0,3	0,3	0,8	1,1	0,9	1,3	0,3	0,4
Trabzon	1,8	2,5	0,5	0,6	1,5	2,3	1,1	1,4	1,1	1,4
Yozgat	0,4	0,5	0,2	0,3	0,8	1,1	0,9	1,3	0,5	0,4
Erzurum	10,1	14,2	7,0	8,7	1,9	2,5	2,8	3,8	5,7	7,8
Erzincan	0,3	0,3	1,4	1,5	0,4	0,6	0,3	0,4	0,4	0,4
Ardahan	0,9	1,2	0,3	0,3	0,5	0,6	0,4	0,6	1,0	1,2
Ağrı	1,1	1,6	0,6	0,8	0,8	1,0	0,9	1,1	1,0	1,4
Kars	0,6	0,8	0,7	0,9	0,6	0,9	0,8	1,2	0,9	1,3
Muş	2,2	3,2	1,5	2,0	0,7	0,9	1,3	1,9	4,2	6,0
Van	1,1	1,4	0,4	0,4	0,6	0,7	0,7	0,9	0,7	0,9
Tunceli	0,4	0,4	2,2	2,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,3
Diyarbakır	1,9	2,5	0,9	1,0	1,0	1,2	0,8	1,0	1,5	2,1
Toplam	37,7	50,1	21,4	24,1	20,7	23,6	21,2	27,1	28,7	37,2

3. BULGULAR

3.1. Bursa Kentinin Seçim Coğrafyası (2002-2015 Kasım)

Bursa'nın beş genel seçim (2002-2015 Kasım) sonucu değerlendirildiğinde, merkez sağ geleneğinin hâkim olduğu gözlenmektedir. Nitekim her seçim döneminde AK Parti Bursa'dan ülke ortalaması ve diğer üç büyük metropoliten kentten daha yüksek, CHP ise (2015 seçimlerinde ülke ortalaması hariç) daha düşük düzeyde oy almıştır (Tablo 2). Seçimdeki başarısının ülkenin konjonktürüyle yakından ilişkisi bulunan MHP'nin oylarında seçim dönemlerine göre dalgalanmalar yaşanmıştır. 2002'de DEHAP, 2007

⁴ Tabloda yer alan illerin dağılımlarına bakıldığında, bazı illerin ilçeler düzeyindeki dağılımlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak bu illerin incelenen bazı mahallelerdeki yoğunluğu yüksektir.

⁵ Tabloda yer alan veriler belirtilen bölge ve illerden Bursa'nın aldığı birikimli göç verisinden oluşmaktadır.

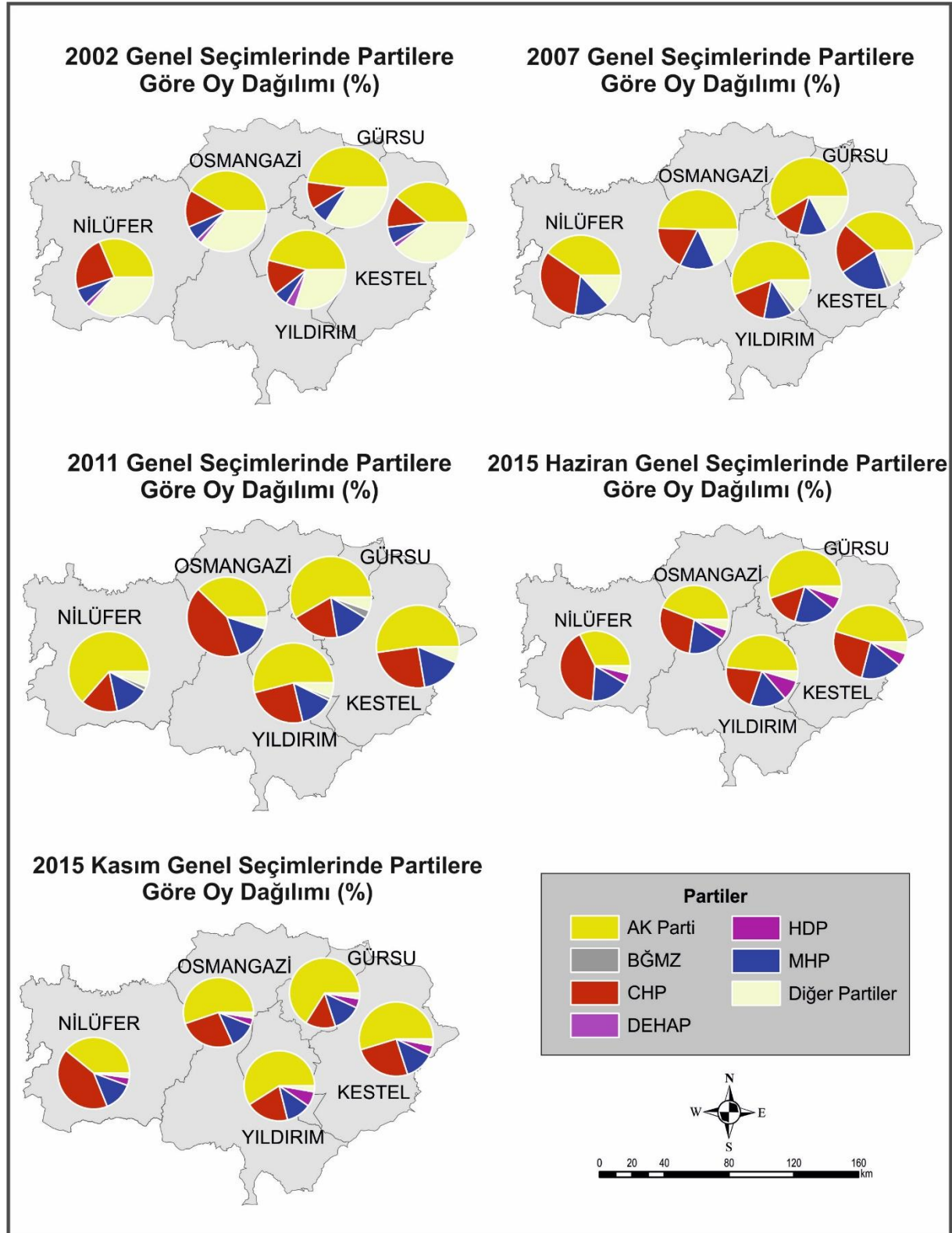

ve 2011 seçimlerinde bağımsızlar Bursa'dan düşük düzeyde desteklenmiştir. 2015 seçimlerinde kimlik temelli siyaset yapan HDP'nin seçimlere girmesiyle bu alandaki oylar yükselmiştir.

Seçimler beş ilçe özelinde incelendiğinde, Nilüfer hariç diğer ilçelerde AK Parti'nin önemli bir üstünlük kazandığı izlenmektedir. Nilüfer'de ise AK Parti ve CHP güçlü bir çekişme içerisine girmiş, 2015 Haziran seçimleri itibarıyla CHP birinci parti olmuştur. Ek olarak Gürsu, Kestel, Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım'da 2002'de DEHAP'ın, 2007-2011'de bağımsızların ve 2015 seçimlerinde de HDP'nin aldığı oylar, il ortalamasına yakın ya da ortalamanın üstündedir (Şekil 1). Ayrıca Ak Parti'nin Bursa'da kentsel alanlardan aldığı destek, diğer üç büyük kentin metropoliten ilçelerinden (Ankara: Çankaya, Keçiören, Yenimahalle; İzmir: Karşıyaka, Buca, Bornova; İstanbul: Beşiktaş, Fatih, Maltepe vb.) aldığı destekten daha yüksektir. Bu durum Bursa'yı seçim coğrafyası bakımından diğer metropollerden farklı kılmaktadır.

Tablo 2. YSK verilerine Göre Bursa, Ankara, İstanbul, İzmir ve Türkiye Genelinin 2002-2015 Kasım Döneminde Partilere Göre Oy Oranları (%)

Seçim Yılı	Partiler	Bursa	Ankara	İstanbul	İzmir	Türkiye
2002	AK Parti	41,3	38,1	37,2	17,2	34,3
	CHP	15,3	28	24,1	29,1	19,4
	DEHAP	2,1	2,4	5,5	5,2	6,2
	MHP	6,5	8,6	5	7,8	8,4
	Bağımsızlar	0,1	0	0,1	0	1
2007	AK Parti	50,8	47,5	45,2	30,5	46,6
	CHP	18,4	28	27	35,5	20,9
	MHP	14,3	15,2	10,4	13,9	14,3
	Bağımsızlar	1,1	1,2	5,9	4	5,2
2011	AK Parti	53	49,2	49,4	36,8	49,8
	CHP	25	31,3	31,3	43,7	26
	MHP	14,4	14,6	9,4	11,3	13
	Bağımsızlar	1,7	1	5,3	4,8	6,6
2015 Haziran	AK Parti	44	41,4	41,1	26,8	40,9
	CHP	27,7	29,2	29,1	44,8	25
	HDP	5,8	5,6	12,6	10,5	13,1
	MHP	17,5	17,8	11	13,6	16,3
	Bağımsızlar	0	2,6	2,6	1,1	1,1
2015 Kasım	AK Parti	54	49	48,9	31,7	49,5
	CHP	26,4	30,4	30,1	45,9	25,3
	HDP	4,5	4,4	10,3	8,9	10,8
	MHP	12,2	14	8,6	11,2	11,9
	Bağımsızlar	0	0	0	0	0,1

Şekil 1. Bursa'da 2002-2015 Kasım Seçimlerinde Beş İlçede Partilerin Aldığı Oy Oranları (%)

3.2. Araştırma Alanının Sosyo-Ekonomik Özellikleri, Seçmen Eğilimleri ve İç Göçle İlişkisi

Mekânsal özellikler siyasal tercihleri belirlediği gibi siyasal tercih farklılığının olduğu durumlarda da mekânsal farklılığın söz konusu olduğu gözlenmektedir (Yalçın ve Erbaş, 2004, s. 40). Bu bağlamda Türkiye'de hâkim siyasal eğilime göre üç temel kümenin varlığı dikkat çeker. Bunlar; (i) muhafazakâr-İslamcı-milliyetçi eğilim gösteren iç kesimler-Karadeniz, (ii) Kemalist-modernleşmeci-laik eğilim

gösteren kıyı kesimleri-Batı ve (iii) muhafazakâr-İslamcı ile Kürt milliyetçisi eğilimi gösteren Doğu-Güneydoğu Anadolu'dur (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2021; Özözen Kahraman ve Gültay, 2019; West, 2005). Ek olarak mezhepsel değerlerin de seçmen davranışında etkili olduğu, Alevi seçmen gruplarında sol partilere yönelimin yükseldiği gözlenmektedir (Çarkoğlu, 2007, s. 263). Bu mekânsal siyasal desen, uzun vadede seçmen davranışını hâkim siyasal yapıya göre şekillendirmektedir.

Göç ederken fikir, inanç ve davranışlarını da beraberinde getiren göçmenler; köken bölgedeki seçmen davranışlarını da hedef alana taşırlar. Göçmenlerin süreç içerisinde ildeki birikimi ve belirli alanlarda toplanmaları, ilçe/ mahalle düzeyinde hâkim göçmen gruplarının ve siyasal davranışların oluşumunu sağlamaktadır. Bu açıdan seçilmiş mahallelerin yoğun göç aldığı belirlenen iller ile Bursa'nın siyasal karakterinin karşılaştırılması, göç alınan illerden gelen seçmen profilinin belirlenmesini ve ilin siyasal karakterine etkisine dair bir okuma yapılmasını sağlayacaktır. Karşılaştırmanın mahallelerin seçmen ve göçmen özelliklerinin ayrıntılı olarak değerlendirilmesinden önce yapılması, analiz sonuçlarının yorumlanmasına da önemli katkılar sunacaktır. Bu kapsamda belirlenen illerin siyasi eğilimleri yorumlanırken 2002-2015 Kasım döneminde genel seçim sonuçlarının partilere göre ortalaması kullanılmıştır. Her seçim döneminde seçimde illere göre seçmenlerin partileri destekleme düzeyleri değişmiştir. Ancak bu alanda genel bir yorum yapabilmek adına bu bölümde ortalamalar üzerinden yorum yapılması tercih edilmiştir.

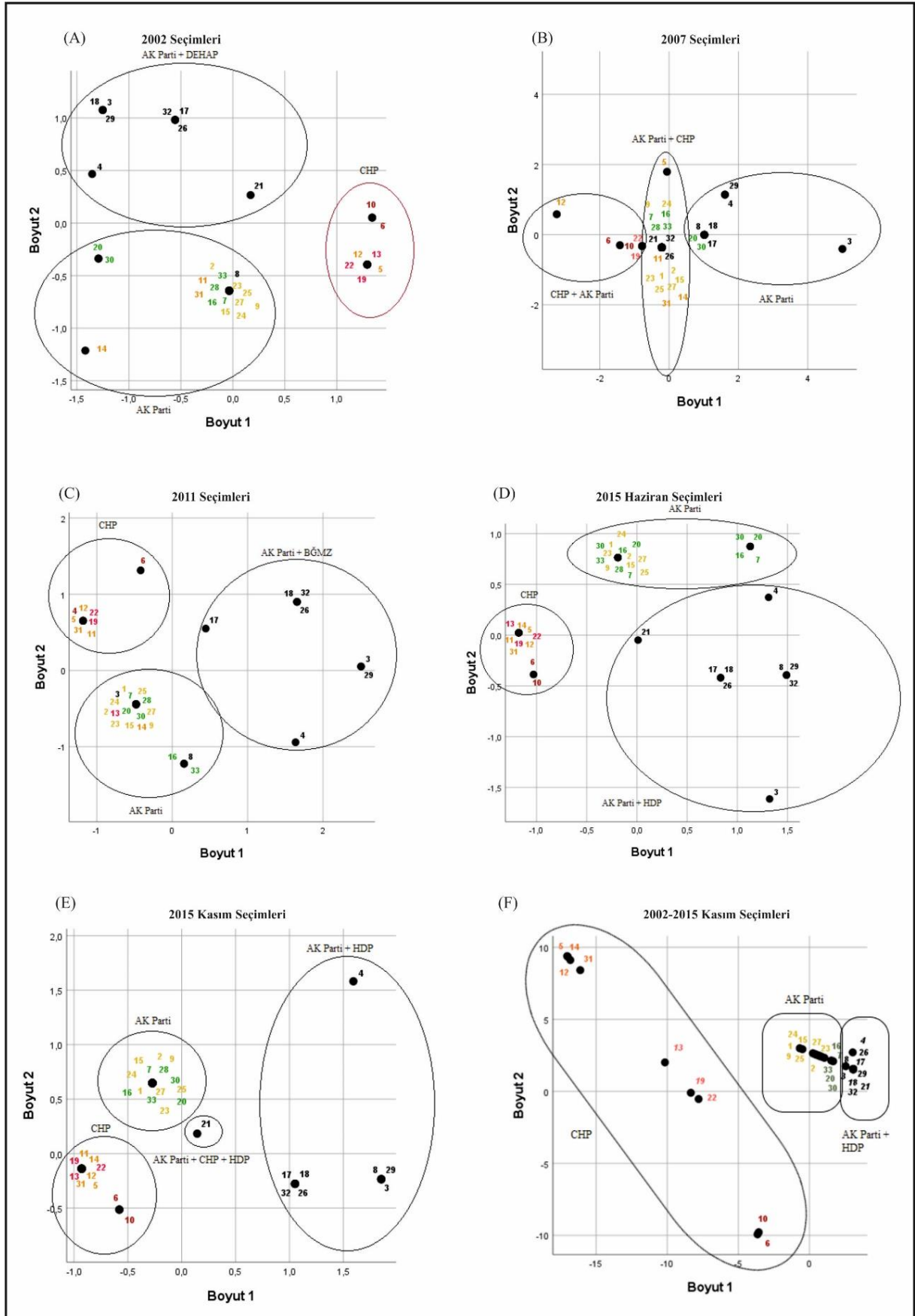
Tablo 3 incelendiğinde Bursa'nın göç aldığı Ağrı, Diyarbakır, Kars, Muş, Tunceli ve Van dışındaki 13 ilde sağ geleneğin hâkim olduğu görülmektedir. Ankara, Artvin, Balıkesir, Erzincan, İstanbul ve Zonguldak'ta AK Parti önemli oranda destek görürken, CHP'ye olan destekte ülke ortalamasının üzerindedir. Erzurum, Giresun, Samsun, Trabzon, Tokat ve Yozgat'ta Ak Parti'nin yanı sıra, MHP'de ülke ortalamasının üzerinde desteklenmiştir. Ağrı, Diyarbakır, Muş, Tunceli ve Van'da ağırlıklı olarak (DEHAP, HDP) ya da bağımsız adayların desteklendiği gözlenmiştir. Tunceli'de bağımsız adayların seçime girdiği 2011 yılında CHP'nin, diğer dört ilde ise 2007 ve 2011'de AK Parti'nin oyu yükselmiştir. Ayrıca Ardahan'da AK Parti, CHP ve HDP arasında güçlü bir çekişme bulunurken, Kars'ta bu çekişme AK Parti ve HDP arasında yaşanmaktadır.

Göçmen özellikleri ve seçmen eğilimlerinin oluşturduğu genel profile göre Bursa, ağırlıklı olarak sağ geleneğin hâkim olduğu illerden göç almaktadır. Alınan göçlerin dağılımı ilçelere ve mahallelere göre farklılık gösterir. Bazı alanlarda ise köken bölgeye dayalı mekânsal kümelenmeler oluşmuştur. Oluşan bu göçmen yoğun mekânlar ise seçmen eğilimlerinin şekillenmesinde önemli bir etkidir. Bu kapsamda iç göçlerin seçim paterni üzerindeki etkisini araştırmak için partilerin seçilmiş mahalleler düzeyinde seçim sonuçlarına göre genel yapı içerisindeki ilişkisel konumlarını tespit edebilmek amacıyla MDS'den faydalanılmıştır. İlk olarak her seçim kendi içerisinde değerlendirilerek mahallelerin seçim deseni incelenmiştir. Sonrasında beş genel seçimin tamamı aynı anda değerlendirilerek mahallelerin kendisine özgü oy verme davranışının benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilmiştir. Analiz sonucuna göre birbirine benzeyen mahallelerin grup oluşturduğu belirlenmiş ve mahallelerin seçim paterni bu gruplara göre incelenmiştir (Şekil 2, Şekil 3, Tablo 4). Bulgular; seçmen davranışını etkileyen yaş, eğitim ve gelir değişkenlerinden de faydalanılarak yorumlanmıştır.

Tablo 3. Genel Seçim Sonuçlarına Göre Beş İlçenin En Çok Göç Aldığı İllerin Seçim Sonuçları

Bölgeler	Gürsu		Kestel		Nilüfer		Osmangazi		Yıldırım	
	DY	K	DY	K	DY	K	DY	K	DY	K
Marmara	1,6	1,6	3,1	3,9	5,6	10,0	4,4	7,0	3,1	4,6
Ege	2,1	2,5	1,8	1,9	3,8	4,1	1,9	2,0	2,0	2,0
Akdeniz	0,9	1,1	1,6	1,5	2,5	2,7	1,3	1,4	1,1	1,1
İç Anadolu	1,9	3,9	1,9	3,8	4,6	8,7	3,3	5,9	2,9	5,8
Karadeniz	19,3	25,7	4,8	5,9	9,1	12,4	11,0	14,4	11,6	15,4
Doğu Anadolu	18,5	25,2	17,6	20,6	8,3	10,4	9,4	12,3	17,1	22,7
Güneydoğu Anadolu	2,9	4,1	2,0	2,5	3,0	3,6	2,3	3,1	3,5	4,9
Bursa	40,1	35,8	51,7	59,9	53,3	48,6	57,2	53,9	48,9	43,4
Yurtdışı	11,5	-	13,2	-	7,9	-	7,2	-	7,8	-
Bilinmeyen	1,1	-	2,3	-	1,9	-	2,0	-	2,0	-
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

En Çok Göç Alınan İller	Gürsu		Kestel		Nilüfer		Osmangazi		Yıldırım	
	DY	K	DY	K	DY	K	DY	K	DY	K
Ankara	0,6	0,6	0,8	0,7	2,0	1,1	0,7	0,5	0,9	0,9
İstanbul	1,1	0,3	1,4	0,5	3,3	1,6	1,5	0,8	1,3	0,5
Balıkesir	0,4	0,5	0,6	0,8	2,0	2,9	1,4	2,1	0,8	1,3
Artvin	10,1	13,7	1,3	1,6	1,0	1,5	0,5	0,7	3,5	4,7
Zonguldak	0,9	1,1	0,3	0,2	0,6	0,5	1,1	1,2	0,8	0,8
Samsun	3,3	4,5	0,8	1,0	1,4	1,9	3,3	4,6	3,0	4,1
Giresun	0,2	0,3	0,2	0,3	0,5	0,9	1,4	2,2	0,7	1,2
Tokat	0,3	0,5	0,3	0,3	0,8	1,1	0,9	1,3	0,3	0,4
Trabzon	1,8	2,5	0,5	0,6	1,5	2,3	1,1	1,4	1,1	1,4
Yozgat	0,4	0,5	0,2	0,3	0,8	1,1	0,9	1,3	0,5	0,4
Erzurum	10,1	14,2	7,0	8,7	1,9	2,5	2,8	3,8	5,7	7,8
Erzincan	0,3	0,3	1,4	1,5	0,4	0,6	0,3	0,4	0,4	0,4
Ardahan	0,9	1,2	0,3	0,3	0,5	0,6	0,4	0,6	1,0	1,2
Ağrı	1,1	1,6	0,6	0,8	0,8	1,0	0,9	1,1	1,0	1,4
Kars	0,6	0,8	0,7	0,9	0,6	0,9	0,8	1,2	0,9	1,3
Muş	2,2	3,2	1,5	2,0	0,7	0,9	1,3	1,9	4,2	6,0
Van	1,1	1,4	0,4	0,4	0,6	0,7	0,7	0,9	0,7	0,9
Tunceli	0,4	0,4	2,2	2,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,3
Diyarbakır	1,9	2,5	0,9	1,0	1,0	1,2	0,8	1,0	1,5	2,1
Toplam	37,7	50,1	21,4	24,1	20,7	23,6	21,2	27,1	28,7	37,2

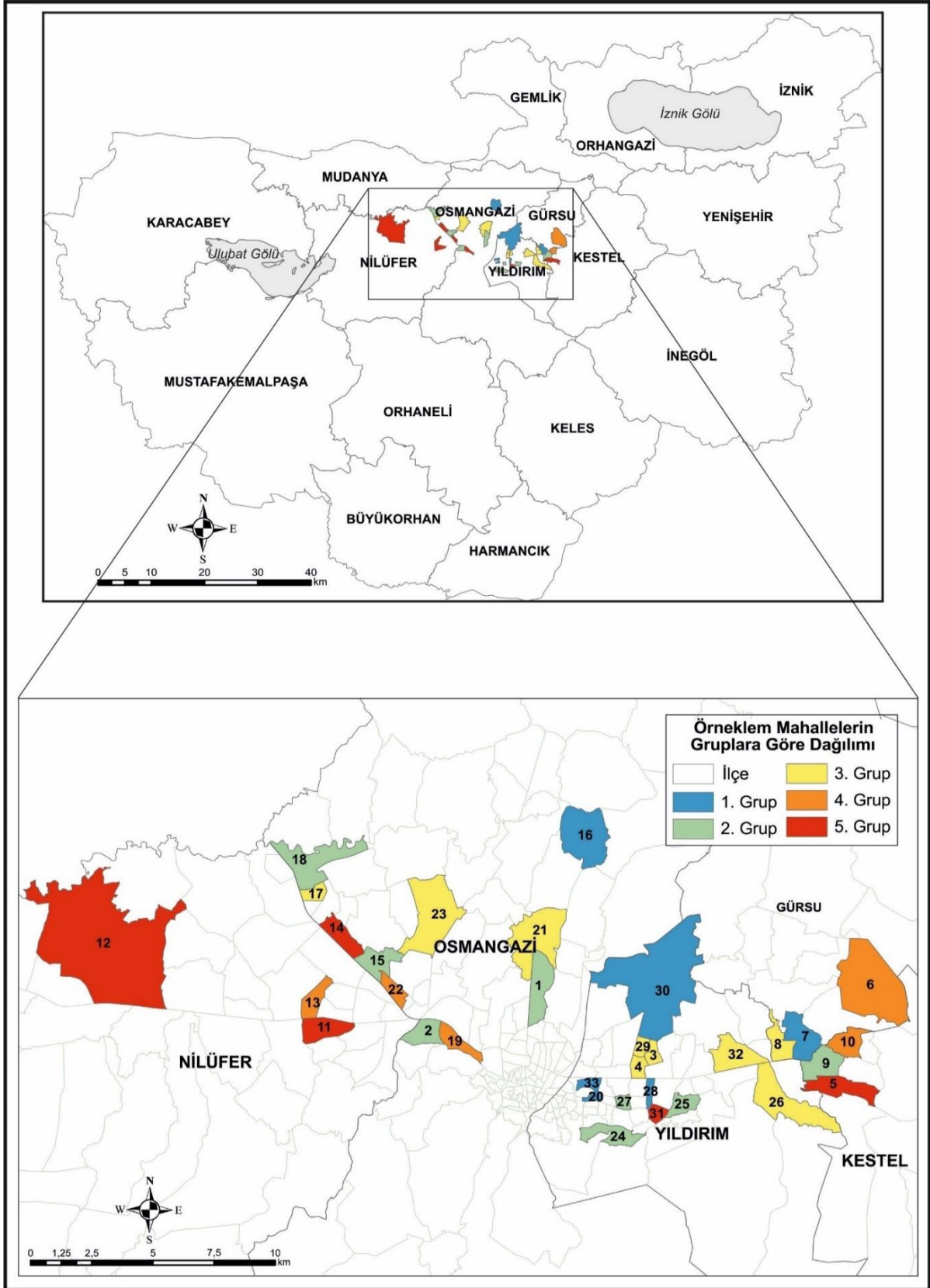
Şekil 2. Seçilmiş Mahallelerde 2002-2007-2011-2015 Haziran ve 2015 Kasım Genel Seçim Sonuçları ile 2002-2015 Kasım Dönemi Seçim Sonuçlarının Partiler Düzeyinde Karşılaştırmalı MDS Grafikselsel Sonucu (Şekil içerisinde yer alan sayılar ilgili mahallenin numarası, renkler ise grup sayısını ifade etmektedir. bkznz. Tablo 4)

Tablo 4. MDS Sonucuna Göre Mahallelerin Yer Aldıkları Gruplar, Haritada Gösterildiği Mahalle Kodu ve 2002-2015 Kasım Dönemi Genel Seçim Sonuçlarının Partiler Düzeyinde Karşılaştırmalı MDS Değerleri

Grup Numarası	Mahalle Kodu	Mahallenin Adı	1. Boyut	2. Boyut	Grup Numarası	Mahalle Kodu	Mahallenin Adı	1. Boyut	2. Boyut
1	7	Kurtuluş	1,665	2,09	3	17	Emek Fatih Sultan Mehmet	3,077	1,54
1	16	Demirtaş Sakarya	1,529	2,143	3	18	Geçit	3,077	1,54
1	20	Mehmet Akif	1,762	2,009	3	21	Panayır	3,076	1,538
1	28	Güllük	1,465	2,104	3	26	Değirmenönü	3,077	1,539
1	30	Samanlı	1,762	2,009	3	29	Mevlana	3,077	1,54
1	33	Şükranıye	1,66	2,089	3	32	Şirinevler	3,077	1,54
2	1	Altınova	0,405	2,577	4	6	Adaköy	-3,65	-9,926
2	2	Dikkaldırım	0,597	2,503	4	10	Kale	-3,568	-9,785
2	9	Ahmetvefikpaşa	0,242	2,642	5	13	Ataevler	-10,161	2,01
2	15	Bağlarbaşı	0,87	2,397	5	19	Kükürtlü	-8,339	-0,1
2	23	Yunuseli	1,052	2,326	5	22	Yenikaraman	-7,795	-0,532
2	24	Akçağlayan	-0,494	2,926	6	5	Yeni	-17,036	9,39
2	25	Bağlaraltı	0,693	2,466	6	11	Beşevler	-16,411	8,915
2	27	Eğitim	0,442	2,562	6	12	Görükle	-16,811	9,115
3	3	Ulus	3,077	1,54	6	14	Akpınar	-16,99	9,346
3	4	Yavuzselim	3,04	2,704	6	31	Siteler	-16,114	8,415
3	8	Yenidoğan	2,551	1,745					

Beş genel seçimin incelendiği bu bölümde MDS analiz sonuçlarına göre *Stress değerlerinin* 0,00-0,025 arasında olması, sonuçların *tam uyumu* göstermekte olduğu şeklinde yorumlanmakta olup analiz sonucuna göre *Stress değerlerinin* 0,00-0,01 arasında olduğu görülmektedir (Maksimum İterasyon-5000, Stress-0,0001701, Variance Accounted For-0,9999996). MDS sonuçları *tam uyumu* göstermekte (Kruskal, 1964, s. 3) ve sonuçların hata oranı 0'a yakındır.

Her seçim dönemi için yapılan analizler, süreç içerisinde mahallelerin seçmen davranışlarında gerçekleşen değişimleri izleme fırsatı sunmuştur. Genel olarak mahallelerin bugünkü hâkim seçmen davranışlarının 2002'den günümüze devam ettiği görülmektedir. Zaman içerisinde seçmen davranışları şekillenmiş ve daha kararlı hale gelmiştir. AK Parti kümesi geçen 14 yılda hâkimiyetini çok daha güçlendirmiştir. 2015 seçimleri itibarıyla Kürt milliyetçiliğinin seçimlere bir parti çatısında girmesi, üçüncü grupta yer alan mahallelerde AK Parti'nin oylarını bir miktar düşürerek HDP'ye yönelmesini sağlamıştır. CHP kümesinde ise bazı mahallerde 2015 yılına kadar AK Parti-CHP çekişmesi olduğu, 2015 seçimleriyle birlikte bu kutuplaşma CHP'nin galibiyetiyle sonlandığı görülmektedir. 14 yıllık süreçte görülen bu şekillenmede mahallerin sosyo-ekonomik yapılarında görülebilecek değişikliklerin yanı sıra ikamet edenlerde yaşanan değişimlerinde etkisi bulunmaktadır. Bu akışı dört mahalle (Beşevler-11, Ataevler-13 Akpınar-14, Siteler-31) bozmaktadır. Bu mahallerde 2002-2011 seçimleri arasında hâkim parti AK Parti olmakla birlikte CHP ikinci parti konumundadır. Siteler'de 2011, diğer üç mahallede de 2015 seçimleriyle birlikte birinci parti CHP olmuştur (Şekil 2a, 2b, 2c, 2d, 2e). Mahallelerdeki nüfus değişiminin ağırlıklı olarak mahalle sakinleriyle benzer profile sahip kişiler tarafından gerçekleştiriliyor olması, hâkim seçmen davranışının güçlenmesine önemli katkı sunmaktadır. Bahsi geçen dört mahallede ise ileride ayrıntılı olarak değinileceği üzere sosyo-ekonomik değişimin de katkısı önemlidir.

Şekil 3. MDS Sonucunda Oluşan Gruplara Göre Seçilmiş Mahallerin Dağılımı

Tablo 5. Seçilmiş mahallelerin 2015 yılı TÜİK verilerine göre yaş grupları (%), eğitim düzeyleri (%) ve GİB'e Göre 2015 Yılı Arazi m² Fiyat Ortalamalarının Grupsal Dağılımları

Grup Numarası	SIRA	MAHALLE	0-19 Yaş	20-29 Yaş	30-54 Yaş	55 ve Üstü	Düşük Düzey Eğitim	Orta Düzey Eğitim	Yüksek Düzey Eğitim	Arazi Değeri
1	7	Kurtuluş	31,9	14,7	38,1	15,4	39,8	44,3	15,9	Orta
1	16	Demirtaş Sakarya	30,8	17,2	39,9	12,1	38,5	48,69	12,6	Orta
1	20	Mehmet Akif	35,4	14,9	36,4	13,3	50,5	44,5	5	Orta
1	28	Güllük	30	13,9	40,2	21,9	50,1	35,5	14,4	Orta
1	30	Samanlı	31	14,6	38,2	16,3	49,6	42,2	8,3	Düşük
1	33	Şükranıye	23,6	11,6	37,2	27,5	43,7	40,8	15,5	Düşük
2	1	Altınova	26,7	12,9	37,9	22,4	43,4	45,4	11,2	Orta
2	2	Dikkaldırım	26,5	13,9	39,4	20,2	20,6	52,7	26,6	Orta
2	9	Ahmetvefikpaşa	29	15,6	37,9	17,5	41,6	44,7	13,7	Düşük
2	15	Bağlarbaşı	29,4	15,3	37,3	18,1	39	47,6	13,4	Orta
2	23	Yunuseli	30,8	13,8	40,3	15,1	34,3	45,2	20,5	Orta
2	24	Akçağlayan	28,4	13,4	38,5	19,7	40,3	44	15,7	Orta
2	25	Bağlaraltı	30,1	13,8	39,4	16,7	36,9	37,8	25,3	Orta
2	27	Eğitim	25,7	13,6	38,1	22,5	39,5	46,1	14,4	Düşük
3	3	Ulus	41,5	17,1	31,3	10,1	56,3	39	4,7	Orta
3	4	Yavuzselim	31,8	15,9	35	17,3	50,4	42,5	7,1	Orta
3	8	Yenidoğan	36,6	16,2	35,2	12,1	50,4	43,2	6,4	Düşük
3	17	Emek Fatih Sultan Mehmet	36,6	17,7	34,9	10,8	47,3	43,6	9,2	Düşük
3	18	Geçit	34,9	15,1	38,4	11,6	41,6	40	18,4	Orta
3	21	Panayır	30,9	14,9	39,6	14,7	45,7	41,7	12,6	Düşük
3	26	Değirmenönü	38,8	16,8	33,5	11	37,8	53,1	9,1	Orta
3	29	Mevlana	35,4	16,2	35,2	13,2	51,5	40,8	7,7	Düşük
3	32	Şirinevler	39,7	17,1	32,3	10,9	53	41,3	5,7	Orta
4	6	Adaköy	24,9	10,4	38	26,7	52,5	38	9,5	Düşük
4	10	Kale	27,6	15,7	38,4	18,3	42	44,3	13,8	Orta
5	13	Ataevler	24,7	11,6	42,1	21,6	25,9	38	36,1	Yüksek
5	19	Kükürtlü	25,8	9,1	37,9	27,2	26,1	36,7	37,2	Orta
5	22	Yenikaraman	21,6	13,1	39,5	25,8	31,2	49,9	18,9	Yüksek
6	5	Yeni	23,8	10,2	37,3	28,8	25,5	54,6	19,9	Orta
6	11	Beşevler	25,2	14,7	40,7	19,4	25,2	38,4	36,4	Yüksek
6	12	Görükle	17,7	50,7	25,2	6,4	10,1	44,9	45	Orta
6	14	Akpınar	25,4	11,6	38,6	24,4	31,2	42,3	26,6	Yüksek
6	31	Siteler	22	10,1	37,1	30,8	37,1	48,7	14,2	Orta

Her seçim kendi özelinde değerlendirildiğinde üç temel kümenin (AK Parti, AK Parti + HDP, CHP) ve altı alt kümenin oluştuğu görülmektedir. Bu farklılaşmanın temelinde bulguların seçim sonuçlarının yanı sıra iç göç özelliklerine de dikkat edilerek yorumlanmasıdır (Şekil 2f).

Demirtaş, Sakarya, Güllük, Kurtuluş, Mehmet Akif, Samanlı ve Şükranıye Mahallelerinden oluşan birinci grupta; güçlü bir AK Parti desteği olduğu görülmektedir. 2002 seçimlerinde AK Parti alandan ortalama %54 oranında oy alırken, 2015 Kasım seçimlerinde %65'e ulaşmıştır. Mehmet Akif ve Samanlı Mahallelerinde ise bu oranın %75'in üzerine çıktığı gözlenmektedir. Seçmenin ağırlıklı olarak AK Parti'ye oy vermesine bağlı olarak CHP ve MHP'ye yönelim zayıftır. CHP'nin alandan aldığı destek

ortalama %20'nin altındayken, MHP'ye olan yönelim (%10) il ortalamasıdır. Kürt milliyetçiliği temelinde siyaset yapan partilere olan yönelim oldukça zayıftır.

AK Parti desteğinin oldukça güçlü olduğu grup düşük-orta düzey eğitim, arazi m² fiyatları orta ve 0-19 yaş genç nüfusun yüksek olduğu alanlardan oluşmaktadır. Güllük ve Şükranıye Mahallelerinde ise 55 yaş üstü kişi sayısı yüksektir (Tablo 5). Köken bölge olarak İç Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu; il bazında Artvin, Balıkesir, Erzurum, Samsun, Tokat, Trabzon ve Yozgatlıların yoğunlaştığı ve seçmenlerin AK Parti'nin oyunu sağlamlaştıran bir katkı yaptığı görülmektedir. Özellikle alanın yarısından fazlasında belirli bir grubun yoğunlaştığı Samanlı (Artvin, Giresun, Samsun ve Trabzonlular) ve Mehmet Akif Mahallerinde (Tokat ve Yozgatlılar) bu durum daha yüksektir. Mahallelerin ağırlıklı olarak iç göç aldıkları bölgeler düşünülünce; öncelikle İç Anadolu, ardından da Karadeniz ve Doğu Anadolu'dan göç yoluyla gelen ve muhafazakâr-İslamcı-milliyetçi eğilim gösteren seçmenin, alanda AK Parti'nin il ortalamasının üzerinde oy almasında etkili olmuştur. Ayrıca bu iki mahalle grup içerisindeki en düşük eğitilmiş bireylerin ikamet ettiği mahalleler olması bakımından da dikkat çekicidir.

Ahmet Vefik Paşa, Akçağlayan, Altınova, Bağlaraltı, Bağlarbaşı, Dikkaldırım, Eğitim ve Yunuseli Mahallelerinden oluşan ikinci grupta; en fazla desteği alan AK Parti 2002'den 2015 Kasım seçimlerine alandan aldığı ortalama desteği %10 oranında (%44-54) arttırmıştır. CHP'ye olan destek 2015 Kasım seçimlerine kadar %9 oranında artarak %26'ya ulaşmıştır. MHP'ye olan yönelim il ortalamasıdır. Ayrıca 2002 seçimlerinde DEHAP mahallelerden ortalama %3 düzeyinde destek almıştır. 2007 ve 2011 seçimlerinde bağımsız adaylar DEHAP'ın yarısı kadar oy alırken, 2015 Haziran seçimlerinde HDP alandan aldığı oyları %5'in üzerine taşımıştır. Beş ay sonraki seçimlerde ise ortalama %2'lik bir düşüş yaşamıştır.

İkinci grupta bölgesel olarak Karadeniz ve Doğu Anadolu; il bazında Ağrı, Ardahan, Artvin, Balıkesir, Diyarbakır, Erzurum, Giresun, Samsun, Muş ve Trabzon kökenliler ağırlıktadır. Bu gruptaki mahallelerin seçim sonuçları il ortalamasıyla benzerlik gösterdiği ve iç göçlerin bu grubun seçmen deseninde önemli bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Saha çalışması kapsamında elde edilen bilgilere göre alanda köken bölgeye dayalı seçmen yoğunluğu diğer gruplara göre daha düşüktür. Ayrıca bu mahallelerde ikamet eden göçmenlerin eğitim seviyelerinin birinci, üçüncü ve dördüncü gruba göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda seçmen davranışında çeşitlenme sağlamaktadır.

Değirmenönü, Emek Fatih Sultan Mehmet, Geçit, Mevlana, Panayır, Şirinevler, Ulus, Yavuz Selim ve Yenidoğan Mahallelerinden oluşan üçüncü grupta; AK Parti 2002'de alanda ortalama %55 oranında desteklenirken, 2015 Kasım seçimlerine gelindiğinde bu desteği ortalama %7 oranında arttırmıştır. Mahallelerde CHP ve MHP'ye olan yönelim (Panayır Mahallesi hariç) il ortalamasının altındadır. İncelenen 33 mahalle arasında Kürt milliyetçiliğinin en yüksek destek gördüğü mahalleler bu grupta bulunmakta ve her dönem il ortalamasının üzerinde destek görmektedir. Özellikle Mevlana, Emek Fatih Sultan Mehmet, Geçit, Şirinevler, Değirmenönü ve Ulus'tan alınan destek çarpıcıdır. Ayrıca bu mahallelerde Kürt kimliği temelli bir partinin seçimlere girmemesi durumunda bu yönde oy kullanmak isteyen seçmenin bağımsız adaylara yönelim gösterdiği tespit edilmiştir. Nitekim 2007 ve 2011 seçimlerinde Bursa'da bağımsız olarak seçimlere katılan adayların Kürt milliyetçiliğini temsil etme eğilimleri olmadığı halde bu yönelime sahip seçmenin oylarını bağımsızlardan yana kullandıkları belirlenmiştir. 2015 seçimlerinde Kürt milliyetçiliğinin bir parti çatısında temsil edilmesiyle birlikte, bu eğilimde olan seçmen oyunu HDP'ye yönlendirmiştir. 2002'de DEHAP alanda %7-23 oranında destek almıştır (ortalama %12,6). 2015 Haziran'da HDP'ye seçmen desteği %9-46 aralığına (ortalama %12,6) çıkarken, 2015 Kasım seçimlerinde ise birkaç puan gerilemiştir (%10-4, ortalama %19,3).

AK Partili ve Kürt milliyetçisi seçmenle karakterize olan grupta bölgesel olarak Karadeniz ve Doğu Anadolu; il bazında Ağrı, Ardahan, Artvin, Diyarbakır, Erzurum, Giresun, Kars, Muş, Van ve Zonguldaklı seçmen sayısı yüksektir. Diğer mahallelerden farklı olarak Alevi seçmenin de Panayır Mahallesi'nde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Grup içerisinde yer alan mahallelerin tamamında, Kürt milliyetçiliğine yönelim önemli düzeydeyken, bazılarında daha yüksektir. Bu konuda mahallelerin ağırlıklı olarak göç aldığı bölgeler düşünüldüğünde; öncelikle Doğu Anadolu'dan, ardından da Karadeniz'den gelen ve muhafazakâr-İslamcı eğilim gösteren seçmenin AK Parti'ye, Kürt milliyetçisi olanların ise sırasıyla DEHAP, bağımsız adaylar ve HDP'ye yönelerek partilerin il ortalamasının üzerinde oy almasını sağlamışlardır. Ayrıca Kürt milliyetçiliği oylarının yüksek olduğu mahallelerde Artvinli, Erzurum, Muş ve Kars kökenli seçmenlerin ağırlıklı olduğu görülmekle birlikte, yukarıda vurgulanan altı mahallede sırasına göre bu yoğunluğun arttığı gözlenmiştir. Bu noktada Erzurum kent merkezi ve kuzeyinde yer alan ilçelerden gelenler AK Parti'yi, Erzurum'un merkeziyle güneyi arasında yer alan ilçelerden gelenlerinse ağırlıklı olarak HDP'yi destekledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Geçit'te kümelenen Giresun, Yenidoğan'daki Yusufeli (Artvin) kökenli seçmenlerin genelinin de AK Parti'yi desteklediği belirlenmiştir. Gruptaki diğer mahallelerden farklı olarak Panayır'da ise ikamet eden Alevi (Tuncelili) seçmenin CHP'nin %25'lere ulaşmasındaki payı önemlidir.

Gruplar içerisinde 0-19 yaş arası genç nüfusun en fazla olduğu ve eğitim düzeyi en düşük mahallelerden oluşması bakımından bu küme önemlidir. Doğurganlığın yüksek olması, kentsel alanda kırsal kültürün devam ettiğine yönelik bir izdir. Ayrıca alanda eğitim seviyesinin düşük olduğu da göz önüne alındığında, kişilerin köken bölge etkisini devam ettirme olasılığı artmaktadır.

Adaköy ve Kale Mahallelerinden oluşan dördüncü grupta; ilk üç gruptan farklı olarak en yüksek destek CHP'yedir. 2002-2011 seçimleri arasında CHP oy oranını Adaköy'de %51'den %67'ye, Kale'de ise %41'den %51'e yükseltmiştir. AK Parti ve MHP il ortalamasının altında destek almıştır. 2002 seçimlerinde DEHAP alandan %8 oranında, 2007 seçimlerinde bağımsız adaylar ise %7 oranında oy almıştır. 2011'de bağımsızların oyu %3'lere gerilerken, 2015 Haziran seçimleriyle birlikte HDP'nin Adaköy'de %13'e, Kale'de ise %16'ya ulaştığı gözlenmektedir. Kasım seçimlerinde ise %3'lük bir gerileme yaşanmıştır.

CHP'li ve HDP'li seçmenin yoğunlaştığı dördüncü grupta bölgesel olarak Doğu Anadolu; il bazında Erzincan, Erzurum ve Tunceli kökenli Alevi ve Kürt kökenli göçmenler ağırlıktadır. Alanda bulunan seçmenler CHP ve HDP'nin oyunu geliştirmektedir. Mahallelerin ağırlıklı olarak iç göç aldıkları bölgeler düşünüldüğünde; göç yoluyla gelen ve sol partilere eğilimi yüksek olan Alevi seçmenin (Tunceli ve Erzincanlı) alanda CHP'nin, Kürt kökenli seçmenin ise sırasıyla DEHAP, bağımsız adaylar ve HDP'nin il ortalamasının üzerinde oy almasını sağlamaktadır. Verilere göre Kale Mahallesi sosyo-ekonomik açıdan Adaköy Mahallesi'ne göre daha iyi durumdadır. Nitekim bu durumda seçim sonuçlarına yansarak Kale'de seçmen davranışının çeşitlenmesine yol açmıştır. Adaköy Kale Mahallesi'ne göre daha kırsal bir alan özelliği sergilemektedir. Sosyo-ekonomik özelliklerinin de katkısıyla Adaköy'de köken etkisi daha fazla seçmen davranışlarına yansırken, Kale Mahallesi'nde bu özellikler seçmenin bir kısmını rasyonel çıkarlar doğrultusunda oy verme davranışına yönlendirmektedir.

Ataevler, Kükürtlü ve Yenikaraman Mahallelerinden oluşan beşinci grupta; birinci parti konumunda olan CHP 2002-2015 Kasım seçimleri arasında alandaki oylarını ortalama %15 oranında arttırarak oyunu ortalama %50'lere çıkartmıştır. AK Parti'ye yönelim il ortalamasının altında; MHP, DEHAP, bağımsızlar ve HDP'ye yönelim ise il ortalamasındadır.

CHP’li seçmenin ağırlıkta olduğu beşinci grupta bölgesel olarak Marmara, Karadeniz ve Doğu Anadolu; il bazında Balıkesir, Erzurum, İstanbul ve Samsunlu seçmen sayısı yüksektir. Beşinci ve altıncı grupta bölgesel dağılım açısından bölgeler arasında önemli bir farkın görülmediği, dağılımın birbirine oldukça yakın olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte beşinci grupta bulunan mahallelerdeki göçmen yoğunluğu, altıncı gruba göre daha yüksektir. Bu durumun da seçim sonuçlarına yansıtıldığı görülmektedir.

Akpınar, Beşevler, Görükle, Siteler ve Yeni Mahallelerinden oluşan altıncı grupta; 2002’den itibaren (%21) yaşanan düzenli artış neticesinde 2011 seçimleri itibariyle CHP birinci parti konumuna gelmiştir. 2011 seçimleri itibariyle alanda seçmenin %35’inden fazlası CHP’ye yönelim göstermiş olup 2015 Kasım seçimlerinde bu oran %43’e ulaşmıştır. Bu sürece paralel olarak 2011 seçimleri sonrasında AK Parti’nin alanda oy kaybettiği ve il ortalamasının altına düştüğü görülmektedir. MHP’ye yönelim il ortalamasında olup Akpınar, Siteler ve Yeni Mahallelerinde biraz daha yüksektir. DEHAP, bağımsızlar ve HDP’ye yönelim ise il ortalamasını yakalamıştır.

Altıncı grupta bölgesel olarak Marmara, Ege, İç Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu; il bazında Ankara, Artvin, Balıkesir, Erzurum, İstanbul ve Samsunluların yoğunlaştığı izlenmektedir. Grupta görülen hâkim siyasal eğilim değişiminde de eğitim ve ekonomi parametrelerinin yanı sıra zaman içerisinde artan seçmen sayısına paralel olarak göç yoluyla gelen yeni seçmenlerin alandaki siyasal eğilimin değişimine yaptıkları katkı da önemlidir.

Beşinci ve altıncı gruplardaki göçmenler, CHP’nin oyunu güçlendirmiş ve gruplar yoğun olarak gelişmiş büyükşehirlerden, Ege, Marmara ve Karadeniz illerinden göç almıştır. Bu grupların ekonomik ve eğitim seviyeleri diğer gruplara göre daha yüksektir. Bilindiği üzere özellikle eğitim seviyesi arttıkça, seçmenlerin sol kanatta yer alan partilere olan eğilimi artmaktadır. Bu noktada alanda görülen hâkim siyasal eğilim ile seçmenlerin sosyo-ekonomik özellikleri arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Özellikle Uludağ Üniversitesi’nin sınır komşusu olması nedeniyle 20-29 yaş grubunun ve yüksek eğitilmiş nüfusun en yoğun olduğu Görükle, 2007 seçimleri haricinde altıncı grup içerisindeki diğer mahallelere göre CHP’nin en yüksek oy aldığı alan olması bakımından önemli bir örnektir. Diğer mahallelerle de kıyaslandığında Görükle, CHP’yi destekleme bakımından ilk sıralarda yer almaktadır. Ayrıca beşinci ve altıncı grupta ikamet eden göçmenlerin hemşehrileriyle olan ilişki düzeyleri görece diğer gruplardan daha düşüktür. Bu anlamda diğer gruplara göre beşinci ve altıncı grupta hemşehri ilişkileri seçmen davranışını daha düşük düzeyde etkilemektedir.

SONUÇ:

“Etkileşimleri yüksek olan bireylerin seçmen tercihleri de benzer olur” (Miller, 1977) hipotezinden de yola çıkarak makalede, önemli göç çekim merkezlerinden birisi olan Bursa’nın aldığı iç göçlerin siyasal yapısına etkileri araştırılmıştır. Bulgular, sosyo-ekonomik faktörlerin yanı sıra göçmen hacmine ve kökene dayalı oluşan kümelenmelere göre de siyasal yapının şekillendiğini ve bu faktörlerle seçim sonuçları arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Nitekim bu mahallelerin seçim sonuçları incelendiğinde, hâkim siyasal yapının da uzun vadede sağlamlaştığı ve siyasal kümeler oluşturduğu izlenmektedir. Oluşan bu göçmen enklavları önemli bir sosyal ve siyasal güç oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu bakımdan Bursa’nın aldığı iç göçlerin ve seçim deseninin Türkiye’nin diğer metropoliten kentlerden farklılaştığı tespit edilmiştir.

Göçmen yoğun mahallelerde hemşehri ilişkilerine bağlı olarak göçmenlerin siyasal sosyalizasyonları da bu çerçevede şekillenmektedir (Pattie & Johnston, 2000; Rohla et al., 2018). Mekânsal etkileşimin yüksek olduğu gruplarda siyaset hakkında yapılan konuşmaların seçmen tercihleri üzerinde

dönüştürücü ya da sağlamlaştırıcı etkileri olmaktadır. Farklı olanın sesini duyulmadığı, adeta bir yankı odasını andıran bu sosyalizasyon süreci kişilerin ideolojilerinde ve seçmen davranışlarında daha tutucu olmalarını sağlayabilmektedir. Bu durum da göçmenlerin köken bölgenin seçmen davranışlarını hedef mekânda da devam ettirmelerinde önemli bir motivasyondur. Sonuç olarak bu mekânsal kümelenmelerin, kültürel muhafazakârlığa yol açtığı ve beraberinde siyasal olarak da köken bölgenin siyasal davranışlarının hedef bölgede de devam ettirilmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerindeki göçmen gruplarının, babalarının veya babalarının doğum yerlerindeki seçmenlere benzer şekilde oy kullanma eğilimlerinin yüksek olduğu görülmektedir (Akarca & Başlevent, 2010; Başlevent, 2013). Göçmen yoğun mahallelerin geçmişten günümüze siyasal yapısı incelendiğinde de alanda benzer seçmen eğilimlerinin ve düşük oynaklığın olduğu, uzun vadede de bu eğilimlerin güçlendiği izlenmektedir. Yeni kentlilerin kendi profilleriyle benzer özelliklere sahip bireylerin yoğunlaştığı mahallelerde ikamet etme eğilimlerinin yüksek olması, bu mahallelerin seçim desenindeki değişiminin düşük düzeyde kalmasını sağlar.

Genel olarak değerlendirildiğinde, diğer metropoliten kentlerden farklı olarak Bursa'nın sağ geleneğin hâkim olduğu illerden aldığı göçlerin daha yoğun olduğu ve göçmenlerin göç sonrasında var olan siyasal eğilimlerini devam ettirme motivasyonlarının da güçlü olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular, parti bağlılığının seçmen tercihlerine yansıdığını ve yoğun hemşehri ilişkilerinin de köken etkisinin devam ettirilmesinde önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Ayrıca göçmenlerin seçmen tercihlerinde dolaylı bir şekilde rasyonel tercihte etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu rasyonelliği kendi ideolojileri çerçevesinde şekillendirirler. Bunu yaparken de kendilerini ait hissettikleri siyasal eğilimlerin hâkim olduğu grup içerisinde kalmaya özen gösterirler. Nitekim çalışmada yeni kentlinin sosyal ve kimliksel konumu ile seçmen tercihlerinin kesiştiği noktada pragmatik davranışın seçmenin ikinci tercihi olduğu ve olanakları paylaşma amacıyla iktidara yakınlaşma çabasına girdiğine yönelik bazı bulgular elde edilmiştir. Bu noktada yapılacak saha çalışmalarıyla konunun araştırılması faydalı olacaktır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma için finansal destek alınmamıştır.

KAYNAKÇA:

- Akarca, A., & Başlevent, C. (2010). The Region-of-origin effect on voting behavior: the case of Turkey's internal migrants. *İktisat İşletme ve Finans*, 25, 9-36. <http://dx.doi.org/10.3848/iif.2010.297.2881>
- Akgün, B. (2000). Türkiye'de seçmen davranışı: partizan tutumlar, ideoloji ve ekonomik faktörlerin oy vermeye etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 75-92.
- Ataç, E. ve Işık, O. (2013a). "Büyük dönüşüm" öncesi Türkiye kentlerinde ayrışma ve siyaset. *Toplum ve Bilim*, (127), 229-247.
- Ataç, E. ve Işık, O. (2013b). 2000'li yılların başında Bursa'nın toplumsal ve siyasal coğrafyası. H. Ertürk vd. (Ed.), *Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kentleşme Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 257-274). Bursa.
- Avrupa Birliği. (2009). İç Göç Entegrasyon Projesi İhtiyaç Analizi–Ön Bulgular. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Bahçalı, S. ve Kahraman, S. Ö. (2016). Artvinlilerin göç tercihlerinde Bursa'nın yerinin sosyo-ekonomik ve mekânsal analizi. *Coğrafya Dergisi*, (33), 37-52.
- Başlevent, C. (2013). The Impact of urbanization on political outcomes in Turkey. in Economic Research Forum (ERF), Working Paper (No. 799).
- Carroll, J. D., & Arabie, P. (1998). Multidimensional scaling. In M. H. Birnbaum (Ed.), *Measurement, judgment, and decision making* (pp. 179–250). New York, Academic Press.
- Cho, W. K. T., Gimpel, J. G., & Hui, I. S. (2013). Voter Migration and the geographic sorting of the American electorate. *Annals of the Association of American Geographers*, 103(4), 856-870. <http://dx.doi.org/10.1080/00045608.2012.720229>
- Çalışkan, V. ve Akbulak, C. (2010). *Bir Gecekondu Araştırması: Bursa Kenti Uludağ Yamaçları*. Bursa: Çantay Yayınevi.
- Çarkoğlu, A. (2007). The Nature of left–right ideological self-placement in the Turkish context. *Turkish Studies*, 8(2), 253-271. <https://doi.org/10.1080/14683840701312245>
- Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2021). *Fragile but Resilient?* (C. 1-1). Ann Arbor: University of Michigan. https://www.press.umich.edu/3684928/fragile_but_resilient
- Çınar, T. (2007). "Yerel Seçimlerde kent büyüklüğü ile oy vermenin yönü arasındaki ilişki: Türkiye örneği 1963-1999". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 62(3), 141-165.
- Davison, M. L., Ding, C. S., & Kim, S. K. (2010). Multidimensional scaling. G. R. Hancock, R. O. Mueller and L. M. Stapleton (Eds.), *The reviewer's guide to quantitative methods in the social sciences* (pp. 265-280). New York ABD: Routledge.
- Freedman, D. A. (1999). Ecological Inference and the ecological fallacy. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 6(4027-4030), 1-7.
- Fenton, J. (1966), *Midwest Politics* (New York: Holt, Rinehart and Winston).

- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2016). Arsa ve Arazi Asgari Metrekare Bildirim Değerleri-Bursa 2015. <https://gib.gov.tr/yaritim-ve-kaynaklar/yayinlar/arsa-ve-arazi-asgari-metrekare-birim-degerleri>
- Güvenç, M. ve Işık, O. (1997). İstanbul'u okumak-II: Mahalle düzeyinde konut mülkiyeti-statü farklılaşmasına ilişkin bulgular nasıl genellenebilir? *Toplum ve Bilim*, 72(1), 153-164.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi ideolojiler* (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç ve Ş. Akın Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Işığöç, E., Sağocak, A., Vural Arslan, T. ve Keskin, E. (2015). *Bursa'da kentlilik bilinci araştırması*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kalaycı, Ş. (Ed.). (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd.
- King, G. (1997). *A Solution to the ecological inference problem: reconstructing individual behavior from aggregate data*. Princeton University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46n43p>
- Kruskal, J. B. (1964). Multidimensional scaling by optimizing goodness of fit to a nonmetric hypothesis. *Psychometrika*, 29(1), 1-27. <http://dx.doi.org/10.1007/BF02289565>
- Massey, D. S., Rothwell, J., & Domina, T. (2009). The changing bases of segregation in the United States. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 626(1), 74-90. <http://dx.doi.org/10.1177/0002716209343558>
- McDonald, I. (2011). Migration and sorting in the American Electorate: Evidence from the 2006 Cooperative congressional election study. *American Politics Research*, 39(3), 512-533. <http://dx.doi.org/10.1177/1532673X10396303>
- Meriç, Ü., Şen, M., Göksu, T. ve Demirağ, D. (2005). *Bursa'da kent kültürü ve kentlilik bilinci araştırması*. İstanbul: GENAR.
- Miller, W. L. (1977). *Electoral dynamics in Britain since 1918*. London: Macmillan Press.
- Mutlu, E. ve Varol, Ç. (2017). Sosyo-ekonomik farklılaşma ve mekânsal ayrışma: Bursa metropoliten alanı analizi. *MEGARON*, 12(1), 87-105. <http://dx.doi.org/10.5505/megaron.2016.04695>
- Özözen Kahraman, S. & Gültay, B. (2019). Türkiye'de Parti tercihlerinde sıradışı ilçelerin belirlenmesi (2007-2015). *Amme İdaresi Dergisi*, 52(3), 95-122.
- Özözen Kahraman, S. (2007). *Seçimlerin mekânsal analizi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pattie, C., & Johnston, R. (2000). People Who talk together vote together: an exploration of contextual effects in great Britain. *Annals of the Association of American Geographers*, 90, 41-66. <https://doi.org/10.1111/0004-5608.00183>
- Rohla, R., Johnston, R., Jones, K., & Manley, D. (2018). Spatial scale and the geographical polarization of the American electorate. *Political Geography*, 65, 117-122. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2018.05.010>
- Shelley, F. M., Johnston, R., & Taylor, P. J. (1990). Developments in electoral geography. R. Johnston, F. M. Shelley and P. J. Taylor (Eds.), *Developments in electoral geography* (pp. 1-14). New York, ABD: Routledge.

TÜİK. (2016). *Ülke içi göç*, www.tuik.gov.tr

West, J. (2005). Regional cleavages in Turkish politics: an electoral geography of the 1999 and 2002 National elections. *Political Geography*, 24(4), 499-523. <http://dx.doi.org/10.1016/j.polgeo.2005.01.003>

Wing, I. S., & Walker, J. L. (2010). The Geographic dimensions of electoral polarization in the 2004 US Presidential Vote. *Progress in spatial analysis* in (ss. 253-285). Springer.

Yalçınan, M. C. ve Erbaş, A. E. (2004). Mekân ve siyaset: İstanbul'un kentsel büyüme kademelenmesi ve 1980 sonrası yerel seçim sonuçları. *Birikim*, (174), 28-41.

YSK. (2015). *Milletvekili genel seçim arşivi*, <https://www.ysk.gov.tr>

EXTENDED SUMMARY

Aim of the Study:

With half of its population constituted by migrants from other provinces, Bursa is one of the places that can best reflect the relationality of internal migration and elections. Indeed, according to TurkStat's data on place of birth in 2015, of the 2.842.547 people whose address is in Bursa, 46% according to the civil registry data, and 36,6% according to the place of birth data are registered in other provinces. Although there are differences in the spatial distribution of migration in the province, the intensity of clusters formed according to the region of origin in micro areas is remarkable. In light of this information, based on Miller's (1977) hypothesis that "in neighborhoods where immigrants from the same region are predominant, the similarity of voter preferences of individuals with high interaction is also high", this article aims to analyze the correlation between internal migration and general elections by investigating the effects of internal migration of Bursa, one of the main migration destination centers, on the political structure of the city.

Literature Review:

The space has a structure that changes and develops through the societies living in it. Interacting society and space are restructured over time in every field, from economy to culture, demography to politics. The changes that societies experience directly or indirectly affect the area characteristics. As well as changes in the characteristics of the settled society, space is also reproduced through migration in and out. In particular, places that receive internal migration are affected by these changes more than those that emigrate. Migrations can change the dominant social, economic, cultural, and political structure of an area, as well as ensuring the resilience of the dominant structure. Migrants who utilize their social networks and have a high tendency to reside in the same area with their fellow citizens have similar characteristics to the dominant migrant profile of the destination. This phenomenon contributes to the similar voter behavior of those residing in the same place. Cho et al. (2013) argue that the consequences of individuals' place of residence preferences, although not directly related to voter behavior, cause individuals with similar political views to cluster in similar areas.

The fact that migrants share the same space with their fellow citizens in the target region promotes the continuation of the dominant political culture of the place of origin in the target region and the formation of political clusters. In this regard, the research was theoretically evaluated within the framework of the *Socio-Psychological Voter Behavior Model*, and the spatial relationship blended with the relationship of fellow citizens was attempted to be assessed. Within the framework of the mentioned approach, the study utilizes the data of the Supreme Electoral Institution for five general elections covering the 2002-2015 November period. In examining the correlation between internal

migration and general elections and determining the sample neighborhoods, TurkStat's 2015 data on internal migration at the district level, various studies on Bursa (Avrupa Birliği, 2009; Bahçalı ve Kahraman, 2015; Çalışkan ve Akbulak, 2010; Işığışok vd., 2015; Meriç vd., 2005; Mutlu ve Varol, 2017), and field observations were utilized.

Method:

In determining the sample neighborhoods, the intensity of the migration and the clusters of fellow citizens were taken into consideration, and 33 neighborhoods in Bursa city center were selected as the sample. Multidimensional Scaling (MDS) analysis was used to identify the similarities and differences in the voting behavior of the sample neighborhoods.

Conclusions and Evaluation:

The findings indicate that spatial clustering based on the region of origin is higher in some neighborhoods. This is reflected in the election results. As a matter of fact, it is observed that in neighborhoods with intensive fellow-citizen relations, the area is reproduced by migrants and dominated by the culture of the region of origin. This reinforces identity-based voting behavior. Some provinces stand out in this regard. It has been determined that voters from Samsun, Trabzon, Giresun, Tokat, Yozgat, and the districts located in the city center and north of Erzurum contributed to the AK Party's votes; those who migrated from developed metropolitan cities and provinces located in the west of the country and those with Alevi origin (from Tunceli and Erzincan) contributed to the CHP's votes and voters with Kurdish origin from Kars, Muş, Diyarbakır and the districts located between the center, and the south of Erzurum contributed to the HDP's votes above the provincial average. As a result, the accumulation of migrants in micro-areas over time has led to the formation of dominant migrant groups and political behaviors. Thus, the electoral pattern of micro-locations is shaped based on the clusters of fellow citizens, and a linear relationship is formed between the density based on the region of origin and the electoral outcomes. An analysis of the electoral results of these areas reveals that the accumulation of voters with similar voter behavior in the area consolidates the dominant political structure in the long run and creates political clusters. These migrant enclaves have the potential to create significant social and political power.

Unlike other metropolitan cities in Turkey, Bursa receives more immigrants from provinces dominated by the right-wing approach, and the motivation of immigrants to maintain the influence of the region of origin in their voter preferences is observed to be strong. In this framework, it is understood that party loyalty affects the voting behavior of immigrants and that, regarding this issue, intensive fellow-citizen relations are critical. It is also understood that migrants indirectly act rationally in their voter preferences. However, they shape this rationality within the framework of their own ideology. It is observed that voters in migrant-intensive areas are predominantly of lower-middle income status. At this point, a linear relationship is established between voters' living conditions and their expectations from the government, and a hidden pragmatic behavior arising from the desire to share the opportunities of power emerges. This idea, which has been put forward based on the findings obtained within the scope of the research, would be useful to be investigated through field studies.

Motivations Influencing Relocation to the Suburbs: The Case of İzmir

Banliyölere Taşınmayı Etkileyen Motivasyonlar: İzmir örneği

Burçin Burcu Doğmuşöz

Öz

Hızlı kentleşme eğilimi, çevresel bozulma ve kent sakinlerinin refahında azalma gibi çeşitli zorluklara neden olmuştur. Ekonomik faktörler tarihsel olarak kentsel göçün ana nedeni olmuşken, son araştırmalar plansız kentleşme ve getirdiği problemler olan azalan yeşil alanlar, trafik sıkışıklığı ve hava kirliliği gibi etkenlerin bu göçte etkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, daha iyi bir yaşam standardı arayışında olan bir grup insan kentsel alanlardan banliyö bölgelere taşınmaya başlamıştır. Bu değişim, demografik, sosyoekonomik ve sosyokültürel değişimlerin karmaşık etkileşimini yansıtmaktadır. COVID-19 pandemisinin başlangıcından bu yana, uzaktan çalışma fırsatları ve kentsel yaşam koşullarına ilişkin endişeler nedeniyle banliyö bölgelerine artan ilgi gözlemlenmektedir. Bu çalışma, Türkiye'nin İzmir şehrindeki banliyö yaşam motivasyonlarını Villakent mahallesine odaklanarak incelemektedir. Katılımcıların demografik özelliklerini ve banliyö yaşamını tercih etme nedenlerini anketler ve mülakatlar yoluyla araştırmaktadır. Araştırma, 123 katılımcının anket sorularına ve 15 detaylı mülakata dayanan sonuçlara dayanmaktadır. Bulgular, katılımcıların bahçeli bir evde yaşama isteği ve şehir merkezlerindeki rahatsız edici kalabalıkların banliyö taşınmasında önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Mülakatlarda, şehir merkezlerine göre, banliyölerde konutların uygun fiyatlı olması da banliyöye yerleşmeyi tercih etmede önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, yapılan çalışma, COVID-19 pandemisinin banliyö taşınmaları üzerinde etkisi olduğunu ve İzmir'deki deprem riskinin de insanların şehir merkezlerinden uzaklaşma isteğini artırdığını göstermiştir. Mülakatlarda, katılımcıların Villakent tercihi detaylı olarak incelenmiş olup, olumlu ve olumsuz yönleri tartışılmıştır. Kentleşme zorluklarıyla başa çıkmak ve sürdürülebilir kentsel gelişimi teşvik etmek için politika yapıcıların bu alanda yapılan çalışmalarını dikkate alması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Banliyö hayatı, Şehir-Banliyö göçü, Konut sakinlerin tercihleri, Kentleşme

ABSTRACT

The ongoing urbanization trend has led to various challenges including environmental degradation, and decreased welfare among city dwellers. While economic factors have historically been the primary driver of urban migration, recent research suggests that unplanned urbanization and the problems it brings such as decreased green spaces, traffic congestion and air pollution are gaining significance. As a result, a group of people has been relocating from urban to suburban areas, seeking an improved standard of living. This shift reflects a complex interplay of factors including demographic, socioeconomic, and sociocultural shifts. Since the onset of the COVID-19 pandemic, there has been an increased interest in suburban areas due to remote work opportunities and concerns about urban living conditions. This study examines motivations for suburban living in İzmir, Turkey, focusing on Villakent neighbourhood. Through surveys and interviews with residents, it explores demographic characteristics and reasons for choosing suburban life. The research is based on the results of a sample of 123 participants of a survey questionnaire and 15 in-depth interviews. Findings have indicated that the participants' desire for living in a house with a garden and the discomforting crowds in the city centers was the important factors in suburban relocation. In interviews, it was also revealed that the affordability of housing in the suburbs compared to city centers is also an important factor in choosing to settle in the suburbs. Additionally, the COVID-19 pandemic has had an impact on suburban relocation, and the earthquake risk in İzmir has also increased people's desire to move away from city centers. In the interviews, the preference for Villakent was discussed along with its positive and negative aspects in detail. Policymakers must consider these insights to address urban challenges and promote sustainable urban development.

Keywords: Suburban life, Urban-Suburban migration, Residents' preferences, Urbanization

Corresponding Author | Yetkili Yazar: *Izmir Katip Celebi University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of City and Regional Planning*, burcinburcu.dogmusoz@ikc.edu.tr, [0000-0002-5591-1405](tel:0000-0002-5591-1405)

INTRODUCTION:

The number of people living in urban areas is rising, and this led to several negative consequences, including unplanned urbanization, increased negative effects on the environment, and lower welfare among city dwellers. Although the majority of research supports the theory that the popularity of city living today is primarily driven by economic factors, an increasing amount of research indicates that consumption factors like *urban amenities*, *aesthetics*, and *quality public services* also hold significant importance (Chen & Rosenthal, 2008). On the other hand, a consistent yet limited group of individuals have been relocating from urban to suburban areas, seeking an improved standard of living. Cities are experiencing both urban sprawl and various forms of suburban growth at the same time. A significant and growing portion of urban inhabitants worldwide reside in suburban low-density regions, even though certain suburban areas are declining (Booi et al., 2019). Despite the belief that city living has become the primary choice for numerous individuals and families, suburbanization remains a crucial aspect of modern urban development. Moreover, the prosperous cities in today's economy are situated within metropolitan areas where suburbs play a significant role. Indeed, there's a noticeable shift in residential patterns within regions: urban cores are drawing a greater number of educated, wealthier, younger households, while suburbs are experiencing increased social and ethnic diversity (Tzaninis & Boterman, 2018).

Suburban developments date back to the early stages of industrialization. The migrations have intensified towards cities where industrial establishments exist, and urban populations have rapidly increased. Suburban emerged as a refuge for upper-class citizens seeking relief from the crowded urban environment of that time (Sonmez, 2007). These initial suburban areas set the standard for future suburban development and were considered attractive solutions to the growing urban challenges (Baldassare, 1992). During the later stages of the urban-industrial period, suburbs experienced significant expansion. The widespread adoption of automobiles and the construction of extensive highways set people free from the necessity of residing close to their workplaces. Families with small children who do not attend school have started to evaluate options between living away from the city or remaining within it. During the latter half of the 20th century, the expansion of suburbs in the developed regions of the world largely relied on families transitioning from urban to suburban areas (Mulder, 1996). The majority of the suburban population consisted of middle-class families with children, predominantly commuting to the city daily. According to Guimera (2003) and Munoz (2003), the same suburban growth trend was observed in developing countries as well. Additionally, the economic trends of the twentieth century with globalization have impacted the urban growth patterns of mega-cities in developing nations (Booi et al., 2019). However, the movement from the city to the suburbs has become more diverse and complex. Studies (Boterman et al., 2010; Smith, 2012) revealed that gentrification and effective city branding have made urban living appealing once more. There appears to be a rising trend of middle-class families choosing to reside in urban areas because in their opinion, living in a suburb would not be feasible (Karsten, 2007). These similar patterns have been seen in several places of the world in recent decades.

Since the beginning of the COVID-19 pandemic in 2020, it has become evident how sensitive cities are to crises. Dynamics such as human mobility, population density, and excessive urbanization create highly conducive environments for the spread of viruses, significantly increasing the number of cases (Oztaskarli & Celikyay, 2020). This, together with the widespread adoption of remote work has had a substantial impact on migration trends. Based on this, there has been an increased interest in suburban and rural areas with fewer human interactions, compared to urban areas. Moreover, larger houses,

parks, and a feeling of community are the hallmarks of suburban areas, which have drawn many people to relocate from the bustle of the city. This change is indicative of a complex progression in the choices people make for their homes and lifestyles. Hence it is interesting to get a better understanding of why people are moving to rural from urban areas. Although various researchers have tried to explain urban-suburban differences, they did not find conclusive evidence of what drives these motivations (Andersen, 2016; Boterman, 2012; Öztürk et al., 2018).

The preferences for urban life may be influenced by demographic, socioeconomic, or sociocultural shifts differences (Booi et al., 2019). Moving to more suburban locations might be less popular overall as the proportion of urban-oriented households—students, single-parent households, and households with higher levels of education—increases inside the city. In the suburban experience, the shaping process and the preferences of residents differ in each country due to the influence of global and local forces. Each country should separately be investigated in the context of urban-suburban patterns. These tendencies have also been observed in Turkey's megacities. On the outskirts of large cities, the affluent and upper-middle class are already creating their living conditions (Sonmez, 2009). This article focuses on Izmir, the third biggest city in Turkey, which has also been experiencing economic restructuring since the 1980s due to global economic shifts. Izmir's spatial pattern began to shift mostly as a result of these developments, and as a result, the city is now more significant than it was within its expanded metropolitan area. One of these changes in Izmir's physical landscape is the rise of suburban areas.

The city of Izmir serves as an ideal example for studying shifts in residential mobility within urban areas. The city's central urban area has seen significant increases in population and rapid changes in the socio-economic status of its residents. In 1992, with the completion of the Izmir-Cesme main road, the construction of new settlements further away from the city, particularly consisting of villa-style houses, began. Studies mostly focused on the sites on the East-West axis such as Urla, Seferihisar, Narlıdere, etc. However, recently, with the effects of COVID-19 and earthquakes, sites on the North-South axis have gained importance. Particularly, Villakent took a position as a new suburban belt of the Izmir city region. However, there are few studies conducted in Villakent. This study will investigate the motivations to live in suburban by conducting an online survey and interviews with residents of Villakent.

1. Urban-Suburban Mobilities and Preferences for Suburban life

1.1. Urban-Suburban Development in Izmir

Particularly in the previous 20 years, Turkey's major cities' urban development patterns have undergone significant change. The major cities have grown, extending both at their edges and through the establishment of new smaller cities along the highways. These extensions have included a range of land uses, including commercial, industrial, and residential. Izmir is among the cities that went through suburbanization as a result of its nineteenth-century integration with commerce and industrial capitalism. Since its incorporation as a port city into trade capitalism in the seventeenth century and industrial capitalism in the nineteenth century, the metropolitan city of Izmir has been a component of the global economy. As a result, the city's economy, social organization, and settlement were all impacted by the port's commercial activity. For instance, the installation of new buildings began to alter the physical layout of the city (Kiray, 1972). Additionally, a new housing design accompanied the establishment of the city's new socio-economic structure. The suburban development on the city's outskirts followed this trend. The upper-income foreigners and upper-middle-income merchants wanted to live in villages with large gardens outside of the city. This was the initial stage of suburbanization in Izmir. Izmir's nineteenth-century suburban neighborhoods grew and by the second half of the twentieth century, they had also evolved into mixed-use residential communities catering

to different income levels. Massive housing developments, planned industrial parks, and office buildings resembling campuses began to appear by the 1970s (Sonmez, 2009). In 1965, with the legislation on Flat Ownership, single-owner, four-story rental houses transformed into high-rise apartment complexes with individual unit ownership around Izmir Bay. In the end, large-scale uses were added to cities, causing them to grow and become industrial cities as opposed to metropolitan areas. While this allowed more people to reside near the sea, it also caused a surge in the city's population, leading to issues like traffic congestion and pollution. Additionally, the taller buildings obstructed the Aegean breeze to the inner-city areas, altering Izmir's skyline and microclimate irreversibly. These concerns eventually provided the ideal circumstances for the urban elite to seek 'cleaner' environments elsewhere in their quest to leave the city.

There was a common pattern of urbanization in several significant Turkish cities until the 1980s. Urban rehabilitation and growth, new mass housing projects, large-scale industrial investments, and the formation of sub-centers in addition to the city center were the initial factors that reshaped cities after the 1980s. Izmir also experienced a comparable urbanization development. The majority of Izmir's high-class residents at the time favored living in the inner city, particularly near the bay. The urban fabric of Turkish cities has seen significant alterations due to investments made in urban space from the latter part of the 1980s. The tendency of suburbanization on the edges of cities developed together with expenditures on the construction of highways and urban infrastructure. The data show that there was a 61% rise in the number of buildings in rate between 1984 and 1999 in Izmir (The Official Web Page of The State Statistics Office). The most obvious indicators of both domestic and international investment flows into Izmir, aside from housing investments, have been retail centers. As a result, 17 commercial centers totaling 543,232 square meters were added to the Izmir metropolitan region between 1999 and 2001 (Sonmez, 2001). The growth in investments in urban land has led to a growing tendency for suburban-style dwelling projects. As mentioned earlier, the expansion of this development type in Izmir is linked to the increase in the population belonging to upper-income groups and their need for a place away from the city center.

Moreover, as previously indicated, there were many concerns about how Izmir's position was unsuitable from an environmental standpoint. There was a strong desire among the residents of Izmir to relocate to the countryside due to the city's frequent earthquakes, rising building expenses, and the dangers of residing in high-rise flats in an earthquake zone. Traveling to and from the countryside to Izmir became easier with the construction of the highway. Those financially capable of living beyond the city limits and affording commuting costs began to move to the areas that were accessible by the expressway (Datta and Young, 2007). Starting in 2020 with the COVID-19 pandemic and the earthquake of 30th October 2020 in Izmir with a magnitude of 6.9, people began searching for new places away from city centers that they perceived as risky. Studies related to Izmir have mostly focused on the sites along the Izmir-Cesme expressway. However, recently, more areas have been developing on the other side of Izmir. Villakent is also one of the areas that has seen an increase in population and popularity, which is the subject of this study.

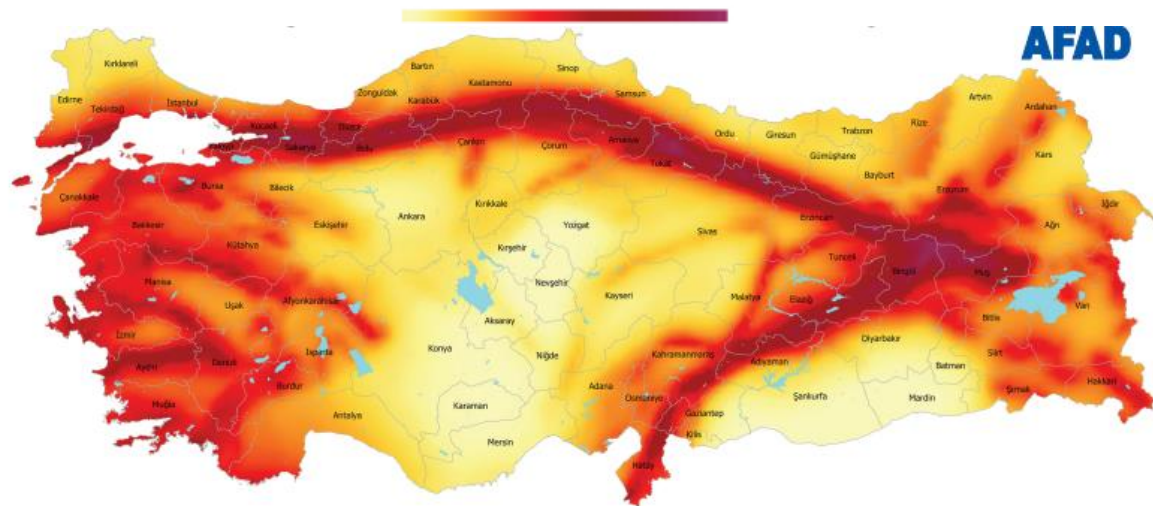
1.2. Residents' Preferences for Relocation to the Suburbs

Residents' preferences for suburban living depends on different factors. According to Booi and Boterman (2019), residential preferences encompass a multifaceted and occasionally contradictory array of elements tied to various factors, including the property itself (tenure, cost, size, etc.), its location (embracing the social and symbolic essence of that area), its proximity to amenities like schools, and its ability to foster social connections among friends and family. These tastes are unique to each person and change throughout time. Based on this, we can say that demographic perspectives play an important role in residents' preferences. The population expansion of suburban regions around cities has traditionally been dependent on migration from the main metropolis. The dynamics of

suburban and urban growth are strongly correlated with population trends. For instance, urban areas draw in singles, students, and both local and foreign migrants, whereas suburbs appeal more to traditional family units. The current shifts in urban and suburban expansion and decline can be attributed in part to evolving migration patterns and changes in how families are formed. Young people in their early years are drawn to center cities, and when they desire to establish a family, they relocate to the suburbs. This mechanism is based on the notion that people's choices for housing change throughout the course of their lives and that their housing demands vary depending on their stage of life (Van Ham & Manley, 2012; Mulder, 1993). Since their family situation is still unstable, young people—who undergo many of these changes—move more frequently (leaving the home, relocating to another city to school, moving for a new career, etc.). As kids become older and enter school, families tend to settle down and become less mobile. Accordingly, preferences fluctuate during the course of a person's life (Mulder 1993), while historically they have shown to be remarkably consistent (Fuguitt and Brown 1990; De Groot et al., 2011). It is still very much the case that an individual's life cycle affects their residential mobility, which in turn drives the dynamics of movement within urban areas.

Household characteristics aren't the sole influencers of residential preferences; the housing supply in a particular area and the availability of specific residential environments also significantly impact these preferences. A significant aspect of the ideal suburban lifestyle is linked to how the housing supply is distributed geographically. A primary motivation for relocating to suburban areas is the accessibility of larger, more cost-effective homes that can be owned. Numerous central cities are experiencing rising costs driven by gentrification. Meanwhile, suburbs are undergoing increased socio-economic and cultural diversity, and in some cases, they too are facing the prospect of gentrification (Paccaoud & Mace, 2018). However, in contrast to this opinion, the communities in İzmir, especially affluent suburban estates with fancy homes and gardens, are unique markers of the upper middle class's standing in Turkey (Sönmez, 2009). Stated differently, residing in such homes was regarded as luxurious, particularly within the İzmir environment. But with new structures going up in city cores, urban areas had become more significant. Preferences that exist beneath the surface can become prominent when new housing options emerge (Storper & Manville, 2006). Put differently, the decisions regarding price, ownership, location, and other home-related aspects are influenced by changes in the surrounding context. For example, an increase in the construction of urban single-family homes might lead families to choose to remain within the city. Therefore, the decision between staying in the city or moving to a suburban is not solely about where to live, but also related to housing availability concerning price, space, ownership, and various other factors.

There are also different factors affecting residents' moving preferences which are unique to that region. İzmir has extremely dense populations with multi-story buildings, particularly in the center of city districts. Many people in İzmir were eager to leave due to the dangers of residing in high-rise flats in an earthquake zone. A significant portion of Turkey is susceptible to earthquakes, and İzmir is among the cities with a high risk of natural disasters (Figure 1). On October 30, 2020, a magnitude 6.9 earthquake struck the city of İzmir. Significant damage was inflicted by the earthquake to residential structures, particularly in the Bornova and Bayraklı districts.

Figure 1. Turkey's Earthquake Hazard Map (AFAD, 2018).

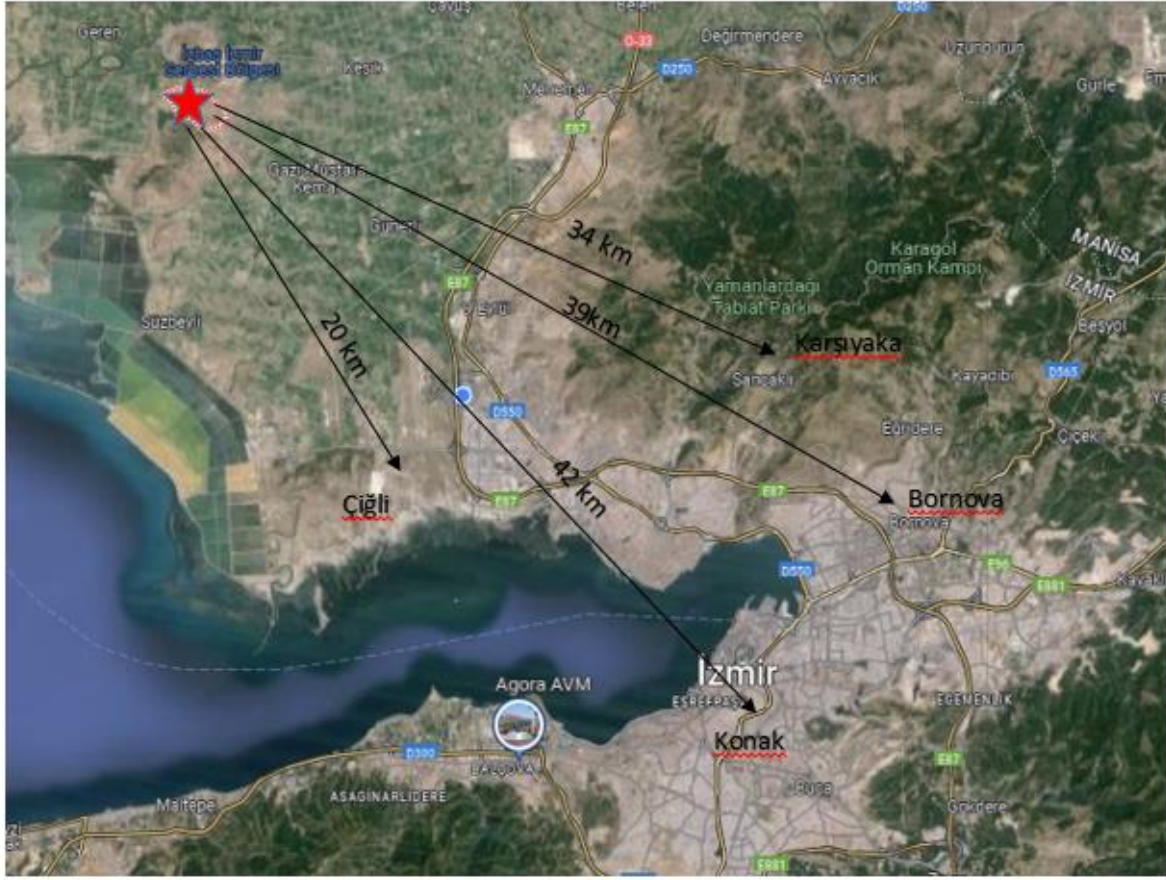
Alongside the development of cities and urbanization, pandemic illnesses have caused large numbers of deaths in both people and communities, especially in densely populated places. Dynamics such as human mobility, population density, and excessive urbanization produce favourable conditions for the spread of viruses, significantly increasing the number of cases (Cam, 2020). Due to the COVID-19 pandemic's quick spread over the world, individuals were asked to utilize fewer of the places they usually frequented in different nations. Business hubs, transit hubs, parks, retail areas, public service buildings, theatres, and historical sites were among these locations. These were also the first locations in our nation to be shuttered as part of pandemic precautions, which also included partial curfews. To stop the development of COVID-19 in our nation, the main objective of these efforts was to limit social connections, especially in metropolitan areas where there was a greater danger of transmission. It is known that the most prevalent cases of COVID-19 in Turkey are observed in densely populated cities such as Istanbul, Ankara, and Izmir etc. There was a noticeable shift from city centres, especially in Istanbul, Izmir, and Ankara, to second homes in rural areas (mostly summer houses) during this time, when the decision for entry and exit restrictions was made. The problems brought about by unplanned urbanization resulting from intense migration from rural areas to cities have increased people's desire to escape to nature, alongside the challenges of everyday life. This, in turn, has heightened interest in second homes in rural areas near major cities.

2. Methodology

2.1. Study Area

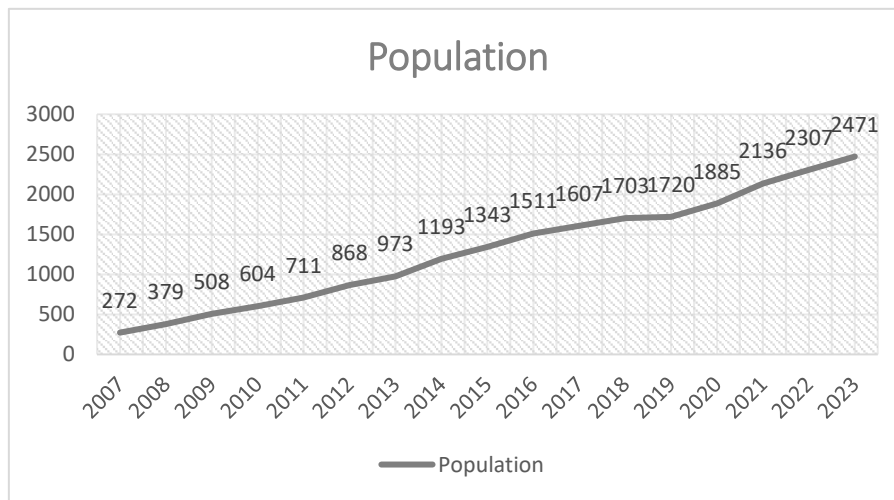
Recently, Villakent has gained importance as a new suburban belt of the Izmir city-region. It is located in the Seyrek District between Karşıyaka and Menemen. The distances from Villakent to some central districts of Izmir are shown on the map (Figure 2). It covers approximately a 2.5 million square meter area and hosts 1000 villas with 22 different types of projects implemented on an individual plot basis. The villas range in size from 210 to 390 square meters, with the settlement starting in 2003. The garden areas vary between 175 and 650 square meters (EgeKoop 24th Ordinary General Assembly Working Report, 2008). Advertisements for this project emphasize 'spaces embraced by nature' as their slogan and aims to offer up to 60 square meters of green space per person (Karadag, 2000). Eyüp Sevimli, the president of IZBAŞ Izmir Free Zone, explained that factories relocated to Menemen due to their presence in the city center. Consequently, the city expanded to this area, encompassing Villakent, and the space between was designated as a residential zone in the zoning plan. According to the population data for the year 2023, the total population in Villakent is 2137 (Figure 2). Of this population, 1,218 are male (49.3%), and 1,253 (50.7%) are female. Approximately 59.6 percent of the

population is married, and those with a bachelor's degree or higher education level constitute approximately 56 percent of the population.

Figure 2. The distances from Villakent to the central districts

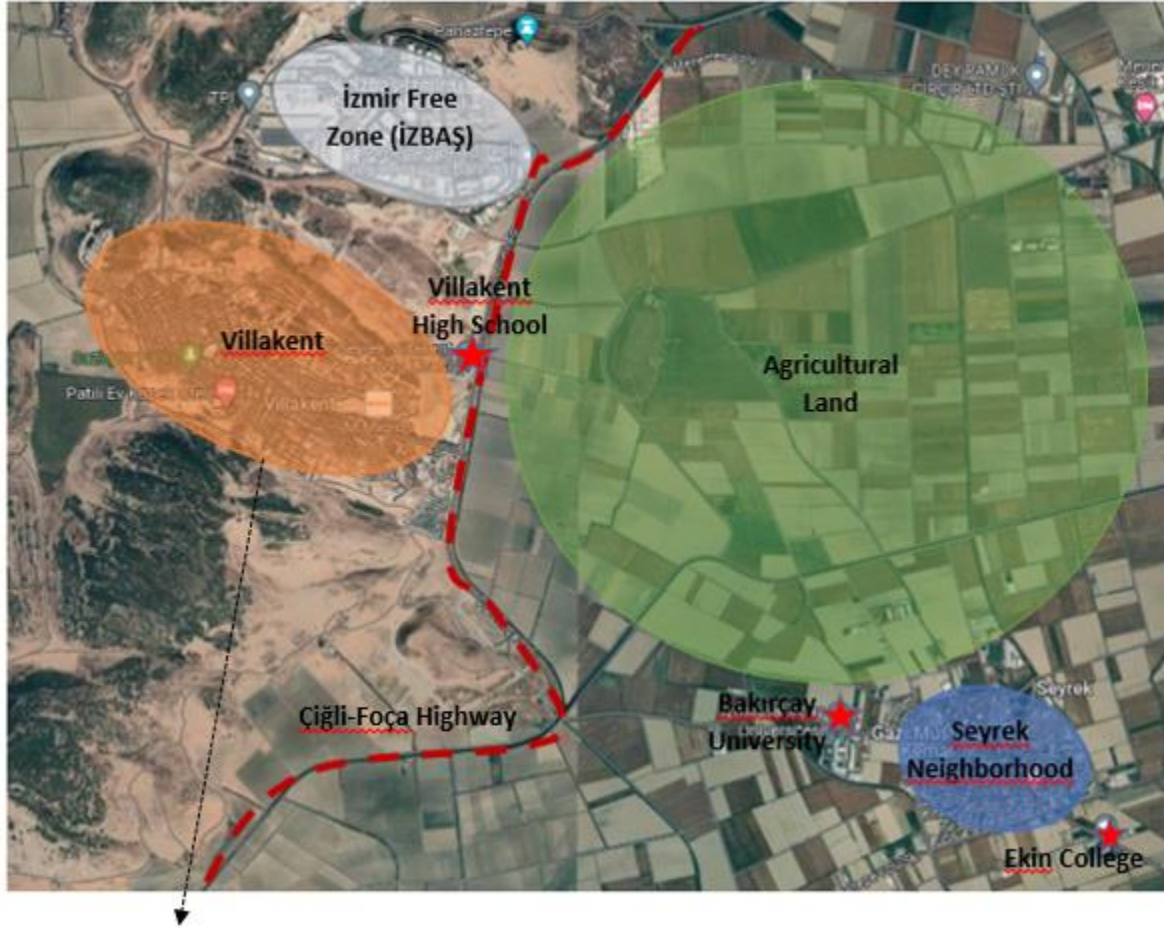
The figure below illustrates the population changes in Villakent between the years 2007 and 2023 (Figure 3.) Since the emergence of COVID-19 and the Izmir earthquake in 2020 until the present, there has been an approximate 32 percent increase in the population. In 2020, the price per square meter (m^2) was 3000 TL for houses, whereas currently, it is around 57000 TL. When calculated in terms of Turkish Lira (TL), there has been an approximate 1529 percent increase.

Figure 3. Villakent Population by Years (TÜİK, 2007-2023)

Villakent consists solely of planned villas and is part of the northern development of Izmir. While it was initially a closed settlement with security measures, by the common decision of the residents of the site, it was administratively connected to the Menemen district with the status of "neighbourhood". It is surrounded by nearby villages and the coastal tourism center of Foça to the north. Seyrek neighborhood, where Bakırçay University is located, is approximately a 5-minute distance from Villakent (Figure 4). With the presence of the university, social amenities in this area have increased. Its accessibility has significantly increased with the provision of public transportation services (such as İZBAN and municipal buses).

Figure 4. The Surroundings of Villakent (above) and Aerial View of the District (below) (EgeKoop 24th Ordinary General Assembly Working Report, 2008)

2.2. Survey and Interviews

For this study, we conducted a questionnaire and interviews. For academics and practitioners seeking a deeper knowledge of their study topic, mixed methods research may provide a multitude of benefits. Mixed methods research can increase the validity or trustworthiness of the research, by providing a richer and deeper data set that can capture the diversity and complexity of the research phenomenon.

Even while surveys can reveal trends in big groups of people, qualitative interview data frequently yields more detailed information on the attitudes, ideas, and behaviors of participants (Kendall, 2008).

For these purposes, we contacted with headman of Villakent and asked to share the survey on their official accounts. The sampling technique is called convenience sampling. Convenience sampling involves selecting participants who are readily available and accessible to the researcher (Flicker, 2009). Volunteer people also shared the survey with their neighbours. The head of the home is the target of the survey, and the spouse may also reply. While spouses may have differing moving intents, in general, they will work to get over these differences so that the survey responses represent the preferences of the household as a whole rather than just one partner's. Only households that are already independent are included in the survey design. The study does not include the residence preferences of adults who are still living with their parents.

Regarding the preferences of residents for suburban, we obtained their reasons for residential relocation and important factors influencing their residential choices. To provide a detailed description of the sample data, descriptive statistics were computed. Descriptive statistics offer an overview and a basic description of the sample data using quantitative data. In the current study, percentages were used to characterize the characteristics of our data.

One of the survey questions asked if individuals would like to volunteer to participate in interviews related to this topic and requested those interested to contact the researcher. Fifteen people volunteered to participate in the interviews. In this research, interviews were carried out, lasting between 15 to 25 minutes, aimed at capturing the preferences of residents regarding the suburban life in Izmir. Semi-structured interviews were utilized throughout the study to encourage candidate responses and facilitate the emergence of novel viewpoints. The interviews were digitally recorded, and oversight was provided by an Institutional Review Board (IRB). Subsequently, transcriptions and coding were conducted to extract essential information from the interviews.

3. Results

3.1. The Survey Results

3.1.1. Demographic Results

This study investigated the demographic characteristics for 123 respondents—more females (62.6%) than males (37.4%). Table 1 shows demographic information for the participants. The results indicated that 51.2 % of the participants were late middle age (50–64). The youngest age group of 18–29 years made up the sample’s minor proportion (0.8%). 39.8% of the participants graduated from a four-year program. The demographics results show that most respondents (33.4%) reported that their household income was over \$90K per year. About 31% of homeowners reported that the market value of their house was between 20000 TL-40000 TL. Regarding length of residency, the largest group contained 51 participants (41.5%) who lived in Villakent between 0-4 years.

Table 1. Demographics of Participants

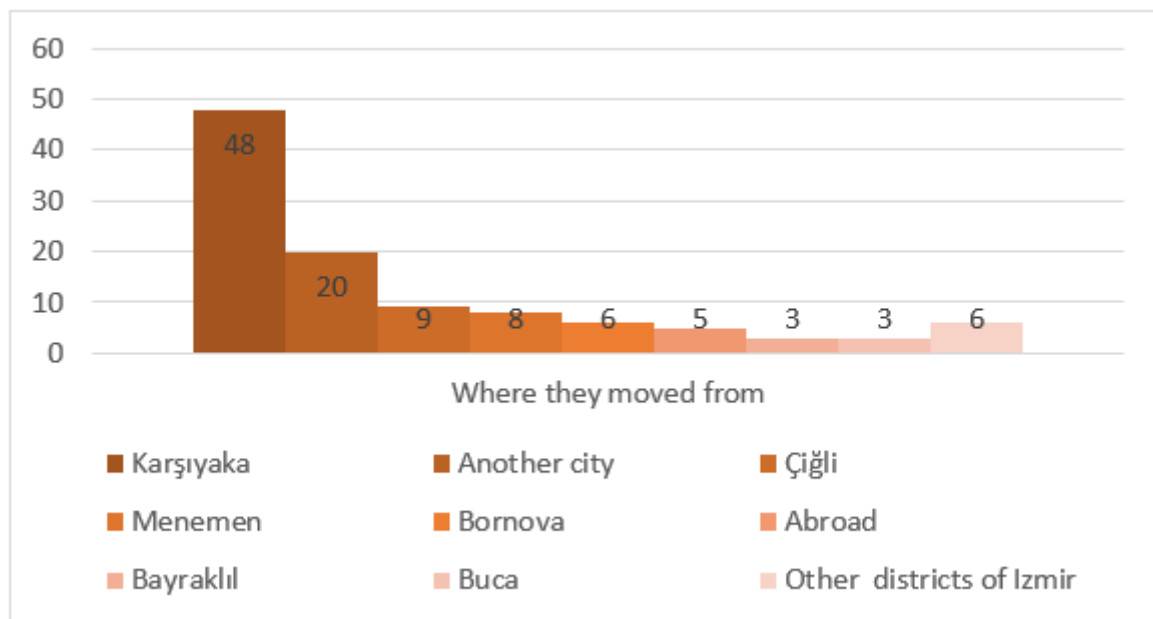
		Count (n)	Percentage (%)
Gender	Male	46	37.4
	Female	77	62.6
	18-29 years	1	0.8

Age	30-49 years	43	35.0
	50-64 years	63	51.2
	over 65 years	16	13.0
Education	Less than high school	2	1.6
	High school graduate	15	12.2
	Some college	24	19.5
	2-year	6	4.9
	4-year	49	39.8
	Master degree/Ph.D.	27	22.0
Income	< 10000 TL	8	3.4
	10001-20000 TL	34	27.6
	20001-40000 TL	41	33.4
	> 40001 TL	33	26.8
Marital Status	Married	113	91.9
	Single	10	8.1
Number of children	None	13	10.6
	1	50	40.7
	2	53	43.1
	3 or more	7	5.7
Number of people in household	1	4	3.3
	2	47	38.2
	3	46	37.4
	4	15	12.2
	5 or more	10	8.1
Length of residency (in years)	0-4	51	41.5
	5-10	38	30.9
	11-15	23	18.7
	16 or more	11	8.9

Number of cars	None	10	8.1
	1	72	58.5
	2	34	27.6
	3 or more	6	4.9
Home ownership	Rent	16	13.0
	Owner	106	86.2

3.1.2. Descriptive Statistics for Residents' Preferences

Participants were asked where they lived before moving to Villakent (Figure 5). Among the respondents, 48 (44.4%) moved from Karşıyaka. Karşıyaka is a risky area in terms of earthquakes. The next largest group (18.5%) consisted of individuals who relocated from other cities. Those who moved from Çiğli district accounted for approximately 8.3%, while those from Menemen district comprised 7.4% of the respondents. These districts are listed as risky areas in terms of earthquakes in Izmir. That could be one reason for their relocation to Villakent. When we look at the table, 6 (5.5%) individuals have moved to Villakent from abroad. The other 6 (5.5%) individuals consist of people who have moved from other districts within Izmir, not shown in the Figure below.

Figure 5. Survey Results of Where the Participants Moved From

The participants were asked why they moved to the Villakent in the questionnaire (Figure 5). It was stated that they could choose several options from the provided choices, and another tab was added for them to write down if they had any other reasons. According to the responses of 108 participants, 106 (98.1 %) of them stated that they moved to the Villakent because they wanted a house with a garden. 80 participants (74.1 %) preferred to move away from the noise and crowds of the city center. 63 individuals (58.3%) chose to move away from the center due to the risk of earthquakes. 40 people (37%) mentioned that they moved because it is safer compared to the city center. 23 of the participants (21.2 %) moved because their children's school was nearby, while 10 of them (9.2%) moved because it was close to their workplace. Only 4 people (3.7%) mentioned that they moved because they had pets.

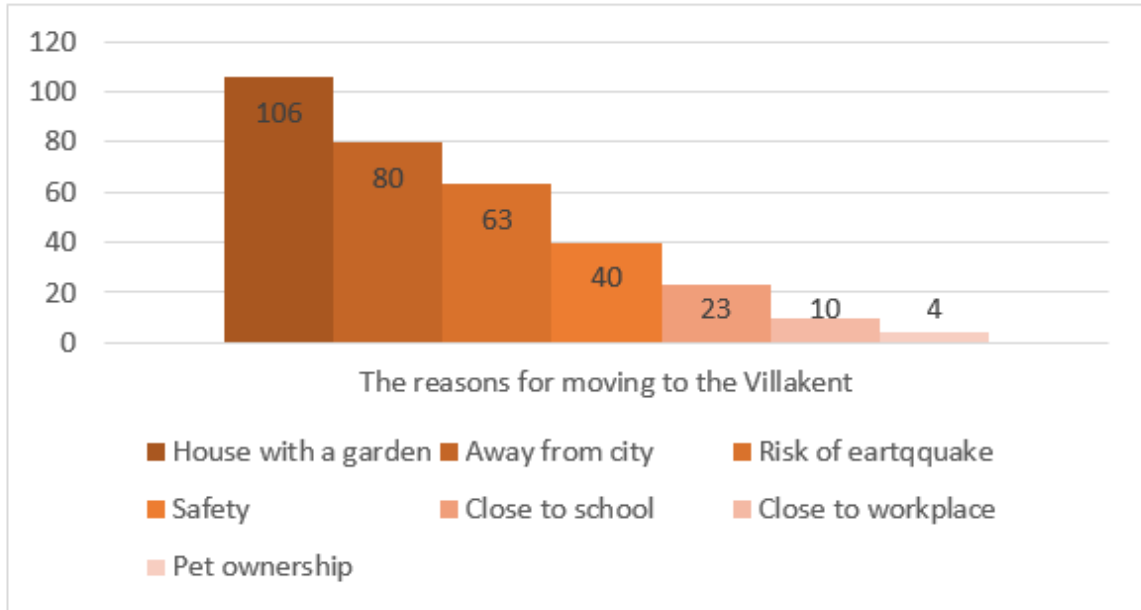

Figure 5. Survey Results of the Motivations for Moving to the Villakent

3.2. The Interview Results

Residents who completed the survey were asked if they are volunteers for an interview. 15 people was contacted with the researcher as volunteers for interview. Interviews were made at houses of residents. Following the interviews recorded with the permission of the interviewees, they were transferred into written text. The results of the interview are depicted in Table 2. Detailed interview results are further explored in this part.

The participants were asked for their demographic information. They were also asked why they preferred suburban life, why they chose villa district specifically, to mention the positives/negatives about living in the villa district, and whether their expectations were met. All participants are married with children. Four of them are renting, while the others are homeowners. Their education levels are university and above, and their age range is between 35-50 years old. Five of them work from home office. During the interviews, questions were posed in a conversational manner to ensure that the participants felt comfortable, and adjustments were made to the questions based on the responses of the interviewees. As a result, the answers obtained were predominantly personal in nature.

Table 2. The Interview Results

Reasons to move suburban	Why Villakent?	Positive aspects of Villakent	Negative aspects of Villakent
Home with a garden (11)	Affordable prices (9)	Tranquility (9)	The lack of infrastructure (8)
Increase in housing prices in the city center (10)	Independent parcels (7)	Home with a garden (8)	Transportation difficulties (8)
Crowded in the city center (9)	Close to school/workplace (5)	Clean air (8)	The lack of social places (7)

The risk of earthquake (8)	Eartquake-resistant (4)	Neighborhood relations (3)	Limited educational opportunities (5)
COVID-19 (6)			Stray animals (4)
Air pollution in the city center (4)			
Sense of community (1)			

3.2.1. Deciding to Move to Suburban

The literature has suggested that various factors influence the choices of residents when it comes to suburban living. These factors vary from person to person; however, within the scope of this study, participants' desire for living in a house with a garden has been the most significant factor for their decision to move from the city.

Interviewee 12. Living in a house with a garden is almost impossible in city centers. Even green spaces are scarce. Because I have children, it is important to me that they grow up with in touch with soil.

Interviewee 4. We have a dog, a somewhat large one. Approximately 33 kilograms. Taking care of it in the apartment has started to become quite difficult. That's why we have started looking for a house with a garden.

Interviewee2. We started looking for a house with a garden, dreaming of growing our own fruits and vegetables in our backyard.

Most participants complained about the crowded in the city, highlighting that it was an important factor for moving out of the centers.

Interviewee 2. We used to live in Karşıyaka. However, Karşıyaka started to become increasingly crowded. With the growing population, urbanization also increased. We started looking for a quieter place.

Interviewee 4. Personally, my preference for an isolated life is also related to this. I wouldn't want to live in the city center with the same dynamics. The city center is crowded and exhausting.

Interviewee 4. My workplace is currently far from the house I live in, but I prefer commuting a long distance every day rather than living in the chaos of the city center.

Interviewee 6. We used to live in a very central location in the city. Cafes and the beach were within walking distance. However, after having two children, living in the city center became challenging. With parking issues and traffic problems, we wanted to move a bit away from the center.

One of the factors discussed in literature was the property itself such as cost, size etc. (Booi and Boterman, 2019). In other words, one of the main reasons people move to suburban areas is the availability of larger, more affordable homes that can be owned. Results from interviews indicated that most interviewee preferred to move suburban because of increased house prices in the city centre and the size of the apartments.

Interviewee 3. We decided to buy a house. We were living in Bornova. The prices in that area were quite high, and the houses were small. In general, houses in locations close to the center in Izmir were beyond our budget. Honestly, we couldn't find a house that met our preferences. That's why we decided to look into settlements a bit away from the city center.

Interviewee 7. Nowadays, especially in newly constructed buildings in city centers, the square meter area is quite small. We have two children, and living with two kids in a small apartment can be challenging at times. That's why we decided to move away from city center.

Since this study was conducted in Izmir, earthquakes were also cited as an important factor in people's decisions to move away from city centers. Six out of fifteen participants mentioned that they decided to move away from the city center after the 2020 earthquake in Izmir. Moreover, four out of fifteen participants mentioned that the global pandemic disaster influenced their decision to live away from city centers.

Interviewee 6. In the 2020 earthquake, we were living in a building in Karşıyaka that was built in 1955. We felt the earthquake quite strongly. After that incident, we decided that we no longer wanted to live in the city center.

Interviewee 1. During the pandemic, there were lockdowns nationwide. We couldn't leave our homes. We were living in an apartment at that time. Spending this period in an apartment was challenging, especially with a young child. We started considering moving to a house with a garden during that time. Later, after the earthquake in 2020, we decided that it was time to move to a detached house for good.

Interviewee 2. One of the most significant changes in our lives with the pandemic is the opportunity to work remotely. Even after the pandemic, I have the chance to work remotely for 2-3 days a week, if not the entire week. Therefore, I did not give much consideration to the proximity or distance to the workplace.

Some participants (Two out of fifteen interviewees) mentioned air pollution in city centers and the need for clean air as reasons for wanting to move outside the city.

Interviewee 2. There is a lot of air pollution in the city. That's why we wanted to move away from the polluted air of the city.

Only one person mentioned preferring to move away from the city because the participant believed that neighborhood ties were fading in urban areas, and thought he could find a sense of community in suburban life.

Interviewee 4. For me, living in an apartment has become increasingly difficult. I believe that people's social structures have deteriorated. Concepts like neighborliness and mutual respect seem to have disappeared with urbanization. That's why I started looking for a place away from the city where I could experience neighborhood connections like in the old times.

3.2.2. Reasons for Choosing Villakent

When participants were asked why they preferred living in Villakent, seven out of fifteen participants said they chose it because they found it economically more feasible compared to other alternatives.

Interviewee 3. Villakent is a residential area that offers the opportunity for a life with a garden. In a crowded city like Izmir, it was important for us to find a place like this without moving too far from the city center. In these areas, there is also Sasalı where we could find similar amenities. However, economically, when we looked at it, Villakent had more affordable prices.

Interviewee 6. When you desire a house with a garden in Izmir, there aren't many options. Compared to other concepts of houses with gardens, villa complexes are more budget-friendly.

The majority of participants stated that they preferred villa complexes because of the independent parcels of land within them.

Interviewee 3. Beforehand, we came and explored. The houses were exactly as we wanted, individual. That is, no apartment life. Tranquil, away from the crowds, the air is clean...

Interviewee 4. Because my child's school is in this area, we never considered Urla or Güzelbahçe. In this region, our options were Villakent and Sasalı. However, we didn't choose Sasalı because the houses there are mostly within housing complexes. We desired an individual lifestyle, and Villakent offered exactly what we were looking for, with houses completely independent from each other.

Results from interviews indicated that participants preferred Villakent because it was more resilient to earthquakes and other natural disasters due to their rocky terrain.

Interviewee 8. In Izmir, the options for obtaining independent living are very limited. On our side, there are Sasalı, Villakent, and if you go further, there is Emiralem. Since Sasalı is situated below sea level, I believe it poses a significant risk in terms of natural disasters. Prices are also high. In Villakent, both prices are more reasonable, and it is located on a hill, reducing the risk. We also had the ground examined, and it is solid.

Interviewee 6. I don't feel comfortable in city centers, especially in Izmir, as it is in an earthquake-prone region. The houses in Villakent being low-rise, situated on a hill, and having a rocky terrain reduce the risk of earthquakes, which is a significant advantage. Moreover, having this advantage without being too far from the city is essential for us.

Three of fifteen interviewees stated that Villakent was the only option for them because it is close to their children's schools or workplaces.

Interviewee 1. We chose Villakent because it is close to my son's school. We did not consider other options.

3.2.3. Positive Aspects of Villakent

Participants were asked to mention three positive and three negative features about Villakent. Studies have generally shown that the suburbs in the region around the city are preferred for their clean air, abundance of green spaces, and a more peaceful way of life that encourages a deeper connection with the natural world. This study supports these findings. Most participants mentioned that they liked the tranquillity of the Villakent the most.

Interviewee 5. It's definitely a very calm place. Calmness is exactly what we wanted. After spending many years in the city center, this tranquillity is good for us.

Some participants described the presence of neighbourhood relations, clean air, and the opportunity for having a garden as the most positive aspects of Villakent.

Interviewee 4. I would like to know who lives to my right, left, in front, and behind the building. Knowing these people is very important to me. Being in communication with them is crucial. I can experience this here (Villakent). In city centers, especially in apartment buildings, no one knows each other anymore.

Interviewee 4. The opportunity of having a house with a garden is one of the most positive aspects for me. I have a child, who is 2 years old. I believe that being in touch with nature is crucial for his development and spending quality social time.

Interviewee 6. Having children makes it one of the most positive aspects for me to be in a neighbourhood concept where they can play outdoors in the street.

Interviewee 2. The air is clean compared to the city center. I especially feel this more strongly when we spend some time in the city and then return home.

Some participants also listed the abundance of green spaces compared to city centers, spacious houses, and the absence of traffic and parking problems as positive features of the villa complex.

Interviewee 8. People have sufficient personal space here. There is no crowding like in city centers. Additionally, there is a considerable amount of open space per person.

Interviewee 7. We used to live in Çiğli before. Nowadays, especially in newly constructed buildings in city centers, the square meter area is quite small. The spaciousness of the houses in Villakent is a significant advantage.

Interviewee 5. In Izmir, traffic is particularly heavy, especially during rush hour. However, there is no traffic problem when going to and coming back from Villakent. This is a significant advantage for us.

Interviewee 6. We lived in Karşıyaka for many years. I used to spend almost 1 hour looking for a parking spot for my car, and this was happening every day. In Villakent, we are extremely comfortable in that regard. I can easily park my car in front of my house.

3.2.4. Negative Aspects of Villakent

When it came to negative features, most participants mentioned the lack of infrastructure and transportation difficulties as the two most negative aspects.

Interviewee 2. The infrastructure is inadequate. There are frequent power and water outages. Additionally, there is no internet infrastructure.

Interviewee 15. My workplace is in the city center, and the road I use to return home is definitely very dangerous. It's a single-lane road, and trucks and tractors are actively using it as well. I love living here (Villakent), but this could be the only downside for me.

Interviewee 12. My workplace is in the city center, and the road I use to return home is definitely very dangerous. It's a single-lane road, and trucks and tractors are actively using it as well. I love living here, but this could be the only downside for me.

Another negative aspect mentioned by the participants is the lack of places to go for socializing when they want to socialize.

Interviewee 6. The options for socializing around are quite limited. Typically, we go to the city center, such as Bostanlı or Alsancak, to meet up with friends.

Interviewee 13. It lacks social facilities that would meet all our needs internally. Therefore, we are forced to go to the city center to fulfil our social needs.

Other participants mentioned the limited educational opportunities and/or the absence of weekend courses around Villakent for their children's extracurricular activities as a negative aspect. Additionally, four participants stated that the high number of stray animals was a negative aspect.

Interviewee 7. Although it's a suitable place for walking, unfortunately, we can't walk due to stray animals. There are a lot of them, and they roam in crowded groups.

Interviewee 12. I have two school-aged children, and unfortunately, there are very few school options. Additionally, I wanted to enrol my daughters in weekend courses, but I have to go to the city center for that.

In conclusion, all participants stated that their expectations prior to moving to the Villakent were met and expressed their enjoyment of living there despite any negatives.

4. Discussion and Conclusion

Migration can bring about favourable outcomes like the provision of new home and lifestyles, the creation of new possibilities both social and professional. Conversely, it can also result in adverse effects such as the result of expectations and physical isolation. While the suburban lifestyle offers many rewards, it's not without its challenges. Access to amenities and services may be more limited, requiring adjustments in terms of healthcare, shopping options, and entertainment. Commuting distances may increase, and a self-reliant mind-set becomes more crucial when living farther away from urban conveniences. Embracing a different set of values and priorities is often necessary when transitioning from a consumer-driven city lifestyle to a more sustainable and self-sufficient suburban life.

According to the interview conducted with the residents of Villakent neighbourhood, it has been concluded that those who migrated here from the city center are generally satisfied. The main problems of those migrating from urban to suburban areas relate to adapting to the new settlement area. To address these challenges, it's crucial to examine the emergence of migration needs, the decision-making process behind migration, and the qualitative traits of the migrant individuals. Those prefer different settlements from the city center primarily and predominantly desire to be in close proximity to natural surroundings. This "natural environment" could be limited to a small garden allowing contact with the soil, like in Villakent. Especially those with children stated that they moved for their children to grow up in a greener area with cleaner air. Findings indicating that the quest for having a garden at home is a predominant factor in moving away from the city. This emphasizes that the decrease in green spaces in cities negatively affects people and highlights the importance of even a small garden where they can have contact with soil. Accordingly, priority can be given to increasing green areas in cities. The improvement of quality of life is closely linked to accessing natural environments within the city.

The majority of participants also indicated that they want to move to suburban areas because of the increase in housing prices in city center. House prices are increasing day by day. However, currently, not only in city centers but also in suburban areas, house prices have risen. Getting away from the city crowds follow closely behind. Traffic congestion and the associated stressful environment emerge as the two most significant factors prompting people to move away from the city. Therefore, increasing recreational areas as much as possible and improving public transportation options to reduce the stress caused by traffic, but especially alleviating the parking problem will mitigate the impact of these negative features. When looked at from the perspective of Izmir's concept, earthquake risk also plays an important role in people's desire to move away from the city. By constructing earthquake-resistant buildings, this risk can be reduced. Overall, these findings are important considerations that must be taken into account by policymakers to enhance the quality of life in the city.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: *Yazar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.*

Etik Kurul İzni: *Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.*

REFERENCES:

- AFAD. (2018). Retrieved from https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/39499/xfiles/deprem_haritasi.pdf
- Baldassare, M. (1992). Suburban communities. *Annual review of sociology*, 18, 475-494.
- Booi, H., & Boterman, W. R. (2019). Changing patterns in residential preferences for urban or suburban living of city dwellers. *Journal of Housing and the Built Environment*, 35, 93–123. <https://doi.org/10.1007/grooys10901-019-09678->
- Booi, H., Boterman W.R., & Musterd, S. (2020). Staying in the city or moving to the suburbs? Unravelling the moving behaviour of young families in the four big cities in the Netherlands. *Populations Space Place*. <https://doi.org/10.1002/psp.2398>
- Boterman, W. R. (2012). *Residential practices of middle classes in the field of parenthood*. Thesis.
- Boterman, W., Karsten, L., & Musterd, S. (2010). Gentrifiers settling down? Patterns and trends of residential location of middle class families in Amsterdam. *Housing Studies*, 25(5), 693-715.
- Cam, Y. (2020). The COVID-19 Process and the Re-Planning of use of Urban Spaces. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 4(2), 67-79.
- Chen, Y. & Rosenthal, S.S. (2008). Local amenities and life-cycle migration: Do people move for jobs or fun? *Journal of Urban Economics*, 64(3), 519-537.
- Datta, A. & Young, S.Y. (2007). Suburban development and network of mobility: sites in Izmir, Turkey. *Global built environment review*, 6(1), 42-53.
- De Groot, C., Mulder, C. H., Das, M. & Manting, D. (2011). Life events and the gap between intention to move and moving. *Environment and Planning: An Economy and Space*, 43(1), 250-268.
- EgeKoop 24th Ordinary General Assembly Working Report. (2008). Retrieved from <http://egekoop.org.tr>
- Flicker, R.D. (2009). Sampling Methods for Web and E-mail Surveys. Retrieved from <https://study.sagepub.com/sites/default/files/Friccker.pdf>.
- Fuguitt, G. V., & Brown, D. L. (1990). Residential mobility in the United States: The impacts of demographic change on housing markets. New York, NY: Springer.
- Karadag, A. (2000) Kentsel Gelisim Sureci, Cevresel Etkileri ve Sorunlari ile Izmir (Izmir with its Urban Development Process, Its Environmental Impact and Problems). Izmir: Titzler Baski Hizmetleri.
- Karsten, L. (2007). Housing as a way of life. Towards an understanding of middle-class families' preference for an urban residential location. *Housing Studies*, 22(1), 8.
- Kıray, M. (1972). Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşememe. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(03). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001108
- Mulder, C. H. (1993). Leaving home for college and gaining independence. *European Sociological Review*, 9(1), 79-97.
- Paccoud, A., & Mace, A. (2018). Tenure change in London's suburbs: Spreading gentrification or suburban upscaling? *Urban Studies*, 55(6), 1313–1328.

- Smith, N. (2002) New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode* 34(3). Blackwell Publishers Ltd: 427–450.
- Sonmez, İ.O. (2001) Yapısal Dönüşümler Sürecinde Yerel ve Yerel Üstü İlişkilerin Mekansal Yansımaları - Tüketim Mekanları. *Ege Mimarlık* 32(36).40–41.
- Sonmez, I. O. (2007). Concentrated urban poverty—the case of Izmir inner area—Turkey, *European Planning Studies*, 15(3), pp. 319–338.
- Sonmez, İ.O. (2009) Re-emergence of Suburbia: The Case of Izmir, Turkey. *European Planning Studies*, 17 (5), 741-763, DOI: 10.1080/09654310802674526.
- Storper, M., & Manville, M. (2006). Behaviour, preferences and cities: Urban theory and urban resurgence. *Urban Studies*, 43(8), 1247–1274.
- Tzaninis, Y., & Boterman, W. R. (2018). Beyond the urban–suburban dichotomy. *City*, 22(1), 43–62. <https://doi.org/10.1080/13604813.2018.1432143>
- Öztaşkarlı, R.G. & Çelikyay S. (2020). Akıllı Kentlerin Gelişiminde Covid-19 Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 321-338.
- Öztürk, M., Topaloğlu, B., Hilton, A. & Jongerden, J. (2018) Rural–Urban Mobilities in Turkey: Socio-spatial Perspectives on Migration and Return Movements, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(5), 513-530.
- Van Ham, M., & Manley, D. (2012). Neighbourhood Effects Research at a Crossroads. Ten Challenges for Future Research Introduction. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 44(12), 2787-2793. <https://doi.org/10.1068/a45439>

Şubat 2023 Depremlerinin Hatay'da Oluşturduğu Sorunların Değerlendirilmesi

Evaluation of the Problems Caused by the February 2023 Earthquakes in Hatay

Gülgün Mıstıkoğlu¹

Öz

Türkiye'nin deprem kuşağı üzerinde yer aldığı, özellikle Hatay çevresinin tarihte defalarca yüksek şiddette depremlere maruz kalıp, defalarca yeniden yapılandığı bilinmektedir. 06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremler 11ilde etkili olmuştur. Depremin merkezi olmamasına rağmen en büyük yıkım Hatay kentinde olmuştur. Bu çalışmada adeta bir deprem müzesi haline gelen Hatay'ın Kırıkhan, Antakya, Defne ve Samandağ ilçelerinde deprem kalıntıları arasında gözlemler yapılmıştır. Depremden 10 ay sonra yapılan bu gözlemlerde ağır ve orta hasarlı yapıların göçme mekanizmaları, yıkılmamış az hasarlı yapılardaki yapı elemanları örnekleri incelenerek, nitel bir araştırma yöntemi uygulanmıştır. Depremin sonuçlarının bu kadar ağır bir tablo oluşturmasının nedeni bir veya birkaç konu ile açıklanamaz. Depremin Hatay kentinde meydana getirdiği bu büyük yıkımın sebepleri birçok konu başlığı olarak ele alınıp incelenmiştir. Tespit edilen bu hataların tekrar olmaması için, Hatay kentinin yeniden ayağa kalkmasında rol oynayacak kentsel politikalar içinde mimarlık açısından önemli görüş ve unsurlar değerlendirilmiştir. Ayrıca toplumsal yapımızda sosyal olguların daha etik ilkelerle güçlendirilmesi de öneriler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Hatay kenti, mimarlık, etik, yıkımın nedenleri

ABSTRACT

Turkey's location in an earthquake zone, particularly the Hatay area, has frequently experienced high-intensity earthquakes throughout history, leading to numerous structural changes. On February 6, 2023, the earthquakes centered in Kahramanmaraş were effective in 11 provinces. Although it was not the epicentre of the earthquake, the biggest destruction occurred in Hatay. In this study, observations were made among the remains of the earthquake in the districts of Kırıkhan, Antakya, Defne and Samandağ in Hatay, which has become a landslide museum. In these observations made 10 months after the earthquake, a qualitative research method was applied by examining the collapse mechanisms of heavily and moderately damaged buildings and the examples of building elements in slightly damaged buildings that did not collapse. The reasons for the earthquake's great destruction in Hatay have been discussed and examined under many headings. One or a few issues alone cannot explain why the earthquake's consequences paint such a dire picture. In order to prevent these identified mistakes from happening again, important views and elements in terms of architecture were evaluated within the urban policies that will play a role in the revival of the city of Hatay. In addition, strengthening social facts with more ethical principles in our social structure is among the suggestions.

Keywords: Earthquake, Hatay city, architecture, ethics, causes of destruction

¹ Corresponding Author: (Doç.Dr.) Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Antakya/Hatay, gmistik@hotmail.com, 0000-0003-2937-8691

GİRİŞ:

6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizin büyük bir bölümünü etkileyen deprem felaketi, özellikle Hatay'da en büyük yıkıma sebep olmuştur. Böyle bir felaketin ardından, depremden zarar gören 11 ilimizde yeniden yaşanır ortamları yaratmak için yapılan aktiviteler ile Hatay dışındaki illerde, büyük ölçüde yeniden yapılandırma doğrultusunda atılan adımlarla istenen sonuca ulaşmada etkili olmuştur. Deprem etkisinde kalan 11 il içerisinde depremden en büyük zarar gören ilimiz Hatay'dır. Hatay'ı diğer illerden ayıran özelliklerin başında, deprem merkezi olmamasına rağmen, deprem merkezinde oluşan 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremlerin Hatay'daki şiddetinin deprem merkezinden daha yüksek değerlerde gerçekleştiğidir. Resmi kayıtlarda verilen 11 ildeki 50 bini aşkın can kaybının yarısı maalesef Hatay'da yaşanmıştır. Can kaybına benzer şekilde, yıkılan yapı sayısı da büyük değerlerdedir. Tüm deprem bölgesinde ağır hasarlı ve yıkık bina sayısı 36.932 adet iken, Hatay'daki bu sayı 13.883 tür. Dolayısıyla, depremlerle kaybedilen tüm binaların yaklaşık % 38 i Hatay'dadır. (TMMOB 6 Şubat Depremleri 8.ay değerlendirme raporu) Böyle bir yıkımın yarattığı sosyal yıkıntı depremin zararlarının diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Deprem sonrasında kurtarma çalışmalarında Türkiye'nin her bir köşesinden, hatta yurt dışından gelen yardımlar, yaraların sarılmasında yardımcı olmuştur.

6 Şubat 2023 de yaşanan deprem, doğal bir afet değildir. Japonların da ifade ettiği gibi deprem önlenemez bir doğa olayıdır. Deprem olayını afete çeviren ise, depreme dirençli olmayan yapılardan oluşan yaşadığımız çevre, şehirlerdir.

Hatay'ın tarihindeki depremselliğine bakıldığında, yaşanan Şubat 2023 depremleri büyüklük açısından günümüze kadar görülmemiş büyüklükteki bir deprem değildir, özellikle tarihte Antakya'nın depremlerle birkaç kez büyük ölçüde yıkılıp yeniden yapılandığı bilinmektedir (Korkmaz, 2006). Fakat 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan bu 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremlerin 9 saat ara ile iki kez tekrarlanması, daha sonra da 20 Şubat 2023 tarihinde 6.4 büyüklüğünde yeni bir depremin yaşanması, beklenmedik büyüklükte zararlara yol açmıştır. Asrın felaketi adını alması birçok nedene bağlı olduğu ile ilgilidir. Doğu Anadolu fay hattında, günümüze kadar arka arkaya bu sıklıkta yaşanmış başka bir deprem kaydı da bulunmamaktadır (Korkmaz, 2006).Günümüze dek, tarihimizde ilk kez böyle yaşanan deprem, yer bilimciler tarafından tartışılmaya açık birçok konunun ele alınmasını gerektirmiştir. Bunlardan bazıları, deprem odağından depremin yayılmasında deprem şiddetinin azalmayıp arttığı, deprem büyütmesinde zemin tiplerinin etkisi, sadece kumlu zeminlerde gerçekleşen sıvılaşma mekanizmasının killi zeminlerde de görülmesi gibi olaylardır.

Hatay'ın merkez ilçesi olan Antakya'nın tarihi bir kent olmasından kaynaklanan, çeşitli dinlere ait birçok kültür yapısını barındırdığı bilinmektedir. Maalesef depremin etkisiyle, tarihe mal olmuş, Antakya'nın kimliğini oluşturan simge yapıları da zarar görmüş, dolayısıyla bu yapı yıkımlarıyla tarihi kültürel bir kayıp söz konusu olmuştur. Bir kentin yeniden hayata dönmesi için, üstelik bu kent Antakya gibi tarihi bir kent ise, restorasyon ve restitüsyon çalışmalarının yapılmasını gerektirmektedir. Bu çalışmalar kentin yeniden eski yapısına uygun bir duruma dönmesi için uzun soluklu bir sürecin yaşanacağını düşündürmektedir.

Kentin yeniden yapılanma sürecinde; mekân tasarımı, mekânın üretme yöntemleri ve hatta yaşanan depremden ders çıkararak hangi zeminlere nasıl mekânların planlanması gereği mimari düşüncenin önemli bir fonksiyonu olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada Hatay'ın depremden çok zarar gören Kırıkhan, Antakya, Defne ve Samandağ ilçelerinde gözlem ve tespitler yapılmıştır. Yapıların depreme karşı dayanımında rol oynayan bu faktörlerle ilgili yapılan hatalar incelenmiştir.

1. Depremde Yapılardan Beklenen Nedir?

Ülkemizde geçerli olan standart ve yönetmelik maddelerine göre projelendirilmiş ve projesine uygun bir şekilde yapımı gerçekleştirilmiş yapıdan beklenen deprem davranışının değişik şiddetlerdeki depremlere göre aşağıdaki biçimde olacağı varsayılır.

1.1. Hafif Şiddetli Depremler (Türkiye Bina Deprem Yönetmeliğinde Yer Hareket Düzeyi DD3 ve DD4 olarak tanımlanan depremler); Yapıların ekonomik ömürleri boyunca hafif şiddetli ve çok sayıda gerçekleşen depremler olarak ifade edilmektedir. Deprem büyüklüğü, yapının hesabının yapıldığı yatay yükün altında olduğundan yapıda herhangi bir hasar beklenmemektedir. Yapı elastik sınırlar içinde kalmalıdır.

1.2. Orta Şiddetli Depremler (Yer Hareketi Düzeyi DD2 olarak tanımlanan depremler); Yapıların ekonomik ömürleri boyunca birkaç kez olmasının beklediği depremlerdir. Yapıya gelen deprem yükü yapının deprem hesabındaki yatay yükü aşabilir. Orta şiddetteki depremlerde yapı elastik sınırların ötesine geçebilir, taşıyıcı sistemde önemsiz, onarılabilir hasarlar olabilir.

1.3. Çok Şiddetli Deprem (Yer Hareketi Düzeyi DD1 olarak tanımlanan depremler); Yapıların ekonomik ömürleri boyunca seyrek rastlanan depremlerdir. Şiddeti büyük olduğundan, yapı taşıyıcı sistemi yapı kullanılmayacak kadar hasar görebilir. Yapıdan beklenen can kaybına neden olmama yönündedir.

Şubat 2023 depremlerinde deprem yönetmeliğine göre projelendirilmiş yapılar, yönetmeliklere göre beklenen deprem yükünün yaklaşık 4 katına maruz kaldılar. Böyle bir durumda, yapıların yaşanan bu depremi hasarsız bir şekilde geçirmiş olmaları beklenen bir sonuç değildir (TMMOB, IMO yayın no /23/03).

2.Yöntem

Deprem tarihinden 10 ay sonra, henüz yapı enkazları kaldırılmadan Kırıkhan, Antakya, Defne ve Samandağ olmak üzere depremde en çok zarara uğramış bölgelerdeki hasar görmüş yapıları Mimarlık fakültesi öğrencileri ile birlikte gözlemlenmek ve incelemek için teknik bir gezi yapılmıştır. Bu teknik gezide deprem kalıntıları arasında gözlemler yapılmış, ağır ve orta hasarlı yapıların göçme mekanizmalarından, az hasarlı yapılardaki depreme dirençli olmayan yapı elemanları örneklerinden görüntüler tespit edilmiştir. İncelemeler sonucunda gözlemlere dayanan bu araştırmada bazı eksikler, yapım hataları gibi unsurlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

İncelenen bu konular; depreme dayanıklı mimari tasarımın gerekliliğinden başlamakta, taşıyıcı sistem tasarımı, uygulama ve yapım koşulları, yapıdaki denetimin yetersizliklerinin sebep olduğu sorunlar, yapı kullanıcılarının yapının bitiminden sonraki aşamada yapıya zarar veren uygulamaları olarak devam etmektedir. Ayrıca bazı bölgelerde mühendislik hizmeti almış yapıların da, tasarım deprem ivmesinden birkaç kat daha büyük gerçekleşen deprem ivmelerine maruz oldukları durumlarda zemin ile ilgili konular ele alınmıştır. Bu çalışmanın çıktıları arasında yer alan bulguların, yeniden ayağa kalkması için çalışılan Hatay kentine mekânsal yapılanma aşamalarında, yapılan hataların tekrarlanmaması yolunda ışık tutması hedeflenmiştir.

Özellikle yeniden mekânsal yapılanmaya ihtiyacı olan Hatay'da depreme dirençli bir kent tasarlanırken tespit edilen hataların tekrar edilmemesi için yerel yönetimlerin, siyasi otoritelerin ve tüm karar verici organların yaşanan felaketten gerekli sonuçları çıkaracakları beklenmektedir.

3. Deprem Sonrasında Tespit Edilen Bulgular

Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli, 11 il kapsamında meydana gelen depremlerin sonucunda ortaya çıkan büyük yapı hasarları ve yıkımların nedeni bir veya birkaç konuya dayandırılarak ifade edilemez. Hatay ve çevresinde depremden 10 ay sonra yapılan teknik gözlemler ve deprem sonrası deprem kayıtlarının incelenmesi ile bu denli büyük hasarla karşılaşan Hatay'da tespit edilen sebepleri kısaca şöyle listelemek mümkündür.

1. Depremin Oynadığı Rol
2. Tasarım Aşamasındaki Faktörler
3. Yapım Aşamasındaki Faktörler
4. Denetim Aşamasındaki Faktörler
5. Kullanım Aşamasındaki Faktörler
6. Etik Değerlerden Uzak Davranış Faktörleri

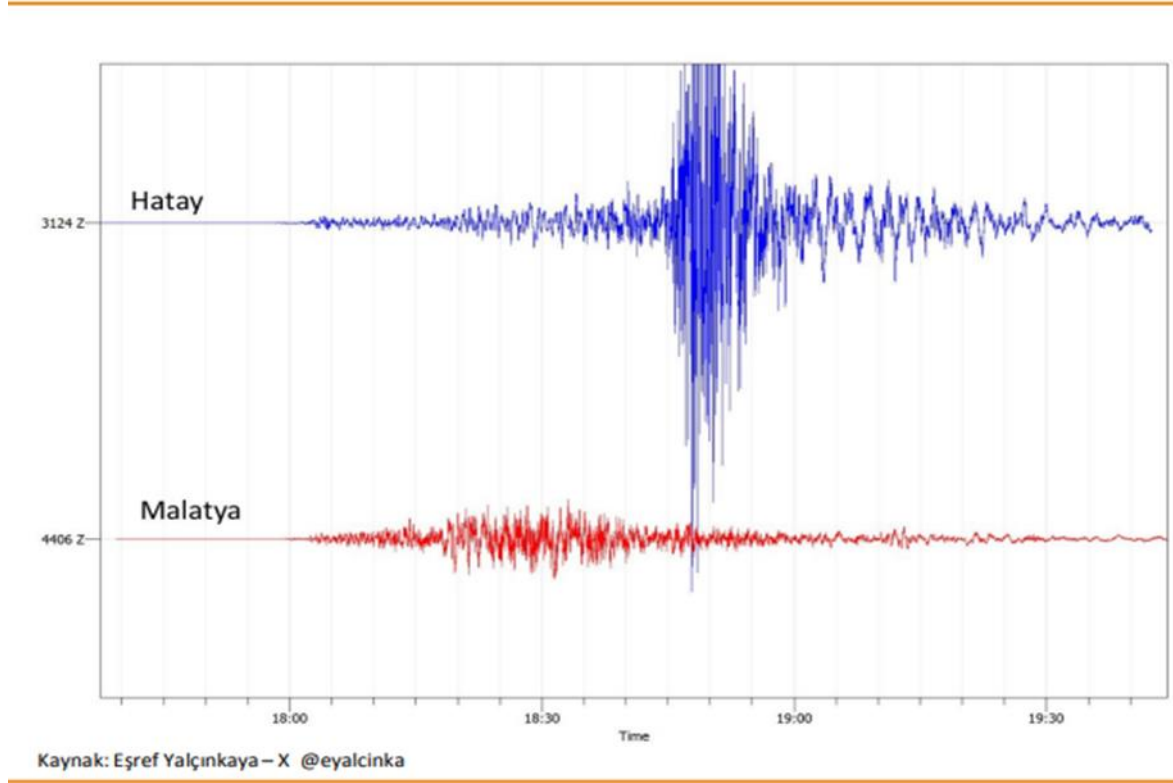
3.1. Depremin Oynadığı Rol

Deprem merkezinden uzaklaştıkça depremin yarattığı etkilerin azalması gerektiği bilgisi, yaşanan bu depremler sonucunda elde edilen gözlemlerle geçerliliğini yitirmiştir. Deprem merkezi Kahramanmaraş (Elbistan) da gerçekleşen 7.6 ve 7.7 büyüklüğündeki depremler, deprem merkezinden 200km. uzaklıktaki Antakya'da depremin merkez üssünden daha şiddetli yaşanmıştır. Depremlerin olduğu derinliklerin sırayla 8.6km. ve 7.0km. yüzeeye oldukça yakın mesafelerde olması, depremin şiddetini artıran diğer bir unsur olmuştur. Ayrıca deprem büyütmesi adıyla tanımlanan zemin yapısıyla ilgili yaşanan gelişmeler, Hatay'da Antakya ve diğer ilçelerde büyük yıkımlara yol açmıştır (Ersoy, 2023).

Yaşanan bu durum deprem bölgesinde bulunan ivmeölçerlerden elde edilen verilerden de görülebilmektedir. Deprem anında yaşanan ivme değerleri, hesaplarda kullanılan, (AFAD, 2018 Türkiye Tehlike Haritasından elde edilen tasarım spektral ivme değerlerinden) tasarım ivmesinden daha büyük değerlere ulaşmıştır (Şekil 1). Şekil 1'de sol parçada Hatay'ın uydu fotoğrafından Akevler, Odabaşı, Akasya gibi mahallelerinin bulunduğu lokasyonlar ve bu bölgelerdeki AFAD Deprem Dairesi Başkanlığının, Türkiye deprem gözlem ağına ait, Kuvvetli Yer Hareketi kayıt istasyonlarının bulunduğu noktalar görülmektedir. Örnek olarak Akasya mahallesindeki 3126 numaralı istasyona ait deprem anındaki kayıtlar da sağ taraftaki iki diyagramda sunulmuştur. Diyagramlar yatay ve düşey bileşenleri göstermek üzere 2 adettir. Bu diyagramlarda, güncel olan (2019 yılından itibaren geçerli) Türkiye Bina Deprem Yönetmeliğine (TBDY, 2018) göre yapıların deprem hesabında kullanılan, deprem tasarım ivmesi olarak DD2 düzeyinde yapılarımızın depremde maruz kalacakları beklenen ivme değerleri kesikli mavi çizgilerle ifade edilmiştir. Kırmızı çizgiler ise, deprem anında gerçekleşen, ivme değerlerini gösteren kayıtlardır. Dolayısıyla diyagramlardan görüldüğü gibi, mühendislik hizmeti almış deprem hesaplarının yapıldığı, son yönetmelik kurallarına göre uygun tasarlanmış yapılar, beklenen ivme değerinden çok daha büyük ivme değerlerine maruz kalmışlardır.

Şekil 2. Hatay ve Malatya’da kaydedilen deprem kayıtları(Yalçınkaya,2023)

3.2. Tasarım Aşamasındaki Faktörler

Mimari tasarımda daha yapının başlangıcında yapılan hatalar, yanlış geometri seçimleri, yapıyı önemli ölçüde riske sokmaktadır. Oluşan bu risk, mimari aşama sonrasında statik taşıyıcı sistem seçimlerinde, taşıyıcı elemanlarla gidermek her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle mimari tasarım aşamasında bazı ilkelere uyulması da zorunlu olmaktadır.

Tasarım aşamasında yapının geometrisi, depreme dayanıklı veya dayanıksız bir yapının başlangıcını oluşturmaktadır. Mesela, eğer yapının bir cephesi oldukça dar ve yapı çok yüksek ise, bu yapı narin bir yapı özelliğini kazanmaktadır. Böyle bir yapı bir yönde depreme oldukça dayanıksız olduğundan yapı merkezinde depreme karşı güçlü çekirdek düşey taşıyıcıların tasarlanması gerekmekte ve depreme karşı dayanımını sağlamak için deprem analizinin farklı metotlar da ele alınması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Mimari proje hazırlanırken yapının geometrisi ve diğer esaslara uyulmuş, depreme dayanıklı bir tasarım yapılmışsa, bir sonraki statik taşıyıcı proje aşamasında taşıyıcı sistemin seçiminde yapılabilecek hatalar yapıyı depreme karşı dayanıksız hale getirebilmektedir. Yapıyı depreme karşı koruyabilmek için yapılmaması gereken ve deprem sonrasında zarar gören, hasar alan yapılarda olumsuz sonuçlarını tespit edilebilen özellikler şunlardır:

3.2.1. Düşey Taşıyıcıların Yerleşimi

Düşey taşıyıcı olan kolon ve betonarme perdeler, deprem kuvvetine karşı koyan en önemli elemanlardır. Bunların kat planındaki yerleşimi yapının depreme olan davranışını belirler. Düşey taşıyıcıların yerleşiminde kütle rijitlik merkezi, kat alanının geometrik merkezine yakın olmalıdır, rijitlik merkezi ile geometrik merkez arasındaki mesafe uzak olduğunda, deprem kuvvetlerinin etkisiyle, yapıda burulma momentleri oluşacağından yapı burularak yıkılacaktır.

3.2.2. Yumuşak Kat

Yapıların alt katlarında büyük hacimler elde etmek amacıyla, zemin katta perdenin kolonlara oturtulması, zemin katının kesme dayanımını düşürmekte ve bu katı yumuşak kata dönüştürmektedir. Deprem anında, yatay deprem yüküne maruz kalan yapı kütlelerinin en zayıf olduğu genellikle duvarlarının azaltıldığı hacimler zemin kat olduğundan, yapıdaki diğer katlara göre yumuşak kata dönüşen bu katlar öncelikle yıkılmaktadır. Bu durum ise, deprem sonrası yok olmuş zemin kat görüntülerine yol açmaktadır (Resim.1).

Resim1. Antakya'da yumuşak kat durumu: Deprem sonrası yok olmuş zemin katlar

Ayrıca yapıların girişlerinde ticari işletmeler için tasarlanan alanlarda, cephenin açık kalması için azaltılan duvarlar; konut yapılarında üst katlarda var olan duvarların zemin katta kesilerek, zemin katın sadece kolonlar üzerinde yükselmesi örnekleri sık sık gözlemlenen ve yumuşak kat oluşumuna yol açan örneklerdir (Celep, 2022).

Yumuşak kat durumunu önlemek için yapılabilecek çözümlerde mevcuttur. Bunlar yumuşak katın oluşumunu engelleyecek, deprem anında yapının bu yüzden zarar görmesini engelleyecek çözümlerdir. Örneğin yumuşak katın olduğu giriş katlarda cephede veya cephe gerisinde çaprazlama ya da perde düzenlenerek üst katlar ile giriş kat arasında ani rijitlik azalması engellenebilir. Ya da giriş katında değişiklik mümkün değilse, üst katların rijitliği azaltılarak giriş katı üzerindeki katlar daha esnek düzenlenebilir.

3.2.3. Kısa Kolon

Depreme dayanıklı yapılar tasarlarken teknik açıdan dikkat edilmesi gereken birçok detay vardır. Bu detaylardan bir tanesi kısa kolon etkisidir. Projenin uygulanma aşamasında, bant pencere yapımı kısa kolon oluşumuna yol açmaktadır. Kısa kolon davranışı, kolonun kesme kuvvetinin etkisiyle tam olarak kırılması ya da kısmen zarar görerek güç kaybetmesi olarak ifade edilebilir (Resim 2). Depremde istenmeyen düzensizliklerden olan kısa kolon etkisi ile ilgili olarak deprem yönetmeliklerinde yeterli bilgi mevcuttur (TBDY,2018). Kısa kolonların oluşması mimari sebeplerden dolayı zorunlu ise, kolona gelecek kesme kuvvetini karşılamak üzere önlem alınması gerekir. Bu önlemlerden biri kolonu tüm kat

yükseklüğince enine donatı ile sarılma bölgesi özelliklerinde sarmaktır. Ayrıca kolonun duvar örülen kısmında, duvar ile kolon arasında boşluk bırakılmalı ve bu derz boşlukları özel derz malzemeleri ile doldurulmalıdır (Celep, 2022).

Resim 2. Kısa kolon etkisi (iki bant pencere arasında kalan kısa kolonda deprem sonrası oluşan zarar)

3.2.4. Asmolen Döşeme

Deprem bölgelerinde, asmolen (dişli) döşeme uygun değildir. Bu bölgelerde döşemelerde asmolen kullanılacaksa düşey taşıyıcıların sadece kolonlarla tasarlanması depreme dayanım açısından yetersiz kalmaktadır, bu yüzden mevcut kolonların betonarme perdelerle desteklenmesi gerekmektedir (TBDY,2018).

3.2.5. Büyük Açıklıklı Konsol

Yapılarda mümkün olduğunca büyük açıklıklı konsollardan kaçınılmalıdır. Özellikle deprem anında konsollar ve yüksek bacalar büyük salınım yaparak yapının zarar görmesine yol açmaktadır.

3.2.6. Dilatasyon Derzi (Soğuk Derz)

İmar planında bitişik nizama uygun olarak yer alan yapılar, deprem sırasında maruz kaldıkları yatay yük etkisiyle titreşim ve yatay deplasman hareketi gösterirler. Farklı kütlelere sahip olan bu yapılar eğer yapılar arasında, (ortak duvarları arasında) dilatasyon derzi yoksa birbirlerine çarparak, oluşan hasarı arttırabilirler. Yapıların birbirine uyguladığı bu çekiçleme olayı ancak, bitişik nizamdaki yapılar arasında yönetmeliğe uygun dilatasyon derzleri bırakılarak azaltılabilir (Resim 6).

3.3. Yapım Aşamasındaki Faktörler

3.3.1. Malzeme ve İmalat Hataları

Hatay kentinin tarihi sit bölgesinde, genelde taş yığıma olarak yapılan kâgir yapılar deprem sonrasında enkaz haline geldiğinden, yapıların taşıyıcı elemanlarının belirgin olduğu silüetlere ulaşmak ve yorumlamak pek mümkün olamamıştır (Resim 3).

Resim 3. Deprem sonrasında üst katı göçen tarihi Ortodoks kilisesi enkazı

Hatay ili genelinde özellikle kent merkezinde yaygın olan yapı tipi betonarme karkas yapılardır. Bu araştırmada incelenen yapılarda bu tip yapılar olmuştur.

Beton dökümü sırasında betonun rahat işlenmesi amacıyla kıvamını akışkan hale getirmek için, gereğinden fazla konan su, beton mukavemetinin düşmesine yol açmaktadır.

Ülkemizde hazır beton üretiminin başladığı dönemlerden günümüze beton mukavemetinin istenilen düzeyde elde edilmesi konusunda iyiye doğru gidildiği bilinen bir gerçektir. Fakat statik hesaplarının yapıldığı projelerde beton mukavemet değerine şantiyede ulaşmak her zaman mümkün olamamaktadır. Hazır beton tesisinden istenilen değerlere uygun çıkan beton karışımı, şantiyede beton döküm aşamasında beton usta ve işçisinin su ilave ederek betonun işlenmesi ve yerleşmesi için yaptığı müdahale, betonun mukavemet değerine doğrudan etkileyerek, betonun hedeflenen mukavemet değerine ulaşamamasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla kâğıt üzerinde yapılan hesap değerlerine uygun imalatların şantiyede gerçekleşmesi, tamamıyla şantiye ortamındaki işçiye ustaya ve onları denetleyen teknik elemana bağlı olarak, iyi uygulanmakta veya uygulanamamaktadır.

Sertleşen betonun bakımı, sulanması, sıcaktan korunması, yani beton kuru yapılmazsa betonun mukavemeti düşmektedir. Yine beton bakımından sorumlu şantiyedeki teknik elemanlarının uygulamalarına bağlı olarak, hedeflenen beton proje mukavemet değerine ulaşılabilen veya ulaşılamamaktadır.

Betonarme kolon ve perdelerde boyuna donatılarının filiz boylarının yetersizliği, katlar boyunca donatıların sürekliliğini yetersiz kılmakta ve deprem anında katlar arasında ayrılmaları kolaylaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kolon ve perdelerdeki düşey donatıları çevreleyen etriyelerin kanca kıvrımları daha önceki, güncel olmayan deprem yönetmeliklerindeki bilgilere göre 90 derece bükülmüş olması, deprem anında etriyelerin kolay açılmasına sebep olabilir (Resim 4). Güncel deprem yönetmeliğinde belirtildiği gibi, kanca kıvrımlarını 90 derece yerine 135 derece kıvrılmasını sağlamak depreme dayanıklılık açısından sıfır maliyetli, sadece demir işçisinin bilgisiyle ya da şantiyedeki kontrol elemanının denetimi ile yerine getirilebilen, depreme karşı alınan en basit önlemlerden biridir.

Donatı çeliğinin malzeme özelliği de deprem açısından oldukça önemlidir. Deprem bölgelerinde kullanılan donatı çeliğinin çekme mukavemeti yanında, belirli bir oranda akma gerilmesine sahip olması gerekir. Resim 4’ de çelik çubukların süneklik göstermeden kesildiği görüntüler akma gerilmesinin yetersiz olduğunu düşündürmektedir.

Resim 4. Kesilen kolon donatıları ve 90 derece bükülmüş etriye kancaları (İMO 48. Dönem - Danışma Kurulu 3. Toplantısı sunumları – 14 Ekim 2023 / Adana)

Kolon ve kiriş birleşim bölgeleri olan düğüm noktalarında etriye sıklaştırmasının yetersiz olması, depremde kolon kiriş birleşimlerinin zayıflamasına yol açmaktadır. Etriye aralıkları seyrek olduğunda, kolon kiriş birleşim kesitlerinde, kolon boyuna donatıları burkulmakta, düzlemi dışında bel vermektedir (Resim 5).

Resim 5. Kırıkhan'da yakın tarihte yapılmış bir camiden alınan kolondaki burkulan kolon donatıları

3.3.2. Dilatasyon Hataları

Dilatasyon yetersizliği ve/veya yokluğu; bitişik nizam yapılarda çekişleme etkisiyle deprem anında yatay salınımlarla yapıların birbirine zarar vermesine sebep olmaktadır. Proje tasarımı aşamasında proje detaylarında ihmal edilmemiş dilatasyon detaylarının verildiği durumlarda, şantiyede uygulama da yapımı konusunda ihmallerle karşılaşıldığında veya proje tam anlamıyla uygulanmadığında, yine deprem anında yapının komşu bitişik yapılardan dolayı zarar görmesi söz konusu olmaktadır (Resim 6). Denetim ve uygulamadaki basit teknik detaylar yapının depremdeki davranışını doğrudan etkilemektedir.

Resim 6. Kırıkhan'da bitişik iki yapı arasındaki yetersiz dilatasyon boşluğu

3.4. Denetim Aşamasındaki Faktörler

Bilindiği gibi, 1999 Marmara depreminden sonra, deprem sonrasındaki incelemeler ve deprem zararlarının azaltılmasıyla ilgili süreçlerin sonunda yapıların yeterli denetlenmediği konusu üzerine yapı denetimi kanunu oluşturulmuştur. Günümüze gelinceye dek yapıların denetimi hakkında kanun ve ilgili yönetmelikler çok sayıda değişikliğe uğramıştır. Yapı denetimi açısından teknik elemanlara verilen sorumluluklar yapının güvenliği ile direkt ilgilidir. Yapının imalat aşamasında, şantiye ortamında denetim oldukça önemlidir. Üretim sırasında gerçekleşen, daha sonra görülemeyecek hatalar ancak denetimin gerektiği gibi yapılmasıyla engellenebilir.

Şantiyede elektrik vb. tesisat döşenmesi sırasında, kolon ve kirişlere kablo ve buat yerleştirilmesi, içinden boru geçirilmesi, taşıyıcı eleman kesitlerinin zarar görmesine yol açmaktadır. Deprem anında dayanım göstermesi beklenen en önemli düşey taşıyıcıların kolon ve perdelerin kesit alanlarının azaltılması yapının depreme karşı performansını doğrudan etkilemektedir. Şantiye denetiminin gerektiği gibi yapılmamasından dolayı, bu tip olumsuzluklara rastlanmaktadır (Resim 7 ve 8).

Resim 7. Kirişe yerleşmiş kablo ve buat ile kesit alanı zayıflatılmış zarar görmüş betonarme kiriş

Resim 8. Kırılarak kesiti zayıflatılan, kablo geçirilmiş kolon

Su basman kotu üzerindeki kat kolonlarının aplikasyonunda, yapı taban alanı dışına kaydırılan kenar kolonların, sınır dışına taşan kısımlarının altında boşluklar oluşmaktadır. Bu durum yapının iç alan metre karesini arttırma gibi yanlış bir düşüncenin sonucu olabileceği gibi, su basman kotu üzerindeki kolon aplikasyonunda yapılan uygulama hataları sonucunda da olabilir. Sonuçta, kolon düşey aksının

kayması, kolon yük aktarımında olumsuzluklara yol açacaktır. Yine şantiye denetiminin tam anlamıyla uygulanması, böyle istenmeyen durumların giderilmesinde oldukça önemli ve etkindir (Resim 9).

Resim 9. Samandağ'da tespit edilen taban alanı yapı alanı dışına kaydırılmış kolon

3.5. Kullanım Aşamasındaki Faktörler

Ruhsat makamları inşaat sürecinin bitiminde yapı kullanma ruhsatı verdikleri ticari merkezlerini ya da konutları belli aralıklarla ruhsat tarihinden itibaren değişiklik yapılmış mı diye kontrol etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde yapılar kullanım ömrü boyunca kullanıcıları tarafından birtakım değişikliklere uğratılabilmektedirler. Bu değişiklikler bazen tadilat projesi ile ruhsat makamından izin alarak gerçekleşmekte, bazen ise izinsiz bir şekilde, taşıyıcı perde, kolon keserek alan büyütme şeklinde çeşitli amaçlarla yapılmaktadır. Bu çalışmada, deprem sonrasında maalesef yapının göçmesine sebep olan çok sayıda kesilmiş kolon örneklerine görülmüştür (Resim 10).

Resim 10. Bitişik nizam bir yapıda, tavan döşemesinden 25cm. sarkan kesilmiş kolon parçası (Kırıkhan'da zemin katta ticari bir işletmenin düşen asma tavanından alınan görüntü)

3.6. Etik Değerlerden Uzak Davranış Faktörleri

Toplumumuzda yapı ile ilgili olan çok katmanlı bir oluşum vardır. Bunlardan birinin ya da birkaçının etik davranış eksikliği, bilerek veya bilmeden yapılan hatalar ya da kişilerin meslek ahlakından yoksun olmaları, içinde yaşamların süreceği yapıları maalesef depreme dayanıksız mekânlar haline getirmektedir. Bu davranışlar;

1. Mal sahibinin daha büyük, daha çok metrekare değerindeki yapıya sahip olma isteği,
2. Ruhsat makamı olan belediyelerde, yapı ile ilgili olmayan meslek sahiplerinden oluşmuş encümen toplantılarında alınan kararlar ile verilen ilave katlar; uygun olmayan zeminlerde imara açılan yerler; ruhsat vermek için sergilenen etik dışı davranışlar; projelerin depreme dayanım açısından yeterli incelenmemesi
3. Şantiyede uygulama aşamasında, imalatları projeye uygun olarak gerçekleştiremeyen işçi ve ustaların yaptığı hatalar
4. Yapı denetim firmalarının gereken denetimi yapmaması, gidilmeyen görülmeyen şantiyeler için atılan imzalar
5. Yapı teslim edildikten sonraki yapı kullanıcısının izinsiz, yapıya zarar verecek (kolon kesilmesi gibi) değişiklikleri yapması gibi örneklenebilir.

SONUÇ:

Yaşanan büyük bir depremin ardından hedeflenen Hatay'ın yeniden yapılanması ise, yaşanan bu kötü felaketin nedenlerinin bir kez daha tekrarlanmaması gerekmektedir. Söz konusu nedenler; yanlış mimari ve taşıyıcı sistem seçimi, yönetmeliklere aykırı yapılar, ruhsatsız yapılar, imar affına uğramış yetersiz yapılar, göz önüne alınmayan deprem davranışı, zemin açısından yapılaşmaya uygun olmayan bölgelerin imara açılması, şantiyede yanlış veya hatalı imalatlar, yapıların denetimsiz yapım aşamaları gibi yeniden oluşumda istenmeyen durumlardır.

Asrın felaketi diye nitelendirilen bu deprem, yerbilim alanında incelenmesi araştırılması gereken birçok konuyu gündeme taşımıştır. Deprem sonrası gözlemlenen sıvılaşma olayının sadece kumlu zeminlerde değil, killi zeminlerde de görülmesi, ayrıca deprem merkezinden uzaktaki noktalarda deprem etkilerinin beklenen değerlerden çok farklı yaşanması bu konuların yeniden araştırılması ve değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

Yaşanan depremlerin büyük yıkımlara yol açtığı Hatay'da, özellikle Antakya'da kentin yapılarının yüzde 85'inin yok olduğu bir kentin yeniden yapılandırılmasında, zeminin, üst yapının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynadığı gözden kaçırılmamalıdır. Zemin sıvılaşmasının gerçekleşebileceği zeminlerin olduğu bölgeler, fay hattının izlediği güzergâh, kentin yeni imar planında belirleyici önemli bir faktördür. Zemin ve üst yapı ilişkisinin çözüldüğü mühendislik hizmetlerinde, sağlam ve taşıma gücü düşük zeminlere göre temel çözümlerinin sunulduğu depreme dirençli bir kent oluşumu önceliklendirilmelidir.

Hatay'da adeta bir mozaik oluşturan farklı din, mezhebe mensup toplulukların bir arada yaşaması, geçmişten bu yana yaşanan uygarlıkların izlerini taşıması Hatay'a tarihi kültür mirasının korunmasıyla ilgili bir misyonda yüklemektedir. Yeni bir kent politikasının oluşturulmasında kentin bu dokusunun da göz önüne alınması, tarihi yapılarının restorasyon ve restitüsyon çalışmalarında aslına uygun ve depreme dayanıklı mimari tasarımların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Betonarme yapılarda mimari tasarımda yapılan hatalar, yanlış geometri seçimleri, yapıyı deprem açısından önemli ölçüde riske sokmaktadır. Mimari aşama sonrasında statik taşıyıcı sistem seçimlerinde bu riskin taşıyıcı elemanlarla giderilmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle ilk olarak mimari tasarım aşamasında bazı ilkelere uyulması da zorunlu olmaktadır. Özellikle yumuşak kat uygulaması, deprem sonrası yapılan tespitlerde sıkça rastlanan örneklerdendir. Yumuşak katlar, yapılan saha gözlemlerinde, depremde yapıya zarar veren ve hatta yapının yıkılmasına kadar giden olaylara yol açan sebepler arasında görülmüştür. Ayrıca kısa kolon olarak ifade edilen, yeterli dayanımı sağlanmayan bant pencerelerin sınırlarındaki kısa kolonlarda deprem sırasında yapının zarar görmesine yol açan tespitlerden bir diğeridir.

2021 yılında başlayan bina kimlik sistemi, 81 ilde uygulanmaya başlamıştır. Bu uygulama ile yapı kullanma ruhsatını almış, kullanıma açılmış yapıların 5 yılda bir kontrol edilmesi gereğini ifade edilmektedir. Henüz 200 bin gibi sayıda bina için uygulamaya girmesi ve daha da artacak olması denetim açısından olumlu bir gelişmedir. Böylelikle 5 yılda bir kontrol edilen yapılarda, bu sürede kesilmiş kolonlar veya yapıda tadilat projesi olmadan yapılan değişiklikler varsa tespit edilecek, böylece denetlenmiş olacaktır (Kaynak: Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Yapı İşleri Genel Müdürlüğü).

Depreme dirençli bir kent tasarımında toplumun kültür yapısı da önemli bir rol oynamaktadır. Toplumda bilerek veya bilmeden yapılan mesleki hataların, etik olmayan davranışların sonuçları deprem anında kentin yapısını olumsuz olarak etkilemektedir. Ülke olarak yaşanan her büyük depremden sonra, yaşanan depremden çıkardığımız dersler doğrultusunda depremle ilgili hesapların yer aldığı yönetmelik ve standartlarımızda gerekli ilaveler yapılmaktadır (1999 Marmara depreminden sonra, 2000 yılında yenilenen TS 500 ve özel yapı denetim sisteminin pilot bölgelerde uygulamaya başlaması gibi). Standart ve yönetmeliklerdeki değişiklikler gibi, toplum olarak da olumlu yeniliklere ihtiyaç vardır. Bu nedenle toplumunda depremin etkilerini unutmadan ve daha önceki hataları tekrarlamadan depreme dirençli kentlerin oluşumunda etik ilkelerle çaba sarf etmesi gerekmektedir. Deprem sonrasında toplumda yaşanan dayanışma, yardımseverlik gibi olumlu gelişmelerin yapı ile ilgili etik konularda da yapı ile ilgili tüm kişi ve kurumlarda gelişmesi, iyi bir toplum olmanın gerekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hatay kentinin yeniden yapılanma sürecinde, siyasi ve yerel yönetimlerin aldığı kararlarda, kentin ve kentlinin ruhunu yansıtacak mimari tasarım ve bunun uygulanması oldukça önemlidir. Hatay'ın yeniden nasıl planlanacağı, bu planlamadaki ilkeleri, yaşanacak evreleri, bütün süreçlere ait maliyete dayalı faktörleri dâhil olmak üzere tümünün kentsel bir strateji oluşumu içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Kentin bu mekânsal yapılanmasında, özellikle depremde yapılarının büyük zarar gördüğü Hatay gibi bir kentte, deprem sonrasında gerekli dersler çıkarılmalıdır. Bu edinimler ışığında mimari tasarım ve uygulamalar kentin yeniden yapılanmasında en önemli faktör olarak öne çıkmaktadır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

KAYNAKÇA:

AFAD – (2018). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği, Ankara.

AFAD –(2023). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Türkiye İvme Veri Tabanı ve Analiz Sistemi, AFAD-TADAS, <https://tadas.afad.gov.tr>

Celep, Z. (2022). Deprem Mühendisliğine Giriş ve Depreme Dayanıklı Yapı Tasarımı, Beta Basım Yayınevi, İstanbul.

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Yapı İşleri Genel Müdürlüğü,(Bina Kimlik sistemi ile ilgili mevzuat) , 2021

Ersoy, Ş. Deprem Belgeseli, (2023).https://youtube/hpiKPlcz5M?si=_VowX9SWmL15pWc

Kamanlı, M. ve diğ. (2023). Pazarcık MW=7.7 & Elbistan MW=7.6 Depremleri Raporu (Hatay Bölgesi), Konya Teknik Üniversitesi.

Korkmaz, H. (2006). Antakya'da Zemin Özellikleri ve Deprem Etkisi Arasındaki İlişki, Coğrafi Bilimler Dergisi, 4 (2), 49-66

Perk, Ş. ve Özer, Ç. (2019). İvme-Ölçer istasyonları altındaki Zemin Özelliklerinin Deprem Kaydı Kullanılarak İncelenmesi: Hatay Örneği, Türkiye Deprem Araştırmaları Dergisi, 167 - 179, <https://doi.org/10.46464/tdad.652332>

TMMOB (Türkiye Mimar Mühendis Odaları Birliği).(2023).Depremin 8. Ayına İlişkin Değerlendirmelerimiz. (www.tmmob.org.tr)

TMMOB, İnşaat Mühendisleri Odası.(2023). Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Sonucu

Yapısal Hasarlara İlişkin Gözlem ve Değerlendirme Raporu, Oda yayın no: IMO/23/03

TMMOB, İMO (İnşaat Mühendisleri Odası) .(2023).48. Dönem - Danışma Kurulu 3. Toplantısı–14 Ekim

2023 / Adana

Yalçinkaya, Eşref. <https://www.facebook.com/watch/?v=1203651866951656>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

The purpose of the study is to investigate the impact of the Kahramanmaraş-centered earthquakes that occurred in February 2023 in Hatay and to develop suggestions from the detected errors.

Research Questions:

Although Hatay was not an earthquake center in the Kahramanmaraş-centered earthquake that occurred in February 2023, it is the most damaged city among the 11 provinces affected by the earthquake. What are the lessons to be learned from the mistakes identified in the process of city reconstruction?

Literature Review:

After the earthquakes of February 6, 2023, various studies were carried out within professional chambers and also at universities. In these studies, earthquake acceleration records were examined and a situation different from that of various past earthquakes was observed. According to the Strong Ground Motion records measured in Hatay (Defne, Kırıkhan and some districts), accelerations much higher than predicted occurred, for example, in Defne, more than 4 times the acceleration of gravity was measured (4,154 g), 4 times the weight of the buildings there (400%). It has been observed that they are subjected to a lateral load of. However, the 2018 Earthquake Regulation DD2 Design Spectrum predicted a maximum acceleration value of 1,253 (g) for this region. In this case, it can be stated that it is very difficult for a building designed according to the 2018 design spectrum in this region to survive the earthquake without damage if it is designed without reinforced concrete curtains with additional safety conditions, sufficient depth and dimensioning in the foundations and similar features. (TMMOB, IMO yayın no /23/03)

When the seismicity of Hatay in its history is examined, the February 2023 earthquakes are not an earthquake of a size that has been seen until today, especially it is known that Antakya has been largely destroyed and rebuilt several times in history by earthquakes (Korkmaz, 2006). However, the repetition of these 7.7 and 7.6 magnitude earthquakes, which occurred on February 6, 2023, twice with an interval of 9 hours, and then a new earthquake with a magnitude of 6.4 on February 20, 2023, caused unexpected damages. Its name as the disaster of the century is due to many reasons. There is no other record of earthquakes that have occurred consecutively with this frequency on the Eastern Anatolian fault line. (Korkmaz, 2006).

In Hatay and its immediate surroundings, the ground earthquake magnification value varies between 2-8. This is another factor that caused the earthquake in Hatay to be so intense. (Perk and Özer, 2019). This phenomenon that occurs when an earthquake occurs in the region is ground amplification. In this way, the ground movement of the earthquake, which grew larger due to the ground feature, destroyed or caused a lot of damage to structures that were far away from the center of the earthquake, even if they were built earthquake-resistant. (TMMOB, IMO publication, 2023), (AFAD-TADAS)

Methodology:

10 months after the earthquake date, before the building debris was removed, a technical trip was made to observe and examine the damaged structures in the regions most damaged by the earthquake, namely Kırıkhan, Antakya, Defne and Samandağ, together with the students of the Faculty of Architecture. A qualitative research method was applied in this study. During the technical examination, observations were made among the earthquake ruins, images were detected from the collapse mechanisms of heavily and moderately damaged structures, and examples of non-earthquake-resistant building elements in slightly damaged structures. As a result of the examinations, in this research based on observations, some deficiencies and construction errors were tried to be drawn.

Results and Conclusions:

It is possible to briefly list the findings detected after the earthquake in Hatay, which faced major structural damage and destruction as a result of the earthquakes that occurred in 11 provinces, centered in Kahramanmaraş, in February 2023, as follows.

1. The Role Played by the Earthquake: The acceleration values experienced during the earthquake reached values greater than the design acceleration used in the calculations.
2. Factors in the Design Phase: Mistakes made in architectural design at the very beginning of the structure and wrong geometry choices put the structure at significant risk. It is not always possible to eliminate this risk with carrier elements when choosing a static carrier system after the architectural stage. Some of the negativities that should not be done in order to protect the structure against earthquakes and that can be detected in damaged structures after the earthquake are as follows: Incorrect placement of vertical carriers, short column situation, soft floor, insufficient dilatation joints.
3. Factors during the Construction Phase: Insufficiency of the materials that make up the structure, workmanship errors and mistakes made in concrete casting and maintenance affect the earthquake performance of the structure.
4. Factors in the Inspection Phase: In the manufacturing phase of the building, inspection in the construction site environment is very important. Errors that occur during production and cannot be seen later can only be prevented by proper inspection. Negativities occur when construction site inspection is not carried out properly.
5. Factors During Use: Buildings may undergo some changes by users throughout their lifetime. These changes are sometimes made without permission, for the purpose of enlarging the area by cutting the load-bearing curtain column. After the earthquake, unfortunately, many examples of cut columns were seen, which caused the collapse of the structure.
6. Behavior Factors Far from Ethical Values: The cultural structure of the society also plays an important role in the design of an earthquake-resistant city. The consequences of professional mistakes made knowingly or unknowingly in society, or people's lack of professional ethics and unethical behavior, negatively affect the structure of the city during an earthquake. Society needs to make efforts with ethical principles in the formation of earthquake-resistant cities, without forgetting the effects of the earthquake and without repeating previous mistakes. Positive developments such as solidarity and helpfulness experienced in the society after the earthquake, and the development of ethical issues related to the building in all people and institutions related to the building, appear as the requirements of being a good society.

Çıkar Çatışması: [TR] Yazar / yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

[EN] The author(s) declare that they do not have a conflict of interest with themselves and/or other third parties and institutions, or if so, how this conflict of interest arose and will be resolved, and author contribution declaration forms are added to the article process files with wet signatures.

Normalleşme Sürecinde Ticari Mekânlar: Deprem Sonrası Adıyaman'da Kurulan Esnaf Çarşılarının Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Katkıları

Commercial Spaces In The Recovery Process: Economic and Socio-Cultural Contributions of Artisan Bazaars Established in Post-Earthquake in Adıyaman

Arda BAY¹ , Elif KILINÇ²

öz

Anadolu kentleşme tarihinin önemli yapıları olan çarşılar, toplumların bütünleşmelerine katkı sağlayan kamusal alanlardır. Tarihsel süreçte hem ekonomik hem de sosyal faaliyetlerin merkezi olan çarşılar, bu fonksiyonlarını günümüzde de devam ettirerek ekonomik direnç mekânları olmanın yanı sıra toplumlar için sosyal ve kültürel katkılar sunmaya devam etmektedir. Bu bağlamda çarşılar, toplumlar için önemli sosyalleşme mekânları olarak da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de bulunan çok sayıdaki tarihi çarşı, bu konuda geçmişten günümüze kalan önemli miraslardır. Ne yazık ki 6 Şubat'ta Kahramanmaraş'ta gerçekleşen 7,7 ve 7,6'lık depremler nedeniyle alandaki pek çok çarşı hasar almış ya da yıkılmıştır. Depremler sonrası normalleşme süreci kapsamında bölgede çeşitli illerdeki belediyelerin desteği ile esnaf çarşılarının kurulduğu belirlenmiştir. Bu çarşıların kent merkezlerinin gelişiminde, yerel halkın ekonomik ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarının karşılanma süreçlerinde önemli işlevlere sahip olduğu değerlendirilmektedir. Çalışmada, depremler sonrası Adıyaman'ın Merkez ilçesinde kurulan esnaf çarşılarının mekânsal ve fonksiyonel özelliklerinin değerlendirilmesi ve toplumsal ölçekte sağladığı ekonomik ve sosyo-kültürel katkıların ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmanın temelini saha çalışmalarından elde edilen veriler ve gözlemler oluşturmuştur. Bu kapsamda deprem sonrası Adıyaman'da kurulan 8 çarşıda ticari işlerde bulunan esnafla toplamda 57 adet mülakat yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre çarşı lokasyonlarının belirlenme sürecinde il merkezine ve ulaşım güzergâhlarına yakınlık dikkate alınmıştır. Böylece halkın çarşılarla daha rahat erişim sağlaması sağlanmıştır. Fakat çarşıların depremden kısa bir süre sonrası kurulmuş olması, planlama ve alt-yapı eksiklerini ortaya çıkarmıştır. Son olarak saha çalışmaları ve gözlemler Adıyaman ilinin merkez ilçesinde kurulan esnaf çarşılarının afet yönetim ve normalleşme süreçlerine önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Esnaf için çarşılar ticari faaliyetlerin sürdürülmesinin yanında toplumdaki bireyler ile vakit geçirme, benzer duygu ve düşünceleri paylaşma ve deprem öncesi günlük yaşam standartlarını oluşturma mekânlarıdır. Çarşıların asıl önemli katkı ise depremin bireyler üzerinde yaratmış olduğu olumsuz psikolojik ve travmatik süreçlerin üstesinden gelmesine katkı sağlamasıdır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Normalleşme Süreci, Çarşı, Kalkınma, MAXQUDA

ABSTRACT

Bazaars, which have played an important role in Anatolia's urbanization history, are public spaces that promote social solidarity. Bazaars, which have historically been the centers of both economic and social activity, continue to give social and cultural contributions to societies while also serving as commercial centers. In this framework, bazaars are also viewed as crucial sociability places for societies. Turkey's various historical bazaars are vital cultural legacies from past to present. Nevertheless, 7.7 and 7.6 earthquakes in Kahramanmaraş on February 6 catastrophically damaged or destroyed many of the area's bazaars. As part of the recovery process, it was revealed that after earthquakes, artisan bazaars were established in the region with the support of municipalities in various provinces. It is argued that these

¹ **Corresponding Author:** (Dr. Öğr. Üyesi) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, arda.bay@bilecik.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2029-6825

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, elifkilinc367@gmail.com, Orcid: 0009-0005-2334-9875

bazaars, have important functions in the development of city centres and in the processes of providing for the economic and socio-cultural services of the residents. In this study, it is aimed to analyse the spatial and functional characteristics of the bazaars established in the central district of Adiyaman after the earthquakes and to reveal the economic and socio-cultural benefits. The research is based on the data and observations collected from fieldworks. In this scope, a total of 57 interviews were conducted with shopkeepers in 8 bazaars established in Adiyaman after the earthquake. Based on the findings, proximity to the city center and transportation routes was prioritized in the selection of the bazaar locations. Hence, it was ensured that people had easier access to the bazaars. Nevertheless, the establishment of the bazaars in a short period of time after the earthquake had caused planning and infrastructural weaknesses. Finally, field studies and observations show that the artisan bazaars established in the central district of Adiyaman province have made significant contributions to disaster management and normalization processes. For artisans, bazaars are not only a place to carry out commercial activities, but also a place to spend time with individuals in the community, to share similar feelings and thoughts, and to establish their daily living standards before the earthquake. The most important contribution of the bazaars is to reduce the psychological and traumatic processes that the earthquake has caused on individuals.

Keywords: Earthquake, Recovery Process, Bazaar, Development, MAXQUDA

GİRİŞ:

Anadolu kentleşme tarihinde önemli bir yeri bulunan ve kent ekonomisinin can damarı olan çarşılar, toplumun tüm kesimlerini bir araya getiren kamusal alan ve kent tarihini yansıtan önemli mekânlardır. Bu mekânların ekonomik olarak varlıklarını sürdürmeleri kentsel direncin artırılması bakımından oldukça önemlidir. Çarşılarda yer alan ve güçlü ticaretin izlerini yansıtan hanlar ve dükkân grupları, kent ekonomisinin nabzının attığı kamusal alanları oluşturmaktadır (Eray ve Kutlu, 2021; Kejanlı, 2010).

İpek ve Baharat Yolu gibi ticaret yollarındaki kervan ticaretinin düğüm noktaları konumunda bulunan ve kentlerin merkezinde yer alan çarşılar, farklı sosyal ve kültürel özelliklere sahip insanları bir araya getirerek kültürler arası etkileşimi arttırması bakımından da önemli bir yere sahiptir (Bayartan, 2005). Selçuklu ve Osmanlı'dan miras kalan birçok çarşı, günümüzde de varlığını sürdürmekte ve geleneksel özelliğini korumaktadır. İstanbul'da tarihi yarımada üzerinde yer alan mimari yapısı ve kültürel özellikleri itibarıyla Osmanlıdan günümüze varlığını sürdüren Mısır Çarşısı (Durhan ve Özgüven, 2022) ve Kapalı Çarşı (Yücel, 2015); geçmişte tarihi İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunan ve günümüzde kültürel özellikleri, mimari yapısı ve fonksiyonel özellikleri bakımından Marmara bölgesinin önemli çarşılarından birini oluşturan Bursa Kapalı Çarşı (Keleş Eriçok, 2014); Karabük Safranbolu ilçesinde Osmanlı döneminden günümüze kadar geleneksel özelliklerini ve kültürel miras olma özelliğini koruyan tarihi Safranbolu Çarşısı (Özdemir, 2011; Koçan ve Çorbacı, 2012); Selçuklu döneminden günümüze ulaşan ancak bugün eski özelliğini kısmen koruyan Konya Çarşısı (Uysal, 2010); çeşitli fonksiyonel ve mimari özelliklere sahip 8 adet çarşının bulunduğu Mardin çarşıları (Yeşilbaş, 2018); Afyonkarahisar'da (Çilli ve Özbayraktar, 2022), Edirne'de (Akar, 2009), Adapazarı'nda (Cönk vd., 2022), Kilis'te (Akdemir ve İncili, 2014) ve Hatay'da (Üçeçam Karagel ve Karagel, 2014; Gündüz ve Reyhanoğlu, 2018; Güngördü, 2020) bulunan Uzun Çarşılar Anadolu'da yer alan çarşıların en güzel örneklerindedir.

Tarihin bilinen en eski yerleşim yerlerinden birisi olan ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Adiyaman, önemli ticaret yollarının (Baharat ve İpek yolu) çevresinde kurulmuştur. Çevresindeki ticaret merkezi sayılabilecek şehirlere coğrafi bakımdan yakın olması kentsel gelişiminde etkili olan faktörlerden birisidir. Fakat Adiyaman'daki çarşılar Anadolu'nun diğer şehirlerindeki olduğu gibi gelişmiş durumda değildir. İlde 19. yüzyılın sonlarında "Şehir Çarşısı" isminde bir çarşı inşa edilmiş ve toplumsal hayatın merkezi olmuştur (Sezik, 2016). Günümüzde ise ilde farklı noktalarda pazar niteliğinde küçük çarşılar bulunmaktadır. Bu pazarlar arasında en önemlisi Oturakçı Pazar Çarşısı'dır. Adiyaman kent merkezinde bulunan Oturakçı Pazarı yöreye özgü el sanatları ürünleri ile turistik eşyaların yer aldığı bir çarşıdır (Özkan vd., 2019; Ukav, 2014).

Tarihsel süreçte Anadolu'nun birçok kentinde yer alan çarşılar zaman zaman doğal afetler sonucu hasar almışlardır. Özellikle yangın ve depremler çarşıları etkileyen en önemli afetlerdir. Örneğin

İstanbul Kapalı Çarşı 1943, 1954 yangınları ve 1766, 1894 depremlerinden (Yücel, 2015); Ordu ilinde bulunan çarşı 1883 yılında yangından, 1939 yılında Erzincan depreminden (Şensoy, 2022); Bursa kapalı çarşı ve hanlar bölgesi 1855 yılında gerçekleşen depremden (Özcan, 1999); Kahramanmaraş ilinde bulunan kapalı çarşı 1795 ve 6 Şubat 2023 depremlerinden olumsuz etkilenmiştir (Bozkurt ve Aksoy, 2023).

Dünya'da sismik yönden aktif bulunan bölgelerde depremler meydana gelmekte ve birçok insan maddi ve manevi olarak etkilenmektedir. Önemli deprem kuşaklarının birisi içerisinde yer alan Türkiye'nin %98'i deprem bölgeleri içerisinde kalmakta, nüfusunun %95'inin deprem tehlikesi altında olduğu ve büyük sanayi merkezlerinin %98'i ile barajların %93'ünün deprem etki alanı içerisinde yer aldığı görülmektedir (Kibici, 2005:4). Nitekim Türkiye'de son 25 yılda yaşanan depremler sonucu 70.176 insan hayatını kaybetmiş, yaklaşık olarak 170 binden fazla bina yıkılmıştır.

6 Şubat'ta Meydana gelen depremler sonucu Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa olmak üzere 11 ilde resmi kayıtlara göre 50.783 kişi hayatını kaybetmiş, 107.204 kişi ise yaralanmıştır. Bölgede yer alan 35.335 binanın yıkıldığı, 17.491 binanın acil olarak yıkılması gerektiği ve 179.786 binanın ağır, 40.228 binanın orta ve 431.421 binanın az hasarlı olduğu tespit edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023:6). Oldukça geniş bir alanı ve çok sayıda insanı etkileyen depremlerin yıkıcı etkilerinin ardından normalleşme sürecine geçmek oldukça zor ve sancılı olmuştur. Depremler sonrası birçok kurum ve kuruluş tarafından depremden etkilenen illerde normalleşme süreci kapsamında yeniden yapılanma başlamıştır. Bu kapsamda psiko-sosyal destek, çeşitli eğitim faaliyetleri, sanatsal ve kültürel aktiviteler, spor müsabakaları, turistik etkinlikler gibi çeşitli faaliyetlerde bulunulmuş ve bu faaliyetler halen devam ettirilmektedir. Ancak ciddi bir yıkıcılığa ve çok sayıdaki insanda büyük travmalara yol açan deprem sonrası normalleşme sürecinin ne kadar etkili olduğu tartışma konusudur. Ancak bu süreçte dikkate değer bazı faaliyetlerin de olduğu gözlenmektedir. Depremlerin en çok etkilediği illerden birisi olan Adıyaman'da normalleşme süreci kapsamında bazı girişimler gerçekleştirilmiştir. Bu girişimler arasında en dikkat çekici olanlarından birisi ise çeşitli illerdeki belediyelerin desteği ile kurulan esnaf çarşılarıdır. Özellikle Adıyaman kent merkezinin gelişiminde ve yerel halkın ekonomik ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarının karşılanma süreçlerinde kurulan bu çarşıların önemli işlevlere sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Çarşılar konusundaki alan yazın incelendiğinde genel olarak Selçuklu ve Osmanlı döneminden günümüze varlığını sürdüren tarihi çarşıların ele alındığı araştırmaların ön planda olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar daha önce yapılmış araştırmaların derlendiği ve resmi kurum/kuruluşlardan elde edilen belgelere dayalı çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Saha araştırmaları niteliğinde olan çalışmalarda yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin (mülakat) ve anket yönteminin uygulandığı (Özdemir, 2011; Üçeçam Karagel ve Karagel, 2014; Güngördü, 2020; Cönk vd., 2022), kimi çalışmalarda coğrafi bilgi sistemleri analizlerinin kullanıldığı (Koçan ve Çorbacı, 2012) belirlenebilmektedir. Bununla birlikte coğrafya disiplini kapsamında yapılan çalışmaların çoğunlukla Osmanlı döneminden günümüze varlığını sürdüren şehirlerdeki çarşıların fonksiyonel özelliklerine (Şahinalp ve Günal, 2016; Tuncer ve Şafak, 2022), yer seçimlerinin mekânsal analizi (Şahinalp ve Günal, 2012) ile kültürel ve turizm alanları olarak kullanımına (Özdemir, 2011; Kurt ve Alaydın, 2015) yönelik olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada deprem sonrası Adıyaman Merkez ilçede kurulan esnaf çarşıları saha araştırmaları kapsamında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu sayede sahadan elde edilen derin bilgiler ile Adıyaman Merkez ilçede kurulan esnaf çarşılarının deprem sonrası normalleşme sürecine katkıları, fonksiyonel etkileri ve mekânsal dağılışı özellikleri belirlenerek gelecekte yaşanabilecek afetler sonrasında çarşıların normalleşme sürecine katkıları ortaya konulmuştur. İşte bunlar çalışmayı önceki

çalışmalardan farklı ve özgün kılan yanlardır. Böylece çalışma bulgularının çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarıyla STK'ların benzer süreçler için geliştirilecek politikalarına katkı sunması umulmaktadır.

1. Amaç, Veri ve Yöntem

Çalışmada 6 Şubat'ta Kahramanmaraş 'ta gerçekleşen 7,7 ve 7,6'lık depremleri sonrası çeşitli illerdeki belediyelerin desteği ile Adiyaman'ın Merkez ilçesinde kurulan esnaf çarşılarının ilin normalleşme sürecine katkılarının değerlendirilmesi, çarşıların fonksiyonel özelliklerinin analiz edilmesi, toplumsal ölçekte sağladığı ekonomik ve sosyo-kültürel katkıların ortaya konulması, dağılım özelliklerinin belirlenmesi, çarşılarda var olan sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamında üç soruya cevap aranmıştır. Bunlar:

1. Adiyaman'ın Merkez ilçesinde kurulan esnaf çarşılarının fonksiyonel özellikleri (ekonomik, sosyo-kültürel vb.) nelerdir?
2. Esnaf çarşıları yerel toplumun ve esnafın ekonomik ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasında nasıl rol oynamaktadır?
3. Esnaf çarşılarının mekânsal dağılım özellikleri nasıldır? Bu dağılım özellikleri yerel toplumun çarşılarla ilgisini ve esnafın ticari işlerini ne ölçüde etkilemiştir?

Bu temel araştırma sorularının yanı sıra bazı alt sorular oluşturulmuş ve çalışma vasıtasıyla bu sorulara da yanıtlar aranmıştır. Bunlar:

1. Esnaf çarşılarının kurulduğu lokasyonlar nasıl belirlenmiştir?
2. Esnaf çarşıları ilin normalleşme sürecine ne gibi katkılar sağlamaktadır?
3. Esnaf çarşılarında var olan sorunlar nelerdir? Bu sorunların çözümüne yönelik ne gibi öneriler geliştirilebilir?

Yukarıda belirtilen soruların cevaplanma süreçlerinde saha çalışmalarından elde edilen verilerden, gözlemlerden ve haritalama tekniğinden faydalanılmıştır. Saha çalışmalarında veri toplama tekniği olarak mülakat kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle mülakat uygulaması planlanan evren ve örneklem kitle belirlenmiştir. 6 Şubat Kahramanmaraş'ta gerçekleşen 7,7 ve 7,6'lık depremleri sonrası Adiyaman'ın Merkez ilçesinde 8 adet esnaf çarşısının kurulduğu belirlenmiştir. Bu çarşılarda ticari faaliyetleri yürüten esnaflar araştırmanın evrenini oluşturmaktadır (Tablo 1).

Çalışmada örnekleme yöntemi olarak nitel araştırmalarda daha çok tercih edilen olasılıklı olmayan örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem çoğunlukla kişilerin veya birimlerin evrenden yansız yolla seçilmesinin mümkün olmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Bu yöntemin tercih edilmesinin diğer bir nedeni ise örneklemin küçük tutularak daha ayrıntılı bilgiye ulaşmaktır (Şahin, 2009). Böylece çalışmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan gelişigüzel örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Her bir çarşıda mülakat sayıları değişkenlik göstermekle birlikte, mülakat cevaplarının tekrarlanma sıklığına göre mülakat sayıları belirlenmiştir. Buna göre 8 farklı çarşıda toplamda 57 adet mülakat yapılmıştır.

Tablo 1. Mülakat Uygulanan Çarşılar ve Mülakat Sayıları

Çarşı İsmi	Esnaf Sayısı	Mülakat Sayısı
Balikesir Çarşısı	86	9
Emlak Konut Çarşısı	11	5
Eski Afad Çarşısı	28	5
Karabük Çarşısı	9	3
Kayseri Çarşısı	34	9
Melikgazi Çarşısı	30	7
Sincan Çarşısı	55	10
Şahinbey Çarşısı	10	9
Toplam	263	57

8 farklı çarşıda ticari faaliyetlerde bulunan esnafalara uygulanan mülakat formu 12 sorudan oluşmaktadır. Araştırma sorularına uygun olarak hazırlanan mülakat ile esnaf çarşılarının niteliksel özellikleri, çarşıların esnafa ve yerel topluma etkileri (ekonomik ve sosyo-kültürel), normalleşme sürecinde çarşıların fonksiyonel katkıları ve çarşılarda var olan sorunlara yönelik bilgiler elde edilmiştir. Mülakatlar her bir çarşıda ticari faaliyetlerde bulunan esnafa 2023 yılı ağustos ve eylül aylarında yüz yüze görüşme tekniği ile uygulanmıştır.

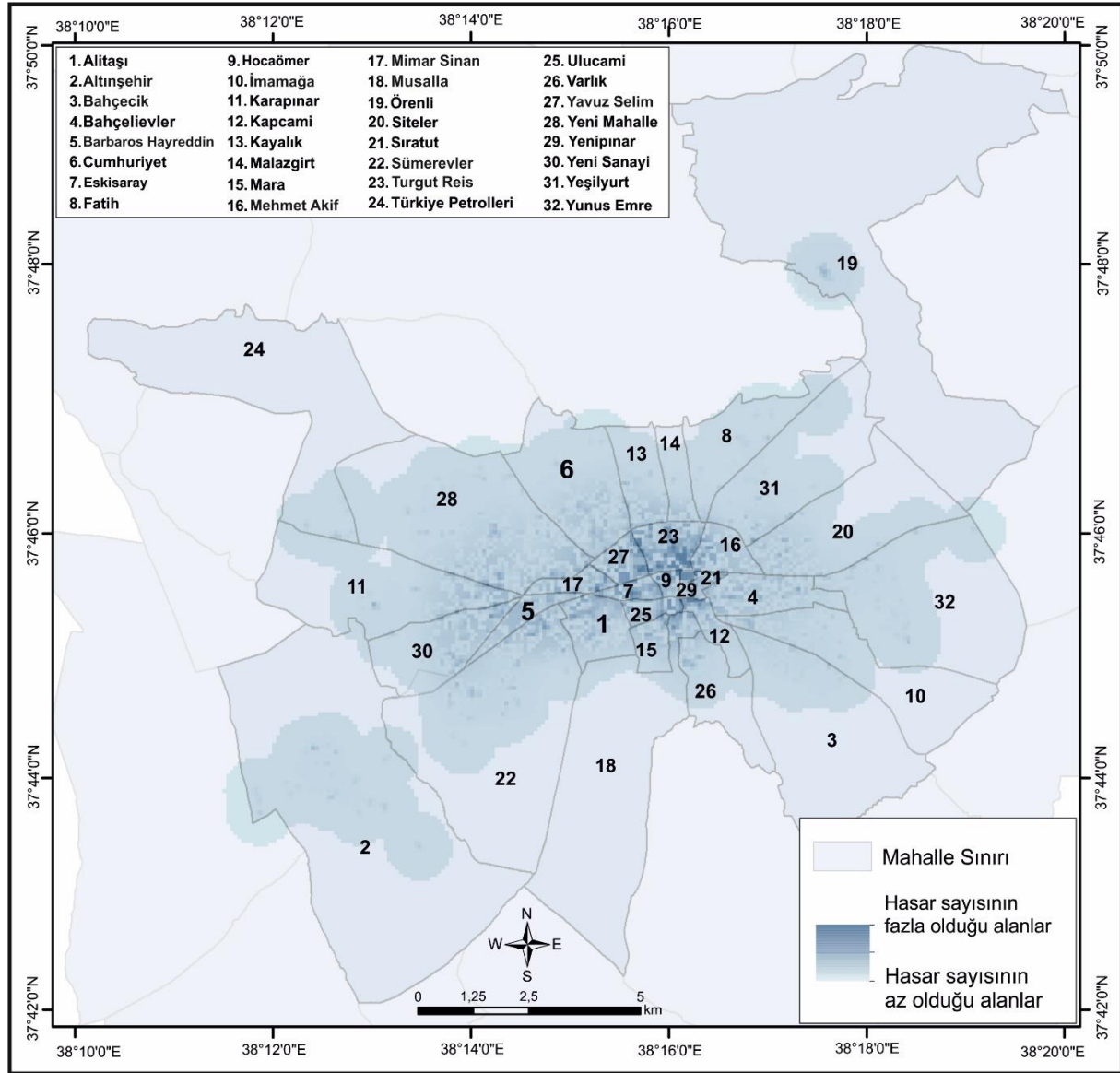
Esnafa uygulanan mülakatlar MAXQDA 2020 programından faydalanılarak analiz edilmiştir. Bu aşamada mülakat sorularına verilen cevaplar ilk olarak düzenlenmiş ve sonrasında çeşitli seviyelerde kodlar verilerek programa girişi sağlanmıştır. Toplamda 1.682 adet kod (ana kod + alt kod) üretilmiştir. Böylece sözel ifadelerden öne çıkan temalar tespit edilmiş ve kavramlaştırılmıştır. Bu temaların gösterim sürecinde ise MAXQDA programında yer alan 'MAXMaps', 'Kod Matris Tarayıcısı', 'Kod İlişkileri Tarayıcısı' ve 'Kod Bulutu' yöntemleri tercih edilmiştir.

Çalışma için haritalar, esnaf çarşılarının mekânsal dağılımını görsel olarak ortaya koyması ve yorumu kolaylaştırması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda haritaların hazırlanışında Adıyaman Merkez ilçesinin bulunduğu 1/25.000 ölçekli (M40 a-b-c-d paftaları) topografya paftalarından ve deprem öncesi var olan imar planından ve uydu görüntülerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bu veriler ArcMap 10.7 programı yardımıyla hazırlanan haritalar üzerine işlenmiştir. Böylece, hazırlanan haritalar ve görseller yardımıyla Adıyaman'ın Merkez ilçesinde yer alan esnaf çarşılarının mekânsal dağılım özellikleri (Çarşı lokasyonları ve Google Earth görüntüleri) ve depremin Adıyaman iline etkileri (Fay haritası) ortaya konulmuştur.

2. Adıyaman İli Esnaf Çarşıları

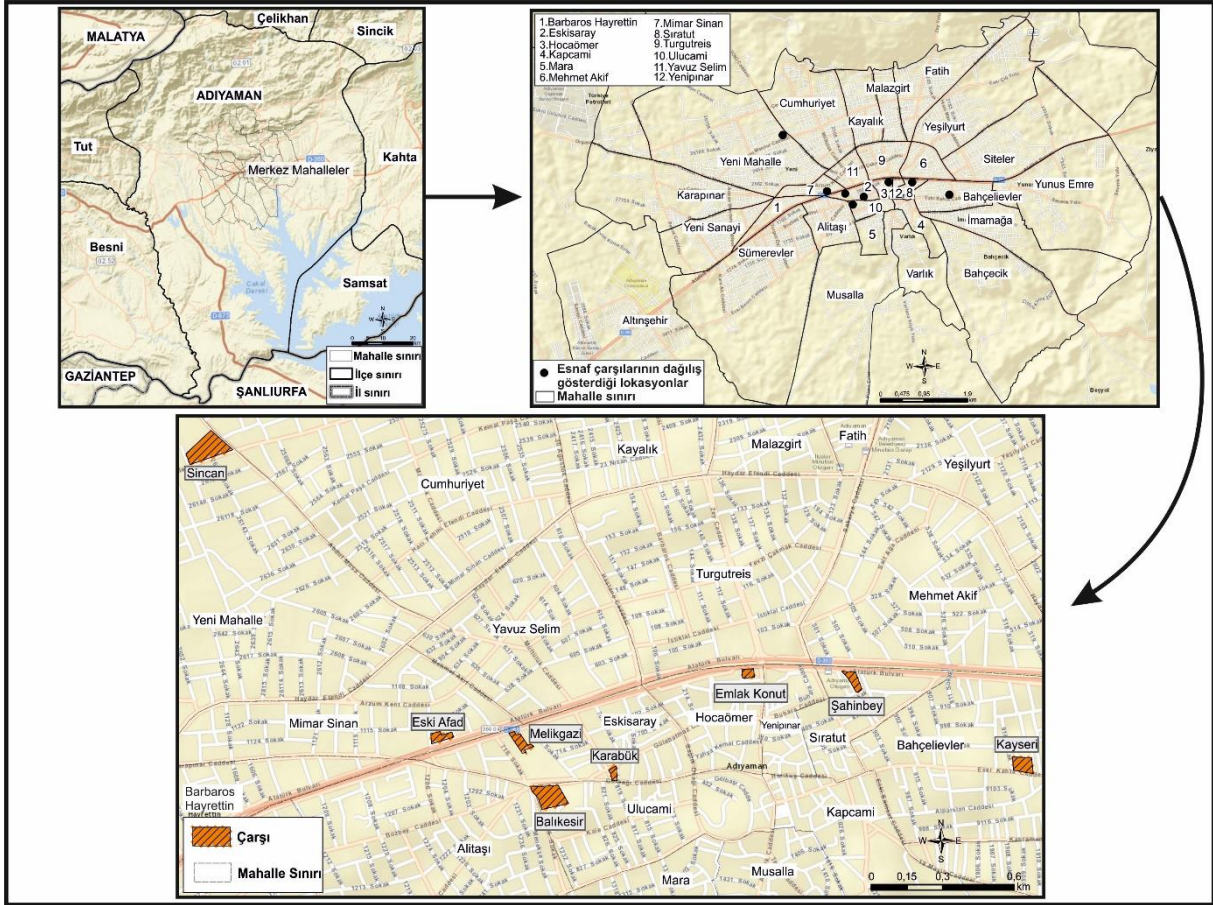
2.1. Esnaf Çarşılarının Mekânsal Dağılım Özellikleri

6 Şubat Kahramanmaraş'ta gerçekleşen 7,7 ve 7,6'lık depremlerin Adıyaman'ın Merkez ilçesinde birçok mahallede binaların yıkılmasına ve insanların olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Şekil 1). Deprem sonrası ilçede ticari faaliyetler ve günlük yaşam durma noktasına gelmiştir. Arama kurtarma ve enkaz kaldırma çalışmaları akabinde ilde normalleşme sürecine geçilmiştir. Bu kapsamda Adıyaman ili dışındaki çeşitli belediyelerin destekleri sonucu Adıyaman Merkez ilçede esnaf çarşılarının kurulması planlanmıştır.

Şekil 1. 6 Şubat'ta Kahramanmaraş'ta gerçekleşen 7,7 ve 7,6'lık depremlerin Adıyaman Merkez ilçe mahallelerine etkisi (Mahalle hasar verileri Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2023) sitesinden elde edilmiştir).

Çarşı kurulması planlanan alanların lokasyon seçimlerinde bazı etkenler göz önüne alınmıştır. Öncelikle çarşıların kuruluş yerlerinde şehir merkezine yakın alanlar ve yerel halkın deprem öncesi alış-veriş, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını giderdikleri yakın lokasyonlar tercih edilmiştir (Şekil 2). Bunun yanında çarşılar D360 karayolu başta olmak üzere ulaşım güzergâhlarına yakın alanlara kurulmuştur. Böylece yerel halkın çarşılarına daha kolay ulaşması ve çarşıların göz önünde bulunması sağlanarak etkileşimin yüksek olması planlanmıştır. Fakat yerel halkın çarşı lokasyonlarına ulaşımı konusunda önemli bir dezavantaj bulunmaktadır. Deprem sonrası kurulan çadır ve konteyner yerleşmeleri Adıyaman'da uygun alanların bulunduğu ve hasar oranının daha az olduğu mahallelere kurulmuştur. Adıyaman kent merkezinde yer alan esnaf çarşıları bu çadır ve konteyner alanlarına görece daha uzak konumda yer almaktadır. Bu durum halkın esnaf çarşılarına ulaşım konusunda sıkıntı yaşamasına ve çarşıların daha az ziyaret edilmesine neden olmaktadır.

Şekil 2. Adıyaman Merkez İlçede Kurulan Esnaf Çarşılarının Dağılım ve Lokasyon Özellikleri

Çarşıların bir başka lokasyon özellikleri ise kuruldukları alanların deprem öncesinde de çeşitli fonksiyonel amaçlara hizmet etmiş yerler olmasıdır. Örneğin Bahçelievler mahallesinde yer alan Kayseri Esnaf Çarşısı, Eski Şire Pazarı alanına inşa edilmiştir. 68 dükkândan oluşan Kayseri Esnaf Çarşısı aynı zamanda normalleşme sürecinde kurulan (21.03.2023) ilk çarşıdır (Şekil 3). Melikgazi Mimar Sinan Esnaf Çarşısı, Eskisaray mahallesinde yer alan Atatürk bulvarındaki Mimar Sinan Parkı'na inşa edilmiştir. D360 karayolu güzergâhına inşa edilen bu çarşı 30 dükkândan oluşmaktadır. Yeni mahallede kurulan ve 61 dükkândan oluşan Sincan esnaf çarşısı lokasyon olarak diğer çarşılarından ve Adıyaman şehir merkezinden daha uzak bir konumda yer almaktadır. Sincan çarşısının kurulmasına destek veren Sincan Belediyesi aynı zamanda Adıyaman Belediyesi ile kardeş şehirdir. Sıratut Mahallesi'nde yer alan ve 55 dükkândan oluşan Şahinbey Esnaf Çarşısı D360 karayolu güzergâhında yer alan eski otogarın bulunduğu alana kurulmuştur. 9 adet dükkândan oluşan Karabük Esnaf Çarşısı Eskisaray Mahallesi'nde yıkılan eski orman binasının yerine kurulmuştur. Ulucami Mahallesi Gölbaşı Caddesi'nde Adıyaman Lisesinin bulunduğu yere kurulan Balıkesir Esnaf Çarşısı 86 adet dükkândan oluşmaktadır. D360 karayolu güzergâhında bulunan ve Hocaömer Mahallesi'ne kurulan Emlak Konut Esnaf Çarşısı'nda 11 dükkân ve Mimar Sinan Mahallesi'ne kurulan Eski Afad Çarşısı'nda ise 28 dükkân bulunmaktadır. Bununla birlikte yukarıda belirtilen 8 çarşı 6 Şubat depremlerinden sonraki 3 ay içerisinde kurulmuştur.

Şekil 3. Adiyaman Merkez İlçede Kurulan Esnaf Çarşılarının Google Earth Görüntüleri (2023) ve Görselleri

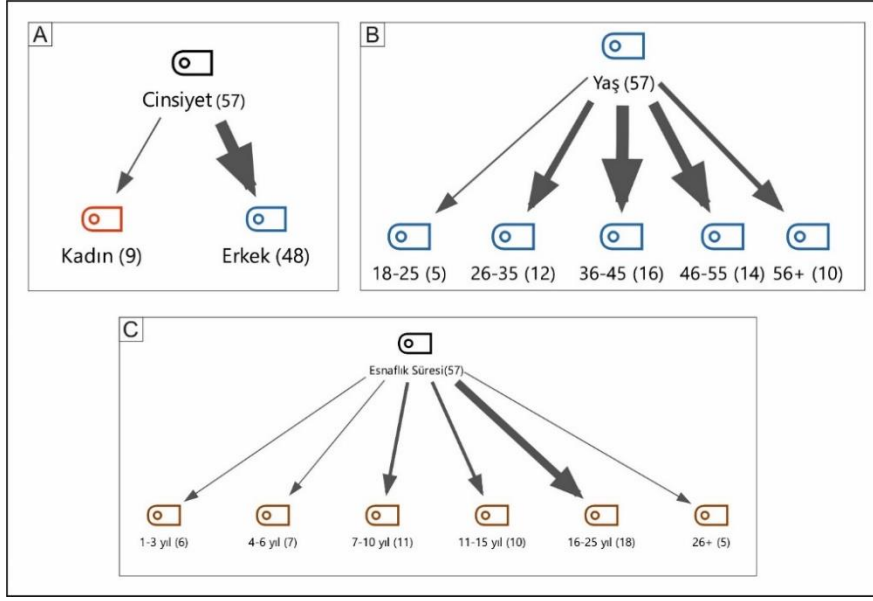
2.2. Esnaf Çarşılarının Fonksiyonel Özellikleri ve Normalleşme Sürecine Katkıları

Deprem gibi afetler toplumların günlük yaşamlarını derinden etkileyen doğa olaylarıdır. Afet sonrası bireyler ekonomik, sosyo-kültürel ve psikolojik bakımdan etkilenmektedirler. Deprem sonrasında günlük yaşamlarının normale dönmesi ise belirli stratejilerin geliştirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Normalleşme süreci olarak adlandırılan bu stratejiler temelde ekonomik ölçekte kalkınma ve sosyo-kültürel gelişim olmak üzere iki boyutta ele alınabilir.

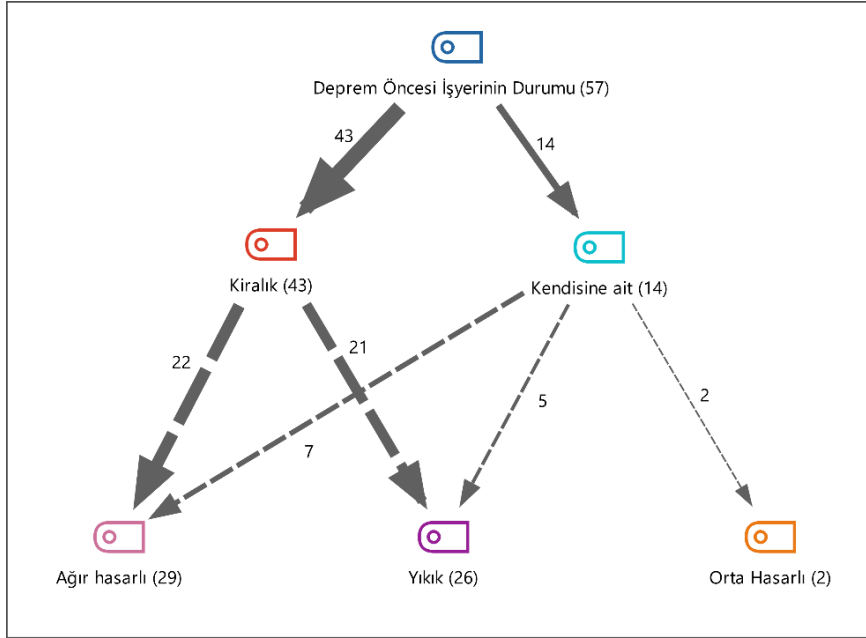
Normalleşme süreci adımlarından ilki bireylerin ekonomik ölçekte kalkınması ve yeniden kendi hayatlarını idame ettirebilecekleri seviyeye gelmeleridir. Bu bağlamda deprem bölgelerinde hızlı ve geçici altyapıların kurulması sağlanmıştır. Adiyaman ili Merkez ilçede kurulan esnaf çarşıları bu stratejinin bir ürünüdür.

Araştırma kapsamında mülakat uygulanan esnafın cinsiyet ve yaş durumları değerlendirildiğinde büyük çoğunluğunun erkeklerden (48 kişi) ve 26-55 yaş grubunda (42 kişi) yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun yanında bireylerin deprem öncesi uzun yıllar esnaflık (7-25 yıl -39 kişi) yaptığını belirtmiştir (Şekil 4). Deprem öncesinde esnafın işyerleri çoğunlukla kiralık olup (Şekil 5), büyük bölümü depremlerde yıkılmış veya ağır hasar almıştır. Depremler sonrasında iş yerleri stoku konusunda yaşanan ciddi azalış ve yaşanan maddi kayıplar neticesinde esnafın yeni bir iş yerine geçme ve ticari faaliyetlerini sürdürme imkânı neredeyse bulunmamaktadır. Maddi imkânları bulunmayan esnaf için hizmete açılan bu 8 çarşı ticari faaliyetlerin sürdürülmesinde önemli katkı sağlamaktadır. Kurulan çarşılar esnaf için maddi gelir sağlamanın yanı sıra yerel halk için de temel ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyalleşmelerine olanak sunmaktadır.

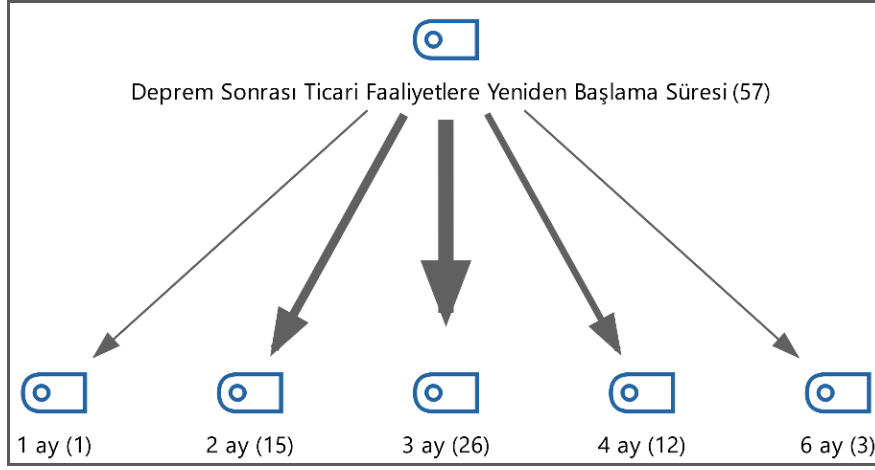

Şekil 4. Mülakat Uygulanan Esnafın Cinsiyet (A) ve Yaş Özellikleri (B) ile Esnaflık Süresi (C)

Şekil 5. Mülakat Uygulanan Esnafın Deprem Öncesi İşyerinin Mülkiyet ve Deprem Sonrası Hasar Durumu

Deprem sonrası esnaf çarşılarının neredeyse bir ay gibi kısa bir zamanda kurulmaya başladığı, depremden sonraki ikinci ve üçüncü ayda ise yaygınlaştığı görülmektedir. Nitekim esnafın büyük çoğunluğu deprem sonrası ticari faaliyetlere 2-4 ay içerisinde (53 kişi) başladığını belirtmiştir (Şekil 6). Depremler gerçekleştikten kısa süre sonra normalleşme adımları kapsamında esnaf çarşılarının kurulması, afetlerden etkilenen bireylerin ekonomik ihtiyaçlarına çözüm sunmanın bir ürünüdür. Esnaf çarşılarının hızlı bir şekilde kurulma amaçlarının başında bireyleri deprem öncesi hayat normlarına döndürme süreci gelmektedir. Böylece kent merkezlerinin temel dinamiklerinin başında gelen alış-veriş mekânları yeniden faaliyete geçirilerek ilerleyen dönemde esnafın ekonomi ölçeğe gelişim sağlaması ve yeni iş sahalarının kurulması sağlanacaktır.

Şekil 6. Mülakat Uygulanan Esnafın Deprem Sonrası Ticari Faaliyetlere Yeniden Başlama Süresi

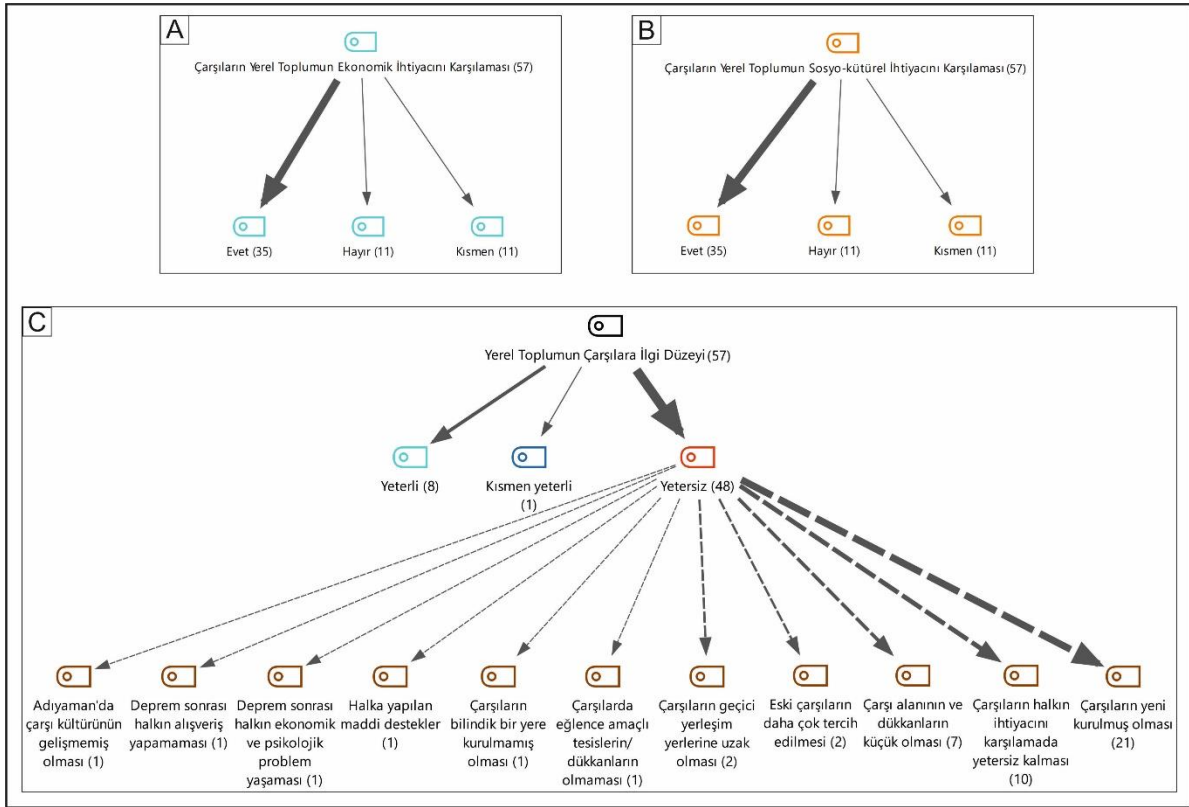
Yeni kurulan çarşılarda esnafın ticari faaliyetlere başlama süreci yerel yönetimler aracılığı ile olmuştur. İş yerleri tamamen yıkılan veya ağır hasar alan esnaflara valilik tarafından dükkân tahsis edileceği bildirilmiş, başvuru yapan esnaflar arasında kura çekilmiş ve valilik tarafından dükkânların dağılımı yapılmıştır.

Dükkân tahsisi yapılan esnafın ticari faaliyet gösterdikleri sektörler incelendiğinde büyük çoğunluğunun gıda ve içecek (restoran, kafe, pastane, gıda üretimi yapan işletmeler vs.) sektöründe olduğu görülmektedir (Şekil 7). Gıda sektörünün ardından hizmet (kuaför, terzi vb. işletmeler) ile inşaat ve onarım (tesisatçı, elektrikçi, inşaat işleri yapan işletmeler vb.) sektörleri gelmektedir. Hizmet sektörünü ayrıntılandırarak olursak giyim, kuaför ve telefon alım-satımı ön planda olan ekonomik faaliyet alanlarıdır. Doğal afet sonrası toplumlar tarafından en çok ihtiyaç duyulan sektörler; gıda ve temel ihtiyaç, inşaat ve onarım, iletişim ve hizmet sektörleridir. Bu bağlamda sektörel dağılıştaki bu durum çarşılarda toplumun ihtiyaçlarına yönelik planlamanın ve önceliklerin dikkate alındığını ortaya koymaktadır. Dikkati çeken bir diğer husus ise çarşı içerisinde depremzedelerin ilaç ve tıbbi malzeme ihtiyaçlarını karşılayabilecek eczanelerin her çarşıda bulunmamasıdır. Bu sektörel dağılım açısından önemli bir eksikliklerdir.

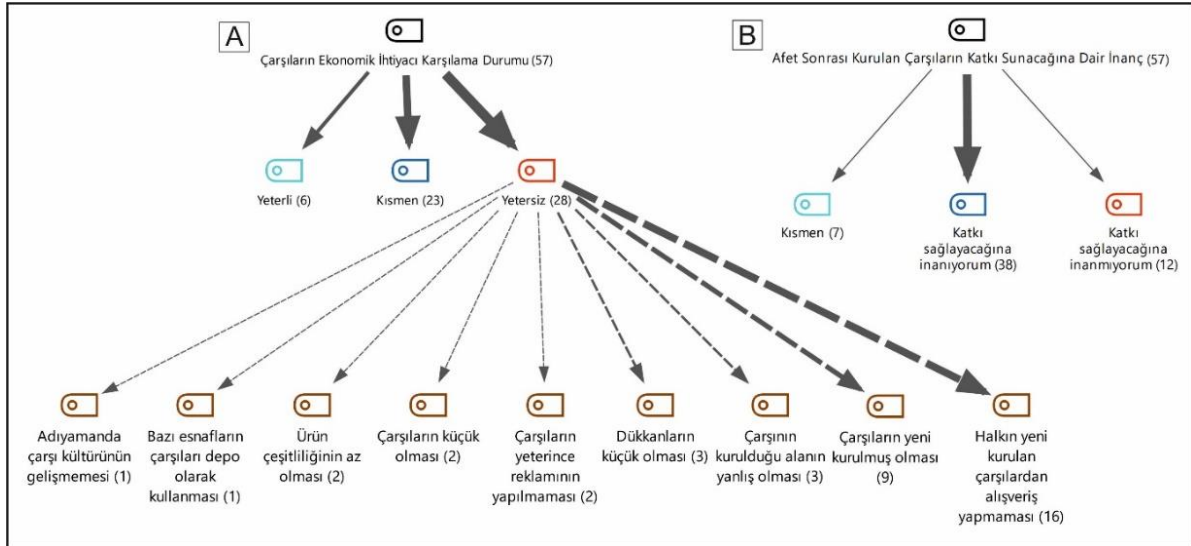

Şekil 7. Mülakat Uygulanan Esnafın Sektörel Dağılımının Kod Bulutu

Dükkan tahsisi yapılan esnaflar kurulan çarşıların çoğunlukla yerel toplumun hem ekonomik (35 kişi) hem de sosyo-kültürel (35 kişi) ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmişlerdir (Şekil 8). Öncelikle yeni kurulan bu çarşılar yerel toplumun temel alış-veriş ihtiyacının önemli bir kısmını karşılama potansiyelindedir. Nitekim bazı esnaflar çarşıların kurulduğu ilk günden itibaren müşteri kitlesinin sürekli arttığını belirtmişlerdir. Çarşıların ziyaretçi sayısı her geçen gün artmasına rağmen esnafa göre hala yeterli seviyede değildir. Depremle birlikte bölge halkı önemli düzeyde ekonomik kayıp yaşamış ve sonraki süreçte de ekonomik olarak ciddi zorluklarla yüzleşerek hayatlarına devam etmek zorunda kalmışlardır. İlk bakışta çarşılarla olan ilgi düzeyindeki beklentinin karşılanamamasında bunun etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak bireyler ekonomik yetersizliklerine rağmen alış-verişin yanı sıra çarşılara sadece sosyalleşmek için de kullanabilmektedir. Bu bağlamda bölge halkının çarşılarla olan ilgisinin yetersiz olduğu belirlenebilmektedir. Sonuç olarak ilgi düşüklüğünün en önemli nedeni deprem sonrası kurulan çarşıların halk tarafından yeterince bilinmemesidir. Halkın yeni kurulan çarşılarla ilgi düzeylerinin düşük olması esnafın ticari işlerini de olumsuz etkilemektedir. Esnafın önemli bir kısmı (28 kişi) çarşıların ekonomik ihtiyacı karşılama yetersiz kaldığını belirtmektedir (Şekil 9). Özellikle yerel halkın alış-veriş süreçlerinde yeni kurulan çarşılara daha az tercih ettikleri görülmektedir.

Şekil 8. Çarşıların Yerel Toplumun Ekonomik (A) ve Sosyo-Kültürel (B) İhtiyacı Karşılama ve Yerel Halkın Çarşılarla İlgili Düzeyi (C)

Şekil 9. Çarşıların Esnafın Hem Ekonomik İhtiyacını Karşılama Durumu (A) Hem De Esnafa Katkı Sağlayacağına Dair İnanç (B)

Çarşıların yerel halka diğer önemli katkısı ise sosyal hayatın normalleşmesi ve sosyalleşme ihtiyacının karşılanmasıdır (Foto 1). Sosyal açıdan normale dönmenin temeli ise sosyalleşme mekânlarının oluşturulmasından geçmektedir. Bu mekânlar insanların toplu olarak buldukları ve sosyal ağ kurdukları ortamlardır. Özellikle cami, okul, kentlerin meydanları, AVM, pazar ve çarşı gibi alış-veriş mekânları bunlar arasındadır. Türkiye kentlerinin merkezi lokasyonlarında bulunan çarşılar her daim bu işlevi görmüşlerdir. Saha çalışmalarından elde edilen veriler ve gözlemler kırsal toplum yapısının hâkim olduğu Adıyaman ilinde bireylerin birincil ilişkileri sürdürebileceği mekânlar aradıklarını ortaya koymaktadır. Nitekim deprem sonrası kurulan esnaf çarşıları hem bu sosyalleşme mekânlarını oluşturmuştur hem de afet sonrası yaşanan psikolojik ve travmatik sürecin azaltılmasına katkı sağlamıştır. Depremden etkilenen bireyler için bu alanlar aynı zamanda karşılıklı etkileşimin kurulduğu; aynı acıların, sevinçlerin, ortak değerlerin ve kültürel yaşam tarzlarının paylaşıldığı mekânlardır.

Esnaf çarşılarında oluşturulan sosyal ortam daha çok çarşılarda bulunan oturma alanları ile kafeterya, çay ocağı ile giyim ve kuaför dükkânları vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bu alanlarda esnafın ticari faaliyetlerinin yanı sıra maruz kaldıkları ekonomik ve psikolojik çöküntünün izlerini silme ve kendi aralarında etkileşim kurarak toplumsal dayanışma örneği sunmaktadırlar. Çarşıları ziyaret eden bireyler ise hem temel ihtiyaçlarını tedarik etmekte hem de kendi aralarında veya esnaf ile iletişim kurarak sosyal ağ oluşturmaktadırlar. Toplumun her katmanının izlerini yansıtan bu mekânlar bölge halkının rehabilitasyon alanları olmaktadır. Nitekim bu alanlar depremzedeleri kısa süreli de olsa depremin oluşturduğu kaos ve bilinmezlik ortamından uzaklaştırarak depremin görsel izlerinden kısmen de olsa uzakta, daha güvenli ve düzenli bir ortamda bulunmayı sağlamaktadır. Böylece bireylerde bu olumsuz duyguların azalmasına ve rahatlamaya yardımcı olur.

Foto 1. Deprem sonrası kurulan çarşılar esnaf ve yerel toplum için hem ticaret hem de sosyalleşme mekânları olmaktadır. (A) Balıkesir Çarşısı, (B) Şahinbey Çarşısı.

Çarşıların ticari getirisi ve yerel halkın bu çarşılarla ilgisi düşük olsa da esnafın önemli bir kısmı (38 kişi) yeni kurulan bu çarşıların zamanla ticari katkı sağlayacağını düşünmektedir (Şekil 10). Özellikle başka bir yere geçmek için maddi imkânlarının bulunmadığını belirten esnaf, buldukları çarşılarında ticari işlerini sürdürmeyi düşündüklerini belirtmiştir (Şekil 10). Az sayıda esnaf ise imkân bulmaları halinde ticari işlerin daha iyi olduğu bir yere geçiş yapabileceklerini dile getirmiştir.

	Ticari işlerin esnaf çarşısında sürdürülme nedeni	Ticari işlerin başka yerde sürdürülme nedeni
☐ Adıyaman'ın gelişimine katkı sağlamak		
☐ Adıyaman iline duyulan bağlılık		
☐ Başka bir yere geçmek için maddi imkânın bulunmaması	■	
☐ Başka bir iş yeri bulunamaması	■	
☐ Başka ile gitme imkânı		■
☐ Daha geniş bir dükkana geçme isteği		■
☐ Diğer esnafa duyulan sevgi		■
☐ Eski dükkana geçme isteği		■
☐ Kendi iş yerinin tekrardan yapılamaması		■
☐ Ticari işlerin iyi olması	■	
☐ Ticari işlerin daha iyi olduğu bir yer		■
☐ İlerleyen Süreçte Ticari İşlerin Esnaf Çarşısında Sürdürülmesi		

Şekil 10. Esnafın Ticari İşlerini Buldukları Çarşıda veya Başka Bir Yerde Sürdürme Nedeninin Kod Matrisi

Çarşıların depremden bir ay gibi kısa bir zaman sonrasında kurulmaya başlanması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunların başında çarşılardaki alt-yapı eksiklikleri gelmektedir. Özellikle deprem sonrası bölgede içme-kullanma suyu yetersizliği, elektrik ve doğalgaz verilememesi, kanalizasyon şebekesinin çökmesi, çevre düzeni eksikliği ve çevre temizliği gibi ciddi alt-yapı sorunları ortaya çıkmıştır. Çarşılarında görülen en önemli alt-yapı sorunu çevre düzenlemesinin olmayışıdır (Şekil 11). Özellikle Sincan, Emlak Konut ve Eski Afad çarşı esnafı bu konuyu daha çok dile getirmiştir. Balıkesir Çarşı esnafı ise çevre ve tuvalet temizliğinin yetersizliğini belirtmişlerdir.

Esnaf çarşılarındaki diğer bir önemli sorun ticari işlerin yürütüldüğü çarşı ve dükkânlar ile ilgilidir. Özellikle Kayseri, Melikgazi, Sincan ve Şahinbey çarşı esnafı işlerin yeterince olmamasından kaynaklı şikâyetle bulunmuşlardır. Bu durumun bazı sebepleri vardır. Öncelikle çarşılar ve dükkânlar alansal olarak küçüktür. Nitekim çarşılarında yer alan dükkânlar genel olarak 20-25 metrekarelik bir alana sahiptir. Esnaf çarşı alanlarının küçük olması sebebi ile yerel halkın rahat gezemediğini bu yüzden ticari işlerin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca kimi dükkânların çarşının arka taraflarında yer

alması ziyaretçilerin bu dükkânları görememelerine sebep olmaktadır. Çarşılarda sadece temel ihtiyaç ürünlerin satışının yapılması diğer bir sorundur. Çarşılarda eğlence, sosyal ve kültürel ihtiyaçların giderilebileceği mekânların az olması da yerel toplumun çarşılarla olan ilgisini azaltmaktadır.

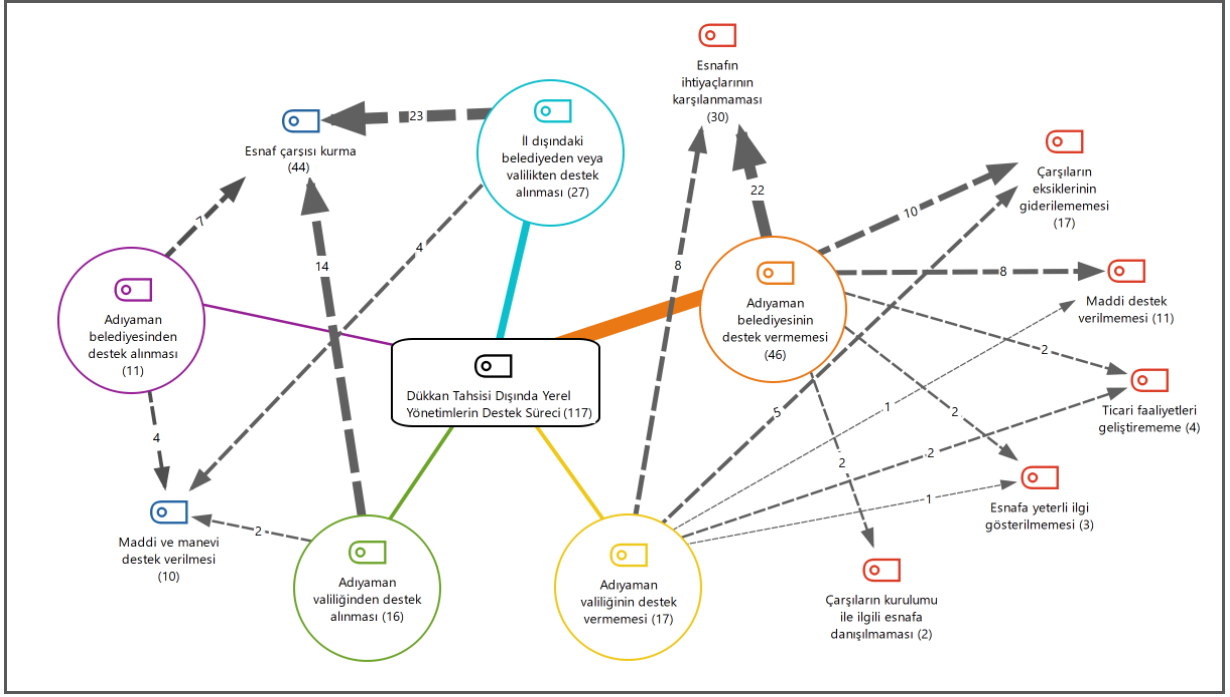
Bazı esnafın dükkânlarını düzenli açmadıkları veya hem esnaf çarşılarında hem de başka yerde dükkânlarının bulunduğu belirlenmiştir. Hatta esnaf çarşılarındaki dükkânlar çoğunlukla depo olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden dükkânların büyük kısmı kapalı kalmaktadır. Bununla birlikte yeni kurulan çarşıların geçici barınma alanlarına mesafe bakımından uzak olması, yerel halk için alış-veriş tercihlerinde önceliğin eski çarşılarla verilmesi, deprem sonrası halkın ticari faaliyetler için maddi imkânlarının bulunmayışı ve yerel yönetimler veya çeşitli kurum/kuruluşlar tarafından yerel halka yapılan destekler (gıda, giyim, temel ihtiyaçlar vb.) halkın çarşılarından alışveriş ihtiyacını azaltmaktadır.

Esnaf çarşılarında belirlenen diğer önemli sorun ise dükkânların konteyner şeklinde olmasıdır. Nitekim sıcak ve yağışlı havalarda dükkânlar ve satışı yapılan ürünler olumsuz etkilenmektedir. Özellikle dükkânların içinde klima gibi soğutucu sistemlerin bulunmayışı ve bazı çarşılarda güneşten koruyucu gölgeliklerin olmayışı bunaltıcı bir sıcak ortam oluşturmaktadır. Çarşılardaki alt-yapı sorunları ise dükkânların yağışlı havalarda olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Kod Sistemi	Balikesir	Emlak Konut	Eski Afad	Karabük	Kayseri	Melikgazi	Sincan	Şahinbey
Esnaflarda Karşılaşılan Sorunlar								
Alt Yapı Sorunları								
Tuvalet temizliği yetersiz	■		■					
Çevre temizliği yetersiz	■	■	■	■				
Çevre düzenlenmesinin yetersiz olması		■	■	■			■	
Kanalizasyon sıkıntısı								■
İçme ve kullanma suyu sıkıntısı				■				
Doğal gaz olmaması								■
Çarşı Sorunları								
Esnafın her gün dükkân açmaması	■							■
Haşerelere karşı ilaçlama yapılmaması				■				
Çarşılarında güvenlik eksikliği	■						■	
Çarşılarında denetim eksikliği	■		■	■		■		■
Çarşı ışıklandırması yetersiz		■						
ATM olmaması								■
Çarşı yakınında sağlık merkezinin olmaması						■		
Dükkân Sorunları								
İşlerin yeterince olmaması	■		■		■	■	■	■
Dükkânların çarşının arka tarafında kalması			■		■			
Kalifiye eleman sıkıntısı								■
Dükkânların yağıştan olumsuz etkilenmesi	■	■			■	■	■	■
Dükkânların sıcak olması	■				■	■	■	■
Dükkânların aşırı güneş alması	■			■				
Dükkânların önünde gölgelik olmaması		■		■				■
Dükkânların küçük olması	■	■			■	■	■	■
Ürün Sorunları								
Ürünlerin zarar görmesi	■							
Ürün temininde sıkıntı	■						■	
Herhangi bir problem yaşamıyor	■		■	■	■			

Şekil 11. Esnafın Yeni Kurulan Çarşılarında Karşılaştıkları Sorunların Kod Matrisi

Yerel yönetim unsurları deprem sonrası Adiyaman'da öncelikle arama kurtarma ve enkaz kaldırma çalışmalarına destek de bulunmuşlar, devam eden süreçte ise ilde normalleşme sürecine katkı sağlamışlardır. İl dışından desteğe gelen yerel yönetim unsurlarının ve Adiyaman Valiliğinin en önemli desteği çarşıların kurulması olmuştur (Şekil 12). Adiyaman Belediyesi ise birçok esnaf tarafından eleştirilmiştir. Özellikle esnafın ihtiyaçlarının karşılanmaması ve çarşıların eksiklerinin giderilmemesi en önemli eleştiri konusudur.

Şekil 12. Yerel Yönetimlerin Esnaflara Vermiş Olduğu Destekler ve Destek Konusunda Yetersiz Kaldığı Konular.

SONUÇ:

Çarşılar geçmişten günümüze Anadolu şehirleri için kentlerin gelişiminin odak noktası ve toplumların ekonomik, sosyal, kültürel faaliyetleri yürüttükleri en önemli kamusal alanlar olmuştur. Şehirlerin merkezine inşa edilen çarşılar toplumun her kesiminden bireyi içine alan ve toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayan önemli yapılardır. 6 Şubat'ta Kahramanmaraş'ta gerçekleşen 7,7 ve 7,6'lık depremleri sonrasında Adıyaman'da yerel yönetim unsurlarının destekleri sonucunda kurulan esnaf çarşuları hem bölge esnafı hem de yerel toplum için adeta yenilenme mekânlarını oluşturmuştur.

Deprem sonrası esnaf çarşılarının Adıyaman il merkezinde kurulmasına ve ulaşım güzergâhlarına yakın olmasına dikkat edilmiştir. Deprem öncesi yerel halkın günlük yaşamlarında sosyalleşme mekânlarının büyük kısmının yer aldığı kent merkezi deprem sonrasında da bu işlevi sürdürmüştür. Toplumsal hafızanın birlik ve dayanışma olgusunun paylaşıldığı kent merkezi deprem sonrası bireyler için hem ekonomik hem de psikolojik açıdan yenilenme alanı olmuştur. Esnaf çarşılarının yer seçiminde bu olgulara dikkat edilmiş olması dikkate değer bir durumdur.

Deprem bölgelerinde yaşanan önemli sorunlardan biri ekonomik kayıplardır. Bu bağlamda esnaf için ticari faaliyetlere yeniden başlama süreci depremin olumsuz etkilerini azaltma konusunda destek sunmuştur. Öncelikle ticari faaliyetlere başlayan esnaf kentin kalkınma ve günlük yaşamının olağan hale gelme sürecine katkı sağlamaktadır. Bu sayede hem esnaf hem de yerel toplum geleceğe umutla bakmaktadır. Özellikle deprem sonrası Türkiye'nin tamamında oluşan birlik ve beraberlik bu çarşılar sayesinde yerel ölçekte tekrardan hatırlanabilmektedir. Bununla birlikte insanlarda motivasyon unsuru olarak değerlendirilen alış-veriş davranışının tekrardan kazanılması ve ekonomik kazanç sağlanması depremin yaratmış olduğu psikolojik etkinin ve içe kapanmanın atlatılmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim deprem gibi afetlerden etkilenen bireylere psikolojik bakımdan destek sağlayabilmenin yolu aslında onları fiziksel açıdan (maddi) desteklemekten geçmektedir. Bu bağlamda Adıyaman Merkez ilçede kurulan çarşılar esnafın ekonomik ölçekte gelişimine katkı sunmanın yanı sıra psikolojik olarak yenilenmelerini de sağlamaktadır.

Esnafın ekonomik faaliyetlere başlamasının diğere bir katkısı ise kentin yenilenme süreçlerine dahil olma ve deprem bölgelerinden yaşanabilecek olası göçlerin önüne geçmek olacaktır. Yapılan bir çalışmada (Sarioğlu vd., 2023), depremin ikinci ayı sonrasında Adiyaman nüfusunun yaklaşık yarısının (%46.7), Hatay ve Kahramanmaraş nüfusunun ise üçte birinden fazlasının il dışında göç ettikleri belirtilmiştir. Bölgede normalleşme süreci kapsamında atılan adımlar ve hayatın normale dönmesi sonucu bölgeden ayrılan nüfusun %10 kadarının tekrar geri dönüş yaptıkları tahmin edilmektedir. Bu bağlamda bölgeden göçlerin önlenmesinde veya azaltılmasında esnaf çarşılarının katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Nitekim görüşme yapılan esnafın büyük çoğunluğu hem ticari işlerini hem de yaşamlarını Adiyaman ilinde sürdürmeyi istediklerini belirtmişlerdir.

Çarşıların depremden hemen kısa bir süre sonra kurulmuş olması, planlama ve altyapı eksiklerini beraberinde getirmiştir. Çarşı alanlarının ve dükkânların küçük olması, sektörel dağılımda temel ihtiyaçlar üzerine planlama, çevresel ve iklimsel şartların dikkate alınmayışı önemli sorunlardır. Bu bakımdan daha sonraki süreçte inşa edilmesi planlanan çarşılardaki dükkân alanlarının alansal olarak daha büyük ve olumsuz iklim koşullarından daha az etkilenmesine özen gösterilmelidir. Bunun yanında çarşılarda toplumun her kesiminin daha fazla vakit geçirmesine yönelik gıda-içecek, hizmet ve özellikle eğlence sektörüne yönelik iş yerlerinin açılması ve eğlence aktivitelerinin yer alması sağlanmalıdır. Hatta çarşılarda yöreye özgü kültürel etkinliklere, fuar benzeri şehir günlerine ve çocuklara özgü eğlence etkinlikleri planlanmalıdır. Ayrıca çarşıların sektörel dağılımında halkın önemli bir temel ihtiyaç kalemini oluşturan ilaç ve tıbbi malzeme teminini sağlayan eczanelere çarşıların tamamında yer verilmelidir. Yine bazı dükkânların düzenli açılmayışı veya depo olarak kullanılması ticari hareketliliği azaltmaktadır. Bu durumun çözümü konusunda ise belediye veya valiliğin günlük denetimlerde bulunması gerekmektedir.

Saha çalışmaları sırasında elde edilen gözlemler Adiyaman ilinin Merkez ilçesinde kurulan esnaf çarşılarının afet yönetim ve normalleşme süreçlerine önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Esnaf için çarşılar ticari faaliyetlerin sürdürülmesinin yanında toplumdaki bireyler ile vakit geçirme, benzer duygu ve düşünceleri paylaşma ve deprem öncesi günlük yaşam standartlarını oluşturma mekânlarıdır. Çarşıların asıl önemli katkı ise depremin bireyler üzerinde yaratmış olduğu psikolojik ve travmatik süreçlerin azaltılmasıdır. Nitekim görüşme yapılan esnafın büyük bir bölümü ticari işlerin yeterli olmadığını, ancak bu çarşıların kendileri için toplumsal ölçekte sosyalleşme mekânları olduğunu ve gelecek dönemde hem ticari hem de toplumsal birliktelik bakımından daha fazla katkı sağlayacağını belirtmişlerdir. Esasen esnaf çarşıları Adiyaman ilinde normalleşme sürecinin yansıma mekânlarıdır. Yeni kurulan bu çarşılarda ticari faaliyetler istenilen düzeye ulaşamamış olsa da kentin deprem öncesi hayat normlarına dönüş için önemli girişimlerdir. Bu bakımdan yerel yönetim unsurlarının afet sonrası normalleşme süreçlerinde toplumların kültürel, sosyal ve ekonomik yönden gelişimlerine katkı sağlayacak yapıları oluşturmaları, hızlı karar mekanizması geliştirerek afet bölgelerinde etkin mücadele yöntemleri geliştirmeleri ve esnaf çarşıları gibi faaliyetlere yönelik girişimlerin teşvik ve desteklenmesi konusunun kamu politikası haline getirilmesi gerekmektedir. Böylece tamamen yıkılan şehir merkezlerinin çarşılar gibi kamusal alanlarla geliştirilmesi, afet yönetim süreçlerinin önemli bir unsuru haline gelecektir.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek: Bu çalışmada herhangi bir finansal destek yoktur.

KAYNAKÇA:

- Akar, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 267-292.
- Akdemir, İ. O., ve İncili, Ö. F. (2014). Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 29, 220-247. <https://doi.org/10.14781/mcd.26778>.
- Bayartan, M. (2005). Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 13, 85-92.
- Bozkurt, T., ve Aksoy, E. (2023). Kahramanmaraş Kapalı Çarşı. *Sanat Tarihi Dergisi*, 32(2), 711-739. <https://doi.org/10.29135/std.1298288>.
- Cönk, E., Çiçek, H., Öztürk., N., ve Uyar, Y. (2022). Şehir Markalaşmasında Çarşıların Rolü: Afyonkarahisar "Uzun Çarşı" Örneği. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 4 (2), 63-71. <https://doi.org/10.56493/nkusbmyo.1144897>.
- Çilli, B., ve Özbayraktar, M. (2022). A Study on Revealing the Original Spatial Character, Collective Memory of Adapazarı/Uzunçarşı. *Kent Akademisi Dergisi*, 15(1), 177-202. <https://doi.org/10.35674/kent.1016903>.
- Durhan, Ö. S., Özgüven, Y. (2022). *Mısır Çarşısını Düşünmek: Mekânsal Pratikler, Özneler, Gündelik Yaşam*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Eray, S. S., ve Kutlu, İ. (2021). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Kent Yapısında Çarşının Konumu ve Mekânsal Kurgusu Üzerine Bir İrdeleme. *Kent Akademisi Dergisi*, 14(2), 506-517. <https://doi.org/10.35674/kent.847196>.
- Gündüz, S., ve Reyhanoğlu, G. (2018). Kadim Kentin Kimliği Antakya Uzun Çarşı. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 6(15), 857-871. <https://doi.org/10.33692/avrsyad.510256>.
- Güngördü, Z. (2020). Kent Kimliğinin Değişim Sürecini Geleneksel Çarşılar Üzerinden Düşünmek: Antakya-Uzun Çarşı Örneği. *Sketch: Journal of City and Regional Planning*, 2(1), 1-23. <https://doi.org/10.5505/sjcrp.2020.40085>.
- Kejanlı, D. T. (2010). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi. *E-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 5(3), 287-302.
- Keleş Eriçok, A. (2014). Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde 16. Yüzyıldan Günümüze Ticari Fonksiyonların Değişimi. *Planlama Dergisi*, 24(3), 173-181. DOI: [10.5505/planlama.2014.66375](https://doi.org/10.5505/planlama.2014.66375).

- Kibici, Y. (ed). (2005). *Deprem (Fay Mekanizması, Deprem Oluşumu, Yapılaşma, Depremden Korunma Yöntemleri, İlk Yardım ve Kurtarma)*. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Koçan, N., ve Çorbacı, Ö. L. (2012). Tarihi Çevreleri Koruma Sürecinde Yeni Yaklaşımlar: Kongre Turizmi, Safranbolu Çarşı Örneğinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 3(2), 31-36.
- Kurt. H., ve Alaydın, N. N. (2015). Ohri Gölü Çevresinde (Makedonya) Osmanlı İzleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 120-146. <https://doi.org/10.14781/mcd.26958>.
- Özcan, B. (1999). Bursa Depremleri (2 Mart-12 Nisan 1855). *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 5, 73-118
- Özdemir, Ü. (2011). Safranbolu'nun Kültürel Miras Kaynakları ve Korunması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), 129-142
- Özkan, E., Curkan, S.C., ve Salar, D. (2019). Adiyaman Bölgesi ve Nemrut Dağı Milli Parkı Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Eurasian Education & Literature Journal*, 9, 19-29. <http://dx.doi.org/10.17740/eas.edu.2019-V9-01>.
- Sağiroğlu, A. Z., Ünsal, R., ve Özenci, F. (2023). *Deprem Sonrası Göç ve İnsan Hareketlilikleri Durum Değerlendirme Raporu*. AYBÜ-GPM Rapor Serisi-15 (Güncellenmiş 2. Baskı: 15 Nisan 2023). Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (AYBÜ-GPM).
- Sezik, M. (2016). Kent Kimliğinin Korunması ve Kentsel Gelişimin Sağlanması Bağlamında Yerel Yönetimin Önemi: Adiyaman Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), s43-56
- Şahin, B. (2009). *Metodoloji*. (A. Tanrıöğrem ed.). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Anı Yayıncılık.
- Şahinalp, M. S., ve Günal, V. (2016). Osmanlı Dönemi Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi. *Turkish Studies*, 11(8), 335-360. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9627>.
- Şahinalp, M. S., ve Günal, V. (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçerisinde Kademeleşme Yönünden Mekânsal Analizi. *Milli Folklor Dergisi*, 24(93), 149-168
- Şensoy, R. T. (2022). *Tarihi Kentsel Çevrelerde Dönüşüm Uygulamaları* [Yayımlanmamış Tezsiz Yüksek Lisans]. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.
- Tuncer, B., ve Şafak, L. (2022). Tarihi Coğrafya Açısından XVI. Yüzyıl'da Konya Şehri ve Şehirsel Fonksiyonları, *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 319-333 <https://doi.org/10.52835/19maysbd.1143577>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2023). *2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*. SBB Deprem Sonrası Değerlendirme Raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (2023). <https://hasartespit.csb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.11.2023,

- Ukav, İ. (2014). Adıyaman İlinde Kırsal Turizm Potansiyeli ve Geliştirme Fırsatları, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51), 15-33. <https://doi.org/10.17755/esosder.71778>.
- Uysal M. (2010). Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekânsal Analiz. *Milli Folklor Dergisi*, 22(86), 149-162.
- Üçeçam Karagel, ve D., Karagel, H. (2014). Tarihi Bir Ticaret Merkezinin Pazarlama Coğrafyası Kapsamında Analizi: Uzunçarşı (Antakya /Türkiye). *European Journal of Research on Education*, 2, 166-184. [DOI:10.15527/ejre.201426573](https://doi.org/10.15527/ejre.201426573).
- Yeşilbaş, E. (2018). Mardin Çarşılarının Tarihi ve Mimari Özelliklerine Dair Tespitler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27(1), 97-117. <https://doi.org/10.29135/std.381989>
- Yücel, G. (2015). Deprem Tehlikesi ve Tarihi Çarşılar: İstanbul Kapalıçarşı. 3. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, 14-16 Ekim 2015, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

EXTENDED SUMMARY

Aim of the Study:

This study aims to assess the contributions made by the artisan bazaars that have been built up in Adıyaman's central district with cooperation from municipalities in different provinces after the Kahramanmaraş earthquakes on February 6. It also analyzes the bazaars' functional characteristics, reveals the socially significant economic and socio-cultural benefits that they make, determines how they are distributed, identifies issues that the bazaars currently face, and develops suggestions for solutions.

Research Questions:

What are the economic and socio-cultural aspects of the artisan bazaars in Adıyaman's center district? How do these bazaars contribute to address the economic and socio-cultural demands of the local community and artisans? What are the spatial distribution patterns of artisan bazaars? How have these distribution factors influenced the local community's interest in bazaars and the craftsmen' commercial activities? How can artisan bazaars contribute to the province's recovery process?

Literature Review:

In the growing literature on bazaars, studies on historical bazaars from the Seljuk and Ottoman periods are especially prominent. These studies are derived from the compilation of previously conducted research and based on documents collected from official institutions/organizations. It can be determined that semi-structured interview technique (interview) and survey method are applied in field research studies (Özdemir, 2011; Üçeçam Karagel & Karagel, 2014; Güngördü, 2020; Cönk et al., 2022), and geographical information systems analysis is used in some studies (Koçan & Çorbacı, 2012). In addition, it is seen that the studies conducted within the scope of geography discipline mostly focus on the functional characteristics of the bazaars in the cities that have survived since the Ottoman period (Şahinalp and Günal, 2016; Tuncer and Şafak, 2022), spatial analysis of their location selection (Şahinalp and Günal, 2012) and their use as cultural and tourism areas (Özdemir, 2011; Kurt and Alaydın, 2015).

In this study, the artisan bazaars established in Adıyaman Central District after the earthquake were

examined in detail within the scope of fieldworks. In this manner, with the in-depth information collected from the field, the contributions of the artisan bazaars established in Adiyaman Central District to the normalization process after the earthquake, their functional effects and spatial distribution characteristics were determined and the contributions of the bazaars to the normalization process after the disasters that may occur in the future were revealed. Thus, it is expected that the findings of the study will contribute to the policies of various public institutions and organizations and NGOs to be developed for similar processes.

Method:

The study is based on data and observations obtained from field research. Interviews were used as a data collection technique in field studies. In this context, the population and sample groups planned to be interviewed were determined first. After the February 6, Kahramanmaraş earthquakes, 8 artisan bazaars were established in the central district of Adiyaman. While the study population consisted of 263 tradesmen, the sample group was designated as 57 tradesmen.

The interviews applied to the tradesmen were analyzed using the MAXQDA 2020 software. At this step, the answers given to the interview questions were first organized and then entered the program by giving codes at various levels. In total, 1682 codes (main code + sub-code) were generated. Thus, prominent themes from the verbal expressions were identified and conceptualized. In the process of displaying these themes, 'MAXMaps', 'Code Matrix Browser', 'Code Relationship Browser' and 'Code Cloud' methods in the MAXQDA software were preferred.

For the study, maps have an effective place in terms of visually revealing the spatial distribution of artisan bazaars and allowing for better interpretation. In this scope, 1/25.000 scale (M40 a-b-c-d sheets) topography, 1/100.000 scale (M40) geology sheet, pre-earthquake zoning plan and satellite images were used in the production of the maps. These data were applied on the maps produced with the use of the ArcMap 10.7 program. These data were analyzed on maps created using the ArcMap 10.7 program. The prepared maps and images were used to display the spatial distribution of artisan bazaars in Adiyaman's central district (Bazaar locations and Google Earth images), as well as the earthquake's effects on Adiyaman province (Fault and geology map).

Conclusions and Evaluation:

From ancient times to the present, bazaars have been the primary center of Anatolian city development, serving as the most important public areas for economic, social, and cultural activity. Bazaars located in the center of cities are vital buildings that attract people from all society segments and encourage social interaction. Following the February 6 Kahramanmaraş earthquakes, local government institutions supported the establishment of tradesman's bazaars in Adiyaman, which now serve as a source of recovering for both traders and local inhabitants.

After the earthquake, the site of artisan bazaars in Adiyaman was chosen based on proximity to the city center and transit facilities. The fact that the bazaars were constructed shortly afterwards after the earthquake resulted in planning and infrastructural challenges. The limited size of bazaar areas and businesses, planning based on fundamental necessities in sectoral distribution, and a lack of concern for environmental and weather conditions circumstances are all significant issues. In this regard, attention should be made ensuring that the store spaces in future bazaars are greater in size and less vulnerable to harsh weather conditions. In addition, a wide range of sectors and entertainment activities should be provided for all segments of society to spend more time in the bazaars. The fact that some shops are not opened regularly or are used as storages reduces commercial mobility. The municipality or governorship should conduct daily controls to resolve this

problem.

Field studies indicate that artisan bazaars in Adıyaman province's core area play a key function in disaster management and recovery. Bazaars are locations where craftsmen may spend time with members of the community, exchange similar ideas and views, and plan their daily lives prior to the earthquake. The most significant benefit of bazaars is that they decrease the psychological and emotional effects of the earthquake on individuals. In actually, the majority of the merchants interviewed claimed that their commercial activity was inadequate, but that these bazaars served as socialization places for them on a greater scale, and that they will contribute more to both economic and social cooperation in the future. According to this perspective, local government components need to build structures that will promote the cultural, social, and economic development of societies during post-disaster recovery processes, develop effective methods of struggle in disaster regions through rapid decision-making mechanisms, and make it public policy to encourage and support initiatives such as artisan bazaars. As a result, the reconstruction of fully damaged city centers with public places such as bazaars will become a key element of the response to the catastrophe.

Alman, Avusturya ve İsviçreli Mimarların İstanbul'daki Etkinlikleri¹

The Activities of German, Austrian and Swiss Architects in Istanbul

F. Yasemin Saygıner² , Leyla Suri³

Öz

İstanbul coğrafi konumu ve jeopolitik önemi nedeniyle, tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı Dönemi'nde de bu kozmopolit yapı sürdürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda başlayan reform hareketlerinin sonucunda ve Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle, özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde, İstanbul'a yabancılar akın etmeye başlamışlardır. Şehir genişledikçe modern ihtiyaçlara cevap verecek değişik yapılara ihtiyaç artmakta ve gelişmiş altyapı projelerinin de inşa edilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaçları karşılayacak yerel mimar sayısı oldukça az olduğundan, Osmanlı Hükümeti uzmanlık ve yardım için Avrupalı mimar ve mühendislere başvurmuştur. Yabancı mimarların etkisi gerçekte çok geniş kapsamlı bir konu olduğundan bu çalışmada, sadece Almanca konuşulan ülkelerin (Germanofon⁴) mimar ve mühendislerinin İstanbul'un mimari mirasına katkıları araştırılmış, tasarladıkları yapılar ve genel olarak etkinliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Türk-Alman ilişkileri Türkiye tarihinde önemli bir yeri olduğundan ve özellikle ilk etkileşim İstanbul'da olduğundan, çalışma sadece İstanbul'daki faaliyetleri ve yoğun olduğu 19-20. yüzyıl dönemi kapsamaktadır. Geç Osmanlı Dönemi'nde, İstanbul'u şekillendiren ekonomik, politik ve kültürel güçlere bakarak, Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu arasındaki geniş kültürel alışverişin kültürümüze etkilerini ve iki dünya savaşı arasında Nazi Almanya'sından Türkiye'ye sığınan Alman ve Avusturyalı mimarların, özellikle üniversiteler ve kent planlaması ile ilgili çalışmalarını araştırma kapsamında ele alınmıştır. Son olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra azalan etkileşimin nedenleri incelenecek ve bu bağlamda, yaklaşık 200 yıl süren bir dönemde Almanca konuşan ülkelerin mimarlarının kendi kültürlerini yansıtan tasarımları ve eğitimdeki rolleri değerlendirilecektir. Farklı dillerde yazılmış çok sayıda kaynağa ulaşılmış, ancak konuyu tek bir kaynaktan, bütünsel olarak ele alan eserlere veya çalışmalara pek rastlanmamıştır. Çalışmanın sonucunda İstanbul'da çalışmış ve bilgisine ulaşılmış tüm mimarların ve eserlerinin ayrıntılı bir listesi ve haritası verilmiştir. Bu amaç ve hedefle çok sayıda literatür, arşiv, tarih süreci, haritalar incelenmiş ve yerinde gözlemler yapılmıştır. Bilgiler, kronolojik bir tablo şeklinde özetlenmiş, isimleri pek duyulmamış ve dolayısıyla araştırılmamış bazı isimlere de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Almanca konuşan mimarlar, batılılaşma, 19.-20.yüzyıl

ABSTRACT

Istanbul's geographical position and geopolitical prominence attracted various cultures throughout history, and this cosmopolitan structure remained during the Ottoman period. With the reformative movements that emerged in the late 19th century as well as the end of the Crimean War, the city witnessed an influx of foreigners. As a result of modernization activities, the city started to expand; the requirement

¹ Bu çalışma F. Yasemin Saygıner'in İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı bünyesinde tamamlanan "Kültür Varlıklarının Uyarlanabilir Yeniden Kullanımı: Teutonia Binası Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² **Corresponding Author:** Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı, fyasemin.sayginer@ticaret.edu.tr ORCID: 0009-0005-3556-904X

³ Doç Dr., Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, lsuri@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0002-3225-1221

⁴ Aslen Yunanca kökenli olan -fon eki, 'konuşan' anlamına gelir. Bu nedenle, Germanofonlar, Almanca konuşan insanlardır. Tamamen veya kısmen yerleşik bir Alman dili geleneğine sahip ve/veya Almanca'nın resmi dil olduğu ülkeler Germanofoni'ye dahil sayılmaktadır. Bu terim, Türkiye'de literatürde kullanılmakta olup, TDK sözlüğünde yer almamaktadır.

for contemporary structures increased, which in turn necessitated the construction of advanced infrastructure projects. Due to the scarcity of local architects with the necessary competence, the Ottoman government referred to European architects and engineers for their assistance. Since the influence of foreign architects is a very comprehensive subject, this study has been narrowed to the contributions of architects and engineers from German-speaking countries. Since Turkish-German relations have a significant position in Turkey's history, and notably the initial interactions took place in Istanbul, this research exclusively examines the activities in Istanbul and the period of the 19th and 20th centuries when they were intensive. The economic, political, and cultural factors and the vast cultural exchange between the two countries during the late Ottoman period, the inter-war period with the activities of German and Austrian architects who sought refuge in Turkey from Nazi Germany in universities and urban planning, and finally, the causes of the decreasing interaction after WWII, were investigated. This study focuses on the work of Germanophone architects reflecting their own national cultures, lasting nearly 200 years in the fields of design and education in Istanbul. While there are several publications on the subject, there are few that provide a comprehensive overview of the subject in one place. As a result, a comprehensive list of all architects who worked in Istanbul and their works was produced, and they were marked on a map. For this goal and target, literature, historical processes, and maps were reviewed. The information has been summarized in a chronological table format, and reference has been made to some lesser-known names, which consequently have not been thoroughly researched yet.

Keywords: Istanbul, German-speaking architects, westernization, 19th-20th century

GİRİŞ:

Tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan İstanbul, Doğu Roma döneminde farklı dillerin konuşulduğu ve farklı etnik ve dini grupların yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahipti. Fetihten sonra Osmanlılar bu kozmopolit yapıyı benzer şekilde sürdürmüşlerdir. Etnik yapıya ve dine ayrılmış mahalle yerleşme politikalarını devam ettirmiş ve hatta kendileri de İstanbul'da yeni etnik ve dinsel gruplar yerleştirmişlerdir.

Avrupa'da modernleşme, Sanayi Devrimi ile İngiltere'de başlamış ve kıta Avrupa'sına yayılmıştır. Osmanlı da bu süreçlerden etkilenmiş ve Osmanlı yönetimi, 1826'dan itibaren yönetimde ve eğitimde birçok reformlar yapmıştır. Öncelikle uluslararası ticarete açılma ve kapitalistleşme süreciyle başlamış, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile topluma bireysel haklar ve mülkiyet hakları tanınmıştır. Batılı eğitim tarzının gelişmesi için hem Müslüman, hem gayrimüslim gençler devlet tarafından Avrupa'ya eğitim için gönderilmeye başlanmıştır. Kırım Savaşı'nın bir sonucu olarak 1856'da Paris Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletler topluluğunun bir üyesi olmuştur. Reformların etkisi ve Kırım Savaşı dolayısıyla gelenlerle⁵, İstanbul'a bir yabancı akını gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler başkentin Doğulu yaşamını etkilemiş ve Batılılaşma sürecini hızlandırmıştır. Bir dizi sanayi tesisi kurulmuş; bu tesisler için gerekli ham madde ve usta eksikliği, Osmanlıyı Batı'ya hem uzmanlık hem de teknoloji bakımından bağımlı hale getirmiştir (Çelik, 1996:28). On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Berlin-Bağdat Demiryolu inşaatının da etkisiyle, teknik ve politik olarak da Almanların Osmanlı topraklarındaki nüfuzları artmış, Alman mimar ve mühendisler yoğun ve etkin olarak inşaat faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, İstanbul'daki Alman önderliğindeki inşaat faaliyetleri, şehrin modernleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuş ve kentsel peyzajın şekillenmesini etkilemiştir.

İstanbul'da, 1908'den sonra zaten durgunlaşan yapı üretimi, 1923 sonrasında yok denecek kadar azalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'nın başkent olarak kurulmasıyla, yeni birçok idari binaya ihtiyaç duyulmuş, ancak teknik kadroların yanı sıra kalifiye işçi ve ustaların sayısının yetersizliğinden dolayı yeniden yabancı mimar, şehir plancısı ve mühendis Türkiye'ye hem proje geliştirmek hem de üniversitelerde ders vermek üzere davet edilmişlerdir. Ağırlıklı olarak Ankara'nın geliştirilmesinde çok etkili olan Germanofon mimarların İstanbul'da üniversitelerde önemli çalışmaları olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen politik eksen ile Alman etkisi giderek zayıflamıştır. Yabancı mimarların İstanbul üzerinde etkisi gerçekte çok geniş kapsamlı bir konudur ve bu çalışma kapsamında daraltılmıştır. Tüm Avrupalı uzmanlar arasından Türk-Alman ilişkilerinin önem ve

⁵ 1856-1876 arasında Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Topraklarına gelen göçmenler arasında Kırım Tatarları, Kafkas halkları, Azeri Türkler ve Çerkezler vardır. Sayıları tam olarak bilinmemekle beraber 2 milyona yakın Kırım Tatarı ve 700.000 Kafkas oldukları belirtilmiştir. Sadece İstanbul'da 14.000 Çerkez ve Nogay muhaciri bulunmaktadır (Taşkın, 2006). Ayrıca savaşın sonunda İngiliz, Fransız ve İtalyan Piemonte askerleri de göçmenler arasındadır.

sürekliliği nedeniyle Germanofon mimar ve mühendisler ele alınmıştır; bir kısmı yoğun olarak 200 yıl süren faaliyet ve etkilerinin, sadece İstanbul ile ilgili olanları incelenmiştir. İlk etkileşimin İstanbul'da başlayıp devam etmesi araştırma konusu olarak seçilmesinde rol oynamıştır. Günümüzde, söz konusu mimarların yapılarının büyük bir kısmı halen ayakta. Konu ile ilgili yayınlanmış makale, kitap ve arşivler de dikkate alınarak, son bölümdeki değerlendirmeye ilaveten, İstanbul'da çalışmış ve bilgisine ulaşılmış tüm mimarların ve eserlerinin ayrıntılı bir listesi verilmiştir.

1. Osmanlı Dönemi Alman Mimarlık Etkileşimi

Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya Krallığı arasındaki ilk planlı etkileşim, 1701 yılına kadar uzanmaktadır. Ancak 1761'de ve 1840'ta yapılan ticaret anlaşmalarına rağmen, Alman ekonomisinin geri kalmışlığı nedeniyle ilişkiler bu dönemde pek gelişmemiştir (Dietrich, 1998:59).

Sultan III. Selim Dönemi'nde Osmanlı Devleti tarafından Prusya Krallığı'ndaki ilk kalıcı elçilik kurulmuş ve Osmanlı ordusunun modernizasyonu için 1789 yılında Albay **von Goetze** adında bir Prusya subayı başkente atanmıştır. Von Goetze, Türkiye'de Alman askeri danışman geleneğini kurarak Osmanlı ordusunun modernizasyonunda önemli rol oynamalarına imkân vermiştir. Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde de bu gelenek sürdürülmüştür. Reformlar, yönetim ve yaşam şeklini de değiştirdiği için farklı program ve fonksiyonları karşılayan askeri, idari, kültür, eğitim, sağlık ve sanayi yapılarının ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır (Ortaylı, 1983).

1855 yılında Şehremaneti kurulması, daha sonra 1856 yılında da İntizam-ı Şehir Komisyonu tesisi, modern belediyecilik anlamında önemli bir adım sayılmaktadır. 1868 tarihinde çıkarılan "Tebaayı Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkındaki Kanunla" yabancılara da mülkiyet hakkının tanınmasıyla, İstanbul'da yabancıların sayısı artmıştır. Bundan dolayı, hem fiziksel hem de sosyal çevre değişmiş, tiyatrolar, pastaneler, birahaneler, kulüpler, oteller, restoranlar vb. yeni mekânlar açılmış ve buralarda farklı kültürlerin bir araya gelme olanağı doğmuştur. 1870 büyük Beyoğlu yangınından sonra, maddi durumu iyi olanlara kâgır yapı yapma zorunluğu getirilmiştir. Mülkiyet hakkı ve imar değişiklikleri, inşaat faaliyetlerinde büyük bir artışa neden olmuştur. Arazinin sınırlı ve pahalı oluşundan dolayı özellikle Beyoğlu bölgesindeki bahçeli aile konutlarından, bitişik nizam üç-altı katlı apartmanlaşmaya doğru geçilmiştir. Bu gelişme, yeni yapım tekniklerini, ülkede yeterli veya hiç olmayan yeni malzeme ve ustalara ihtiyacı da beraberinde getirmiştir.

Yabancı akınında gelenler arasında Almanca konuşulan ülkelerden (Almanya, İsviçre, Avusturya) gelenler de vardı. İlk gelen Alman-Fransız mimar/ressam **Antoine-Ignace Melling** olmuştur. Osmanlı'nın Rusya elçisi tarafından İstanbul'a getirilen Melling, Osmanlı'da geçirdiği on sekiz yılda (1784-1802), padişah saraylarının ve Osmanlı'daki yaşamın birçok çizimini yapmıştır. Bir mimar olarak Melling, Beşiktaş'taki Sultan sarayının genişletilmesini denetlemiş, bir galeri, bir köşk ve Boğaz kıyı şeridini tasarlamış, 1802'de Çırağan Sarayı'nda, Tarabya'da İpsilanti Yalısı (şekil 1), Emirgan'daki Şerifler Yalısı'nda ve Kandilli'deki Mavi Saray'da görev almıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'daki yaygın mimari tarzlar olan Barok ve Rokoko'nun İstanbul'da da merak ile izlendiği ve saray tarafından talep edildiği görülmüştür (Fındıkgil, 2001). Melling'in mimari üretiminde Barok, Rokoko ve Neo-Klasisizm tarzlarını aynı anda kullandığı görülebilir. Osmanlı'da kullanılan bu yeni üsluplar, Batıdan farklı olarak özgürlükçü düşüncelerden etkilenmemiştir, çünkü henüz bu anlamda bir Batılılaşma'dan söz etmek mümkün değildi (Kayaalp, 2019:8).

Barok, 17. yüzyılda İtalya'da başlayıp Avrupa'nın büyük bir kısmına yayılan bir sanat akımıdır. Barok mimarisinde karmaşık detaylar, büyük armut şeklinde kubbeler, abartılı kabartmalar, hareketli figürler, gösteriş ve dramatiklik, Trompe l'oeil ve renklerin abartılı kullanımı görülmektedir. Rokoko ise, 18. yüzyılın başında Fransa'da ortaya çıkmış ve Barok'un yerini almıştır. Zarafet, pastel renkler ve doğal motifler Rokoko tarzını tanımlar. Avrupa'da ortaya çıkan Barok ve Rokoko tarzları, 18. yüzyıldan

başlayarak Osmanlı mimarisinde değişime yol açmıştır. Her iki tarz da Osmanlı'da, Avrupa'dan farklı özgün bir üslupla uygulanmış, genelde daha sade ve geometrik desenler kullanılmıştır (Rokoko - TDV İslâm Ansiklopedisi).

Şekil 1. İpsilanti Yalısı, Tarabya (URL.1)

18. ve 19. yüzyıllarda, İtalya'da arkeolojik kazıların sayısı artmıştır. Özellikle Roma Herculaneum, Stabiae ve Pompei kazıları, tüm Avrupa'da heyecan yaratmış ve Jokilehto (2002:56)'ya göre, Neoklasizm'in ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Neoklasik üslupta, simetri, düzen ve antik dönemden esinlenen formlar ön plandadır. Barok hâkimiyeti sürerken, bu akımın da etkisi Osmanlı'da görülmeye başlamıştır. Neoklasik mimaride eklektik bir şekilde, 19.yüzyılın sonlarına kadar yaygındı ve Nigoloğos Balyan, Garabet Amira Balyan, Mehmet Tahir Ağa, Mustafa Ağa bu tarzı temsil eden önemli mimarlar arasında sayılmaktadır (Eyice, 1981).

19. yüzyılın başında Osmanlı ordusunda gerekli görülen modernizasyonu gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan uzmanlar yukarıda belirtildiği gibi Prusya Krallığı'ndan gelmiştir. Prusyalı subay **Helmuth von Moltke**, 1835'te İstanbul'a varmış ve dört yıl kaldığı Osmanlı hizmetinde askeri amaçlı topoğrafik çalışmalar, askeri amaçlı raporlar, plan ve haritaların yanı sıra, İstanbul ve Boğaziçi haritalarını hazırlamıştır. Farklı yazarların (Ergin, 1922; Kuban, 1998; Çelik, 1996; Tekeli, 2005) çalışmaları, Moltke imar planının günümüze ulaşmadığı bilgisidir. Özgüven (2009), Denel Haritasının (1836-1837) ve İBB'nin Atatürk Kitaplığı'ndaki "Moltke Haritası"'nın (1851/1852) tarihsel olarak Moltke'ye ait olamayacağını vurgulamıştır. Moltke'nin mektup ve çalışmalarını inceleyen Özgüven, İstanbul'un ilk imar planının Moltke'nin çalışması olmadığını, ancak İstanbul'un mevcut durumunu gösteren iki harita hazırladığını belirtmiştir. Bunlardan ilki "Boğaziçi'nin kuzey tahkimatları" haritasıdır. Diğeri ise, İstanbul haritasıdır (şekil 2) ve Berlin'de Kraatz tarafından yayınlanmıştır. Moltke haritasının yayınlanmasından bir yıl sonra, 1839'da, İstanbul'un yeniden yapılandırılması hakkında bir layiha yayınlanmış ve daha sonra Ebniye ve Turuk nizamnamelerinde uygulanmıştır (Bilsel, 2015).

Moltke Planı'nın imar planlamasının ilk adımı olarak sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. 1848 yılında "Ebniyye Nizamnâmesi" adında ilk inşaat yönetmeliği hazırlanmış ve bu çalışmaları, birçok yeni yönetmelik ve yasalar izlemiştir. Batı'dan alınan kent planlama yöntemleri, yasalar, yönetmelikler ve yöntemler giderek İstanbul'un görünümünü değiştirmiştir. Kurumsallaşma ve modernleşme çabaları sonucunda, akademik eğitimin olmadığı Saraya bağlı Hassa Mimarlar Ocağı ise etkisini yitirmiş ve 1831 Şehremînlîği ile birleştirilerek Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuştur (Akin, 1998; Fındıkgil, 2001).

Şekil 2. Von Moltke, İstanbul Haritası 1842 (Özgüven, 2009)

Fossati kardeşler diye anılan, **Gaspere** ve **Giuseppe**, İsviçreli mimarlardı⁶. Mühendis olan kardeşleri **Virgilio** ise kısa bir süre İstanbul'daki çalışmalara katılmıştır. 1836 yılında İstanbul'daki Rus elçilik binası yapımı için görevlendirilmeleriyle başlayan dönemde, yaklaşık elli proje tamamlamışlardır.

Şekil 3. Darülfünun Binası, Fossati 1845-1863 (URL.2) (Library of Congress, Sayıştay)

Osmanlı Devleti için resmi kamu yapıları, yabancı devletler için elçilik binaları, Levanten aileler için kilise ve konut projelerinin yanında, en bilenen işi olan Ayasofya restorasyonu ve Darülfünun binası (şekil 3) olarak sıralanabilir (Can,2020:64-67). Ayasofya restorasyonu ile İstanbul'daki ilk modern restorasyonu gerçekleştirdikleri söylenebilir (Tanyeli, 2020).

⁶ 1869 yılında İtalyan vatandaşlığına geçtiklerinden, bazı kaynaklarda İtalyan olarak nitelenmişlerdir

1871'de kurulan Alman İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'na giden yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile güçlü bir siyasi ve ekonomik ilişkiye sahipti. Bağdat demiryolu inşaatı sözleşmesinin neticesinde Alman şirketleri, Konya Ovası'nın sulanması, köprü, tünel ve banka binalarının inşası vb. inşaat ile ilgili sözleşmelerin tarafı olmuşlardır. Fransa ve İngiltere'ye kıyasla, ekonomik gelişmede ve sömürgecilikte geç kalan Alman İmparatorluğu, Bağdat Demiryolu'nu, Güneydoğu Arabistan'ın petrol bölgelerine, Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na erişimi güvence altına alma stratejik hedefiyle de ilişkilendirmiştir (Dietrich, 1998).

İstanbul'daki Almanca konuşan topluluk yaklaşık 1000 kişiydi (Dietrich, 1998). 1850'de Alman Protestan Mektebi ve 1868'de açılan Alman Lisesi dışında, 1880'lerin ortasına değin İstanbul'da Almanca öğrenilecek kurum neredeyse yoktu. **Colmar von der Goltz Paşa**'nın girişimiyle 1886'da ordu müfredatında yapılan bir değişiklikte, askerî okullara birçok Alman eğitimci atanmıştır ve Osmanlı kurmay subaylarının önemli bir kısmı Almanca öğrenmiştir (Somel, 2009:42). İstanbul'da sayısı artan Almanca konuşan göçmenler, kendi altyapı ihtiyaçlarını kendileri çözmüş ve 1843-1844 yıllarından başlayarak, çoklukla Alman, Avusturya ve İsviçrelilerin ortak girişimiyle kilise, hastane, okul ve kreşler inşa ettirmişlerdir (Şekil 4-5). 1877 yılında ise, ilk Alman Elçilik binası İstanbul'da hizmete girmiştir.

Şekil 4. Yıkılmış olan Alman Okulu (1875), Yedikule (URL.3) Şekil 5. Alman Okulu, Yeldeğirmeni (1903) (URL.4)

Batılılaşma, sanayi tesislerinin kurulmasına ve yeni yapı tiplerine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Endüstri tesislerinin hızlı ve ekonomik kurulabilmesi amacıyla, ihtiyaç duyulan teknolojiyi Osmanlı ilk başta İngiltere, Fransa ve Belçika'dan son dönemlerde Almanya, Avusturya ve Amerika'dan sağlıyordu (Bülbül, 2022). Bu tesislerde estetikten ziyade fonksiyonları öne çıktığı için, fabrika inşaatının, fabrika için kullanılacak makine ve teknik aksamın alındığı şirket tarafından yapıldığı görülmektedir. Ayrıca 1860'larda sanayi yapılarında gerekli teknik ve metotların öğrenilmesi amacıyla öğrenci ve vasıflı elemanlar yurtdışına gönderilmiştir. Osmanlı, Batı'daki yeni teknolojileri takip ettiği ve yerelde benzer bir modernizasyonu amaçladığı anlaşılmaktadır. Sanayi yapılarındaki Alman etkisinin genel anlamda, daha sonra inşa edilen yapıların konseptinde etkileşim yarattığı söylenebilir. Örnek olarak Almanya'daki mezbahanelerin incelenerek, daha sonra Türk mimar ve mühendisler tarafından hazırlanması gösterilebilir (Bülbül, 2022).

Özellikle 1876-1909 arasında yabancı mimarlardan sigorta, otel, müze, gar, banka, fabrika vb. yapıların inşası için tasarım yapmaları istenmiştir. İstanbul'da Fransız ve Alman ekolü yarıştı. 1882 de kurulan »Sanayi-i Nefise« (bugünkü MSGSÜ) Fransız École des Beaux-arts prensiplerine dayanıyordu; 1884 yılında kurulan »Hendese-i Mülkiye Mektebi« Mühendislik Okulu (bugünkü İTÜ) ise, Alman etkisi altında kalmıştı. Osmanlı'nın son dönemlerinde imar faaliyetlerin neredeyse tamamı, yabancı ve Levanten mimar ve ustalar tarafından gerçekleştiriliyordu. Batılılaşma'nın etkisiyle davet edilen yabancıların yanı sıra, eğitimini yurt dışında yapan Levantenler ile Rum ve Ermeni

mimar/mühendisler de mevcuttu.

Gelen Alman mimarlar arasında verimliliği ve yarattığı etki ile öne çıkan **August Carl Friedrich Jasmund**, 1888'den 1908'e kadar Osmanlı Devleti hizmetinde çalışmıştır. Mimarlık ve kontrollük işlerinin yanında, 1890 yılından itibaren Mühendis Mektebi ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da profesör olarak dersler vermiştir (Aydın, 2020). 1894 yılındaki depremden sonra Sultan II. Abdülhamit Jasmund'u camilerin, okulların ve benzeri kamu yapılarının restorasyonu için oluşturulan komisyonun başkanlığına getirmiştir. Geldiği ilk günlerden itibaren yerel mimari unsurlarını incelemiş ve başta Sirkeci Garı (Şekil 6) olmak üzere, eserlerinde hem İslam, hem Mağrip stil öğelerini kullanmaya çalışmıştır. Bu davranışı, Batı'nın romantik oryantalizminin bir ifadesi olabileceği gibi, Türkler'e hoş görünme isteğini de yansıtıyor olabilir.

Yaratmış olduğu yeni eklektik İslami tarz ile Türk mimarisinde bir etki sağlamış, Neo-Osmanlı tarzının ve Birinci Ulusal Mimarlık hareketinin kurulmasında, öğrencisi ve çalışanı olan Mimar Kemalettin Bey'e ilham verdiği söylenebilir. Gar yapısının dışında Moltke Anıtı, Germania Han, Rumeli Pasajı, Afrika ve Anadolu hanları, Sarayburnu Antrepoları, Ragıp Paşa ve Tevhide Hanım Köşkları en önemli yapıtlarındandır. Şekil 7'de görülen Deutsche Bank, bir Alman kuruluşunu temsilen Neo-Rönesans stilinde yapılmıştır.

Şekil 6. Sirkeci Garı (URL.5)

Şekil 7. Deutsche Orientbak (URL 6)

Ayrıca Jasmund, önde gelen Osmanlı tebaası için çok sayıda bina yapmıştır. (Yavuz, 2006; Yavuz 2008). Yedikule'de 1893 yılında yapmış olduğu bir hapisane projesi gerçekleşmemiş olsa da Osmanlı hapisanelerinin modernleşmesinde etkili olmuştur (Aydın, 2020:15).

Osmanlı'nın son dönemindeki Alman inşaat faaliyetleri, Kayser Wilhelm II döneminin ekonomik ve siyasi çıkarlarını temsil etmekteydi. Bağdat Demiryolu Projesi de bunun en önemli unsuruydu ve Almanya İmparatorluğu'nun doğu topraklarında İngiltere, Rusya ve Fransa karşısında ekonomik, politik ve askeri olarak varlık gösterebileceği çok önemli bir projeydi. İmtiyaz sözleşmesi 1888 yılında imzalanmıştır. Kayser Wilhelm II kişisel olarak bunun başarısı için çok uğraş vermiş, üç kez Türkiye'yi ziyaret etmiş ve neredeyse tüm demiryolu imtiyazlarının Almanlar'a verilmesini sağlamıştır. 1898'deki ziyaretinin anısına, Sultanahmet Meydanı'nda Alman imparatorluk hükümeti tarafından bir çeşme yaptırılmıştı (Şekil 8). Çeşmenin tasarımı Alman mimar **Max Spitta**'ya aittir. Uygulama aşamasında ayrıca **Konrad Wilhelm Scheele**, **Carlitzik** ve İtalyan Joseph Anthony yer almıştır (Fındıkgil, 2002). Neo-Bizans üslup çeşme, Osmanlı Dönemi çeşmelerinden hem üslup, hem elemanları bakımından çok farklı ünik bir yapıdır. Parçaları Almanya'da üretildikten sonra İstanbul'da bir araya getirilmiştir

(Kuban & Göğüş, 2015).

Şekil 8. Alman Çeşmesi 1914, Sultanahmet (URL.6)

Bağdat ve Anadolu Demiryolları'nın yapımı için **Philipp Holzmann** şirketi İstanbul'da bir yapı ofisi (Baubüro Konstantinopel) kurmuştur. Şirket, 1849'da kurulmuş ve Alman bankalarının maddi destekleriyle uluslararası boyutta dev bir yapıya kavuşmuştur. P.Holzmann ofisi, İstanbul'da çok sayıda proje gerçekleştirmiştir. Özellikle 1894 depreminden sonra önemli eserleri arasında yanmış olan Bâb-ı Âli'nin yeniden inşası, Sultan (?) Mehmet'in türbesi ve ona bitişik bir lise ve yıkılmış birkaç minarenin yeniden inşası, Ayasofya Camii ve Valide Sultan Camii'nin restorasyon çalışmaları, Harbiye Nezareti, Bahriye Nezareti, Şeriat Mahkemesi, İstanbul Anadolu yakasını besleyen Üsküdar-Kadıköy su şebekesinin Göksu barajının restorasyonu ve Haydarpaşa liman bölgesinde devlet kurumları için yapılar planlayıp inşa etmiştir (Meyer-Heinrich, 1949:106).

Huguenin ve **Zander** tarafından projelendirilen Haydarpaşa Limanı projesi Vallaury'nin anıtı nedeniyle, bazı kaynaklarda yanlışlıkla ona atfedilmiştir (Christensen, 2014). Almanlar tarafından finanse edilen Deutsche Bank, Alman Protestan Kilisesi restorasyonu, Alman Hastanesi'nin genişletilmesi, Alman Hayırseverler Derneği, Alman Okulları, Alman Kulübü, çocuk hastanesi ve yetimhanesi, sanayi yapıları, iskeleler, ambar ve depolar (Şekil 10) da yeni yapı tipolojilerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. P. Holzmann İnşaat Ofisi 22 yıl sürdürdüğü faaliyetleri ile Osmanlı'nın en büyük proje ve uygulama hacmine sahip inşaat şirketleri arasında yer almıştır (Yavuz 2005:50).

Bağdat Demiryolu'nun başlangıç noktası Haydarpaşa'ydı ve bu noktada, Alman İmparatorluğu'nun bir simge yapısını inşa etmeleri için hükümet mimarı **Hellmuth Robert Julius Cuno** ve **Otto Ritter** görevlendirilmiştir (Fındıklı, 2002). (Otto Ritter ismi kayıtlarında bulunamamıştır. Büyük olasılıkla bu kişi, Mimar **Otto Richter**⁷. Bir diğer olasılıkla bu kişi, Almanya'nın, Türkiye'deki Dış Temsilcilikleri web sayfasında da belirtildiği gibi, daha sonra Ritter ünvanını alan **Otto Karl Friedrich Johann Kühlmann** olabilir. Ancak Kühlmann hukukçudur (Kornrumpf, 1998)). 1909 yılında açılışı yapılan yapı, çevresinden ve dönemin Osmanlı yapılarından oldukça farklı tasarıma sahip, meydan okuyan bir iddia ile dönemin, Neo-Rönesans⁸ Prusya/Alman mimarlığını temsil etmektedir. Böylece Sirkeci Garı ile birlikte her iki yakadaki demiryolu başlangıç noktaları, Alman İmparatorluğu'nu simgeleyen yapılarla

⁷ Otto Richter Haydarpaşa projelerinde görevlendirilmiş bir mimardır (Meyer-Heinrich, 1949). Bir yazım hatası nedeniyle literatüre Ritter olarak geçmiş olabilir.

⁸ Neo-Rönesans, Avrupa'da 1800'lü yıllardan itibaren gelişen tarihselcilik (historism) hareketidir ve binalarda daha eski bir görünüm kazandırmak amacıyla Rönesans dönemi (1520-1660) stil unsurlarını kullanmıştır.

taçlandırılmıştır. Haydarpaşa Garı'nın (Şekil 9) gösterişli Prusya tarzı, özellikle dönemin mimarları tarafından eleştirilmiş ve tepki almıştır. Vedat Tek tarafından sonradan ilave edilen iskele, farklı olarak milli mimari üslupta tasarlanmıştır.

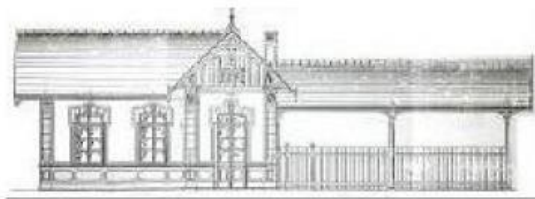
Şekil 9. Haydarpaşa Garı, 1917 (URL.7)

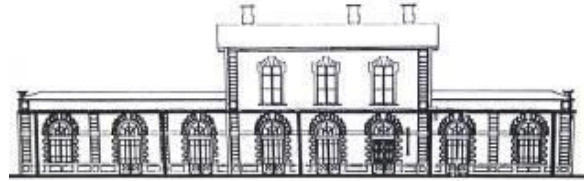
Şekil 10. Haydarpaşa Silolar, A Blok (URL.8)

Neoklasik üslup devam ederken, yine Avrupa'da Doğu'nun gizemini ve egzotizmini kurgusal bir idealize etme eğilimi olarak oryantalizmi ortaya çıkarmıştır ve kolonyal etkilerle popülerlik kazanmıştır. Mimaride bu tarz yapılar genellikle farklı doğu kültürlerinden eklektik bir tarzda motif ve mimari öğelerin kullanılmasıyla kendini göstermiştir. Vallaury, D'Aronco, Nikoğos, Agop ve Sarkis Balyan ve Jasmund, doğu kökenli mimari unsurları kullanmışlardır.

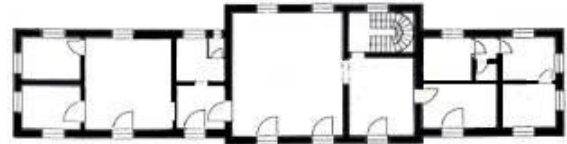
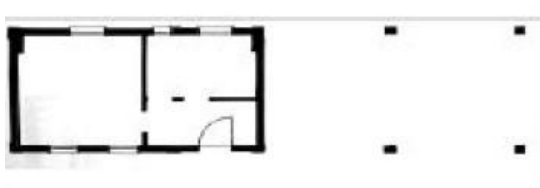
Mühendis **Heinrich August Meissner**, Hicaz Demiryolu inşaatını yönetmek üzere davet edilmiş ve 1900-1908 arasında Şam-Medine'ye demiryolu hattını tamamlamıştır. Kendisine paşa unvanı layık görülecek kadar çok önemli görevler verilmiştir. Hatta Cumhuriyet Dönemi'nde, Atatürk tarafından demiryolu çalışmalarına devam etmesi için Türkiye'ye tekrar davet edilmiştir. Meissner, Türkiye'de birçok demiryolu hattının inşasına ve bakımına nezaret etmiş, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde demiryolu inşaatı kürsüsünde öğretim üyeliği yapmış ve İstanbul'da birçok değerli mühendisin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Demiryolu inşaatı kapsamında yapılan, her biri özgün bir mimari tasarıma sahip birçok tren istasyon binası (Şekil 11) yeni yapı tipolojisiyle kent kimliğine katılmıştır. Bu yapıların mimarları bilinmemekle birlikte, Alman mimarlar tarafından P. Holzmann şirketine tasarlanmış olduğu düşünülmektedir (Yavuz, 2005:45).

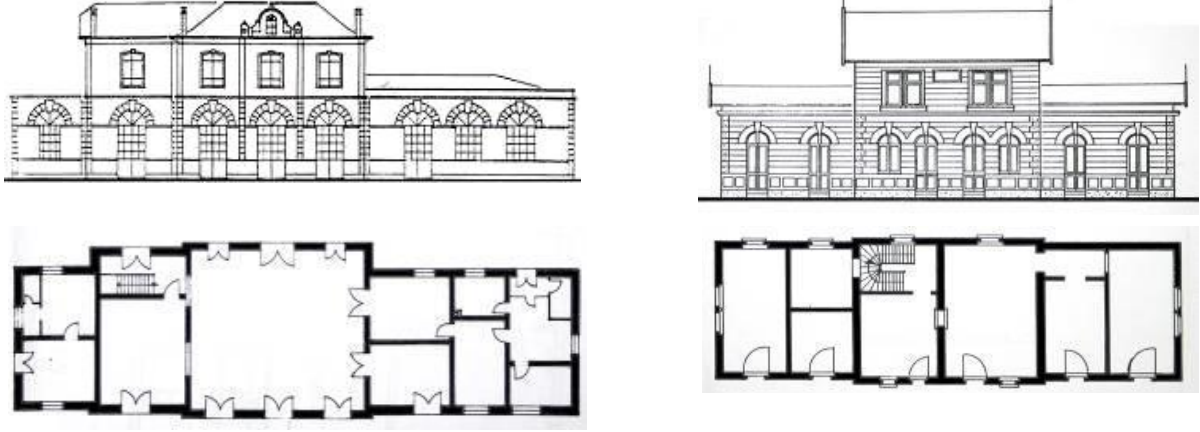

Suadiye Tren Garı

Feneryolu Tren Garı

Bostancı Tren Garı

Erenköy Tren Garı

Şekil 11. Kadıköy'de bazı tren istasyonları (Başar ve Erdoğan, 2009; Şerifoğlu, 2016)

İstanbul'daki Alman topluluğu, kendi ihtiyaçları için önemli bölümünü kendilerinin finanse ettikleri bazı yapılar inşa etmiştir. İlk olarak 1860'ta, bir Alman Protestan Kilisesi Mimar Barborini tarafından inşa edilmiştir. Bu yapı, 1911 yılındaki yenilenirken, yönetimde **Helmut Cuno**, planlamada **Ernst Pfister** ve **Emil Imhoff**, uygulamada **Johann Herzog** ve **Heiss** sorumlu olmuştur (Fındıkgil, 2002; Sarı, 2011). Imhoff, daha uzun yıllar İstanbul'da kalmış ve 1926 yılında Demiryolları İnşaat Ofisi'ni yönetmiştir.

Alman topluluğu, ilk hastane binasını 1846'da beş yataklı olarak tamamlayabilmiştir. 1870 yangınından etkilenen bu yapı, ihtiyacın da artmasıyla bugünkü hali ile yeniden inşa edilmiştir. Yeni hastanenin mimari tasarımı **Hubert Goebbels**'e, uygulaması ise **Albert Kortüm**'e aittir. 1868'de, Alman ve İsviçre Yurttaş Okulu adıyla, Almanca konuşan topluluğa hizmet verme amacıyla kurulan okul, 1871'de, Galata Kulesi yakınlarında inşa edilmiştir. 1894 depreminde binanın hasar görmesi sebebiyle, 1897'de günümüzde "Alman Lisesi" olarak bilinen bina inşa edilmiştir. Bu yapının mimarı **Dr. Otto Kapp von Gülstein**, inşaat mühendisiydi ve 1889-1894 yılları arasında Bağdat Demir Yolları'nın Haydarpaşa-Ankara inşaatını yönetiyordu. Yapının uygulamasını **Meissner** ve Semprini üstlenmiştir. 1901'de yapılan ek bina **Karl Otto Schwatlo** tarafından tasarlanmıştır. Alman İmparatorluğunun bu okul inşasının masrafını karşılamayı reddetmesi üzerine, Otto Kapp söz konusu masrafın %80'lik bölümünü üstlenmeyi kabul etmiş, mimari planını ve inşa sürecindeki denetimini parasız yapacak kadar da işe gönüllü olmuştur. Berlin'den Mimar **August Tiede** ve Mimar **Ferdinand Hermann Arnold Münzerberger** tarafından, okulun plan ve detayları ücretsiz olarak tamamlanmıştır (Doğuoğlu, 2001:148).

Alman İmparatorluğu'nun ilk büyükelçiliğinin Osmanlı topraklarında yapılmış olması, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilere verdiği önemi göstermektedir. Gümüşsuyu'ndaki Büyükelçilik Sarayı (Şekil 12-13) 1874-1877 tarihlerinde inşa edilmiştir. Tasarımı yapan mimar-mühendis **Goebbels** inşaat tamamlanmadan vefat edince bu görev, **Albert Kortüm**'e devredilmiştir. Kortüm, Goebbels'in dış cephe tasarımında değişiklik yapmış ve bu planlamayı Langhans tasarımı olan Berlin'deki Prusya Krallık Sarayı'na dayandırmıştır. Kullandığı üslup, binanın yabancı bir ülkedeki Prusya Varlığı olarak algılanmasına neden olmuştur (Fülscher,2021; Hort, 2014). 1894 depreminde hasar alan binanın restorasyon çalışmaları için **Suffrian** ve **Pelser-Behrensberg** görevlendirilmiştir. Daha sonra 1914-1918 yılları arasında **Konrad Lehmann** tarafından tekrar yenileme çalışmaları yapılmıştır (Selçuk, 2009:128). Neo-Klasik stildeki altı kat yüksekliği ve blok görünümüyle İstanbul'un mimarisine ve silüetiyle oldukça çelişmiştir. Bu görünümüyle "Prusya ruhu" ile Alman İmparatorluğu'nun gücüne vurgu yapılmak istenildiği izlenimi vermektedir. Bina, o zamanın zevklerine uygun olarak Neo-Rönesans stiline göre dekore edilmiştir. (Almanya'nın Türkiye'deki Dış Temsilcilikleri, 2024).

Şekil 12. Alman Büyükelçilik, 19.yy (© DAI Istanbul - 9398 Sebah u. Joaillier)

Şekil 13. Denizden baskın bir etki yaratan Alman Büyükelçilik yapısı, 1880 (URL.9)

II. Abdülhamid, Almanya Devleti'ne, yazlık sefaret yeri olarak Tarabya'da bir arazi hediye etmiştir. 1882 tarihli ilk proje, Fransız mimar Cingria tarafından tasarlanmış, Atina'da arkeolog olarak görev yapan **Wilhelm Dörpfeld** tarafından gözden geçirilmiş ve uygulama projeleri hazırlanırken üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Cingria'nın projesinden farklı olarak Dörpfeld yerel mimari unsurlarını dikkate almıştır. Büyükelçilik rezidansının merkez odasının sekizgen yapısı ve kullanılan ahşap sütunlar, zamanında Boğaz'da bulunan yazlık evlerin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Binanın inşaatı **Armin Wegner** tarafından üstlenilmiş ve 1885'te başlayan inşaat iki yıl içinde tamamlanmıştır (Selçuk, 2009:136).

Şekil 14. Teutonia Binası 1897, Beyoğlu (URL.11)

Yine Goebbels tasarımı olan, Almanların İstanbul'daki önemli sosyal ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapan Teutonia Kulüp binası (Şekil 14), ancak 25 yıl ayakta kalmıştır. Yanan binanın yerine 1896 yılında tamamlanan ve bugün hala yerinde olan yeni binanın mimarı Dr. Otto Kapp'tır. Uygulama ise, İtalyan Semprini ve **Alfred Gaedertz**'e aittir. "Prestijli" Teutonia kulübü, yüzyılın dönüşünde renkli kültürel etkinlikleriyle elit bir zümrenin saygısını kazanmıştır. 1898 yılında Kaiser Wilhelm II İstanbul'a gelmiş ve Teutonia'yı ziyareti vesilesiyle, Yüksek Kaldırım Caddesi genişletilmiş ve kaldırım taşları ile döşenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle 3.12.1918'te bina birçok başka yapı gibi, İşgal Kuvvetlerine teslim edilmiştir. 1923 tarihinde Almanlar kulübü yeniden

devralmış ve 1933'ten itibaren bu defa Kulüp, Nazi propagandasının Türkiye'deki merkezi haline gelmiştir (Radt,2001:43).

Savaşın çıkmasından kısa süre önce, Osmanlı-Alman ilişkilerine kültürel bir boyut katmak maksadıyla, 1917 yılında bir "Dostluk Evi" yapılmasına karar verilmiştir. Proje yarışması için tanınmış modern mimarlar arasından, önde gelen isimlerden on iki Alman mimar davet edilmiştir: **P.Behrens, T. Fischer, W.Gropius, P.Bonatz, B.Paul, M.Elsässer, G.Bestelmeyer, H.Eberhardt, H.Jansen, H.Poelzig, R.Riemerschmid, A.Endell**. Yarışmanın mimari programında, mümkün olduğu kadar geniş bir Türk kitesine, Alman eğitiminin gelişmişliğinin tanıtılması dahi amaçlar arasında sayılmıştır. "Dostluk Evi" için seçilen konumun, Galata'da değil de İstanbul tarafında seçilmesi, bu savı desteklemektedir. İki ülkenin liderleri bu projeye büyük önem atfetmişler ve desteklemiştir. Sultan, Divan Yolu'ndaki bir araziye bu projeye tahsis etmiştir; Kayser de önemli bir bağış yapacağını belirtmiştir (Taut,2021:41). Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle bu proje gerçekleştirilememiştir, ancak yarışmacılardan bazıları kurdukları ilişkileri sayesinde, Cumhuriyet döneminde tekrar gelip önemli görevler almışlardır. Bu iddialı girişimden geriye, arsanın yanındaki "Dostluk Yurdu Sokak" ismi kalmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. İstanbul, Fatih İlçesi Harita (URL.12)

1760 gibi erken bir tarihte ilk sanayileşen ülke İngiltere olmuştur. Erken gelişen İngiltere'deki makine egemenliğindeki üretimin, 1840'lardan itibaren hem sosyal koşullar hem de malların kalitesi üzerindeki olumsuz etkileri bilinmesine rağmen, tasarımdaki yeni yaklaşımların savunulması ancak 1860-1870'li yıllarda yine İngiltere'de olmuştur. Daha insanca üretim ve bir dizi idealle ortaya çıkan Arts & Crafts Hareketi, doğadan ve el sanatlarından ilham almıştır.

20. yüzyılın başında gelişen Art Nouveau, Arts & Crafts hareketinden ilham almış ve onunla iç içe geçmiş bir harekettir. Her ikisi de zanaatkarlık kavramına odaklanmış, doğadan ilham almış ve Sanayi Devrimi'ne bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Art Nouveau, sosyal bir reform iddiası taşımamıştır. Avrupa'nın birçok ülkesinde dekoratif ve grafik sanatlar ile mimari alanda etki yaratan Art Nouveau, farklı isimlerle tanınmıştır: Almanya'da Jugendstil, Avusturya'da Secession, İtalya'da Arte Nuova veya Stile Liberty, Fransa'da Belle Époque ve İskoçya'da Glasgow Style. Art Nouveau sanatçıları, 19. yüzyılın geleneksel üsluplarını terk ederek, tasarımlarını modernleştirmeyi amaçlıyorlardı. İlhamını hem organik hem de geometrik formlardan alarak, tasarım estetiğini daha dramatik bir düzeye taşımışlardır. Arts & Crafts, doğanın sadeliğine odaklanırken, Art Nouveau tamamen dramatikliği arttırmayla ilgiliydi. Gelen yabancılarla birlikte bu akımlar, Osmanlı mimari sanatına da yansımıştır. İstanbul'da Viyana Secession üslubunun örneklerinin yaygın kullanılması, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki Avusturya ve Alman kültürleri ile olan yakın ilgisine bağlamak mümkündür. Bu tarzın uygulamalarında, Avrupalı veya Avrupa'da eğitim görmüş mimarlar etkili

olmuştur. İstanbul'daki bu tarzın en önemli temsilcisi İtalyan Raimondo D'Aronco'dur. Osmanlı'da sanayinin geç gelişimi ve dolayısıyla bu akımların fikri altyapısı olmayışından dolayı bu akım, taklitten öteye bir etki yaratamadığını söylemek mümkündür.

Avrupa'da yükselen bir başka akım olan Oryantalizm, Doğu ve Endülüs mimarisi de eklettik tarz olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda Karaköy'de bulunan ve bugün Ziraat Bankası'nın kullanımında olan, 1905 yılında **Avusturyalı Mimar Alexander von Neumann ve Ernst Gotthilf** tarafından Avusturyalı "Wiener Bank Verein" için yapılan bina gösterilebilir (Durmaz, 2018).

Bu dönemde Almanlar ayrıca "Alman Mavileri" olarak ünlenmiş haritaları üretmişlerdir. Aslında bir Fransız Topoğrafya Cemiyeti'ne verilen İstanbul'u haritalama işi, ölçüm işlerini 1911'de tamamladıktan sonra, Fransız plancılar tarafından 1913 yılında Deutsches Syndikat für staedtebauliche Arbeiten firmasına ihale edilmiştir. Bu haritaların 1913-1914 Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları olup, çizimleri Almanya'da gerçekleştirilmiştir (şekil 16).

Şekil 16. Alman Mavileri, Feuille No G6 (IBB)

II. Meşrutiyet sonrası başlayan "Türkçülük" akımı, yabancı mimarların yanında yetişmiş veya yurt dışında eğitim görmüş Mimar Kemaleddin başta olmak üzere, Mimar Vedat Tek, Mimar Muzaffer Bey gibi Türk mimarlar öncülüğünde, ulusal romantik "milli mimari" özellikler taşıyan, sonrasında Birinci Ulusal Mimarlık Akımı adını alacak Osmanlı Canlandırmacılığı'nı ortaya çıkarmıştır. Levanten Mimar Giulio Mongeri (Can, 2020: 189) de bu akımın önemli isimlerinden biridir. 1908-1923 yılları arasında Türk mimarlık alanında etkisi fazla olan bu akım, zamanla tüm şehirlerde etkili olmuştur. Bu mimari stilde, Osmanlı ve Selçuklu dönemine dair özellikler kullanılarak, daha çok cepheye önem veriliyordu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamış olan bu akımın, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar etkisini sürdürmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son dönemindeki Alman mimari etkinlikleri daha ziyade Alman İmparatoru'nun ve Alman büyük şirket ve bankaların girişimleriyle gerçekleşmiştir ve Bağdat Demiryolu projesi her iki İmparatorluk için de çok önemliydi. Bu projenin gerçekleşebilmesi için birçok alanda ağırlıklı olarak, Almanca konuşan ülkelerin vatandaşlarının istihdam edilmesi, hem mimarlık mühendislik alanında hem de kalfa ve usta kademesinde nitelikli yerli elemanların yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Demiryolu inşaat sektörü, askeriyeden sonra Osmanlı Devleti'nde yabancı uzmanların istihdam edildiği en önemli alan olmuştur (Sarı, 2011). Demiryolu inşaat sürecinde, Osmanlı'da bankacılıktan bilimsel araştırmalara ve inşaat sektörünün her kademesinde yabancılar bulunmuş, hem mühendislik ve mimarlığın hem de inşaat sektörünün işçilik kademesinin gelişmesine ve modernleşmesine yol açmıştır.

1. Cumhuriyet Döneminde Alman Mimarlık Etkileşimi: 1920-1945

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıldan başlayarak seçilmiş bazı Türk öğrencilerini eğitim için yurtdışına göndermiştir. Genç Cumhuriyet bu geleneği sürdürmüştür. Yetenekli öğrenciler devlet bursu ile, ağırlıklı olarak Almanya ve Fransa olmak üzere, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar yurtdışına gönderilmiştir. 1923-1938 yılları arasında en çok (% 39,97) Almanya tercih edilmiştir (Çelebi&Kazancı, 2021). Çoğunlukla Paris ve Berlin'e giden Türk mimarlar, yabancı ülkedeki önemli mimarların ofislerinde çalışma imkânları bulmuşlardır. İsviçreli mimar **Le Corbusier**'nin Paris ofisinde üç Türk vardı: *Abdurrahman Hancı*, *Halit Femir* ve *Burhan Arif Ongun*. 1928'den 1930 yılına kadar bu ofiste çalışan *Burhan Arif Ongun*, daha sonra Alman **Ludwig Mies van der Rohe**'nin Berlin ofisinde çalışmıştır. Ongun, şehirci mimar ünvanıyla kent planlama alanındaki önemli çalışmalarıyla ve yazdığı çok sayıdaki makaleyle anılmaktadır.

Otuzlu yıllarda birçok Türk mimar, yurtdışında Almanca konuşulan bölgelerde eğitimlerini tamamlamış veya iş deneyimlerini burada kazanmıştır. 1942'de Anıtkabir'in projesiyle görevlendirilen *Emin Onat* Zürih Teknik Üniversitesi'nden mezun olmuş ve İsviçreli modernist mimar **Otto Rudolf Salvisberg**'in öğrencisi olmuştur. *Kemal Söylemezoğlu*, Bonatz'ın ofisinde çalışmıştır (Selçuk, 2022). *Mithat İzzet Yenen* ve *Arif Hikmet Holtay* da Bonatz'ın yanında Stuttgart'ta eğitim görmüştür. Holtay, daha sonra **Hans Poelzig**'in ofisinde çalışmış ve Türkiye'ye döndükten sonra da **Ernst Egli**'nin yanında üniversitede asistan olarak çalışmıştır (Doğramacı, 2008:60;).

Seyfi Arkan Almanya'da "Neue Sachlichkeit" (Yeni Nesnellik) hareketinin öncüsü **Poelzig**'in ofisinde çalışmıştır. Arkan, Almanya'da bulunduğu sürede, diğer meslektaşları gibi kendi alanında Eğitim Bakanlığı'na raporlar yazmakla görevliydi. Eğitim yapıları, stadyumlar ve konut yerleşimleri üzerine yazdığı raporlar, şehircilik konuları, şehirlerde mesken ve iskan meselesi, orta ve işçi sınıfı için konut konseptleriyle ilgilenmesine neden olmuştur. "Atatürk'ün mimarı" olarak da anılan Arkan, taviz vermeyen modern tarzı ile Atatürk'ün beğenisini kazanmış ve onun politik ve ekonomik hedeflerine Arkan'ın mimarlık imajının karşılık geldiğine inanılmıştır.

Birçok Avrupa şehrini gezen Eldem, Berlin'de Jansen ve Poelzig'in, Paris'te Auguste Perret ve Le Corbusier'nin yanında çalışmıştır. Eldem, 1932 yılında, Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyesi yardımcılığına getirilmiştir. Egli'nin isteği üzerine Türk Evi hakkında bir araştırma yapmış ve bu çalışma, Eldem'in daha sonra geliştirdiği Türk Milli Üslubunun temelini oluşturmuştur (Doğramacı, 2008: 146; Nicolai, 2011: 55). Eldem'in ilk yıllarında Avrupa'dan edindiği modern mimarinin etkileri ön plandaydı. Ancak kısa zaman içinde kendi mimari üslubunu geliştirmiştir. Eldem, "Tarzı mimarî hariçten ithal edebilecek bir meta değildir ve olmamalıdır. Her memleketin kendine mahsus bir tarzı mimarisi vardır ve bir tarzın alelittlak her yerde tatbiki birçok mahzurlara sebebiyet verebilir. Binaenaleyh yapı üslubunun yerli olması çok esaslı bir şarttır." demiştir – (Eldem, 1940; Uğur, 2021). Eldem, sonradan İkinci Ulusal Mimarlık akımı olarak tanımlanan ve 1938-1950 yılları arasında etkili olan akımın önemli temsilcilerinden olmuştur.

Eyüp Kömürcüoğlu, TH Berlin-Charlottenburg'da okumuş ve Türkiye'ye döndüğünde Taut'un ofisinde çalışma imkânı bulmuştur. *Sabri Oran*, TH Stuttgart Üniversitesi'nde Bonatz'ın yanında okumuş ve sonra ofisinde de çalışmıştır. Poelzig, Bonatz, Egli ve Taut'un ofislerinde, hem yurtdışında hem Türkiye'ye yerleştiklerinde birçok Türk mimar yetişmiştir. Üniversitedeki teorik derslerin yanı sıra, ofislerdeki uygulama ortamı çok etkili olmuştur. Genç mimarlar yurtdışında edindikleri bilgi ve tecrübelerini ülkelerinde hem tanıtmaya hem uygulamaya imkan bulmuşlardır. Hemen hepsi de profesyonel iş hayatlarının yanı sıra üniversitelerde eğitmen olarak kariyer yapmışlardır. Ülkeye dönen genç mimarlar Avrupa'daki güncel mimarlık ve şehircilik tartışmalarını da ülkelerinde makaleler yazarak tartışmaya açmışlardır. Bu makaleler dönemin "Arkitekt" dergisinde yayınlanmıştır

(Doğramacı, 2008:62). *Nazimî Yaver Yenal* önce Paris'e ve ardından Berlin'e burslu gönderilmiş ve Poelzig'in atölyesine kabul edilmiştir. Yenal, 1932'te İstanbul'a döndüğünde, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Avusturyalı **Philip Ginther**'in yanında asistanlık yapmıştır. Ginther, önce "Tezyinî Sanatlar" sonra "Dâhilî Mimari" atölyelerini kurmuş ve 1937'de ayrıldığında görevini Yenal'a devretmiştir. 1934-37 yılları arasında Sedat Hakkı Eldem'in Yalova'daki Termal Otel vb. bazı yapılarının iç mekânlarını tasarlamıştır (Meder,2004:625).

Türkiye Cumhuriyeti kendi aydınını yetiştirmek ve yeni kurulan başkentte ihtiyaç duyulan birçok idari kamu yapılarının yapımı için yurt dışından uzmanların davet edilmesine de karar vermiştir, çünkü bu dönemde ülkede yeterli sayıda yerel mimar yoktur. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'na eklenen "Türkiye'de bulunmayan uzmanların Avrupa'dan getirilmesi" maddesi ile Almanya, Avusturya, Fransa ve İsviçre'den toplam 40 mimar ve şehir plancısı getirilmiştir. Hem üniversitelerde ders veren hem de kamu yapılarının projelerinde çalışan bu uzmanlar, Avrupa'daki modern mimari yaklaşımları ve teknikleri Türklere aktarabilme olanağını bulmuştur. 1917 yılındaki "Dostluk Yurdu" yarışma projesi kapsamında Türkiye ile yakın ilişkiler kuran Elsaesser, Taut ve Bonatz yıllar sonra, yeni cumhuriyetin mimarlık faaliyetlerine katkı sağlamak üzere tekrar Türkiye'ye gelmişlerdir.

1933'ün başlarında Almanya'da Hitler'in iktidarı ele geçirmesiyle, Naziler "Devlet Memuriyetinin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun'u" çıkarmış, Yahudi, Sosyal Demokrat ve/veya rejim karşıtı bilim ve sanatçıları üniversitelerden ve sanat kurumlarından uzaklaştırmışlardır. Türkiye, Nasyonal Sosyalistlerin Yahudilere yönelik zulmü sırasında, Filistin yolundaki en önemli geçiş ülkesi haline gelmiş ve aynı zamanda, sürgün edilenler için yeni bir sığınak olmuştur. Yaklaşık 200 Alman bilim insanı bu yıllarda Türkiye'ye sığınmıştır (Dietrich, 1998:267).

Poelzig'e 1933'ten sonra Nazi Almanya'sında saldırılar artınca, görevlerinden ayrılmak zorunda kalmış ve 1936'da İstanbul'da, Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesör olarak göreve başlamak üzere gelmek üzereyken, felç geçirerek ölmüştür. Ancak şehir plancısı **Martin Wagner**'in Türkiye'ye gelişinde önemli etkisi olmuştur. Wagner, 1935'te İstanbul İmar Müdürlüğü'nde danışman olarak, İstanbul'un imar planına ilişkin olarak bir trafik analizi hazırlamış ve o güne kadar bu konuda Türkiye'de hazırlanmış en ciddi çalışmayı gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde de şehircilik dersleri vermiş ve Taut'un Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Fakültesine getirilmesinde de etkili olmuştur (Bilsel, 2007).

Nazilerin Avusturya'yı ilhakı sonucunda, modern mimarlık anlayışı nedeniyle **Clemens Holzmeister**, 1938 yılında Viyana Akademisinden uzaklaştırılmış ve bu olayın ardından Türkiye'ye iltica etmiştir. Diğer mimarlardan farklı olarak, Holzmeister, 1927 yılından itibaren başkent için kamu binaları tasarlamıştır. 1944 yılında Yüksek Mühendis Mektebi'nin, İstanbul Teknik Üniversitesi olarak yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol üstlenmiş ve burada ders vermiştir. Atatürk'ün emriyle, başkent Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Çalışma Bakanlığı binalarının projesini ve inşaatını üstlenmiştir. Holzmeister'in Ankara ve İstanbul'daki atölyeleri, **Max Fellerer**, **Herbert Eichholzer**, **Stephan Simony** ve **Fritz Reichl** gibi Alman mimarlara çalışma imkânı sağlamıştır.

Holzmeister, kamu binalarının yanı sıra, devlet bakanları ve başka önemli şahıslar için birçok villa inşaatı da planlamış, bazıları gerçekleştirilmemiştir. İstanbul'da inşa edilenler: Fatih Rıfki Atay Evi (1932), Eckert Evi, Emirgan (1943/44) (şekil 17), Ali Sipahi Köşkü (1946); planlama aşamasında kalanlar: Dr. Şinasi Z. Devrin Evi (1944), Sami Ozan Evi (1946), Cemil Bey Evi (1945), Prof. Dr. Murhen Evi (1946) tespit edilmiştir (Doğramacı, 2008).

Yabancıların yanında, genç Türk mimarlar da şehirlerin modernleşmesinde etkili olmuştur. Bu mimarlar 1930'lardan başlayarak modernist çizgiler taşıyan, sade, geometrik avangart mimariyi uygulamışlardır. Etkileşimin yurt dışı eğitiminden mi, Türkiye'deki yabancıların etkisinden mi

geliştiğini ayırt etmek zordur. Yine de yabancı mimarların devlete yaptıkları işlerin sonucunda, yeni mimari fikirlerin uygulanmasında ağırlıkları daha fazlaydı. Kemalistlerin sanat politikasının belli bir çizgisi yoktu. “Modernleşme” ana fikir ekseninde, çok farklı yaklaşımları olan mimarlar görevlendirilmiştir. Bu durum, açıkça tanımlanmış bir ideolojik altyapı bulunmadığı için çok sesli bir sanatsal ortama yol açmıştır.

Şekil 17. Mimar Holzmeister, Eckert Evi, Emirgan, 1944 (Doğramacı, 2008)

1930'lu yıllara kadar, Vedat Tek, Mongeri ve Kemalettin gibi mimarlar, tüm yurttaki milli eserler inşa etmekle kalmamış, üniversitelerde mimar yetiştirmeye de devam etmişlerdir. Osmanlı Canlandırmacılığı veya Neo-Klasik Türk üslubu olarak da adlandırılan Birinci Ulusal Mimarlık Akımı tarzında, Osmanlı ve Selçuklu mimari öğelerin ve süslemelerin ağırlıklı olarak cephe tasarımında kullanıldığı çok sayıda kamu binası üretilmiştir. Ancak bu üslup Atatürk'ün modern Türkiye vizyonunu yansıtmamaktaydı. Padişahlıktan cumhuriyete geçişin mimari dışavurumu olarak da, modern bir dil gerekiyordu; modern yaşam şeklinin, ihtiyaçların ve kavramların da öğretilmesi gerekiyordu. Davet edilen yabancı mimarlar bu talebe cevap veriyordu ve bu nedenle, eski seçkin mimar zümresi hızlı bir şekilde gözden düşmüştür. Yeni projelerde görevlendirilmedikleri gibi, üniversitelerdeki kürsüleri yeni gelen yabancı mimarlara verilmiştir.

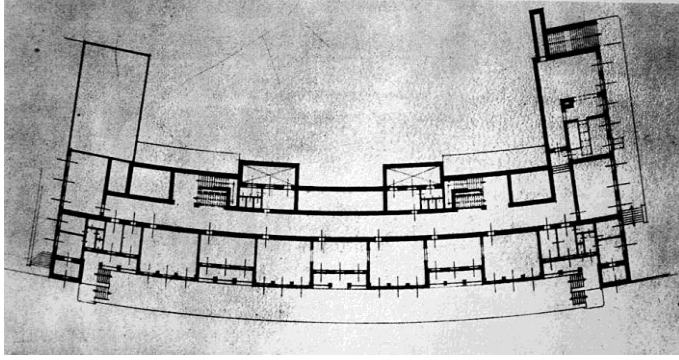
Avusturya-İsviçre kökenli **Ernst Arnold Egli**, 1924 yılında Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde Holzmeister'in asistanı olmuş ve onun tavsiyesi üzerine, 1927 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın Ankara'daki İnşaat Bölümü'ne baş mimar olarak atanmıştır.

Türkiye'de o dönemde, sadece erkeklerin girebildiği Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimar yetiştiriliyordu. 1925'te kadınların da burada okumasına imkân tanınmıştır. Mimarlık, o dönemde Türkler arasında çok itibarlı bir meslek değildi, çünkü daha çok kalfa ve ustaların yaptığı bir işti. Ülkedeki mimar eksikliğini tamamlayabilmek için Egli, ilk olarak bu algıyı Avrupa'daki normlara dayanarak, reformlarla değiştirmiştir. Egli, hocaların bireysel aktarımlarına karşın, sistemli bir öğretim programını ortaya koyarak, zorunlu uygulama ve kavramsal derslerle öğrenim programı, karmaşık proje programlarını çözümlenebilen, analiz ve proje yönetimine hakim öğrenciler yetiştirmeyi amaçlamıştır (Hızlı & Aysel, 2016). Bauhaus etkisi, temel tasarım dersi ve uygulamalı sanat dersi de Modernizmin gelişmesinde etkili olmuştur. 1930'lara gelindiğinde, önemli tüm kürsülerde Alman veya Avusturyalı hocalar ders veriyordu ve bunların etkisi günümüze kadar ulaşan mimarlık eğitiminde önemli rol oynamışlardır (Doğramacı, 2009:142).

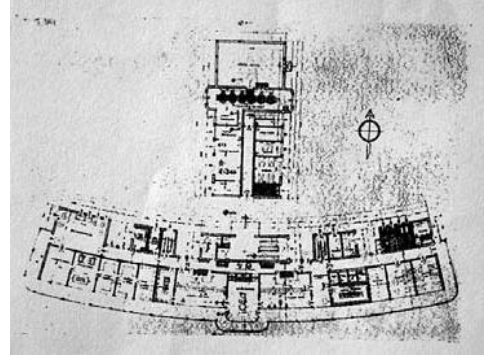
Egli için yerel ve milli yapımların geleneklerinin öğretilmesi konusu önemliydi, ancak yereli iyi tanıyarak ve analiz ederek, Türkiye'de milli bir mimariye varılabildi. Egli, Sedat Hakkı Eldem ile 1932'de, *Milli Mimarlık Semineri*'ni açmıştır. Bu seminerin başına getirilen Eldem, kaybolan mevcut sivil mimari

örneklerinin dökümünü ve incelenmesini amaç edinmiştir. Bu sayede Eldem, Türkiye’de birçok bölgeye seyahat ederek, anonim mimari örneklerin dokümantasyonunu yapma fırsatını elde etmiştir. (Egri Dönemi 1930-1936).

Yeni Cumhuriyetin hedefi, nitelikli eğitimin yapılacağı modern okul binalarının hızlı bir şekilde üretilmesiydi. Bu amaçla, Egri’yi 1930’da, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi’nin Mimarlık Fakültesi’nin yönetiminde görevlendirilmiştir. Egri’nin mimarlık eğitimi programı, metotları, çağdaş uluslararası ilkeleri esas alan bir sistemin temellerini atmıştır. Mimarlık bölümüne giriş için yetenek sınavını getirmiş, eğitim sürelerini uzatmış, süsleme ve yüzeysel cephe çalışmalarının yerine fonksiyonelliğin öne çıktığı plan ve hacim etütleri yer almıştır (Hızlı&Aysel, 2016; Alpagut, 2015). Kemalist akımın gücünün Batılı tarzda modern binalar vasıtasıyla, uluslararası kültür çevrelerinde yer etmeye çalışmasında, Egri’nin etkisi önemli olmuştur. 20. yüzyılın Modernizmin dili ve şekil 18’de Egri’nin kendi yapı anlayışının öğrenci projelerine (şekil 19) yansımalarını belirgin bir şekilde göstermektedir.

Şekil 18. Mimar Egri, Kız Lisesi Projesi Planı, Ankara, 1930 (Doğramacı, 2008)

Şekil 19. Güzel Sanatlar Akademisi, Egri Atölyesinde bir Öğrenci Sanatoryum Projesi, 1930 (Doğramacı, 2008)

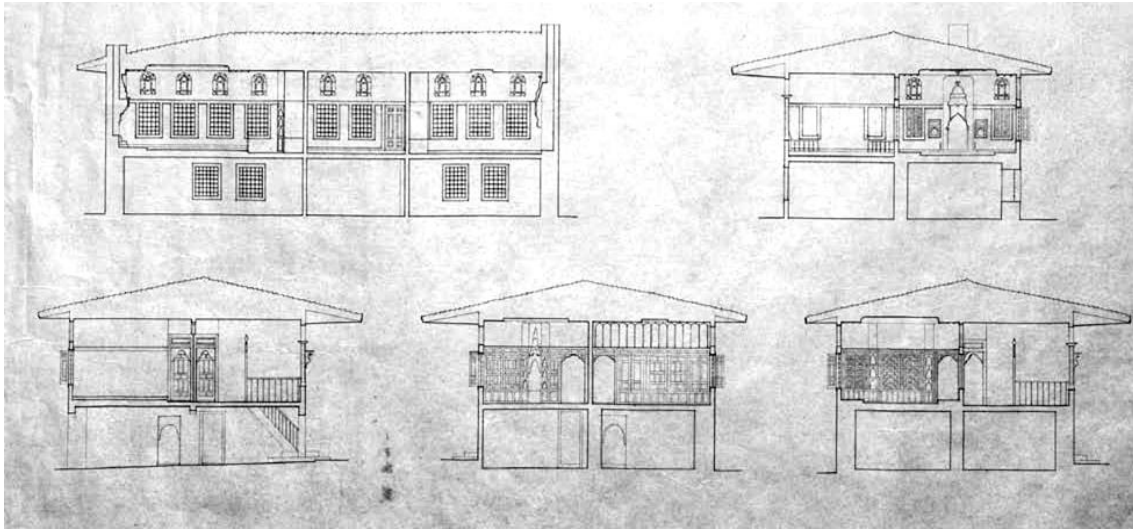
Egri’nin İstanbul’daki tek eseri Ragıp Devres Villası’dır (şekil 20). Bu yapı, açık çevreleyen balkonları, düz çatısı ve panoramik pencereleriyle klasik Türk Evi’ne bir tezat oluşturmaktaydı. Ama esas kopuş iç mekanlarda kendini göstermiştir. Haremlik ve selamlık olan ayırım ortadan kalkmıştır. Osmanlı’nın üst sınıfı 19. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa tarzı yaşam şeklini benimsemeye başlamış olsa da, köklü toplumsal değişim 1923’ten sonra gerçekleşmiştir. İç mekan tasarımında Egri’nin, Adolf Loos’un Müller Evi’nden (şekil 21) etkilenmiş olduğu görülmektedir (Doğramacı, 2008).

Şekil 20. Mimar Egri, Ragıp Devres Villası, Bebek, 1932 (URL 13)

Şekil 21. Mimar Adolf Loos, Villa Müller Prag, 1930 (URL 14)

Şekil 22. Güzel Sanatlar Akademisi, Egli Dönemi, Ulusal Mimari Seminerinden bir Öğrenci Projesi, 1935'ten önce (Doğramacı, 2008)

Türk kültürü ve mimarlığı hakkında da araştırmalar yapan Egli, Milli Mimari Seminerlerine vesile olmuş ve 1940'larda, İkinci Ulusal Mimarlık akımının gelişmesine katkı sağlamıştır (şekil 22). Egli, İnşaat Dairesi'nden istifa etmesinden sonra, önce **Robert Vorhoelzer** ve daha sonra 1936-38 yılları arasında Taut bu görevi üstlenmişlerdir. **Erich Zimmermann, Franz Hillinger, Wilhelm Schütte, Margrete Schütte-Lihotzky, Hans Grimm (veya Friedrich E. Grimm)** ve **Paul Hoffman**, burada uzman olarak görev yapan mimarlardır. Vorhoelzer, 1939'da Bonatz'ın tavsiyesi üzerine, ölen Taut'un yerine İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin mimarlık bölümünün başına geçmiştir.

1924'ten itibaren GEHAG tasarım ofisinde yöneticilik yapan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vatandaşı **Franz Hillinger**'in, dünya kültür mirası ilan edilen Berlin'deki 'Carl Legien Konut Sitesi' önemli eserleri arasındadır. Davet üzerine 1937'de Türkiye'ye gelmiş, Milli Eğitim Bakanlığı İnşaat Bölümü'nde çalışmış ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde şef asistan olarak ders vermiştir. Hillinger, Berlin'den beri Taut ile çalışmış ve Taut'un ofisinde proje müdürü olduğu için, onun ölümünden sonra tüm projelerini tamamlamıştır. Hillinger ayrıca Holzmeister'in şantiye şefliğini de yapmıştır (Kopuz, 2018). Mimar ve şehir planlamacısı Bruno Taut 'çağdaş mimarlığın' en tanınmış

temsilcisiydi. 1920'li yıllarda GEHAG'ın baş mimarı olarak Berlin bölgesinde Wagner ile çalıştığı 'Hufeisensiedlung' ve sonra da 'Onkel Toms Hütte' adlı konut projeleriyle öne çıkmıştır. 1936'dan, vefat ettiği 1938 yılına kadar İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesör olarak görev yapmıştır. Aynı dönemde Mimarlık Bölümü Başkanlığı yaptı ve Milli Eğitim Bakanlığı İnşaat Bölümü'nde görev almıştır. Sadece iki yılda çok sayıda eserin yanında, 1938 yılında '*Mimari Bilgisi*' adlı kitap ile mimarlık öğretilerine katkı sunmuştur. Taut'un öğretim metodu, teori ve uygulamayı birleştiriyordu ve öğrencilerine üzerinde çalıştığı projelerde çalışma imkânı vererek çok daha kapsamlı bir eğitim sunmuştur. Taut, ayrıca çok deneyimli bir okul mimarıydı, yenilikçi eğitimin eğitimbilimsel bir yenileştirme düzenlemesini temel alan okullar tasarlamıştır (Sarıaslan, 2018). Taut, yerel olmayan ve iklimsel koşulları göz ardı eden, salt soyut modernizmi eleştirmiş, mimarlık teorisinde fonksiyonelliğin önemine vurgu yapmıştır.

1939 yılında Türkiye'ye gelen şehircilik uzmanı **Gustav Oelsner**, İstanbul'daki Yüksek Mühendis Okulu'nda görev almış, 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştüğünde, Mimarlık Fakültesi Şehircilik Kürsüsünün başına geçmiştir. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde, o dönemde ders veren Alman hocalar Oelsner'in dışında, Holzmeister ve Bonatz olmuştur (Üstün & Özçiftçi, 2023:8).

Alman heykeltıraş **Rudolf Belling**, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Heykel bölümünün başkanlığına getirilmesiyle anıt heykel eğitimini başlatmış, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde modelaj dersleri vermiştir. Şehir Plancısı **Hermann Ehlgötz**, 1933 yılında davetli olarak katıldığı İstanbul'un planlamasıyla ilgili şehir planlama yarışmasını kazanmıştır. Ehlgötz, liman için Anadolu Demiryolları'yla ilişkisi açısından en uygun konum olarak Haydarpaşa'yı önermiştir ve tarihi yarımada dokusunun korunmasının önemini vurgulamıştır. Nasyonal Sosyalistlerine benzer stadyum kültüne atıfla Ehlgötz, tarihi sur duvarlarına yakın, hatırı sayılır büyük boyutlarda bir spor sahası da planlamıştır. Kazanan proje uygulanmamış, yerine 1935 ile 1951 yılları arasında Henry Prost'a, İstanbul Nazım Planı hazırlanmıştır.

Avusturyalı mimarlar **Ines Victoria Maier** ve **Herbert Eichholzer**, 1926 yılından sonra komünist gruplara üye olmuş ve 1938 yılında Avusturya'nın Almanya'ya ilhakına karşı bildiriler yayınlayınca, ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Holzmeister'in yanında Tarabya'daki ofiste çalışmalara katılmıştır. Avusturya'ya döndüklerinde, komünist aktivitelerinden dolayı 1943'te idam edilmişlerdir (Bachleitner, 2019).

20. yüzyıl endüstri binaları konusundaki en önemli mimarların başında gelen **Werner Issel**, 1906 ile 1966 yılları arasında değişen teknolojilere paralel, ağırlıklı olarak Almanya'da enerji santralleri tasarlamış, uygulanmasını temin etmiş ve enerji santrallerinin el işçiliğinden mühendislik tekniği yöntemlerine geçişini sağlamıştır. İnşa ettiği projeler arasında Ankara'da yer alan Maltepe Hava Gazı Fabrikası da vardır (Atalay, 2020).

Nasyonal Sosyalizm zamanında otoyolların yapımının yanı sıra mimar ve mühendislerin eğitimiyle meşgul olan **Bonatz**, 1939-1943 yılları arasında Albert Speer ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Emniyet Müdürlüğü gibi bazı planlama işlerini hazırlamıştır. Bonatz, 1943 yılında Almanya'yı terk ederek Türkiye'ye yerleştikten sonra, Almanya'da yanında çalışmış olan Ongan ve çok sayıda Türk mimar ile okul projeleri üretmiştir. Genç mimarlara tecrübesini aktarırken, kendi dillerini geliştirebilmelerini sağlamak ve mimarlık faaliyetlerinin düzeyini arttırmayı umuyordu. Bonatz, Anıtkabir proje seçiminde jüri üyeliği ve Türk Kültür Bakanlığı danışmanı olarak görev yapmıştır. 1946'dan 1955'e kadar profesör olarak İTÜ'de ders vermiş ve İkinci Ulusal Mimarlık Akımını desteklemiştir. Bu akım, Bonatz, Eldem ve Onat öncülüğünde 1940'lı yıllarda etkin olmuştur. Buna göre, milli mimari öğeler tekrar ele alınmış, geleneksel Türk evinin özellikleri de bu akımın kaynağı

olmuş ve modern mimari ile sentezlenerek, yeni milli bir tarz oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bruno Taut, Akademi'nin başına geldiğinde (Taut Dönemi 1936-38), 95 mimarlık öğrencisi bulunuyordu. Wagner de aynı dönemde şehircilik kürsüsünde ders veriyordu. Taut, Egli'nin başlattığı reformları daha da ileri götürmek arzusundaydı. Bauhaus ekolüne atıfla öğretim metotlarında değişiklikler yapmış, grup çalışmaları ve saha gezileri ile mimarlık pratiğine daha yakın, gerçekçi ve verimli bir metot geliştirmeye çalışmıştır. Ekolünde, yerel mimari unsurlarıyla Batılı Modernizmin sentezini destekliyordu (Güner, 2014). Aynı zamanda Egli gibi, kendi mimarlık ofisinde de seçilmiş öğrencileriyle proje çalışmaları sürdürmüştür. Eldem, Holtay, Handan, Bilen Kömürcüoğlu Taut'un yetiştirdiği isimlerden sadece bazılarıdır. İstanbul'da bilinen, sadece kendi evi (Şekil 23) ve Ortaköy'de başka bir konut projesinin dışında, Atatürk'ün katalofkını da tasarlamıştır.

Şekil 23. Taut Evi (URL 15)

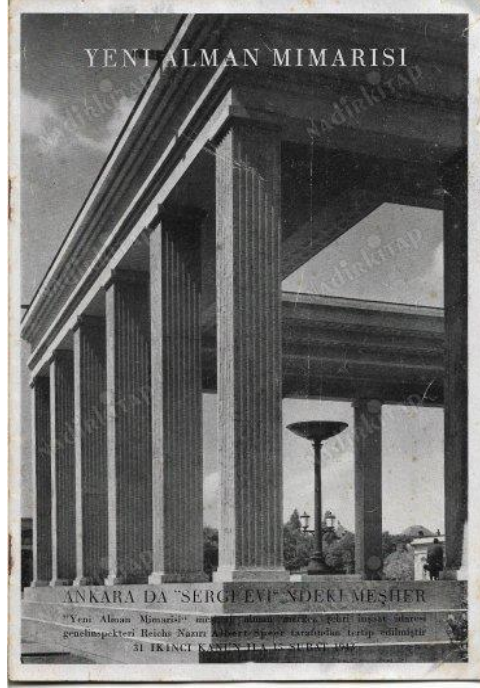
Willhelm Schütte, *Arkitekt* dergisinde yayınlanan makalelerinden, öğrencilerinin mimarlık teorisi eğitimleri konusuna önem verdiğini göstermektedir.ERCÜMENT TARCAN, MUHLİS TÜRKMEN VE UTARIT İZGİ öğrencileri arasındaydı. Schütte, 1944 yılında birçok başka Avusturyalı gibi bir yıllığına enterne edilmiştir. Döndükten sonra 1947 yılına kadar Akademi'de görevini sürdürmüştür.

Vorhoelzer, Taut'un ölümü üzerine, 1939'da Akademi'deki mimarlık bölümü şefi olarak görevini devralmıştır, ancak İmar Bürosu'nun yönetimi ona verilmemiştir. Dolayısıyla, pratik mimarlık öğretisini devam ettirememiştir. Diğer gelenlerden farklı olarak, Nazi Almanyası'na sempati ile yaklaşıyordu ve Almanya'dan izin alınarak görevlendirilmiştir. Vorhoelzer, bir entrika sonucu casusluk suçlamasıyla tutuklanmış, Alman büyükelçisinin girişimiyle serbest kaldıktan kısa bir süre sonra, 1941 yılında istifa edip ülkesine dönmüştür (Doğramacı, 2009:165).

1930'lu yıllardan sonra, proje yarışmalarında Türkler'in davet edilmemesi, katılabildikleri yarışmalarda jüri üyelerinin yabancı ağırlıklı olması, kamu yapılarının büyük bölümünün yabancılar tarafından yapılması ve kişisel kıskançlıklar, gittikçe yabancılara karşı tepkilerin artmasına ve buna paralel savaşın getirdiği ekonomik zorluklarla birleşince, milli değerlerin yükselmesine neden olmuştur. Atatürk'ün ölümüyle hem Türkiye'nin kaderi hem de yabancı mimarların kaderi değişmiş, destekçilerini ve işverenlerini kaybetmişlerdi.

1930'ların Almanya'sında Bauhaus'un etkisi sürerken, Nazi rejiminin mutlak siyasi gücünün ifadesi olarak anıtsal, neoklasik, Avrupa yapı tipolojisi ve morfolojiye dayandırdıklarını iddia ettikleri bir mimari üslup ortaya çıkmıştır. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'in girişimiyle, Nazi mimari anlayışının propagandası amacıyla Ankara'da ve İstanbul'da sergiler (Şekil 24) açılmıştır. Bu

sergilerde, felsefesini “güç” ten alan “Yeni Alman Mimari” anlayışının tanıtımı ve propagandası yapılmıştır; Bonatz da sergiye refakat etmiş ve makalelerle desteklemiştir (Küçük, 2018). Sade, anıtsal simetri, az sayıda dekoratif öğeler ve baskın taş cephelerle yenilmezlik ve ihtişam duygusu verilmek istenmiştir. Türkiye’deki mimarlar o dönemde bu akımdan etkilenmişlerdir.

Şekil 24. Yeni Alman Mimari Sergisi Afışı (URL.16)

2. 1950’ten sonra Alman mimarlık etkinlikleri:

1946’da İsmet İnönü tek partili sistemin sonunu getirmiş ve 1950 seçimlerinde değişen siyasi ortamda, mimaride de yeni oluşumlar başlamıştır. Anıtsal kamu binalarının yapımı yerine, İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan beri Türkiye’nin politik ortağı olan Amerika’nın ekonomik liberalizm modeline dayanan, yeni bir tarz öne çıkmıştır. Bunun bir yansıması olarak, 1956 yılında Amerikan prensibine dayanan ve Pennsylvania Üniversitesi ile yakın iş birliği içinde, Orta Doğu Teknik Üniversitesi [ODTÜ] Ankara’da kurulmuştur. Menderes’in 27 Ocak 1954’te çıkardığı ve bugün de yürürlükte olan 6235 Sayılı Kanun ile, yabancı mimarların Türkiye’de bağımsız çalışmaları yasaklanmıştır. Holzmeister ve Bonatz aynı yıl ülkeyi terk etmişlerdir.

Türkiye’de 1950’ler, özel sektörün güçlenmesiyle mimari ve sanatta Amerikan Modernizmi’nin öne çıktığı ve benimsendiği bir dönemdir. Eğitimde Alman döneminin kalıntıları sürse de, Amerikan etkileri öne çıkmaya başlamıştır. Sedat Hakkı Eldem’in Amerikan Skidmore, Owings ve Merrill ortaklığı ile 1950’de, İstanbul’da Hilton oteli, 1951 de Abdurrahman Hancı ve Turgut Cansever’in iş birliği ile Büyükkada Anadolu Kulübü Oteli ilk örneklerdendir. Yine de, İstanbul’da Alman mimarlara görevler verilmekteydi. 1958 yılında Hitler’in eski mimarlarından Paul **Schmitthener** Galatasaray’daki Yapı Kredi binasını tasarlamış, 1952’de Bonatz’ın eski öğrencisi olan **Wilhelm Tiedje** İTÜ’de iki yıl ders vermiş, 1957’de burada yine Bonatz’ın eski öğrencisi **Rolf Gutbrodt** ders vermiştir. Tiedje, **Gerhard Graubner**, **Wilhelm Landzettel** ve **Walter Frodl** gibi geçmişte NSDAP ile ilişkisi/üyeliği olanların dışında **Hans Koepf**, **Paul Dietrich “Diez” Brandi**, **Jürgen Joedicke**, kendi alanlarında kısa dönemlerde ders vermişlerdir. Alman mimarların sayısı ve İstanbul’da geçirdikleri sürelerin de kısalığı nedeniyle etkileri 60’ların sonunda iyice azalmıştır. Önceki bölümlerde belirtilen mimar ve mühendisler **Tablo 1’de** kolay izlenebilmesi için özetlenmiştir. Ayrıca yerleri tespit edilebilen eserler şekil 25’teki haritada işaretlenmiştir.

Tablo 1. Alman, Avusturya ve İsviçreli Mimar ve Mühendislerinin İstanbul'daki Etkinlikleri

ALMAN, AVUSTURYALI VE İSVİÇRELİ MİMAR VE MÜHENDİSLERİN İSTANBUL'DAKİ ETKİNLİKLERİ

		O S M A N L I D Ö N E M İ			
		MİMAR / MÜHENDİS	YILLAR / İŞLER		
XVIII. YY ve XIX. YY BAŞI		Antoine-Ignace MELLING (1763-1831)	Türkiye yılları ● 1784-1802	*Beşiktaş Sultan sarayı genişletilmesinin denetimi, *bir galeri *Sarayın Hasodası, *Boğaz kıyı şeridini tasarlaması, *Şerifler Yalısı(Emirgan), *İpsilanti Yalısı (Tarabya), * Mavi Saray (Kandıllı)	
		Helmuth von MOLTKE (1800-1891)	Türkiye yılları ● 1835-1839	İstanbul'un ilk imar planı 1837, * topoğrafik çalışmalar, *askeri amaçlı raporlar, *plan ve haritalar, * Mecidiye Nişanı	
		Gaspere FOSSATI (1809-1883)	Türkiye yılları ● 1836-1858	RESMİ YAPILAR: *Bab-ı Seraskeri Hastanesi, *Kışlay-İ Hümayun, *Bekirağa Bölüğü, *Eminönü Karakolu, *Arz Odası (Babiali), *Darülfünun Binası, *Hazine-i Evrak Binası, *Mektep-i Sanayi, *Telgrafhane-i Amire, *Askeri Yapılar (Maslak)	
		Guisepe FOSSATI (1822-1891)	● ?	RESTORASYON VE EK YAPILAR: Ayasofya Restorasyonu, *Hünkar Mahfili, *Kas-ı Hümayun, *Hünkar Girişi, *Ayasofya Muvakkithanesi, *Aynalıkavak Kasrı Restorasyonu, *Kaskatlı Rokoko Pavyon (Kağıthane), *Reşit Paşa Türbesi	
		Virgilio FOSSATI (?)	● ?	ELÇİLİKLER: Rus Elçiliği, *Venedig Sarayı Restorasyonu, *Hollanda Elçiliği, *İspanyol Elçiliği, *İran Elçiliği, *Casa D'Italia, *Venedig Sarayı Büyütülmesi, KİLİSELER: San Pietro Kilisesi, *St- Esprit Kilisesi, *Protestan Kilisesi, *İsa Kilisesi, *Benedetto Kilisesi, TİYATROLAR: *Saray Tiyatrosu, *Naum Tiyatrosu, *Bir başka Tiyatro projesi, KONUTLAR: *Reşit Paşa Sahil Sarayı, *Cafe Pio IX, *Dışişleri Bakanlığı Köşk, *Kamil Bey Evi, *Venedig stilinde Boğaz'da Villa, *SG. Ottoni Evi, *Cafe Bilardo Salonu, *SG. Pedemonte Evi, *Şevket Bey Evi Harem Dairesi, *Fuad Bey Kir Evi, *Baltalimanı Hünkar Dairesi, *Samos Prensi Kir Evi, *SG Petrocchino Evi ilave Köşk, *Ömer Paşa Yalısı, *Beylerbeyi Evkaf Nazırı Hasip Paşa Yalısı'nda Köşk, *Dr. Spadaro Evi, *Bir İtalyan Evi, *Della Suda Evi, Bir Müslüman Evi, DİĞER: Sultanahmet Düzenleme-Koruma Planı,*Denizcilik Acentesi, *Pera-Büyükdere, Demiryolu Projesi, *Tanzimat Anıtı projesi-gerçekleşmemiş, *Sarayburnu Anıtsal İskele Proj., *Sarayburnu-Ëyüp ve Tophane-Hasköy arası rıhtımlar projesi -gerçekleşmemiş, Hipodrom Anıtlarının Onarımı için proje- gerçekleştirilmemiş Kaynak: (Can,C. 2020; Say 2015)	
1870 - 1918 GEÇ OSMANLI DÖNEMİ		Wilhelm von PRESSEL (1821-1902)	Türkiye yılları ● 1869-1902	İstanbul-İzmit Trenyolu	
		Hubert GOEBBELS (1834-1874)	Türkiye yılları ● 1870-1874	*Alman Hastanesi (Sıraselviler), *Alman Büyükelçilik (Gümüşsuyu), *ilk Teutonia Binası (yandı)	
		SUFFRIAN (?)	Türkiye yılları ● 1870-1874?	*Alman Büyükelçiliği -Goebbels ile	
		Wilhelm DÖRPFELD (1853-1940)	Türkiye yılları ● 1880-1884?	Alman Yazlık Sefarethanesi-uygulama projeleri(Tarabya) 1880-1884	
		Armin WEG(E)NER (1850-1917)	Türkiye yılları ● 1885-87?	*ilk Teutonia Binası (yandı), Alman Yazlık Sefarethanesi bir kısım inşaatı (Tarabya)	
		Albert KORTÜM (1845-1921)	Türkiye yılları ● 1874-1877	*Alman Hastanesi, *Alman Büyükelçilik (Gümüşsuyu)	
		M. F. CUMIN (?)	Türkiye yılları ● ?-1871-?	*İlk laik Alman Okulu(Kuledibi -Beyoğlu) yıkıldı	
		HIRZEL (?)	Türkiye yılları ● ?1875-?	*ilk Teutonia Binası (yandı),	
		Franz HUMANN (?)	Türkiye yılları ● 1888-1911	* Sirkeci Gar Binası, *Deutsche Bank (Sirkeci), *Moltke Anıtı, *Sarayburnu Antrepoları, *Rumeli Hanı, * Ragıp Paşa Köşkü (Caddebostan), *Tevhide Hanım Köşkü (Caddebostan), *Afrika Hanı, *Anadolu Hanı, *Gerçekleşmeyen Hapishane Projesi (Yedikule), *Mühendis Mektebi ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da Profesör olarak çalışmıştır	
		Alfred GAEDERTZ (1853-1907)	Türkiye yılları ● 1888-1897	* Teutonia Binası (Şahkulu -Beyoğlu)	
		Heinrich August MEISSNER Paşa (1862-1940)	Türkiye yılları ● 1887-1918 1924-1940	* 1896 Demiryolları Bilim Kuruluna Atandı*demiryolu hatlarının inşaat ve bakımı, * tren istasyon binaları, *İstanbul Teknik Üniversitesi'nde demiryolu inşaatı kürsüsünde öğretim üyeliği, 1925 patlamada zarar görmüş Haydarpaşa Gar'ın restorasyonundan sorumlu	
		Hermann GALEWSKI (?)	Türkiye yılları ● ?-1904-?	Meissner'in yardımcısı	
		Dr. Otto KAPP von Gülstein (1853-1920)	Türkiye yılları ● 1889-1899	* Alman Lisesi, * Teutonia Binası, *tren istasyonların tasarımı ve yapımı	
		GROTH (?)	Türkiye yılları ● 1893?	*Protestan Kilisesi	
		(?Franz von?) PELSNER-BEHRENSBERG (?)	Türkiye yılları ● 1894?	*Alman Büyükelçiliği Yenilemesi	
	August TIEDE (1834-1911)	● 1897	*Alman Okulu (Almanya'dan yapılan proje)		
	Ferdinand Hermann Arnold MÜNZERBERGER (1846-1924)	● 1899-1901	*Kayser Wilhelm II Çeşmesi (Sultanahmet)		
	Max SPITTA (1842-1902)	Türkiye yılları ● 1899-1901	*Istanbul ve Konya ofisin bir dönem müdürü, tren istasyonların tasarımı ve yapımı, *1896 2. sınıf Mecidiye Nişanı, *1905 altın liyakat nişanı		
	Konrad Wilhelm SCHEELE (1872-1938)	● 1899-1901			
	CARLITZIK (?)	Türkiye yılları ● 1893-1909			
	Friedrich Anton Ernst MACKENSEN (1840-1909)	● 1893-1909			

MİMAR / MÜHENDİS | YILLAR / İŞLER

MİMAR / MÜHENDİS	YILLAR / İŞLER
Hellmuth Robert Julius CUNO (1867-1951)	Türkiye yılları 1905-1915 *Haydarpaşa Garı, *Alman Protestan Kilisesi Yenilemesi (1911) *Alman Okul (Haydarpaşa), * Alman Hastanesi ilave inşaat, *Haydarpaşa civarında başka yapılar (Sünget Apartmanı, Kral Ayyıldız Apartmanı, Kehribarcı Apartmanı, Richter/Cuno Evi, Demiryollarının Yapı İnşaat Ofisinde yönetici olarak çalışmıştır (1905-1914), Alman Elçiliğin renovasyonlarının inşaat proje müdürlüğü, * Osmanlı Evkaf Müdürlüğü ve başka resmi yapıların projelendirme ve uygulaması Cuno yönetimindeki P.Holzmann Ofisi'nde yapılmıştır.
Otto Karl Friedrich Johann Kühlmann ismi 1889 değişmiş RITTER VON KÜHLMANN (1834-1915)	Türkiye yılları 1906-1908 *Haydarpaşa Garı ?
Otto RICHTER (?)	Türkiye yılları ?-1918-? *Haydarpaşa Garı ?, *1918 den itibaren P.Holzmann ofisinde inşaat müdürü
Eduard HUGUENIN (1856-1926)	Türkiye yılları 1890-1917 *Haydarpaşa limanı projesi, *liman işletmeleri müdürü (1908-1917), * Bostancı'da kendi evi (1903)
Kurt ZANDER (?)	Türkiye yılları 1897-1903? *Haydarpaşa limanı projesi, * Anadolu Demiryolları Projesinin Müdürü
WALDORP (?)	Türkiye yılları ? *Haydarpaşa Liman İnşaatı
Hermann RITTER (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar
Hans OSWALT (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar
Willy SCMIDT (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar
K. HILLENBRAND (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar
Ludwig GERHARD (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar, bir dönem Imhoff'un yardımcısı
HESSLER (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar
SANDREUTER (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar
H.SCHICK (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar
W. APPEL (?)	Türkiye yılları 1895-? P.Holzmann ofisinde mimar
HAGENBECK (?)	Türkiye yılları ?-1897-? P.Holzmann ofisinde mimar
Ernst PFISTER (?)	P.Holzmann ofisinde mimar
Emil Julius İMHOF (?)	Türkiye yılları ? 1911-? Imhoff 1926' dan sonrasında İstanbul'da Demiryollarının Yapı İnşaat Ofisinde yönetici olarak çalışmıştır *Alman Protestan Kilisesi Yenilemesi (1911)
HEISS (?)	P.Holzmann ofisinde mimar
Johann HERZOG (?)	P.Holzmann ofisinde mimar, bir dönem Imhoff'un yardımcısı
Karl KELLERMANN (?)	Türkiye yılları ?-1812-? P.Holzmann ofisinde mimar * Cuno'nun yardımcılarında
Gottfried HAMM (?)	Türkiye yılları ?- P.Holzmann ofisinde mimar * Imhoff'un yardımcılarında
Christian JUNG (?)	Türkiye yılları ?- P.Holzmann ofisinde mimar * Imhoff'un yardımcılarında
Alexander von NEUMANN (1861-1947)	Türkiye yılları > 1908-1910 *Ziraat Bankası (Karaköy)
Ernst GOTTHILF (1865-1950)	
Eugen RÜCKGAUER (1870-1943)	1914-1919 Demiryollarının Yapı İnşaat Ofisinde yönetici olarak çalışmıştır (1914-1918)
Albert JENKE (?)	1918-1926 ? Demiryollarının Yapı İnşaat Ofisinde yönetici olarak çalışmıştır (?-1926)
Karl Otto SCHWATLO (1867-1954)	Türkiye yılları 1901 ? *Alman Lisesi Ek Bina (1901) *Alman Okulu (Haydarpaşa)
Albert KADO (?)	1911-1914 ? 1915'te tekrar Türkiye'ye gönderilir
Konrad LEHMANN (?)	Türkiye yılları 1912-1918 *Alman Büyükelçiliği Yenilemesi (1914-1918)

CUMHURİYET DÖNEMİ

Ernst Arnold EGLI (1893-1974)	Türkiye yılları 1927-1938 Ragıp Devres Villası, Bebek Bâb-ı Meşihat'ın (İst. Müftülüğü), Süleymaniye 1930-1936 İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık Bölümü Başkanı
Prof. Clemens HOLZMEISTER (1886-1983)	Türkiye yılları 1927-1954 1940-1949 İstanbul Teknik Üniversitesi, Fatih Rıfık Atay Evi (1932), Eckert Evi, Emirgan (1943/44), Ali Sipahi Köşkü (1946); planlama aşamasında kalanlar: Dr. Şinasi Z. Devrin Evi (1944), Sami Ozan Evi (1946), Cemil Bey Evi (1945), Prof. Dr. Murhen Evi (1946)
Philipp GINTHER (1905-1991)	Türkiye yılları 1927-1937 1936-1937 İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Dahili Mimar ve Tezyini Sanatlar, İstanbul'da konut yapıları
Prof. Dr. Martin WAGNER (1885-1957)	Türkiye yılları 1935-1938 İstanbul İmar Planlaması (gerçekleşmedi), İstanbul sirkülasyon analizi, 1936-1937 İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık Şehirlik Böl.
Martin ELSAESSER (1884-1957)	Türkiye yılları 1935-1940? İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü, "Mimarlık Bilgisi" adlı kitap

MİMAR/MÜHENDİS YILLAR / İŞLER

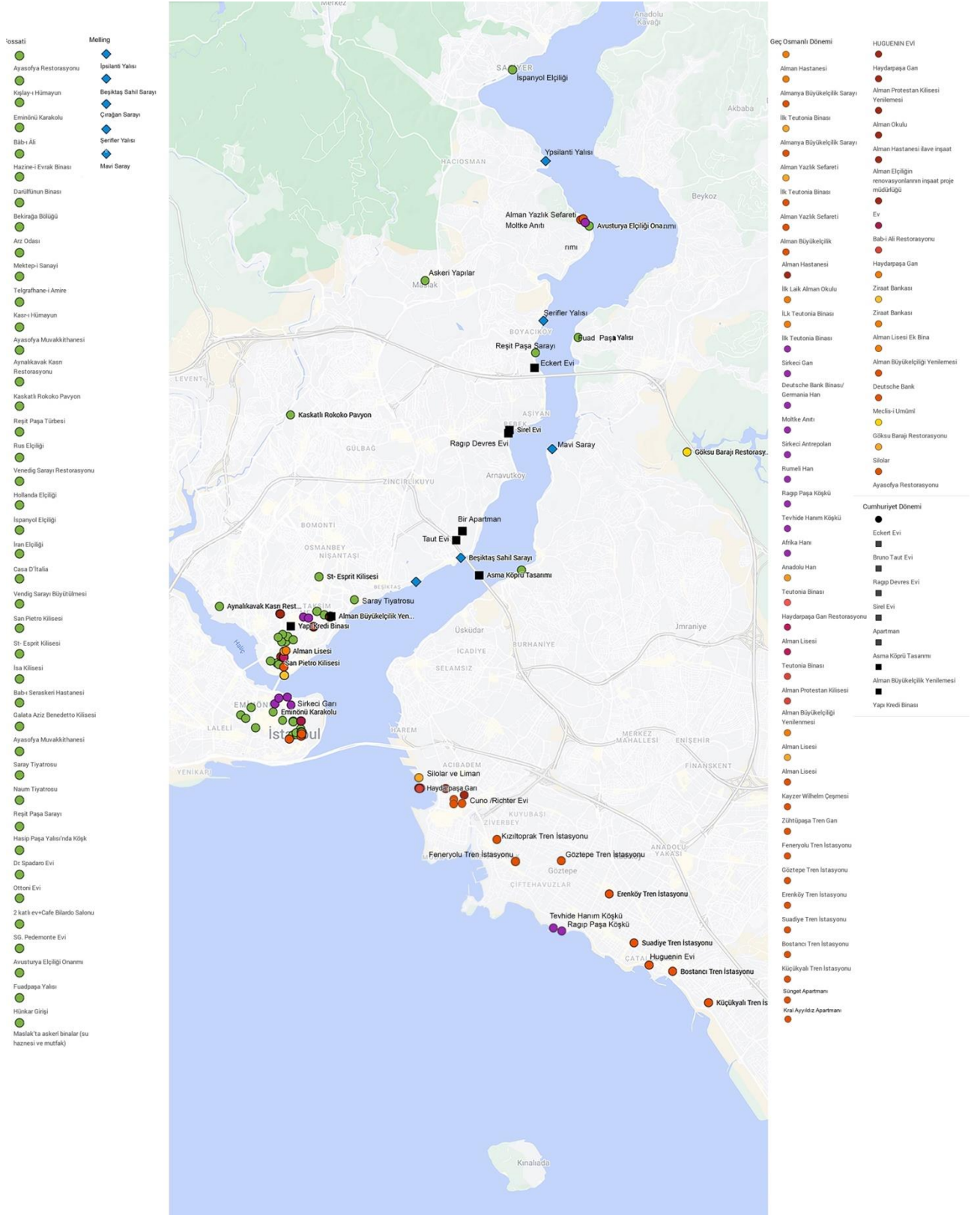
MİMAR/MÜHENDİS	YILLAR / İŞLER
Erich ZIMMERMANN (1887-?)	Türkiye yılları 1936-1939 1936-1939 Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık
Prof. Bruno Julius Florian TAUT (1880-1938)	Türkiye yılları 1936-1938 Taut Evi, Ortaköy İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık Bölümü
Franz HILLINGER (1895-1973)	Türkiye yılları 1937-1940 İstanbul Üniversitesi Kimya Enstitüsü projesi 1937-1939 Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık Bölümü, TAUT'un ölümünden sonra yarım kalan işlerini tamamlamıştır. 1952-1955
Prof. Rudolf BELLING (1886-1972)	Türkiye yılları 1937-1966 1937-1952 İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Heykel Bölümü Başkanı, 1951-1965 İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fak. 1937-1943
Friedrich E. GRIMM (1884-?)	Türkiye yılları 1937-1943 İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık Bölümü, TAUT'un ölümünden sonra yarım kalan işlerini tamamlamıştır.
Margarete SCHÜTTE-LIHOTZKY (1897-2000)	Türkiye yılları 1938-1941 Planlama aşamasında kalmış Nusret Evcen Evi (İstanbul) Dr Kemal Özsan Evi (İstanbul), Cumhuriyetin 15. yıldönümü kutlamaları için geçici anıt, 1938-1939 Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık Bölümü
Prof. Wilhelm SCHÜTTE (1900-1968)	Türkiye yılları 1938-1946 Cumhuriyetin 15. yıldönümü kutlamaları için geçici anıt, 1938-1946 Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık
Prof. Robert VORHOELZER (1884-1954)	Türkiye yılları 1939-1941 Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık Kürsü Başkanı
Ord.Prof.Dr.Gustav OELSNER (1879-1956)	Türkiye yılları 1939-1949 1939-1949 İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehircilik Kürsüsü 1943-1949 İst.Güzel Sanatlar Akademisi, Mimarlık Böl.Başkanı
Herbert Eichholzer (1903-1943)	Türkiye yılları ?1938-1940 Holzmeister'in imar bürosunda çalışmıştır
Stephan SIMONY (1903-1971)	Türkiye yılları 1938-1944 Holzmeister'in imar bürosunda çalışmıştır 1940 İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümünde
Ernst MUNDT (1905-1994)	Türkiye yılları ?1937-?1938 TAUT'un asistanı
Ines Victoria MAIER (1912-1943)	Türkiye yılları ?1938-1940 Holzmeister'in imar bürosunda çalışmıştır
Fritz REICHL (1890-1959)	Türkiye yılları 1939-1946 Holzmeister'in imar bürosunu yönetmiştir
Prof. Paul BONATZ (1877-1956)	Türkiye yılları 1943-1954 Sirel Evi (Bebek), Ortaköy'de apartman, Teknik Öğretim Müsteşarlığı Yapı Bürosu mimarlık danışmanlığı, Taşköprü onarımı (1948-1950), İstanbul Boğaziçi için Asma Köprü Tasarımı (1951)15 yıl sonra önerisi gerçekleştirilir. 1946-1954 İstanbul Teknik Üniversitesi, profesör
Ord.Prof.Wilhelm Karl TIEDJE (1898-1987)	Türkiye yılları 1952-1953 İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Gerhard Moritz GRAUBNER (1899-1970)	Türkiye yılları 1953-19? İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık
Prof. Paul Dietrich „Diez“ BRANDI (1901-1985)	Türkiye yılları 1952-? İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü
Paul SCHMITTHENNER (1884-1972)	Türkiye yılları 1958? Yapı Kredi Binası, Galatasaray-Beyoğlu
Prof. Dr.-Ing. Dr. h.c. Hans KOEPF (1916-1994)	Türkiye yılları 1961 İstanbul Teknik Üniversitesi, (Mimarlık ve sanat tarihçisi)
Prof. Dr.-Ing.Jürgen JOEDICKE (1925-2015)	Türkiye yılları 1963-64? İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü
Wilhelm LANDZETTEL (1926-1995)	Türkiye yılları 1968-70? İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü
Rolf GUTBROD (1910-999)	Türkiye yılları 1957-1959 İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü
Prof. Dr. Walter FRODL (1908-1994)	Türkiye yılları 1968-70? İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Koruma ve Restorasyon
Josef JORATSCHEK (?)	Türkiye yılları 1980 Alman Büyükelçiliği Yenilemesi
Kurt NOWAK (?)	Türkiye yılları 1980 Alman Büyükelçiliği Yenilemesi

NOTLAR "?" Tarihler tespit edilememiştir.

Erken Cumhuriyet Döneminde Mimarlar ANKARA'da eser üretmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'a yapılan yatırımlar durduğu için, yapılan resmi yapı sayısı hiç yoktur, özel yapıların inşaatında da az sayıda yabancı dahi tespit edilebilmiştir. Yabancılar, bu dönemde üniversitelerin kuruluş ve geliştirilmesinde aktif rol almışlardır.

1950'lerden sonra tespit edebildiğimiz bir eserin dışında, üniversitede ders vermişlerdir.

Bilgiler bir çok farklı veri tabanından elde edilmiştir. Tüm erim adresleri kaynakçada belirtilmiştir.

Şekil 25. İstanbul'daki Germanofon Mimari Eserler

SONUÇ:

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan İstanbul'da, Avrupalı mimarların kent peyzajı üzerinde etkileri olduğu görülmüştür. Çalışma kapsamında 19-20. yüzyılları arasındaki Almanca konuşan ülkelerin mimarlarının İstanbul'daki etkileşimleri ele alınmıştır. 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Barok, Rokoko ve antik döneme artan ilgiden doğan Neoklasizm tarzı, Osmanlı elitlerinin yeni estetik yaklaşımlara ilgi duymasıyla, paralel olarak Sultan III. Ahmet (1703-1730) zamanından itibaren etkisini göstermiştir. Avrupalı tarzların Osmanlı mimarisi ile birleşmesi "Osmanlı Baroğu" olarak adlandırılan üslubu ortaya çıkarmıştır. Barok, Osmanlı'da dini mimaride planlarda büyük ölçüde bir etki yapmamış, üst yapı, cephe ve iç süslemede kendini göstermiştir. 19. yüzyılın son çeyreğine kadar İstanbul'da daha çok Fransız ve İtalyan mimarlar etkili olmuştur, bu nedenle çalışmada değinilmemiştir. Mimari alanda Alman etkisi olarak Melling tarafından ilk kez İstanbul'da Hatice Sultan için Neoklasik bir yalı köşkü yaptırılmıştır. Moltke, İstanbul'da bulunduğu dört yıl boyunca, askeri amaçlı topoğrafik çalışmalar, raporlar, plan ve haritaların yanı sıra, iki detaylı İstanbul Haritası üretmiştir. Bu planlar, İstanbul'un imar planlamasında mevcut durum tespiti olarak imar planlamasında kullanıldığı düşünülmektedir.

İstanbul'da 19. yüzyıl ortalarından itibaren yavaş yavaş gelişen Alman varlığı, Alman İmparatorluğu'nun 1871'de kurulmasıyla daha fazla etkin olmaya başlamıştır. Mimari faaliyetleri, Osmanlı Devleti ve Alman İmparatorluğu için yapılanlar ve Alman kolonisinin kendi ihtiyaçları için yapmış olduğu yapılar olarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti, (önceden vakıflar ve özel şahıslar yoluyla sağlanan bazı hizmetleri) 19. yüzyılın ortalarından itibaren, kamusal hizmet alanları oluşturmaya ve askeri, yönetim, sağlık ve eğitimle ilgili yapıları yaptırmaya başlamış ve yerel mimar ve mühendislerin sayı bakımından azlığından dolayı, bu işlerde yabancıları kullanmıştır. Politik nedenlerden dolayı geç Osmanlı Döneminde yabancılar arasında, Almanca konuşan ülkelerin mimar ve mühendisleri tercih edilmiştir.

Geç Osmanlı Dönemi'ne damga vuran demiryolu projelerinin yapımı için çok sayıda gelen Alman mimar ve mühendisler, Alman tren istasyonu mimari tipolojisinin yayılmasına katkıda bulunmuşlar ve demiryolu mühendisliğinin gelişimini sağlamışlardır. Gar çevrelerinde inşa edilen yapılar, buldukları tüm şehirlerin görünümünde etkili olmuştur. 1905-1910 yılları arasında Haydarpaşa projesinin çalışanları için Yeldeğirmeni mahallesinde inşa edilen lojman, kilise, okul vb. yapılar bunun için iyi bir örnektir. Jasmund'un uygulanmamış hapisane projesi örneğinde olduğu gibi, proje aşamasında kalmış olsa da, hapisane mimarisinin modernleşmesine ve Osmanlı için yeni bir yapı tipinin gelişmesinde etkili olmuştur. Almanca konuşan mimar ve mühendisler, özellikle P.Holzmann şirketi vasıtasıyla, 20. yüzyılın başında demiryolu projelerinin yanı sıra liman inşaatları, hastane, okul, devlet yapıları, köprü ve 1894 depreminden sonra hasar gören birçok yapıyı restore etmişlerdir.

Endüstri tesislerinin hızlı ve ekonomik kurulabilmesi maksadıyla ihtiyaç duyulan teknolojiyi Osmanlı son dönemlerde Almanya, Avusturya ve Amerika'dan sağlıyordu. Sanayi yapılarındaki Alman etkisinin genel anlamda, daha sonra inşa edilen yapıların konseptinde etkileşim yarattığı söylenebilir.

Sonuç olarak, Osmanlı'da yarım asırdan fazla süren demiryolu inşaat faaliyetleri ve bunlara öncülük eden Alman mühendis, mimar ve şehir plancıların uzmanlığında gerçekleştirilen yapılardan görülebileceği şekilde, hiç kuşkusuz bir dönüşüm yaratıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca, demiryolu projesinde Alman teknik mühendisliği bilgisi ile farklı uluslardan gelen uzmanlarla yapılan iş birlikleri, yeni bir oluşum olarak çok kültürlü ve erken küreselleşmenin ilk göstergeleri olarak okunabilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ankara'nın başkent olması neticesinde, İstanbul'un hem nüfusu azalmış hem yatırımlar Ankara'ya kaymıştır. Dünyada yaşanan 1929 ekonomik bunalımı da üzerine eklenince şehirdeki yabancı sermaye neredeyse tamamen gitmiştir.

Farklı motivasyonlarla gelen yabancı mimar, mühendis ve şehir plancıları hem eğitim alanında reformlar yaparak, üniversiteleri uluslararası standarda getirmekte büyük katkıda bulunmuşlar hem de Cumhuriyet'in ihtiyaç duyduğu yapı ve imar planlama faaliyetlerini aktif şekilde yürütmüş; üniversite ve enstitüler kurmuş, yönetmiş, var olanları korumuşlar ve birçoğu eğitim kitaplarını bile kendileri kaleme almışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'lere kadar, Alman ya da Avusturya tesirinde kalmayan neredeyse hiçbir sanat konusu veya bilim dalı kalmadığını söylemek mümkündür. Bu etkinin şehre doğrudan yansması Ankara'da görülmektedir. Başkent'in çehresi kamu ve eğitim yapıları, oteller, kültür yapıları, parklar vb. ile tamamen Avrupa normlarına uygun olarak yeniden şekillenirken İstanbul'da ise hiç yatırım yapılmamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Taut, Egli, Holzmeister, ve Elsaesser gibi dönemin önemli mimarları ve Wagner, Oelsner gibi ünlü şehir plancıları bakanlıklarda, üniversitelerde ve devlet kurumlarında çok önemli pozisyonlarda görevlendirilmişlerdir. Yetiştirdikleri öğrencilerinin bir kısmı daha sonra profesör olmuşlardır. Bu etkili isimlerin yanı sıra, Zimmermann, Simony, Maier, Reichl, gibi destek ve yardımcı olarak işleri birlikte yürüttükleri ve uygulamalarına katkıda bulunan ve daha az tanınan bir ikinci grup mimar vardır. 1954'te çıkan yasadan dolayı yabancı mimarların bir kısmı ülkeyi terk etmeyi seçmiştir. Ancak özellikle İTÜ, DGSA gibi üniversitelerin "misafir profesörleri" davet edilmesiyle, bazı önemli şahıslar gelmiş ve kendi ekollerini tanıtarak, farklı bir pencere açmışlardır.

Bu çalışmada, konu edilen Germanofon mimar, mühendis ve şehir plancılarının İstanbul'daki çalışmaları, öğrenciler, asistanlar ve meslektaşları üzerindeki dolaylı etkileri araştırılmış ve ayrıca, İstanbul'un kültürel ve bilimsel gelişmesinde önemli etkileri olduğu anlaşılmıştır. Bu etki onlar gittikten çok sonra da, yetiştirdikleri öğrencileri vasıtasıyla uzun yıllar sürmüştür. Adı geçen şahısların, isimlerinin bir araya getirilmesi, İstanbul'a katkılarının değerlendirilmesi için tartışmaya açılması düşünülmüştür. İstanbul genelinde ele alınan çalışmanın, Germanofon mimar ve mühendislerin, tek bir kaynaktan ele alınmasıyla, alt bölge ve yapı ölçeğinde çalışacak diğer araştırmacılara kaynak olacağı kanaatindeyiz.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

KAYNAKÇA:

Akın, N. (1998). 19. Yüzyılın İkinci yarısında Galata ve Pera. *Literatur*.

Almanya'nın Türkiye'deki Dış Temsilcilikler. 20.1.2024 tarihinde [https://tuerkei.-diplo.de/tr-tr/vertretungen/generalkonsulat-istanbul/01-botschaft-im-deutschen-reich/1534806?view=adresinden erişildi](https://tuerkei.-diplo.de/tr-tr/vertretungen/generalkonsulat-istanbul/01-botschaft-im-deutschen-reich/1534806?view=adresinden%20erişildi).

Alpagut, L. (2015). Cumhuriyetin Mimarı Ernst Arnold Egli. *Mimarlık Dergisi*, 383, 2015. Erişim adresi: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=-mimarlik&DergiSayi=397&RecID=3661>

- Atalay, F. (2002). Bir Başkent'in Oluşumu- Avusturya, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara'daki İzleri. *Goethe Institut*. 15 Ocak 2024 tarihinde <https://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/arc/bon/trindex.htm> adresinden erişildi.
- Aydın, R. (2020). Alman Mimar August Carl Friedrich Jasmund'un Yedikule'deki Hapishane Projesi. *Timad*, 15(29).
- Bachleitner, C.E. (2019). Methoden und Strategien der Dritten Leitung des kommunistischen Widerstandes im nationalsozialistischen Österreich. (Magister der Philosophie tezi). Wien.
- Başar, M. E., & Erdoğan, H. A. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları. *S.Ü. Mim. Fak. Dergisi*, 24(3).
- Bilsel, F. C. (2007). Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995. *Mimarlık Dergisi*, 338. 10 Ocak 2024 tarihinde <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=288&RecID=1662> adresinden erişildi.
- Bilsel, F. C. (2015). Geç Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Çağdaş Şehir Düşüncesi ve İstanbul Planlaması. <https://istanbultarihi.ist/324-gec-osmanli-doneminden-cumhuriyete-cagdas-sehir-dusuncesi-ve-istanbul-planlamasi>.
- Bülbül, A. H. (2022). İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Endüstri Yapılarının Projeleri ve Mimarları. *Palmet Dergisi*, 1, 77-100.
- Can, C. (2020). İstanbul'un Yabancı ve Levanten Mimarları. *Ankara: Arketon Yayınları*.
- Christensen, P. H. (2014). Architecture, Expertise and the German Construction of the Ottoman Railway Network, 1868-1919 [Doctoral dissertation, Department of Architecture, Landscape Architecture, and Urban Planning, Harvard University].
- Çelebi, N., & Kazancı, E. (2021). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları ve Yabancı Eğitim Uzmanlarının Eğitimdeki Etkileri (1923-1960). *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4).
- Çelik, Z. (1996). Değişen İstanbul. *İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları*.
- Dietrich, A. (1998). *Deutschsein in Istanbul*. Opladen: Leske+Budrich.
- Doğramacı, B. (2008). *Kulturtransfer und Nationale Identität*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Durmaz, S. (2018). İstanbul'da Özgün bir Mimari: Karaköy Ziraat Bankası. *Yerel Kimlik Dergisi*, 56, 52-55. 10 Ocak 2024 tarihinde <https://www.cekulvakfi.-org.tr/makale/istanbulda-ozgun-bir-mimari-karakoy-ziraat-bankasi> adresinden erişildi.
- Eyice, S. (1981). XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 9-10, 163-190. <https://www.acarindex.com/pdfs/278925>.
- Fındıklı Doğuoğlu, M. M. (2001). 19. Yüzyıl İstanbul'unda Alman Mimari Etkinliği. (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). *YOK Veritabanı (No. 127206)*.
- Fülscher, C. (2021). *Deutsche Botschaften: Zwischen Anpassung und Abgrenzung*. Berlin, Boston: JOVIS. <https://doi.org/10.1515/9783868599640>.

- Güner, K. (2014). Her milli mimari fenadır, her iyi mimari millidir. *Bilim ve Gerçek*, 130. <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2014/12/01/her-milli-mimari-fenadir-her-iyi-mimari-millidir/>
- Hızlı, N. & Aysel, N. R. (2016). 1930-1936 Güzel Sanatlar Akademisi'nde Mimarlık Eğitim Reformu ve Ernst A. Egli. *Mimarlık Dergisi*, 389. Mimarlar Odası Ankara.
- Hort, J. (2014). *Architektur der Diplomatie: Repräsentation in europäischen Botschaftsbauten, 1800-1920; Konstantinopel - Rom - Wien - St. Petersburg*. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 234). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kayaalp, A. (2019). Antoine Melling: Hayati, eserleri ve "Voyage Pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore" üzerine bir değerlendirme. *International Balkan University. Turkish Studies*, 14(2).
- Kopuz, A.D. (2018). Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi Yabancı Mimarların İzleri, Franz Hillinger Örneği. *Megaron*, 13(3), 363-373.
- Kornrumpf, H.J & Kornrumpf, J. (1998). Fremde im Osmanischen Reich 1826-1912/13_ Biobibliographisches Register. Fischer Schnelldruck, Karlsruhe.
- Kuban, Z., & Göğüş, C. (2015). German traces in Ottoman Istanbul: The Kaiser Wilhelm Fountain. *ITU A/Z*, 12(2), 119-129.
- Küçük, E. (2018). Türkiye'de Nazi Almanya Propagandasına Bir Örnek: Ankara ve İstanbul'da Alman Mimari Sergileri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 23-38. <https://doi.org/10.5505/jas.2018.77527>
- Jokilehto, J. (2002). A History of Architectural Conservation. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Meyer-Heinrich, H. (1949). *Philipp Holzmann, Aktiengesellschaft im Wandel von hundert Jahren: 1849-1949*. Frankfurt a.M.: Umschau-Verlag.
- Nicolai, B. (2011). *Modern ve sürgün: Almanca konuşulan ülkelerin mimarları Türkiye'de 1925 – 1955*. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası.
- Ortaylı, İ. (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Özgüven Y., (2009). II. Mahmud Dönemi İstanbul'unda Kentsel – Fiziksel Kavrayışın Değişimi. (Doktora Tezi, İstanbul Yıldız Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). YOK Veritabanı (356309).
- Radt, B. (2001). *Geschichte der Teutonia*. İstanbul: Orient-Institut.
- Sarı, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı İstihdam: Anadolu-Bağdat ve Hicaz Demiryolları Örneği (1888-1918)*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi). YOK Veritabanı (Tez No. 2501080397).
- Sarıaslan, Ü. (2018). Aramızdan Ayrılışının 80. Yılında Taut'u Düşünmek... *Çalışma Ortamı Dergisi*. 14.01.2024 tarihinde <https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/ara-mizdan-ayrilisinin-80-yilinda-tautu-dusunmek/> adresinden erişildi.

- Selçuk, E. U. (2009). İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri. (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi). YOK Veritabanı. (Tez No. 256616).
- Selçuk, H. T. (2022). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı. *Mimarlık Dergisi*, 428, 72.
- Somel, S. A. (2009). Die Deutschen an der "Pforte der Glückseligkeit": Kulturelle und Soziale Begegnungen mit Istanbuler Türken zwischen 1870 und 1918 = Almanlar Dersaadet'te: 1870-1918 Devresi İstanbul'unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluşma Deneyimi. In M. von Kummer (Ed.), *Deutsche Präsenz am Bosphorus: 130 Jahre Kaiserliches Botschaftspalais, 120 Jahre Historische Sommerresidenz des Deutschen Botschafters in Tarabya* (pp. 35-65). İstanbul: Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland.
- Şerifoğlu, C. (2016). *Kopfbahnhof Haydarpaşa und das unglückliche Dach*. (Yüksek Lisans Tezi, Viyana Teknik Üniversitesi). <https://repositum.tuwien.at/bit-stream/20.500.12708/2925/2/Serifoglu%20Can%20-%202016%20-%20Kopf-bahnhof%20Haydarpaşa%20und%20das%20unglueckliche%20Dach.pdf>
- Tanyeli, U. (2020). *İstanbul Mimarisinde Radikal Değişim Evresi: XVIII ve XIX. Yüzyıllar*. 15 Ocak 2024 tarihinde <https://istanbultarihi.ist/314-istanbul-mimarisinde-radikal-degisim-evresi-xviii-ve-xix-yuzyillar> adresinden erişildi.
- Taşkın, F. (2007). Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlı Devleti 'ne Yönelik Göç Dalgası ve Devletin Göçmenlere Yönelik Çalışmaları. *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=savas%CC%A7tan-baris%CC%A7a.pdf>
- Taut, B. (2021). *İstanbul Günlüğü 10.11.1936-13.12.1938*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Uğur, Ö. T. (2021). *Modern Türk mimarisine öncülük eden isim: Sedad Hakkı Eldem*. *Arkitekt*. <https://www.gzt.com /arkitekt/modern-turk-mimarisine-onculuk-eden-isim-sedad-hakki-eldem-3565316>
- Üstün, Ç., & Özçiftçi, S. (2023). *Almanya'dan Türkiye'ye Göç Eden Bilim İnsanlarından Mimar Ord. Prof. Dr. Ing. H. C. Gustav Oelsner'in Kısa Yaşam Öyküsü ve Ona Ait Bazı Anılar*. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(1).
- Yavuz, M. (2001). *19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Alman Mimarların Yaptıkları Mimari Eserler*. (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi). YOK Veritabanı. (Tez No. 109221).
- Yavuz, M. (2005). *Eine vergleichende Studie über den Bahnbau und die Bahnhofsarchitektur der Anatolischen Bahnen und der Bagdadbahn mit ihren Vorbildern im Deutschen Reich*. (Inauguraldissertation Zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie In der Fakultät Für Geschichtswissenschaft der Ruhr Universität Bochum).
- Yavuz, M. (2006). *August Carl Friedrich Jasmund ve Mimarî Faaliyetleri*. X. Orta Çağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi.
- Yavuz, M. (2008). *August Carl Friedrich Jasmund ve Mimari Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 21, 187-209.

İlave kaynakça listesi:

Dere, M.E. (2021). Türk-Alman Mimarlık İlişkileri Bağlamında Berlin’de Türk Büyükelçilik Binası, *Hars Akademi*. 4 (8), 446-488.

Glass, R. (2024). *Internetpräsenz zu den Forschungsthemen von Reinhard Glaß, Sülzhayn*. https://glass-portal.homepage.t-online.de/hs/m-r/ruehling_gustav.htm

Heinrich August Meißner. (2024, 10 Ocak). *Wikipedia*. https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_August_Mei%C3%9Fner

Hellmuth Cuno. (2024, 10 Ocak). *Wikipedia*. https://de.wikipedia.org/wiki/Hellmuth_Cuno

Historisches Lexikon von Bayern. (2024, 30 Ocak). http://www.kmkbuecholdt.de/historisches/personen/architekten_ru.htm

Mandl, G.W. (2023). Die frühen Jahre des Dachsteinpioniers Friedrich Simony. *Geologische Bundesanstalt. Berichte Geol. B.-A.*, 102(ISSN 1017-8880).

Meder, I. (2004). *Offene Welten: Die Wiener Schule im Einfamilienhausbau 1910-1938*. (Doktora Tezi, Stuttgart Üniversitesi).

Otto von Kühlmann. (2024, 10 Ocak). *Wikipedia*. https://de.wikipedia.org/wiki/Otto_von_K%C3%BChlmann

ROKOKO - TDV İslâm Ansiklopedisi. (n.d.). TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rokoko>

Spitta, M. (2024, 30 Ocak). https://glass-portal.homepage.t-online.de/hs/s-z/spitta_max.htm

Şekiller:

Şekil 1: İpsilanti Yalısı, Tarabya URL 1: <https://www.istanbulapartmanlari.com/ipsilanti-yalisi-tarabya/>

Şekil 2: Moltke Haritası, Özgüven, 2009

Şekil 3: Darülfünun Binası, Fossati 1845-1863. URL 2: https://www.sayistay.gov.tr/files/1254_Binalar.pdf

Şekil 4: Yıkılmış olan Alman Okulu, Yedikule. URL 3: <https://almanliseliler.org/-hakkimizda/istanbul-alman-lisesi-tarihcesi>

Şekil 5: Alman Okulu, Yel değirmeni. URL 4: <https://kulturenvanteri.com/-tr/yer/osmangazi-ilkokulu/haydarpaşa-yeldegirmeni-alman-okulu-gunumuzde-osmangazi-ilkokulu/>

Şekil 6: Sirkeci Garı. URL 5: <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Turkey-Istanbul.Sirkeci.RailwayStation.SirkeciGari2.JPG>

Şekil 7: Alman Çeşmesi, Sultanahmet. URL 6: <https://archives.saltresearch.-org/handle/123456789/6341>

Şekil 8: Haydarpaşa Garı, 1917. URL 7: <http://www.eskiistanbul.-net/4169/1917-sabotaji-oncesinde-haydarpaşa-gari#lg=0&slide=0>

Şekil 9: Haydarpaşa Silolar. URL 8: <http://www.eskiistanbul.net/4441/hay-darpaşa-silosu#lg=0&slide=0>

Şekil 10: Kadıköy’de bazı tren istasyonları

Şekil 11: Alman Büyükelçilik, 19.yy (© DAI İstanbul - 9398 Sebah u. Joaillier)

Şekil 12: Denizden baskın bir etki yaratan Alman Büyükelçilik yapısı, 1880. URL 9: Abdullah Frères, 1880. Wikimedia Commons. <http://www.eskiistanbul.net/7018/denizden-findikli-gorunumu-ve-kayiklar-abdullah-freres-fotografi#lg=0&slide=0>

Şekil 13: Teutonia Binası, Beyoğlu URL 11: <https://teutonia-istanbul.com/tr/foto-galeri/>

Şekil 14: İstanbul, Fatih İlçesi Harita. URL 12: <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>

Şekil 15: Ragıp Devres Villası URL 13: <https://www.gzt.com/arkitekt/bebekin-incisi-muhendis-ragip-devres-villasi-3745334>

Şekil 26. Mimar Egli, Ragıp Devres Villası, Bebek , 1932. URL 13: <https://www.gzt.com/arkitekt/bebekin-incisi-muhendis-ragip-devres-villasi-3745334>

Şekil 27. Mimar Adolf Loos, Villa Müller: URL 14: <https://www.muzeumprahy.cz/en/visit-villa-muller/>

Şekil 25. Taut Evi: URL 15: <https://www.arkitera.com/haber/alman-mimar-bruno-tautun-ortakoydeki-taut-evi-satisa-cikarildi/>

Şekil 25. Yeni Alman Mimarisi Sergisi Afişi. URL 16: <https://www.nadirkitap.com/yeni-alman-mimarisi-ankara-da-sergi-evi-ndeki-mesher-31-ikinci-kanun-ila-15-subat-1943-albert-speer-kitap28764268.html>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

The activities of foreign architects in İstanbul are a very comprehensive subject; therefore, this study has focused on the contributions of architects and engineers from German-speaking countries. Since Turkish-German relations have a significant position in Turkey's history, and notably the initial interactions occurred in İstanbul, this study solely examines the activities in İstanbul and the period of the 19th and 20th centuries when they were intensive. While there are several publications on the subject, few give a full summary of the subject in one spot.

The Research Question:

Is it possible to identify all German-speaking architects and engineers, as well as their works, who have been active in İstanbul during the two centuries of peak activity?

Literature Review:

There are many sources written for the Ottoman Period, especially describing and analyzing Turkish-German relations. In our study, the following books and papers are relevant to historical research on the period: Çelik (1996), Dietrich (1998), Ortaylı (1983), Tanyeli (2020). Can (2020), Doğuoğlu (2001), and Yavuz (2001) provide an overview and specific details for the works and architects of the Ottoman period, while there are numerous papers and websites published regarding the persons and/or their works. Specifically, the Bagdad Railway, as the most significant project of the period, has been evaluated very broadly. However, persons participating in the project remain partly in the dark. The amount of work of the P. Holzmann Company, a worldwide established company (active until 2002), is an area not quite researched. Meyer-Heinrich (1949), Şerifoğlu (2016), and Yavuz (2005) provide a good insight into the subject. The architectural history of the young republic is described objectively and in detail in Doğramacı (2008) and Nicolai (2011). These works examined the individual

works of the German-speaking architects and engineers and the political context throughout Turkey and specifically Ankara, where the main building activities took place during the interwar period. The research was broadened to find out the activities of all the planners and academicians in Istanbul. In some resources, names and dates have not been leading to any results.

Methodology:

In order to reach the goal and target, literature, historical processes, and maps were reviewed. After the initial historical research, the architects of the various periods have been listed. Sources like the “Historisches Architektenregister” (2023), Kornrupf and Glass (2024) have been used to affirm the given information.

Results and Conclusions:

In this study, the economic, political, and cultural factors and the vast cultural exchange between the two countries during the late Ottoman period, the inter-war period with the influence of German and Austrian architects who sought refuge in Turkey from Nazi Germany on universities and

urban planning, and finally, the causes of the decreasing interaction after WWII, were investigated. This study focuses on the activities of Germanophone architects reflecting their own national cultures, lasting nearly 200 years in Istanbul. As a result, a comprehensive list of all architects who worked in Istanbul and their works was produced.

The first part of the study investigates the interactions in the Ottoman Period, with a focus on the Bagdad-Railway project, which was directed by the German expertise of architecture, urbanism, and engineering. Many more projects have been transferred to the German companies due to their trust in their technical expertise, including the creation of maps, surveys, and housing projects for workers, hospitals, schools, and other forms of construction. A transformation in the urban landscape was undoubtedly created, as seen by the numerous structures and buildings constructed throughout this more than 50-year period. We may argue that the roots of the 20th century architectural movements lie in this period. Furthermore, the collaborations with German technical engineering expertise and a multinational consortium of architects and engineers in the railway project might be seen as indicators of multiculturalism and early globalization.

The early years of the Turkish Republic were examined in the second part of the study. As no investments have been made in Istanbul, the impact of the German-speaking architects, engineers, and urban planners in Istanbul has been mainly in the education sector. Some of them promoted the development of the national architectural movement. They made a great contribution to bringing universities to international standards by making alterations in the field of education and actively carrying out the building and development planning activities that the Republic needed. They founded and managed universities, preserved the existing ones, and many of them even wrote educational books themselves. It is possible to say that the early years of the Republic until the 1950's, almost every field of art and science bore the imprint of German or Austrian influence.

This study investigated the activities of the architects, engineers, and urban planners of German-speaking countries in Istanbul, as well as their indirect influences through their students, assistants, and colleagues, and concluded that they had an impact on Istanbul's cultural and scientific development. This effect lasted for many years, even after they left, through the students they educated. It is intended to compile the names of the stated persons into a table for a collective study, evaluate their contributions to Istanbul, and open them up for further discussion.

A Biomimetic Sketch-Based Form Finding Tool

Biomimetik Eskiz Tabanlı Bir Form Bulma Aracı

Asena Kumsal ŞEN BAYRAM (Assit. Prof. Dr., Maltepe University) ¹

Berfin Aybike KÖRÜKCÜ (MSc Architect, ITU) ²

öz

Eskizler, tasarımda yaratıcı düşünme, problem çözme ve iletişim için temel temsillerdir. Mimarlık alanında, eskizler fikirlerin kavramsal olarak oluşturulmasından yapı inşasına kadar olan dönüşümünü kapsar. Hızlı, açık uçlu ve belirsiz doğaları ile el eskizleri, soyut kavramlar ile somut tasarımlar arasında vazgeçilmez bir köprü görevi görürken, erken tasarım aşamalarından nihai ürüne kadarki ilerlemeyi yönlendirirler. Ancak, tasarım sürecinde önemli potansiyele ve kilit rolüne rağmen, bilgisayar teknolojilerinin yaygın kullanımı ile birlikte el eskizleri sıkça geleneksel ve dijital tasarım metodolojileri arasındaki süregelen tartışmalarda göz ardı edilmiş ve hızla terkedilmiştir. Bu çalışma, el eskizlerinde başlangıç tasarım kavramlarından detaylara kadar gömülü bilgiyi açığa çıkarmak hedefiyle, bir hibrit dijital form bulma aracı kullanmaktadır. Form arayışında sürü algoritmalarının kullanılmasıyla, el eskizleri ile çizilen kavramsal fikirlerin sınırlarının genişletileceği öngörülmektedir. Bu amaçla, Java kodlama dili kullanılarak Processing ortamında geliştirilen bir algoritma ile sezgisel bir arayüz geliştirilmiştir. Araştırma, biyomimetik, eskizleme teknikleri ve el eskizlerini dijital mecralara aktarma araçları konularını içeren kapsamlı bir literatür taramasıyla başlamaktadır. Ardından, Processing ortamında oluşturulan algoritmanın ayrıntılı açıklaması yapılmıştır. Aracın etkinliği, aynı eskizler üzerinde çeşitli parametre ayarlarının ayarlanmasıyla yapılan deneyler ve yedi inşa edilmiş tasarımı temsil eden mimari eskizlere uygulama ve sonuçların yorumlanmasıyla değerlendirilmiştir. Algoritmanın temel mantığı ve Processing'in gelişime açık yapısı sayesinde, biyomimetik parametrelere temellenen bu aracın istenen yönde geliştirilebileceği ve tasarımcının farklı form arayışlarına olanak tanıyabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyomimetik tasarım, Eskiz, processing, Sürü davranışı, Biçim bulma

ABSTRACT

Sketches are fundamental in design and crucial representations for ideation, problem-solving, and communication. In the realm of architecture, sketches encapsulate the evolution of ideas from conceptualization to construction. Hand-drawn sketches, characterized by their open-ended, ambiguous nature and rapid production, are indispensable in bridging the gap between abstract concepts and tangible designs, guiding the progression from early design stages to final product realization. However, despite their significant potential and pivotal role in the design process, hand sketches have often been overlooked and swiftly abandoned in the ongoing discourse surrounding traditional versus digital design methodologies, particularly with the widespread integration of computer technologies. This study endeavours to unlock the wealth of information embedded within hand sketches, from initial design concepts to intricate manufacturing details, using a hybrid digital form-finding tool. By employing swarm algorithms in the quest for form, it is anticipated that the boundaries of conceptual ideas delineated by hand sketches will be expanded. This is facilitated by an algorithm developed in Processing using the Java coding language, complemented by an intuitive interface. The research commences with a comprehensive literature review encompassing biomimetics, sketching techniques, and tools for transitioning hand sketches into digital realms. Subsequently, a thorough elucidation of the algorithm, crafted within the Processing environment, is provided. The tool's efficacy is assessed through experimentation involving adjustments of various parameters on identical sketches and application to seven architectural sketches representing built designs, with subsequent interpretation of the outcomes.

¹ Corresponding Author: Maltepe Üniversitesi, asenakumsalsenbayram@maltepe.edu.tr, 0000-0002-1131-6073

² İstanbul Teknik Üniversitesi, korucuberfin@gmail.com, 0000-0003-4492-7257

It is posited that the adaptability of the algorithm's core logic, coupled with the development-friendly environment of Processing, holds immense potential for empowering designers to steer sketches in desired directions through tailored enhancements.

Keywords: Biomimetic design, Sketching, Processing, Flocking, Form-finding

INTRODUCTION:

The architecture and construction sector has experienced a significant shift due to the adoption of diverse digital tools, now essential for design processes. Embracing these technologies has streamlined operations, boosted efficiency, and raised the design standard. However, this digital evolution has also widened the gap, extending beyond access to tools and software. It encompasses the vital integration of traditional design methods across various domains, from urban development to architecture.

The transformation of the manual, tool-based structure of architectural practice into a computer-aided, form-based application (Terzidis, 2006) has paved the way for new explorations in design and practice regarding what could be possible in terms of form, material, function, and technique (Iwamoto, 2009; Dunn; 2012). The use of computers as design tools alongside the development of information and communication technologies has led to changes not only in production but also in architectural thinking. Computational design tools have eliminated simple geometric constraints and increased the producibility of complex forms. With computers becoming a part of everyday life in the 1980s, rapidly evolving digital interfaces in the 1990s, and the addition of information technologies in the 2000s, computer-aided design, which has evolved into a design partner, has transformed the process of form generation in architecture into a process of form finding (Kolarevic; 2003).

Discussions at this point have focused on the potential creativity gaps that could arise from the departure from tradition and the evolution towards the digital, leading to the development of various approaches for transferring traditional methods into digital environments. Consequently, designers have developed new skills and sometimes prefer to remain outside these developments. Although the idea that computer-aided design tools may inadequately convey the designer's intuition predominates, many studies also highlight their strengths in rapidly generating a wide range of alternatives in the early stages of design (Güney, 2015; İslamoğlu & Değer, 2015). Advanced modelling tools enable designers to realize designs that are difficult to produce and perceive using traditional methods (Dunn, 2012).

Moreover, generative design facilitates exploring diverse solutions by establishing design-specific representations and generative rules and behaviours, enabling a bottom-up iterative design process. Some of these methodologies draw inspiration from biological principles (Frazer, 1995; Janssen, 2005; Fernando, 2014), and given the ongoing evolution of biological theories (Noble, 2015; Laland et al., 2015), it becomes necessary to reassess the terminology within this context to incorporate emerging biological concepts. Biomimetics offers techniques for translating biological concepts into design, thus fostering innovative approaches in architectural design (Knippers et. al., 2016). Morphological processes aimed at form-finding have previously been investigated within digital morphogenesis (Roudavski, 2009; Menges, 2007; Hensel et al., 2006).

In light of all these discussions, it is considered that the hand sketch, one of the fundamental elements of traditional design, is an important research topic for questioning the possibilities of creativity and development in digital environments. Therefore, this study aims to create an algorithm that will enable hand sketches as a tool for form-finding in digital environments by using biomimetic data as input. Thus, while the freedom in hand drawing is reflected in the computer environment, it is thought that the three-dimensional form potentials of sketch studies in the initial stages of design will be explored with a nature-powered hybrid tool without choosing between traditional/digital opposition.

1. A biomimetic analogy for the sketching process: swarm intelligence

Sketches, in design disciplines, are fundamental representations for thinking, problem-solving, and communication. Architectural sketches represent a thought process from design to construction. Open-ended, blurry, rapidly produced hand drawings are among the most important tools for transforming ideas from abstract to concrete, serving as crucial tools from the early design stage to the final product. Sketches, which are as important as the design problem itself (Kahn, 1931), are tools of exploration that serve as the starting point for synthesis in design (Graves, 1977). Therefore, a designer should use hand drawings to solve design problems and as a primary thinking tool in interacting with their drawing (Herbert, 1993). Supporting these ideas, Goldschmidt (1991) discusses sketching as a two-way activity. Designing with sketches involves a dialogue, with the designer constantly receiving feedback from what they draw, interpreting it, deriving new ideas from it, and advancing the design process.

Since including computers in the design process, the transfer of sketches to the computer environment has been a subject of discussion and research. The initial studies in this regard involved directly transferring sketches to the screen and converting hand-drawn contours into two-dimensional lines and shapes using an interface (Egglı et al., 1997). Subsequent studies have included examples where hand-drawn shapes are approximated to defined shapes, such as lines and circles in a digital environment (Li et al., 2016), and where drawings of different views of an object are transferred to the computer environment to obtain a three-dimensional surface (Li et al., 2018).

Unlike the mentioned studies, in this research, rather than creating a final form or refining hand drawings by converting them into defined shapes, new potentials are explored by utilizing sketches as images. In this aspect, the study supports the form-finding mentioned earlier and aims to open up new research areas by exploring form behaviour.

In form-finding studies, it is a common approach to be inspired by the rules of nature. The underlying algorithmic logic in natural structures and the geometric principles can be abstracted with digital models for architects who have always looked to nature for inspiration (Symeonidou, 2018). Due to the cyclical/comprehensive nature of the conceptual design process, which is not linear but feedback-driven, this study focuses on exploring the potential of sketch-based form generation through coding to support the flexible and creative nature of sketches using inspirations from biology.

Biology encompasses a spectrum of viewpoints ranging from dynamic to static perspectives. Dynamic viewpoints delve into the reasons behind organismal evolution and developmental processes, while static viewpoints examine biological entities at specific moments. This duality is mirrored in biomimetics by translating material, structural, process, or system aspects from nature into technology. Computer science serves as a conduit, linking biological concepts to architectural applications. Evolution and natural selection, hallmark life features, continuously enhance the biosphere by fostering resilience, adaptation, and development. These attributes are also sought after in architectural design processes. The strategic application of evolution as an optimization strategy traces back to the 1970s (Rechenberg, 1971; Goel & Mc Adams, 2014). Within architectural discourse, the integration of evolutionary computation into generative design processes is founded on the introduction of Genetic Algorithms (Holland, 1973) and Genetic Programming (Koza, 1990), both of which have become integral to architectural design tool scripting.

Recent advancements in computer science, leveraging grammatical evolution (Muehlbauer et al., 2017; O'Neil et al., 2010; Byrne, 2012), expand the repertoire of generative design strategies, employing an evolutionary approach even for intricate design scenarios. Drawing from rule-based approaches like shape grammar (Stiny, 1972), these systems can drive computational designs through bottom-up processes based on behavioural systems. Biomimetics, an emerging field facilitating the strategic transfer of information from biology to technology, provides a generic framework and methodology for establishing meaningful analogies between disparate domains. Biomimetics is an innovation methodology that entails fundamental research, principle abstraction, and principle application across various fields. While biomimetics encompasses materials, structures, and systems, its primary focus lies in extracting knowledge about functions, mechanisms, or concepts that designers then apply or interpret by engineers. Furthermore, the interdisciplinary nature of biomimetics holds promise for fostering radical innovations and sustainable products and technologies (VDI, 2011). Over the past decade, biomimetics has garnered increasing attention in urban design, architecture, design, and the arts, with a discernible biological paradigm shaping current trends in design research (Gruber, 2011).

One of the groundbreaking research projects on this was done in 2010. A cohort of biologists investigated *Physarum polycephalum*, a singular, gelatinous organism resembling a fungus (Tero et al., 2010). Their inquiry involved depicting downtown Tokyo amidst surrounding urban centres and distributing oat flakes nearby. Over five hours, the slime mould systematically explored the immediate area surrounding Tokyo, extending its tendrils methodically yet randomly. By the eleventh hour, it had expanded its exploration, exhibiting a preference for specific routes while disregarding others deemed ineffective. Subsequently, after twenty-six hours, the organism had consolidated its myriad pathways into a select few highly efficient routes. This experiment essentially mirrored the challenge perennially confronted by urban transportation designers: the optimization of routes between disparate locales within a transport network. *Physarum polycephalum*'s plasmodium behaves like a decentralized colony despite being a unitary structure. Each component undergoes rhythmic expansions and contractions, manipulating the internal fluid dynamics. When encountering attractive stimuli, such as nutrient sources, the plasmodium exhibits accelerated pulsations and expands; conversely, encountering aversive stimuli, like light, results in diminished pulsations and contraction. Through the collective integration of these stimuli, the plasmodium navigates towards the most favourable direction, devoid of conscious cognitive processes, thereby exemplifying the principles of decentralized decision-making akin to crowdsourcing. The research team posits that elucidating the mechanisms underlying the slime mould's problem-solving capabilities could give urban planners novel insights into addressing complex design challenges (Tero et al., 2010).

Similarly, in this research, an algorithm developed in Java language within the Processing environment provides three-dimensional visualizations based on sketches. Rather than making a direct translation of sketches, the fundamental idea has been to run the sketch like a living organism capable of growth to explore its potential.

A continuous dialogue, change and adaptation concept similar to the sketching process can be found in swarm intelligence in nature. This behaviour states total interdependence among the elements, meaning that any change in one element immediately affects all the rest of the elements and the whole system. Without a differentiation between elements, each is equally influential and significant within the system (Girdhar, 2015).

2. Flocking as a swarm intelligence sketch behaviour

Swarm Intelligence (SI) is inspired by natural swarms, which involve collective behaviour by similarly-sized beings aggregating to solve survival-related problems. The emergent collective intelligence of

simple agents analogous to the animals in a swarm characterizes SI. These agents can be hardware devices or software programs operating within distributed control systems, solving problems through interactions with each other or the environment. Software agents make simple decisions to address issues (Girdhar, 2015). SI relies on three fundamental properties: decentralization, self-organization, and collective behaviour, as well as five principles: proximity, quality, diverse response, stability, and adaptability (Millonas, 1994).

Among many examples, ant colony optimization, artificial bee colony and flocking behaviour are the most common swarm intelligence types preferred in current research (Girdhar, 2015).

The ant colony optimization algorithm is inspired by ants' foraging behaviour (Colorni et al., 1991). Ants find optimal paths to food sources using pheromones, which mark trails for others to follow. A higher pheromone density increases the likelihood of the path being chosen, creating positive feedback. If not reinforced, the pheromone evaporates, providing negative feedback. The ants' movement is influenced by the distance to the next node and the pheromone level, and this process continues iteratively until all nodes are traversed in a cycle, after which the pheromone levels are updated.

The artificial bee colony algorithm (Karaboga, 2005) models bee foraging behaviour. It involves three types of bees: employed, onlookers, and scouts. Employed bees exploit discovered food sources, onlooker bees choose food sources based on nectar richness, and scouts search for new sources. This process of exploration and exploitation continues until a food source is exhausted, prompting employed bees to become scouts and find new sources.

The flocking behaviour observed in birds involves coordinated movement to avoid predators, find food, and optimize environmental conditions. Birds, despite poor eyesight, move in flocks to navigate obstacles. This collective behaviour is modelled in simulations using simple rules: separation (avoiding crowding and collision), alignment (steering towards the average direction of neighbours to stay with the group), and cohesion (moving towards the average position of neighbours in the same direction) (Reynolds, 1987) (Figure 1). These rules enable realistic and complex flock movements without central control. In this behaviour, individual organisms exhibit collective behaviour properties when their coded behaviours affect complex adaptive behaviour, different from individual behaviour but dependent on these properties. Reynolds (1987) creates the term 'boid' for bird-like organisms. Each boid can move within a defined area but only responds to its flock mates within a certain radius.

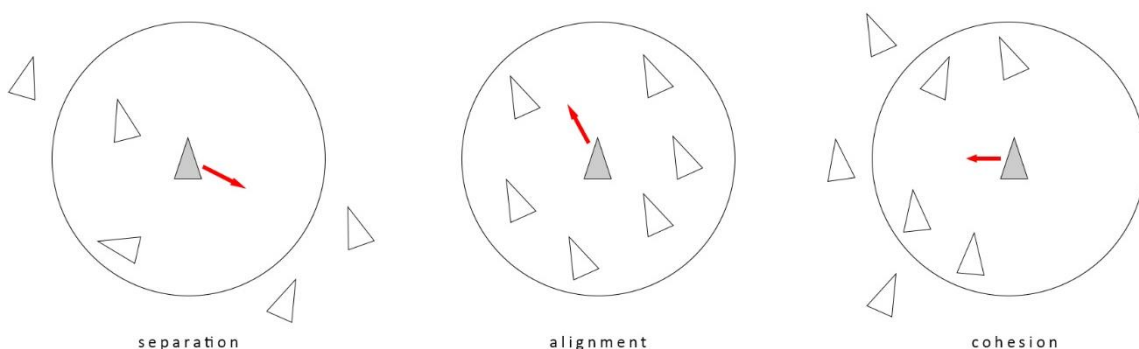

Figure 1: Flocking behaviour rules (adapted from Reynolds, 1987).

In flocking simulations, there is no central control; each bird behaves autonomously. In other words, each bird has to decide which flocks to consider as its environment. This independent choice mechanism enhances creativity levels when interpreted in terms of complexity. Therefore, in this study, the flocking behaviour is selected as the biomimetic analogy for sketching behaviour because of

their similarities in complex problem-solving decision-making processes that are affected by many parameters simultaneously. The basic model has been extended in several ways since it was proposed. Shiffman (2012) reinterpreted Reynolds's (1987) algorithm in the processing environment for three-dimensional results. This study has adapted Shiffman's (2012) Flocking algorithm in the Processing environment to gather the three-dimensional results from sketches.

3. A Biomimetic Sketch-Based Form-Finding Tool

The biomimetic form-finding tool aims to investigate the possibilities of generating forms through coding based on sketches by keeping the cyclical and comprehensive nature of the conceptual design process. The goal is to enhance the flexibility and creativity inherent in sketches by drawing inspiration from swarm intelligence principles. For this purpose, an algorithm using pixel values in sketches based on the flocking behaviour of birds has been utilized with seven phases and 12 steps. A simple interface developed for this algorithm facilitates the easy realization of various form exploration alternatives. The working principle of the algorithm is depicted in the flowchart in Figure 2.

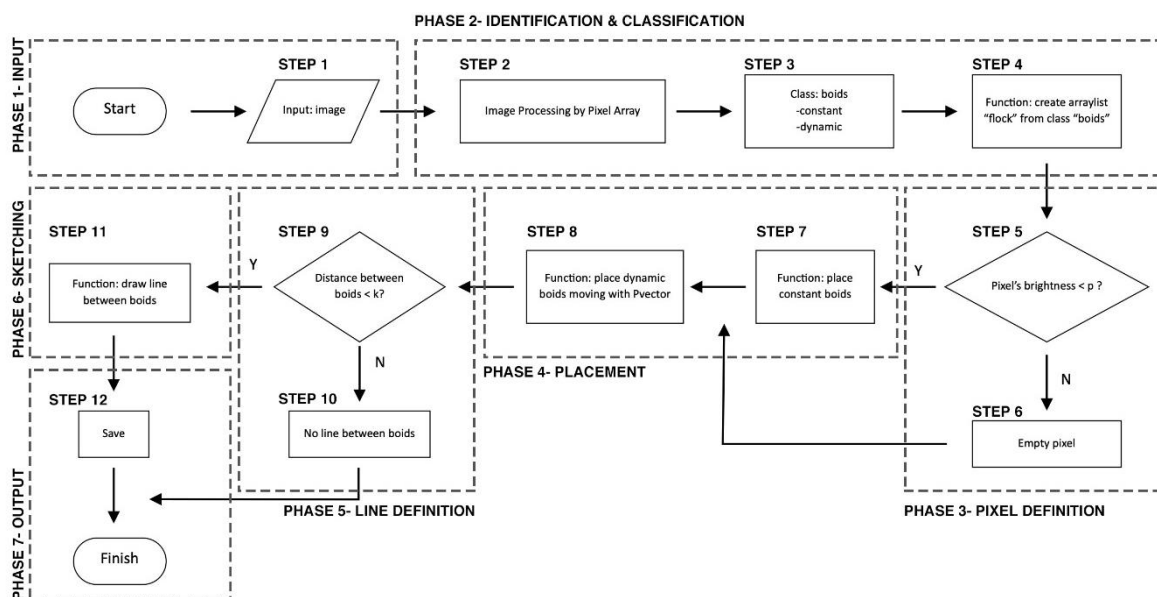

Figure 2. Algorithm flowchart.

When opening the tool in the Processing environment, the algorithm asks for sketch inputs to work on (Phase 1). The system inputs should be hand sketch images in PNG format (Step 1). After uploading the desired image, Pixel array algorithms utilize sketch drawings (Step 2). With these algorithms, the pixels of the image are first classified as constant and dynamic boids (Step 3), then stored in a two-dimensional array and converted into information that the algorithm will read (Step 4). The converted pixel information lets the algorithm decide (Phase 3) whether the pixels are too bright (empty parameter- Step 6) or dark enough to be worked on (Step 5). According to the classification and definitions of Phases 2 and 3, fixed flock elements are placed (Step 7) following the rules that will provide the desired density corresponding to the dark-coloured pixels in the sketch.

During this action (Phase 4), Z values are assigned for the boid class defined in Shiffman's Flocking algorithm, and Z values are defined for the PVector inputs for movement in the third dimension to transfer boids to the third dimension. Then, a new constructor is created for the fixed boid class elements that provide ground connection in forming corresponding to the starting pixels of the drawing. During movement, a boundary region is defined to keep the boids within a specific volume (Figure 3).

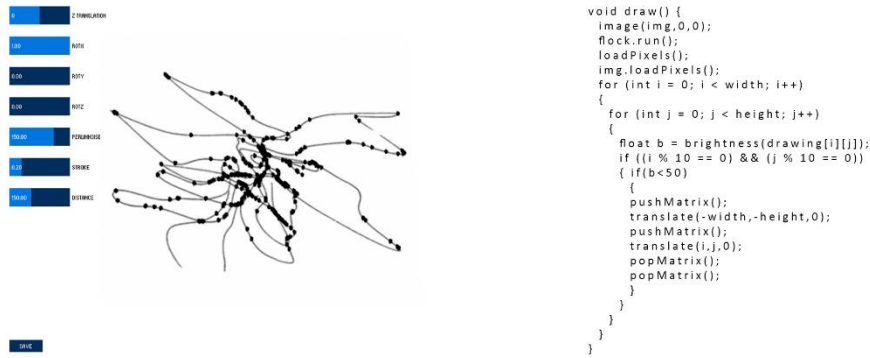

Figure 3. Boundary definition of the algorithm.

In addition to fixed boids, dynamic boids must be added to form the shape (Step 8). These added new boids are elements that provide flexibility in forming. When placing these dynamic elements in the coordinate system, X and Y values are taken from the information obtained from the image (Phase 2), while the Z value is taken from Perlin noise randomness (Phase 4). A new function (Phase 5) is defined to draw lines between boids (Step 9), allowing for visualization enhancement. Lines are drawn between boids (Step 11) if their distance satisfies a variable condition (Figure 4).

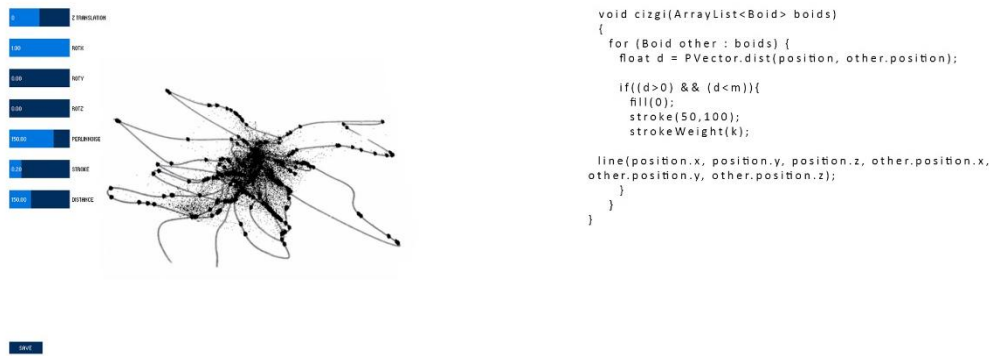

Figure 4. Line drawing rule of the algorithm.

In the designed simple interface, features such as approaching/moving away from the model and rotating can be controlled (Phases 4 and 5). The distances and thicknesses of the lines drawn between boids can be adjusted (Phases 5 and 6). The current view can also be saved as a screenshot in PNG format (Phase 7- Step 12).

4. Testing The Biomimetic Sketch-Based Tool

The flocking-behaviour-powered form-finding tool seeks the potential of creating designs through coding based on sketches while maintaining the iterative and holistic nature of the conceptual design process. It aims to boost the flexibility and creativity found in sketches by drawing inspiration from swarm intelligence principles. Therefore, two tests were applied to check the ability of the form-finding tool to search its ability: (1) to develop various alternatives with changing parameters and (2) to capture the designer's intuition.

Test 1- The ability to develop various alternatives

The first test was applied to explore the tool's ability for alternative development. A basic hand sketch was used to input generations in the first test phase (Figure 5). Six alternatives were developed while keeping the Z translation, rotation X, Y, Z, and perling noise values the same for each trial in the same

amount of time with the same design borders. For visual comparison, in Figures 5A- 5B and 5C, the distance values are changed to 50,200 and 100 while keeping the stroke value as 0.02. In Figures 5D and 5E, the distance values are changed to 100 and 50, while the stroke value is 0.2. In Figures 5E and 5F, although all the parameters are the same, the development time is longer in the 5F alternative.

When 5A/5E and 5C/5D are compared, it can be observed that the stroke value affects the complexity of the design while creating more nodes in crowded areas. Although the distance between each boid creates more significant gaps, a similar complexity increase is visible between 5A- 5B - 5C and 5D - 5E with the effect of the increase in the distance value. The design became more complex as the duration increased, with more movement in a defined zone.

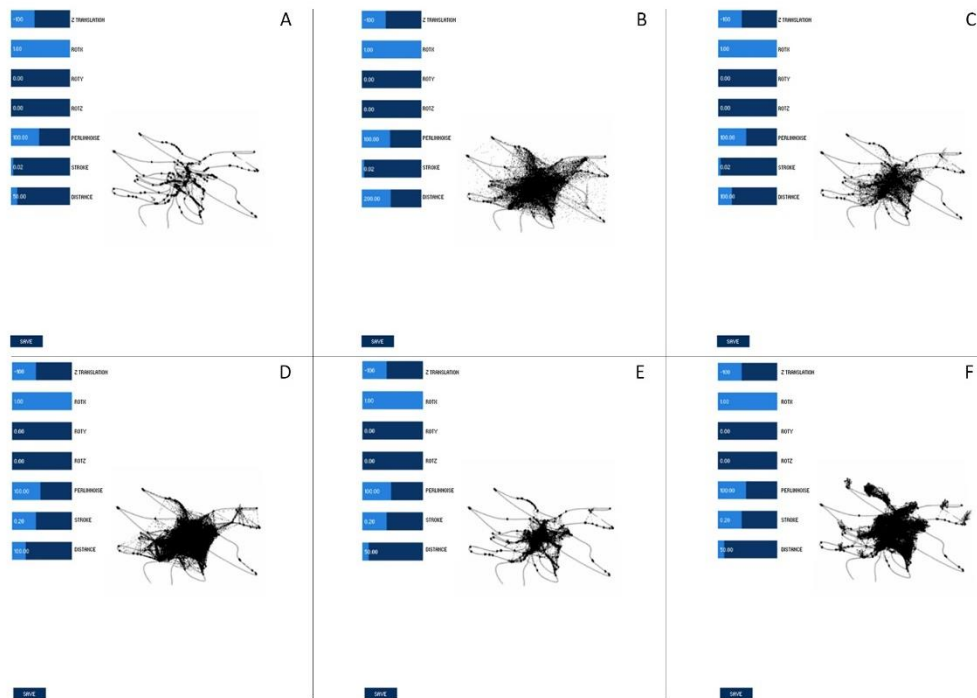

Figure 5. Test 1 results.

Test 2- The ability to capture the designer's intuition

After understanding the effects of stroke, distance and duration values, the algorithm was run using sketches of seven buildings with different forms, functions, areas, and configurations to observe better and interpret the tool's potential (Figure 6). The selected sketches were all collected from well-known built designs to compare the designer's intuition and the tool's output. All parameters, including the stroke, distance and duration, were kept the same in this second test. At the same time, the height and design area values were changed according to the actual heights and plan sizes of the buildings. 2 of the sketches represented plan organization (Zaha Hadid / Ordrupgaard Museum Extension and Bernard Tschumi / Carnal Hall at Le Rosey), and 5 belonged to section/elevation design ideas (Zaha Hadid / MAXXI: Museum of XXI Century Arts, Frank Gehry / Frank Gehry's House, Frank Gehry / Walt Disney Concert Hall, Le Corbusier / Chapel of Ronchamp, Renzo Piano / Kum & Go Headquarters). For the implementation of Test 2, the accessed sketches were first reproduced to create digital versions, and subsequently, these digital versions were pixelated to make them usable by the form-finding tool.

When comparing the plan sketches among themselves, it is observed that although they do not contain information regarding elevations or views, sketch 6A, with lower height, produces results closer to the building constructed than the higher-height 6C. In comparing elevations, it is seen that the influential

factor is not the height parameter but whether the building has amorphous or more defined geometries. Sketches 6E and 6F, with more linear, defined geometries, yield results that are more similar to those of 6D and 6G compared to each other.

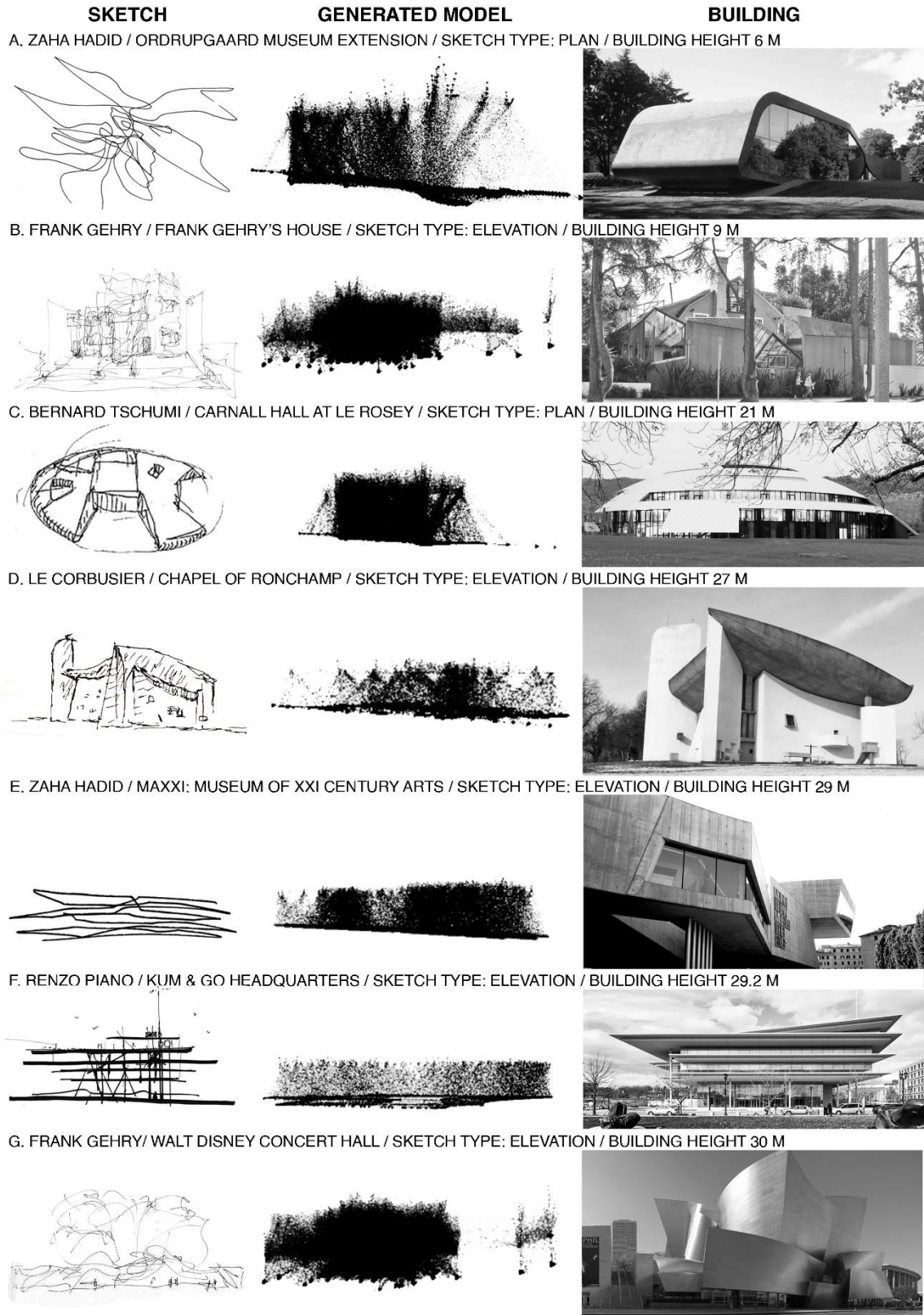

Figure 6. Test 2 Results (Photos of buildings are from the archive of the researchers and free to use images for academic purposes gathered from URL's 1-2-3-4 and 5).

DISCUSSION:

In this study, a sketch-based form-finding algorithm and a user-friendly interface for this algorithm have been designed using Processing. The algorithm generally defines movable flock elements on sketches transferred to the interface in PNG format while staying within the specified volume. Form variations are created with lines generated between fixed and moving flock elements. A productive system is achieved by altering the basic steering parameters of the flock behaviour model.

In the experiments conducted within the scope of the research, although no significant similarity was observed between the final product and constructed buildings or sketches, converging interpretations were made. This situation has been regarded positively for supporting creativity and flexibility, suggesting that results capturing the designer's intuitive approach could be achieved with different parameters. Through quantitative observation of the examples, it can be inferred that the alternatives generated for shorter and linear sketches approximate the final product. This similarity can be interpreted as approaching understanding designer instincts and generating proposals close to reality in terms of form.

In future studies, the structures resulting from these visualizations can provide outputs that can be transferred to 3D modelling programs that have the potential to transform into solid models that design themselves. As discussions about bio-digital architecture emerge nowadays, self-shaping designs based on the genetic parameters of nature can be an excellent input for future studies. Furthermore, thanks to the open processing environment, additional enhancements can be made to the algorithm's basic logic, offering significant potential for designers to develop sketches in the desired direction of exploring form types. This study used the flocking behaviour of birds. However, according to the designer's intuition, other behavioural patterns, such as fish, ants, and snowflakes, could easily be embedded into the source code. This study is believed to create an alternative to keep the traditional sketching and the effect of the designer still on the table in the era of artificial intelligence in design.

Çıkar Çatışması: [TR] Yazar / yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

[EN] The author(s) declare that they do not have a conflict of interest with themselves and/or other third parties and institutions, or if so, how this conflict of interest arose and will be resolved, and author contribution declaration forms are added to the article process files with wet signatures.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

KAYNAKÇA:

Byrne, J. (2012). Approaches to Evolutionary Architectural Design Exploration Using Grammatical Evolution. Dissertation. Dublin: University College Dublin.

Coloni, A., Dorigo, M., Maniezzo, V. (1991). Distributed optimization by ant colonies. In: Proceedings of the first European Conference on Artificial Life.
https://www.researchgate.net/publication/216300484_Distributed_Optimization_by_Ant_Colonies

Dunn, N. (2012). Digital fabrication in architecture. Laurence King Publishing Ltd.

- Egglı, L., Hsu, C., Bruderlin, B., Elbert, G.** (1997). Inferring 3D models from freehand sketches and constraints. *Computer-Aided Design*, Vol.29, No.2, 101-112.
- Fernando, R.** (2014). Representations for Evolutionary Design Modelling. Dissertation. Queensland: Queensland University of Technology, School of Design.
- Frazer, J.** (1995). *An Evolutionary Architecture*. London: Architectural Association.
- Girdhar, A.** (2015). Swarm Intelligence and Flocking Behavior. Conference: International Conference on Advancements in Engineering and Technology (ICAET 2015) pp. 9-12.
https://www.researchgate.net/publication/331249652_Swarm_Intelligence_and_Flocking_Behavior
- Goel, A., McAdams, D.A., Stone, R.B.** (2014). *Biologically Inspired Design—Computational Methods and Tools*. London, UK: Springer.
- Goldschmidt, G.** (1991). The dialectics of sketching. *Creativity Research Journal*, 4(2):123-143
- Graves, M.** (1977). The necessity for drawing: Tangible speculation. *Architectural Design*, 6(77): 384–394.
- Gruber, P.** (2011) *Biomimetics in Architecture—Architecture of Life and Buildings*. Wien, Austria: Springer.
- Güney, D.** (2015). The importance of computer-aided courses in architectural education, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 176, 757–765.
- Hensel, M., Menges, A., Weinstock, M.** (2006). Techniques and technologies in morphogenetic design. In: *Architectural Design*. Vol. 76(2). London: Wiley-Academy. Available from: <http://onlinelibrary.wiley.com/1850-9999>
- Herbert, D.M.** (1993). *Architectural study drawings*. Van Nostrand Reinhold: New York.
- Holland, J.** (1973) Genetic algorithms and the optimal allocation of trials. *SIAM Journal on Computing*, 2(2):88-105. DOI: 10.1137/0202009.
- Iwamoto, L.** (2009). *Digital fabrications: Architectural and material techniques*. Princeton Architectural Press.
- İslamoğlu, Ö. S. & Değer, K. D.** (2015). The location of computer aided drawing and hand drawing on design and presentation in the interior design education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 182, 607–612.
- Janssen, P.** (2005). *A Design Method and Computational Architecture for Generating and Evolving Building Designs*. Dissertation. Hong Kong: The Hong Kong Polytechnic University, School of Design.
- Kahn, L.I.** (1931). The value and aim in sketching. *T-Square Club*, 1(6): 19.
- Karaboğa, D.** (2005). An Idea Based on Honey Bee Swarm for Numerical Optimization, Technical Report - TR06. Technical Report, Erciyes University.
https://www.researchgate.net/publication/255638348_An_Idea_Based_on_Honey_Bee_Swarm_for_Numerical_Optimization_Technical_Report_-_TR06

- Knippers, J., Nickel, K. G., Speck, T.** (2016). *Biomimetic Research for Architecture and Building Construction*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Kolarevic, B.** (2003). *Architecture in the digital age design and manufacturing*. Spon Press.
- Koza, J.R.** (1990). *Genetic Programming. A Paradigm for Genetically Breeding Populations of Computer Programs to Solve Problems*. Stanford, CA: Stanford University. Department of Computer Science.
- Laland, K.N., Uller, T., Feldman, M.W., Sterelny, K., Muller, G.B., Moczek, A.** (2015). The extended evolutionary synthesis: Its structure, assumptions and predictions. *Proceedings of Biological sciences*;282(1813):20151019. DOI: 10.1098/rspb.2015.1019
- Li, C., Lee, H., Zhang, D., Jiang, H.** (2016). Sketch-based 3D modelling by aligning outlines of an image. *Journal of Computational Design and Engineering*, 3.286-294.
- Li, C., Pan, H., Liu, Y., Tong, X., Sheffer, A., and Wang, W.** (2018). Robust flow- guided neural prediction for sketch-based freeform surface modeling. *SIGGRAPH Asia 2018*, 37(6), 238.
- Menges, A.** (2007). Computational morphogenesis: Integral form generation and materialization processes. In: Okeil A, Al-Attili A, Mallasi Z, editors. *Proceedings of Em'body'ing Virtual Architecture: The Third International Conference of the Arab Society for Computer Aided Architectural Design ASCAAD*, Alexandria, Egypt. Nov 28-30, 2007. pp. 725-744.
- Millonas, M. M.** (1994). Swarms, phase transitions, and collective intelligence. In C. G. Langton, Ed., *Artificial Life III*. Addison Wesley.
- Muehlbauer, M., Song, A., Burry, J.** (2017). Automated shape design by grammatical evolution. Vol. 10198. In: Correia J, Ciesielski V, Liapis A, editors. *Computational Intelligence in Music, Sound, Art and Design*. 6th International Conference on EvoMUSART, Amsterdam, The Netherlands.
- Noble, D.** (2015) Evolution beyond neo-Darwinism: A new conceptual framework. *The Journal of Experimental Biology*;218(Pt 1):7-13. DOI: 10.1242/jeb.106310.
- O'Neill, M., McDermott, J., Swafford, J.M., Byrne, J., Hemberg, E., Brabazon, A.** (2010). Evolutionary design using grammatical evolution and shape grammars. Designing a shelter. *International Journal of Difference Equations*, 3(1):4. DOI: 10.1504/IJDE.2010.032820
- Rechenberg, I.** (1971). *Evolutionsstrategie – Optimierung technischer Systeme nach Prinzipien der biologischen Evolution* [PhD thesis]. TU Berlin, Germany.
- Reynolds, C. W.** (1987). Flocks, herds, and schools: A distributed behavioral model. *Computer Graphics*, 21(4) (SIGGRAPH '87 Conference Proceedings). 25-34.
- Roudavski, A.** (2009). Towards morphogenesis in architecture. *International Journal of Architectural Computing*; 7(3):345-374. DOI: 10.1260/147807709789621266
- Shiffman, D.** (2012). *The nature of code*. USA. <https://natureofcode.com/book/chapter-6-autonomous-agents/>
- Stiny, G., Gips, J.** (1972). Shape grammars and the generative specification of painting and sculpture. In: *Information Processing*, Vol. 71, pp. 1460-1465, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

Tero, A., Takagi, S., Saigusa, T., Ito, K., Bebbler, D., Fricker, M., Yumiki, K., Kobayashi, R., Nakagaki, T. (2010). Rules for Biologically Inspired Adaptive Network Design. Science (New York, N.Y.). 327. 439-42. 10.1126/science.1177894.

Terzidis, K. (2006). Algorithmic architecture. Architectural Press.

URL 1- https://en.wikipedia.org/wiki/Ordrupgaard#/media/File:Ordrupgaard_Museum_extension.jpg 11.06.2024, CC BY 2.0, free to use and adapt for academic purposes.

URL 2- https://en.wikipedia.org/wiki/Gehry_Residence#/media/File:Gehry_House_-_Image01.jpg, 11.06.2024, CC BY 2.0, free to use and adapt for academic purposes.

URL 3- https://en.wikipedia.org/wiki/Notre-Dame_du_Haut#/media/File:RonchampCorbu.jpg, , CC BY 3.0, free to use and adapt for academic purposes.

URL 4- <https://pixabay.com/photos/maxxi-museum-construction-3616142/>, 11.06.2024, Free for use under the Pixabay Content License.

URL 5-

https://en.wikipedia.org/wiki/Walt_Disney_Concert_Hall#/media/File:Walt_Disney_Concert_Hall,_L_A,_CA,_jiron_22.03.2012.jpg, 11.06.2024, GNU Free Documentation License 1.2.

VDI (Verein Deutscher Ingenieure), (2011). Guideline 6220. Biomimetics – Conception and strategy differences between bionic and conventional methods/products. Association of German Engineers. Berlin: Beuth Verlag.

Mimarlık ve Reklam İlişkisinin Kentsel Kimlik Üzerindeki Etkileri

The Effects of The Relationship Between Architecture and Advertising on Urban Identity

Aslı Pınar BİKET¹

Öz

Yaşam biçiminden, yaşam mekanlarına kadar her alanı etkisi altına alan tüketim kültürü ve beraberinde getirdiği reklam sektörü, içinde bulunduğumuz dönemde, etkileşim odaklı bir yaklaşım ile kapitalist sistemle başa çıkmak için yaratıcı disiplinlerden ilham alarak çeşitli mecraları kullanmaktadır. Tüketim nesnesi haline getirdiği birçok alanın yanı sıra mimarlığı da etkilemekte ve yeri geldiğinde araç olarak kullanmaktadır. Reklam ve mimarlık arasındaki ilişki, toplumun değişen ihtiyaçları ve teknolojik gelişmelerle birlikte tarihsel, kültürel ve teknolojik bağlamlarla şekillenerek farklı yöntem ve stratejilerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bir şehrin geçmişiyle bugünü arasında köprü kurarak, kentsel kimliğin oluşmasını ve sürekliliğini sağlayan mimarlığın, reklam mecrası olarak kullanılma yöntemleri bu çalışma kapsamında sınıflandırılarak detaylı bir şekilde örneklerle incelenmiştir. Kentsel kimlik, kentte yaşayanların bağ ve aidiyet duygusu yaratmalarını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Bu sebeple, kentsel kimliğin korunması ve sürekliliği için reklam ve mimarlık ilişkisinin kentte yarattığı potansiyel olumsuz etkilerini bertaraf etmek konusunda farkındalık yaratmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Kimlik, Mimarlık, Reklam, Tüketim Toplumu

ABSTRACT

Consumer culture, which affects every area from lifestyle to living spaces, and the advertising industry it brings with it, use various channels, inspired by creative disciplines, to cope with the capitalist system with an interaction-oriented approach. In addition to many areas that it has turned into objects of consumption, it also affects architecture and uses it as a tool when necessary. The relationship between advertising and architecture is shaped by historical, cultural and technological contexts, along with the changing needs of society and technological developments, and appears in different methods and strategies. In this context, the methods of using architecture as an advertising medium, which ensures the formation and continuity of urban identity by building a bridge between the past and present of a city, are classified and examined in detail with examples within the scope of this study. Urban identity is one of the most important elements that enable city dwellers to create a sense of connection and belonging. For this reason, it is aimed to raise awareness about eliminating the potential negative effects of the relationship between advertising and architecture in the city for the protection and continuity of urban identity.

Keywords: Urban Identity, Architecture, Advertising, Consumer Society

¹ Corresponding Author | Yetkili Yazar: (Dr.Öğr.Üyesi) İstanbul Beykent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, pınarbiket@beykent.edu.tr, ORCID: 000-003-2775-6783

GİRİŞ:

Günümüzde küreselleşmeye bağlı olarak hız kazanan ülkeler arası ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkiler, kapitalizm ile birlikte başta kentler olmak üzere birçok alanda önemli etkiler göstermektedir. Bunun en önemli sebebi, kentlerin kuruldukları günden itibaren buldukları dönemin ekonomik ve sosyal yapısındaki değişimden doğrudan etkilenmeleridir. Bu hızlı büyüme ve globalleşme sürecinde, kente eklenen her donatının dün-bugün-yarın bağlamında düşünülmeden tasarlanması kentsel kimliğin zedelenmesine neden olabilmektedir.

Bu çalışmada, günümüz tüketim toplumunun vazgeçilmez bir parçası olan reklam sektörünün mimarlık ve mimarlık ürünlerini kullanmasının kentin kimliği üzerindeki etkileri incelenecektir. İçinde yaşadığımız, ekonominin merkezine tüketimin ve tüketilebilir ürünlerin yerleştiği bir toplum modelini ifade eden tüketim toplumu, bireylerin ve toplumun temel amacının mal ve hizmetlerin üretimi ve tüketimi olduğu bir yapıyı tanımlamaktadır. Şehirlerin fiziksel çevresini ve kamusal mekanlarını, görsel ve sembolik olarak işgal eden reklamlar, bilinçli ya da bilinçsiz olarak kentsel kimliğin bir parçası olmaktadır. Özellikle büyük şehirlerde reklam panoları, binaların dış cepheleri ve ışıklandırmalar, şehrin dokusunu ve karakterini belirler. Reklam, kentsel mekanın estetik değerlerini etkilerken, sokakların ve caddelerin görsel yapısını şekillendirebilir ve kent sakinlerinin algısını etkileyebilir. Ancak bu etki karmaşıktır; çünkü reklam, şehirlerin ekonomik büyümesine katkıda bulunurken, tüketim kültürünün dayatılması ve geleneksel değerlerin sorgulanması gibi konularda farklı etkilere yol açabilir. Dolayısıyla reklamın kentsel kimlik üzerindeki etkisi, hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle incelenmeli ve dikkatle değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda öncelikle kentsel kimlik, mimarlık ve reklam kavramları geçmişten günümüze kadarki gelişimi ile irdelenecek, ardından reklamın, mimarlığı kullanımı sürecinde, kentsel kimlik üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Yaşam biçiminden, yaşam mekanlarına kadar her alanı etkisi altına alan tüketim kültürü ve beraberinde getirdiği reklamın, mimarlığı ve kenti nasıl etkilediği ve olumsuz sonuçlarından kaçınmak için yapılabilecekler hakkında farkındalık yaratmak amaçlanmaktadır.

1. Araştırma Yöntemi ve Problem

Çalışmada, bir nitel araştırma yöntemi olarak gözleme dayalı açıklayıcı durum çalışması ile analitik genellemelere başvurulmuştur. Bu amaçla, ilgili dokümanlar incelenmiş, detaylı literatür taraması yapılmış ve konu ile ilgili kavramlar tanımlandıktan sonra ortaya konan problem, örnekler üzerinden incelenmiş ve tartışılmıştır. Çalışmanın temel konularından biri olan “kentsel kimlik” kavramı elli yıldan uzun süredir üzerinde konuşulan sayısız akademik çalışmaya konu olmuş bir kavramdır. Kentsel kimlik kavramı üzerine literatür taraması yapılırken, “yer”, “bağlam”, “aidiyet”, “yerin kimliği” gibi ilgili kavramlar yerli ve yabancı kaynaklardan taranmıştır. Kentsel kimlik hakkında eski ve güncel kaynakları tarayıp karşılaştırmalı analiz çalışmaları yapmış olan güncel kaynaklar, çalışmanın altyapısını oluşturmada etkili olmuştur. (Strandberg & Styvén, 2024), (Mansour, Alves & da Costa, 2023), (Apostolou & Tasopoulou, 2023) Çalışmada incelenen örnekler, reklam sektörünün doğası gereği, popüler kültürde sıklıkla karşılaşılan, arama motorlarında en üstlerde yer alan reklam öğeleri, yapılar ve yerlerden seçilmiştir.

Araştırmada, kapitalist düzenin egemen olduğu tüketim toplumunda yaşamın her alanında karşımıza çıkan reklamın, mimarlık ürünlerini kullanması ve bunun sonucu olarak kentsel kimlik üzerindeki önemli etkileri problem olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın amacı, reklamın kentsel kimlik üzerindeki etkileri konusuna dikkat çekmek, olumsuz etkilerini bertaraf etmek için farkındalık yaratmaktır. Bu amaçla yapılan sistematik literatür incelemesi doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları oluşturulmuştur.

Araştırma Soruları:**AS1 Kentsel kimlik kavramı üzerine güncel söylemler nelerdir?****AS2 Reklam nedir?****AS3 Reklam sektörünün etkilediği alanlar nelerdir?****AS4 Reklam ve mimarlık kavramlarının kesişim noktaları nelerdir?****AS5 Mimarlığın reklam aracı olma durumu ne demektir?****Tablo 1.** Araştırma Soruları**2. Kentsel Kimlik**

Kentsel kimlik, bir şehrin veya yerleşim alanının benzersiz karakterini, tarihi, kültürel ve fiziksel özellikleri ile toplumsal dokusunu ifade eden bir kavramdır. Kente ait tüm ayırt edici özellikler, bir araya gelerek o kenti diğerlerinden ayıran benzersiz karakterini oluşturur. Kentsel kimlik, orada yaşayanların bağ ve aidiyet duygusu yaratmalarını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Ayrıca kentin geçici kullanıcıları olan ziyaretçilere de kentin özgün karakteri ve kültürel mirası ile farklı bir deneyim yaşama imkanı sunmaktadır.

Lynch'e göre; çevre imgesini oluşturan kimlik, yapı ve anlam, kentlinin kendi hikâyesini oluşturması ve aidiyet hissedebilmesi için en önemli bileşenlerdir. Bu bileşenlerden kimlik, kentsel öğelerin ayrı varlıklar olarak tanınmasını sağlayarak kentli tarafından anlamlandırılmaktadır. (Lynch, 1960) Bir şehrin kimliği, yapıcı çevreyi inşa edenler, politikacılar ve eleştirenler gibi farklı kurumsal aktörler tarafından maddi, görsel ve retorik işaret sistemleri aracılığıyla inşa edilmektedir. (Jones & Svejnova, 2017) Kentsel kimlik, bir şehrin sadece fiziksel bir yer olmanın ötesinde, bir hikâye ve anlam taşıyan yaşam alanı olmasını sağlamaktadır.

Kentliye yaşam alanı sunan söz konusu kentin dönemin ihtiyaçlarına cevap verirken gelişmesi ve dönüşmesi kaçınılmazdır. Ancak bu gelişim ve dönüşümün hızı, kalitesi ve kente etkisi tartışılmalıdır. Kontrolsüz ve hızlı kentsel değişimin kent kimliği ve imajına etkilerinin fiziksel, sosyal ve psikolojik boyutları araştırmacılar tarafından uzun zamandır incelenmektedir. Kentsel kimlik konusunu inceleyen son 10 yılda yazılmış çalışmalara bakıldığında plansız gelişmenin kentsel kimlik üzerindeki olumsuz etkileri dikkat çekmektedir. (Strandberg & Styvén, 2024) (Apostolou & Tasopoulou, 2023) (Abusaada & Elshater, 2023) (Mansour, Alves, & da Costa, 2023) (Phelps & Nichols, 2022) (Surchi & Nafa, 2021) (Şentürk & Zeren Gülersoy, 2019) (Azmi, Ahmad & Ali, 2014) (Özbek Eren, 2014) (Ökesli & Gürçınar, 2012) (Norsidah, 2012) (Bell & DE-Shalit, 2011) (Ulu & Karakoç, 2004)

Gelişen ve değişen toplumsal yapı, bireysel ihtiyaçlar, kent kimliğinin yenilenmesine ve değişimine neden olur. Ancak kavramsal görüntüdeki bu değişimin tutarlılık ve süreklilik içermesiyle yaşam çevresinde kimlik sağlanabilir. (Gök & Karagenç, 1996) Kentin güncel ihtiyaçları, ancak geçmişine ait özellikleri ve hafızası uygun fiziksel ortamlarda kaynaştırılarak karşılanırsa, tarihsel ve kültürel süreklilik bozulmadan kent kimliği korunabilir. (Biket, 2019) Bunun için de kentin köklerini oluşturan geleneksel yapısı ile sürekli gelişen ve dönüşen modern yapısı arasındaki ilişki etkili biçimde yönetilerek geçmiş ile bugün arasında denge kurulması gerekmektedir.

Farklı çevresel koşullara göre biçimlenen mimari ve kentsel oluşumlar, kimlik ve kültür özelliklerini kaybetmeden gelişebildikleri durumda kentsel tasarımda sürdürülebilirlikten bahsetmek mümkündür ve bu sayede toplumların gelecek yüzyıllarda da var olabilmeleri sağlanabilmektedir. (Yüksel, 2021)

3. Mimarlık ve Reklam İlişkisi

Reklam sektörü, tarih boyunca teknolojik gelişmelere, kültürel değişimlere ve tüketici alışkanlıklarına uyum sağlamış ve hala büyümeye devam etmektedir. Bu süreçte reklamcılığın temel amacı, ürünleri veya hizmetleri tanıtmak, markaları inşa etmek ve hedef kitleyi etkilemek olmuştur. Günümüzde, tüketim kültürünün vazgeçilmez bir parçası haline gelen reklam, küreselleşme ile her alanda yaşanan değişimin vazgeçilmez bir iletişim aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Hızlı teknolojik gelişmeler ve toplumsal değişiklikler, reklam sektörünü sürekli olarak yenilik ve adaptasyon arayışına yönlendirmektedir. Reklamcılık yapısı gereği pek çok alan ve bilim dalı ile ilişkisi olan bir disiplindir. Bu alanda yapılacak çalışmaların doğru, yerli yerinde ve hedeflenen amaçlara ulaşacak şekilde gerçekleştirilebilmesi de yine ilişki içinde olduğu bilim dallarının verilerinden, kuramlarından ve/veya deneysel sonuçlarından yeterince yararlanmasıyla doğru orantılıdır. (Topsümer & Elden, 2015) Sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerle şekillenen reklamcılık, tüketim nesnesi haline getirdiği birçok alanın yanı sıra mimarlığı da etkilemekte ve yeri geldiğinde araç olarak kullanılmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde, etkileşim odaklı bir yaklaşım ile kapitalist sistemle başa çıkmak için reklamcılık, yaratıcı disiplinlerden ilham alarak çeşitli mecraları kullanmaktadır. Mimarlık gibi önemli bir yaratıcı alanın, reklam sektörü tarafından kullanılması da bunun sonucunda farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Burada bahsedilen mimarlığın reklam aracı olarak kullanılması ve mimarlığın reklamının yapılması farklı konulardır. Bu çalışma kapsamında mimarlığın reklam olma durumunun yani reklam aracı olarak kullanılmasının kentsel kimliğe etkileri konu olarak ele alınmaktadır.

Mimarlık ve reklam kavramlarını birlikte incelemek için öncelikle her şeye erişimin kolaylaştığı tüketim çağında, gündelik hayatta reklam endüstrisinin geldiği durumu ve reklam kavramını anlamak gerekmektedir.

3.1. Reklam Nedir?

Reklam; bir ürün ya da hizmetin, bedeli kimin tarafından ödendiği belli olacak şekilde, geniş halk kitlelerine kitle iletişim araçlarından yer ve zaman satın alarak tanıtılması çabalarının bütünüdür. (Elden, Ulukök & Yeygel, 2005) Reklam, ürünler, hizmetler veya fikirlerin tanıtımını yapmak ve hedef kitleye iletmek amacıyla kullanılan iletişim araçlarından biridir. Markaların veya organizasyonların hedefledikleri mesajları potansiyel müşterilere veya geniş bir kitleye iletmek için çeşitli medya ve platformları kullanma sürecidir. Ancak reklamı sadece ürün satış amaçlı tanıtım süreci olarak tanımlamak çok yeterli olmaz bu sebeple biraz daha geniş bir çerçeveden baktığımızda reklamın farklı amaçlarla da yapıldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları; marka bilinirliğini arttırma, toplumsal farkındalık yaratma, hedef kitleyi eğitme, inanç ve değerleri kitlelere iletmek, eğlence sanat yapma, politik iletişim süreci yönetme ve kültürel kimliği vurgulama olarak sayılabilir. Reklamın amacı ve içeriği, kullanıldığı bağlama ve hedef kitleye göre büyük ölçüde değişebilmektedir. Herhangi bir mesajı iletmek, bilgi vermek, duygusal tepkiler uyandırmak veya toplumsal etkileşimi arttırmak amacıyla da reklamlar kullanılmaktadırlar.

Geleneksel uygulamaların aksine, günümüzde reklamcılık, sadece tüketiciye ürün hakkında bilgi vermek amacıyla değil, aynı zamanda markayı veya ürünü bir statü sembolü olarak konumlandırmak, ürünün sağladığı faydaları tüketiciye iletmek ve ürünün akılda kalıcılığını arttırmak için çeşitli mecralar ve yöntemler aracılığıyla çeşitlenmiş bir şekilde uygulanmaktadır. (Sağlık, 2022) Reklam sahip olduğu özellikler ve nitelikler nedeniyle bir iletişim sürecinde yer alması gereken tüm öğeleri bünyesinde barındıran dinamik yapısı sayesinde mesajı etkili bir biçimde hedef kitleye en kolay ulaştırabilen iletişim aracıdır. (Özkan, 2015) Bu sebeple etkilediği ve etkilendiği tüm disiplinlerle olan ilişkisi ve tarihsel gelişimi tartışılmalıdır ve mimarlık da bu disiplinler arasında önemli bir yerdedir.

3.2. Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Mimarlık ile İlişkisi

Reklamlar; tanıtma, ilan ve duyuru fonksiyonlarını; günümüz teknolojik dünyasının düzeyinde olmasa da tarihin her döneminde yerine getirmiştir. Tarihi süreçte yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı olarak reklamcılık olgusu da paralel bir biçimde gelişimini sürdürmüştür. (Çetin, 2014)

Reklamın gelişim süreçleri toplumların yaşadığı politik, sosyal, kültürel, ekonomik süreçlerle birlikte farklılık göstermektedir ancak reklamcılığın gelişim evresi incelendiğinde reklam çalışmaları ile ilgili ilk örneklerin insanlığın ilkel çağlarında olduğu görülmektedir. M.Ö 500'de Napoli Pompei kentinde duvarlara politik ve ticari nedenlerle yazılmış olan duvar yazıları reklamın ilk örnekleri arasında kabul edilmektedir. (Yapıcıoğlu Ayaz, 2022) Söz konusu dönemin duvar yazılarını, günümüz led ekranlı bina cephelerine benzetirsek; mimarlık, M.Ö. 500'den beri reklam amaçlı kullanılmaktadır diyebiliriz.

Geçmişten bugüne kadar, reklamın çeşitli amaçlarla kullanımında mimarlıktan sıkça faydalandığı görülmektedir. Örneğin Antik Roma ve Yunan medeniyetlerinde, mimarlık yapılarının kamusal mesajların iletilmesinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemde mimarlık, görsel anlatım ve sembolizmin önemli bir parçasıydı. Her ne kadar sembolizm 19.yy'da isimlendirilen bir sanat akımı olarak tanınmaya başlasa da semboller insanlık tarihi boyunca, günlük hayattan büyük savaşlara kadar pek çok bilgiyi, mağara resimleri, totemler ve heykellerde kullanarak günümüze kadar aktarmışlardır. Görülemeyen veya algılanamayan bir şeyi, resim, motif, sayı, renk, işaret veya şekil olarak ortaya çıkarabilen semboller, iletişimde önemli bir rol oynamaktadır. Yaygın iletişim araçlarından biri olan reklamı da geçmişteki sembollerle ilişkilendirecek olursak, tanrıları onurlandırmak ve toplumun değerlerini yansıtmak amacıyla tasarlanan Yunan tapınaklarını veya dini hikâyeleri anlatmak ve toplumu eğitmek için kullanılan Ortaçağ yapılarındaki heykelleri, vitray camları ve freskleri mimari tasarım aracılığı ile mesaj iletme yöntemine örnek olarak gösterebiliriz.

Sanayi Devrimi ile birlikte şehirlerin büyümesi ve ticaretin artmasıyla, kentlerin mimarisi de değişmeye başlamıştır; örneğin bina cephelerinin toplumsal mesajları ve ideolojileri sembollerle aktaracak şekilde tasarlanması dönemi geride kalmıştır. Bunun yerine binalar ve yapılar, ürünlerin ve hizmetlerin tanıtımı için reklam panolarına dönüşmeye başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru reklamcılığın gelişimi ve endüstriyel ürünlerin artmasıyla birlikte markalar, kendilerini tanıtmak için mimarlıktan faydalanmaya başlamışlardır. Büyük şirketlerin, binalarını marka imajlarını yansıtacak şekilde inşa etmeleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Radyo, televizyon ve sonrasında dijital medyanın yükselmesiyle, reklamcılık ve mimarlık ilişkisi daha da ileriye gitmiştir. Dijital çağda, reklamların binaların yüzeylerine yansıtılması, LED panoların kullanılması ve interaktif dış cephe tasarımları ile markalar hedef kitleyle etkileşim kurma ve dikkat çekme amacı ile mimari ürünleri çok çeşitli yöntemlerle kullanmaya başlamışlardır.

Reklam ve mimarlık ilişkisi, toplumun değişen ihtiyaçları ve teknolojik gelişmelerle birlikte sürekli olarak evrilmektedir. Farklı dönemlerde kullanılan reklam yöntemleri ve stratejileri, tarihsel, kültürel ve teknolojik bağlamlarla şekillendiğinden, mimarlığı kullanma yöntemleri de değişmektedir. Her dönemin toplumsal, kültürel ve teknolojik koşulları, bu iki alanın etkileşimini belirleyen faktörler olarak öne çıkmaktadır.

4. Mimarlığın Reklam Olma Durumu

Mimarlık, geçmişten bugüne, sadece fiziksel yapıların tasarımı ve inşasıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda bir birçok alanı etkileyen ve etkilenen bir disiplin olmuştur. Reklam sektörü de bu alanlardan biridir ve mimarlık, reklam mecrasında önemli bir rol oynamaktadır. Kentlerin ve binaların estetik ve fonksiyonel değeri, sadece kullanıcılara yönelik değil, aynı zamanda geniş bir izleyici kitlesine yönelik bir görsel iletişim aracı olarak da düşünülmektedir. Mimarlık, sadece bina tasarlamak ve inşa etmek

değil, aynı zamanda bir marka, kurum veya şehir imajını iletebilecek güçlü bir reklam aracı olarak öne çıkmaktadır. Çünkü mimarlık, inşa etmenin ötesine geçerek, görsel bir hikaye anlatma ve duygusal bir etki yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda, reklam dünyasında güçlü bir mecra olarak konumlanarak kendi başına bir reklam aracı olmanın yanı sıra, diğer endüstrilerle de işbirliği yaparak, marka inşası ve kentsel kimlik oluşturulmasında da önemli bir rol oynamaktadır.

Hornbeck, "Mimarlık ve Reklam" başlıklı çalışmasında, reklam endüstrisinin mimarlık alanındaki etkileri ve bu etkileşimin nasıl şekillendiğini Apple'ın Frank O. Gehry'nin imajını kullandığı örnek üzerinden incelemektedir. Hornbeck'e göre, reklam endüstrisinin, mimarlığı kullanması, yapıların farklı anlamlar ile metalaşmasına yol açabildiği gibi, toplumdaki mimarlık algısına da etki edebilmektedir. (Hornbeck, 1999)

Mimarlık ürünlerinin estetik ve fonksiyonel özelliklerinin, reklamın amacını destekleyen bir şekilde kullanılması, mesajın hedef kitleye güçlü bir şekilde iletilmesini mümkün kılmaktadır. Bu sebeple, reklam sektöründe mimarlığın birçok alanda kullanıldığı görülmektedir. Bu uygulamalar çok çeşitlidir ancak bu çalışma kapsamında inceleyebilmek için ortak amaç ve yöntemlerine göre 5 ana başlıkta sınıflandırılmıştır.

- **Yapı Tasarımıyla Marka Kimliği Yansıtma:** Bazı markalar, binalarını marka kimlikleriyle uyumlu bir şekilde tasarlayarak markalarını vurgularlar ve bu şekilde mimari tasarımı reklam aracı olarak kullanmaktadırlar.
- **Dijital Dış Cephe Reklamları:** Dijital ekranların binaların dış cephelerine entegre edilmesiyle, reklamlar canlı renklerle ve hareketli grafiklerle gösterilebilmektedirler. Bu, geçici veya sürekli olarak farklı reklam mesajlarının iletilmesine olanak tanırken önemli bir mimari eleman olan cephenin reklam aracı olma durumuna örnek olarak verilebilir.
- **Binaların Özgün Tasarımıyla Tanıtım Yapma:** İlgi çekici mimari tasarımlar, kendiliğinden bir reklam unsuru haline gelebilmektedirler. Burada çağdaş ve özgün mimari elemanın kendisinin bir reklam aracı olma durumuna örnek olarak verilebilir.
- **Yerel ve Kültürel Unsurları Kullanma:** Bazı reklam kampanyaları, yerel kültürel motiflere veya tarihi yapılara dayalı olarak tasarlanır. Burada da mimari mirasın reklam olma durumu görülmektedir.
- **Sürdürülebilir Mimarlık ile Reklam yapma durumu:** Günümüzde çoğu alanda olduğu gibi mimarlık ve reklam sektörlerinde marka ve kurumların kendilerini pazarlama araçlarından biri de sürdürülebilirlik iddiaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Kentsel Kimlik ve Reklam

Yukarıda da anlatıldığı gibi reklam olgusu mimarlıkta birçok şekilde kendini göstermektedir. Buna bağlı olarak, reklama araç olan mimarlık ürünlerinden oluşan bir kent parçasında reklamdan kaçmak imkansız olmaktadır. Yapıların cephelerini kaplayan reklam afişleri, sokaklardaki reklam panoları, marka kimliğini yansıtarak reklam yapan şirket binaları ile reklam günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmaktadır.

Kentin kamusal alanlarında yer alan bütün reklam araçları, bir gösterge sistemi olarak, zaman içinde o kentin görsel kimlik vericileri halini alırlar. Ne var ki, her türlü bildirişim sistemlerini içeren açık hava reklamları, çağdaş kent yaşamının vazgeçilmez nesnelere olurken, aynı zamanda kenti belli açılarda örten ve olumsuz görüntülere neden olabilen nesnelere de olabiliyorlar. (Demir, 2014)

Bu konuyu iki ayrı başlık altında incelemek gerekmektedir. Bunlardan birisi, kentlerin sermayeye yön veren çekim merkezleri olmaları ve bunun sonucunda kentlerin markalaşmalarıdır, diğeri ise tüketim toplumunun vazgeçilmez unsuru olan reklamın mimarlığı ve dolayısıyla kenti reklam mecrası olarak kullanmasıdır. Söz konusu iki durumda kentsel kimliğin etkilenme durumu farklıdır. Kentlerin markalaşması söz konusu olduğunda, marka değerini elde edebilmeleri için ayırt edici özelliklerini ön plana çıkartmaları, kimliklerine sahip çıkmaları gerekmektedir. Oysaki kentin reklam aracı olması

durumunda kentin kimliksizleşmesi sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada, kentin kimliksizleşmesine sebep olan durumlar konu olarak ele alınarak, farkındalık yaratmak amaçlanmaktadır.

Önceki bölümde söz edilen, mimarlığın reklam aracı olarak kullanılma yöntemlerinin her birinin kentsel kimlik üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Bu etkiler ve kentsel kimlik ile ilişkisi aşağıda örneklerle incelenecektir.

4.1.Yapı Tasarımıyla Marka Kimliği Yansıtma ve Kentsel Kimlik

Her bir şirketin kendi değerleri, hedef kitlesi ve kimliği doğrultusunda binalarını tasarlaması, markalarını güçlendirmek ve tüketicilere özgün bir deneyim sunmak amacını taşımaktadır. Burada amaç bir mimarlık eseri ortaya koymaktan çok mimari tasarımı kullanarak markanın imajını yansıtmaktır. Bu amaçla tasarlanan yapılarda, marka imajını en etkili şekilde yansıtmak hedeflenirken, kentsel kimlik ve bağlamın önemsenmediği birçok örnek karşımıza çıkmaktadır. Marka, dünyanın neresinde olursa olsun aynı imajı yansıtabilmek için benzer bir mimari tasarım prensibi benimsemektedir. Bir mimarlık ürünün, tasarımıyla, karakteriyle bulunduğu yerin kimliğini yansıtmaması, devam ettirmesi beklenirken yerden bağımsız, sadece marka imajını ön plana çıkartan yapılar, kimliksizleşmeye neden olmaktadır.

Söz konusu yapıların mimari değerleri yadsınamamakla beraber bağlamdan kopuk, kültürel, sosyal öğeler içermediklerinde kentsel kimliğin bir parçası olamamaktadırlar. Sadece marka kimliğini yansıtan bu tasarımlar, dünyanın her yerinde aynı mimari üslupla tasarlanan yapılar olarak karşımıza çıkmakta ve kentleri gelecekte kimliksizleşme sorunu ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Dünyanın neresinde görürsek görelim, kent kimliğinden önce marka kimliğini algıladığımız yapılara teknolojik markaların mağazalarını örnek verebiliriz. Markaların yenilikçi imajını ve teknolojiyi vurgulamayı hedefleyen mağazalarında ve yönetim binalarında genelde şeffaf yüzeyler ve yalın çizgiler tercih edilmektedir. Aşağıdaki görsellerde birbirinden çok farklı kültürel ve sosyal yapıya sahip kentlerdeki tanınmış bir teknoloji markasına ait yapılar yer almaktadır.

Şekil 1. Apple Store Broadway, Hangzhou ve İstanbul, (<https://www.apple.com>).

Bu gibi tasarım örneklerine baktığımızda buldukları yere, kent kimliğine ait izler görülememektedir. Bu uygulamaların artması sonucunda buldukları yerin, kentin kimliksizleşmesi kaçınılmazdır. Dünyanın neresinde olursa olsun aynı mimari tasarım ile karşılaşmak kentin hafızasına ve kimliğin sürekliliğine vurulan önemli bir sektedir.

4.2.Dijital Dış Cephe Reklamları ve Kentsel Kimlik

Teknolojideki ilerlemeler, her alanda olduğu gibi reklamcılık sektöründe de kendini göstermiş, geleneksel reklamcılığın ötesine geçerek büyük ekranlar ve renkli led ışıklarıyla yapı cephelerini kaplayan devasa reklam panoları kentsel imgede yer almaya başlamıştır. Bu uygulamalar yapının mevcut cephesinin tasarımı, yapının yer aldığı kent parçası ve kentsel kimliğe ait olma durumu ile farklı şekillerde yorumlanabilir. Eğer, dijital cephe, nitelsiz bir yapının cephesini kaplıyorsa, kente estetik

bir değer kattığı söylenebilir. Ancak söz konusu ekranlarda sunulacak olan reklamın görseline göre bu katkının olumlu ya da olumsuz oluşu tartışılabilir. Her ne kadar niteliksiz, estetikten yoksun bir yapıyı gizleyerek ve sürekli değişen reklamlarla kente dinamik bir görsel değer katsa da kentsel kimliğin bir parçası olma durumundan bahsetmek mümkün değildir. Bu dijital cephelerdeki reklamların kentin kimliğinden bağımsız, kültürel öğelerden uzak, her yerde, her kültürde, her kentte, her ülkede aynı reklam görsellerine yer vermesi, kentin kimliksizleşmesi sorununu birlikte getirmektedir. Aşağıdaki örnek görseller farklı kültürlerden kent parçalarına ait oldukları halde, cephelerdeki benzer dijital ekranlar sonucunda birbirlerinden farklı algılanamamaktadırlar.

Şekil 3. New York Times Meydanı, (<https://www.nyctourism.com/attractions-tours/times-square>)

Yukarıda yer alan New York Times Meydanı'na ait görselde, kente kimlik veren mimari unsurların, cephe karakterlerinin neredeyse tamamen kaplandığı dijital ekranlar ve onlarda yansıyan çok renkli ve değişken imajlar görülmektedir. Burada kentin kimliğine ait hiçbir öğenin yer almadığı, hiçbir yere ait olmayan sadece reklam sektörüne hizmet eden bir anlayış görülmektedir. Günümüzde teknoloji ve küreselleşme ile gelen durumda buna benzer uygulamaların artması yine kentlerde kimliksizleşme sorununa işaret etmektedir.

4.3. Binaların Özgün Tasarımıyla Tanıtım Yapma ve Kentsel Kimlik

Çağdaş mimarlık ve reklam sektörünün birleştiği bu yaklaşım, binaları sadece işlevsel mekanlar olarak değil, aynı zamanda görsel ve sembolik açıdan dikkat çekici reklam araçları olarak da kullanmayı içermektedir. Binaların özgün tasarımları, reklamcılık ve görsel iletişim açısından güçlü bir potansiyel oluşturmaktadırlar, bu sebeple özgün tasarımlarıyla öne çıkan yapılar, estetik ve sembolik açıdan marka kimliği, turistik cazibe, sanatsal ifade ve toplumsal mesajlar gibi bir dizi amaca hizmet edebilmektedirler. Benzersiz ve ilginç mimari tasarımlar, kentlerin kimliklerini oluşturan önemli parçalardan biri olabilir ve bu sebeple turizm sektöründe önemli bir unsur olabilmektedirler. Kentlerin markalaşması olgusunun gündemde olduğu tüketim toplumunda özgün tasarımlı yapılar, kent imajında ve reklamında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle, bazı şehirlerde, turistleri çekmek ve şehirlerini tanıtmak için özgün bina projelerinin teşvik edildiği görülmektedir. Kentler, küresel piyasada etkin bir biçimde varlık göstermeye başlamış, aynı şekilde şirketler gibi marka oluşturarak ve bu hedef doğrultusunda stratejiler geliştirerek rekabet avantajlarını güçlendirmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Bunun yanı sıra bazı yapılar da özgün tasarımlarıyla, sanatsal ifadenin bir parçası oldukları gerekçesiyle kentin yaratıcı vizyonunu ifade etmek için kullanılmaktadırlar.

Şekil 2. Guggenheim Müzesi, Bilbao, (<https://www.dezeen.com/2022/05/18/frank-gehry-guggenheim-museum-bilbao-deconstructivism/>).

Yukarıdaki görsel, kentin kimliğini oluşturan birçok tarihi, yerel ve kültürel yapı olmasına rağmen, çağdaş bir tasarımın kentin markalaşma sürecinde ne kadar önemli bir rol oynadığına iyi bir örnektir. Bilbao dendiğinde internet arama motorlarında ilk önümüze çıkan ya da birçok kişinin ilk aklına gelen görsel, özgün tasarımıyla kendini gösteren ve kente reklam değeri katan Guggenheim Müzesi'dir. Burada çağdaş ve özgün tasarımların, kent kimliğine etkisi ve bunun kent reklamındaki olumlu rolüne dikkat çekilmek istenmektedir. Kentlerin hafızası ve geçmişten günümüze uzanan kimliği korunarak yapılan çağdaş tasarımlar, reklam sektörünün de ilgisini çekmekte ve kullanılmaktadırlar.

4.4. Yerel ve Kültürel Unsurları Reklamlarda Kullanma ve Kentsel Kimlik

Kentsel kimliği, yerel ve kültürel unsurlardan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Kentsel kimliğin oluşumunda rol alan en önemli unsurlar, tarihi ve kültürel yapılar olduğu için bunların reklam sektöründe kullanılması kentsel kimliği pekiştiren, önemine dikkat çeken ve sürdürülebilir kılan uygulamalardır. Günümüzde hızla artan kentleşme, modernleşme adı altında kentsel imgede değişimi ve acımasız bir şekilde kültürel değerlerde yok olma tehlikesini getirmektedir. Kentsel belliğin izlerinin silinme tehlikesi altında olduğu günümüzde mimari yerel ve kültürel unsurların reklam aracı olarak kullanılmaları kentsel kimliğin sürekliliği için olumlu bir adımdır. Bazı reklam kampanyalarında, ürün ile doğrudan ilişkili olmasa da kentin sokaklarını, yerel yaşamı, mimari özelliklerini kullanarak, bir başka deyişle kentin benzersizliğini kullanarak kentsel kimlikten faydalanırken onun korunmasına da katkıda bulunmaktadır.

Şekil 4. Bvlgari yüzük reklamı (<https://www.gq.ru/style/kak-zakolcevat-istoriyu>)

Yukarıdaki görsellerde, bir aksesuar markasının takı tasarımında tarihi bir mimarlık eserinden esinlendiğini ve bunu reklam aracı olarak kullandığını görmekteyiz. Burada tarihi yapının estetik özelliği vurgulanarak ön plana çıkartılmaktadır. Marka kendi reklamını yaparken bir yandan da mimari yapının reklamını yapmakta ve onu önemli kılmaktadır. Bu uygulama, kentlerin unutulma ve yok olma tehlikesi

altındaki mimari eserleri için olumlu bir yaklaşımdır ve kentsel kimliğin bir parçası olan bu yapıların değerleri vurgulanmaktadır.

4.5.Sürdürülebilirlik ve yeşil aklama yöntemi olarak mimarlığın reklamlarda kullanılması ve Kentsel Kimlik

Doğal kaynakların tükenmesi ve ekosisteme verilen zararlar artan sürdürülebilirlik ihtiyacı, mimarlıkta önemli bir parametre haline gelirken, denetim eksiklikleri ve kavramın yoruma açık yapısı nedeniyle sürdürülebilirlik bazen tüketimi beslemek için kullanılan bir reklam aracına dönüşmektedir. (Erden & Öktem Erkartal, 2019) Günümüz tüketim toplumunda, çevre dostu ve sürdürülebilirlik bilincine sahip tüketiciler nedeniyle markalar, kendilerini çevreci olarak göstermeye çalışmaktadır. 1999 yılında Oxford sözlüklerinde “greenwash” olarak tanımlanan, çevreye karşı sosyal sorumluluğu gibi gözükme durumu yanıltıcı bir reklam aracı olarak karşımıza çıkmaktadır ve son zamanlarda farklı disiplinlerde tartışılmaya başlanmış önemli bir konudur. (Erdoğan Tarakçı & Göktaş, 2019) (Özel 2015) (Akdeniz&Koçer, 2024) (Akkan, 2022) Bilinçsizce uygulanan ve gerçeği yansıtmayan, sürdürülebilir mimarlık kavramını reklam aracı olarak kullanan bu tutum, sürdürülebilirlik kavramını da itibarsızlaştıran olumsuz bir durum yaratmaktadır. Gerçekte çevreye duyarlı olmadığı halde sadece reklam amacı ile yeşil, doğal ve sürdürülebilir kavramları yeni yapılan binaların propagandalarında kullanılmaktadır ve yapıların buldukları yere ait ve kentsel kimliğin bir parçası olma durumlarını göz ardı eden uygulamaları da beraberinde getirmektedir. 2019 yılında Erden ve Öktem Erkartal’ın yapmış oldukları çalışmada sürdürülebilirlik iddiası taşıyan beş mimari proje incelenmiştir. Bu projelerin, özellikle kentsel kimlik konusunu ilgilendiren “arazi kullanımı ve çevre ile ilişkisi” başlığı altındaki incelemeleri dikkat çekicidir. İncelenen projelerin, sürdürülebilir olma iddiası taşıyarak reklamları yapılırken kentsel kimliğin sürdürülebilirliği konusunda kaygılanmadıkları görülmektedir. (Erden & Öktem Erkartal, 2019) Günümüzün popüler konularından biri olan sürdürülebilirliğin reklam aracı olarak kullanılması durumunda öncelikle sosyal sürdürülebilirlik ve kentsel kimliğin devamlılığı konuları dikkate alınmalıdır.

SONUÇ:

Sonuç olarak, mimarlık ve reklam modern demokratik toplumlarda siyasi, sosyal ve kültürel mesajların iletiminde önemli role sahip olan disiplinler arasında yer almaktadır. Bu araçlar, toplumsal değerleri yansıtma, farkındalık yaratma, toplumsal etkileşimi teşvik etme ve toplumsal kimliği şekillendirme gibi amaçları destekler.

Reklamın temel amacı bir ürün, hizmet ya da fikrin tanıtılması olsa da, uygulanma yöntemleri ve etkisi gereği, insan belleğinde ve toplumsal yaşam içinde kendine önemli bir yer bulup, bireyin, toplumun, çevrenin ve kültürün yeniden anlamlandırılmasına sebep olmaktadır.

Günümüzde çeşitli teknikler kullanılarak oluşturulan reklamlar, ilgili hedef kitleye istenilen mesajı iletmek amacıyla sürekli yenilenmekte, iki boyutlu görsellerden üç boyutlu canlandırmalara kadar pek çok uygulama ile kenti kendine mekan edinmektedir. Kentin neredeyse her alanında kendini farklı şekillerde gösteren reklam, kentlinin hayatına izinsiz girerek, onu iletilmek istenen mesaja sürekli maruz bırakarak kent yaşamının vazgeçilemez bir parçası olmaktadır. Kamusal alanda yer alan her tür reklam etkinliği, kentlinin rızası alınmadan, kaçma imkanı bırakılmadan görsel ve hatta işitsel biçimlerde kent yaşamını oluşturmaktadır. Medyada istenmediğinde kapatılarak izlenmeyen reklam filmleri ya da reklam görselleri, kentlinin bir parçası olduğunda yaşamdan soyutlanamamaktadır. Bu durum, mimarlığın reklam olma konusunu ve kentsel kimlikteki etkilerini tartışmayı önemli kılan en önemli unsurlardan biridir.

Çalışmanın önceki bölümünde dört ana başlık altında toplanan mimarlığın farklı yöntemlerle reklam olma durumunun kentsel kimlik üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri aşağıdaki tabloda yer almaktadır. (Tablo 1) Buna göre; yapı tasarımıyla marka kimliğinin yansıtıldığı örneklerde reklam yapma amacıyla daha nitelikli ve özellikli mimari tasarımlar ile kente mimari açıdan olumlu bir katkı sağlandığından bahsedilebilirken, aynı yöntem sonucunda sadece marka kimliğini ön plan çıkaran, bağlamdan kopuk mimari ürünlerin oluşmasına da neden olabilmektedir. Binaların özgün tasarımlarını kullanarak reklam yapma yöntemi ise bir taraftan kentin markalaşmasına katkı sağlarken diğer taraftan çağdaş mimarlık ürünlerinin reklam aracı olarak kullanırken geleneksel mimarinin ikincilleştirilmesi ve önemsizleştirilmesi gibi sorunlar doğurabilmektedir. Büyük kentlerde artık sıkça görmeye alıştığımız dijital dış cephe tasarımlarının reklam amaçlı kullanımı, niteliksiz ve kentsel deneyimin dışına itilen yapıların yeniden reklam yüzeyi olması ile kente görsel açıdan daha estetik bir katkı sunarken, dünyanın her yerinde aynı görsellerin dijital ekranlar aracılığıyla sunulduğu kent meydanları da kenti kimliksizleştirmektedir. Bunun aksine, yerel ve kültürel unsurların reklamlarda kullanılması, geleneksel mimariyi ön plana çıkartıp daha değerli kılarken, mimari mirasın reklamı yapılan ürünün marka değerinin ardında kalması da istenmeyen olası durumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Reklam yapma yöntemi	Kentsel Kimlik üzerindeki olumlu etkileri	Kentsel Kimlik üzerindeki olumsuz etkileri
Yapı Tasarımıyla Marka Kimliği Yansıtma	Nitelikli yapı stoğunun artması	Bağlamdan kopuk mimari ürünlerin oluşması
Dijital Dış Cephe tasarımları ile Reklam Yapma	Niteliksiz yapı stoğunun gizlenmesi	Kentin kimliksizleşmesi
Binaların Özgün Tasarımıyla Tanıtım Yapma	Kentin markalaşmasına katkı sağlaması	Çağdaş ve özgün tasarımların kentin geleneksel mimarisini gölgelemesi
Yerel ve Kültürel Unsurları Reklamlarda Kullanma	Kentsel kimlik unsurlarının ön plana çıkartılması	Kentsel kimlik unsurlarının marka değerinin ardında kalması
Sürdürülebilir Mimarlığın Reklam olarak kullanılması	Sürdürülebilirliğin gereklilikleri yerine getirildiğinde çevreye duyarlı yapıların ortaya çıkması	Yeşil aklama olarak uygulandığında gerçekten uzak ve yanıltıcı olması

Tablo 2. Mimarlığın farklı reklam olma durumlarının kentsel kimlik üzerindeki etkileri

Uluslararası sermayeye yön veren büyük şirketlerin mimarlığı kullanarak farklı yöntemlerle reklam yapma durumu, tüketim kültürü devam ettikçe varlığını sürdürecektir ancak burada önemli olan mimarlık ve reklam olgularının birlikteliğinden kent kimliğinin olumsuz etkilenmesini önlemek, gerekiyorsa bu konuda önlemler alınması bilincinin yaygınlaşmasıdır. Bu konu tüm dünyada özellikle de reklam sektöründe gelişmiş olan büyük kentlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, kenti yaşayan ve paylaşan her bireyin sürekli maruz kaldığı, mimarlığın reklam olma durumu, tasarımcılar, mimarlar ve kent plancıları öncülüğünde yerel yönetimlerle birlikte yasal düzenlemeler ve yaptırımlar getirilerek kentsel kimliğe zarar vermeyecek yöntemler ile hayata geçirilmelidir. Bu süreçte, mimarlık ve reklamın kentsel kimlik üzerindeki etkilerini değerlendirecek, olumsuz etkileri önleyecek ya da minimize edecek çözümler üretecek olan paydaşlar arasında işbirliği ve koordinasyon sağlanmalıdır. Bu çabaların sonucunda, kentlerin reklam ve mimarlık kullanımıyla birlikte hem ekonomik büyümeyi sürdürebileceği hem de kentsel kimliği koruyabileceği bir denge sağlanabilir.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma hazırlanırken finansal destek alınmamıştır.

Teşekkür: Teşekkür yoktur.

KAYNAKÇA:

Abusaada, H., Elshater, A. (2023). Semantic Similarities Between Personality, Identity, Character, And Singularity Within The Context Of The City Or Urban, Neighbourhood, And Place In Urban Planning And Design. *International Planning Studies*, 28 (2), pp. 193-217. DOI: 10.1080/13563475.2023.2205029

Akdeniz, P.C., & Leblebici Koçer, L. (2024). Yeşil aklama: Sistemantik bir literatür taraması, *Tujom vol 9* (1):1-19, doi: <https://doi.org/10.30685/tujom.v9i1.194>

Akkan, E. (2022). İtici Güçleri Ve Sonuçları İle Yeşil Aklamanın Kavramsal Analizi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 84-102. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/oskaiibfd/issue/74482/1212685#article_cite

Apostolou, G., & Tasopoulou, A., (2023). Measuring urban identity. Comparative analysis of previous studies. *E3S Web of Conferences* 436. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202343612009>

Azmi, N.F., Ahmad, F., Ali, A.S. (2014). Place identity: A theoretical reflection. *Open House International*, 39 (4), pp. 53-64. <http://www.openhouse-int.com/pdf/OHI%20Vol.39%20No.4.pdf>

Bell, D., & DE-Shalit, A., (2011). The spirit of cities: Why the identity of a city matters in a global age. Princeton University Press ISBN 978-069115144-1

Biket, A. P. (2019). The Place of Water in Urban Identity and Urban Memory. *1st International Symposium of Design For Living With Water Proceeding Book*

Çetin, B. N. (2014). Yeniden Anlamlandırma Aracı olarak Reklam. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5 Spring 2014*, 559-573 DOI: 10.7827/TurkishStudies.6863

Demir, H. (2014). Açık Hava Reklamları: Kentsel Kimlik Mi Kentsel Kirlilik Mi? . *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (36) , 97-106. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23770/253393>

Elden, M., Ulukök, Ö. & Yeygel, S. (2015). Şimdi Reklamlar, İletişim Yayınları, 7.Baskı , İstanbul.

Erden, O., & Öktem Erkartal, P. (2019). Greenwashing in Turkey: Sustainability as an Advertising Strategy in Architecture. *A+Arch Design International Journal of Architecture and Design*, 5(1), 1-13. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/797896>

- Tarakçı, İ. E. , Göktaş, B. (2019). Pazarlamanın Yeni Rengi: Yeşil Aklama. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1095-1113 DOI: <https://doi.org/10.30685/tujom.v9i1.194>
- Gök, T., & Karagöç, O. (1996). Yaşam Çevrelerinde Kentsel Kimliğin Sağlanması. *Ç.Ü. Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 11(2), 129-132.
- Hornbeck, H. (1999). Architecture and Advertising, *Journal of Architectural Education*, 53(1), 52-57, DOI: 10.1162/104648899564349
- Jones, C., & Svejnova, S. (2017). The architecture of city identities: A multimodal study of Barcelona and Boston. *Research in the Sociology of Organizations*, vol. 54B, 1-42. DOI: 10.1108/S0733-558X2017000054B007
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Mansour, H.M., Alves, F.B., & da Costa, A.R. (2023). A Comprehensive Methodological Approach for the Assessment of Urban Identity. *Sustainability* 2023, 15, 13350. DOI: <https://doi.org/10.3390/su151813350>
- Norsidah, U., (2012). Place Attachment and Continuity of Urban Place Identity. *Procedia - Social and Behavioral Sciences Volume 49, 2012, Pages 156-167*. DOI:<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.07.014>
- Ökesli, S. D., & Gürçınar, Y. (2012). An Investigation of Urban Image and Identity Finding from Adana. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 37–52. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4389/60329>
- Özbek Eren, İ., (2014). What Is The Threshold In Urban Regeneration Projects In The Context Of Urban Identity? The Case Of Turkey. *SPATIUM International Review* UDC 711.4(560) No. 31, pp. 14-21. DOI: 10.2298/SPAT1431014E
- Özel, A. P., (2015). Çevresel Aktivizm, Halkla İlişkiler ve Yeşil Aklama Üzerine Kuramsal Bir Bakış. *Journal of Selçuk Communication*, 8(4), pp.73-89. <https://doi.org/10.18094/si.9172>
- Özkan, A., (2014). *Reklam Yönetimi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, ISBN 978-605-137-402-4
- Phelps, N. A., & Nichols, D. (2022). Can Growth Be Planned? The Case of Melbourne's Urban Periphery. *Journal of Planning Education and Research*. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739456X221121248>
- Sağlık, A. M., (2022). Geçmişten Günümüze Reklam ve Değişimi. *Simetrik İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 1-18. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siad/issue/75432/1202138>
- Surchi, Z., & Nafa, H., (2021). Appraisal of place identity through tangible elements of cultural features in Erbil city. *Civil Engineering and Architecture Volume 9, Issue 7, Pages 2528 – 2541*. DOI: 10.13189/cea.2021.090736
- Strandberg, C., & Styvén, M., (2024). The multidimensionality of place identity: A systematic concept analysis and framework of place-related identity elements. *Journal of Environmental Psychology*, Volume 95, 102257, ISSN 0272-4944, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2024.102257>.
- Şentürk, A., & Zeren Gülersoy, P. N., (2019). Aidiyet, Kent Kimliği Ve Kentsel Koruma Etkileşimi Bağlamında Kullanıcı Sürekliliğinin İrdelenmesi: Kadıköy Moda Örneği. *MEGARON*, vol.14, no.1, 1. DOI: 10.5505/MEGARON.2018.71676

Topsümer, F. & Elden, F., (2015). Reklamcılık, Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yayınları, 14.Baskı, İstanbul.

Ulu, A., & Karakoç, İ., (2004). Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi. Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Sayı 29, ISSN 1300-7319

Yapıcıoğlu Ayaz, Y. (2022). Reklam Dünyasında Altın Çağ: Kavramsal Bir Çalışma, *Yeni Atıf Medya Elektronik Dergisi*, 6 (2), 188-189

Yüksel, Ş. (2021). Mekansal Süreklilik Bağlamında Tarihsel Katmanların Değerlendirilmesi: Antakya Kenti Örneği, *Kent Akademisi*, Volume, 14, Issue 2, Pages, 361-373

URL-1.<https://www.apple.com> adresinden 19.09.2023'te alınmıştır

URL-2.<https://www.dezeen.com/2022/05/18/frank-gehry-guggenheim-museum-bilbao-deconstructivism/> adresinden 19.09.2023'te alınmıştır

URL-3.<https://www.nyctourism.com/attractions-tours/times-square> adresinden 19.09.2023'te alınmıştır

URL-4.<https://www.gq.ru/style/kak-zakolcevat-istoriyu> adresinden 19.09.2023'te alınmıştır

-

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

The research addresses the prominent impact of advertising, prevalent in every aspect of life within a consumerist society dominated by capitalist order, on urban identity through the utilization of architecture.

In this context, the aim of the research is to draw attention to the effects of advertising on urban identity, fostering awareness to mitigate its negative impacts.

Research Questions:

Historically, how has advertising evolved? Which disciplines does the advertising industry influence? What is the relationship between advertising and architecture? How does the advertising sector utilize architecture? How does the state of architecture as an advertisement impact urban identity?

Literature Review:

The purpose of the literature review was to examine the studies addressing how the advertising industry, a part of consumer culture, utilizes and influences various fields (disciplines). From these studies, a particular focus has been given to those exploring the role of creative sectors like architecture as advertising tools. However, within the scope of this research, a notable scarcity of academic studies that address the topics of advertising, architecture, and their interaction with urban identity was identified, especially within the national literature. To contribute to the existing literature, this study has been conducted with the aim of filling this gap.

Methodology:

In this study, an exploratory case study based on observational methods and analytical generalizations as a qualitative research approach were employed. To achieve this, relevant documents were scrutinized, an extensive literature review was conducted, and after defining the concepts related to the subject, the identified problem was classified. It was then examined and discussed through examples.

Results and Conclusions:

Nowadays, economic, political and social relations between countries, which have accelerated due to globalization, together with capitalism, have significant effects on many areas, especially on cities. The most important reason for this is that cities have been directly affected by the changes in the economic and social structure of their period since the day they were founded. In this process of rapid growth and globalization, designing every piece of equipment added to the city without considering the context of yesterday-today-tomorrow may damage the urban identity.

In this study, the effects of the use of architecture and architectural products by the advertising industry, which is an indispensable part of today's consumer society, on the identity of the city were examined. Architecture and advertising are among the disciplines that play an important role in the transmission of political, social and cultural messages in modern democratic societies. These tools support purposes such as reflecting social values, raising awareness, encouraging social interaction and shaping social identity. The relationship between advertising and architecture is constantly evolving with the changing needs of society and technological developments. As advertising methods and strategies used in different periods are shaped by historical, cultural and technological contexts, the methods of using architecture also change.

Although the main purpose of advertising is to promote a product, service or idea, due to its application methods and effect, it finds an important place in human memory and social life and causes the re-meaning of the individual, society, environment and culture. Today, advertisements created using various techniques are constantly renewed in order to convey the desired message to the relevant target audience, and the city becomes its home with many applications, from two-dimensional visuals to three-dimensional animations. Using the aesthetic and functional features of architectural products in a way that supports the purpose of the advertisement makes it possible to convey the message strongly to the target audience. Advertising, which shows

itself in different ways in almost every area of the city, becomes an indispensable part of urban life by entering the lives of the citizens without permission and constantly exposing them to the message to be conveyed. All kinds of advertising activities in public spaces create urban life in visual and even auditory forms, without the consent of the citizens and without leaving them the opportunity to escape. Commercials or advertising visuals that are not watched in the media by turning them off when they do not want to, cannot be isolated from life when they are a part of the city. This makes it important to discuss the issue of architecture being an advertisement and its effects on urban identity, because urban identity is one of the most important elements that enable those living there to create a sense of connection and belonging.

The situation of big companies directing international capital advertising with different methods using architecture will continue to exist as long as the consumption culture continues, but what is important here is to prevent the city identity from being negatively affected by the partnership of architecture and advertising, and to spread the awareness of taking precautions in this regard, if necessary. This issue occurs all over the world, especially in big cities that are developed in the advertising industry. In this context, the situation of architecture being an advertisement, which every individual living and sharing the city is constantly exposed to, should be implemented with methods that will not harm the urban identity by introducing legal regulations and sanctions together with local governments under the leadership of designers, architects and urban planners. In this process, cooperation and coordination should be ensured among stakeholders who will evaluate the effects of architecture and advertising on urban identity and produce solutions to prevent or minimize negative effects. As a result of these efforts, a balance can be achieved in which cities can both sustain economic growth and preserve urban identity through the use of advertising and architecture.

Grafik Köy Pyrgi: Desenlerin Kurduğu Kültürel Bağlar

Pyrgi Village Graphics: Cultural Bonds Formed by Patterns

Ezgi KARAATA ¹

öz

Bu çalışma, Yunanistan'ın Sakız Adası'nda bulunan Pyrgi Köyü'nün bina cephelerindeki grafik desenlerin kültürel kökenlerini incelemektedir. Pyrgi Köyü, Cenevizlilerin Doğu'dan getirdikleri halılarla evlerin duvarlarını süsleme geleneğinin devamı niteliğinde, halı motiflerinin zamanla köy evlerinin dış cephelerine kazınmaları ve duvarlara kalıcı desenler işlenerek geleneğin halen sürdürülmekte olması ile bilinmektedir. Çalışmanın amacı, Pyrgi'nin duvar desenlerinin özellikle Türk halı motifleri ile olan benzerliklerini ve kültürel etkileşimlerini anlamak ve açıklamaktır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi ile içerik analizi ve karşılaştırmalı motif analizi kullanılarak Pyrgi'nin desenleri detaylı bir şekilde incelenmektedir. Ayrıca Pyrgi'nin kültürel geçmişi ve diğer kültürlerle etkileşimleri literatür çalışmalarıyla desteklenerek ortaya konmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, mimari süslemenin kültürel bir ifade biçimine evrilmesini ve farklı kültürler arasındaki etkileşimin izlerini taşıma sürecini irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Grafik desenler, kültürel etkileşim, mimari süsleme, Pyrgi Köyü, Sakız Adası, Türk halı motifleri

ABSTRACT

This study examines the cultural origins of graphic patterns on building facades in Pyrgi Village, located on the Greek island of Chios. Pyrgi Village is known for continuing the tradition of adorning the walls of houses with patterns inspired by rugs brought from the East by the Genoese, where over time, these rug motifs have been etched onto the exterior walls of village houses and tradition continues with patterns being permanently inscribed on walls. The aim of the study is to understand and explain the similarities and cultural interactions between Pyrgi's wall patterns, especially with Turkish rug motifs. The study extensively analyzes Pyrgi's patterns using qualitative research methods such as content analysis and comparative motif analysis. Additionally, Pyrgi's cultural history and interactions with other cultures are supported by literature studies. In conclusion, this study aims to explore the process of architectural ornamentation evolving into a cultural expression and trace the interactions between different cultures.

Keywords: Graphic patterns, cultural interaction, architectural ornamentation, Pyrgi Village, Chios Island, Turkish rug motifs

¹ Corresponding Author: Marmara Üniversitesi, ezgi.karaata@marmara.edu.tr, 0000-0002-8064-576X

GİRİŞ:

İnsan toplulukları; değişen iklim koşulları, doğal felaketler ya da barındıkları toprakların farklı gruplarca ellerinden alınması gibi nedenlerden dolayı zaman zaman başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlar ve yurtlarını terk ederken atalarından kalan kültürel miraslarını da dünyanın farklı coğrafyalarına kendileriyle birlikte taşımışlardır. Kültürel miras; oldukça geniş bir alana yayılan bilgilerin toplamıdır ve dil, iletişim, sanat, edebiyat, gastronomi, bilim, sosyal ilişki, eğitim, gelenek-görenek gibi konuları kapsamaktadır. Göçler sonucunda aynı coğrafyada bir araya gelen farklı insan toplulukları; atalarından miras kalan bilgilerini, kültürlerini zaman içinde birbirlerine aktarmışlar, birbirlerini beslemişlerdir. Bazen birbirinin içinde kaynaşmış, değişik kültürlerin harmanlanmasıyla yeni diller, sanat eserleri, yemekler, giyim-kuşam tarzları oluşmuş, yeni kültürel gelişmeler, yeni açılımlar insanlığı ileriye taşıyacak bilimsel kapıların aralanmasına yardımcı olmuştur.

Tarihle ilgilenen bilim insanları, toplumların tarihte bıraktıkları izlerden edindikleri bilgilere dayanarak hangi coğrafi alanda hangi topluluğun egemenlik sürdüğünü kronolojik olarak saptayabilmektedirler. Sanat tarihçileri de aynı yöntemle toplumlar arasındaki sanatsal bağları incelemektedirler. Kâinatın varoluşuna göre kısa bir zaman dilimini kapsayan insanlık tarihi, insanlar tarafından çeşitli şekillerde kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bu kısa süreçte toplumların yaşadığı savaş, buhran, salgın hastalıklar gibi karanlık devirlerde somut belgelere, arşivlere ya hiç ulaşılamamakta ya da kesin olmayan bazı sonuçlara da zorlukla ulaşılabilmektedir. Yani insanoğlunun varoluşundan bugüne bütünsel olarak bakıldığında zaman zaman aradaki bağların koptuğu görülmekte ve bu zaman boşluklarında da tam olarak ne olduğu bilinmemektedir. Böyle durumlarda araştırmacılar sanatta kullanılan ortak sembollerden ve bu sembollerin anlamlarından faydalanabilmektedir. İnsanlık; yaşadıklarını ve açıklayamadığı göksel, kozmolojik, manevi olayları ifade etmek, gelecek kuşaklara aktarmak için mağaralara resim çizmeye başlamış, tarih boyunca çizdikleri, çeşitli grafik semboller olarak günümüze ulaşmıştır. Medeniyetlerin mitolojisini, dinini ve felsefi yaklaşımını, kozmolojik anlayışını dışa vuran bu grafik semboller, çoğunlukla her medeniyetin kendi birikimine, kültürüne özgü figürlerden oluşmaktayken güneş, yıldız, ay gibi ortak göksel temalar ise daireler, birbirini tamamlayan üçgenler gibi "ortak geometrik şekillerle" ifade edilmektedir. Bu semboller; el yazmalarında, kıyafetlerde, halı ve kilimlerde, dövmelerde, bir mekânın iç duvarlarında, dış cephelerinde, gözün çevresinde görebileceği herhangi bir alanda süsleme başlığı altında yer alırken geçmişten getirdiği birçok anlamı da kendisinde bulundurmakta, barındırmakta, kendisiyle birlikte gittiği her yere taşımaktadır.

Yunanistan'ın Sakız Adası'ndaki Pyrgi köyüne gerçekleştirilen gezide, köydeki bina cephelerinin tamamen siyah-beyaz grafik desenlerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Dış duvarlara çizilen desenlerin Doğu'dan getirilen halı motiflerinden esinlenilerek oluşturulduğunun, hâlen ikamet etmekte olan yerleşik köy sakinleri tarafından sözlü olarak anlatılmasına tanıklık edilmiştir. Çalışma; kültürel etkileşimlerle, Pyrgi evlerinin duvarlarına halı motiflerine benzer desenlerin işlenmesi olgusunun, yüzyıllardır köy halkının kültürel belleği üzerinde derin etki bırakmasının ardındaki nedenleri anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın odak noktalarını; evlerin duvarlarını süsleyen görseller, Pyrgi'nin kültürel ve siyasi tarihi de ele alınarak desenlerin oluşumundaki kültürel etkileşimler, semboller ve sembollerin anlam derinliklerine yönelik yaklaşımlar oluşturmuştur. Çalışma nitel bir araştırmadır ve desenler içerik analizi ile karşılaştırmalı motif analizi kullanılarak incelenmiştir. Özetle, bu çalışma, Pyrgi duvarlarında bezeli desenler aracılığıyla köyün mevcut kültürel zenginliğini ortaya koymaya yönelik kültürlerarası etkileşimlere ve binlerce yıllık geçmişe ışık tutma çabasıdır.

AMAÇ ve KAPSAM:

Çalışmadaki temel amaç; Yunanistan'ın Sakız Adası'nda bulunan Pyrgi Köyü'ndeki dış cephe süslemelerinin kökeninin, Cenevizlilerin Doğu'dan getirerek duvarlara astıkları halılar olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu çalışma, aynı zamanda duvarlara kazınan desenler ile Türk halı motifleri arasındaki ortak özellikleri belirleyerek kültürel bağları ve etkileşimleri detaylı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Motiflerin duvarlara kazınma eyleminin kültürel veya sanatsal bir ifade biçimi olup olmadığı ya da başka bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği araştırılmaktadır. Evlerin duvarlarına motifleri kazıyan zanaatkarların kazıdıkları motiflerin anlamlarını bilip bilmedikleri, anlamı biliniyorsa bu motiflerin duvarlara kazınmasının hangi amaçlara hizmet ettiği konusu da irdelenmektedir.

YÖNTEM:

Sakız Adası'nın Pyrgi köyündeki dış cephe süslemelerine ait grafik sembollerin kültürler arasındaki etkileşimini inceleyen çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi ve karşılaştırmalı motif analizi ile incelemeler yapılmıştır.

Pyrgi'deki bina cephelerinde bulunan motifleri çözümlmek için yapılan içerik analizi, diğer araştırmacıların Türk halıları ve bezemelerindeki motifleri sınıflandırma biçimleri incelenerek gerçekleştirilmiştir. İncelemenin bir amacı da Pyrgi motiflerini, bu çalışmalardan elde edilen bilgilerle ve motiflere ait görsel verilerle kategorilere ayırmak ve temalarını belirlemektir. Aynı zamanda Pyrgi'deki motiflerin türleri ve sembolik anlamlarına odaklanılarak açıklamalar yapılmıştır. Karşılaştırmalı motif analizinde, motif türleri belirlenip açıklanırken sadece görsel öğeler değil, aynı zamanda sembolizm ve mitolojiye de vurgu yapılarak anlam çıkarma yöntemi benimsenmiştir. Tarihsel, kültürel ve dini bağlamlar göz önünde bulundurularak motiflerin anlamları üzerinde durulmuştur. Türk kültüründeki benzer motiflerin anlamları karşılaştırılarak ortak temalar ile ortak sembolizm arayışına girilmiştir. Pyrgi'nin tarihi, siyasi ve ticari ilişkileri; Türk halısının gelişimi, teknikleri ve kültürel etkileşimleri ile ilgili literatür çalışması yapılmış, diğer araştırmacıların bu konularda yaptığı çalışmalar incelenerek çalışmanın belirli alanlarında bu bağlantılardan faydalanılmıştır. Çalışmada yer alan Pyrgi'ye ait görsel verilerin çoğunluğu lokasyona yapılan seyahatte araştırmacı tarafından fotoğraflanarak belgelenmiştir. Halı-kilim-bezeme motiflerine ait görsel veriler için bu konuda çalışmış olan araştırmacıların kitap, makale, online belge, web sitesi gibi kaynaklarına ulaşılmıştır.

1. Pyrgi Bina Cephelerindeki Desenlerin Tarihçesi

Sakız Adası'nda yer alan Pyrgi'nin Antik Dönem geçmişinden pek fazla bilgiye rastlanılmamaktadır. Genel olarak Sakız Adası tarihiyle ilgili yazılı kaynaklardan elde edilenler, adanın tarihsel sürecinin Roma Dönemi'yle başlayıp Cenevizlilerle devam ettiği yönündedir. Geçmişiyile ilgili genel anlatıya göre; Pyrgi yaklaşık olarak 10. yüzyıldan önce inşa edilmiş olan bir Orta Çağ yerleşimidir. Farklı köylerden gelen insanların korsan saldırılarından kaçmak için bir araya gelerek Pyrgi'ye yerleştiğine inanılmaktadır. Adayla etkileşimde bulunmuş toplumlar: Roma İmparatorluğu, Latin İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti, Ceneviz Cumhuriyeti, Aydınöğulları Beyliği, Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan'dır (Öztuna, 2005, s. 523).

Ceneviz egemenliği döneminde, ikili ilişkilerin yoğunlaştığı önemli bir yerleşim merkezi olan Sakız Adası'nın ticari trafiği oldukça aktif bir seyir izlemiştir. Özellikle adanın Cenevizlilerin kontrolü altına girmesiyle birlikte ticaret bu bölgede daha da canlanmıştır. Osmanlıların erken dönemde ele geçirdiği Edirne, Galata, Selanik, Serez gibi diğer yerlerle Sakız Adası arasında yoğun bir ticari faaliyet mevcuttu. Ada, aynı zamanda doğu halılarının ilk yayıldığı ve transit merkezi olduğu bir konumdaydı.

Bu bağlamda, halı ticaretiyle uğraşan Ceneviz Noteri Antonio Gallo'nun 1492 yılında Londra'ya gönderdiği 50 Türk halısının 40 tanesini satması, Anadolu'dan getirdiği İngiliz yün kumaşları ile takas yaparak önemli bir kâr elde etmesine neden olmuştur (Parlaz, 2017, s. 1292). Bazı kaynaklara ve adada anlatılanlara göre Pyrgi binalarındaki desenler Cenevizlilerin doğudan getirdikleri halı ve kilimleri duvarlarına asmalarıyla başlamış; Cenevizliler adadan ayrıldıktan sonra ada halkı arasında, evleri halılarla süslemenin yerini bina cephelerine sıva üzerindeki desenleri kazıyarak süsleme pratiği almıştır. Bazı araştırmacılar, bu kazıma geleneğine Türkiye'nin Kapadokya bölgesindeki desenlerin ilham kaynağı olduğunu düşünmektedirler (Akt. Stathopoulou, 2007, s. 109). Etnomatematik yaklaşımla araştırma yapan Stathopoulou'ya göre; Sakız Adası halkı ilk başta evlerini düz taşlarla inşa etmişler, daha sonraları hava koşullarından korunmak için duvarlarını sıvamaya başlamışlardır. Mali durumları iyileştikçe de cephelerine dekorasyon amacıyla motifler eklemeye başlamışlardır. Başlangıçta sadece hava koşullarına karşı koruma amaçlı kullanılan sıva pratiği, giderek bir dekorasyon yöntemine dönüşmüştür. Stathopoulou, köydeki desenler üzerine araştırma yapan Mimar Maria Xyda'ya desenlerin yüksek bir statüyle ilişkilendirildiği bir dönem olup olmadığını sorduğunda Xyda, evlerini sıvayabilme yeteneğine sahip olan ve desen oluşturabilen kişilerin, başlangıçta toplumun daha varlıklı insanları olduğu cevabını vermiştir (Stathopoulou, 2007, s. 109-110). Adada anlatılanlara göre de bina cephelerine bezenen desenler; köy halkı tarafından bir zenginlik, saygınlık göstergesi olarak sergilenmektedir.

Pyrgi'deki bu desenlere Yunan halkı ve araştırmacılar arasında "xysta" denmektedir. Xysta, "Antik Yunan'da kullanılan uzun bir tür zıpkin veya mızrak türü" anlamına gelen Grekçe "Xyston" kelimesinin çoğul halidir yani mızraklar anlamına gelmektedir (Wiktionary, 2023). Türkçeye "çizikler" olarak çevrilmiştir. Motifler evlerin dışına kazıma yöntemiyle yapıldığı için hem "mızraklar" hem "çizikler" şeklindeki her iki çevirinin anlamı da aktiviteye uymaktadır. Xysta'nın bina cephelerine uygulanma şekli şöyledir: İlk olarak, evin cepheleri bir veya iki kat sıvanır, ilk kat yüzeyi düzleştirilirken, ikinci kat xysta'nın temeli oluşturulur. Malzeme kurumadan beyaz sıva tabakası eklenir. Islak yüzey bölgelere ayrılır ve her bölgeye uygun desenler tasarlanır. Desen daha sonra beyaz sıvalı yüzeylere çatal yardımıyla kazınır. Ortaya çıkan desenler, kazınmış beyaz sıva ile sıva arasındaki kontrastın bir sonucudur. Yani bu kazıma yöntemiyle ortaya siyah-beyaz desenler çıkmaktadır.

Maria Xyda genel olarak tekniği, malzemeyi, desenleri ve tarzı beş kategoriye ayırmıştır:

1. Xysta'nın İlk Dönemi: Bu dönemde desenler sadece geometrik temalar -sınırlı türler- içermekteydi ve sıva, nehir kumu, kireç ve saman karışımından yapılmıştı. Desenlerin boyutu, yapısal üniteler olarak kullanılan taşların boyutuna benzemektedir.

2. Doğudan Etkilenen Xysta: Bu dönemde xysta Yakın Doğu'dan etkilenmişti, bu nedenle desenlerde zengin bir çeşitlilik vardı. İlk dönemden farklı desenlere sahip olsalar da kullanılan malzeme aynıydı. Bu dönemin diğer bir özelliği alt kısımlarında halıları temsil eden püsküllere sahip olmalarıydı. Burada artık sadece dokuma motifleri değil püsküller de çizime dahil edilmiştir ki bu durum, Pyrgi duvar motiflerinin doğu halıları ile olan etkileşimine en net örnektir.

3. 1930-1940 Döneminde Xysta: Bu dönemdeki xysta tüm önceki etkileri yansıtmaktadır. Malzeme her zaman aynı değildir. Çünkü deniz kumu ve çimento eklenmiştir.

4. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Xysta: Desenler giderek karmaşık hale gelirken aynı zamanda renk kullanımından vazgeçilmiştir. Malzeme aynıdır ancak kum sadece köye çok yakın olan denizden alınmaktadır.

5. Günümüzde Xysta: Desenler siyah ve beyazdır. Bu desenler birimler halinde düzenlenmemiştir, daha karmaşıktır ve önceki dönemlerle karşılaştırıldığında cephelerin tüm yüzeyini kaplamaktadır. Ayrıca desenler marangozluk ve demircilik gibi diğer zanaat geleneğinden ödünç alınmıştır. Bu dönemin desenleri kapılar ve pencereleri dikkate almadan alanı tamamen kaplamaktadır. Kullanılan malzemeler çimento, pazardan satın alınabilecek farklı bir kum türü, kireç ve cüruf içermektedir.

Stathopoulou'nun yaptığı röportajlara göre: Pyrgi halkının çoğunluğu, topluluklarını diğerlerinden - adadaki ve genel olarak dünyadaki diğer topluluklardan- ayıran ana unsurların "xysta" ve geleneksel dansları "pyrgousiko" ile geleneksel kıyafetleri "pyrgoysiki" olduğunu söylemektedir. Geleneksel kıyafetlerin diğer iki kültürel özellikle bağlantısı dikkat çekicidir. Açıklamalarına göre bu kıyafetin kollarındaki desenler xysta'dan gelmektedir (Stathopoulou, 2007, s. 105-112). Xysta desenleri için Doğu kilim motiflerinden esinlendiği görüşü genel olarak kabul görmektedir. Pyrgy'de yaşayan halk, bu geleneksel motifleri kendi kimlikleriyle özdeşleştirerek xystayı kendi kültürel miraslarının bir parçası olarak benimsemiştir. Pyrgi nüfusunun bu kültürel unsurları benimsemesi ve kendi kimlikleriyle uyumlu hale getirmesi önemlidir. Bu şekilde kültürel öğelerin sentezinden yeni bir form ortaya çıkmıştır.

Bina cephelerine kazınan desenlerde ilk göze çarpan biçimler geometrik olanlardır. Sıvadan kazınan siyahlık ve sıvanın beyazlığının yarattığı kontrast, geometrik formlarla bütünü içinde oldukça keskin hatlar meydana getirmektedir. Bir dolu bir boş biçiminde düzenlenen üçgen, kare, daire şekilleri farklı boyutlara dönüşmekte; binaların üzerinde sonsuz bir nehir gibi uzayıp gitmektedir. Bu formların arasına zaman zaman dalgalı, su yolları, çiçekler, yapraklar gibi organik şekiller hatta vazo içinde çiçekler gibi daha somut biçimler de katılarak köy boyunca yürüyenlerle birlikte adeta duvarlara yeniden kazınmaktadır ve görenlerde "sesleri olmayan harflerin duvarlara kazınmış halleri..." gibi ortak bir duygu uyandırmaktadırlar. Zanaatkârlar köyedeki geleneği sürdürmek amacıyla motifleri duvarlara kazırken motiflerin hikâyelerini de anlamsal olarak nakşetmektedirler. Tıpkı günümüzde sokaklara çizilen her grafitinin bir anlamı olduğu gibi her bir motifin de ifade ettiği bir manası vardır ancak bu geleneği sürdürme amacıyla onu tekrar tekrar çizen kişiler "hikâyeyi" ve hikâyeyi oluşturan motiflerin anlamlarını unutmuşlardır.

Stathopoulou'nun Pyrgi'deki bir zanaatkâra oluşturduğu motifin neden bir eşkenar dörtgen olduğunu sorduğunda aldığı yanıt ilginçtir: Zanaatkâr çizdiği desenin bir eşkenar dörtgen olduğunun farkındadır fakat xystayı öğrendiği üstadına bunun neden yapıldığını merak etmesine rağmen sormamıştır çünkü o dönemdeki insanların o kadar çok "harf" bilmediklerini söylemiştir (Stathopoulou, 2006, s. 13). Bu desenlerin kesin olarak ne zaman ve neden yapılmaya başlandığını bilinmemektedir. Pyrgi'ye halıların Orta Çağ Dönemi'nde geldiği kabul edilmektedir. Bu durumda o dönemde doğudaki Orta Çağ dokuma işçileri, nakkaş veya neccarların sosyal durumunu düşünmek gerekmektedir fakat araştırmacı, "soyut formlar" olarak adlandırılan bu imgelerin belirsizliğini sadece zanaatkârlara indirgememelidir. İmgeleri oluşturan sanatçılar, heraldik ve mistik unsurları dikkate alarak çalışmışlardır. Orta Çağ sanatçıları, okuma yazma bilmezler ve motiflerin kökenleriyle sanat tarihi araştırmacıları kadar ilgilenmezler. Bu nedenle motiflerin anlamı "üretim anı" ile "müze vitrinindeki algı" arasındaki zaman farkı nedeniyle pek anlaşılabilir. Motiflerin anlamının unutulması sorunu, süsleme sanatının evrimini ve değişimini anlamak için önemlidir. Motifler geçmişe uzanan inanç sistemlerine dayanmakta, tarih ve toplumla bağlantılı olarak anlam değiştirebilmekte ve deforme olmuş motifler yeni anlamlar kazanabilmektedir. Özellikle geometrik formların bazıları, açık bir ifadeye sahip olsa da neyi temsil ettiği bilinmez. Bu formlar, sanat tarihi açısından hala çözülememiş bir sırdır, çünkü uzak ve belirsiz ilişkilere sahiptir (Mülayim, 1999, s. 80).

İnsanların kendilerini ifade etmek ya da birbirleriyle iletişim kurmak için duygu ve düşüncelerini çizgilere yükledikleri, geometrik formlara aktardıkları desenler neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Güneşe, aya, yıldızlara duydukları huşu ve hayranlık duygularıyla insanlar; bu gök cisimlerinin benzerlerini çizmiş, yan yana getirip desenler oluşturmuş, kutsiyet atfettikleri, anlamlar yükledikleri bu yüce şekillerin kendisini, ailesini, barınağını türlü tehlikelerden koruyacağına inanmıştır. Pyrgi köyünde halk arasında anlatılanlara göre ise binalara yapılan kazımların ana nedeni daha zengin görünme isteğidir, daha fazla itibar görme arzusudur. İnsandaki bu beklentiler “süslemeler” ile “varsılık” kavramlarını göreceli olarak birbirine bağlamıştır. Selçuk Mülayim bu bağı şöyle açıklamıştır “İslam sanatçısı, bir mihrabı süslemekle görevliyse bu onun, bir duvar hücrelerine zenginleştirici ekler yapma işini üstlendiği anlamına gelir. İş bitince tasarımın bütünü, mihrabın dekoru yani tezyinatı bitirilmiş sayılır. Arapça “ziynet”den (zenginliğin göstergesi olan eşya), tezyin etme / tezyinat şeklinde türetilen terimler, Latincedeki “ornatus” ve “decoratio” kökleriyle yakın anlamlar taşır.” (Mülayim, 1999, s. 17).

2. Türk Halı Sanatının Kökeni ve Gelişimi

Tarihçilere ve arkeolojik buluntulara dayanan bugünkü araştırmalara göre Türk halı sanatının başlangıcı milattan önceki yüzyıllara kadar inmektedir. Araştırmalar ilerledikçe Anadolu Türk sanatının Asya kökenli unsurları hakkındaki bilgiler pekişerek aradaki bağlantılar netleşmektedir. Çin yazılı kaynaklarından Göktürkler için “Ataları olan Hunlar gibi” ibaresi, her iki kültürün birbiriyle olan akrabalığını kanıtlar niteliktedir. Araştırmacı J. Strzygowski Türk sanatının en erken devirlerini Buzul Çağı'na kadar indirgemektedir ve bu sav önemli sanat tarihçileri tarafından da destek bulmuştur (Mülayim, 1999, s. 108-109). Türk halısı alanında yapılan diğer araştırmalar da Türklerin bu sanat dalındaki geçmişinin çok eskiye dayandığını, hatta halı sanatının başlangıç noktasının Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgeler olduğunu göstermiştir. Bu sanatın evrimini şekillendiren ve tüm dünyaya tanıtan ilk toplum, Türklerdir. Düğümlü halılar, ilk kez Türklerin yaşadığı bölgelerde doğmuş ve burada gelişmiştir. Düğümlü halıların tarihinin Türk halı tarihine bağlanması belgelenmiştir. Türkler, bu geleneksel sanatı yüzyıllardan beri canlı tutmuş ve bir dokuma tekniği olarak geliştirmişlerdir. Bu nedenle dünyada halılar üzerine yapılan genel çalışmaların temelini özellikle Türk halıları oluşturmaktadır ve bu yaklaşım, daha kesin sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olacaktır (Yetkin, 1991, s. 1).

Türk halıları; estetik zenginlikleri, çeşitli dokuma teknikleri ve motifleriyle tanınmaktadır. Türk kültür ve sanatının önemli bir yansıması olan bu özgün sanat formu, sanat tarihçileri için tarihsel kaynaklar olarak da önem arz etmektedir. Pyrgi'deki desenlerin çıkış noktası olan halı motiflerini incelemek için başvurulan kaynak doğal olarak Türk halıları ve kilim gibi düz dokumaların üzerindeki motifler olmuştur. 13. yüzyılda dokunan Anadolu Selçuklu halıları, halı sanatının temelini oluşturmuş ve Türk kültürünün ürünü olarak dünyaya yayılmıştır. Büyük Selçuklu dönemi dünya halı sanatı için önemlidir. Selçuklu'da 1221 ile 1250 yılları arasında üretilen olağanüstü halılar benzersizdir, bu dönemin zirvesini temsil eder. Marco Polo'nun 1271-72 yıllarında Anadolu'dan geçerken Türk halılarının dünyanın en kaliteli ve göz alıcı halıları olduğunu belirtmesi, bu halıların üstünlüğünü vurgular niteliktedir. Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirler; bu muazzam halıların üretildiği önemli merkezler arasında yer almaktadır. 16. yüzyılda farklı coğrafyalardaki halılar teknik ve motif özellikleri ile Türk halılarına katkı sağlamıştır. Türk halı sanatının gelişiminde Memlûk ve İran halılarının büyük etkisi olmuştur. Ancak Türk halı sanatı, kendi özgün tarzını korumuştur ve hatta İspanya, İngiltere ve Polonya gibi ülkelerdeki halı sanatının şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Türk halıları, farklı dokuma teknikleri ve motifleri ile geniş bir çeşitlilik sunar. Türk düğümü tekniği, bu sanatın evriminde önemli bir rol oynamıştır. Türk halıları, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada üretilir

ve her bölge kendine özgü tasarım ve renk paletine sahiptir. Halı sanatı sadece bir el sanatı değil, aynı zamanda kültürel bir ifade biçimidir ve her halı kendi hikâyesini ve sembolizmini taşır. Bu nedenle Türk halıları sadece estetik güzellikleriyle değil, aynı zamanda tarih, mitoloji ve kültürel mirasın bir parçası olarak da büyük öneme sahiptir. Türk halıları, İran'dan Anadolu'ya ve hatta Avrupa'ya uzanarak sanatın tarihini, kültürel değişimlerin izini sürmemize ve çok yönlü evrimini takip etmemize olanak tanır. Avrupalı ressamlar; yüzyıllardır Türk halılarının farklı dönemlerini eserlerine aktarmışlar, eserlerinde sıkça Türk halılarına yer vererek bu sanatın geniş etkileşimini gözler önüne sermişlerdir (Yetkin, 1991, s. 1-7).

Türk geleneksel sanatlarında en bilinen dokuma türleri halı ve kilim dokumadır. Göçebe Türkler dokumalarında kilime de haliya da yer vermişlerdir. Yerleşik düzene geçen Türklerde ise kilim dokumalar yerini yerleşik yaşamda daha çok kullanım alanı olan ve satışı yapıldığında gelir getiren halı dokumaya bırakmıştır (Atlıhan, 2011, s. 4-5). Halı ve kilim dışında cicim, sumak, zili, tülü gibi kirkitli dokumalar da oldukça yaygındır.

Kalafat ve Güven makalelerinde, Rasim Samet Efendi'nin Türk dokuma sanatını etkileyici biçimde özetleyen cümlelerine yer vermiştir: Süsleme bazen gerçek bazen semantik şekilde uygulanmıştır. Bu süslemelerin geçtiği tarihî yolu izlersek onların gerçeklikten soyuta doğru değiştiğini görürüz. Bu tarihî değişim yolunda tasvirî süslemeler ne kadar kendi simalarını değiştirseler de anlaşılmaz olsalar da onların adı bugüne kadar yaşar. Halı üzerindeki tasvirler nesilden nesile geçerek dokuyanın hayat tarzı dünya görüşü ile tamamen sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu nedenle Türk soylu halkların halılarında rastlanan süslemeler dünya süsleme sanatında sözlü bezeme olarak adlandırılır. Türk dokuma sanatının desenleri arasında bir başlangıç noktası birliği mevcuttur ve bu birlik inançtan kaynaklanmaktadır. Motiflerdeki değişimler zamanla organik olarak evrim geçirirken yeni inançlar da yeni değişimler üzerinde etkili olmaktadır (Kalafat & Güven, 2011, s. 61-62).

Düz dokuma yaygı çeşitlerinin içinde en çok görülen yaygı kilimdir. Türkmen boyları, kilimlerde kendi yaşam tarzlarını ve duygularını yansıtan motifler kullanmıştır. Bu nedenle düz dokuma yaygılardaki motifler, Türklerin kültürel kimliklerini yansıtan önemli özellikler taşıyan süslemelerdir. Kilim ve halı dokumalarının işlevlerinin yanı sıra duygusal değerlerini artırmak için özel işaretlerin kullanılması ile süsleme sanatı doğmuştur. Süsleme sanatının en belirgin özelliği, motiflerin farklı dönemlerde ve toplumlarda özgün olmasıdır. Motiflerin düzeni, bölgelere göre farklılık gösterir. 15. ve 16. yüzyıllar, bu sanatın en yaratıcı dönemlerinden biri olmuş ve motiflerde büyük bir çeşitlilik görülmüştür. Anadolu'nun her bölgesi, dokuma yaygılarının motiflerle süslendiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu motifler; duyguları, yaşamı, inançları ve çevresel olayları yansıtmaktadır. Motifler sadece süsleme amacı taşımakla kalmaz, aynı zamanda sembolik anlamlar da taşır ve bir tür yazılı ifade olarak kullanılabilirler (Onuk & Akpınarlı, 2011, s. 84-90).

3. Pyrgi Bina Cepheleindeki Desenlerin ve Türk Halı Motiflerinin Karşılaştırmalı Analizi

Mülayim; Türk sanatındaki motifleri genel olarak yazı ve türleri, geometrik şekiller, bitkisel motifler, figürler, günlük eşya motifleri, mimari formlar ve mukarnas, sembolik ve kozmik formlar olarak yedi kategoriye ayırmaktadır (Mülayim, 1999, s. 80). Kılıçkan; Türk bezeme örgelerine konu olan kaynakların geometrik, bitkisel, hayvansal ve doğa görünümünden stilize edilen örgeler biçiminde dört gruba ayrıldığını ifade etmiştir (Kılıçkan, 2004, s. 22). Onuk ve Akpınarlı da dokumacılıkta kullanılan motifleri geometrik, bitkisel, figüratif, nesnel ve sembolik olarak beş bölümde kategorize etmiştir (Onuk & Akpınarlı, 2011, s. 84-90). 1943-1985 yılları arasında Anadolu'yu gezerek 3000'i aşkın kilim ve motifleri inceleyen Yusuf Durul dokuma tekniklerine göre kilimlerde kullanılan motif ve

kompozisyonları beş grupta değerlendirmektedir. Bunlar: damga ve imler; stilize edilmiş bitki motif ve kompozisyonları; kıskançlık, nazar, haset, dedikodu, aşk, fesat, kavuşma konularıyla ilgili motifler; Anadolu köy orta oyunları / köy tiyatrosu / = seyirlik gelenekli motifler ve tarihi harabe ve efsanelerde izlenen motifler (Durul, 1987, s. 5).

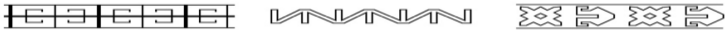
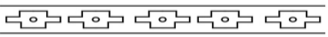
Bu çalışmada, halı motiflerinden esinlenildiği düşünülen Pyrgi'deki motifler de bu şekilde kategorize edilmiştir. Elde edilen bilgilerle ve Pyrgi dış cephe duvarındaki desenlere ait görsel verilerin detaylı incelenmesi sonucu bunlar; geometrik, sembolik ve doğa görünülerinden stilize motifler biçiminde üç başlıkta toplanmıştır. Bu bölümde; bu kategorilere ait desenler tanımlanarak halılar ile temalarda benzeşmeleri incelenmiştir. Geometrik motiflerin altında yer alan başlıklar genel olarak temel formlar olan kare, daire ve üçgen; sembolik motiflerin altındaki başlıklar gök kubbe, güneş-ay, çarkifelek, eşkenar dörtgen/baklava; doğa görünülerinden stilize motifler altında bitki, hayvan, vazo ve su motifleri olarak ele alınmıştır. Üç kategorinin incelenmesine geçilmeden önce halı kompozisyonu ile örtüşen ve Pyrgi'nin geneline hâkim olan bordür teması ele alınmıştır.

3.1. Tekrar Eden Sınırlar (Bordürler)

Şekil 1. Solda Pyrgi Köyü'nde bir bina (Commons, 2015); sağda Batı Anadolu Kula Halısı, 1920'ler yapımı, yün üzerine yün dokuma, selvi, hayat ağaçlı, mihraplı halı (Art, 2017)

Tablo 1. Türk Dokumalarında Bordür Örnekleri

Cicim dokumalarında görülen bazı yatay bordürler (Durul, 1987)

Eski Türk halılarında kenar motifleri (Arseven, 1984)

Buka suyu isimli kilimde bordür (Koyaş & Azak, 1983)

Pyrgi bina cephelerini kaplayan motiflerin halılarla ortak noktası, her iki yaratımdaki kompozisyonların sınırlarla ayrılmış olma üslubunu taşımasıdır (Şekil 1). Bina cephelerindeki her bir bordür enlemesine aynı motifin tekrarından meydana gelmektedir. Bazı binaların cephelerinde, binanın en altından en üst noktasına kadar her bir bordür kendi içinde tekrar ederken diğer bordürlerden farklı motifleri içerir. Pyrgi'deki bordürlerin sıralanmasında bezeme sanatının düzenleme biçimlerinden "yineleme biçimi" kullanılmaktadır. Yineleme adı verilen bezeme biçiminde örge biçimi yan yana belli aralıklarla iyi düzenlendiğinde, aralarda kalan boşluklarda yeni biçimler oluşur ve bezemenin bağlantı akışı estetik bir görünüm elde eder. Bu şekilde yan yana getirilerek uzunlamasına dizilerek oluşturulan kenar bezemeleri ile Pyrgi'de olduğu gibi alt alta sıralanarak bir yüzey de süslenebilmektedir (Kılıçkan, 2004, s. 15). Tarihsel uygulamalarda, kutsal alanların çevreleri genellikle duvar ya da çit gibi bir sınır ile çevrilir. Herhangi bir halıyı çevresi boyunca geniş bir bordür ile kuşatmak, kutsal alanı bir sınır ile çevirme fikrinden kaynaklanmaktadır (Tablo 1). Bu sınırların amacı; özünde farklı niteliklere sahip iki alanı birbirinden ayırmaktır. Sınır, halı kenarlarındaki motifler aracılığıyla karşıtlık ve ayırt edicilik taşır. Bu motiflerin çoğu evrensel anlayışlarla ilişkilidir. Eski evrensel düşüncelerde, dünya sonsuz bir deniz ya da ardından sıradağlarla sonlanır düşüncesi hakimdi. Sonsuz denizi temsil etmek için sarmalların yanı sıra kanca formundaki motifler de kullanılırdı. Bu kanca motifleri aslında suyun dalgalarını simgelemektedir. "Kyma" olarak adlandırılan bu desen, Grekçe'de dalga anlamına gelmekte ve bu fikri doğrulamaktadır. Sıradağlar ise zikzak ya da üçgen desenleriyle ifade edilirdi. Eski Türk ve Fin toplulukları, dağları dünyanın kuşağı olarak kabul ederdi. Gördes, Kula, Kırşehir halılarındaki ince şeritlerin de bu anlayışı yansıttığı düşünülmektedir. Şaman davulları, Kelt taş oymaları ve pek çok eserde kırık çizgilerin iki farklı alanı temsil etmek için kullanıldığı görülmektedir. Bu, Neolitik Dönem'e kadar giden bir gelenektir. Her defasında, zıtlık anlamı taşıyan, güneş ve ay gibi motiflerle farklı iki alanın ayrıldığı izlenimi verilmeye çalışılmıştır (Alantar, 2007, s. 113). Geometrik formlu bordürlerden oluşan halı tipine çoğunlukla Selçuklu halıları içinde Konya halısı, Beyşehir halısı gibi halı tiplerinde rastlanılmaktadır. Dokumacılığın dışında Anadolu'da mozaiklerde, seramiklerde, cami, çeşme, taç kapı gibi mimari yapılarda Pyrgi'deki motiflere benzer nitelikte geometrik, bitkisel desenlerin yineleme biçiminde bezendiği görülmektedir.

3.2. Geometrik Motifler

Şekil 2. Pygri Köyü'nde Bina Cephesi Desenleri (Yazar, 2023)

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de değinildiği gibi köyde en yaygın kullanılan motifler Anadolu köy halılarında da olduğu gibi geometrik olanlardır. Bina cephelerinde daire, kare, üçgen gibi en temel geometrik formlar; zeminde doluluk-boşluk, yatay veya dikey eksen oluşturan merkezden dağılan kompozisyonlarla bezenmektedir (Şekil 2).

Daha çok balkon ve çıkmalarda yer alan güneş, yıldız, ay, haç gibi sembolik anlam içeren motiflere göre bu geometrik motifleri semiyotik açıdan çözümlenmek güçtür. Yine de kullanılan genel kavramların üzerinden gidildiğinde, kompozisyonda doluluk-boşluk yaratmak evrendeki ikili sisteme bir göndermedir. Negatif-pozitif alanlar, yin-yang sembolünde olduğu gibi birbirini tamamlayan iki kavramın bütünleşmesidir. Beyaz alanlar iyilik, dostluk, aydınlık gibi olumlu anlamlar taşırken; siyah alanlar kötülük, düşmanlık, karanlık gibi olumsuz kavramları ifade etmektedirler. Formların zeminle kurduğu bu açık-koyu ilişkisinden doğan zıtlıkların bütünlüğü kavramına benzer kompozisyonlar halılarda da mevcuttur.

Geometrik formların farklı kültürlerde anlamlarına bakıldığında:

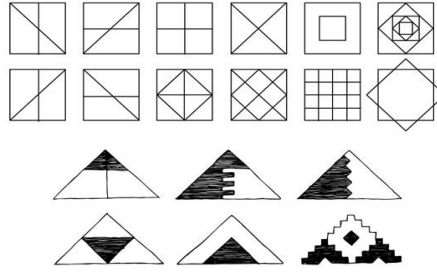
Daire: Tanrı, kâinat, evren, güneş, yaratılış, bütünlük, sonsuzluk, gök, zaman, reenkarnasyon

Kare: Sağlık, duraganlık, madde, dünya, ana yönler, elementler, mevsimler

Üçgen: Geçmiş-şimdi-gelecek, inanışlardaki kutsal üçlülük: hava. Sivri ucu yukarı bakan üçgen: erillik, ateş. Sivri ucu aşağı bakan üçgen: dişilik, su

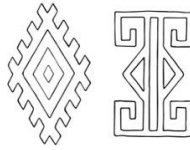
Geometrik formlar Doğu kültürü ve Türk dünyası açısından değerlendirildiğinde farklı yorumlanabilmektedir. Türk sanatındaki geometrik şekillerin bir bölümü Ege ve Akdeniz'den, diğer bölümü İslam Öncesi Türk inançlarından gelmektedir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonraya bakıldığında kısıtlı figür kullanımı sebebiyle geometrik formlara yönelmek kaçınılmaz olmuştur. Geometrik düzenlemeler daha çok Selçuklu döneminde kullanılmış ve en başarılı seviyeye ulaşmıştır. İslam sanatında geometrik süslemeler, düşünceleri güçlü ve soyut bir şekilde ifade etmek konusunda, bitkisel süslemeler ve yazı türlerinden daha başarılı sonuçlar vermektedir. İnsanın evrene olan saygısını en iyi yansıtan tasarım biçimi bu sistemdir. Geometrik kompozisyonlar doğadaki formları ifade etmekten çok bir duygu yaratma peşindedirler. Geometrik şekillerin süsleme alanında kullanılması insanlık tarihinin herhangi bir zamanında ya da yerinde görülebilmektedir ancak sade semboller veya dalgalı şeritlerin ötesine geçip ileri düzeyde sistemler biçiminde aktarılması sadece İslam sanatçılarının tercih ettikleri bir davranış biçimidir. Türk süslemelerinde görülen geometrik

şekiller; kırık ve düz çizgiler, çokgenler, düğümler ve bunlardan üretilen diğer formların birleşimiyle çok çeşitli kompozisyonlar oluşmuştur (Mülayim, 1999, s. 172-175).

Şekil 3. Halılarda Kare ve Üçgen Temelli Motif Gelişmeleri (Uğurlu & Uğurlu, 2022, s. 216-217)

Anadolu'nun geleneksel yaşamının, kültürünün, inançlarının ve burada yaşamış önceki uygarlıkların izleri Anadolu'ya ait köy halı motiflerinde görülmektedir. Bu halılarda genellikle geometrik olarak stilize edilmiş sembolik motifler bulunur (Şekil 3). Örneğin elibelinde, koçboynuzu, ejder, yılan, dört yön, çengel, yıldız, pıtrak, bukağı, parmak, el, tarak, tırnak, akrep, kurtağı, hayat ağacı, göz, nazarlık, muska, kuş, sevgi ve birleşim, insan, sandık gibi temel motifler öne çıkar (Şekil 4). Türk kültüründe doğa kutsal kabul edildiği için ona zarar vermekten kaçınılmıştır. Bu motiflerde hâkim olan düşünce, uyum ve zıtlıkların bir araya gelmesidir (Uğurlu & Uğurlu, 2022, s. 212).

Şekil 4. Kilimde Solda Pıtrak, Sağda Koç Boynuzu İsimli Geometrik Motifler (Koyaş & Azak, 1983)

Türk dokumalarında Pyrgi'nin geneline hâkim olan geometrik formların çok sık kullanıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak Şenkaya'nın ilçe merkezi ve çevresindeki bazı köylerde dokunan ve halk arasında "goşken kilimleri" denilen kilimlerdeki geometrik motifler örnek olarak gösterilebilir. Geçmiş Saka Türklerine kadar uzanan bu kilimlerin motifleri, yatay eksenli kompozisyonda ve üst üste sıralanmış bantlar halindedir. Görselde yerel olarak goşgen halısı olarak bilinen Şenkaya dokumasının 20. yüzyıldaki geometrik desenleri, sekiz kalın şeritten oluşan tahta adıyla anılan kısımlar ve birbirine paralel altı ince şeritten oluşan dolma çubuk adıyla anılan kısımlarla süslenmiştir. Geniş tahta kısımlarda çengelli baklava motifleri yer alırken dolma çubuk bantlarında ise bereket, çakmak ve pıtrak motifleri görülür. Aralarda ise motiflerden arındırılmış bantlar bulunmaktadır (Ergüder, 2011, s. 40-50).

Şekil 5. Yukarıdan Aşağıya: Baklava, Çakmak ve Pıtrak Motif Çizimleri ile Sağda: Goşgen Yer Yayı (Ergüder, 2011)

Onuk ve Akpınarlı'nın araştırmasına göre: Mersin yöresi düz kirkitli dokumalarındaki motiflerde en sık görülen süsleme biçimi geometrik olanlardır. Sembolik, bitkisel, nesnel ve figüratif süslemelere de yer verilmiştir. Geometrik süslemeler arasında düz çizgi, kare, üçgen, altıgen, dikdörtgen, sekizgen, düz ve eğik dalgalı çizgiler ile baklava motifleri bulunmaktadır. Sembolik süslemeler arasında yıldız, eğri su, pıtrak, burun ve parmak gibi öğeler yer alırken; bitkisel süslemeler arasında gül, çiçek ve karanfil gibi motifler dikkat çeker. Figüratif süslemelerde ise koçboynuzu, kuş gibi şekiller öne çıkarken; nesnel süslemeler arasında sandık ve boncuk gibi unsurlar bulunmaktadır. Yayılar üzerindeki motifler, zemin üzerine yerleştirilirken çeşitli kompozisyon teknikleri kullanılmıştır. Simetrik ve kesintisiz tekrar, dikey düzenleme, yatay düzenleme, merkezden yayılma ve ana ara motifler arasında aralıklı tekrar gibi kompozisyon biçimleri tercih edilmiştir (Onuk & Akpınarlı, 2011, s. 90).

Geometrik süslemelerde simetri en kullanılan kompozisyon biçimlerindedir. Özellikle halı desenlerinde sıkça görülen geometrik formlardan oluşan simetrik kompozisyon, insan gözü için tekdüze de olsa en rahatlatıcı düzendir. İnsanlar düzene alışık olduklarından bu tarz belli biçimde tekrar eden bir dengeye sahip simetrik kompozisyonlar insanlara dinginlik vermektedir. Pyrgi'nin geneline yayılan geometrik desenler de doğaları gereği simetrik kompozisyondan oluşmaktadır.

3.3. Sembolik Motifler

Köydeki desenler incelendiğinde özellikle balkon tavanlarında, balkon tabanlarının altında ve çıkıntılarının alt kısımlarında sıklıkla yıldız, güneş, ay, çarkıfelek, mandala, çiçek gibi sembolizm içeren motifler gözlemlenmektedir. Doğası gereği daire biçimli motifler bina cephelerindeki motifler gibi tekrar eden desenler değildir, birbirini takip eden yuvarlak motiflerin ardışık boşluklarıyla ve farklı tipte motiflerle süslenmişlerdir. Bu motifler, bina cephelerindeki motiflere göre daha büyük olmaları, dairesel biçimde farklı desenlerle bir arada bulunmaları ve tek başına kullanılmaları ile dikkat çekicidir.

3.3.1. Gök Kubbe

Şekil 6. Pyrgi Köyü Bina Çıkıntılarında Dairesel Sembolik Motifler (Yazar, 2023)

Cephe yüzeylerindeki nazaran daha büyük olan çıkmalarda yer alan dairesel motifler, köyde yürürken yukarıya bakan kişilerde gök kubbeye bakıyormuş hissi uyandırmaktadır (Şekil 6). Gök kubbe yeryüzünün örtüsüdür ve her şeyi bir arada tutandır. Dünyada yaşayan canlılar aynı gök kubbenin sakinleridir. Yukarıdan bakıldığında gök kubbenin altında tüm insanların farkında olsalar da olmasalar da bir tür bütünsellik içinde yaşadıkları görülmektedir. Alabildiğine sonsuz sema ve gök kubbe kavramı hem soyut anlamda hem somut biçimde kullanılmaktadır. İnsan eliyle yapılan kubbe nerede olursa olsun gök kubbenin temsili örneğidir, somut izdüşümüdür. Kubbe biçimi somut olarak mimaride cami, kilise gibi dini mekanların çatılarında görülmektedir. Kubbelerin dairesel formunun insanda uyandırdığı birleştirici unsur, her türlü çeşitliliğe rağmen aynı kubbenin altında bir araya gelen topluluğun bireylerinde de aynı soyut anlama bürünmektedir. Kubbe; yapısı itibarıyla altında birleşenleri daha huzurlu hissettiren, bir bütünün parçası olma duygusunu pekiştiren mekanlardır. Manevi anlamda gök kubbe tanrısal inancın ifadesidir. Farklı inanışlara göre yedi kat gökyüzü, cennet gibi olumlu anlamlar taşımaktadır. Kubbe mimari kavramının Orta Asya göçebe halklarının çadır ve otağlarına uzandığı düşünülmektedir. Kiliselerin kubbelerinin iç taraflarında İncil ile ilgili olayları, melek, aziz gibi kutsal kavramları betimleyen resimler görülebilmektedir. Sanatsal odak, günlük yapıların sıradanlığından ayrılarak manevi atmosferin yansıtıldığı bir yapı içerisinde. Bizans sanatı ve mimarisi, detaylarda bir araya gelen sembolik gerçeklikleriyle göz kamaştırıcı görkemleri içinde ruhani bir ortamın imgelerini oluşturmaktadır. Mozaikler aracılığıyla, öte dünyanın mistik havasını tasvir etme çabasıyla dikkat çekmektedir (Roth, 2006, s. 358). Camilerin kubbe içlerinde ise matematiksel kutsallığı, doğa yasalarının düzenini, birlik ve uyum gibi kavramları yansıtan geometrik formlardan oluşan semboller yer almaktadır. Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı camilerinde bu kubbelerin en güzel örnekleri görülmektedir. Selçuklu döneminde yapılan Karatay Medresesi'nin kubbesi; yıldız motiflerinde kullanılan firuze, kollarda ve zeminde kullanılan lacivert, yıldız göbeklerinde ışınlar biçiminde algılanan alçı zemin gibi seçilen malzeme ve renk paleti ile yüzeyinin gece kompozisyonu, insanları yaratıcı bir zihne ve düşüncelere yönlendiren geometrik tasarımı ile süslemeye en iyi örneklerdendir (Mülayim, 1999, s. 184).

Şekil 7. Türk Halılarında Sembolik Motifler (Koyaş & Azak, 1983)

Göğ, tarihinin ilk dönemlerinden beri en fazla değer vermiş toplum Türklerdir. Türk mitolojisinde ve Asya Şamanist tradisyonlarında bu açıkça görülür. Bu Şamanist topluluklarda Tanrı göktedir. Türklerin türeyiş destanlarında gökten iniş efsaneleri boldur. Oğuz Kaan'ın ilk eşi gökten bir ışık içinde inen bir kızdır. Şamanlarda uçuş denilen translarında sık sık gök katlarına çıkarlar. Son gök katına varabilmek için yedi veya dokuz çentikli yaşam ağacına tırmanan Altay şamanı, Tanrı Ülgen'e seslenirken söylediği "ulaşılmaz mavi gök", "erişilmez ak gök" ve "dönen yıldızlı gök" sözleriyle gök sözcüğünün farklı anlamları olduğunu ifade etmektedir (Salt, 2006, s. 131). Türk halılarında dairesel formulu sembolik motiflerin birbirinden farklı örneklerine sıkça rastlanılmaktadır (Şekil 7).

3.3.2. Güneş-Ay

Türk dokuma sanatı ile ilişkilendirilen Pyrgi duvar süslemelerinde göksellik ile ilgili güneş, ay, yıldız, çarkifelek gibi motiflerinin sıklıkla kullanılması şaşırtıcı değildir. Türk milletinin dünyaca tanınan simgesi, hilal ile güneş veya yıldız işaretidir. İç Asya'da ve ilk Türklerde, güneş ve yıldız motifleri hem tematik hem de ikonografik açıdan birbirleriyle eşanlamlıdır (Esin, 2004, s. 60). Selçuklu ve Osmanlı

dönemlerinde hilal, güneş veya yıldız motiflerini taşıyan önemli eserlerin yanı sıra Türk kültürünün doğduğu İç Asya çevresinde, proto-Türk olarak kabul edilen milletlerin ve Türklerin gök ibadeti kozmolojisinin içinde yer alan astral ikonografi oldukça zengin ve köklüdür. Astral simgeler, piktogramlar ve tamgalar gibi formlarda gelişmiş hatta Kök Türk yazısında fonogram olarak kullanılmıştır. M.Ö. I. bin yılda Choula olarak bilinen proto-Türklerin baş bayrağında gün ile ayın kavuşumunu temsil eden bugünkü Türk bayrağındaki ay yıldız benzeyen bir motif bulunmaktaydı. Gündüz ve gece aralıksız devam eden parlaklığın simgeleri olan bu motifler, o dönemden beri proto-Türk, Türk ve benzeri milletlerin sembollerinin yanı sıra Astral tanrıların alameti olarak da varlığını sürdürmüştür; devlet başkanları ve önemli şahsiyetlerin de simgesi olmuştur (Esin, 2004, s. 59).

Şekil 8. 18. Yüzyıl Selçuklu Halı Motifleri (Koyaş & Azak, 1983)

Türk tarihi boyunca kün-ay motifine, sikke, para, tabut örtüsü, taç, taş, ayna gibi yüzeylerde rastlanılmaktadır. Türk halılarında yıldız motifi genellikle sekiz köşeli biçimde Selçuklu halısı, Yıldızlı Uşak halısı, Bergama halısı, Osmanlı saray halısı gibi halı tiplerinde sıklıkla görülmektedir (Şekil 8). Mezopotamya ve Anadolu'da kazılarda bulunan mühürlerde çok çeşitli güneş betimlemeleri taşıyan mühürlerdeki güneş motifleri ile halı motifleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bir kısım güneş betimlerinin binlerce yıldır anlam değişikliğine uğramadan kullanıldığı görülmektedir. Güneş imgelerinin, güneşin göstergesi yerine geçen Zümrüd-ü Anka gibi mitolojik varlıkların üzerine işlenmesi bunun en büyük kanıtıdır. Anadolu halısı üzerinde kullanılan haç motiflerinin güneşle olan ilişkileri de ortadadır (Alantar, 2007, s. 242-243). Güneş motifi, farklı kültürlerin hem kendi içlerinde hem de temas ettiği diğer toplumlarla etkileşimi sonucunda değişik formlara dönüşmüştür. İç Asya'da güneş ve ay, ok ve yay biçimine benzetilerek bu anlamda kullanılırken; barışsever Budistler silah göstergelerini çiçek motiflerine dönüştürerek gonca motifini güneşe benzetmişlerdir. Haç motifi Chou döneminde gök simgesi, daha sonra Çin'de göğün dört yönünde gök gürültüsü işareti ve son olarak Uygurlarda dört yön işareti olarak kullanılmıştır. Eski Türkler, Kutup Yıldızı çevresinde sürekli dönen gök kubbeyi, üzerinde yıldızların konumlandığı bir çarka benzetiyorlardı. Göksel cisimlerin feleği anlamına gelen "çakır" (Sanskritçe çakra, Farsça çarh), gün ve ayın dairesel şekilleri ile ilişkilidir ve bu kavram; tekerlek, etrafı yıldızlarla çevreli haleli çakır, çok köşeli yıldız, açılmış bir gül, bir merkez etrafından her yana çevrilen oklar şeklindedir. Bunların içinde oklu çakır, güneşin simgesiyken açılmış gül şeklindeki çakır ayın göstergesidir. Güneşin bir diğer piktogramı ise ortasında tek nokta olan dairedir (Esin, 2004, s. 60-61).

Şekil 9. Pyrgi Köyü Bina Çıkmalarında Dairesel Sembolik Motifler (Yazar, 2023)

Dairesel güneş ve ay motifleri, zamanla ok-yay, haç, çarkifelek, çiçek gibi farklı şekillere evrilmiştir. Bu dairesel formların hemen hemen hepsi Pyrgi'deki binalarda özellikle balkon ve çıkma taban ile tavanlarda görülmektedir (Şekil 9). Bina balkonlarının tavanlarına çizilen bu yıldız, güneş, çarkifelek gibi motifler; çizildiği alan anlamında kutsal gök kubbeye gönderme niteliği taşımanın dışında yer aldığı evi, nazar, bela gibi olumsuz enerjilerden koruma güdüsüyle çizilmiş olabilir.

3.3.3. Çarkifelek

Şekil 10. Sağda A-217 Envanter Numaralı Halının Detayında Uzayın Yörüngesi ve Çarkifelek (Kardeşlik, 2011), Solda Pyrgi'de Bir Binanın Tavan Altında Çarkifelek Motifleri (Yazar, 2023)

Pyrgi'de balkon ve çıkmalarda görülen çarkifelek motifinin insanların kaderini değiştirmesiyle bağlantılı bir inanış vardır (Şekil 10). Batlamyus düşüncesine göre şekillenen İslam düşüncesinde "atlas feleği" doğudan batıya 24 saatte döner. Diğer felekler ise batıdan doğuya yol alır. En dıştaki atlas felek diğerlerini çevreleyip kendi yönünde dönmelerini sağlar. Bu da yıldızların ve burçların konumlarını değiştirir. Yıldızların insan yazgisına etkisi çok eski bir inançtır. Diğer yöne zorlanan sekiz felek ise olumsuz durumlar getirebilir, insan yaşamı, şans ve refahı üzerinde etkili olabilir. Atlas feleğinin yıldızların konumunu değiştirmesi, kötülüklerin ve uğursuzlukların kaynağı olarak kabul edilir. Çoğu zaman kendi çevresinde dönen bir çiçek imgesi gibi betimlenmiş olan çarkifelek motifi halılarda ve dokumalarda bolca kullanılmıştır (Şekil 11) (Alantar, 2007, s. 187-191).

Şekil 11. Tire Beledi Dokuma Motifleri (Koyaş & Azak, 1983)

Güneş, çarkıfelek, haç gibi simgeler dört yön, merkez etrafında dönüş, her yöne çevrilen oklar gibi bir bakıma dağıtma, saçma anlamı taşıdıklarından kötü bakışları kovduklarına inanılmıştır. Haç, tılsım olarak kem gözün en tehlikelisi sayılan ilk bakışı kendi üzerine çekebileceği gibi gözden çıkan uğursuz enerjiyi dört yöne dağıtabileceği düşünülür. Güney-Doğu Türkmenleri evde yufka ekmeği yapılıırken ve yeni yapılan binaların kapıları üstüne haç motifi çizmektedirler. İran’da nazarı kovmak için bahçeleri çevreleyen duvarların üstüne daire içine haç çizmektedirler (Alantar, 2007, s. 249). Doğu kültüründe bulunan bu tür inanışlar ve motiflerin tılsım özelliği taşıması, Pyrgi’deki bu dairesel desenlerin evleri negatif enerjiden arındırma amaçlı çizilmiş olma olasılığını doğrular niteliktedir.

3.3.4. Yin Yang

Şekil 12. Solda: Pyrgri’de Yin-Yang Motifleri (Commons, 2015), Sağda: Çaprazlamasına Beyaz ve Siyah Dört Üçgene Ayrılmış Kare Şeklindeki Tai-Ji (Arseven, 1984)

Pyrgi köyünde yaygın olarak görülen siyah ve beyazdan oluşan kompozisyonlar; evrendeki kadın-erkek, gece-gündüz, iyilik-kötülük gibi zıtlıkları ve bunlardan doğan bütünlüğü yansıtan yin yang sembolünü içermektedir (Şekil 12). Birbiriyle savaş halinde olan Yin ve Yang simgesinde biri diğerini tam olarak yok edemediğinden diğerinin artmasına olanak sağlayacak biçimde gerileme başlar. Beyazlığın içinde küçülüp tohum haline gelmiş siyah nokta Yang, tam tersi siyahlığın içinde küçülüp tohum olan Yang'ın içindeki Yin olarak betimlenmektedir. Yin dişilik, karanlık, gölge, ıslak, ay, gece, kış, edilgen, emici, soğuk gibi kavramlara karşılık gelirken; yang eril, aydınlık, ışık, kuru, güneş, gündüz, yaz, etkin, sıcak gibi özellikler taşımaktadır (Alantar, 2007, s. 193).

Türklerin hem tarihten önceki hem de İslamiyet’ten önceki devirlerde en çok kullandıkları süsleme motifleri helezon biçimindeki şekiller, stilize edilmiş hayvan figürleri ile geometrik motiflerdir. Bu figürler arasında ak ve kara gibi iki ilkenin soyut kavramı görülmektedir. Dönem sanatçıları bu iki ilkeyi dövüşen iki hayvan figürü şeklinde tasvir etmişlerdir ki bu Çinlilerin tai-ki sembolüne, iki helezona bölünmüş çemberimsi diyagramına karşılık gelmektedir. Bu motif gündelik eşyalarda, dokumalarda sıklıkla kullanılmıştır (Arseven, 1984, s. 41). Çin kültürünün iyi tanınan Yin Yang simgesi “Yüce Mutlak” diye adlandırılan Tai Ji (Tai Chi)’den türediği (Şekil 12) varsayılmaktadır. Türklerde adı yaruk ve kararg olarak geçmektedir. Bu sembol hem Çinlilere hem Türklere Chou’lardan kalmıştır. Türkiye’de kilim ve halılarda çok sık rastlanan bir motiftir ve adı “kuzucuk” olarak bilinmektedir (Şekil 13). Sembolün normalde taşıdığı o derin anlam yerini çok ilgisiz bir konuya bırakmıştır (Alantar, 2007, s. 194-195).

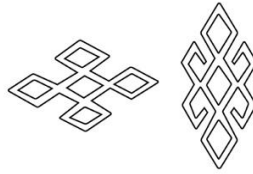
Şekil 13. Kilimlerde Görülen Yin Yang Motifleri (Alantar, 2007)

3.3.5. Eşkenar Dörtgen/ Baklava

Şekil 14. Üst İki Sıra: Pygri Bina Cephelerindeki Eşkenar Dörtgen Motifler (Yazar: 2023), Altta: Kırşehir Yöresi Düz Dokumalarında Göz Motifleri (Etikan, 2022)

Negatif enerji ve kötü bakış ile ilişkilendirilebilecek bir diğer motif ise neredeyse her duvarda sıkça rastlanan aslında geometrik bir form olan eşkenar dörtgen motiftir. Bu motif, aynı zamanda baklava ya da elmas biçiminde de adlandırılabilir. Elmas; yaratma gücünün, yaşam taşıyan rahmin antik sembolüdür. Tanrı tarafından kadına verilmiştir. Burada, erkek kare işareti tarafından korunmaktadır (Smeets, 1982, s. 56). Kilim motifleri içinde sıkça gözlemlenen bu desen, kilimlerde anlam bakımından önem taşır (Şekil 14). Göz motifi, halı ve dokumada eşkenar dörtgen/baklava biçiminde geometrik formlar kullanılarak ifade edilmektedir (Şekil 15). Nazardan ve kötü enerjiden korunmak amacıyla kullanılan nazarlıklarda olduğu gibi bu tür motiflerde de göz kendi içerdiği anlam dahilinde çizilerek betimlenir ve böylece kötü bakışlardan koruma sağlandığına inanılır.

Şekil 15. Kilimde Göz Motifleri (Koyaş & Azak, 1983)

3.4. Doğa Görünümlerinden Stilize Motifler

Şekil 16. Pygri'de Bitki Motifleri (Greeka, 2008)

Pygri motiflerinde geometrik ve sembolik formlar en belirgin olanlardır. Çalışmanın bir diğer kategorisi olan “doğa görünülerinden stilize motifler”, nicel olarak fazla örnek içermese de halılarla karşılaştırma yapma açısından önemlidir. Bu nedenle halılar ve süslemelerle ilgili diğer araştırmacıların gerçekleştirdiği kategorizasyon içinde, bitkisel ve hayvansal motifler de bu kategori kapsamında incelenmiştir. Güneş, ay, yıldız gibi göksel motiflerden sonra her kültürde en fazla çeşidi barındıran motif türü, insanların doğayla kurduğu bağlantı, sembolik anlamlar yükleme, estetik güzellik olarak algılama, dini ve mitolojik inançlara dayalı dürtülerle betimlediği bitkisel ve hayvansal motiflerdir. Pygri motiflerinde çiçek, yaprak gibi bitkisel desenler kimi zaman bordür olarak köşelerde diğer desenlere eşlik ederken kimi zaman da bina cephelerinin merkezinde vazoların içinden taşan

farklı tipte floral motifler biçiminde görülmektedir (Şekil 16). Bazı çiçekler, renk paletinde monotonluğun dışına çıkarak farklı renklerle süslenmiştir. Bitkisel motiflerin dışında su dalgaları gibi motiflerin de bina cephelerine kazındığı fark edilmektedir. Türk bezeme sanatında olduğu gibi Pyrgi'deki bina cephelerinde de hayvan motiflerine, geometrik ve bitkisel motifler kadar sık rastlanmamıştır. Örneklerine nadir ulaşılsa da bazı binalarda özellikle kuş motifinin ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir.

3.4.1. Hayvan ve Bitki

Hayvansal motiflerde İslamiyet'ten önceki Hun, Göktürk ve Uygur Türkleri; aslan, at, geyik boğa, kuş gibi çok çeşitli hayvanlarla birlikte mitolojik hayvan biçimlerini de süsleme sanatı içinde türetmiştir. Pazırık kurganından çıkarılan halının iki bordüründe de grifon tasvirleri bulunmaktadır (Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, Yaşar Çoruhlu, Seyran Kitap, İstanbul, 1995, s.34). Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikleri Dönemi'nde Orta Asya kültüründen gelen bu hayvansal motifler daha çok bitkisel bezeme kompozisyonlarının içinde yer almıştır (Kılıçkan, 2004, s. 29).

Şekil 17. Solda: Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Düzenlediği İki Kuşlu Bezeme (Kılıçkan, 2004), Sağda: Pyrgi Bina Cephesinde Kuş Motifleri (Innovimentor, 2021)

14. yüzyıldan itibaren Asya Türk sanatı ile ilişkilendirilebilecek üsluplanmış hayvan figürlerinin bulunduğu hayvanlı halılar dönemi başlamıştır. Hayvanlı halılar bahsi geçen yüzyılda Avrupa ressamlarının tablolarında da görülmekteydi (Çoruhlu, 1993, s. 125). Simetrik olarak betimlenmiş Türk bezemesi ile Pyrgi bina cephesinde yer alan motiflerin benzerliği dikkat çekicidir (Şekil 17).

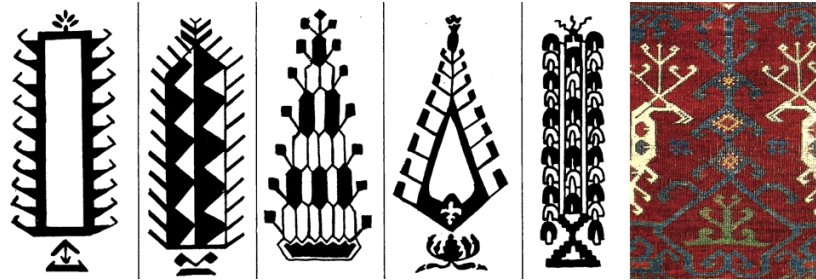
Türk sanatında Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar olan süreçte bitkisel motifler daima kullanılmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra 7. yüzyıldan bu yana geometrik kompozisyon tasarlama sistemi gelişerek devam ederken özellikle halifelik Osmanlı'ya geçtikten sonra resim ve heykel alanlarında artan yasaklarla birlikte bitkisel süslemeler yükselişe geçmiştir. Bitkisel bezemelerin en güzel örnekleri bu dönemde görülmüş, dönemin bezeme sanatçıları bir çiçeğin ya da yaprağın birbirinden güzel birçok farklı şeklini çizmiş, özgün bezeme biçimleri yaratmıştır (Kılıçkan, 2004, s. 24). 15. yüzyıldan itibaren geometrik ve bitkisel motifli halılar görülmeye başlanmıştır. 16 ve 17. yüzyıllarda klasik Osmanlı halıları olan madalyonlu ve bitkisel motifli halılar ortaya çıkmıştır. Merkezî Osmanlı sanatının natüralist çiçek ve yaprak motifleri Osmanlı Saray halılarında görülmektedir (Çoruhlu, 1993, s. 126).

3.4.2. Vazo ve Su

Şekil 18. Solda: Pygri Vazo Motifi (Times, 2017), Ortada: Pygri Su Motifi (Yazar, 2023), Sağda Etlik İsimli Devam Eden Su Kilim Bordür Motifi (Koyaş & Azak, 1983)

Çalışmada Pyrgi’de Doğa görünülerinden stilize motiflerin konusu olan ve anlam açısından farklı görünse de aslında benzerlik taşıdıkları için su ve vazo motifleri (Şekil 18) aynı başlık altında incelenmiştir. Suyun dalgalarını simgeleyen sarmal ya da kanca biçimindeki motifler -daha önce bordürler başlığında da belirtildiği gibi- sonsuz denizi temsil etmektedir. Sanat tarihinde suyu temsil eden ve “kyma” adı verilen bu dalga motifleri varoluşun kaynağını betimlemektedir. Su motifi üreme ile ilgili olduğundan birçok kültürde su ve ay motifleri birlikte kullanılmaktadır. Biçimsel olarak suyun hareketliliği, akışı; burgulu, sarmal ve zikzak şeklinde geometrik çizimlerle yansıtılarak ifade edilmiştir. Suyun kültür ve inanış açısından birçok anlamı bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şöyledir: temizlenme, arınma, yeniden doğuş, kutsallık, üretkenlik, verimlilik, bolluk, iyileştirme, gençleştirme, ölümsüzlük, ilahi aşk.

Şekil 19. Soldaki Çizimler: İşlemede Hayat Ağacı Motifleri (Koyaş & Azak, 1983), Sağda: E.1 Numaralı Halı Detayında Ejderin Korumasında Tasvir Edilmiş Hayat Ağacı (Kardeşlik, 2011)

Pyrgi’deki tek başına kullanılan vazo içinde çiçekler, hayat ağacı motifi ile ilişkilendirilebilir. Hayat ağacı hemen hemen her kültürde ortak görülen bir motif olmakla birlikte Asya ve Avrupa’nın tarih öncesine ait kalıntılarında dallarında ruhu simgeleyen iki kuşun bulunduğu birçok şekli ile görülmektedir. En çok Şamanist Türk toplumlarında görülmektedir ve onlara göre bu ağaç bir eksen gibi Dünya’yı ortasından diğer aleme ve bir yıldıza -bu yıldız anlatılanlara göre Demir Kazık Yıldızı / Kutup Yıldızı / Sirius olarak değişebilmektedir- yolculuk yapmak için kullanılmaktaydı. Suyun yeniden doğuşu simgelemesi gibi bu ağacın üzerinde yer alan kuşların ruhlar olduğuna inanılır ve zamanı gelince bu kuşların insan olarak yeniden doğacağına inanılırdı. Frigya inanışında yaşam ağacı sekiz dallı olarak betimlenmekteydi. Hayat ağacının köklerinin yeraltında bulunmasından dolayı ölümler dünyasıyla da ilişkisi bulunmaktadır. Bu ters biçimde duran bir ağaç olarak temsil edilmektedir (Salt, 2006, s. 351-354). Anadolu halılarında en yaygın görülen motiflerin başında çifte ibrikler, vazodan yükselen yaşam ağaçları, kancalar, çengelli dörtgenler, zikzaklar ve sarmallar bulunmaktadır (Şekil 19). İbrik, tek başına vazo, su kabından yükselen bitki aynı anlamı içermektedir. Mezopotamya

sanatında bolluk temasını işleyen vazodan taşan sular motifiyle sıkça karşılaşılmaktadır (Alantar, 2007, s. 270). Bazı desenlerde ise hayat ağacı ejderler tarafından korunmaktadır (Şekil 19).

SONUÇ:

Sakız Adası'nın Pyrgi köyünde yaşayan halk tarafından, Cenevizlilerin adada egemen olduğu dönemde Doğu'dan getirdikleri halılarla evlerinin duvarlarını süsledikleri; Cenevizliler adayı terk ettikten sonra köyde yaşayanların evlerinin dış cephelerine bu halılardaki motifleri kazımaya başladıkları ve geleneğin günümüzde de sürdüğü ifade edilmektedir. Köy halkı süslemelerin amacının evleri güzelleştirme arzusundan kaynaklandığını dile getirmekte, süslemelerin aynı zamanda bir itibar ve zenginlik göstergesi olduğunu belirtmektedir. Cenevizliler için önemli bir ticaret bölgesi, Doğu halılarının ilk yayıldığı konum ve transit merkezi olması nedenleri, bu süsleme kültürünün Sakız Adası'na Cenevizlilerden miras kalma olasılığını artırmaktadır. Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en güzel halılarını üretmekte olduğu dönemlerle eş zamanlı olarak Cenevizliler Sakız Adası'nda hüküm sürmüşlerdir. Cenevizlilerin, aynı dönemde evlerinin duvarlarını tezeyin etmek için halı asma geleneği geliştirmiş olmaları da dikkat çekicidir.

Sanat tarihçisi Mülayim'e göre, süslemelerdeki sembollerin ifade ettikleri anlamlar zaman geçtikçe kültürel manada unutulmakta veya değişikliğe uğramaktadır. Süslemeyi yapan zanaatkâr sembollerin anlamlarını artık bilmemektedir. Bu örnek Türk halılarında da görülmektedir. Eski Türklerin "yaruk ve kararig" olarak isimlendirdiği "Yin ve Yang" sembolünün adı halı sembollerinde bugün "kuzucuk" olarak bilinmektedir ve taşıdığı derin anlamın unutulduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada Sakız Adası'nda kazıma işlemini tatbik eden bir zanaatkârla yapılan röportaj incelenmiş ve sonuçta sembollerini dış cephelere fiilen uygulayan kişilerin sembollerin anlamlarını bilmedikleri hatta ustalarına da sormadıkları, sadece süsleme amacıyla işlerine devam ettikleri görülmüştür (Stathopoulou, 2006, s. 13).

Pyrgi motifleri ile Türk halı motifleri arasında yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda birçok ortak motif, tema ve kompozisyon saptanmıştır. Duvarlardaki motifler, kompozisyonları oluşturmak için yan yana gelerek düzenlenmektedir. Aynı zamanda, halıların zemininde de kendi içinde karelerden oluşan bir ızgara sistemi bulunmakta ve bu sistem, yan yana dizilen motiflerle tekrar eden bordürleri oluşturmaktadır. Bu tarz "tekrar biçimi", süsleme yöntemi açısından her iki alanda da benzerlik göstermektedir. Çalışma, Pyrgi'deki motifleri "geometrik", "sembolik" ve "doğa görünümünden stilize edilmiş" şeklinde üç ana başlık altında gruplandırmıştır. Geometrik motifler genel olarak kare, üçgen ve daire motifleri; sembolik motifler gök kubbe, güneş-ay, çarkifelek, yin-yang ve eşkenar dörtgen/baklava motifleri; doğa görünümünden stilize edilen motifler hayvan, bitki, vazo ve su motifleri olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Pyrgi köyündeki halı desenlerinde sıkça rastlanan geometrik motifler, çeşitli kültürlerde farklı anlamlar taşıyan form ve sembollerle şekillenmektedir. Geometrik formlarda daire tanrıyı ve evreni temsil ederken; kare, sağlamlık ve maddeyi simgeler. Üçgen form geçmiş-şimdi-gelecek gibi kavramları içerir. Türk sanatındaki geometrik süslemeler, özellikle Selçuklu döneminde zirveye ulaşmıştır. Selçuklu halılarındaki geometrik kompozisyonlar doğadaki formları işaret ve ifade etmektedir. Köydeki desenlerde sıkça görülen yıldız, güneş, ay, çarkifelek, çiçek gibi semboller, daire biçiminde ve büyük, dairesel desenlerle bir arada bulunur. Bu motifler, yukarı bakıldığında köyü saran bir kubbe hissi oluşturur. Gök kubbe kavramı tarih boyunca önemli olmuş, gökyüzü çeşitli inançlarda olumlu anlamlar taşımıştır. Türkler, gökyüzünü Tanrı'nın konumu olarak kabul etmiş ve büyük önem vermişlerdir. Güneş ve ay motifleri, tarihi boyunca Türk kültüründe sıkça görülen simgelerdir. Güneş ve çarkifelek gibi motifler, kötü enerjilere karşı koruma amacıyla kullanılır. Çarkifelek, insanların kaderini değiştirmesiyle ilişkilendirilmektedir. Yin-Yang sembolü, köydeki siyah/beyaz kompozisyonlarda sıkça karşımıza çıkar. Bu sembol, evrendeki zıtlıkları

temsil ederken birbirini tamamlayan bir bütünlüğü simgeler. Eşkenar dörtgen/baklava motifleri ise kötü enerjilerden korunma amacı güden göz motifleriyle birleşerek kullanılır.

Pyrgi motiflerinde belirgin olan geometrik ve sembolik formların yanı sıra, “doğa görünümünden stilize motifler” kategorisi, halılarla karşılaştırma amacıyla önemlidir. Güneş, ay, yıldız gibi göksel motiflerden sonra her kültürde en fazla çeşidi barındıran motif türü, insanların doğayla kurduğu bağlantı, sembolik anlamlar yükleme, estetik güzellik algılama ve dini-mitolojik inançlara dayalı dürtülerle betimlenen bitkisel ve hayvansal motiflerdir. Pyrgi motiflerinde çiçek, yaprak gibi bitkisel desenler bazen bordür olarak, bazen de bina cephelerinin merkezinde farklı tipte floral motifler olarak görülür. Kuş motifleri gibi hayvan motifleri, Türk bezeme sanatında olduğu gibi Pyrgi'deki bina cephelerinde de nadir olarak görülmüştür. Orta Asya'dan Anadolu'ya süregelen Türk sanatında bitkisel motifler, İslamiyet'in kabulünden sonra geometrik kompozisyonlarla birlikte gelişirken Osmanlı döneminde resim ve heykele yaklaşım değişikliği, kısıtlamaların artması ile bitkisel süslemelere daha da ağırlık verilmiştir. Su ve vazo motifleri, doğa görünümünden stilize motifler içinde incelenmiş; su, kültür ve inanç açısından temizlenme, arınma, yeniden doğuş gibi anlamlar yüklenen bir motif olarak öne çıkmıştır. “Vazo içindeki çiçekler” formu hayat ağacı motifi ile ilişkilendirilmiş, bu motif Asya ve Avrupa kültürlerinde ortak bir sembol olarak kabul edilmiştir.

Pyrgi mimarisinde kullanılan oyma ve kazıma teknikleri, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan eski bir süsleme sanatının temsilidir. Süslemelerde çeşitli doğal motifler, ritmik biçimde nesnelere yüzeyinde tekrarlanarak estetik bir düzen oluşturur. Bu ritmik düzen, plastik sanatta kullanılarak nesnelere dış görünüşünü zenginleştirir ve kültürel bağlamda anlam yükler. Süsleme, toplumun yaşam tarzını yansıtmaktadır ve motifler kültürel değerleri ifade etmektedir. Motiflerdeki ani değişiklikler, genellikle devrimler veya krizlerin bir yansıması olarak kabul edilir. Motifler ve kompozisyonlar, nesnelere manevi derinlik ve kimlik kazandırarak sembolizm ekler. Ancak halılardaki belirsiz figürler, biçim ve anlam arasındaki bağın kaybolduğunu göstermekte, bu da inançlardaki değişimi motife yansıtmaktadır. Çalışma, kültürel değişimin toplumsal davranışlardan sanata kadar her alanı etkilediğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, mimari süslemenin sadece estetik bir özellik olmanın ötesinde kültürel değişimin bir yansıması olduğu ve farklı kültürler arasındaki etkileşimin izlerini taşıdığı ifade edilmiştir. Toplumlar birbiriyle etkileşim içinde yaşadığı sürece birlikteliklerinden yeni düşünce biçimleri, sanat ifadeleri/teknikleri, gelenekler, kelimeler vb. çıkacak ve yayılacaktır. Böylece insanlık gelişip değişecek, eskinin kökeninden yeni kökler türeyecek onlar da insanlık için yeni zenginlikler oluşturacaktır. Bu nedenle kültürel etkileşimlerin derinlemesine araştırılması, geçmişin ve geleceğin kültürel bağlamının daha iyi anlaşılmasına ve değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Gelecekte bu amaçla yapılacak olan çalışmalar, kültürel etkileşimin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı gibi, toplumlar arasında kaybolmuş gibi gözükken bağları da gün yüzüne çıkaracak ve daha güçlendirecektir.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: *Yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.*

Etik Kurul İzni: *Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.*

Finansal Destek: *Bu çalışmada herhangi bir finansal destek yoktur.*

KAYNAKÇA:

- Alantar, H. (2007). Motiflerin Dili. İstanbul: İTKİB İstanbul Halı İhracatçıları Birliği - Yorum Yayıncılık .
- Arseven, C. E. (1984). Türk Sanatı. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Art, A. (2017, Aralık 16). Batı Anadolu Kula Halısı. Alif Art: https://www.alifart.com/bati-anadolu-kula-halisi_256881/ adresinden alındı
- Atlıhan, Ş. (2011). Antalya-Döşemealtı'nda Kirkitli Dokumalar. Arış Halı, Düz Dokuma, Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi, 4-19.
- Commons, W. (2015, Ağustos 17). Pyrgi post office. Wikimedia Commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pyrgi_post_office.jpg adresinden alındı
- Çoruhlu, Y. (1993). Türk Sanatının ABC'Sİ. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Durul, Y. (1987). Türk Kilim Motifleri. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergüder, A. A. (2011). Şenkaya Yöresi'nde Bardız, Goşken ve Şabani Dokumaları. Arış Halı, Düz Dokuma, Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi, 40-58.
- Esin, E. (2004). Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Etikan, S. (2022). Kırşehir Yöresi Düz Dokumalarında Nazar İnanışını Simgeleyen Motifler. Arış Dergisi, 240-259.
- Greeka. (2008, Haziran 18). Chios Pyrgi. Greeka: https://www.greeka.com/village_beach/photos/674/pyrgi-gallery-3-1920.jpg adresinden alındı
- Innovimontor. (2021, Temmuz 3). Pyrgi. Innovimontor: <https://innovimontor-app.eu/listing/pyrgi/> adresinden alındı
- Kılıçkan, H. (2004). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Bezeme Sanatı ve Örnekleri. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Kalafat, Y., & Güven, İ. M. (2011). Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler. Arış Halı, Düz Dokuma, Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi, 60-75.
- Kardeşlik, S. (2011). Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut. Restorasyon Yıllığı Dergisi, 73-90.
- Koyaş, E. F., & Azak, G. (1983). On Bin Türk Motifi Ansiklopedisi. Ansiklopedi. İstanbul: Gözen Kitabevi.
- Mülayim, S. (1999). Değişimin Tanıkları: Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Onuk, T., & Akpınarlı, H. F. (2011). İçel Yöresi Düz Dokuma Yaygılarda Kullanılan Motif ve Kompozisyon Özellikleri. Arış Halı, Düz Dokuma, Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi, 84-93.

- Öztuna, Y. (2005). Devletler ve Hanedanlar İlk Çağ ve Asya Afrika Devletleri. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Parlaz, S. (2017). Osmanlı Ceneviz Ticaretinde Sakız Adasının Yeri ve Önemi (1346- 1566). Ulakbilge, 1285-1299.
- Roth, L. M. (2006). Mimarlığın Öyküsü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Salt, A. (2006). Semboller. Ansiklopedi. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Smeets, R. (1982). Signs, Symbols & Ornaments. USA: Van Nostrand Reinhold Company.
- Stathopoulou, C. (2006). Exploring Informal Mathematics of Craftsmen in the Designing Tradition of 'Xysta' at Pyrgi of Chios. For the Learning of Mathematics, 9-14.
- Stathopoulou, C. (2007). Traditional patterns in Pyrgi of Chios: Mathematics and Community. Nexus Network Journal, 103-118 .
- Times, G. C. (2017, Kasım 25). Pyrgi, the stunning medieval village of Chios. Greek City Times: <https://greekcitytimes.com/2017/10/25/pyrgi-thestunning-medieval-village-chios-2/> adresinden alındı
- Uğurlu, A., & Uğurlu, S. (2022). Anadolu Köy Halılarında Motif ve Kompozisyon Çözümlemeleri. Arış Halı, Düz Dokuma, Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi, 208-226.
- Wiktionary. (2023, Nisan 23). Xyston. Wiktionary: <https://en.wiktionary.org/wiki/xyston#English> adresinden alındı
- Yetkin, Ş. (1991). Türk Halı Sanatı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

The main objective of the study is to investigate whether the exterior wall decorations in the village of Pyrgi on the Greek island of Chios originated from carpets brought by the Genoese from the East and hung on the walls. At the same time, this study aims to identify common characteristics between the carved patterns on the walls and Turkish carpet motifs, and to analyze cultural connections and interactions in detail.

Research Questions:

What is the origin of the exterior wall decorations in Pyrgi Village on the island of Chios, Greece? Did the Genoese create the exterior wall decorations using carpets brought from the East and hung on the walls? Are there any common features between the patterns carved on the walls and Turkish carpet motifs? What is the influence of Turkish carpet motifs on the exterior wall decorations in Pyrgi Village, Greece?

Literature Review:

A literature review was conducted on the history, political and commercial relations of Pyrgi, as well as the development, techniques, and cultural interactions of Turkish carpets, drawing upon studies by other researchers in these areas. The majority of visual data pertaining to Pyrgi were documented by the researcher

through photographs taken during field trips to the location. Additionally, resources such as books, articles, online documents, and websites of researchers who have worked on carpet-weaving and decoration motifs were consulted for visual data related to carpet-kilim-decoration motifs.

Methodology:

The study examining the cultural interaction of graphic symbols on the exterior decorations of Pyrgi Village in Chios Island utilized a qualitative research method. Content analysis and comparative motif analysis were conducted. Content analysis was performed to decipher the motifs found on the building facades in Pyrgi. This analysis involved examining the classification methods of motifs in Turkish carpets and decorations by other researchers. One aim of the study was to categorize Pyrgi motifs and determine their themes using information obtained from these studies and visual data of the motifs. Additionally, explanations were provided focusing on the types and symbolic meanings of motifs in Pyrgi. In the comparative motif analysis, not only visual elements but also symbolism and mythology were emphasized to interpret meanings while determining and explaining motif types. The meanings of motifs were explored considering historical, cultural, and religious contexts. Common themes and shared symbolism were sought by comparing the meanings of similar motifs in different cultures.

Results and Conclusions:

The inhabitants of Pyrgi Village on the island of Chios, Greece, decorated their walls with carpets brought from the East by the Genoese who ruled the island. After the departure of the Genoese, the tradition continued with locals carving the motifs of these carpets onto their exterior walls, motivated by a desire to beautify their homes and display status. The significance of Chios as a trading hub and a transit center for Eastern carpets during the Genoese era strengthens the possibility of this decorative tradition being inherited from them. Concurrently with the flourishing period of Seljuk and Ottoman Empire carpet production in Anatolia, the Genoese ruled Chios. Notably, the Genoese developed a tradition of hanging carpets on their walls during this period.

Art historian Mülayim notes that (Mülayim, 1999, s. 80), the meanings of symbols in decorations tend to be forgotten or altered over time. Similarly, in Turkish carpets, symbols like the 'yin and yang' are now known as 'kuzucuk', with their original significance lost. Interviews conducted with craftsmen who practiced the carving technique in Chios revealed that they were unaware of the meanings behind the symbols they depicted, indicating a mere continuation of the decorative practice (Stathopoulou, 2006, s. 13).

Comparative analysis between Pyrgi motifs and Turkish carpet motifs revealed numerous commonalities in motifs, themes, and compositions. Patterns on walls are arranged in compositions formed by adjacent motifs, resembling the grid system seen on carpets that create repeated borders. The motifs in Pyrgi, categorized under geometric, symbolic, and stylized natural motifs, often carry different meanings across cultures. The dominance of geometric and symbolic forms alongside stylized natural motifs highlights the importance of the latter for comparison with carpets. The carving and engraving techniques employed in Pyrgi architecture represent an ancient decorative art form, reflecting cultural values and societal lifestyles.

In conclusion, architectural ornamentation serves not only as an aesthetic feature but also as a reflection of cultural change and interaction between different cultures. As societies interact, new forms of thought, artistic expressions, traditions, and vocabulary emerge and spread. Therefore, in-depth exploration of cultural interactions contributes to a better understanding and evaluation of past and future cultural contexts. Future research in this area will not only enhance our understanding of cultural interaction but also unearth and reinforce lost connections between societies, enriching humanity with new cultural wealth.

Türkiye'deki Üniversiteleşme Politikasının Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Examining the Effects of University Establishment Policy in Türkiye on Regional Economic Development and Growth

İsmail DEMİRDAĞ¹

Öz

Günümüzde, öğretim ve araştırma gibi akademik faaliyetlerin ötesine geçen üniversiteler, üçüncü bir misyon yüklenerek bölgesel kalkınmanın, büyümenin ve rekabetin kritik aktörleri olarak yaygın olarak kabul görmeye başlamıştır. Büyük çaplı istihdam sağlayıcıları ve hizmet alıcıları olan üniversiteler araştırma-geliştirme, yenilikler, teknolojik gelişmeler, mekânsal bilgi üretimi ve transferi, ağlar ve iş birliklerindeki rolleriyle bölge ekonomilerinin gelişmesine ve büyümesine kayda değer katkılar sunmaktadır. Her ile en az bir üniversite söylemiyle yola çıkan hükümet politikası sonucunda, 2008'den itibaren Türkiye'deki 81 NUTS-III bölgesinin tamamında en az bir üniversite kurulmuştur. Ancak kurulan üniversitelerin bütün bölgeler üzerindeki ekonomik etkisini ölçen çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. 81 NUTS-III bölgesinin 1990-2020 dönemine ait geniş kapsamlı veri setini kullanan bu makale, Türkiye'deki üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma düzeyi ve büyüme hızları üzerindeki etkisini incelemeye çalışmaktadır. Ayrıca, bu araştırma aynı dönem içinde üniversitelerin bölgelerarası yakınsamadaki rollerine de ışık tutmaya çalışmaktadır. Çalışma, ilk olarak Çoklu Regresyon Analizini kullanarak üniversiteyi temsil eden bağımsız değişkenler ile kişi başına düşen ortalama GSYH olarak ölçülen bölgesel kalkınma düzeyi arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Daha sonra, bağımsız değişkenlerin 1990-2020 dönemi içindeki ortalama yıllık büyüme hızlarını kullanarak üniversitelerin bölgesel ekonomik büyüme hızı (GSYH büyüme hızı) üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Son olarak, Quadrant Analizini kullanan makale, Türkiye'deki 81 NUTS-III bölgesini dört farklı gelişme kategorisine ayırmakta ve MANOVA-ANOVA analiz yöntemleriyle üniversiteyi temsil eden faktörlerin gelişme kategorileri arasında nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, üniversitelerin bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasında, büyümesinde ve yakınsamasında çok yönlü etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, üniversiteler piyasada oluşturdukları talepler, sağladıkları beşerî sermaye, yaptıkları yenilikler, ürettikleri yeni bilgiler ve oluşturdukları çeşitli ağlarla bölgelerin yüksek kalkınma düzeyine ve büyüme performansına erişmesinde kritik birer araçtır.

Anahtar Kelimeler: Üniversiteler, Ekonomik Kalkınma, Ekonomik Büyüme Hızı, Bölgelerarası Yakınsama, NUTS-III Bölgeleri, Türkiye

ABSTRACT

Nowadays, universities, which go beyond academic activities such as teaching and research, have begun to be widely accepted as critical actors of regional development, growth and competition by taking on a third mission. Universities, which are large-scale employment providers and service recipients, make significant contributions to the development and growth of regional economies with their roles in research and development, innovations, technological developments, spatial knowledge production and dissemination, networks and collaborations. As a result of the government policy of 'at least one university in every province', as of 2008, at least one university has been established in all 81 NUTS-III regions in Türkiye. However, there are almost no studies measuring the economic impact of established universities on all regions. Using a comprehensive data set of 81 NUTS-III regions for the period 1990-2020, this article tries to examine the impact of universities in Turkey on the level of regional economic development and growth rates. Additionally, this research tries to shed light

¹ Corresponding Author: (Dr. Öğr. Üyesi) Atatürk Üniversitesi, idemirdag@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6241-8547

on the roles of universities in interregional convergence during the same period. The study first tests the relationship between independent variables representing the university and the level of regional development, measured as average GDP per capita, using Multiple Regression Analysis. It then analyzes the effects of universities on the regional economic growth rate (GDP growth rate) using the average annual growth rates of the independent variables over the period 1990-2020. Finally, using Quadrant Analysis, the article divides the 81 NUTS-III regions in Turkey into four different development categories and reveals how the factors representing the university differ between development categories through MANOVA-ANOVA analysis methods. The findings reveal that universities have versatile effects on the economic development, growth and convergence of regions. In other words, universities are critical tools for regions to reach a high level of development and growth performance with the demands they create in the market, the human capital they provide, the innovations they make, the new knowledge they produce and the various networks they create.

Keywords: Universities, Economic Development, Economic Growth Rate, Interregional Convergence, NUTS-III Regions, Türkiye

GİRİŞ:

Üniversiteler mevcut nüfusu bilgi ve deneyimle donatarak, yaratıcı sınıfı cezbederek, yenilik ve bilgi üretimini sağlayarak, çeşitli ağlar oluşturarak, yerleşik firmaların rekabet gücünü artırarak ve yeni girişimlerin oluşumunu destekleyerek bölgesel ekonomik kalkınmanın, büyümenin ve rekabetin katalizörü olarak dikkat çekmektedir (Klofsten vd., 2019; Kempton vd., 2021; Thomas vd., 2023). İncelenen literatür, üniversitelerin bölgesel kalkınma ve büyümedeki farklı rollerine odaklanmaktadır (Brekke, 2021). Çalışmaların önemli bir bölümü, üniversitelerin bölgesel büyüme ve yenilik faaliyetleri sürecinde kendilerini nasıl organize ettiklerine, diğer bir deyişle; üniversitelerin iç kapasitelerinin ve örgütsel yapılarının bölgesel ekonomideki rolüne odaklanmaktadır (Nieth, 2019; Fonseca & Nieth, 2021). Üniversitelerin aracı rollerine, işlevlerine ve faaliyetlerine odaklanan bir diğer çalışma grubu ise üniversitelerin bilgi üretimi ve yayılımı, üçlü sarmal (Triple Helix) modeli, Bölgesel Yenilik Sistemleri (BYS), teknoloji transfer ofisleri, bilim parkları ve diğer bilgi altyapılarıyla bölgesel kalkınmadaki etkilerini incelemektedir (Uyarra, 2010; Incera vd., 2022). Birkaç çalışma ise üniversiteler ile diğer bölgesel bilgi dinamikleri arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Bu gruptaki çalışmalar, bölgedeki firmaların bilgiyi hazmetme kapasitesine, AR-GE harama bütçesine ve yenilik stratejilerine bağlı olarak üniversitelerin bölgesel gelişmedeki katkılarının farklılık gösterebileceğine işaret etmektedir (Marozau vd., 2021; Incera vd., 2022). Brekke (2021) tarafından da vurgulandığı üzere, geriye kalan çalışmalar daha çok politika önerisi ve farklı yönetim modellerine yönelmektedir (Kempton vd., 2021; Çubuk, 2023).

Geniş bir yelpazedeki araştırmaların varlığına rağmen, üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma ve büyümedeki rollerine ilişkin bilgiler çok sayıda araştırmacının öne sürdüğü üzere, hala parçalı ve kapsayıcılıktan uzaktır (Valeroa & Van Reenen, 2019; Brekke, 2021). Araştırmaların bir bölge veya üniversite üzerinde vaka çalışması olarak tasarlanması veya üniversitelerin sadece bazı özelliklerine veya rollerine odaklanması, üniversitelerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri hakkında net bir resim ortaya koymaktan alıkoymaktadır. (Uyarra, 2010; Trippl vd., 2015; Incera vd., 2022; Thomas vd., 2023). Literatürdeki boşluklar, bu makalenin temel motivasyon kaynağı olmuştur. Bu makale, OECD ülkeleri arasında üniversite mezun sayısı en çok artan, ancak buna rağmen bölgelerarası eşitsizliği en yüksek ülkelerden biri olan Türkiye'yi ele almaktadır. Türkiye, 1990lardan başlayan ancak 2000lerde hız kazanan bir üniversiteleşme politikası benimsemiş ve 2008 yılı itibarıyla Türkiye'deki 81 NUTS-III bölgesinin (ilin) tamamında en az bir üniversite kurulmuştur. Türkiye'de 1990 yılına kadar sadece 29 adet üniversite bulunurken, 2000 yılında bu sayı 72'ye ve 2020 yılında ise 207'ye ulaşmıştır (bkz. Şekil 1). Paralel olarak, ülkede üniversite öğrencisi ve akademisyen sayısında da dramatik bir artış meydana gelmiştir. Örneğin, Türkiye'deki üniversite öğrenci sayısı 1990 yılında sadece 460 binken, bu sayı 2000 yılında 1 milyona ve 2020 yılında yaklaşık 4 milyona ulaşmıştır. Benzer şekilde, 1990 yılında sadece 38 bin akademisyen varken, bu sayı 2000 yılında 67 bine ve 2020 yılında ise 180 bine yükselmiştir.

Bu makale, 1990-2020 yılları arasında üniversitelerin Türkiye'deki 81 NUTS-III bölgesinin ekonomik gelişimi ve büyümesi üzerindeki etkisinin yanı sıra, bölgelerarası yakınsamadaki rollerini ortaya koymaya çalışmaktadır. 1990-2020 dönemini kapsayan verilerin ortalama değerlerini ve yıllık büyüme

bir eğitim ve araştırma merkezi olarak üniversiteler; aynı zamanda bölgelerin demografik anlamda da gelişmesine katkı sağlayarak ekonomik olarak canlı kalmasına yardımcı olmaktadır (Raagmaa & Keerberg, 2017). Özellikle, üniversiteler yerele gömülü mevcut bilgilerin yorumlanmasına ve ekonomik değere dönüşmesine yardımcı olarak bölgesel işletmelerin rekabet kapasitesini artırmakta ve bölgesel avantajların inşasına olanak tanımaktadır (Harrison & Turok, 2017; Incera vd., 2022; Thomas vd., 2023).

Yukarıda da özetlendiği üzere, üniversiteler bölge ekonomilerinin gelişiminde farklı işlevler yerine getirmektedir. Bu anlamda, üniversitelerin bölgesel kalkınma ve büyümedeki rolleri beş farklı boyutta kavramsallaştırılabilir.

- *Talep*

Valeroa & Van Reenen'nin (2019) altını çizdikleri üzere; üniversiteler bölgelerde yarattıkları talep kanalıyla büyümeyi daha somut bir şekilde etkilemektedir. Üniversitelerin kurulmasıyla birlikte, öğrenci ve personelin artan harcamaları ve üniversitenin yerel mal ve hizmetlere duyduğu ihtiyaç bölgesel GSYH'yi olumlu etkilemekte ve bölgedeki birçok sektörün canlanmasına yol açmaktadır (Incera vd., 2022). Bölge dışından çok sayıda öğrenci ve çalışanın gelmesi kiralık konut talebini artırırken, aynı zamanda inşaat sektörünün canlanmasını tetiklemektedir (Kempton vd., 2021). Öğrenciler, kendine özgü tüketim kalıplarıyla bölgedeki hizmet sektörünün yayılması ve çeşitlenmesine ve yarı zamanlı işçi sayısının artması yoluyla daha fazla ekonomik etki yaratırlar (Munro vd., 2009). Ayrıca, ulusal hükümet tarafından desteklenmesi nedeniyle üniversiteler bölgesel altyapı ve üstyapının iyileşmesine yol açarak, bölgedeki yatırımların değer kazanmasına olanak tanır.

- *Beşerî Sermaye*

Üniversitelerin bölgesel kalkınmadaki öncelikli rollerinden biri yerel işgücünü bilgi ve becerilerle donatmaktır. Bölgesel ekonomik kalkınmanın kritik bir kaynağı olarak tanımlanan beşerî sermaye girişimciliğin yaygınlaşmasını (bilgi, deneyim ve beceri sahibi bireylerin piyasadaki fırsatları fark etmesiyle), işgücü üretkenliğinin artmasını (teknik bilgiye sahip bireyler aracılığıyla) ve yenilikçilik faaliyetlerinin ortaya çıkmasını (yeni teknolojilerin kolay benimsenmesi ve üretilmesiyle) teşvik etmektedir (Kempton vd., 2021). Diğer bir deyişle, üniversiteler bireylere farklı uzmanlık alanlarında ileri düzeyde bilgi, beceri ve deneyimler kazandırarak, onların ekonomiye farklı yönlerde katkılar sunmasına, böylelikle bölgelerin hızlı değişen piyasa koşullarına karşı daha dirençli ve uyumlu olmalarına katkı sağlar (Faggian vd., 2019; Incera vd., 2022).

- *Yenilik*

Ar-Ge ve inovasyon faaliyetleri, yerel ve ulusal kalkınma ve teknolojik ilerleme açısından kritik bir öneme sahiptir (Çubuk, 2023). Valeroa & Van Reenen (2019) üniversitelerin büyümeyi etkileyeceği bir diğer kanalın ise yenilikler olduğunu ileri sürmektedir, çünkü üniversitelerin yerel firmalarla kurduğu iş birlikleri sonucundan ortaya çıkan yenilikler doğrudan bölgesel kalkınmayı tetikleyebilir. Bu sebeple, çoğu ülkede farklı bilimsel alanlarda gerçekleştirdikleri temel ve uygulamalı araştırmalar ile sanayi ve kamu sektöründe yaptıkları teknolojik yeniliklerle üniversiteler kamu araştırma sistemlerinin merkezi aktörleri olarak kabul görmektedir (Kempton vd., 2021).

- *Bilgi Üretimi ve Yayılımı*

Sanayi ekonomisinden bilgi ekonomisine geçişle birlikte, üniversitelerin ekonomideki rollerine ilişkin artan bir ilgi söz konusu olmuştur. Yeni ekonomik düzenin bilgi fabrikaları olarak yaygın kabul gören üniversiteler, firmalar tarafından kullanılmayı bekleyen ve potansiyel olarak ticarileştirilebilir bilginin büyük ölçüde kullanılmamış rezervuarları olarak nitelendirilmektedir (Wolfe, 2005). Yani,

bilginin üretiminin merkezinde yer alan üniversiteler, özümseme kapasitesine sahip olan firmalarla ilişkiler kurarak, bilginin yayılmasına ve bölgesel faydaların oluşmasına katkı sağlar (Incera vd., 2022). 'İlişkisel üniversite' tanımına vurgu yapan Uyarra'a (2010) göre, üniversiteler bilgi üretimi görevlerinin yanı sıra bilgi endüstrisiyle ortak araştırma ve üretim yapma kabiliyetine sahiptirler. Benzer şekilde, son yıllarda bilginin metalaşmasının farkına varılmasıyla 'girişimci üniversite' kavramı gelişmiş, bilim parkları, teknoloji transfer ofisleri ve teknoloji geliştirme bölgeleri hızla yaygınlık kazanmıştır (Tripp vd., 2015; Pugh vd., 2018).

- *İş birlikleri*

Eskiden çoğunlukla öğretim ve araştırma gibi akademik faaliyetler aracılığıyla bilginin yayılmasından ve üretiminden sorumlu olan üniversiteler, günümüzde, toplumsal katılımı içeren "üçüncü bir misyona" sahiptir. (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000). Üniversiteler ve bölgesel aktörler arasında giderek artan sayıda çift yönlü ve güçlü ağ bağlantıları oluşmaya başlamaktadır. Bunların arasında, üniversite-sanayi iş birliği, üniversitelerin bölgesel kalkınma sürecine katılımını sağlayan çarpıcı bir örnektir (Pugh vd., 2018). Özellikle, son zamanlarda paydaş katılımını vurgulayan ve karar alma süreçlerinde bilgiye-dayalı yaklaşımları önemseyen yönetim modelleri ve politika önlemlerinin gelişmesiyle, üniversitelerin karar alma süreçlerindeki rolünün önemi giderek artmış ve üniversite-yerel hükümet-paydaşlar iş birliği belirgin hale gelmiştir (Fonseca & Nieth, 2021). Birçok yazar, günümüzde devlet, özel sektör, sivil toplum kuruluşlarının yanında üniversitelerin de yönetim süreçlerinin vazgeçilmez unsurları olduğunun altını çizmekte ve bölgesel kalkınma politikalarının kritik yönlendiricileri olduğunu ifade etmektedir (Benneworth, 2018; Valeroa & Van Reenen, 2019).

Türkiye'de üniversite ve bölgesel kalkınma ile ilgili çalışmaların 2000lerden itibaren artış gösterdiği görülmektedir (Arslan, 2016; Erilli, 2018; Altuğ, 2021). Fakat yapılan çalışmaların çoğunda önemli sınırlılıkların olduğu gözlemlenmektedir (Altuğ, 2022). Çalışmaların büyük bir bölümü bölgesel kalkınmada sürecinde üniversitelerin yenilik faaliyetleri, teknolojik gelişim, beşerî sermaye artışı, iş birlikleri ve diğer alanlardaki katkılarını görmezden gelmekte, sadece bölgesel talepteki ve istihdamdaki rollerine odaklanmaktadır (Çokgezen & Altun, 2018). Benzer şekilde, çoğu araştırmanın tek il ve tek üniversite vaka çalışması olarak tasarlanması, üniversitelerin bölgesel ekonomi üzerindeki etkileri hakkında kısıtlı kanıtlar sunmaktadır. Bu anlamda, bu makale üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma, büyüme ve yakınsamadaki çok yönlü rollerine ışık tutarak mevcut literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

YÖNTEM

'Her ile en az bir üniversite' söylemiyle yola çıkılan hükümet politikası sonucunda, Türkiye'deki 81 NUTS III bölgesinde (ya da ilinde) kurulan üniversiteler, bölgeleri çok yönlü etkilemeye başlamış ve bölgelerin beşerî sermayesinde, yenilik faaliyetlerinde ve ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarında kayda değer ilerlemelerin yaşanmasında etkili olmuştur. Benimsenen bu üniversiteleşme politikasının bölgelerin ekonomik gelişimini ve ekonomik büyüme hızını nasıl etkilediği, bu makalenin temel araştırma sorusudur. Ayrıca, üniversiteleşme politikasının bölgelerarası yakınsamada ne ölçüde etkili olduğu bir diğer araştırma sorusudur. Bu makalenin hipotezi şu şekilde ifade edilmiştir: *"Üniversiteler piyasadaki talebin artması, beşerî sermayenin gelişmesi, yeniliklerin ve bilginin üretilmesi ve yayılması ve iş birliklerindeki hayati rolleriyle bölgesel ekonomilerin gelişmesinde, büyümesinde ve yakınsamasında kritik etkilere sahiptir."*

Veriler

Makalenin araştırma sorularını yanıtlamak ve hipotezini test etmek için Türkiye'deki 81 NUTS-III bölgesine ilişkin 1990-2020 dönemini kapsayan geniş kapsamlı bir veri seti kullanılmaktadır. Tablo 1'de

ayrıntılı olarak tanımlanan değişkenler çeşitli ulusal veri tabanlarından çekilmektedir. Üniversitelerin bölgesel kalkınma düzeyi, ekonomik büyüme hızı ve bölgelerarası yakınsama üzerindeki etkilerini ölçmek için değişkenlerin 1990-2020 dönemine ait hem ortalama değerleri hem de yıllık ortalama büyüme hızları hesaplanmaktadır. Ortalama değerlere göre hesaplanan değişkenler bölgesel kalkınma düzeyine ait modellere eklenirken, yıllık ortalama büyüme hızına göre hesaplananlar ekonomik büyümeye ilişkin modellere dahil edilmektedir. Ayrıca, her iki yöntemle göre hesaplanan değişkenler bölgelerarası yakınsama modeline ayrı ayrı dahil edilmektedir. Tablo 2 ve 3, sırasıyla ortalama değer ve yıllık ortalama büyüme hızına göre hesaplanan değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine yer verirken, Tablo 4 ve 5 her iki değişken grubuna ait korelasyon sonuçlarına yer vermektedir. Son iki tabloda da görüldüğü üzere, değişkenler arasında herhangi bir çoklu bağlantı sorunu (multicollinearity) söz konusu değildir. Diğer taraftan, üniversiteyi temsil eden değişkenler ile bölgesel kalkınma düzeyi ve büyüme hızı arasında beklenen ilişkiler söz konusudur.

Tablo 1. Değişken Tanımları ve Kaynakları

Değişkenler	Kısaltmalar	Tanımlar	Kaynaklar	Dönem-Yıl
Bağımlı Değişkenler				
<i>Ekonomik Kalkınma Düzeyi</i>	GSYH_KB	Kişi başına düşen ortalama GSYH	TÜİK	1990-2020
<i>Ekonomik Büyüme Hızı</i>	GSYH_BH	Kişi başına düşen GSYH yıllık ortalama büyüme hızı	TÜİK	1990-2020
Bağımsız Değişkenler				
	Öğrenci_Orn	Üniversite öğrenci sayısının toplam nüfusa oranı	YÖK	1990-2020
	Talep Akademik_Orn	Akademisyen sayısının toplam nüfusa oranı	YÖK	1990-2020
	Harcama_KB	Üniversitelerin Yıllık Harcama Tutarları (kişi başına)	SBD	2007-2020
	Beşeri Sermaye Üni_Mezun_Orn	Üniversite mezun oranı	TurkStat	1990-2020
	Patent_KB	Kişi başına düşen toplam patent başvuru sayısı	TPMK	1995-2020
	Üniversitelerin Etkileri Top_Yenilik_KB	Kişi başına düşen toplam patent, faydalı model, endüstriyel tasarım ve marka başvuru sayısı	TPMK	1995-2020
	Yenilik ve Bilginin Üretimi ve Yayılımı Tek_Gel_Böl	Teknoloji geliştirme bölgesi sayısı	STB	2020
	Tasarım_Mer	Tasarım merkezi sayısı	STB	2020
	OSB	Organize sanayi bölgeleri sayısı	STB	2020
	Firma_Doğum	Bin kişiye düşen yeni firma sayısı	TOBB	1990-2020
	İş Birliği Proje_Orn	Başvurulan ortak proje sayısı	TÜBİTAK	2014-2020
	Proje_Destek_Orn	Proje destek miktarı (kişi başına)	TÜBİTAK	2014-2020

Not: YÖK: Yüksek Öğretim Kurumu, TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu, STB: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, SBD: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, TPMK: Türkiye Patent ve Marka Kurumu, TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu.

Tablo 2. 1990-2020 Dönemi Ortalama Değerlerine Göre Hesaplanan Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	N	Min.	Max.	M	Std. Dev.
GSYH_KB	81	4054,79	25919,24	10502,34	4067,08
Öğrenci_Orn	81	0,00	0,09	0,03	0,02
Akademik_Orn	81	0,20	3,76	1,21	0,78
Harcama_KB	81	29,71	349,04	126,36	69,80
Üni_Mezun_Orn	81	0,04	0,18	0,09	0,02
Paten_KB	81	0,14	9,73	1,88	1,96
Top_Yenilik_KB	81	5,11	270,55	40,76	40,75
Tek_Gel_Böl	81	0,00	11,00	1,09	1,73
Tasarım_Mer	81	0,00	419,00	16,02	53,47
OSB	81	1,00	17,00	4,56	3,57
Firma_Doğum	81	0,13	1,63	0,39	0,25
Proje_Orn	81	0,06	4,76	1,09	0,85
Proje_Destek_Orn	81	0,34	3623,45	168,71	510,35

Tablo 3. 1990-2020 Dönemi Yıllık Ortalama Büyüme Hızı Değerlerine Göre Hesaplanan Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	N	Min.	Max.	M	Std. Dev.
GSYH_BH	81	,01	5,83	1,73	1,15
Öğrenci_BH	81	,03	1,19	,11	,13
Akademik_BH	81	,01	,79	,16	,14
Harcama_BH	81	,13	3,02	,39	,49
Üni_Mezun_BH	81	,08	,20	,13	,02
Paten_BH	81	,14	9,73	1,88	1,96
Top_Yenilik_BH	81	,08	1,06	,29	,17
Tek_Gel_Böl	81	,00	11,00	1,09	1,73
Tasarım_Mer	81	,00	419,00	16,02	53,47
OSB	81	1,00	17,00	4,56	3,57
Firma_Doğum_BH	81	,00	,34	,08	,05
Proje_BH	81	-,46	2,96	,17	,49
Proje_Destek_BH	81	-,78	9,00	1,17	1,34

Bağımlı Değişkenler

Bu araştırmada iki bağımlı değişken kullanılmaktadır. İlk bağımlı değişken, NUTS-III bölgelerinin 1990-2020 dönemine ait ekonomik gelişmişlik düzeyini temsil eden ortalama kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) iken, ikinci bağımlı değişken ise 1990-2020 yılları arasındaki ekonomik büyüme hızını temsil eden kişi başına düşen GSYH ortalama yıllık büyüme hızıdır. GSYH verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) çekilmiştir.

Bağımsız Değişkenler

Araştırmada, üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma ve büyüme ile ilişkisini gösteren bir dizi bağımsız değişken kullanılmaktadır.

Bu anlamda, yukarıdaki özetlenen literatürle uyumlu olacak şekilde üniversitelerin farklı yönlerini temsil eden birkaç bağımsız değişken seti oluşturulmuştur. İlk olarak, üniversitelerin piyasadaki talep üzerindeki etkisini temsilen toplam nüfus içindeki öğrenci ve akademisyen sayısı ile birlikte

üniversitelerin yıllık harcama tutarları kullanılmaktadır. Üç değişkene ilişkin veriler Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı'ndan elde edilmiştir. Çok sayıda çalışmada da vurgulandığı üzere, yüksek sayıda üniversite öğrencisi ve akademisyen ile yüksek harcama düzeyine sahip bölgelerin daha yüksek gelişme ve büyümeyi hızlarına sahip olması beklenmektedir (Kiracı ve & Dilmaç, 2019; Deniz, 2020).

Üniversitelerin beşerî sermaye üzerindeki etkisine referansla, toplam lisans mezunlarının toplam nüfus içindeki payları kullanılmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilen bu verinin bölgesel ekonomik büyüme ve kalkınmayı pozitif etkilemesi beklenmektedir (Faggian vd., 2019; Kempton vd., 2021; Incera vd., 2022).

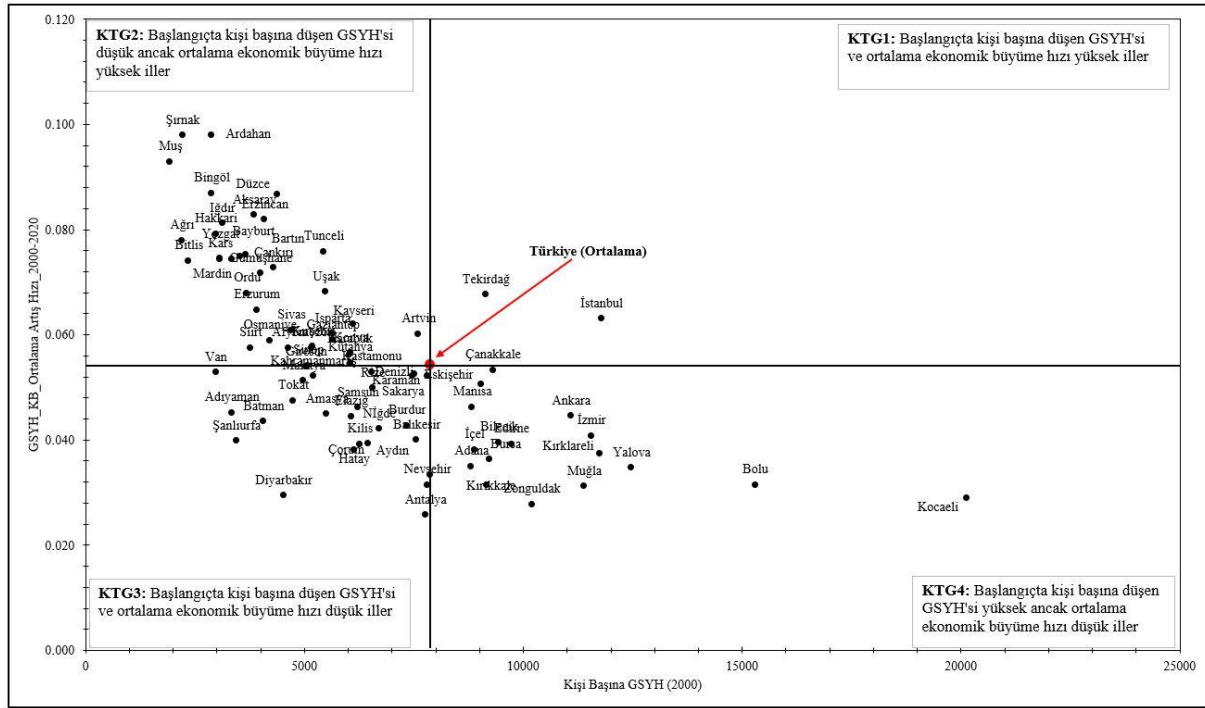
Üniversitelerin bölgesel yenilik faaliyetleri ve bilginin yayılımındaki rollerini temsil etmek için altı farklı değişken analizlere dahil edilmektedir. Bunlar; kişi başına toplam patent başvuru sayısı, kişi başına düşen toplam yenilikler (kişi başına düşen toplam patent, faydalı model, endüstriyel tasarım ve marka başvuru sayısı), teknoloji geliştirme bölgeleri, tasarım merkezi, OSB sayısı ve son olarak, toplam işgücüne düşen yeni firma sayısıdır (yeni firma doğum oranı). Mevcut araştırmalar, yenilik ve bilgi üretimi ve yayılımında uzmanlaşan ve kritik merkezlere dönüşen bölgelerin daha yüksek gelir düzeyine sahip olabileceğini göstermektedir (Valeroa & Van Reenen, 2019; Brekke, 2021; Demirdag & Eraydin, 2022). Bu değişkenlere ait veriler Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile birlikte Türkiye Patent ve Marka Kurumu'ndan temin edilmiştir.

Son olarak, üniversitelerin bölgesel iş birliklerindeki rolü ve bunların bölgesel kalkınma ve büyüme üzerindeki etkilerini test etmek için bin kişiye düşen proje sayısı ile kişi başına düşen toplam proje destek miktarı değişkenleri kullanılmaktadır. Her iki değişkene ait veriler Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'ndan (TÜBİTAK) çekilmiştir. Birçok araştırmacının da altını çizdiği üzere, ne kadar çok ortak proje yapılırsa, o kadar çok katma değer ve ekonomik büyüme söz konusudur (Pugh vd., 2018; Benneworth, 2018; Fonseca & Nieth, 2021).

Analiz Süreçleri

Bu çalışmanın üç temel amacı vardır. Bu nedenle, çalışma üç farklı aşama olarak tasarlanmıştır.

- İlk olarak, üniversitelerin bölgesel kalkınma düzeyi ile ilişkisini göstermek için on üç farklı regresyon modeli oluşturulmuştur (bkz. Tablo 6). İlk on iki model her bir değişkenin ayrı ayrı etkisini gösterirken, son model bütün değişkenlerin toplu olarak bölgesel kalkınma ile ilişkisini analiz etmektedir. Tüm bu modellerde hem bağımlı değişkenin hem de bağımsız değişkenlerin 1990-2020 dönemine ait ortalama değerleri kullanılmaktadır.
- İkinci olarak, üniversitelerin 1990-2020 yılları arasında bölgesel ölçekte neden oldukları değişimlerin-gelişmelerin bölgelerin ekonomik büyüme performanslarındaki etkilerine odaklanılmıştır. Yukarıda oluşturulan modeller kullanılarak, bağımsız değişkenlerin bölgesel ekonomik büyüme hızını nasıl etkilediği analiz edilmiştir (bkz. Tablo 7). Bütün analizlerde, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin 1990-2020 dönemine ait ortalama yıllık büyüme hızları kullanılmaktadır.
- Son olarak, 1990-2020 dönemi boyunca üniversitelerin bölgelerarası yakınsamayı ne ölçüde etkilediği analiz edilmiştir. Dönem içindeki bölgelerarası yakınsamayı göstermek için Quadrant Analizine başvurulmuştur. Şekil 2'de görüldüğü üzere, bölgelerin başlangıç GSYH değerleri (2000 yılına ait kişi başına düşen GSYH değerleri) ile ekonomik büyüme hızları (2000-2020 dönemine ait kişi başına düşen GSYH ortalama artış hızı) karşılaştırılarak bölgeler dört farklı kategoride sınıflandırılmıştır. Fakat 1990 yılında bütün illere ait GSYH değerleri olmadığından bu analizde 2000 yılına ait değerler kullanılmıştır.

Şekil 2. Ekonomik Gelişme Kategorilerine Göre İllerin Dağılımı

Bölgesel ekonomik gelişme kategorileri şu şekilde oluşturulmuştur:

- **Kategori 1 (Büyüme-odaklı bölgeler):** Başlangıçta kişi başına düşen GSYH'si ve ortalama ekonomik büyüme hızı yüksek iller.
- **Kategori 2 (Gelişen bölgeler):** Başlangıçta kişi başına düşen GSYH'si düşük ancak ortalama ekonomik büyüme hızı yüksek iller.
- **Kategori 3 (Geri kalmış bölgeler):** Başlangıçta kişi başına düşen GSYH'si ve ortalama ekonomik büyüme hızı düşük iller.
- **Kategori 4 (Gelişmiş bölgeler):** Başlangıçta kişi başına düşen GSYH'si yüksek ancak ortalama ekonomik büyüme hızı düşük iller.

Kategoriler belirlendikten sonra, MANOVA ve ANOVA analizlerini uygulayarak üniversitelerin bölgelerarası yakınsamadaki rolleri test edilmiştir. Dahası, Games-Howell Post-Hoc yöntemi kullanılarak, her bir üniversite değişkeninin gelişme kategorileri arasında nasıl farklılaştığı tespit edilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, değişkenlerin hem ortalama hem de büyüme hızları kullanarak analizler gerçekleştirilmiştir. Son olarak, analizlere başlamadan önce mevcut verilerin temel varsayımları karşılayıp karşılamadığını kontrol edilmiş ve verilerde herhangi bir aykırılık tespit edilmemiştir.

BULGULAR

Bu bölüm, üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma düzeyi, ekonomik büyüme hızı ve bölgelerarası yakınsama üzerindeki etkilerine dair sonuçlara yer vermektedir. 1990-2020 yılları arasındaki ortalama kişi başına GSYH değerlerini kullanarak, makale ilk olarak üniversitelerin bölgesel kalkınma ile ilişkisini incelemektedir (bkz. Tablo 6). Ardından, aynı dönem için ortalama yıllık kişi başına GSYH büyüme hızını kullanarak, üniversitelerin bölgelerin büyüme hızlarının belirlenmesinde ne ölçüde etkili olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır (bkz. Tablo 7). Son olarak, MANOVA ve ANOVA analizleri aracılığıyla aynı

değişkenleri ekonomik gelişme kategorilerine göre nasıl farklılaştığını göstermektedir. Bulgular hem literatürdeki çalışmaları hem de araştırmanın hipotezini güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Tablo 4. 1990-2020 Dönemi Ortalama Değerlerine Göre Hesaplanan Değişkenlerin Korelasyon İlişkileri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1 GSYH_KB	1												
2 Öğrenci_Orn	,321*	1											
3 Akademik_Orn	,353*	,647*	1										
4 Harcama_KB	,117	,610*	,665*	1									
5 Üni_Mezun_Orn	,782*	,519*	,635*	,436*	1								
6 Paten_KB	,747*	,216	,300*	,050	,569*	1							
7 Top_Yenilik_KB	,691*	,127	,235*	-,060	,582*	,781*	1						
8 Tek_Gel_Böl	,626*	,159	,330*	-,027	,586*	,708*	,788*	1					
9 Tasarım_Mer	,601*	,043	,156	-,109	,450*	,754*	,509*	,668*	1				
10 OSB	,582*	,025	,079	-,201	,388*	,666*	,539*	,539*	,511*	1			
11 Firma_Doğum	,743*	,110	,265*	-,085	,696*	,691*	,660*	,842*	,769*	,528*	1		
12 Proje_Orn	,365*	,753*	,810*	,762*	,592*	,322*	,268*	,275*	,139	,072	,251*	1	
13 Proje_Destek_Orn	,562*	,209	,361*	,158	,474*	,496*	,323*	,613*	,411*	,414*	,441*	,358*	1

** . Korelasyon 0,01 seviyesinde (2 kuyruklu) anlamlıdır. * . Korelasyon 0,05 seviyesinde (2 kuyruklu) anlamlıdır.

Tablo 5. 1990-2020 Dönemi Yıllık Ortalama Büyüme Hızı Değerlerine Göre Hesaplanan Değişkenlerin Korelasyon İlişkileri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1 GSYH_BH_A	1												
2 Öğrenci_BH	,012	1											
3 Akademik_BH	,390**	,473**	1										
4 Harcama_BH	,514**	,150	,390**	1									
5 Üni_Mezun_BH	,313**	,070	,261*	,158	1								
6 Paten_BH	-,242*	-,108	-,334**	-,115	-,301**	1							
7 Top_Yenilik_BH	,355**	,169	,383**	,300**	,250*	-,437**	1						
8 Tek_Gel_Böl	-,263*	-,097	-,296**	-,208	-,419**	,708**	-,424**	1					
9 Tasarım_Mer	-,147	-,087	-,200	-,099	-,332**	,754**	-,290**	,768**	1				
10 OSB	-,392**	-,171	-,375**	-,293**	-,316**	,666**	-,456**	,539**	,511**	1			
11 Firma_Doğum_BH	,588**	,149	,487**	,687**	,441**	-,261*	,494**	-,334**	-,218	-,379**	1		
12 Proje_BH	,027	-,105	-,134	-,084	,058	,073	-,072	,007	-,012	,061	-,098	1	
13 Proje_Destek_BH	-,078	-,009	,083	-,032	,079	,167	-,147	,118	,092	,018	,029	,577**	1

** . Korelasyon 0,01 seviyesinde (2 kuyruklu) anlamlıdır. * . Korelasyon 0,05 seviyesinde (2 kuyruklu) anlamlıdır.

Üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma düzeyine etkileri

Türkiye’de 1990larda başlayan ancak 2000lerden sonra zirve yapan üniversiteleşme politikalarının bölgesel ekonomik kalkınmayı nasıl etkilediğini test etmek için on üç adet regresyon modeli oluşturulmuştur (bkz. Tablo 6). Üniversitelerin harcamalarını içeren üçüncü model hariç, diğer bütün modeller üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma düzeyini tahmin etmede istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

İlk üç model, üniversiteler sayesinde oluşan piyasadaki talebin bölgesel gelişme düzeyini nasıl etkilediğini test etmektedir. Ortalama öğrenci sayısını içeren Model 1 ($F(1, 79) = 9.05$, $p < .001$), toplam varyansın yüzde %10'unu açıklarken, yüksek öğrenci sayısına sahip bölgelerin daha yüksek ekonomik gelişme düzeyine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ortalama akademisyen sayısını temsil eden Model 2 ($F(1, 79) = 11.23$, $p = .004$) ise toplam varyansın yüzde %12'sini açıklamakta ve akademisyen sayısı ile bölgesel gelişme düzeyi arasındaki ilişkinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Üniversitelerin piyasadaki talep üzerindeki etkisini temsil eden yıllık ortalama harcama miktarını içeren Model 3 ($F(1, 79) = 1.10$, $p = .298$) ise, yüksek harcama miktarı ile gelişme düzeyi arasında pozitif fakat istatistiki olarak anlamlı olmayan bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Üniversitelerin talep etkisini gösteren bu bulgular birçok çalışma ile tutarlıdır ve yüksek talebin bölgesel ekonomik gelişme düzeyini olumlu yönde etkilediğini kanıtlarıyla birlikte ortaya koymaktadır (i.e., Valeroa & Van Reenen, 2019; Kiracı ve Dilmaç, 2019; Deniz, 2020).

Benzer şekilde, üniversitelerin beşeri sermaye gelişimindeki rolünün altını çizen çok sayıda araştırmayla uyumlu olarak (Kempton vd., 2021; Demirdag & Eraydin, 2022), toplam varyansın yüzde %61'ini açıklayan Model 4 ($F(1, 79) = 124.52$, $p < .001$), yüksek beşeri sermaye kapasitesine sahip bölgelerin daha yüksek ekonomik gelişme düzeyine sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, yüksek eğitim düzeyi ile donatılmış daha yüksek nüfus oranına sahip bölgeler daha yüksek ekonomik gelişme performansı sergilemektedir.

Tablo 6. Üniversitelerin Bölgesel Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Kategoriler	Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11	Model 12	Model 13
	Constant	(10.14)***	(10.48)***	(10.27)***	(-1.60)**	(18.06)***	(16.48)***	(21.20)***	(25.74)***	(12.45)***	(10.49)***	(12.40)***	(24.59)***	(0.42)
	Öğrenci_Orn	0.32** (3.01)												0.30** (3.00)
Talep	Akademik_Orn		0.35*** (3.35)											0.18 (1.07)
	Harcama_KB			0.11 (1.05)										0.14 (0.85)
Beşeri Sermaye	Üni_Mezun_Orn				0.78*** (11.16)									0.51*** (5.08)
	Paten_KB					0.75*** (9.97)								0.21** (2.00)
Üniversiteler in Etkileri	Top_Yenilik_KB						0.69*** (8.48)							0.13 (1.03)
	Tek_Gel_Böl							0.63*** (7.14)						0.54*** (3.36)
	Tasarım_Mer								0.60*** (6.69)					0.22* (1.67)
	OSB									0.58*** (6.36)				0.06 (0.88)
	Firma_Doğum										0.74*** (9.86)			0.26* (1.84)
	Proje_Orn											0.37*** (3.49)		0.08 (0.86)
İşbirliği	Proje_Destek_Orn												0.56*** (6.05)	0.33*** (4.30)
	R Square	0.10	0.12	0.01	0.61	0.56	0.48	0.39	0.36	0.34	0.55	0.13	0.31	0.84
	F-Value	9.05***	11.23***	1.10	124.52***	99.44***	72.00***	50.93***	44.70***	40.43***	97.19***	12.18***	36.54***	29.99***

Not. Bağımlı değişken ekonomik gelişmişlik düzeyidir (kişi başına düşen GSYH). $\alpha < 0,001$ olduğunda tüm modeller %95 güven aralığında istatistiki olarak anlamlıdır. * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,001$.

Literatürle tutarlı bir şekilde, sonraki altı model üniversitelerin yenilikler ve yeni bilgilerin oluşturulması ve yayılması yoluyla bölgelerin ekonomik gelişmesine kayda değer katkılar sunduğunu göstermektedir (Tripp vd., 2015; Pugh vd., 2018; Incera vd., 2022). Bununla ilişkili olarak, toplam varyansın %56'ını açıklayan Model 5 ($F(1, 79) = 99.44$, $p < .001$) ve toplam varyansın %48'ini açıklayan Model 6 ($F(1, 79)$

= 72.00, $p < .001$), yüksek patent, endüstriyel tasarım, marka ve faydalı model başvurusuna sahip bölgelerin daha yüksek ekonomik gelişme seviyelerine sahip olduğunu göstermektedir. Sırasıyla varyansların %39'unu, %36'sını ve %34'ünü açıklayan Model 7 ($F(1, 79) = 50.93, p < .001$), Model 8 ($F(1, 79) = 44.70, p < .001$) ve Model 9 ($F(1, 79) = 40.43, p < .001$) ise daha fazla teknoloji geliştirme bölgesine, tasarım merkezine ve organize sanayi bölgesine sahip illerin daha yüksek kalkınma düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Yenilik ve bilgi üretim faaliyetleriyle ilişkili olarak ortaya çıkan yeni firma sayısı da bölgelerin yüksek ekonomik gelişme düzeyine sahip olmasında etkili olan bir diğer faktördür. Model 10 ($F(1, 79) = 97.19, p < .001$) toplam varyansın %55'ini açıklarken, ne kadar yüksek yeni firma doğum oranı, o kadar yüksek bölgesel kalkınma düzeyine işaret etmektedir.

Dahası, üniversite-sanayi iş birliğine işaret eden Model 11 ($F(1, 79) = 12.18, p < .001$) ve Model 12 ($F(1, 79) = 36.54, p < .001$), yüksek oranda proje sayısına ve destek miktarına sahip bölgelerin daha yüksek ekonomik kalkınma düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Önceki bulguları destekleyen bu sonuçlar, üniversite-kamu-sanayi iş birliği olarak tanımlanan Triple Helix modelinin bölgelerin gelişimini pozitif yönlü etkilediğini kanıtlamaktadır (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000; Fonseca & Nieth, 2021).

Son olarak, toplam varyansın %84'ünü açıklayan Model 13 ($F(1, 79) = 29.99, p < .001$), üniversitelerin etkisini temsil eden bütün değişkenlerin bölgesel kalkınma ile ilişkisini bir arada sunmaktadır. Elde edilen bulgular, literatür ve çalışmanın temel hipotezini desteklemekte ve üniversiteyi temsil eden bütün değişkenlerin bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasında pozitif yönlü etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, üniversite öğrenci sayısı, üniversite mezun sayısı, teknoloji geliştirme bölgesi sayısı, tasarım merkezi sayısı ve yeni firma sayısı ile birlikte proje destek miktarı değişkenleri istatistiki olarak anlamlı etkilere sahipken, diğer değişkenler istatistiki olarak anlamlı etkilere sahip değildir. Diğer bir ifadeyle, özellikle bahsi geçen değişkenler bakımından avantajlı olan bölgelerin daha yüksek ekonomik kalkınma düzeyine sahip olması daha olasıdır.

Üniversitelerin bölgesel ekonomik büyüme hızı ile ilişkisi

Bu alt bölüm, 1990-2020 yılları arasında üniversitelerin bölgesel ekonomik büyüme hızını nasıl etkilediğine ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Yukarıdaki bölümde oluşturulan modellerin aynısını kullanarak, bu çalışma üniversitelerin etkisini temsil eden değişkenlerin 1990-2020 yılları arasındaki yıllık ortalama büyüme hızlarının bölgesel ekonomik büyüme hızını ne ölçüde etkilediğini incelemektedir. Başka bir deyişle, bu makale son otuz yıllık süreçte üniversitelerin etkisiyle bölgelerde meydana gelen gelişmelerin bölgelerin ekonomik büyümesinde nasıl bir etki yarattığını ölçmeye çalışmaktadır.

Tablo 7'de sergilendiği üzere, öğrenci sayısındaki artışı temsil eden Model 1 ($F(1, 79) = 0.11, p = .918$), tasarım merkezi sayısını içeren Model 8 ($F(1, 79) = 1.74, p = .191$), proje sayısı ve destek miktarı değişim hızını temsil eden Model 11 ($F(1, 79) = 0.06, p = .812$) ve Model 12 ($F(1, 79) = 0.49, p = .487$) hariç, diğer modeller istatistiki olarak anlamlıdır. Her ne kadar bu modeller istatistiki olarak anlamlı olmasalar bile, öğrenci ve proje sayısı hızındaki değişim bölgesel kalkınma hızı ile pozitif ilişkiyi, tasarım merkezi sayısı ve proje destek miktarı artış oranı negatif ilişkilidir. Yani, yüksek öğrenci ve proje sayısı büyüme hızına sahip bölgeler diğerlerine kıyasla daha yüksek ekonomik büyüme hızına sahiptirler.

Diğer yandan, üniversitelerin talep yönünü temsil eden Model 2 ($F(1, 79) = 14.19, p < .001$) ve Model 3 ($F(1, 79) = 28.36, p < .001$), akademisyen sayısı ve üniversite harcamalarındaki herhangi bir artışın bölgelerin ekonomik büyümesini olumlu ve istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Benzer şekilde, toplam varyansın %10'unu açıklayan Model 4 ($F(1, 79) = 8.57, p = .004$) ise beşerî sermayeyi temsil eden üniversite mezun sayısındaki artışların bölgelerin ekonomik büyüme hızlarını pozitif ve anlamlı olarak etkilediğini ortaya koymaktadır.

Fakat üniversitelerin yenilik faaliyetleri üzerindeki etkisini temsil eden kişi başına düşen patent başvuru sayısını içeren Model 5 ($F(1, 79) = 4.91, p = .030$) toplam varyansın %59'unu açıklarken, diğer yandan patent sayısındaki artış hızının ekonomik büyüme hızıyla negatif ve anlamlı bir biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir. Tam tersi, patentle birlikte faydalı model, endüstriyel tasarım ve marka başvuru sayısındaki artış hızını içeren Model 6 ($F(1, 79) = 11.43, p < .001$), toplam yenilik faaliyetlerinin bölgelerin ekonomik büyümesinde pozitif ve anlamlı bir etki yarattığını göstermektedir. Bu iki sonuç arasındaki temel fark şu şekilde açıklanabilir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi ekonomik olarak kalkınmış ancak düşük ekonomik büyüme hızına sahip iller daha yüksek patent başvuru sayısı artış hızına sahipken, bu illere göre nispeten daha düşük gelir düzeyine ancak yüksek büyüme hızına sahip Van, Elazığ, Artvin, Kastamonu ve Şırnak gibi iller daha yüksek toplam yenilik (marka, faydalı model ve endüstriyel tasarım) artış hızına sahiptir.

Tablo 7. Üniversitelerin Bölgesel Ekonomik Büyüme Hızı Üzerindeki Etkisi

Kategoriler	Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11	Model 12	Model 13
	Constant	10.29***	6.74***	8.91***	(-0.85)	11.49***	4.45***	13.04***	13.36***	11.96***	4.28***	12.58***	10.55***	(0.95)
	Öğrenci_BH	0.01 (0.10)												0.18* (1.78)
Talep	Akademik_BH		0.39*** (3.77)											0.23* (1.90)
	Harcama_BH			0.51*** (5.33)										0.17 (1.31)
	Beşeri Sermaye				0.31** (2.93)									0.07 (0.65)
Üniversitelerin Etkileri	Paten_BH					-0.24** (-2.22)								-0.03 (-0.21)
	Top_Yenilik_BH						0.36*** (3.38)							0.03 (0.24)
Yenilik ve Bilginin Üretimi ve Yayılımı	Tek_Gel_Böl							-0.26** (-2.42)						-0.05 (-0.23)
	Tasarım_Mer								-0.15 (-1.32)					-0.15 (-0.74)
	OSB									-0.39*** (-3.79)				-0.24* (-1.85)
İşbirliği	Firma_Doğum_BH										0.59*** (6.46)			0.34** (2.27)
	Proje_BH											0.03 (0.24)		0.25** (2.22)
	Proje_Destek_BH												-0.08 (-0.70)	-0.27** (-2.29)
	R Square	0.01	0.15	0.26	0.10	0.59	0.13	0.07	0.02	0.15	0.35	0.01	0.01	0.49
	F-Value	0.11	14.19***	28.36***	8.57**	4.91**	11.43***	5.88**	1.74	14.38***	41.77***	0.06	0.49	5.38***

Not. Bağımlı değişken yıllık ortalama ekonomik büyüme hızıdır (GSYH_BH). $\alpha < 0,001$ olduğunda tüm modeller %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlıdır. * $p < 0,10$.

İlişkili olarak, yüksek teknoloji geliştirme bölgesi, tasarım merkezi ve organize sanayi bölgesi sayısına sahip iller daha düşük ekonomik büyüme hızlarına sahiptir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, 1990-2020 yılları arasında yüksek ekonomik büyüme hızına sahip iller özellikle Türkiye ortalamasının altında gelir düzeyine sahip illerdir. Bu illerin birçoğunda üniversiteler henüz yeni kurulurken, aynı zamanda teknoparklar, OSB'ler ve tasarım merkezleri de gelişme aşmasındadır. Bu sonuçları destekleyen Model 7 ($F(1, 79) = 5.88, p = .018$) ve Model 9 ($F(1, 79) = 14.38, p < .001$), teknoloji geliştirme bölgesi ve OSB'si daha fazla olan bölgelerin istatistiki olarak anlamlı bir şekilde daha düşük ekonomik büyüme hızlarına sahip olduğunu göstermektedir. Tersine, Model 10'da ($F(1, 79) = 41.77, p < .001$) görüldüğü üzere, yüksek firma doğum hızına sahip bölgeler daha yüksek ekonomik büyüme hızına sahiptirler. Diğer bir ifadeyle, üniversitelerin yenilik ve bilgi üretiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan girişimcilik faaliyetleri illerin daha yüksek ekonomik büyüme performansı göstermesinde oldukça etkili olmaktadır.

Son olarak, bütün değişkenleri içeren Model 13 ($F(1, 79) = 5.38, p < .001$) toplam varyansı %49'unu açıklarken, üniversiteye ilişkin birçok faktörün geri kalmış bölgelerin ekonomik olarak büyümesinde kilit roller oynadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Modeldeki değişkenlerin işaret yönleri önceki modellerle birebir aynıyken, istatistiksel olarak anlamlılıkları farklılaşmaktadır. Buna göre, sonuçlar üniversite öğrenci sayısı, akademisyen sayısı, firma doğum oranı ve proje sayısındaki artış hızlarının

bölgelerin ekonomik büyüme hızlarını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini ortaya koyarken, OSB sayısı ve proje destek miktarındaki artış hızının ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak negatif etkilediğini ortaya koymaktadır. Önceki sonuçlarla tutarlı olarak, üniversite harcama tutarı, beşeri sermaye ve toplam yenilik faaliyetleri bölgesel büyüme hızı ile pozitif ilişkilirken, patent başvuru sayısı, teknoloji geliştirme bölgesi ve tasarım merkezi sayısı negatif ilişkilidir.

Özetle bulgular; üniversitelerin etkisini temsil eden faktörlerin mevcut durumda daha yüksek kalkınma düzeyine sahip bölgelerden ziyade daha düşük gelir düzeyine sahip bölgelerin daha yüksek ekonomik büyüme hızına sahip olmalarında kritik roller oynadığını kanıtlamaktadır. Bu sonuçlar, her ne kadar nitel olarak ciddi eksiklikleri olsa da üniversiteleşme politikaları sonucu ortaya çıkan niceliksel artışların az gelişmiş bölgelerin daha yüksek gelir düzeyine ulaşmasında önemli araçlar olduğunun altını çizmektedir.

Üniversitelerin bölgelerarası yakınsamadaki rolü

Üniversitelerin bölgelerarası yakınsamadaki etkisini göstermek için MANOVA ve ANOVA analizlerine başvurulmuştur. 1990-2020 ortalama değerlerine göre oluşan Tablo 8, üniversitelerin farklı ekonomik gelişme kategorilerinin belirlenmesinde son derece anlamlı etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Pillai's Trace (V) = 1,141, F (3, 77) = 3,479 p <0.001, η^2 = 0,381). ANOVA sonuçlarına göre, üniversitelerin talep yönünü temsil eden değişkenlerden ortalama öğrenci sayısı ile yıllık ortalama harcama miktarı ve üniversitelerin iş birliğini temsil eden ortalama proje sayısı ile destek miktarı dışındaki diğer bütün değişkenlerin en az iki bölgesel gelişme kategorisi arasında anlamlı bir biçimde farklılaştığını göstermektedir.

Post-Hoc sonuçlarına göre (bkz. Ek Tablo 1), ortalama öğrenci ve akademisyen sayısı gelişmiş bölgelerde en yüksek orandayken, ortalama harcama oranı büyüme odaklı bölgelerde anlamlı olarak daha düşük düzeydedir. Diğer taraftan, bu üç değişken açısından gelişen bölgeler; gelişmiş bölgeler dışındaki diğer bütün bölgelerden daha yüksek ortalamalara sahiptir.

Beşeri sermaye açısından incelendiğinde ise gelişmiş bölgelerin; gelişen ve geri kalmış bölgelerden anlamlı olarak daha yüksek üniversite mezun oranına sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, gelişmiş bölgeler yenilikler ve bilgi üretimi ve yayılımını temsil eden değişkenler açısından gelişen ve geri kalmış bölgelerden anlamlı olarak daha yüksek ortalamalara sahipken; büyüme-odaklı bölgelere göre daha düşük ortalamalara sahiptir. Diğer bir ifadeyle, başlangıçta kişi başına düşen GSYH'si ve ortalama ekonomik büyüme hızı yüksek iller (büyüme odaklı bölgeler) daha yüksek oranda patent, endüstriyel tasarım, marka ve faydalı model gibi yeniliklerle birlikte daha fazla sayıda teknoloji geliştirme bölgesine, tasarım merkezine, OSB'ye ve yeni firmaya sahiptir. Tersine, başlangıçta kişi başına düşen GSYH'si düşük ancak ortalama ekonomik büyüme hızı yüksek iller (gelişen bölgeler) tüm bu değişkenlerde diğer bütün bölgelerden daha düşük ortalamalara sahiptir. Son olarak, ortalama proje sayısı ve proje destek miktarları gelişmiş bölgelerde en yüksek orandayken, gelişen ve geri kalmış bölgelerde en düşük seviyelerdedir.

1990-2020 büyüme hızı değerlerine göre yapılan MANOVA-ANOVA analiz sonuçları Tablo 9'da gösterilmektedir. Sonuçlar, üniversiteye ilişkin artan değerlerin farklı ekonomik gelişme kategorilerinin ayrışmasında istatistiksel olarak anlamlı roller oynadığını göstermektedir (Pillai's Trace (V) = 0,894, F (3, 77) = 2,404 p <0.001, η^2 = 0,298). ANOVA sonuçları, öğrenci, akademisyen, patent ve proje sayısı ile birlikte proje destek miktarındaki ortalama yıllık artış hızının ekonomik gelişme kategorileri arasında anlamlı olarak farklılaşmadığını, geriye kalan değişkenlerin ise en az iki kategori arasında istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Tablo 8. Üniversitelerin Bölgelerarası Yakınsamadaki Rolü (ortalama değerlere göre)

Üniversitelerin Etkileri		Value	F	Sig.	Partial Eta Sq.
MANOVA					
<i>Pillai's Trace</i>		1.141	3.479	0.000	0.381
Bağımlı Değişkenler		ANOVA			
	Öğrenci_Orn	1.330	0.271	0.049	
<i>Talep</i>	Akademik_Orn	2.852	0.043	0.100	
	Harcama_KB	1.798	0.155	0.065	
<i>Beşerî Sermaye</i>	Üni_Mezun_Orn	11.510	0.000	0.310	
	Patent_KB	17.840	0.000	0.410	
	Top_Yenilik_KB	12.689	0.000	0.331	
<i>Yenilik ve Bilginin Üretimi ve Yayılımı</i>	Tek_Gel_Böl	11.838	0.000	0.316	
	Tasarım_Mer	25.340	0.000	0.497	
	OSB	10.308	0.000	0.287	
	Firma_Doğum	16.827	0.000	0.396	
<i>İş birliği</i>	Proje_Orn	0.944	0.424	0.035	
	Proje_Destek_Orn	3.434	0.021	0.118	

Tablo 9. Üniversitelerin Bölgelerarası Yakınsamadaki Rolü (artış hızı değerlerine göre)

Üniversitelerin Etkileri		Value	F	Sig.	Partial Eta Sq.
MANOVA					
<i>Pillai's Trace</i>		0.894	2.404	0.000	0.298
Bağımlı Değişkenler		ANOVA			
	Öğrenci_BH	0.149	0.930	0.006	
<i>Talep</i>	Akademik_BH	1.525	0.215	0.056	
	Harcama_BH	2.623	0.057	0.093	
<i>Beşerî Sermaye</i>	Üni_Mezun_BH	2.804	0.045	0.098	
	Patent_BH	1.257	0.295	0.047	
	Top_Yenilik_BH	3.393	0.022	0.117	
<i>Yenilik ve Bilginin Üretimi ve Yayılımı</i>	Tek_Gel_Böl	11.838	0.000	0.316	
	Tasarım_Mer	25.340	0.000	0.497	
	OSB	10.308	0.000	0.287	
	Firma_Doğum_BH	3.286	0.025	0.114	
<i>İş birliği</i>	Proje_BH	0.120	0.948	0.005	
	Proje_Destek_BH	0.334	0.800	0.013	

Post-Hoc sonuçları, geri kalmış bölgelerde öğrenci sayısı artış hızının daha yüksek olduğuna işaret ederken, tersine gelişen bölgelerde akademisyen sayısı ve harcama miktarı artış hızının istatistiki olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, üniversite mezun oranı artış hızı geri kalmış bölgelerde diğerlerine kıyasla daha yüksek iken, patent ve toplam yenilik faaliyetleri artışı gelişen bölgelerde istatistiki olarak daha yüksek görülmektedir. Tersine, teknoloji geliştirme bölgesi, tasarım merkezi ve OSB sayısı gelişen bölgelerde, büyüme odaklı veya gelişmiş bölgelere oranla istatistiki olarak daha az sayıda bulunmaktadır. Paralel bir biçimde, proje sayısı ve destek miktarındaki artış büyüme odaklı bölgelerde daha yüksek bulunurken, firma doğum oranı artış hızı gelişen bölgelerde daha yüksektir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Kuruldukları günden bu yana, üniversiteler ülkelerin ve bölgelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve kurumsal olarak gelişiminin ve çok sayıda toplumsal ve ekonomik devrimin öncüsü olmuşlardır (Valeroa & Van Reenen, 2019; Kempton vd., 2021; Özdemir, 2022; Thomas vd., 2023). Günümüzde, üniversiteler, eğitim vermenin ve araştırma yapmanın dışında, 'üçüncü misyon' olarak adlandırılan yeni akımda, bölgesel kalkınmanın kritik bir kaynağı olarak yaygın kabul görmektedirler (Trippel vd., 2015).

Çok sayıda araştırma, üniversitelerin araştırma-geliştirme, yenilikler, mekânsal bilgi üretimi ve yayılımı, iş birliklerinin yanı sıra istihdam ve piyasadaki rolleri aracılığıyla bölge ekonomisine oldukça önemli katkılar sunduğuna dikkat çekmektedir (Harrison & Turok, 2017; Benneworth & Fitjar, 2019; Brekke, 2021). Mevcut araştırmalar, üniversitelerin bölgesel gelişmedeki çeşitli rollerine odaklanmasına rağmen, çoğu tek vaka çalışması olarak tasarlanmış ve ülkedeki bütün üniversitelerin bölgeler üzerindeki etkilerini göz ardı etmektedir (Altıntaş, 2015; Oxford Economics, 2017; Deniz, 2020; Özdemir, 2022). Literatürdeki bu boşluk, bu araştırmanın tasarlanmasına olanak tanımıştır. Ayrıca, Türkiye'de son yıllarda bütün bölgelerde üniversitelerin kurulmuş olması, bu çalışmayı motive eden bir diğer faktör olmuştur. Şöyle ki, bu çalışma, 1990'dan itibaren kurulan üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi nasıl etkilediğine odaklanmaktadır.

Bu anlamda, çalışma ilk olarak üniversitelere ilişkin faktörlerin 1990-2020 yılları arasındaki ortalama değerlerini kullanarak, bölgesel ekonomik kalkınma düzeyi ile ilişkisini test etmektedir. Daha sonra, üniversitelerin etkisini temsil eden değişkenlerin 1990-2020 dönemi arasındaki yıllık ortalama büyüme hızlarını kullanarak üniversitelerin bölgesel ekonomik büyüme hızı üzerindeki etkisini incelemektedir. Son olarak, üniversitelerin bölgelerarası yakınsamadaki rollerine ışık tutmaktadır.

Araştırmanın temel hipotezini destekleyen bulgular, üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma, büyüme ve yakınsamada etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürdeki çalışmalarla tutarlı olan sonuçlar, üniversitelerin talep üzerindeki etkisini temsil eden üniversite öğrenci sayısının, akademisyen sayısının ve üniversite bütçe harcamalarının hem bölgesel ekonomik kalkınma düzeyi ile büyüme hızının belirlenmesinde hem de bölgelerarası eşitsizliklerin azaltılmasında etkili roller oynadığını ortaya koymaktadır (Altıntaş, 2015; Valeroa & Van Reenen, 2019; Incera vd., 2022). Bu faktörlerdeki herhangi bir artışın bölgelerin ekonomik büyümesi ve gelişiminin yanı sıra, geri kalmış bölgelerin daha hızlı büyümesini sağlayarak bölgelerarası yakınlaşmayı desteklediği görülmektedir. Benzer şekilde, önceki bulguları destekleyen kanıtlar; üniversitelerin beşerî sermaye yoluyla bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasını sağladığını ve aynı zamanda az gelişmiş bölgelerin yüksek ekonomik büyümesini sağlayarak bölgelerarası yakınsamada etkili olduğuna işaret etmektedir (Hartt vd., 2019; Kempton vd. 2021).

Ne var ki, üniversitelerin yenilik ve bilgi yayılım yönünü temsil eden faktörlerin bölgesel ekonomik kalkınma ve büyümedeki etkileri farklılık göstermektedir. Şöyle ki, kişi başına düşen ortalama patent, teknoloji geliştirme bölgeleri sayısı, tasarım merkezi sayısı ve OSB sayısı ekonomik gelişme düzeyi ile pozitif ilişkiliyken, tersine büyüme hızı ile negatif ilişkilidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, üniversitelerin yeni kurulduğu bölgelerde yenilik ve bilgi üretim ve yayılım faaliyetleri daha zayıf olabilir. Diğer yandan, toplam yenilikler ve yeni firma sayısı her ikisiyle de pozitif ilişkilidir. Literatürle uyumlu olan bu sonuçlar, üniversitelerin yenilik ve bilgi üretimindeki rolleriyle bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasında ve büyümesinde hayati öneme sahip olduğunun altını çizmektedir (Tripl vd., 2015; Polishchuk vd., 2021; Incera vd., 2022; Çubuk, 2023). Ancak, bölgelerarası yakınsamaya ilişkin bulgular, gelişen bölgelerde diğerlerine kıyasla daha yüksek yenilik faaliyetlerine ve firma oluşumlarına işaret ederken, diğer taraftan bilgi üretim altyapılarının zayıflığını dikkat çekmektedir.

Dahası sanayi, hükümet ve üniversitenin üçlü sarmalını temsil eden proje sayısı ve destek miktarları bölgesel kalkınmanın bir diğer aracı olarak göze çarpmaktadır (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000; Nieth, 2019). Proje destek miktarındaki herhangi bir artış ekonomik büyümeyle negatif ilişkiliyken, proje sayısındaki artış hızı pozitif ilişkilidir. Yukarıda inovasyon ve bilgi yayılımı üzerine yapılan açıklama bu sonuçlar için de geçerlidir. Bu bulguları destekleyen Post-Hoc sonuçları, her iki değişkenin özellikle büyüme odaklı bölgelerde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, çalışmanın bulguları üniversitelerin bölgelerarası yakınsamada kritik bir role sahip olduğuna işaret etmektedir. Çok sayıda ülkede olduğu gibi Türkiye'de de; üniversiteler geri kalmış

bölgelerin kalkınmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Nitekim, sonuçlar artan öğrenci ve akademisyen sayısı ile birlikte büyüyen harcama tutarlarının az gelişmiş bölgelerdeki talebi tetiklediğini açık bir şekilde göstermektedir. Benzer şekilde, bulgular artan beşerî sermaye, yenilik faaliyetleri ve yeni firma oluşumlarının daha az gelişmiş bölgelerin daha hızlı büyümesini tetiklediğini göstermektedir. Ne var ki, geri kalmış bölgelerde üretim, yenilik ve proje altyapısının gelişimi daha fazla zaman alacağına benzemektedir.

Bu bulgular ışığında makale, bölgesel ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi teşvik etmek ve bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesini sağlamak için birkaç politika önerisinde bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye gibi bölgesel eşitsizlik sorunu ile cebelleşen ülkeler, özellikle az gelişmiş bölgelerdeki insan sermayesini niceliksel ve niteliksel olarak artırılmalıdır. İkincisi, bölgelerarası dengesizlikleri azaltmak ve az gelişmiş bölgeleri desteklemek için hükümetlerin mezun olan öğrencileri bölgede tutmaya yönelik politika önlemleri geliştirmesi gerekmektedir. Bunu başarabilmek için hükümetler; yenilik ve bilgi üretim altyapısını destekleyebilir, girişimciliği teşvik edebilir ve bölgeyi üretim faaliyetleri için cazibe merkezine dönüştürebilir. Son olarak, mekâna gömülü bilginin ticari değere dönüşümünü hızlandırmak adına bölgeye özgü teşvikler ve destek paketleri tanımlanarak üniversite-sanayi iş birlikleri desteklenebilir.

Ayrıca, bu araştırmanın literatüre çeşitli açılardan katkı sunduğunun belirtmekte fayda vardır. Şöyle ki, makale hem zamansal olarak hem de mekânsal olarak geniş bir çerçeveye çizerek, üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınmadaki ve büyümedeki rollerini çok boyutlu-faktörlü bir biçimde keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan, makale bölgesel kalkınma ve yüksek öğretim kurumları literatürlerine kritik katkılar sunmaktadır. Ne var ki, bu makale de bazı sınırlamalara sahiptir. Birincisi, üniversitelerin bölgesel gelişme üzerindeki etkisini ortaya koymak için gerekli olan tüm verilere (i.e., üniversitelerin doğrudan yarattığı istihdam miktarı, üniversitelerin bölgedeki yatırımları, mezun olan öğrencilerin kalma-gitme oranı vb.), Türkiye'de il ölçeğinde ulaşmak mümkün değildir. Gelecekteki çalışmalar, farklı bağlamlarda daha çeşitli veri setlerini kullanarak üniversitelerin kapsamlı etkileri hakkında önemli kanıtlar sunabilirler. Benzer biçimde, gelecek araştırmalar üniversiteleri niteliklerine göre sınıflandırabilir ve hangi modelin bölgelerin gelişmesinde daha etkili olduğunu gösterebilir.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar zarlara, diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreci dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma için finansal destek alınmamıştır.

KAYNAKÇA:

- Altıntaş, V. (2015). Türkiye’de Üniversitelerin Bölgesel Ve Yerel Gelişmeye Etkileri. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Altuğ, F. (2021). *Bölgelerin kalkınması ve şehirlerin gelişmesinde üniversitelerin etkileri: Teori, politika ve uygulamalar-Giresun Üniversitesi örneği*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Altuğ, F. (2022). Üniversitelerin bölgelerin inovasyon performansına katkısı: Düzey 3 ölçeğinde yoğunlaşma ve uzmanlaşma eğilimlerinin belirlenmesi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 45, 148-173.
- Arslan, F. (2016). Üniversite öğrencilerinin şehirle kurduğu ekonomik ve sosyal ilişkilerden memnuniyet analizi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi örneği. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(4), 1103-1120. <https://doi.org/10.15869/itobiad.60715>.
- Benneworth, P., & Dahl Fitjar, R. (2019). Contextualizing the role of universities to regional development: introduction to the special issue. *Regional Studies, Regional Science*, 16(1), 331-338. doi: 10.1080/21681376.2019.1601593.
- Benneworth, P. (2018). *Universities and Regional Economic Development: Engaging with the Periphery*. Abingdon: Routledge.
- Brekke, T. (2021). What Do We Know about the University Contribution to Regional Economic Development? A Conceptual Framework. *International Regional Science Review*, 44(2), 229-261. DOI: 10.1177/0160017620909538.
- Çokgezen, M., & Altun, T. (2018). Üniversitelerin bölge ekonomisine katkısı ve "her ile bir üniversite" politikası: Türkiye’ye ilişkin çalışmalar üzerinden kısa bir değerlendirme. In M. Karagül, L. G. Kaya, & O. Sungur (Ed.), *Bölgesel kalkınma ve bölge bilimi üzerine yazılar* (ss. 307-318). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çubuk, M. (2023). R&D and Innovation Map of Turkey: Hybrid Model Approach. *Turkish Journal of Science & Technology*, 18(2): 487-502. doi: 10.55525/tjst.1340408.
- Demirdag, I., & Eraydin, A. (2022). Distinctive Role of Region-Specific Institutions in Regional Entrepreneurship Patterns: Evidence from Turkish Regions. *European Planning Studies*, 31(6): 1095-1118. <https://doi.org/10.1080/09654313.2022.2061308>.
- Deniz, M. (2020). Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü: Son Dönemde Kurulan Yeni Üniversitelerden Birkaç Örnek. *Euroasia Journal of Social Science & Humanities*, 7(2): 78-93.
- Erilli, N. A. (2018). Üniversite öğrencilerinin buldukları il ekonomisine katkıları: Cumhuriyet Üniversitesi örneği. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 2(1), 79-96. <https://doi.org/10.29216/ueip.403069>.
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: from National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university–industry–government relations. *Research Policy*, 29(2): 109–123. doi:10.1016/S0048-7333(99)00055-4.

- Faggian, A., Modrego, F., & McCann, P. (2019). Human capital and regional development. In R Capello and P Nijkamp (eds.), *Handbook of Regional Growth and Development Theories*, pp. 149–171. Cheltenham: Edward Elgar.
- Fonseca, L., & Nieth, L. (2021). The role of universities in regional development strategies: A comparison across actors and policy stages. *European Urban and Regional Studies*, 28(3): 298–315. DOI: 10.1177/0969776421999743.
- Harrison, J., & Turok, I. (2017). Universities, knowledge and regional development. *Regional Studies*, 51(7): 977-981. DOI: 10.1080/00343404.2017.1328189.
- Hartt, M., Zwick, A., & Revington, N. (2019). Resilient shrinking cities. In MA Burayidi, Allen, A., Twigg, J., & Wamsler, C. (eds.), *The Routledge Handbook of Urban Resilience*, pp.172–183. Abingdon: Routledge.
- Incera, A.C., Kitsos, A., & Gutierrez-Posada, D. (2022). Universities, students and regional economies: a symbiotic relationship? *Regional Studies*, 56(6): 892-908. DOI:10.1080/00343404.2021.1925236
- Kempton, L., Conceição Rego, M., Alves, L.R., Vallance, P., Aguiar Serra, M., & Tewdwr-Jones, M. (2021). 2. Understanding the contributions of universities to regional development, *Regional Studies Policy Impact Books*. 3:(1): 13-32, doi: 10.1080/2578711X.2021.1891765
- Kiracı, A., & Dilmaç, E. (2019). The Role of Siirt University in Regional Development. *Journal of Academic Value Studies*, 5(4): 450-475. <http://dx.doi.org/10.23929/javs.921>
- Klofsten, M., Fayolle, A., Guerrero, M., Mian, S., Urbano, D., & Wright, M. (2019). The entrepreneurial university as driver for economic growth and social change - Key strategic challenges. *Technological Forecasting & Social Change*, 141: 149-158. doi: 10.1016/j.techfore.2018.12.004
- Lamza-Maronić, M., Barišić, Z., & Glavaš, J. (2013). The Role of University in Regional Development – Case Study. *Management*, 3(3): 169-173. DOI:10.5923/j.mm.20130303.05
- Marozau, R., Guerrero, M., & Urbano, D. (2021). Impacts of universities in different stages of economic development. *Journal of the Knowledge Economy*, 12: 1–21. doi: 10.1007/s13132-016-0359-7.
- Munro, M., Turok, I., & Livingston, M. (2009). Students in cities: A preliminary analysis of their patterns and effects. *Environment and Planning A*, 41(8): 1805–1825. Doi: 10.1068/a41133
- Nieth, L. (2019). Understanding the strategic ‘black hole’ in regional innovation coalitions: reflections from the twente region. Eastern Netherlands. *Regional Studies, Regional Science*, 6(1): 203-216. doi: 10.1080/21681376.2019.1578259.
- Oxford Economics. (2017). *The economic impact of universities in 2014–15: Report for universities UK*. Universities UK.
- Özdemir, P. (2022). Reflections on the Benefits of a Regional Development-Oriented University in Maritime: The Case of Tuzla Region. *Kent Akademisi Dergisi*, 15(4):1742-1758. <https://doi.org/10.35674/kent.1165345>.
- Polishchuk, Y., Kornyluk, A., & Ivashchenko, A. (2021). University Impact on Regional Development in the Context of Smart Specialisation. *Education of Economists and Managers*. 59 (1): 59–83. <https://econjournals.sgh.waw.pl/EEiM/article/view/2454>

- Pugh, R., Lamine, W., Jack, S., & Hamilton, E. (2018). The entrepreneurial university and the region: What role for entrepreneurship departments? *European Planning Studies*, 26: 1835–1855. <https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1447551>.
- Raagmaa, G., & Keerbergh, A. (2017). Regional higher education institutions in regional leadership and development. *Regional Studies*, 51(2): 260–272. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1215600>
- Thomas, E., Pugh, R., Soetanto, D., & Jack, S.L. (2023). Beyond ambidexterity: universities and their changing roles in driving regional development in challenging times. *The Journal of Technology Transfer*, 48: 2054-2073. <https://doi.org/10.1007/s10961-022-09992-4>.
- Trippel, M., Sinozic, T., & Smith, H.L. (2015). The Role of Universities in Regional Development: Conceptual Models and Policy Institutions in the UK, Sweden and Austria. *European Planning Studies*, 23:1722–40. doi: 10.1080/09654313.2015.1052782.
- Uyarra, E. (2010). Conceptualizing the Regional Roles of Universities, Implications and Contradictions. *European Planning Studies*, 18:1227–46. doi: 10.1080/09654311003791275.
- Valeroa, A., & Van Reenen, J. (2019). The economic impact of universities: Evidence from across the globe. *Economics of Education Review*. 68: 53–67. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2018.09.001>
- Wolfe, D.A. (2005). The Role Of Universities In Regional Development And Cluster Formation. In Glen Jones , Patricia McCarney and Michael Skolnik (eds), *Creating Knowledge, Strengthening Nations The Changing Role of Higher Education*. University of Toronto Press, Toronto, Canada.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

This article attempts to reveal the impact of universities on the economic development and growth of 81 NUTS-III regions in Turkey between 1990-2020. Using the average values and annual growth rates of data covering the period 1990-2020, the study first tests the relationship of universities with the level of regional economic development by running regression models, and then shows the effects of universities on economic growth rates using similar models. The findings indicate that demand, human capital, innovation, knowledge production and dissemination, and collaborations, which represent different aspects of universities, play important roles in determining both regional development levels and growth rates.

Research Questions:

As a result of the government policy of 'at least one university in every province', the universities established in the 81 NUTS III regions (or provinces) in Turkey have begun to affect the regions in many ways. Universities have been effective in achieving significant progress in the human capital, innovation activities and economic, social and cultural areas of the regions. How this adopted universityization policy affects the economic development and economic growth rate of the regions is the main research question of this article. Moreover, the main hypothesis of this article is as follows: "Universities have a critical impact on the development and growth of regional economies with their vital role in increasing demand in the market, development of human capital, production and dissemination of innovations and knowledge, and collaborations."

Literature Review:

Universities stand out as catalysts of regional economic development, growth and competition by equipping the existing population with knowledge and experience, attracting the creative class, ensuring innovation and knowledge production, creating various networks, increasing the competitiveness of established companies and supporting the formation of new enterprises (Klofsten et al., 2019; Kempton et al., 2021; Thomas et al., 2023). The literature reviewed highlights the different roles of universities in regional development and growth (Brekke, 2021). A significant part of the studies focuses on how universities organize themselves in the process of regional growth and innovation activities. Namely, they focus on the role of universities' internal capacities and organizational structures in the regional economy (Nieth, 2019; Fonseca and Nieth, 2021). Another working group focusing on the intermediary roles, functions and activities of universities examines the effects of universities on regional development through knowledge production and dissemination, the Triple Helix model, Regional Innovation Systems (RIS), technology transfer offices, science parks and other knowledge infrastructures (Uyarra, 2010; Incera et al., 2022). A few studies analyse the relationship between universities and other regional knowledge dynamics. Studies in this group point out that the contributions of universities to regional development may differ depending on the knowledge absorption capacity of the companies in the region, their R&D budget and innovation strategies (Marozau et al., 2021; Incera et al., 2022). As emphasized by Brekke (2021), the remaining studies focus more on policy recommendations and different governance models (Kempton et al., 2021; Çubuk, 2023).

Methodology:

A comprehensive data set covering the period 1990-2020 for 81 NUTS-III regions in Turkey is used to answer the main research question of the article and test the main hypothesis. The variables described in detail in Table 1 are drawn from various national databases. To analyze the impact of universities on the regional development level and growth rate, both the average values and annual average growth rates of the variables for the period 1990-2020 are calculated. While variables calculated based on average values are added to models of regional development level, those calculated based on annual average growth rate are included in models of economic growth. Also, to examine the impact of universities on interregional convergence both data sets are used. While Tables 2 and 3 include the descriptive statistics of the variables calculated according to the average value and

annual average growth rate, respectively, Tables 4 and 5 include the correlation results of both variable groups. As can be seen in the last two tables, there is no multicollinearity problem between the variables. On the other hand, there are expected relationships between the variables representing the university and the regional development level and growth rate.

Two dependent variables are used in this research. The first dependent variable is the average Gross Domestic Product (GDP) per capita, representing the economic development level of NUTS-III regions for the period 1990-2020, while the second dependent variable is the average annual growth rate of GDP per capita, representing the economic growth rate between 1990-2020. GDP data was taken from the Turkish Statistical Institute (TUIK).

To test the main hypothesis: First, we created thirteen different regression models to show the relationship of universities with the level of regional development (see Table 6). While the first twelve models show the effect of each variable separately, the last model analyses the relationship of all variables collectively with regional development. In all these models, the average values of both the dependent variable and the independent variables for the period 1990-2020 are used. Second, we focused on the effects of the changes and developments caused by universities on a regional scale between 1990 and 2020 on the economic growth performances of the regions. Using the same models created above, we analyzed how the independent variables affected the regional economic growth rate (see Table 7). In all analyses, the average annual growth rates of dependent and independent variables for the period 1990-2020 are used. Finally, the extent to which universities have affected interregional convergence during the 1990-2020 period is tested with MANOVA and ANOVA analyses.

Results and Conclusions:

The findings supporting the main hypothesis of the research reveal that universities are effective in regional economic development and growth, as well as in interregional convergence. The results, which are consistent with studies in the literature, indicate that the number of university students, the number of academics, and university budget expenditures, which represent the impact of universities on demand, play key roles in determining both the level of regional economic development, the growth rate, development categories. Similarly, evidence supporting previous findings indicates that universities are influential in the economic development/growth and interregional convergence through human capital.

However, the effects of the factors representing the innovation and knowledge dissemination aspects of universities on regional economic development and growth vary. That is, while the average patent per capita, the number of technology development zones, the number of designs centers and the number of OIZs are positively related to the level of economic development, on the contrary, they are negatively related to the growth rate. That is why, innovation and knowledge production and dissemination activities may be weaker in regions where universities are newly established. On the other hand, total innovations and the number of new firms are positively correlated to both.

Tarihi Kent Yapılarının Eğitim Yapısına Dönüşümü: Kadir Has, Bilgi, Mardin Artuklu ve Toros Üniversitesi Mimarlık Fakülteleri*

The Transformation of the Historical Buildings in the Cities for Educational Purpose: Faculty of Architecture of Kadir Has, Bilgi, Mardin Artuklu and Toros Universities *

Ayşen Cevriye BENLİ¹ Hatice TEKİN BANAZ²

Öz

Günümüzde toplumsal koşulların ve gereksinimlerin değişmesiyle, yapı ve mekân gereksinimlerinin de aynı ölçüde değiştiği görülmektedir. Kültür varlıklarının yeniden topluma kazandırılma çabası, kentler için üzerinde önemle durulması gereken evrensel bir konudur. Günümüzde yapısal olarak var olan, işlevselliğini yitirmiş tarihi kent yapıları; terkedilmeye ve yıkılmaya bırakılmak yerine elverişli yapısal özellikleriyle ve bulunduğumuz dönemin yaşam koşulları doğrultusunda yeniden işlevlendirme çalışmalarıyla kullanıma kazandırılabilirler. Bu çalışmada, yükseköğrenim yapısına dönüştürülen tarihi yapılar değerlendirmeye alınmaktadır. Kadir Has, Bilgi ve Mardin Artuklu Üniversitelerinin Mimarlık Fakülteleri ve Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, tarihi yapıların mimarlık fakültesi olarak eğitim yapısına dönüşümünün incelenmesi yönünden örnekler olarak seçilmiştir. Fakültelerin tasarım stüdyoları ve dersliklerinin yeniden işlevlendirme sonrası kullanıma uygun olup olmadığı; işlev, malzeme, strüktür, aydınlatma, mimari dil, altyapı ve tesisat çözümleriyle nitel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yeniden İşlevlendirme, Tarihi Yapılar, Üniversite Binaları, Eğitim Mekânları

ABSTRACT

Nowadays, as the changes in social conditions and requirements occur, it is seen the transformations in the requirements of buildings and spaces. The effort in regaining historical buildings to life is an important universal aspect to dwell on for cities. When the historical city buildings lose their functions in spite of their well existences structurally, they can be usable for the adaptive reuse according to conditions of current life requirements with their suitable characteristics instead of leaving them to destroy. In this research, it is evaluated the adaptive reuse of the historical buildings for high educational purposes. In this aspect the Faculties of Architecture of the Universities Kadir Has, Bilgi, Mardin Artuklu and Toros are chosen as the examples for the adaptive reuse of the historical buildings for educational purposes as faculties of architecture. Faculties' design studios and classrooms' conveniences after adaptive use are examined in the qualitative aspects of their functions, materials, structures, infrastructures, installations, lightings, architectural styles.

Keywords: Adaptive Reuse, Historical Buildings, University Buildings, Educational Spaces

¹ Corresponding Author: (Dr.) Toros Üniversitesi GSTMF, aysenbenli@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5428-3358

² (Y. Mimar.) Toros Üniversitesi Mimarlık Y. Lisans Mezunu, arch.haticetekin@gmail.com ORCID:0000-0002-3501-1178

*Bu makale; Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesinde, Ayşen Cevriye BENLİ'nin danışmanlığında, Hatice TEKİN BANAZ tarafından hazırlanan ve tamamlanan "Tarihi Yapıların Eğitim Yapısına Dönüşümünün İncelenmesi: Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Örneği" başlıklı Yüksek Lisans tezi kapsamında yapılan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

*This article is prepared by finished master thesis in Toros University Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Architecture, made by supervisor Ayşen Cevriye BENLİ and architect Hatice TEKİN BANAZ, titled of "Examining The Refunctioning of the Historical Buildings for Educational Purposes: A Case Study of Toros University Faculty of Fine Arts, Design and Architecture".

GİRİŞ:

Kentlerin değerli kültür varlıklarını yıllar içinde değişen kültür nedeniyle yeni yaşam biçimine uyarlamak özenli bir çalışma ve çaba gerektirir. Yeryüzünde kültürel değerleri olan, koruma altındaki tarihi yapıların çoğunluğu yeni işlevleriyle etkinliğini sürdürebilmektedir. Bu yapıların yaşama yeniden kazandırılması, kullanılması; boşaltılmış ve giderek çürüyen yapılar olarak yok olmamaları açısından önemli ve olumlu girişimlerdir. Yeni işleviyle özdeşleşmiş mekânlarla, onlar yaşanabilir yapılabilir. Değişimlerin kültür mirasının özgünlüğünü, yapısını bozmadan, yapının bütünüyle uyumla gerçekleştirilmesi ve duyarlılıkla ele alınması gerekmektedir.

Tarihi yapılar, bu binaların özgünlüğü ve özellikleri bozulmadan gelecek kuşaklara aktarabilmek üzere tüm ülkelerin katıldığı kongrelerde onay görmüş tüzüklere uyulması koşuluyla, yeni işlevlere uyarlanabilmektedir. Yeniden işlevlendirme süreçlerinde; yapının öz kimliğine saygı gösterilmesi ve koruma kurallarına uyulması gerekmektedir. Tarihi kent yapılarının yeniden işlevlendirilme sürecinde, biçiminin yeni işlevi etkileyen önemli bir öge olduğu söylenebilir. Kentlerin değişik işlevdeki birçok kültürel miras değerleri, günümüz gereksinimleri doğrultusunda, eğitim amaçlı yeniden işlevlendirilerek, binaların sürdürülebilirliği ve geleceğe aktarımları sağlanmaktadır. Bu çalışmada yapısal olarak ayakta kalmış, ancak işlevsel öz kimliğini yitirmiş tarihi yapıların yeniden işlevlendirme yoluyla mimarlık fakültelerine dönüşmesiyle, tasarım stüdyosu ve dersliklerinin; mekânsal ve eylemsel gereksinimlerinin, bu yeni mekânlarda gerçekleştirilebilmesinin uygun olup olmadığı sorun olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı: Günümüzde Mimarlık Fakültesi olarak yeniden işlevlendirilen kültürel varlıkların, tasarım stüdyoları ve derslikler için uygun bir ortam yaratıp yaratamadığının, nasıl bir ortam yaratabildiğinin nitel olarak incelenmesi bu araştırmanın amacıdır. Tarihi yapılar yüksek eğitim yapısı olarak yeniden işlevlendirildiğinde, mimarlık eğitimi için stüdyo ve derslik mekânları uygun olacak mıdır? İşlev açısından mimarlık eğitimi için yeniden işlevlendirilmiş tarihi yapılar içinde elverişli mekânlar elde edilebilecek midir? Yeniden işlevlendirilmiş yapıların içinde yapı malzemeleri, strüktürü, tesisatı, aydınlatması ve mimari dili ile uygun derslik ve stüdyolar ve mekânlar oluşturulabilecek midir? Yeniden işlevlendirme açısından eğitim yapılarının derslik ve stüdyoları incelenirken; işlev, malzeme, strüktür, tesisat, aydınlatma, mimari dil ölçütleri yönünden uygun ortam yaratıp yaratmadıklarının araştırmasının yapılması hedeflenmiştir. Örnek olarak, Kadir Has, Bilgi ve Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakülteleri, Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi (GSTMF) tasarım stüdyoları ve derslikleri incelenmiştir.

Yöntem: Araştırma yöntemi olarak, önce, yeniden işlevlendirilen, eski işlevini yitirmiş bu çalışmada örnek olarak incelenen tarihi kent yapılarının; tarihçesi üzerinde durulmuştur. Kadir Has, Bilgi, Mardin Artuklu Üniversiteleri Mimarlık Fakülteleri ve Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi yapılarının, yeniden işlevlendirilmesinin araştırılmasında, derslik ve stüdyolar için nasıl bir ortam yaratılabildiği konusunda, yapılarla ilgili kişilerle görüşmeler ve yerinde gözlemler yapılmış, güncel fotoğrafları belgelenmiştir. Yenileme üzerine, yasa ve yönetmelikler incelenmiş, dört üniversitenin tarihi kent yapılarının arşiv fotoğrafları, planları ve kesitlerine ulaşma çalışmaları yapılmıştır. İlgili alan yazın (literatür) taraması ve yapıların tarihteki değişim aşamalarının incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Yeniden işlevlendirme sonrası stüdyo ile dersliklerinin kullanıma uygun mekân

yaratıp yaratmadıkları; işlev, malzeme, strüktür, tesisat, aydınlatma ve mimari dil başlıkları üzerinden nitel olarak incelenmesi yöntemi izlenmiştir.

1. Yeniden İşlevlendirme

Kentlerde tarihi değerleri olan ve koruma altındaki yapıların kente yeniden kazandırılıp değerlendirilmesi; kentte bakımsız ve terkedilmiş binaların varlığının önüne geçmektedir. Yapının özgün ruhuna uygun biçimde tasarlanmasıyla, yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtan tarihi binaların değişimde özgün kimliğinin korunması önemlidir (Enlil, 1992). Karşılaşılan sorunların çözülebilmesinde bütünlük koruma anlayışı geliştirilmelidir. Bu görüş, Avrupa Konseyi'nde 1975 yılının Dünya Mimari Miras Yılı olarak duyurulmasıyla, Amsterdam bildirgesiyle sunulmuştur. Bildirgede, bina için uygun işlevin belirlenmesine, sosyal dokunun korunmasına, tarihi yapının fiziksel çevresinin korunmasına, duyarlı (hassas) restorasyon tekniklerinin uygulanmasına özen gösterilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur (Aksoy vd., 2012). Bütünlük koruma anlayışıyla, tarihi yapıları yeniden işlevlendirmek yeryüzünde çok güçlü bir seçenek durumuna gelmiştir (Langston, Wong, Hui ve Shen, 2007). Tarihi mirasların yeni işlevle yaşama geçirilmesi "yeniden kullanım" (adaptive reuse) anlayışını ortaya koymaktadır (Aşkun, Cantimur, 2012). "Yapısal yönden kullanım gizil gücü (yapısal kullanım potansiyeli)" olan kültürel mirasların yaşayabilmesi için mimari ve kültürel değerlerini yansıtarak yapılan koruyan ekler ve onarımlar yoluyla kültürel mirasa özgün işlevinden başka ancak uygun bir işlev vermek, yeniden kullanımdır (Cantell, 2005; Aşkun, Cantimur, 2012, sy.56). Evrensel ilkelerle, kültürel varlığın somut olmayan ve somut değerleri, bağlamı, anlamı ve bütünlüğüyle korunması açıklanmaktadır. Mimarlık yalnızca işlevler açısından değer kazanmaz, mimarlığa, biçimlere anlam ve kalıcı değer katan öğeler kültür ile tarih aktarımı, ayrıca bellek üzerinden aktarılan daha geniş değer ve kavramlardır (Aşkun, Cantimur, 2012). Yeniden işlevlendirmenin yalnızca koruma boyutu değil, tasarım boyutu da bulunur. Kuban'a göre "yeniden kullanım açısından tarihi bir yapıyı yorumlamak, bir binayı yeni tasarlamak gibi yaratıcı olmak durumundadır." (Kuban,2000) (Aşkun, Cantimur, 2012). Bir yapının gerekli müdahalelerle değiştirilmesi yeniden işlevlendirmedir. Önemli ve göze çarpan değişim işlevdir, yine de dolaşımda izlenen yolun veya yönlenmenin değiştirilmesi, mekânsal ilişkilerin yeniden kurgulanması gibi başka müdahaleler de yapılabilir. Yeni ekler gerekebilir veya yıkılan bölümler de olabilir. Bu uygulamalar uyum sağlama (adaptasyon) veya yeniden uyarılma diye tanımlanabilir (Dodsworth, Anderson, 2015). 1904'ten günümüze kadar tarihi yapıları koruma ve yeniden işlevlendirme ile ilgili birçok kongre yapılmış ve kararlar alınmıştır. Bunlardan ICOMOS 1999-Geleneksel mimari miras tüzüğünde yer alan 5. maddede, yeniden kullanımda, binanın biçimi, bütünlüğü ile özelliklerine saygılı olunmasından söz edilmiştir. Geleneksel mimari biçimler çevrede kullanılıyorsa yapıya müdahalelerin orada yaşayanların onaylayabileceği etik kurallara göre yapılabileceği belirtilmiştir.

1.1. Yeniden İşlevlendirmede Göz önüne Alınacak Ölçütler

1.1.1. İşlev

İşlev açısından; kültür varlıklarının yeniden tasarlanarak yaşama geçirilmesinde, önceki işlevi oldukça önemli ve etkili olur. Yapı özgün durumunda belli bir işleve uygun tasarlanmıştır ve kaçınılmaz olarak bu işlevin izlerini yeni tasarıma yansıtacaktır. Binanın özgün işlevi, bina içinin boyutunu ve biçimini belirler. Tasarımda var olan mekânlar üzerine düşünmeli, mekânların özgünlüğünün yararlarını ve duygusal yansımalarını aslına uygun uyarlayabilmelidir (Dodsworth, Anderson, 2015). Öğrenim mekânları, okullar, üniversiteler ve kütüphanelerdir. Bunlar anaokullarından, köy okullarına, üniversitelere, ulusal kütüphanelere kadar, tüm bu içinde bilgi edindiğimiz binalar, açık havada toplanma, öğrenme, tartışma ve eğlenme gereksinimiyle ortak öğrenme için toplu mekânlar ve odaklanılarak çalışılan küçük mekânlar gibi iki çelişik işlevi bir araya getirmelidir (Pearman, H,

1998:103). Her üniversite yerleşkesinin arazisi ve durumu başkadır. Eğitim yapıları büyüklükleri, kurumsal yapısı, amaçları ve kaynakları ile birbirinden ayrılırlar. Bu ayrımlar ve karmaşıklık, tasarım aşamasında, üniversite yerleşimi için çözüm seçenekleri üretmek açısından olasılıklar doğurur. Tercihler ve seçeneklerin sunulması ve tartışılmasıyla en iyi çözüm açığa çıkacaktır. Tartışmalarla, gereksinim duyulan bir tasarımı yaratacak seçeneklerin karşılaştırılmasıyla, bir eğitim kurumu için onaylanabilir plan ortaya çıkacaktır (Dober, 1992). İşlev açısından, eğitim yapıları konusunda, işleve uygun mekân büyüklüğünün sağlanması, açık havada, kapalı ortamda toplu öğrenme ve küçük ortamlarda odaklanarak öğrenme mekânlarının oluşturulabilmesi önemli ölçütlerdir.

1.1.2. Malzeme

Binalarda kullanılan malzemeler, binaları ortaya çıkaran öğeler olarak tanımlanabilir. Her malzemenin kendine özgü değeri vardır. Malzeme statik olarak taşıyıcılığıyla, görsel olarak rengi ve dokusuyla kendini ortaya koyar. Mimaride, malzemeyi iyi tanımak ve istenen etkiye göre kullanmak gereklidir. Tarihsel bellek, yeniden işlevlendirilen mekânın bütünlüğünde duyumsanabilmeli, eski dokular ve renkler oldukları biçimde korunmalı ve yıllar boyunca biçimlenen yapıya özgü ortam algılanabilmelidir. Tarihi yapı yeniden işlevlendirilmeden veya müdahaleden önce, restitüsyon çalışmaları ve arşivdeki görseller ile mekânın dokusu, rengi, biçimi ve ışık özellikleri yönünden ve rölöve çalışmaları üzerinden incelenmelidir (İnan, 2013; Kaşlı,2009). Dünyada da tarihi yapıların yenilendiği üniversite yapıları ve görünüm ve malzemeleriyle tarihi yapılara öykünerek yapılan kütüphaneler vardır. ABD'deki University of Northern Colorado içi yenilenen tarihi yapılarını kullanmaktadır (Anonim, 1998). Viyana Ekonomi ve İşletme Üniversitesinin ilk yapısı da 1873'te yapılan Viyana Uluslararası Sergi Yapısıdır (Boeckl, 2014).

Şekil 1.2. University of Northern Colorado (Anonim,1998, Foto:Merrick, Blessing, Schenck), Viyana Ekonomi ve İşletme Üniversitesi(WU) ilk yapısı (Boeckl, 2014)

1.1.3. Strüktür, Tesisat

Strüktür, tesisat ve aydınlatma tesisatı açısından, yapıda oluşan bozulmaları onarıırken strüktürel müdahalelerde bulunmak gerekebilir. Bunda, geriye dönülebilirlik ögesi göz önünde tutulmalıdır. Tarihi strüktüre dokunmadan yeni eklerin yapılması, gelecekte başka koşullarda binanın yine bugünkü durumuna döndürülebilmesi olasılığını içinde barındırır (Kuban, 2000). Tarihi yapılarda, gerekli olan bazı tesisatların yapılması yapısal ve görsel sorunları doğurabilmektedir. Bu tesisatlar, çoğunlukla binanın, sıva altında, şaftlarda, döşeme altlarında, asma tavan içlerinde bulunduğundan müdahale güçlüğü vardır. Yeni sistemlerin uyarlamasında güçlük çıkmaktadır. Yapı için her müdahale, yapının tarihi özgünlüğünü ve kimliğini bozma tehlikesi içermektedir. Tarihi yapılarda tesisatla ilgili müdahalelerin sınırlı olması bu nedenlerden ötürüdür. (İnan, 2013).

1.1.4. Aydınlatma

Tarihi yapıların tarihine yaraşır görkemli bir görüntü yaratabilmek üzere yapının özgünlüğüne uyumlu aydınlatma seçilmesi gereklidir. Yapılacak yapay aydınlatmanın var olan doğal aydınlatmayla uyumu

önemlidir. Kültürel kimlik değerlerinin yitirmemesi için aydınlatma ile yapının işlevinin de göz önünde tutulması gerekir. Yapıda aydınlatma, yapının yapısal detaylarının önüne geçmemelidir, bunda yapının doku ve rengi, ışığın gücü de göz önüne alınacak konulardır, ışık gözde kamaşma yaratmamalıdır. İç mekândaki nesnelere aydınlatmasında gerektiğinden çok ışık, izlenecek yapının özgünlüğünü ortadan kaldırmaktadır (İnan, 2013). Bir yapıda güneşin, doğal ve yapay ışığın kullanımı çok önemlidir. Ne kadar dışarıda, doğada oturuyormuşçasına hem dışarıda hem içeride bulunuyormuşçasına bir mekân varsa o oranda insanlar için çekici bir mekân olur. İnsanlar seçme olanakları olduğunda iki yönden ışık alan iç mekânları yeğ tutarlar (Benli, 2003). Livingston kitabında, iyi aydınlatılmanın bir mekânın diğer öğelerini bütünleştireceğini ve aynı zamanda izleyenlerin algısını etkileyeceğini ve ek anlam ve bilgi katmanları oluşturacağını dile getirmektedir. Bir mekâna güzellik katabilmek için nitelikli bir aydınlatma tasarımının, en önemli öğeleri vurgulayacağını, görsel rahatlığı artırabileceğini, çalışanların hoşnutluğunu ve başarısını yükseltebileceğini, bir ortam ve hava yaratabileceğini, bir mekânın boyutu ve amacındaki algıyı etkileyebileceğini, güvenliği artıracağını belirtmektedir (Livingstone, 2022: 1). Innes de, kitabında, yapı mekânlarda aydınlatma tasarlanırken, doğal çevredeki ışığın değişimlerinin ve çeşitliliğinin öngörülmesinin gerekliliğini belirtmiştir (Innes, 2012: 79) Eğitim yapısı ve mimarlık fakülteleri olarak yeniden işlevlendirilmiş bu eğitim yapılarında bu aydınlatma tasarımı ilkelerinin uygulanması önemlidir.

1.1.5.Mimari Dil

Tarihi yapının özelliklerini yansıtan mimari dili kullanıp yinelemek veya dönüştürmek, iki farklı yaklaşım da müdahale yöntemleridir. Müdahale yineleme biçiminde olduğunda, yapıdaki değişikliklerin özgün durumuna, görünüşte benzetilerek yapılması, yapıma zamanı bağlamında karışıklık doğurabilecektir. Hangi işlemin hangi tarih ve süreçte yapıldığının anlaşılmasını zorlaştıracak bu yöntem yerine yapılan değişikliklerin bugün veya geçmişte yapılmış olduğunun anlaşılabilmesini sağlamak gerekir (Öter, 1996:22). Karşıt dil kullanarak bilinçli bir zıtlık oluşturmak, dönüştürme biçiminde yapılan müdahalelerde kullanılan yaygın bir eğilimdir. Geçmiş ile şimdiki mimari dilin birbirlerine saygı göstermesi, birbirlerinden ayrı ve bağımsız özelliklerini göstermeleri zaman katmanlarında ayrışmaların belirgin olarak okunmasıyla sağlanır (Kaşlı,2009). Bir üniversitenin imgesi kendi tanımını da içerir. Tüm görsel yapı malzemeleri tanımın içindedir ve hepsi bir imgede bütünleşir. Stil, estetik değerler, simgesel varlıklar (landmarks), peyzaj düzenlemeleri, kavramsal ölçütler olarak bir üniversitenin imgesini yaratır. İmge, simgesellikle veya tarihle aktarılır. Eğitim kurumları arasındaki ayrımlar, onun amacı, hedefi, büyüklüğü, bulunduğu yer, çevresi ile bir kampüs tasarımındaki imgenin ortaya çıkmasına yardımcı olur (Benli, 1998, (Dober, 1992)).

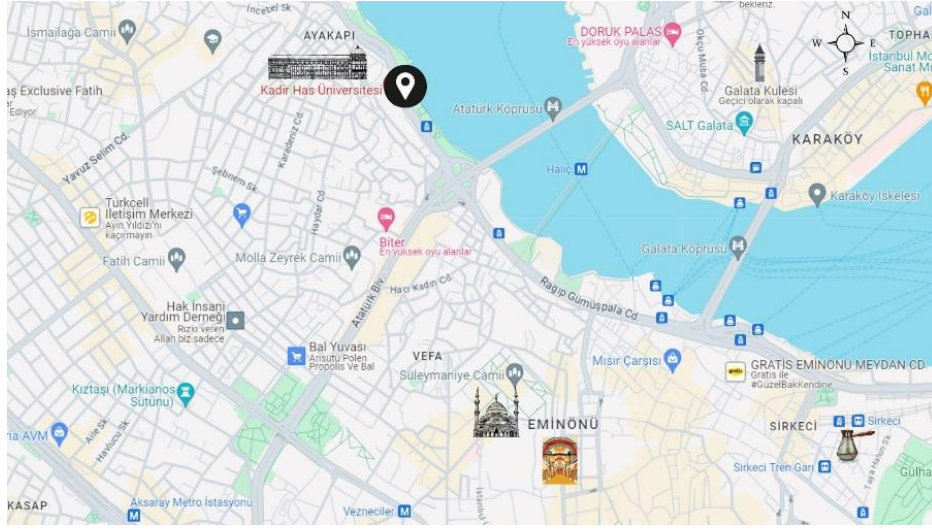
2. Üniversite Yapısı Olarak İşlevlendirilen Tarihi Kent Yapılarından Örnekler

2.1. Kadir Has Üniversitesi Cibali Yerleşkesi

Tarihçe: Cibali tütün fabrikası 1884 yılında kurulmuş, bölgeye ekonomik ve sosyal anlamda değer katan bir yapı olmuştur. Alexandre Vallauray ve Hovsep Aznavur' un tasarladığı yapı, bir fabrika olması yanında, bir yaşam kompleksi olarak da düşünülmüştür. Neoklasik mimari üsluptaki yapı, dönemin yapı ve yapı tekniklerinin de yansımalarını taşır. (Çizelge 2, Şekil 4), (Şekil 3).

Yapı önemli bir endüstri merkezi olmuştur. Çünkü içinde imalathaneleri, hastaneyi, çocuk yuvasını, bakkaliyeyi, okulu, itfaiye ve spor birimlerini barındırmıştır (Alioğlu, F. Alper, B. 1998). Çoğunluğu fabrikada çalışan Cibali semti sakinleri bu fabrika ile yerel sanayi bölgesini oluşturmuş, iş ve sosyal yaşamını aynı yerde bütünleştirmiştir (Özbalta, 2017). Yapıda kullanılan, döküm demir taşıyıcılar, tuğla, cam, döşemelerdeki çelik putreller ve Marsilya kiremitlerinin Fransa'dan getirilerek uygulandığı düşünülmektedir. Tarihi araştırmalarda, yapılardan A, B, C, D, E, F kütleleri, G, H, I, J, K, L, M kütleleri

birlikte, O ve P kütleleri ayrı bulunmaktadır. İlk iki kütle arasında şeffaf üst örtülü geçit vardır (Alper, 2019). 19. yy sonu 20. yy başlarında ilk kütleler yapılmıştır (Alper, 2019).

Şekil 3. KHAS Mimarlık Fakültesi Kent Haritasında Erişim Grafiği (Kaynak: GoogleMaps)

Çizelge 1. Kadir Has Üniversitesi Künyesi

Konum, yapım yılı	Türkiye, İstanbul, 1884	
Yapı sahibi	Kadir Has Vakfı	
İlk mimari tasarımcısı, ilk kullanım amacı	Alexandre Vallaurry ve Hovsep Aznavur, Tütün ve sigara üretimi	
Yeniden işlevlendirmeyi yapan, başlangıç-bitiş tarihi	Y.Mimar – Restoratör Dr. Mehmet Alper 1998-2002	
Günümüz kullanım amacı	Eğitim(üniversite), Kültürel	
Toplam inşaat alanı	Alan 10385 m ² , kapalı alan 40000 m ²	
Yapının Strüktürü	Dış kabuk korunmuş, çelik strüktürle içi yeniden inşa edilmiştir.	

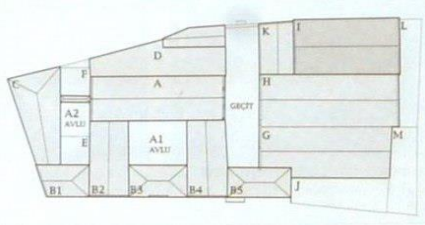
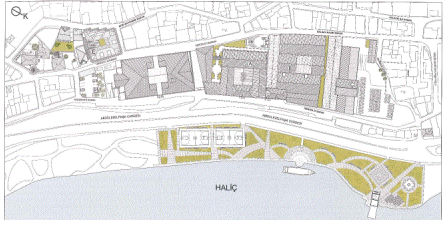
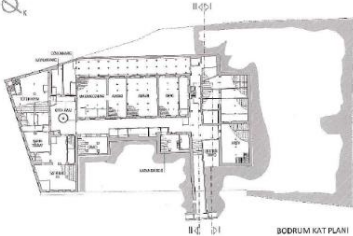
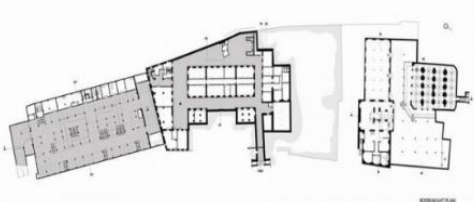
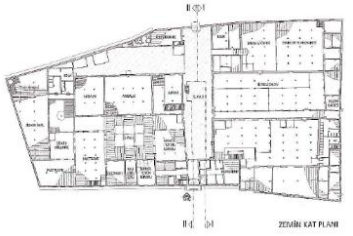
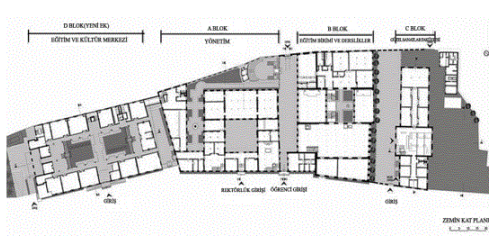
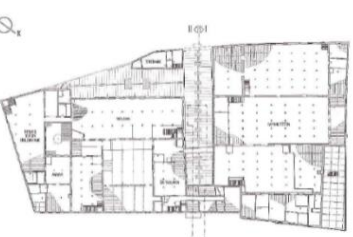
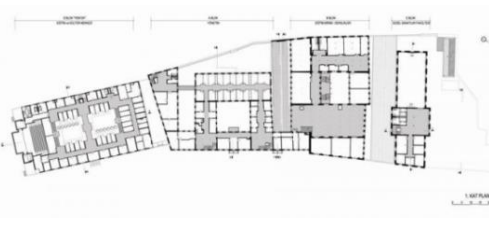
Şekil 4. Kadir Has Üniversitesi

Foto: H. T. Banaz, 2019

Tütün işleyen ve sigara üreten fabrika 1900 yılında üretime başlamıştır (Aytar,2015). Üretimini 1995 yılına kadar sürdürmüştür. 1995 yılında, modern teknolojisini yitirip, eskiyen fabrika kapatılmış, 1997 yılına kadar boş kalmıştır (Perker, 2010). 1997 yılında, Kadir Has Üniversitesi Vakfına eğitim yapısı olarak kullanılması için 29 yıllığına kiralanmıştır. Sorumlu Dr. Mimar Mehmet Alper, 1998’ de restorasyon çalışmalarına başlamıştır. 2000-2002 yıllarında restorasyon projesi uygulamaları yapılmış, üniversite olarak, 2002 yılında, öğrenime açılmıştır. Yeniden işlevlendirme aşamasında kütlelerin adları birleştirilmiş, Tekel binası yerine D blok “yeni ek” yapılmıştır (Alper, 2019). (Çizelge 2, 3). Eğitim amaçlı ve işlevsel olarak A, B, C ve D olarak adlandırılan bloklar arasında değişik işlevlerle birbirine bağlanmıştır (Özbalta, 2017)

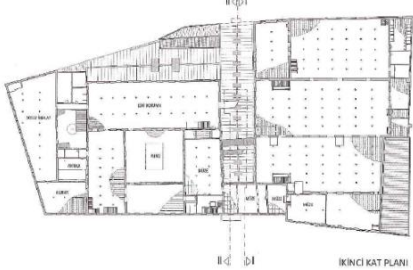

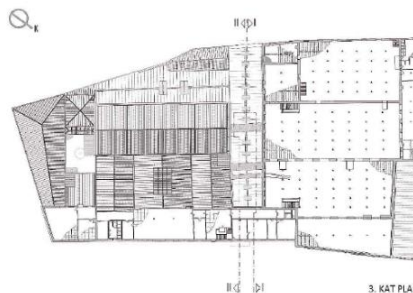
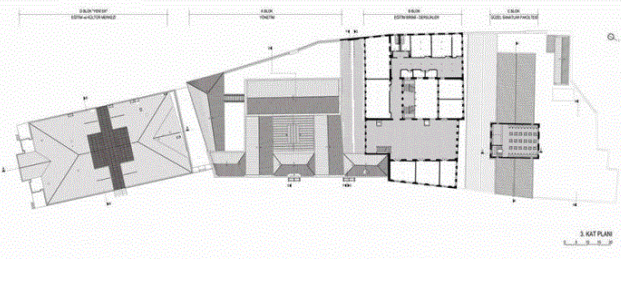
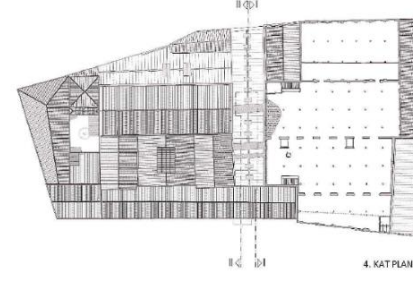
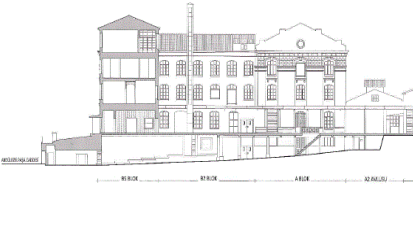
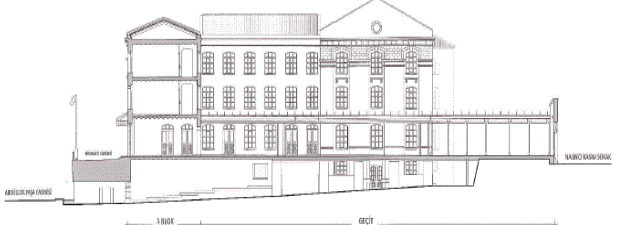
Çizelge 2. KHAS Üniversitesi Tarihi Dönüşümü (Yerleşim, Bodrum, Zemin, Birinci Kat Planları).
(Kaynak, Alper, 2019).

	19.YY.’İN 2. YARISI	21.YY.’İN 1. YARISI
YERLEŞİM PLANI		
BODRUM KAT PLANI		
ZEMİN KAT PLANI		
1.KAT PLANI		
İŞLEV	CİBALI TÜTÜN VE SİGARA FABRİKASI	KADIR HAS Ü. CİBALI KAMPÜSÜ

Bina, ikinci işleviyle yaşama geçince, yalnızca yapısal bir kazanım elde etmemiştir. Fabrika olarak kapatılmasıyla birlikte semtte oluşan ekonomik yitime de çözüm olmuştur. Üniversitenin açılması ile çevrede açılan sosyal işletmeler bu ekonomik yitimi düzeltmiştir. Restorasyon çalışmalarında, bodrum

katta ortaya çıkan su sarnıçlarının Rezzan müzesi olarak üniversite içerisinde sergilenmesi de kültüre hizmet olmuştur.

Çizelge 3. KHAS Üniversitesi Tarihi Dönüşümü (2., 3., 4., Kat Planları ve Kesit). (Kaynak, Alper, 2019).

	19.YY.'İN 2. YARISI	21.YY.'İN 1. YARISI
2. KAT PLANI		
3. KAT PLANI		
4. KAT PLANI		4. KAT ÇATI ARASINDADIR.
KESİT		
İŞLEV	CİBALİ TÜTÜN VE SİGARA FABRİKASI	KADİR HAS Ü. CİBALI KAMPÜSÜ

Derslik ve Stüdyolarda İşlev: Fabrikanın eski O Blok'unun, C Blok adıyla KHAS Ü. Sanat ve Tasarım Fakültesi olarak ikinci aşamada yenilenmesi başlamıştır. Yapıda önceden, fabrikanın müdürlüğüne bağlı imalat, bakım ve idare şeflikleri ile sosyal işler bulunuyordu (Alper, 2019). Yapı bodrum, zemin, birinci ve ikinci kat olarak yeniden tasarlanmıştır. Su sarnıçları C Blok temelinde ortaya çıkmıştır. Zemin katta, yönetim odaları, stüdyolar ve derslikler yerleştirilmiştir. Birinci katta stüdyolar ve derslikler bulunmaktadır. İkinci katta öğretim üyesi odaları, stüdyolar ve derslikler yer almaktadır. Yeniden

işlevlendirilirken öğrenime uygun biçimde mekânlar oluşturulmuştur. Derslikler en az 50 m², stüdyolar ise en az 150 m² olarak tasarlanmış; çizim masaları, sıralar, dolaplar gereksinimine göre değiştirilebilir biçimde düzenlenmiştir. Sabit tezgâh ve dolaplar yapılmıştır.

Derslik ve Stüdyolarda Malzeme: Stüdyo ve dersliklerde çoğunlukla, döşemelerde kahverengi ahşap parke, duvarlarda gri tonlarda boyalar uygulanmıştır. İçeride, metal renginde çelik yapı öğeleri, ahşap kaplama çatı gözlemlenmiştir. Derslik ve stüdyoların tavanları beyaz renk alçıpan olarak yapılmıştır. Çatı katındaki stüdyolarda değişik malzeme olarak camın tavanda ahşap malzemeye birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bodrum kattaki Bizans su sarnıçları ve Osmanlı hamam kalıntılarının olduğu müzenin zemin kattan görülebilmesi için, zemin kat döşemesinde lamine malzemede cam boşluklar yaratılmasıyla, modern mekânlar içerisinden algılanması sağlanmıştır. (Çizelge 4)

Derslik ve Stüdyolarda Strüktür, Tesisat: 1948 yılında kâgir dış duvarlar korunarak betonarme strüktür yapılmıştır. 1999 depreminde ağır hasar alan betonarme strüktür, bütünüyle yıkılmış ve dış kabuk korunarak içi çelik konstrüksiyon ile yenilenmiştir. (Alper, 2019). Çatıdaki çelik strüktürler ve yapıdaki çelik kolonlar açıkta bırakılmıştır. Yeniden işlevlendirilirken günümüz koşullarına uyulanmış altyapı ve tesisat çözümleri yeniden tasarlanmıştır. Yapıya yeni ısıtma, aydınlatma, wi-fi, yangın tesisatı ve merkezi sistem havalandırma yapılmış; alçıpan asma tavan içinde donatılar gizlenmiştir, yalnızca ikinci kat derslik ve stüdyolarında donatılar gizlenmemiş, açıkta bırakılmıştır.

Çizelge 4. KHAS Üniversitesi C Blok Stüdyo ve Dersliklerinin Malzemeleri

		Yer Döşemesi	Duvar	Tavan	
		Zemin ve Birinci kat Stüdyo ve Derslikler	Öncesi	Karo	
Sonrası	Ahşap parke * Açık sıcak ton * Kahverengi * Parlak doku	Boya * Koyu soğuk ton * Gri * Mat doku	Asma tavan-Alçıpan * Açık ton-soğuk * Beyaz * Doku mat		
İkinci kat Stüdyolar	Öncesi	Yeniden inşa edildiğinden ulaşılamamıştır.	Yeniden inşa edildiğinden ulaşılamamıştır.	Yeniden inşa edildiğinden ulaşılamamıştır.	
	Sonrası	Ahşap parke * Açık sıcak ton * Kahverengi * Parlak doku	Boya * Koyu soğuk ton * Gri * Mat doku	Kaplaması ahşap ve cam kırma çatı * Koyu sıcak ton * Kahverengi * Mat doku	

Şekil 5,6. Kadir Has Üniversitesi Stüdyo ve derslikleri. Foto: H. T. Banaz, 2019.

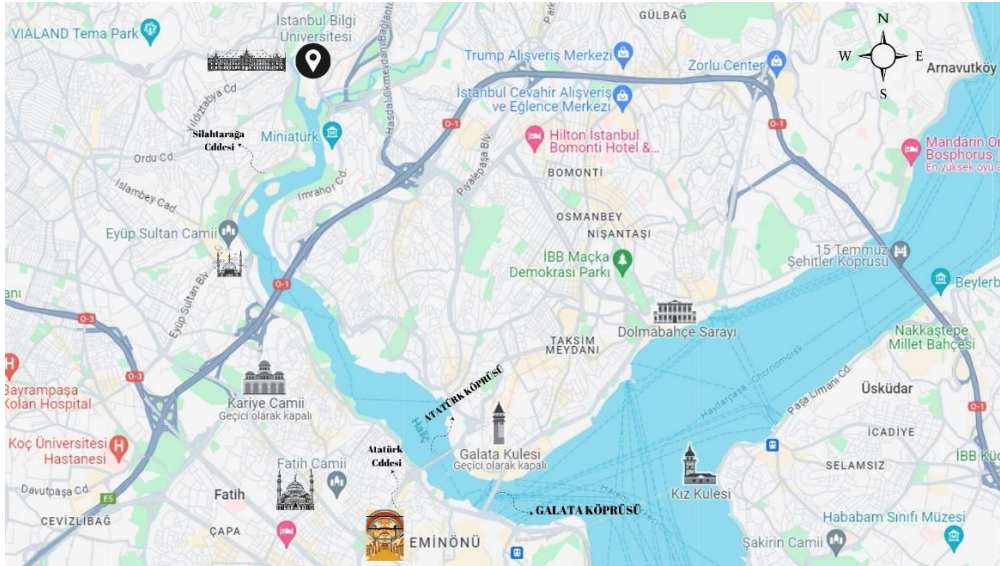
Derslik ve Stüdyolarda Aydınlatma: Cephelerinden de görüldüğü gibi birçok pencere yoluyla doğal ışık alınmaktadır. Mekânların daha çok doğal aydınlatma almasına özen gösterilmiş, özgün yapıdaki gibi

kullanılmıştır. Zemin ve birinci katlarda bulunan stüdyolar en az 150m² taban alanında olduğundan, pencerelerden gelen doğal ışığın yetersiz kalması nedeniyle yapay aydınlatmadan destek alınmaktadır. En az 50 m² olan dersliklerde ise doğal aydınlatma yeterli olsa da yapay aydınlatma da düşünülmüştür. İkinci katta bulunan stüdyolar tavandaki cam açıklıklardan yeterince doğal ışık alabilmektedir. (Şekil 5,6)

Derslikler ve Stüdyolarda Mimari Dil: Yapı Neo-Klasik çizgidedir, tarihi yarımada'daki konutlar arasındadır. Kütle boyutlarının büyüklüğü ile göze çarpan simgesel bir yapıdır. Plan şeması cepheden duyumsanmasa da kapalı geçitler yardımıyla bina bir bütün olarak duyumsanabilmekte ve bu yapıya güçlü bir duruş kazandırmaktadır. Dış kabuğu korunmuş ancak iç mekânları yeniden tasarlanıp işlevlendirildiği için yapı malzemeleri ve özgün dokusu içeride korunamamıştır. Derslik ve stüdyolar yeni malzemelerle tasarlandığından, yapının içinde, tarihi kimliği ve dış cephesiyle zıtlık yaşanmaktadır. (Şekil 4)

2.2. Bilgi Üniversitesi Santral İstanbul Yerleşkesi

Tarihçe: Silaharağa Elektrik Fabrikası, Bayındırlık Bakanlığı ile Macar Ganz şirketi arasında onaylanan anlaşmayla 1913 yılında, kurulmuştur. Kâğıthane ve Alibeyköy Dereleri'nin ağzında 118.000 m²'lik bir alanda bulunmaktadır. 1938-52 yılları arasında, İstanbul'un elektrik gereksinimini tek başına karşılamış olan işletme, Türkiye ve İstanbul'un ilk termik santralidir. Eski endüstri merkezi olan Haliç'te bulunan yapı, I. Ulusal Mimari Dönem'in özelliklerini taşımaktadır. Bu endüstri yapısında; atölyeler, makine dairesi, kazan daireleri, idare, lojman, nakil tesisi gibi birimler bulunmaktadır. Taşıyıcı sistemi metal konstrüksiyon arası tuğla dolgudur ve yapıların çoğu tek katlıdır (Anon., 1994). (Çizelge 5), (Şekil 7,8).

Şekil 7. Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Kent Haritasında Erişim Grafiği

Santral İstanbul projesi kapsamında restorasyonu gerçekleşen 6 nolu kazan dairesi; kütüphane, 4 nolu kazan dairesi; mimarlık fakültesi olarak tasarlanmıştır. Yeniden işlevlendirme çalışmaları NSMH-Nevzat Sayın Mimarlık Hizmetlerince yürütülmüştür. 2006 da başlayan onaylı söküm ve güçlendirme çalışmaları sırasında, diğer yapılara öncelik verildiğinden bu yapılara 2013 yılına kadar uygulama yapılmamıştır. (Çizelge 6)

Derslik ve Stüdyolarda İşlev: Rölöve planlarında 4 ve 6 nolu kazan daireleri, Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi olarak tasarlanmıştır. Yapıda tasarım ve maket stüdyoları, kütüphane, sergi alanları, jüri mekânı, ortak ve yüksek lisans stüdyoları, öğretim üyeleri odaları bulunmaktadır. Kazanlar için koruma kararı nedeniyle özel işlemlerden geçirilerek özgün durumlarıyla yerinde korunmuşlardır, çevresinde mekânlar oluşturulmuştur. İç Mekânlarda, çelik endüstriyel yapı birimleri ve işlevler açık düzenlendiğinden mekânların işlevlerinin ayrılması ve algılanmasında güçlük yaşanabilmektedir. (Çizelge 6)

Çizelge 5. Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Künyesi

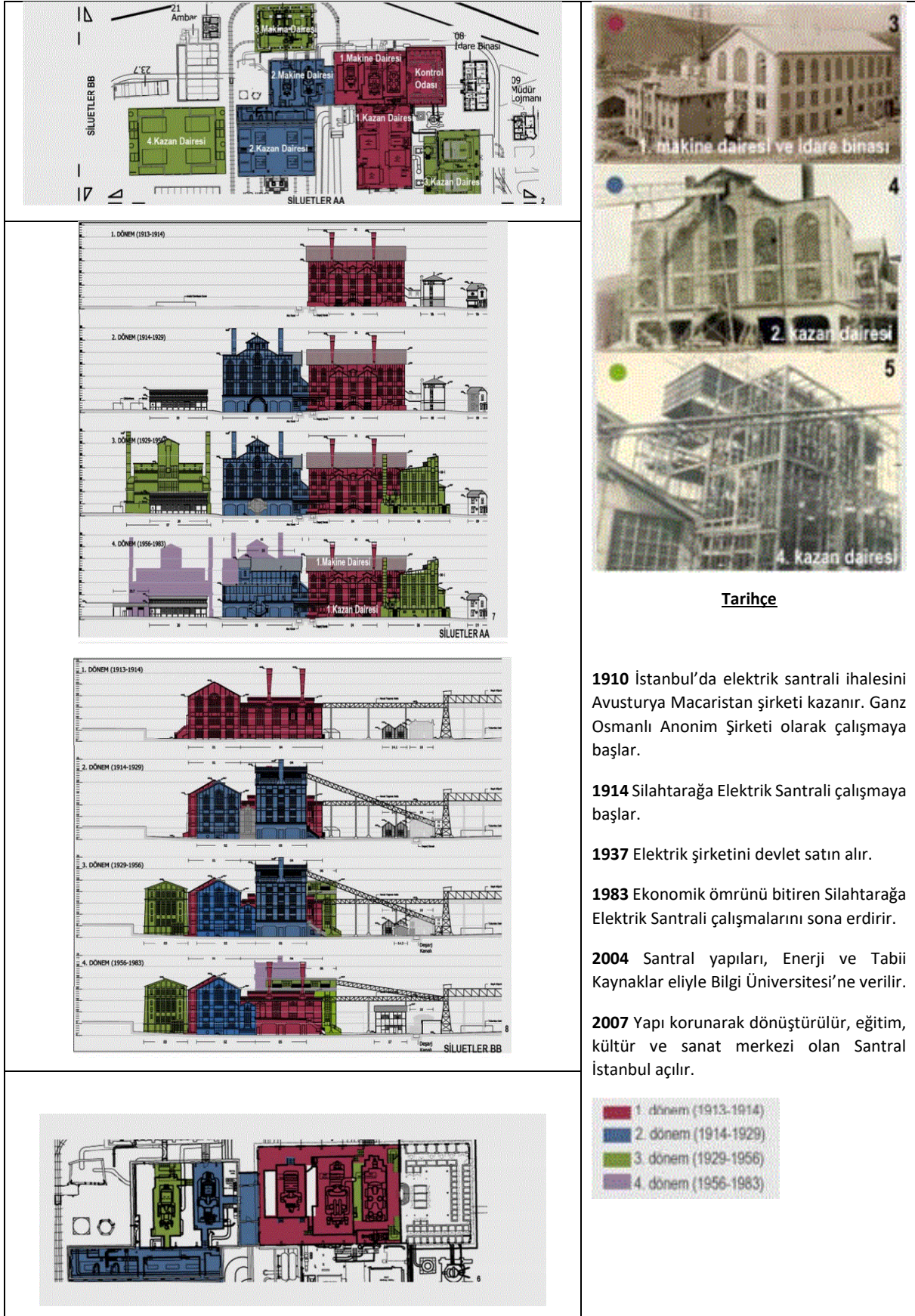
Konum, yapım yılı	Türkiye, İstanbul, 1929	
Yapı sahibi	Bilgi Üniversitesi	
İlk mimari tasarımcısı, ilk kullanım amacı	Tasarımcısı bilinmemektedir, elektrik üretim yapısı.	
Yeniden işlevlendirme projesini yapanlar, başlangıç ve bitiş tarihi.	İhsan Bilgin, Emre Arolat, Nevzat Sayın, Han Tümertekin, 2004-2008.	
Günümüz kullanım amacı	Üniversite, Kültürel	
Toplam inşaat alanı	Toplam: 118.000 m ² No 6: 2.107 m ² No 4: 2.552 m ²	
Yapının Strüktürü	<u>İlk yapım</u> , Dış cephe çelik strüktür ve tuğla dolgu. <u>Yenileme</u> İç, çelik strüktür güçlendirme	Şekil 8. Bilgi Üniversitesi 6 ve 4 no kazan daireleri Foto: H. T. Banaz, 2019

Derslik ve Stüdyolarda Malzeme: Binanın girişi, kütüphane, 6 nolu yapıda ikinci kattaki ofisler ve bazı ortak alanlarda yer döşemesi sarı renkli pvc kaplama yapılmıştır. Brüt beton olarak bırakılan art arda giriş kemerleri, yan duvarlar, kolonlar gözlemlenmiştir. Endüstriyel yapının mekânlarında, özgün çelik kolonları, kirişleri ve merdivenleri görülmektedir. (Çizelge 7)

Derslik ve Stüdyolarda Strüktür, Tesisat: Endüstriyel yapılar, çelik strüktür yapısıyla olduğu gibi kullanılmış, sağlamlaştırma ve yeni mekân oluşumunda da çelik malzeme kullanılmıştır. 6 ve 4 nolu yapılar dışta çelik strüktür ve tuğla dolgudur, içeride çelik strüktürle yenileme ve güçlendirme yapılmıştır. Endüstriyel yapı olma özelliğini yitirmemiştir. Derslik ve stüdyolarda VRF merkezi sistem iklimlendirmeler, elektrik donatıları, wi-fi ve yangın algılama sistemi bulunmaktadır. Tavanda elektrik

donatılarını saklamak üzere metal ızgaralar veya donatı tavaları kullanılmıştır. İklimlendirme öğeleri de gizlenmeden açıkta bırakılmıştır. (Şekil 9,10)

Çizelge 6. Silahtaroğlu Elektrik Santrali Planı. Kaynak: Kaşlı, 2009.

Çizelge 7. Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Stüdyo ve Dersliklerin Malzemeleri

Normal kat Stüdyo ve Derslikler		Yer Döşemesi	Duvar	Tavan	
	Öncesi	Ulaşılamamıştır.	Ulaşılamamıştır.	Çelik konstrüksiyon	
Çatı kat Stüdyolar	Sonrası	PVC yer kaplama * Açık ton * Beyaz * Parlak doku	Perde * Koyu * Turuncu * Mat doku	Çelik strüktür * Koyu ton * Kırmızı ve kahverengi * Doku mat	
	Öncesi	Ulaşılamamıştır.	Ulaşılamamıştır	Çelik konstrüksiyon	
Çatı kat Stüdyolar	Sonrası	PVC yer kaplama * Açık ton * Kırık beyaz * Parlak doku	Üç tarafı kapalı bir tarafı galeri boşluğuna bakarak açıkta bırakılmıştır.	Uzay Çatı (Çelik ve cam) * Koyu ton * Gri * Doku mat	
	Öncesi	Ulaşılamamıştır.	Ulaşılamamıştır	Çelik konstrüksiyon	

Şekil 9,10. Bilgi Üniversitesi, derslik ve stüdyo mekânları. Foto: H. T. Banaz, 2019

Derslik ve Stüdyolarda Aydınlatma: Yapı içinde doğal ve yapay aydınlatmadan yeterince yararlanılmıştır. Derslik ve stüdyolarda oluşan kat bölmeleri nedeniyle yetersiz doğal aydınlatma ortaya çıkmış, yapay aydınlatma ile desteklenmiştir. Düşük kat seviyesinden ötürü armatürlerde, özel reflektörlü yapay aydınlatma uygulanmıştır.

Derslik ve Stüdyolarda Mimari Dil: Yeniden işlevlendirilen tarihi varlığın özgün dış kabuğu korunmuş; iç mekânda termik santral donatıları iri, yüksek olduklarından buldukları yerde korunmuş, mekân tasarımı çevrelerinde yapılmıştır. İç mekânlarda, çelik malzeme uygulanarak katlara ayrılmıştır. Zeminle birlikte 7 kattan oluşan yapıda 'erişilebilirlik' göz önüne alınan önemli öğeler arasındadır. İç mekânlarda 'açık mekân' anlayışı benimsenmiş ve bu çok amaçlı mekân kullanma olanağı vermiştir. Mimarlık fakültesi ve kütüphane olan yapı içerisinde bulunan stüdyo, jüri ve sergi mekânlarının açık işlevde yapılması bu kurguyu desteklemiştir. Öğrenci sayısının artmasıyla, saydam yapılan oylumlar daha dolu duruma getirilmiştir. Birbiriyle bağlantılı stüdyolar oluşturulmuş ve amaçlanan saydamlık oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.3. Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Tarihçe: Mardin Hükümet Konağı için, 19. Yüzyılın son yıllarında Tanzimat ilanı ile devlette bürokrasinin artması ve merkezleşmesi nedeniyle bu tanıma uygun yapı yapılması gerekmiştir (Düzenli ve Taşar, 2012). Masraflı büyük ve kâgir yapıların inşası hükümet tarafından değil eşraf desteğiyle yaptırılmıştır. Şehrin eşrafı camiler, imaretler yerine hükümet konağı inşaatına destek olmuşlardır (Kaynar, 2000).

Mardin Hükümet Konağının inşa yılı salnamelere göre 1874' tür (Kaynar, 2000). Batısındaki askeri kışlayı Mimarbaşı Sarkis Elyas Lole'nin, hükümet konağı yapısını oğlu Selim Lole'nin tasarladığı söylenmektedir (Çağlayan, 2015). 19. yüzyılın özelliklerini gösterse de yerel ya da atipik öğelerin çok bulunduğu bir mimari üslup görülmektedir. Yapıda yere özgü konumlama çözümlerinin olduğu belirgindir (Düzenli ve Taşar, 2012). (Şekil 7). Bunlar, giriş aksında 33 metre uzunluğundaki beşik tonozlu orta mekânı, Mardin evlerindeki tonoz ve duvar tekniklerinin büyük ölçekli bu binada da görülmesi, Mardin taşının uygulanması, girişinin simetrik düzende cumbaların olduğu güneyden değil de batıdan, yan yüzden yapılması gibi öğelerdir (Düzenli ve Taşar, 2012). Bodrum katla birlikte yapı dört kattan oluşmuştur. Kâgir inşa edilmiş yapının üst katı Cumhuriyet Döneminde yapılmıştır. Bu valilik katının döşemesi betonarme, duvarları yığmadır (Çağlayan, 2015). 1915'te Mardin'e gelmiş olan Mustafa Kemal Atatürk, Hükümet Konağının büyütülmesini istemiştir. Böylece üst katı kâgir olarak inşa edilmiştir (CHP Mardin Halkevi, 1938) (Şekil, 11, 12).

Şekil 11. Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Kent Haritasında Erişim Grafiği

1996 yılına kadar Hükümet Konağı olarak özgün işlevini sürdürmüştür. Valiliğin taşınmasıyla restorasyona kadar boş kalmıştır. Mardin Artuklu Üniversitesi yeni yerleşkesi inşa edilirken hükümet konağı olan tarihi yapı mimarlık fakültesi olarak üniversiteye eklenmiştir. Türkiye Tekstil ve Sanayi İşverenleri Sendikası restorasyon masraflarını üstlenmiştir. Restorasyonun ilk projesini mimar Süheyla Sime ve Fethullah Duyan yapmıştır. Yüklenici BETAŞ Beton Yapı ve Prefabrike A.Ş.'dir. Proje danışmanlığını Yrd. Doç. Dr. Neslihan Dalkılıç ve Yrd. Doç. Dr. Meral Halifeoğlu yapmıştır. Mardin Artuklu Üniversitesinin Yapı İşleri Daire Başkanlığınca Ocak 2010'da başlayan restorasyon çalışmaları Kasım 2011'de tamamlanmıştır. Hükümet Konağı restorasyonunda yöresel mimariye uyumlu, modern restorasyon teknikleri uygulanmıştır (Düzenli, Taşar, 2012). (Çizelge 8)

Çizelge 8. Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Künyesi

Konumu, yapım yılı	Mardin, 1874	
Yapı sahibi	Mardin Artuklu Üniversitesi	
Mimari tasarımı yapan, ilk kullanım amacı.	Selim Lole, Devlet İşleri.	
Yeniden işlevlendirmeyi yapanlar, başlangıç ve bitiş tarihi.	Emin Selçuk Taşar- Mardin Artuklu Üniversitesi yapı işleri daire başkanlığı ve kontrolörler Y. Mimar Murat Çağlayan ile Y. Mimar Nüvit Bayar, 2010 Ocak-2011 Kasım.	
Günümüz kullanım amacı	Eğitim(üniversite), Kültürel	
Toplam inşaat alanı	3140 m ² kapalı alan	
Yapının strüktürü	Mardin taşı ile kâgir yapım	

Derslik ve Stüdyolarda İşlev: Eski hükümet konağı bodrum katı ile birlikte toplam dört kattan oluşmaktadır. 3140 m² kapalı alandaki yapı 2 derslik, 5 stüdyo, toplantı salonu, öğrenci kafeteryası, yemekhaneden oluşmaktadır (mardinsoz, 2019). Ana kütle altındaki bodrum katında kantin ve yemekhane ve iç avlu bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda burasının kazan dairesi olduğu belirtilmektedir. Burada kemerlere rastlanmıştır. Daha önce, bir bölümünün ahır işlevinde olduğu söylenen mekânlarda, günümüzde birinci sınıf öğrencilerinin kullanımında stüdyo tasarlanmıştır (Çağlayan, 2015). Binanın yerleşim aksına yerleştirilen ince uzun biçimdeki stüdyoda, yeterince çalışma alanı bulunmamaktadır. Konağın son katı, ikinci kat en çok değişim gören kattır. Bu katta ek duvarlar ve ıslak mekânlar vardır, vali ve yardımcılarını kullanmıştır (Düzenli, Taşar, 2012).

Burası, yarı geçirgen tasarlanmış ve bütünüyle stüdyolar yapılmıştır. Ders ve sunum alanları için mekân eksikliğinden kat koridorları değerlendirilmiştir. Stüdyolar taşıyıcı duvarlar nedeniyle bütünüyle kapatılmadığından, proje sergileme alanı parça parça duvarlarda düzenlenmiştir. (Çizelge 9,10) (Şekil 13, 14) Taşıyıcı duvarların arasının hiçbir yapı ögesi veya cam doğramayla kapatılmamış olması, buraların stüdyo ve derslik olarak kullanımında akustik açıdan ve ses karmaşası yönünden olumlu değerlendirilememiştir. (Çizelge, 10).

Çizelge 9. Mardin Artuklu Ü. Mimarlık Fakültesi Dönüşümü. (Düzenli, Taşar, 2012).

	Bodrum kat plan	Zemin kat plan
1874/ Hükümet Konağı	Ulaşılamamıştır.	
1923-1938/ Valilik yapısı 2. kat	Ulaşılamamıştır.	
2011./Mimarlık Fakültesi	 1. İç avlu girişi 2. İç avlu 3. Eyvan 4. Mescit 5. Atölye 6. Yemekhane-kantin 7. Elektrik odası 8. Bay-Bayan WC 9. Su deposu 10. Küçük iç avlu 11. Derslik 12. Kalorifer dairesi	 13. Misafirhane 14. Teras/dam 15. Bilgisayar laboratuvarı 16. Kömür merdiven terası 17. Batı giriş revaşı 18. Sergi salonu-zemin kat koridoru 19. Doğu giriş revaşı 20. Proje üretim merkezi 21. Akademisyen odası 22. Seminer odası 23. Lisansüstü odası 24. Kütüphane 25. Güvenlik odası 26. Arşiv 27. Kirtasiye 28. Temizlik odası 29. Bilgisayar odası 30. Bay WC 31. Engelli WC
Plan Çözümleme si	Bodrum kat yemekhane, stüdyo ve tesisat mekânları bu kattadır.	Bina ana girişi zemin katta doğu ve batı aksında beşik tonozlu bir koridordadır, sergi alanları da vardır. Kütüphane güneydoğudadır. Güneyde misafirhane ve büyük bir teras bulunur.
	Birinci kat plan	İkinci kat plan
1874/ Hükümet Konağı		
1923-1938/ Valilik yapısı- 2.kat		
2011./Mimarlık Fakültesi	 14. Teras/dam 21. Akademisyen odası 22. Seminer odası 31. Engelli WC 32. Seminer salonu 33. Daimi sergi salonu 34. Fakülte sekreteri odası 35. Fakülte sekreterliği 36. Toplantı odası 37. Enstitü sekreteri odası 38. Bayan WC	 5. Atölye 7. Elektrik odası 14. Teras/dam 39. Sergi salonu-atölye-koridor 40. Amfi.
Plan Çözümlemesi	Birinci katta, fakülte akademisyen, yönetim, seminer, sergi ve toplantı odaları bulunur. Koridor sergi ve seminer alanı olarak kullanılır.	İkinci kat bütünleşik bir duvar bölmesi ile stüdyo mekânları tasarlanmıştır. Koridor; sergi salonu ve stüdyo olarak kullanılır. Güney doğusundaki avluda çelik konstrüksiyondan bir seyir amfisi vardır.

Derslik ve Stüdyolarda Malzeme: Yapıda, Mardin'deki geleneksel malzemeler kullanılmıştır. Ancak işlevlendirme çalışmalarında, yapı içerisinde, günümüz koşullarına uygun başka malzemeler yeğ tutulmuştur. Bodrum kattaki birinci sınıf stüdyosunda yer döşemesinde emperador seramik, tavanda yapının duvarlarında ve çapraz tonozlarında ince yonu açık sarı kesme taş (Mardin taşı-kireçli)

kullanılmıştır. Son stüdyo katında, duvarlarda geleneksel Mardin kireç taşı, tavanda alçıpan asma tavan, yer döşemesinde emperador seramik kullanılmıştır. Mekânlarda hareketli mobilyalar, modern bir yaklaşımla döşenmiştir. Proje sunumlarında tarihi yapıda duvarların bozulmaması düşünüldüğünden; projeler ince siyah şeritler üzerine asılmaktadır. (Çizelge 10)

Çizelge 10. Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde Stüdyo ve Dersliklerin Malzemeleri

		Yer Döşemesi	Duvar	Tavan	
Bodrum kat stüdyo	Öncesi	Taş Döşeme	İnce Yonu şaşırtmalı/kesme taş	Çapraz Tonoz	
	Sonrası	Seramik *Ton koyu *Doku parlak *Kahverengi	İnce Yonu şaşırtmalı/kesme taş *Açık ton *Açık sarı *Doku mat	Çapraz Tonoz *Açık ton *Beyaz *Doku mat	
İkinci kat stüdyolar	Öncesi	Betonarme döşeme	Belge yok	Belge yok	
	Sonrası	Seramik *Ton koyu *Doku parlak *Kahverengi	Mardin taşı (kireçli)-şaşırtmalı-keskin hat *Açık ton *Açık sarı *Doku mat	Alçıpan asma tavan *Açık ton *Beyaz *Doku mat	

Şekil 13,14. Mardin Artuklu Üniv.

Mimarlık Fakültesi Derslik ve Stüdyoları
(artuklumimarlik, 2019)

Derslik ve Stüdyolarda Strüktür, Tesiat: Mardin mimarisinde bezemelerde ocaktan çıktığında işlenmesi kolay, sonradan sertleşen koyu sarı kalker taşı, strüktürde açık sarı renkteki sert kalker yeğlenmiştir (Alioğlu, 1988). Mardin geleneksel mimarisinde, ana yapı malzemesi kalker taşı yığma yapım tekniğiyle uygulanır. İncelenen yapıda kaba yonu taş kullanılmış ve yörenin kireç taşı şaşırtmalı örülmüş, yığma strüktür uygulanmıştır. Strüktür, bodrum katta bulunan birinci sınıf stüdyosunda beşik tonozludur ve burada da kaba yonu taş duvar kullanılmıştır. İkinci kat stüdyolarında döşemeler betonarme, duvarlar yığmadır. Dış duvarlar 20 cm ince yonu kesme taş, iç taşıyıcı bölücü duvarlar Mardin taşı ile örülmüştür.

Mardin taşının mekânı yazın serin kışın ise sıcak tutması olumludur. Coğrafi konumunun karasal iklimde bulunması ve sert iklime karşı doğal iklimlendirme özelliğinden ötürü taş yapılar, bu bölgede, hep yeğ tutulan yapım yöntemi olmuştur (Altun, 1971). Ancak, günümüzde, iklim dengeleri değişmiş, kışlar çok sert geçmeye başlamıştır, bu nedenle yapıya kalorifer sistemi yapılmış, ısıtma desteği sağlanmıştır.

İçerideki taş duvarların zarar görmemesi için elektrik donatılarının açıkta bırakılmış olması, görüntü kirliliğine neden olmaktadır. Projeksiyonlar için çelik konstrüksiyon tasarlanması ve sunum perdesi yerleştirilmesi, koridorlarda yapılan sunum ve seminerler içindir. Tavanlardaki aydınlatma donatılarında da geleneksel yapıya zarar vermeme çabası bulunmaktadır. İç mekânlarda tonozlara restorasyon sırasında yeniden alçı yapıldığından donatılar gizlenebilmiştir. Birinci sınıf stüdyolarının bulunduğu bodrum kattaki alan yapının ana kütle olduğundan buradaki değişimler gizlenmemiştir, tavanlara aydınlatmalar, tonozlar üzerinden yerleştirilmiştir.

Derslik ve Stüdyolarda Aydınlatma: Yapı genelinde doğal ve yapay aydınlatmaya gereksinim duyulmuştur. İkinci katta stüdyo katında sarkan yapay aydınlatmalar kullanılmıştır. Birden çok tesisat bağlantısı yapılarak, mekâna uyum sağlanmaya çalışılsa da yapay aydınlatmalar yerleştirilmiştir. Stüdyo bölümlerinde, doğal aydınlatma yeterlidir ancak, akşam saatlerinde yapay aydınlatma kullanılması gerekmiştir. Bodrum katındaki birinci sınıf stüdyosunda yeterli doğal aydınlatma olmadığından yapay aydınlatma özellikle düşünülmüştür. (Şekil, 13,14)

Derslik ve Stüdyolarda Mimari Dil: Geleneksel yapılar kendine özgü mimari tasarımlarıyla ve bulunduğu çevre ile iklim koşullarına uygundur. Dış cephesinden geçmişte birçok değişim geçirdiği anlaşılmaktadır. Yapının güney ana cephesinde, kireç taşı ile eklenen bölümler ana kütledeki taştan değişikliğiyle belirginleşmektedir. İç mekânda, ana kütlede Mardin geleneksel yapılarının mimari dili algılanmaktadır. İç bölme duvarların örülmesinde keskin hatların kullanılması, tavan döşemesinin düz yapılması geleneksel yapıya uyumu yönünden olumsuz değerlendirilmiştir. Stüdyo katı olan ikinci kat da betonarme olarak, tarihi izleri yansıtmamaktadır.

2.4. Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi

Tarihçe, Mersin Latin İtalyan Katolik Kilisesi ve Okulları: Mersin’de limanların ekonomik yönden gelişimi sosyal yaşamın gereği kurumların da oluşmasını sağlamıştır. Eğitim kurumları ise, ekonominin hızla gelişmesini yakalayamamıştır. Gayrimüslimler, 1885’de Mersin’in nüfus yoğunluğunu oluşturmuşlardır (mersinimecehaber, 2020).

Şekil 15. Toros Üniversitesi GSTMF Kent Haritasında Erişim Grafiği (Kaynak: GoogleMaps)

Mersin’de işe yarar arazileri gayrimüslimler satın almışlardır (Develi,1993). Ayrıca ticaret ve eğitime önem vermişlerdir. Açtıkları okullarda müslüman çocukları da gayrimüslim çocukları gibi eğitim alabilmekteydiler. 1850’lerdeki Katolik okulları, Osmanlı Devleti’nde kurulan en eski yabancı öğrenim kurumlarıdır. Açılan Katolik okulları gelişirken (Aziz Antuan erkek okulu-1855/ St. Joseph Kız okulu-1887), Protestan kolejleri (Amerikan Protestan Misyoner Kız Okulu-1883) de açılmaya başlanmıştır. Osmanlı Hükümeti izin ve denetim dışı yabancı kolejlerin açılmasını engellemeye çalışmış ama başarılı olamamıştır (Develi, 2013) (Bozkurt,2012). Arşivlerden, Mersin’de yapılan ilk kilisenin Rum Ortodoks kilisesi olduğu anlaşılmaktadır, diğeri ise Katolik Kilisesi’dir (Mücen, 2010)(Şekil 15).

Dışarıdan alınan göçlerle, 19. yy. ilk yarısında, yavaş yavaş nüfusu artan Mersin’de yapılan ilk yapılardan biri Mersin Latin İtalyan Katolik Kilisesi’dir (İpek, 2004, sy.11). Avrupalı Katoliklerin ve Fransız konsolosluğunun Tarsus’dan Mersin’ e yerleşmeleriyle, Mersin’de Latin Katoliklerin sayıları artmış ve 1853 yılında Fransız korumasıyla burada bir kilisenin yapılması kararlaştırılmıştır (Simonelli,2005). Tarsus’tan Mersin’ e yerleşen din adamları 6 Mayıs 1854’te Uray Caddesi’nde arazi almış, iki katlı manastır yapısı Mayıs’ın sonlarında yapılmıştır. Büyük salonu kilise olarak kullanılan manastırın diğer mekânları dört sınıflı, Padovalı Aziz Antuan Erkek Okulu (Colleggio Di Saint Antuan) olmuş ve Kapusien rahiplerince yönetilmiştir (Simonelli 2005; Leylek 2005; Aydın, 2011). (Çizelge 11-16) İnşaat yapılırken belediye izni veya padişah fermanı alınmamıştır. Kilisenin yapılmasına 15 Eylül 1855 tarihinde Sultan Abdülmecit fermanıyla onay verilmiş, ama ferman yürürlüğe konulmamış, 1892’ye kadar kilisenin inşası bekletilmiştir (Simonelli, 2005). Peder Antonio 17 Mayıs 1859 tarihinde ölmüştür. Çok sonraki, Peder Basilio (1885-1907), 1887’de kız çocukları için de ilk ve ortaokulu kapsayan, kilise arazisinde, Fransızca öğrenim veren bir okul açmış, okulun masraflarını Fransız Cumhurbaşkanı Carnot üstlenmiştir (İpek, 2004). Bu okul, Katolik Kız Koleji olarak açılan, St. Joseph rahipleri’ nin yönetimi altındaki okuldur (Develi, 1993). (Çizelge 11, Şekil, 17-21)

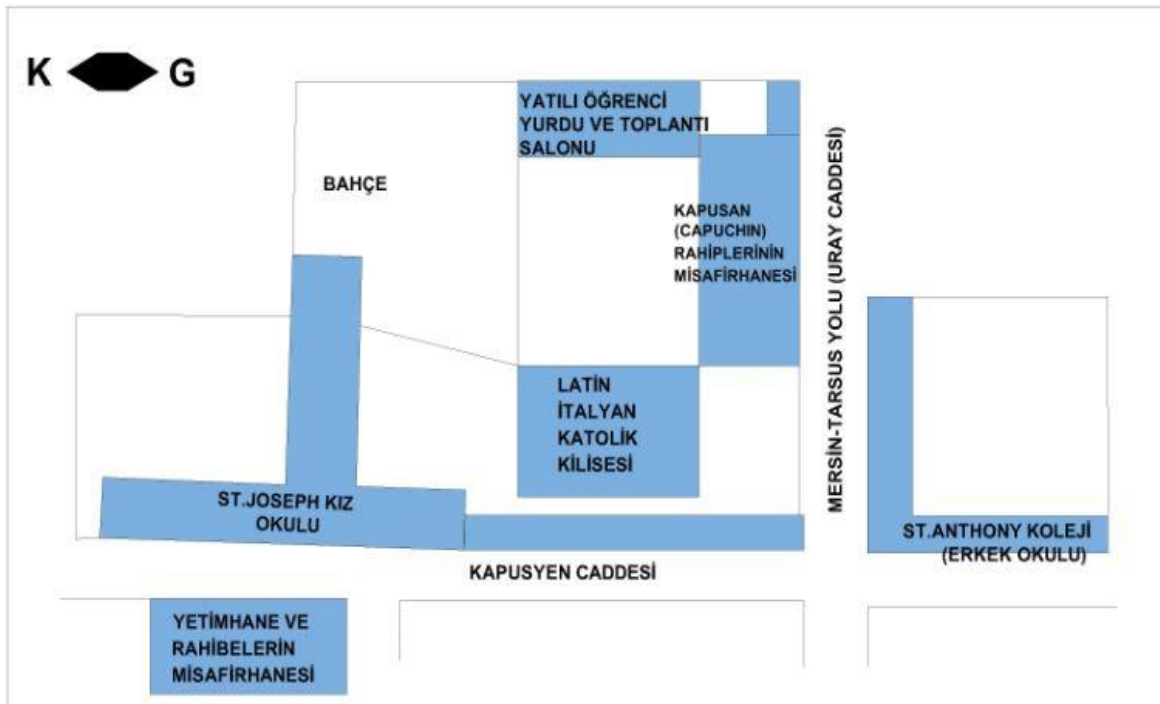
Şekil 16. 19. Yüzyılda, Uray caddesinden, önde Kapusien manastır, arkada Mersin Latin Katolik kilisesi ve sağda yatılı okul (B blok). (Simonelli, 2005)

Kilisenin yapılması için verilen padişah fermanı, 26 Mart 1891 tarihinde, Peder Basilio'nun eline ulaşmıştır. Beyrut' tan inşaat için taşlar getirilmiş ve kilisenin ilk temel taşı, 19 Mart 1892 yılında konulmuştur. Düzgün kesme taştan yapılmış olan kilise 15 m yüksekliğinde, 18x27 m ölçülerinde, dikdörtgen planlı ve kuzey-güney doğrultusundadır (Aydın,2011).(Çizelge 11). Kilise inşaatı 30 Mayıs 1898 tarihinde bitmiştir, çan kulesi yapılmış, saat yerleştirilmiş ve Padova'lı Aziz Antuan'a adanmıştır (İpek, 2004). (Şekil 16,17)

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte milli eğitimdeki yeni düzenlemeler sonucu dini ve levantan okulları kapatılmıştır. 1 Mayıs 1924 tarihinde, Mersin Latin Katolik Kilisesine bağlı, 70 yıl eğitimi sürdüren, kız ve erkek okulları da kapatılmıştır. Erkek okul yapısı, kilise bahçesinin bir bölümü ve mezarlık 1928 yılında, yeni yolların yapılmasıyla devletçe kamulaştırılmıştır. Kız okulu, 1945 yılında kamulaştırılarak, yetimhaneye çevrilmiştir. Rahibelerin evi de 1951 yılında yetimhaneye eklenmiştir. Rahibelerin evi 1953 yılında kamulaştırılarak, 5 Ocak İlkokuluna dönüştürülmüştür (Şimdiki 3 Ocak İlköğretim Okulu). Kilise arazisinin 1350 m²'lik bir bölümü, 1956 yılında kamulaştırılıp Perşembe İlkokuluna dönüştürülmüştür (İpek, 2004).

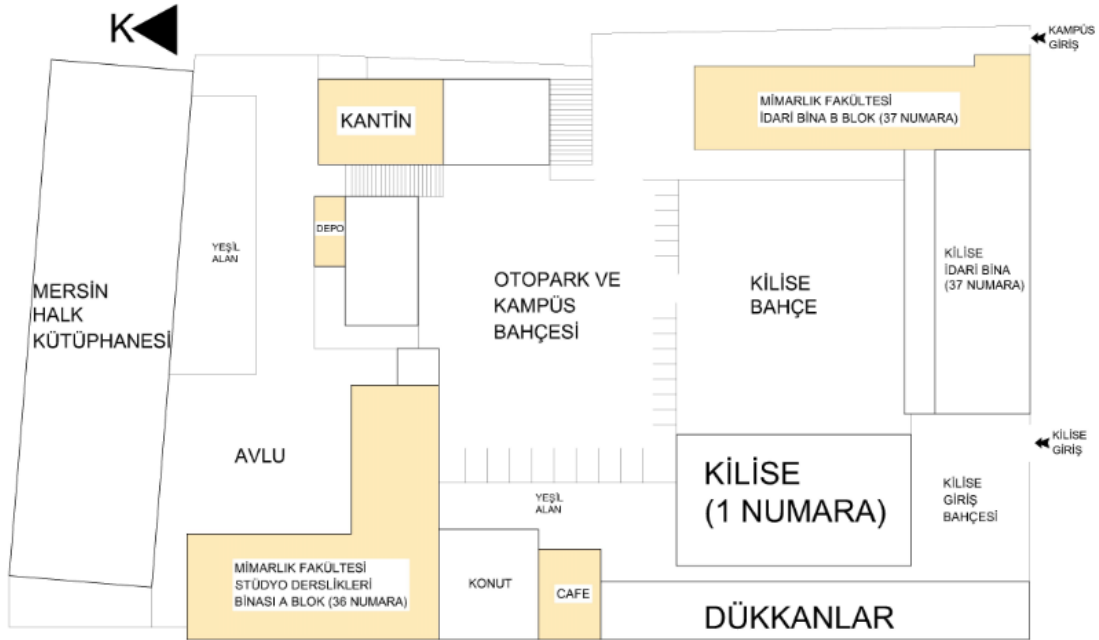
Cumhuriyetin ilanı sonrası, St. Joseph Kız Koleji (1887) yapısı ve kilisenin arazisinin büyük bir bölümü, kilisenin mülkiyetinden, devlet tarafından çıkarılmıştır (Leylek,2020). Adana Vakıflar Bölge Müdürlüğüne bağlı, St. Joseph Kız Koleji (1887) binası ve kilise mülkiyetinde kalan yatılı öğrenci yurdu, Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi tarafından kiralanmıştır ve avlularıyla, 2017-2018 öğrenim döneminde (7 Kasım 2017 tarihinde) Uray yerleşkesi olarak açılmıştır. Vakıflara bağlı olan 36 numaralı yapı(A Blok)(Çizelge 12,13,14) ve kilisenin ek yapısı olan 37 numaralı yapının doğu bölümü(B Blok) (Çizelge 15-19) günümüzde Toros Üniversitesinin öğrenim yapılarıdır. (Şekil 17-21).

Çizelge 11. Mersin Latin Katolik Kilisesi Binaları, Yerleşim Planı, 1921 (Çoruh, 2019; Latin Katolik Kilisesi Arşivinden düzenlenmiştir.)

Şekil 17. Latin Katolik Kilisesi ve B blok bahçeden görünüm. Foto: H. T. Banaz, 2019.

Şekil 18. Toros Üniversitesi Uray Yerleşkesi yapıları yerleşimi. (Koruma Amaçlı İmar Planından düzenlenmiştir.)

Şekil 19. Toros Ü. GSTMF A Blok Batıdan görünüm. Foto: A.C. Benli, 2024

Derslik ve Stüdyolarda İşlev: A Blok restorasyon uygulaması sonucu, yapının özgün durumu korunarak yapının bitişiğindeki eklentiler yıkılmış, derslik ve stüdyoların işleve elverişli olabilmesi için bazı bölücü duvarlar kaldırılmıştır (Şekil 13,14). Latin Katolik Kilisesi ve Vakıflar'ın yapılaşmaları içinde bulunan Toros Üniversitesi Uray Yerleşkesi GSTMF A ve B olarak iki yapıdan oluşmaktadır. A Blok stüdyolar, B Blok ise stüdyolar, derslikler, idari mekânlar, öğretim üyesi odaları, sanat galerisi, arşiv, çay ocağı odası, ıslak mekânlar, öğrenci kitaplığı, depo, mescit içermektedir.

A Blok zemin katta stüdyolara bahçeden giriş ve bazılarının birbirleri arasında geçiş kapıları bulunmaktadır, bunlar yapının özgün yapısına dokunulmaması nedeniyle korunmuştur. Zemin kat stüdyoları en az 49 m², en çok 86 m² ölçülerindedir. Okul bahçesinden bir araç girişi ve kullanılmayan kemerli bir yaya giriş kapısı vardır. A blokta stüdyolar, kuzey- güney ve doğu-batı yönlerinde, dikdörtgen ve kare planlıdır. Birinci katta, 6 stüdyo, 1 öğretim üyesi odası ve ıslak mekânlar bulunmaktadır ve stüdyolar en az 30 m², en çok 100 m²'dir. Stüdyolar bir sınıfın toplam öğrenci sayısının için yetersiz boyutta ve küçük kaldığında, sınıf gruplara ayrılarak birkaç stüdyo bir sınıfın öğrencileri için kullanılmaktadır. (Çizelge 13,15)

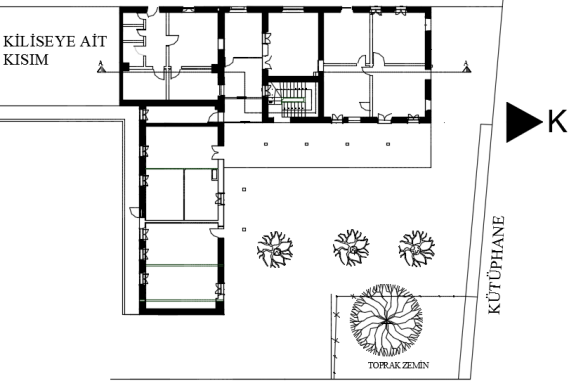
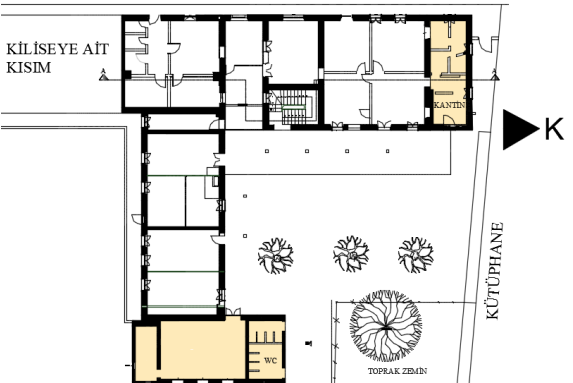
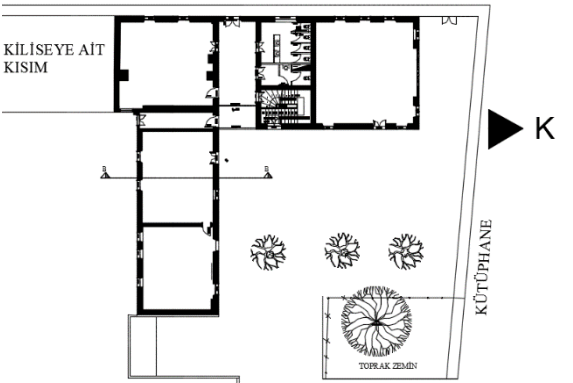

Çizelge 12. Toros Üniversitesi GSTMF A Blok Künyesi

Konum, yapım yılı	Türkiye, Mersin, 1887	
Yapı sahibi	Valide Sultan Vakfı Adana Vakıflar Bölge Müdürlüğü	
İlk mimari tasarımcısı, ilk kullanım amacı.	Tasarımcısı bilinmemektedir, eğitim amaçlı.	
Yeniden işlevlendirme projesini yapan, başlangıç ve bitiş tarihi.	Muzaffer Çetin, 2010-2016	
Vakıflar adına yeniden işlevlendirme inşaatını yapan	Toros Üniversitesi 2016-2017	
Günümüz kullanım amacı	Eğitim(üniversite), Kültürel	
Toplam inşaat alanı	Kapalı alan 1596 m ²	
Yapının Strüktürü	Bağdadi duvar ve Yığma Taş	Şekil 20,21. Toros Ü. GSTMF A Blok kuzey avludan ve güney otoparktan görünüm. Foto: A.C. Benli, 2024, H. T. Banaz, 2020

B blok zemin kat stüdyoları en az 17 m², en çok 30 m² ölçülerindedir. Kare planlı stüdyolar doğu-batı yönünde yerleştirilmiş ve bahçeden girişler sağlanmıştır. Duvar panoları, çizim masaları, ayarlanabilir tabureler değiştirilebilir bir düzen içerisinde yerleştirilmiştir. Sabit tahta, slayt perdesi vardır ve öğrenci dolapları genellikle koridorlarda bulunmaktadır. B blok zemin katta küçük stüdyolar, birinci katta derslik ve bilgisayar laboratuvarları, ikinci katta idare ve öğretim üyesi odaları, çatı katında ise öğrenci kitaplığı, öğretim üyesi odaları, arşiv, depolama mekânları ve mescit bulunmaktadır. (Çizelge 13,15,16)

Çizelge 13. Toros Ü. GSTMF A Blok Zemin Kat Planı Dönüşümü

ST. JOSEPH KIZ KOLEJİ 1887-1946	MILLİ EĞİTİME BAĞLI OKUL, 1946-	TOROS Ü. GSTMF A BLOK 2017
Kaynak: Çetin, 2010 Rölöve, Restorasyon projesi.	Kaynak: Çetin, 2010 Rölöve, Restorasyon projesi.	Kaynak: Çetin, 2010 Rölöve, Restorasyon projesi. (Mühdes ekler yıkılmıştır.)
<p style="text-align: center;">A BLOK ZEMİN KAT PLANI</p> 		

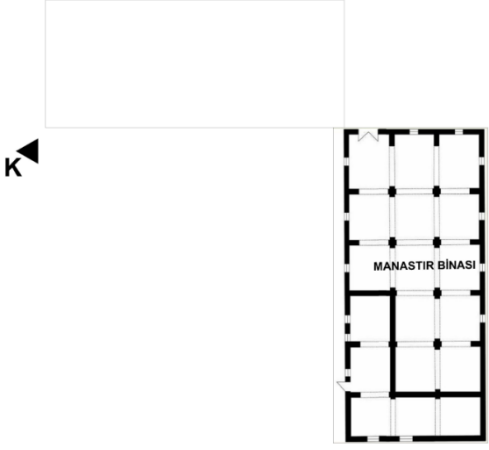

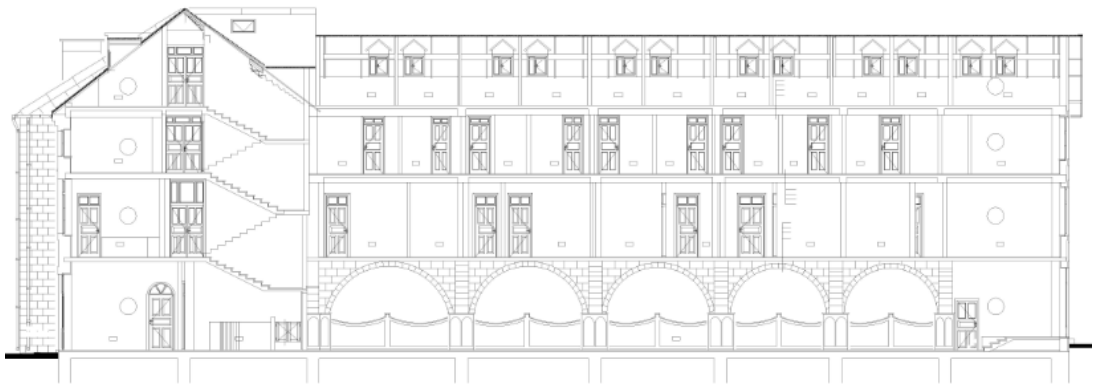
Şekil 22. Toros Ü. GSTMF B Blok, Uray caddesinden görünüm, yanda ana giriş. Foto: D. Karakurumer, 2024

Çizelge 14. Toros Üniversitesi GSTMF B Blok Künyesi

Konum, yapım yılı	Türkiye, Mersin, 1921	
Yapı sahibi	Latin İtalyan Katolik Kilisesi	
İlk mimari tasarımcısı, ilk kullanım amacı	Tasarımcısı bilinmemektedir, yatılı okul ve toplantı salonu.	
Yeniden işlevlendirmeyi yapan, başlangıç ve bitiş tarihi.	Mersin Harvard Özel Eğitim Kurumları, 2013-2014	
Yapılan yenileme çalışmaları (Döşeme kaplaması, boya, asma tavan vb.)	Toros Üniversitesi 2016-2017	
Günümüz kullanım amacı	Eğitim(üniversite), Kültürel	
Toplam inşaat alanı	1365 m ² kapalı alan	<p>Şekil 23,24. Toros Üniversitesi GSTMF B Blok, üstte yan girişten, altta batıdan kilise bahçesinden görünüm.</p> <p>Foto: H. T. Banaz,2020, A.C. Benli, 2024</p>
Yapının Strüktürü	Dışta tarihi taş duvar üzeri derz çizgili sıva, içte sıva ve iç mekânda betonarme strüktür.	

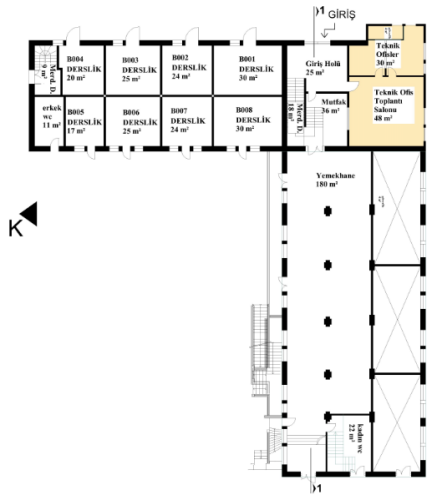
Çizelge 15. Toros Ü. GSTMF B Blok Zemin Kat Planı 1885-1961

KAPUSEN RAHIPLERİNİN EVİ-MANASTIR 1855-1921		<p style="text-align: center;">B BLOK ZEMİN KAT PLANI</p>
YATILI ÖĞRENCİ YURDU VE TOPLANTI SALONU 1921-1967	Kaynak: (Çoruh,2019, Olcaycan,2020, Toros Ü. Yapı İşleri Dairesi 2020)	

Şekil 25. Toros Ü. GSTMF B Blok, Kesit. (Kaynak, Olcaycan, 2020)

Çizelge 16. Toros Ü. GSTMF B Blok Zemin Kat Planı 1967- Günümüz

KİLİSE İDARI BİNASI 1967-2013	2013-2017 (Harvard Koleji)	TOROS Ü. GSTMF B BLOK 2017-GÜNÜMÜZ
<p style="text-align: center;">B BLOK ZEMİN KAT PLANI</p> 		
Kaynak: (Çoruh,2019, Olcaycan,2020, Toros Ü. Yapı İşleri Dairesi, 2020)		

Derslik ve Stüdyolarda Malzeme: A Blokta zemin kat yer döşemesinde tescilli yapının sanat raporunda belirtilen özgün mozaik karo kullanılmıştır (Mücen,2010). Toros Üniversitesinin desteklediği restorasyonda, altıgen biçimli, üç boyutlu geometrik desenli, beyaz, gri siyah renkli, yarı mat, özgün karo mozaik yer döşemesi ve karo süpürgelikleri aslına uygun olarak yeniden yaptırılarak döşenmiştir. (Şekil 25). Özgün taş dış duvarlar korunmuş, iç mekânda duvarlar aslına uygun sıvanmış, kırık beyaz renge boyanmıştır. Ahşap strüktür döşeme ve tavanlarda koyu kahverengi ahşap kullanılmıştır. Birinci kattaki stüdyolarda yapının özgün durumundaki gibi, kahverengi ahşap rabita yer döşemeleri ve tavan kaplaması ahşap koruma cilası ile boyanmıştır. (Şekil 25-31) (Çizelge 17,18)

B Blok zemin kat stüdyolarının içinde, tarihi dokuyla ilgili hiçbir iz gözlemlenmemesinin nedeni bu bloğun 2014 yılında yalnızca dıştaki taş duvarlarının korunup, iç mekânlarının betonarme olarak yenilenmiş olmasıdır. Yer döşemeleri 60x60 gri mat seramik kullanılarak yapılmış, duvarlarda da mat beyaz boya uygulanmıştır. Beyaz taş yünü asma tavan kullanılmıştır.

Derslik ve Stüdyolarda Strüktür ve Tesisat: Tescilli A Blok yapı, Mersin taşı ve iç duvarları bağdadi olma özelliği ile yazın serin ve kışın ise kolay ısıtılabilir olması göz önüne alınarak iklimlendirme çalışmaları yapılmıştır. Yapının restorasyonunda, stüdyo mekânlarının aydınlatmaların bir bölümü, elektrik ve yangın algılama tesisat donatıları sıvalı duvar ve ahşap tavanlarda gizlenmiştir. Mekânlarda klima donatıları açıkta bırakılmıştır, bunlar stüdyolar içerisinde olumsuz öğeler olarak gözlemlenmiştir. Muhdes eklentinin kaldırıldığı avlu kıyısındaki köşeye, yangın algılama sistemi su depoları ve VRF merkezi sistemli klima kasaları yerleştirilmiş ve açık havada bırakılmıştır. Bu durum bahçede görüntü ve ses kirliliğine yol açtığı için, olumsuz bir yön olarak değerlendirilmiştir.

B blok yapısında, 1991 yılında kilise manastırını ve yatılı yurdu birleştiren bir restorasyon çalışması yapılmış ve böylelikle cephede bütünlük sağlanmıştır. Yapılara yeni bir kat ve çatı katı yapılmış, yola bakan köşedeki avlu yapıların birleşme noktası olmuştur. Seza Olcaycan' nın hazırladığı rölöve projesinde yapının taş olan dış duvarları korunmuş, dışı sıvanıp derz çizgileri yapılmış, yapının tavan ve taban döşemeleri betonarme strüktürle yenilenmiştir (Olcaycan, 2020). Yapıda ısınma ve soğutma sistemi olarak iklimlendirme tesisatı kurulmuştur.

Derslik ve Stüdyolarda Aydınlatma: A blok yapının dikdörtgen planı doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda biçimlendiğinden, her mekân değişik yönlerden doğal ışık almaktadır. Tasarım stüdyolarının yerleştirildiği tarihi yapının odaları doğal aydınlatma özelliğinden yararlanmaktadır. Bazı stüdyolarda yeterli doğal ışık olmadığı gözlemlenmiş ve yapay aydınlatma desteği önce aplikle, sonra açıktan kablolu lineer aydınlatma yoluyla uygulanmıştır. B blok yapı yeniden işlevlendirilirken, zemin kat stüdyolarında, demir malzeme ile tasarlanmış olan pencereler ve camlı demir stüdyo giriş kapıları bulunmasına karşın, mekânın doğal aydınlatmalarının yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle, taş yünü asma tavan içine yerleştirilen siva üstü kare aydınlatma armatürü (Dekolamp1 T8 Armatür) kullanılmıştır. Eğitim işlevi için elverişli olan bu armatür gözde kamaşmayı önleyen yüksek ölçüde yansıtma özelliğindedir ve zemin ile birinci kattaki dersliklerde de gereken yapay ışık gereksinimini en iyi ölçüde karşılamaktadır. Aydınlatma değerleri A ve B blok açısından her mekânda, güneşli havada lux değerleri doğal ve yapay aydınlatma olarak ölçülmüş ve uygun sonuçlara ulaşılmıştır (Tekin Banaz, 2020)

Şekil 25. Toros Ü. GSTMF A Blok alt kat A001 stüdyo yer döşemesi, özgün aslına uygun üretilmiş altıgen karo mozaik ve süpürgelik. Foto: H. T. Banaz,2020

Çizelge 17. A Blok Stüdyo ve Dersliklerin Malzemeleri

		Yer Döşemesi	Duvar	Tavan	
		Zemin kat stüdyolar	2010 öncesi	Beton ve özgün karo mozaik	
2020	Özgün karo mozaik *Motif- siyah-gri-beyaz *Yarı mat	Boya *Krem Beyaz *Ton açık *Doku mat	Ahşap Kaplama *Koyu Kahve *Ton koyu *Doku mat		
1. kat stüdyolar	2010 öncesi	Ahşap Kaplama	İç duvarlar taş, sıvalıdır	Ahşap kaplama	<p>Şekil 26,27. Toros Ü. GSTMF A Blok Stüdyoları. Foto: H. T. Banaz, 2020</p>
	2020	Ahşap rabıta döşeme *Koyu Kahve *Ton koyu *Doku mat	Boya *Krem Beyaz *Ton açık *Doku mat	Ahşap Kaplama *Koyu Kahve *Ton koyu *Doku mat	

Çizelge 18. B Blok Stüdyo ve Dersliklerin Malzemeleri

		Yer Döşemesi	Duvar	Tavan	
Zemin kat stüdyolar	1984-2014	Doğu yönündeki Stüdyolar 10x20 seramik Batı yönündeki Stüdyolar Karo 30x30	Dış duvar taş İç duvar briket+sıva üstü boya	Alçı üstü boya	
	2014-2020	Seramik *Açık Gri 60x60 *Doku mat	Boya *Beyaz *Doku mat	Asma Tavan *Krem Taşyünü 60x60	
1. kat stüdyolar	1984-2014	Karo 30x30	Dış duvar taş İç duvar Tuğla + sıva + boya	Alçı üstü boya	 <p>Şekil 28,29. Toros Ü. GSTMF B Blok Stüdyoları. Foto: H. T. Banaz, 2020</p>
	2014-2020	Seramik *Koyu Gri 60x60 *Koyu Renk *Doku mat	Boya *Beyaz *Gri *Koyu ve açık ton *Doku mat	Asma Tavan *Krem Taşyünü 60x60 *Açık Renk	

Derslik ve Stüdyolarda Mimari Dil: A Blok'un mimari dil açısından, cephesinde geleneksel Mersin mimari özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Çift kanatlı kepenkli pencereleri, sokağa açılan günümüzde kullanılmayan kemerli kapısı ve giriş avlusu, iki katlı yağma taş yapı olması bu özelliklerdendir. Mersin taşı dış duvar ve bağdadi iç duvar ile yapılmış olan tescilli yapı sanat değeriyle, 19.yüzyılın sonu 20.yüzyılın başı Mersin' in ilk yapılarından (Mücen,2010). Ahşap oturma çatı örtüsünde Marsilya tipi kiremit kullanılmıştır. Yapının kuzey ve doğu görünüşünde zemin kattaki kiremit örtülü, ahşap dikmeli arkadlar avluya bakan, stüdyo girişlerine saçak ve gölgelik işlevi görmektedir. L tipi yapının doğuya bakan üst kata çıkan ana girişinin de bulunduğu yerde, dökme mozaik döşenmiş betonarme merdiven bulunmaktadır. Zemin katta bulunan stüdyoların avluya doğrudan açılan kapıları vardır ve buradan da doğrudan giriş yapılabilmektedir.

Şekil 30,31. Toros Ü. GSTMF A Blok Dışarıdan yaya giriş kapısı ve pencere. Foto: H. T. Banaz,2020

B Blok'un tarihi dönüşümünde, yatılı okul ve manastır yapısı birleştirilip cephede bütünlük sağlanınca, görünümüyle yapı simgesel özellik kazanmıştır. Uray caddesine yönelik güney görünüşünde dükkânlara ve kiliseye hizmet eden bölüm ile üniversitenin kullandığı bölümün dış görünüşteki taşların yüzeyinin temizlenip ince taş siva yapılmış bölümü birbirinden dış görünüşteki taşların renk farkıyla ayırt edilmektedir. (Şekil 22). Zemin ve çatı katıyla birlikte dört kattan oluşan fakülte yapısının, mimari dil açısından, dış kabuk olarak geleneksel bir yapı görüntüsü olsa da, dış cephedeki taş duvarların ince taş siva yapılması, spiralle sıvaya derz çizilmesi, doğal taş duvar üzerinde yapay etki yaptığından, olumlu olmamıştır. Dış görünüş düzeniyle ve pencerelerin dıştan taş söveleriyle yapı, Neo-klasik çizgilerini korumaktadır.

Çizelge 19. Örneklem Bulgularının Değerlendirilmesi

Yeniden İşlevlendirme Değerlendirmesi					
Yapı	İşlev	Malzeme	Strüktür, altyapı, tesisat	Aydınlatma	Mimari Dil
Kadir Has Ü. Mim. Fak.	Toplu öğrenme ve odaklanılarak öğrenme mekânları oluşması açısından olumlu	Yeni malzeme kullanımı ile olumlu.	Dış kabuk korunmuş, eskiden döküm demir olan strüktür, çelik strüktürle yapılmış ve tesisat yenilenmiştir.	Yapay aydınlatma desteği.	Dış cephede tarihi mimari dil duyumsanırken, iç mekânda tarihi mimari dil değişime uğramıştır.
Bilgi Ü. Mim Fak.	Endüstriyel yapı öğeleri işlevde zorluklar yaratmaktadır. Toplu öğrenme alanlarını bölmektedir.	Eski ve yeni malzeme bütünleşmesi olumlu.	Tarihi yapı ve çelik strüktür korunmuş, donatılar açıktan geçirilmiştir.	Stüdyo kat bölmeleri yetersiz aydınlatmaya destek.	Tarihi mimari dil okunmaktadır, olumlu.
Mardin Artuklu Ü. Mim Fak.	Yığma yapı taşıyıcı duvarları zorluk yaratmaktadır. Toplu öğrenme alanlarını bölmektedir.	Tarihi malzeme ve yeni malzeme kullanımı.	Tarihi yığma taş yapı son kat dışında (betonarme döşeme) korunmuş, donatılar açıktan geçirilmiştir.	İkinci kat sarkan aydınlatmalar.	Tarihi mimari dil okunmaktadır, olumlu.
Toros Ü. GSTMF -A	Toplu öğrenme ve odaklanılarak öğrenme mekânları oluşması açısından olumlu	Tarihi malzeme korunmuştur, olumlu.	Tarihi yapı özellikleri korunmuş, donatılar açıktan geçirilmiştir.	Aplik ve açıktan lineer aydınlatma.	Tarihi mimari dil okunmaktadır, olumlu.
Toros Ü. GSTMF -B	Stüdyo mekân büyüklükleri yetersiz kalabilmektedir. Odaklanarak öğrenme açısından olumlu.	Yeni malzeme kullanımı ile olumlu.	Taş dış duvarlar korunmuş, strüktür betonarme olmuş, tesisat yenilenmiştir.	Asma tavanda aydınlatma armatürü.	Dış cephede tarihi mimari dil duyumsanırken, iç mekânda tarihi mimari dil değişime uğramıştır.

SONUÇ:

Tarihi yapıların eğitim yapısı olarak yeniden işlevlendirilmesi incelendiğinde, Kadir Has, Bilgi, Mardin Artuklu ve Toros Üniversitesi Mimarlık Fakülteleri mekân ve stüdyo oluşumunda birbirinden değişik yaklaşımlar sergilemiştir. Bu üniversitelerin stüdyo ve dersliklerinin eğitim açısından ne kadar uygun mekânlar yarattığının incelenmesi sonucunda da birçok farklı sonuç elde edilmiştir. Mimarlık Fakültelerinin stüdyo ve dersliklerinin tarihi yapılarda gereksinimlerinin sağlanabilmesi ve bu

mekânların yeni işleve uyumunun nasıl olduğunun değerlendirilmesi, işlev, malzeme, strüktür, tesisat, aydınlatma ve mimari dil yönünden niteliksel olarak yapılmıştır. (Çizelge 19)

Tarihte fabrika olan Kadir Has Üniversitesi Mimarlık Fakültesi C Blok yapısı, stüdyo ve dersliklerinin işlev açısından kapalı mekânlarla, uygun boyutlarda oluşturulabilmesi olumludur. İç mekânlarda modern malzemelerin kullanılmış olması tarihi dokunun duyumsanmaması açısından olumsuz ama kullanıcı gereksinimlerine göre mekân oluşumuna gidilmiş olması olumludur. Strüktür açısından yapının yalnızca özgün dış kabuğunun korunması, strüktürünün önce döküm demir taşıyıcılardan, betonarmeye, sonra çelik strüktüre dönüştürülmüş olması yeniden işlevlendirme ve restorasyon ilkeleri açısından onaylanabilir kararlar olmakla birlikte tarihi yapının iç mekânda duyumsanmasını azaltmaktadır. Ancak iç strüktürün yenilenmiş olması nedeniyle altyapı, tesisat ve aydınlatmaların yenilenmesinin kolaylaştığı ve istenilen yeniliklerin yapılabildiği görülmüştür. Bu nedenle stüdyo ve derslikler işlevine uygun her türlü mimari gereksinimleriyle gerçekleştirilmiştir. Mimari dil olarak iç mekânlar çelik strüktür yapıldığından, tarihi dokuya benzeşen tasarımlar yapılmaya çalışılmış ama iç mekânda tarihi doku tam olarak duyumsanmasa da dış kabuğun korunmuş olması nedeniyle tarihi yapının dış cepheden duyumsanması olumludur.

Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde, stüdyo ve dersliklerin eski elektrik fabrikasının kazanlarının olduğu mekânlarda düzenlenmesi ve kazanların korunması nedeniyle mekânlar tümüyle tarihi dokunun içindedir. Yapılan yeniden işlevlendirmede de yapının özgün çelik strüktürüne ve tuğla dolgu duvarlarına bağlı yenileme yapıldığından endüstriyel yapı olma özelliğini korumuştur. Stüdyo ve dersliklerinde yapının özelliğinden ötürü açık mekân anlayışı benimsenmiştir. Bazı şeffaf bölümler öğrenci sayısı artınca sonradan kapatılmıştır. Tasarım stüdyolarının ve dersliklerinin elverişli boyutlarda tasarlanmış olması, donatılarının işlev açısından uygun olması, doğal ve yapay ışıktan yeterince yararlanılması, kullanıcıların mekân içinde eylem alanını olumlu yönde etkilemiştir. Tarihi dokunun mimari dil olarak içeriden ve dışarıdan duyumsanması olumludur.

Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde, tarihte Hükümet Konağı olan yapı Mardin'e özgü kalker taşı ile yapıldığından, özellikle bodrum katında taşıyıcı özelliği olan duvarlar nedeniyle, işlevsel açıdan stüdyo ve derslik yapılabilecek kapalı mekânlar oluşturulamaması olumsuz görülmüştür. Bu nedenle stüdyolarda elverişli ses akustiği ve proje sergileme duvarlarının oluşturulamaması da olumsuzdur. Malzeme açısından iç mekânların çoğunda tarihi yapının yer döşemesi malzemelerine uymayan seramikler kullanılmış, ancak duvarlara zarar vermemek için tesisat ve aydınlatma donatıları, görüntü kirliliğine karşı açık olarak geçirilmiştir. Mimari dil açısından, iç mekânlarda tarihi dokunun duyumsanabilmesi olumludur, ayrıca restorasyon ve yeniden işlevlendirme ilkelerine uyumlu olarak dış cephede çeşitli dönemlerde yapılan yenilemeler algılanabilmektedir.

Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi stüdyo ve derslikleri incelendiğinde tarihte, daha önce de okul olarak kullanılan mekânlar, işlev olarak derslik için uygun olsa da çizim masaları ile daha geniş mekânların gerekli olduğu tasarım stüdyoları açısından bazı mekânlar küçük kalmıştır. Bazı stüdyoların oldukça küçük olması olumsuz bir özellik olmuştur, öte yandan birkaç stüdyo bir sınıfın öğrenci gruplarına hizmet ederek soruna çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu küçük alanlı stüdyolarda, öğrenci sayısının azlığı, daha odaklanılmış çalışmalar yapılabilmesini sağlasa da, toplu sunumlar için uygun ortam yaratamamaktadır ve bu yönü olumsuzdur. Zemin katlardaki stüdyoların bahçeden girişlerinin olması, iklimi yazın sıcak, kışın ılıman olan Mersin için uygundur. Strüktür ve malzeme olarak, kiliseden kiralanan B blok yapısının taş duvarları korunup, daha önce içi betonarme strüktür olarak yenilediğinden, tarihi doku dışarıdan duyumsansa da iç mekânlarda yalnızca pencere tipleri tarihi doku etkisini verir. Ancak Vakıflar'dan kiralanan A Blok için her türlü koruma ilkelerine uygun restorasyon gerçekleştirildiğinden, yer döşemesindeki özgün karolarıyla birlikte, tarihi dokusu bütününde uygun olarak yenilenmiştir. A Blokte avluda ve iç mekânlarda bazı tesisat hatlarının veya

birimlerinin, tavanda elektrik donatılarının görüntü kirliliği oluşturması olumsuz olsa da, tarihi yapıya zarar vermemek için dışarıdan geçirilmiştir.

Sonuç olarak tarihi dış kabuğu koruyup, iç strüktürünü koruyamayıp çelik strüktür uygulayan Kadir Has Üniversitesi ve betonarme strüktür uygulayan Toros Üniversitesi B Blok yapıları iç mekânda tarihi mimari dili bütünüyle koruyamamaktadır. Tarihi mimari dili iç mekânda ve dış cephede koruyan Bilgi ile Mardin Artuklu Üniversiteleri Mimarlık Fakülteleri ve Toros Üniversitesi GSTMF A Blok yapılarında stüdyo ve dersliklerde bazı mekân büyüklüklerinin yetersizliği, taşıyıcı bölücülerden ötürü kapalı mekânların oluşmasının tam olarak sağlanamaması, sergileme duvarlarının yetersizliği gibi sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak tüm bunlar öğrenci gruplamaları, sergileme için çözümler yapılarak uygulamada çözülmeye çalışılmaktadır. Bilgi ve Mardin Artuklu Üniversitelerinde stüdyolardaki toplu öğrenme, taşıyıcı bölücülere karşın açık mekân çözümleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Toros Ü. GSTMF’de ise açık avluların varlığı ılıman iklimin de varlığıyla, açık havada da toplu öğrenme yapılabilme olanağı ile bazı stüdyoların küçüklüğünün yarattığı yetersizlikler aşılmıştır. Araştırma sorularından yola çıkıldığında, tarihi yapıların alan büyüklükleri, bölüntüleri, doğal aydınlatma olanaklarıyla ilgili tasarım stüdyolarında mekânsal ve eylemsel gereksinimler yönünden çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Ancak tüm bu nedenler ve sonuçların değerlendirilmesiyle, bu çalışmada incelenen dört tarihi kent yapısının eğitim yapısı olarak yeniden işlevlendirilmesinde, tüm bu zorlukların aşılabilmesi için tarihi yapıya zarar vermeden çözümlere gidilmeye çalışılmış olması ve bu kültür varlıklarının kentin yaşamına etkin bir biçimde eğitim yapıları olarak katılmış olmaları olumludur.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar zarlar, diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek: Bulunmamaktadır.

Teşekkür: Teşekkürümüz yoktur.

KAYNAKÇA:

Aksoy, A. Enlil, Z., Ünsal, D. F., Pulhan, G., Dinçer, İ., Zeren, G., Ahunbay, Z., Köksal, G. (2012). *Kültürel Miras Yönetimi.* (1. Baskı). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını. Web-Ofset, Eskişehir

Alioğlu, F. ve Alper, B. (1998). *Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası Sanayi Yapısından Üniversiteye.* İstanbul Dergisi, Sayı 27, s. 40-48, İstanbul.

Alioğlu, F. E. (1988). *Mardin Şehir Dokusu ve Evler Üzerine Bir Deneme.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İTÜ, İstanbul

Alper, M. (2019). *Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası’ndan Kadir Has Üniversitesi’ne Bir Yeniden İşlevlendirme Örneği.* Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Altun, A. (1971). *Mardin’de Türk Devri Mimarisi.* Gün Matbaası, İstanbul

- Anon.** (1994). Sanayi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Cilt: 6, Sf. 437-443, İstanbul.
- Anonim.** (1998). *Educational Spaces Volume I*. The Images Pub. Group Ltd. Australia.
- artuklumimarlik.**(2019,Kasım 23).<https://www.instagram.com/artuklumimarlik/>[Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019].
- Aşkun**(Yüce), P. ve **Cantimur** (Büken), B. (2012). Mimari Mirasın Yeniden İşlevlendirilmesi ve Ek Yapılar. *Mersin Üniversitesi Yayınları, Kültür Varlıklarını Koruma Amaçlı Proje ve Uygulamalar Çalıştayı Koruma Sempozyumu/II*. Mersin, s.56-70.
- Aydın, A.** (2011). *19.yüzyıl Mersin Kiliseleri*. Pitura Yayınları, Mersin, s.9-83.
- Aytar, İ.** (2015). *Fener – Balat Yapılarının Restorasyon Süreçleri ve Sonuçları*. Yeniüzyıl Üniversitesi, Fener Balat Çalıştayı 2015, İstanbul
- Benli, A.** (1998). *A Comparative Study for University Campus Planning*. DEÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Ana Bilim dalı, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Danışman: M. Türeyen, İzmir
- Benli, A.C.** (2003). *Günümüz Mimarlığında Üniversite Binaları için Estetik Ölçütlerin Değerlendirilmesi (An Evaluation of the Aesthetical Concepts in the Architecture for Higher Education Buildings)*. DEÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Ana Bilim dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: N. Cimcoz, İzmir
- Boeckl, M.** (Hg/Ed). (2014). *WU Campus*. Ambra V, Vienna, Austria
- Bozkurt, İ.** (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mersin Tarihi 1847-1928*. Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları:1, Mersin, s.30-123
- Cantell, S.F.** (2005). *The Adaptive Reuse of Historic Industrial Buildings: Regulation Barriers, Best Practices and Case Studies*. Yüksek Lisans Tezi, Virginia Polytechnic Institute and State University, Urban and Regional Planning
- CHP Mardin Halkevi yayınları**, (1938). "15. Cumhuriyet Yılında Mardin", Sayı: 6, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, s. 28.
- Çağlayan, M.** (2015). *Mardin Eski Hükümet Konağı (Mimarlık Fakültesi) Restorasyonu Uygulaması*", Kâgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri VII Bildiri Kitabı, [İstanbul Büyükşehir Belediyesi](#), İstanbul, s.84-100.
- Çağlayan, M.** (2020). Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi fotoğraf arşivi ve projeleri.
- Çoruh, S.** (2019). *The Latin Catholic Church Settlement In Mersin During The Late Ottoman Period*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mimarlık Sanat Tarihi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.95-117.
- Develi, Ş.** (1993). *Dünden Bugüne Mersin 1836-2008*. Mersin Büyükşehir Belediyesi Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Mersin
- Develi, Ş.** (2013). *Anılarla Seçmelerle Mersin*. Mersin Deniz Ticaret Odası Yayınları, 1.Baskı, Mersin
- Dober, R.P.** (1992). *Campus Design*. John Willey& Sons Inc.

- Dodsworth, S. ve Anderson, S. (2015).** *İç Mekân Tasarımının Temelleri*. Literatür Yayıncılık, Akademik Temeller Dizisi:2
- Düzenli, H.İ. (2012). Taşar, E.S. (2012).** Mardin’de Tarih, Bina ve Mimarlık Katmanları: 19.yy. Hükümet Konağından 21. yy. Mimarlık Fakültesine Dönüşümün Hikâyesi. *Arredamento Mimarlık Tasarım Kültürü Dergisi*. Şubat 2012, sayı 254, s.64-78
- Enlil, Z. (1992).** *Tarihi Bir Çevreyi Yaşatmak: Paris Ve Bologna’da Bütüncül Koruma Yaklaşımları*. YTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Mf Şbp 92.039/02, 199-204.
- Google Maps. (29 Nisan 2024).** <https://maps.google.com>
- Innes, M. (2012).** *Lighting For Interior Design*. Laurence King Publishing, UK.
- İnan, Z. (2013).** *İşlevini Yitirmiş Tarihi Yapıların Büro Yapılarına Dönüştürülmesindeki Mekânsal Sorunlar*. Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.31.
- İpek, Y. (2004).** *Mersin Latin-İtalyan Katolik Kilisesi İnanç ve Uygulamaları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, s. 11-17
- Kaşlı, B. (2009).** *İstanbul ‘da Yeniden İşlevlendirilen Korumaya Değer Endüstri Yapıları ve İç Mekân Müdahaleleri: Santral İstanbul Örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Kaynar, H. (2000).** *Şehir İktidar İlişkisi Çerçevesinde Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Şehirleri*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 89.
- Kuban, D. (2000).** *Tarihi Çevreyi Korumanın Mimarlık Boyutu*. YEM yayınları, İstanbul.
- Langston, C. Wong, F. K.W; Hui, E.C.M. & Shen, L.Y. (2007).** Strategic Assessment Of Building Adaptive Reuse Opportunities In Hong Kong. *Building And Environment*; doi:10. 1016/ j. buildenv. 2007.10.017
- Livingston, J. (2022).** *Designing With Light, The Art, Science, And Practice of Architectural Lighting Design*. Second Edition. John Wiley & Sons, New Jersey and Canada.
- mardinsoz.(2019,Ekim 22).**<http://www.mardinsoz.com/haber/eski-hukmet-konagi-mimarli-5866.html> [Erişim Tarihi: 22 Ekim 2019].
- media.tumblr.(2019, Temmuz16).**<https://66.media.tumblr.com/6569403cb881b6c67abb8bd9bfe42539/92c1e89245d07bf3-a2/s500x750/330af37d6dd9f6c5759047c8c580375c4d2e75ca.jpg> [Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2019].
- mersinimecehaber.(2020,Nisan 26).**<http://www.mersinimecehaber.com/mersinde-hiristiyancılara-ait-okullar-ve-amerikan-misyoner-okullari-makale,4497.html> [Erişim Tarihi: 26 Nisan 2020].
- Mücen, L. (2010).** *Mersin Katolik(Katedral) Kilisesi Okulu’na İlişkin Sanat Tarihi Raporu*. Mersin Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Birimi (KUDEB), Mersin
- Olcaycan, S. (2020).** *Mersin, Toros Üniversitesi Uray Yerleşkesi GSTMF B Blok yapısı rölöve ve restorasyon projeleri*. IMD Mimarlık Hizmetleri, Mersin.

Öter, A.H. (1996). *Kullanım dışı kalmış binaların dönüştürülmesi sorununa ilişkin bir Deneme*. İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.22

Özbalta, N.B. (2017). *Yapıda Bölgesel ve Çevresel Koşullar*. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimari Tasarım Yüksek Lisans Programı kapsamında ders notları, İstanbul

Pearman, H. (1998). *Contemporary World Architecture*. Phaidon Press United, London

Perker, Z.S. (2010). Avrupa Kültür Mirasının Korunmasında Europa Nostra Ödüllerinin Rolü ve Türkiye. *Uludağ Üniversitesi, e-Journal of New World Sciences Academy*, Vol. 5, Nr: 2

Simonelli, G.B. (2005). *Fransiskan Kapüsen Rahiplerinin Mersin'deki 150. Yılı: 1855-2005*. Latin Katolik Kilisesi, İstanbul, s. 34-79.

Tekin Banaz, H. (2020). *Tarihi Yapıların Eğitim Yapısına Dönüşümünün İncelenmesi: Toros Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Örneği*. Toros Ü. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Danışman: Benli, A.C., Mersin

EXTENDED SUMMARY

The Transformation of Historical Buildings in the Cities for Educational Purpose: Faculty of Architecture of Kadir Has, Bilgi, Mardin Artuklu and Toros Universities*

Research Problem:

The purpose of the study was to examine with a qualitative aspect the convenience of the historical spaces for the classrooms and studios of departments of architecture which are educating in the historical city buildings that had reused as high educational buildings.

Research Questions:

Does the adaptive reuse of the historical building as high educational building will be convenient for education of architecture in their classrooms and studios?

Does it possible to make suitable space in function for architectural education in design studios inside the adaptive reused historical buildings?

Does it possible to make suitable space with the building materials, structure, infrastructure, installations, lightings, and architectural style for architectural education in design studios inside the adaptive reused historical buildings?

Literature Review:

The first stage of the literature review consists of the adaptive reused historical city buildings in the context of conserving the cultural heritages. It is seen less studies about the reusing of historical buildings into educational buildings, but it is not seen in national literature about the reusing of historical buildings for department of architecture and about their studios and classrooms. It is searched the articles, the reviews, the thesis about the context. Secondly it is searched the rules and congress in the world that organize the restoration principles concerning the adaptive reusing of historical buildings, in literature. And thirdly it is searched faculties of architecture reused in historical city buildings. Then four samples are chosen and the plans, sections, old photos are searched from literature and from their designer of restoration.

Methodology:

First, the universal rules, congress, and technics in the development of restoration and reusing of historical buildings are searched. Secondly, the history of the historical buildings is searched for the samples of

departments of architecture. Today's photographs of these reused high education buildings are taken, old photos are obtained from archives, from designers of restoration and institutions. And it is obtained the written documents and drawings. And thirdly the functional qualities are searched for these adaptive reused high education buildings, departments of architecture, their design studios, and classrooms. The change in their plans is searched in literature and talked with their designers who worked in their restoration projects. The Departments of Architecture of the universities of Kadir Has, Bilgi, Mardin Artuklu and Toros are analyzed with their changes in time about the criteria of function, material, structure, infrastructure, installation, lighting, and architectural style in a qualitative aspect.

Results and Conclusions:

The examination of adaptive reuse for the historical city buildings as departments of architecture has resulted in different findings for each example. Before reuse these two historical buildings (Kadir Has, Bilgi) were industrial enterprises in Istanbul, one of these (Mardin Artuklu) was state building in Mardin, one of these (Toros A& B block) was school building of church catholic of Mersin, in 19th century. While examining these faculties of architectures' design studios and classrooms after reuse period, they are evaluated in the qualitative aspect of their functions, materials, structures, installations, lighting, and architectural styles.

First, the design studios and classrooms are examined in their convenience as function. In the studios and classrooms of Department of Architecture of Kadir Has University, suitable closed areas are created. For Bilgi University Department of Architecture, many difficulties exist caused by the steel structural elements and boilers existence inside at the center of buildings which were industrial buildings in the past. Their studios and classrooms shaped as open areas around the protected boilers. In Mardin Artuklu University Department of Architecture, the existence of many repetitive separated masonry walls opposed to design closed areas for studios and for the presentations of drawings in these walls. In Toros University Department of Architecture, the closed spaces are suitable for the function, but it occurs a problem for needed areas in studios according to the number of students in a classroom, cause 17 m² or 30 m² areas are small for number of students. This problem is solved by making student groups for a classroom while studying and when the presentations start, all the student groups unify in a big studio. The structure of these historical buildings needs different attitudes in restoration. Kadir Has and Toros University B block protected only external stone walls of the historical building and renewed the structural system first one, as steel system and the other, as reinforced concrete system. Bilgi, Mardin Artuklu and Toros University A Block buildings protected historical buildings as their original structures. Inside Bilgi and Toros University A Block, all the materials used according to original materials of historical buildings, as they are proprietary cultural heritage. Inside Mardin Artuklu University it is used original materials as well as possible. In the interior spaces of Kadir Has and Toros University B block, new materials are used. To respect using original materials inside or outside of a historical building enables to memorize the architectural style of the built times of building but it occurs then some difficulties in renewing of infrastructure, installations, lightings of buildings. The open installations are making visual complexity or visual pollution inside the studios and classrooms. While Kadir Has and Toros University B Block are totally renewed interior spaces, all the installations and lightings are done easily under plaster.

As a result, Kadir Has and Toros University B Block protected the external historical wall, but the original structures of buildings are not protected, then they could not reflect the architectural style inside the buildings. The faculties which protected the historical architectural style inside and outside the buildings, faced with the problems of less area for studios, not to having ability to create closed areas, less or inadequate walls for presentations of drawings. They tried to solve these problems in some applications during education, by making student groups for small studios or creating some technical solution to present drawings in columns. But while evaluating all these results and difficulties, the adaptive reuse of these four historical buildings, they tried to solve these difficulties as regarding not to damage the historical buildings and to include effectively these cultural heritages into city life as educational buildings are very precious, positive, and important for new generations and cities.

*This article is prepared by finished master thesis in Toros University Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Architecture, made by supervisor Ayşen Cevriye BENLİ and architect Hatice TEKİN BANAZ, titled of "Examining The Refunctioning of the Historical Buildings for Educational Purposes: A Case Study of Toros University Faculty of Fine Arts, Design and Architecture".

Generational Differences in Urban Identity: Eskişehir¹

Kentsel Aidiyette Jenerasyon Farkları: Eskişehir Örneği

Tuğba Canbulut² , Afranur Kısa Memişoğlu , Şevval Uğur

ABSTRACT

Cities are regarded as spaces of co-production of the social sphere, leaving diverse imprints on the memory and discourse of individuals within society. This study investigates these differences by categorizing them according to generations, focusing on the components of urban identity as perceived, lived, transformed, and interacted with by different generations within the city. The aim is to uncover the type of identity the city offers to various generations and the generation-oriented breakpoints in the production of collective memory. This research is intertwined with themes of urban politics, urban memory, and urban-public space, providing an opportunity to not only observe the generation gap but also to discern the distinct dynamics of the city. It underscores the importance of considering the generation gap in the city's collective accumulation and urban politics. The study draws on data from in-depth interviews with 12 participants, comprising three individuals from each of the X, Y, Z, and Baby Boomer generations, all of whom were born, raised, and currently reside in Eskişehir. Through an examination of factors such as age, upbringing, and life experiences, the research delves into how these elements shape individuals' senses of identity and attachment to the urban environment. Additionally, it explores how generational perspectives influence attitudes towards urban development, cultural identity, and community engagement in Eskişehir. By delving into these aspects, the study aims to provide deeper insights into how generational differences manifest within the context of urban identity in this specific city.

Key Words: Urban Culture, Urban Identity, Eskişehir, City, Culture.

Öz

Kentler, toplumsal alanın birlikte üretildiği mekanlar olarak kabul edilir ve toplum içindeki bireylerin belleği ve söylemi üzerinde çeşitli izler bırakır. Bu çalışma, bu farklılıkları nesillere göre kategorize eder. Kent içinde farklı nesiller tarafından algılanan, yaşanan, dönüşen ve etkileşim halinde olunan kent kimliğini bileşenlerine odaklanarak inceler. Amaç, şehrin farklı nesillere sunduğu kimlik türünü ve kolektif belleğin üretiminde nesil odaklı kırılma noktalarını ortaya çıkarmaktır. Bu araştırma, kentsel politika, kentsel bellek ve kentsel-kamusal alan temalarıyla iç içe geçmiştir. Jenerasyon farklılıklarını sadece gözlemlemekle kalmayıp aynı zamanda kentin farklı dinamiklerini de ayırt etme fırsatı sunar. Kentin kolektif birikimi ve kentsel politikada jenerasyon farkının dikkate alınmasının önemini vurgular. Çalışma, Eskişehir'de doğmuş, büyümüş ve şu anda yaşayan X, Y, Z ve Bebek Patlaması nesillerinden üçer kişinin yer aldığı, toplamda 12 katılımcıyla derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Yaş, büyüme tarzı ve yaşam deneyimleri gibi faktörlerin incelenmesiyle, araştırma bu unsurların bireylerin kentsel çevreye aidiyet duygularını ve bağlılıklarını nasıl şekillendirdiğine dair derinlemesine bir bakış sunar. Ayrıca, jenerasyonların bakış açılarının Eskişehir'deki kentsel gelişim, kültürel kimlik ve sosyal katılıma olan etkilerini de keşfetmektedir. Bu yönlerin incelenmesiyle, çalışma, kentsel kimlik bağlamında jenerasyon farklarının nasıl ortaya çıktığına dair daha derinlemesine bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent Kültürü, Kentsel Aidiyet, Eskişehir, Şehir, Kültür

¹ It was presented as an oral presentation at. 8th Urban Research Congress, Ankara.

² **Corresponding Author | Yetkili Yazar:** Res. Asst. Phd, İstanbul University-Cerrahpaşa Faculty of Health Sciences, Social Work Department, tugba.canbulut@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0055-1684

³ İstanbul University, afnurkisaa@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5677-1694

⁴ İstanbul University-Cerrahpaşa, sevalugur00@gmail.com, OCIRD: 0009-0005-3080-2471

INTRODUCTION

What is the most important variable that helps define the city? And how is this variable determined? The claim of this research is that the most important thing that defines a city is its culture. Culture includes relationships, symbols, memories, experiences, and so on. The culture can build all of these. Additionally, we underline “city” here. In short, no matter which country we are in, the place where world systems affect and position us is the same or very close to each other (Sezgin and Canbulut, 2021), and what differentiates us is culture. Beyond being relational with world systems, cities create their own socio-cultural networks and are unique.

In this study, the urban culture of Eskişehir, one of Turkey's prominent cities, is discussed in the context of the urban identity of participants from different generations. The aim of the study is to discover what kind of identity the city offers to different generations (baby boomers, Gen X, Gen Y, Gen Z) and generation-oriented breaking points in the production of collective memory. To specify, this study aims to investigate the role of urban culture in defining the identity of Eskişehir across different generations and its implications on collective memory production. The study explores how culture shapes Eskişehir's urban identity across generations and delves into the perception and interaction of different generations with the city, focusing on urban identity. Additionally, it contextualizes urban culture within broader themes and categorizes generational differences to uncover breakpoints in collective memory production, emphasizing the significance of understanding socio-cultural networks and the city's social dynamics in shaping its identity. Engaging in qualitative examinations on experiences in urban identity is associated with seeing the city and the individual as intertwined and interactive. The urban shapes the individual and is influenced by them. There is a mutual social construction at play. Presenting experiences with representatives from different generations allows for observing the dynamics related to age and accumulation in urban identity. This study is significant in terms of being a foundational study.

The study is related to points such as urban politics, urban memory, urban-public space. In other words, it is possible not only to observe the generation gap, but also to observe the different dynamics of the city. In this study, cities are considered as joint production spaces of the social sphere. Cities, which are social spaces, leave different traces in the memory and discourse of each individual that makes up the society. Within the scope of the study, these differences were examined by categorizing them according to generations. The focus is on the components of urban identity in the context of the ways different generations see, live, transform and transform with the city.

We designed this discussion to see the effects of the difference between generations on urban culture, specifically in Eskişehir, which is one of the important cities of Türkiye for various reasons. Eskişehir has held provincial status since the proclamation of the Republic and gained metropolitan status in 1993. Its current population is around 1 million, comprising diverse cultures in terms of ethnicity (Bulgarian, Circassian, Yoruk...) and lifestyle (university student, soldier, farmer...). Eskişehir, characterized by intense industrialization, exhibits a high density of working-class residents. Additionally, the presense of three significant universities in the city plays a vital role in shaping its identity. Moreover, the city's military aviation activities, which commenced in 1912, significantly contribute to its identity. Furthermore, Eskişehir held the title of Cultural Capital of the Turkish World and UNESCO Capital of Intangible Cultural Heritage in 2013 (<https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-150008/eskisehir-2013-unesco-somut-olmayan-kulturel-miras-bask-.html>).

1. Urban and Urban Identity

While defining urban society, Lefebvre (2015) states that the city has a structure that brings together and transforms what it brings together. He sees the city as areas where traditions replace traditions and where tradition comes to the fore in the use of urban objects. Urban thought aims for people to reclaim the conditions within time-space and objects. Within the scope of this research, which tries to discuss urban culture by making comparisons between generations, we attach importance to

Lefebvre's definition of the city as the place of expression of conflicts. The city has a culture that includes the experiences of each generation specific to their period. We find Lefebvre right; The city is not a place where silence reigns and expressions are lost. On the contrary, we see the city as a place where views harmonize and conflict with life practices, creating a culture.

Cultural values are affected by the opportunities offered by the urban environment. There are forces in the urban system that create cultural heterogeneity and regional differentiation (Harvey, 2016). In this case, it is important to mention who the owner of the city is. In cities, services that cannot meet the demands and needs of citizens and are planned only by the administrator's design are not functional (Aslan, 2019). Every social group in the city is concerned about finding a place for itself in the city, protecting it and developing it as much as possible. In this case, the city is not homogeneous, but an area where differences are in struggle, albeit implicitly. Differences are built within the relationships that create them; they do not exist on their own. Although spatial differentiation occurs as a differentiation based on settlement in the city, the reason for the differentiation is the organization of inequalities in social areas (Alpman, 2019). Just as Lefebvre (2022) stated, we find it important to discuss who, what and how the city contains and shows.

According to Lynch (2022), the city is described as a variable structure that serves many purposes. The city combines many functions. It develops at speeds that vary from person to person. Ultimate unity is both impossible and undesirable, as the urban form should remain uncertain and malleable to align with the aims and perceptions of its citizens. In the city, there is always more than what the eye can see, or the ear can hear, a decor or landscape waiting to be discovered. Nothing is experienced spontaneously. We are not just spectators of this view, we become a part of the show on stage with the other participants. It must always have ties with its environment, it can be perceived by the series of events that created it, by the memory of past experiences. Environmental images are a two-way process that operates between the observer and his environment. In this context, urban spaces or city images contain a flood of relationships for people. The mobile elements of a city, particularly the people living in it and their activities, are as important as the fixed physical parts. Our perception of the city is generally not holistic. Rather, it is a fragmented perception that also includes other concerns. Almost every sense is involved, and the image is the combination of all of them. Each individual creates and carries his or her own image, but there is also a consistent consensus among members of the same group. Each person's perception is unique, and this perception may have no connection with group images. Even in this case, it comes close to the public image.

It would be good to briefly review the literature on defining the urban and urban identity. Lefebvre (2015) considers the city as a mental and social form and evaluates it as a quality arising from quantities. Social and economic conditions aimed at eradicating the qualitative characteristics of urban life contribute to the degradation of the city and its perception. Here, the discussion shifts to the concept of the right to the city.

According to Höllerer and Leixnering (2022), socio-political values in the city affect the structure of the city. It is explained that certain cities have unique social and political values and that these values form the identity of the cities. This identity is shaped by the process of integration of cities with certain values, that is, "institutionalization". This concept, which was originally used for companies and public organizations, is also valid for cities, stating that the unique values of cities are shaped by various elements such as organizational structures and social networks. Cities, which are settlement units that hold local identity and culture elements together, integrate different identity and culture elements and blend them by melting them in a pot, are living spaces that correspond to administrative, social, cultural, and political emphases, diversify their meaning in the historical process, and stand out with their dynamic features. are organisms. Urban consciousness, which is a synthesis of different identities and a common life culture, is actually interpreted as the creation of a new identity. The identity considered to be related to the city is a phenomenon that, as a living organism, reflects the living spaces and reflects the lifestyles of the citizens, who are the real owners of the city (Akova, 2020).

Moreover, identity is not fixed; it is a dynamic formation that constantly evolves and is influenced by various structural dynamics. One of the important elements of these dynamics is space. People communicate and establish relationships with each other over shared space. Thanks to the common space, daily communication and encounters are established, class practices, cultural habits and norms are maintained or negotiated with each other (Amin, 2002). Urban identity is not fixed; It is a dynamic formation that is not static, constantly developing and changing, and capable of being renewed or destroyed. The existing identity of a city is distorted not by itself, but by external factors caused by humans. Therefore, urban identity has a close relationship with urban space and urban culture (Kaypak, 2010). Urban identity: These are all the features that distinguish a city from other places. Urban identities are multi-component and multi-dimensional (Kiper, 2016). Alpak et al. (2018) construct urban identity through urban spaces. Space is a means of adapting to the city. Urban identity is formed not only by recognizable and rememberable formal features, but also by the meaning individuals attach to the city. There is no doubt that the phenomenon of identification with a place, which requires a very long process, depends on the social environment and its components surrounding it, as well as the physical dimensions of the place (Oktay; 2011). When we mention the name of a city, the first image that comes to our mind is actually a reflection of the identity of that city. Urban identity is the profile of the city and the image of the city and is shaped over a long period of time. Those who give meaning to the city and identity, the "life" of the city, are urban spaces (<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=396&RecID=3625>). Preece (2020) argues that places fulfill a crucial function in consolidating people's lives and identities. Places fulfilled an important psychosocial function by stabilizing people's identities and creating a sense of identity.

The identity of a city is, first of all, the identity that people attribute to a city. Because the self/identity concept of a city can only be considered as a mental structure produced or carried by people related to this city (Sezik, 2016). Urban identity is the distinctive features that ensure the continuity of the city. Urban identity, which is shaped over a long period of time, is under the influence of multiple factors such as the geographical context of the city, its historical texture, cultural level, architecture, local traditions and the different lifestyles of urban residents. The differences in these factors distinguish each city from each other and give the city its unique identity (Güler et al., 2016). Each city possesses its unique characteristics, shaping its urban identity through physical, cultural, socioeconomic, historical, and formal factors. Urban identity, a historical phenomenon, evolves over time, albeit to varying extents. However, what is desired and should be; It means that the change takes place within the existing identity axis and without destroying the existing identity. Because even cities that never change and seem to remain the same to us are actually growing or changing, albeit slowly. What gives us this perception/feeling is; is the development of these cities in accordance with their own identities. It is possible to give the following example that explains the identity of the city: If they were to take you to a city and ask you to close your eyes; If you can tell where you are when you open your eyes again, that city has an identity (Oğurlu, 2014). Addressing the place of physical changes of urban space in urban identity, Vathi and Burrell (2021) argue that focusing on the physical (material) infrastructures of the area is particularly important for understanding how marginalized urban communities are affected by change and mobilized in response to change. The city is an element of discursive investment through what it offers in a spatial sense (Bronsvort and Uitermark, 2022) and in this context, it contributes to social capital.

The past has an impact on the present subjectivity of individuals. When urban areas are planned considering the past and its effects, it should be known that not only the desired memories of the past but also the unwanted and avoided memories will come (Adams and Larkham, 2016). In this context, there is a difference between how old we talk about a city and how new it is. For this reason, generation becomes important. Comparative analysis is a critical tool in understanding the dynamics and diversity of cities (Robinson, 2022). Verloo (2018), who deals with diversity as a principle of governance in urban space imaginations and experiences in his work, conveys how the urban space can turn into a place of conflict or compromise.

2. Generation Studies

Generations are categorized in seven different ways as Lost Generation, Silent Generation, Baby Boomers, X, Y, Z and Alpa (Işıklar et al, 2022: 112). Those included in this research are Baby Boomers, X, Y and Z generations.

Baby boomers are those born between 1946 and 1964. They live in times when telephone and television are the technological leaders. They are optimists, motivated about vision and mission, and strict rules in business life. Gen X is those born between 1965-1980. They witnessed crises, the fall of communism, and the birth of individualism. They are known as the libertarian generation, the generation that introduced the use of personal space. Gen Y are those born between 1981-1994. They are different from their predecessors because they witnessed the birth of the Internet and coincided with the beginning of technological change. They witnessed many economic, ecological, political, sociological and technological changes. He is open to communication, has a fanatic level of social media use and has a high level of education. Gen Z is the generation born between 1995 and 2010, also known as the internet generation. In fact, they are the first generation most exposed to technology and globally connected to the world. His difference from the previous generation is that his communication with the outside world is different. They are also skilled at producing visual content (Rahardyan et al, 2023; Erden-Ayhün, 2013; <https://joelclark.org/dossiers/GenerationX.pdf>, access: 2024).

1. Methodology

1.1. Study Design

The research was designed with a phenomenological qualitative method focusing on human experiences. Drawing on the literature that determines the conditions that make qualitative study necessary and possible (Punch, 2011; Creswell, 2013; Schütz, 2018; Berg and Lune, 2019; Kümbetoğlu, 2020), this study focuses on the urban experiences of individuals from 4 different generations living in Eskişehir. With the phenomenological design, city affiliations were discussed comparatively, taking into account the differences between generations, through experiences.

1.2. Data Collection Process

1.2.1. Determination of Participants

Baş and Akturan (2017) say that research begins with the acceptance that the researcher may have different realities for different groups. Therefore, they add that the characteristics of the research participants are at least as important as the subject. In this research, the sample was determined for the purpose of the research. Creswell and Creswell (2021) say that the idea of saturation comes from the grounded (embedded) pattern. They refer to the fact that each new data collected does not say anything different from the previous ones as “satisfaction” and interpret this as “sufficiency of the sample”. In this context, the research was completed with a total of 12 interviews, taking into account equal representation of generations.

Inclusion criteria: One of the inclusion criteria of this study is generation. The 12 individuals interviewed were randomly included in the study, three from each of four different generations (X, Y, Z, Baby Boomer). In addition to their age, another criterion in determining the participants is that they have no experience of living anywhere other than Eskişehir and that they were born and have lived in Eskişehir. Also, not being a university student or graduate, and being a maximum high school graduate are inclusion criteria. This study is foundational research aiming to reach basic data to see generational differences in urban identity with an expanded project. Therefore, the number of participants was fixed at the point where they began to repeat each other most closely. In terms of generational equality, having three participants from each generation was deemed sufficient. Participants were randomly selected in the two centers of the city where data was collected. No specific strategy was followed, and those who agreed to the interview and did not hesitate to allocate time voluntarily to

the research were interviewed. This situation brought two limitations to the research: First, it is related to the fact that women are often not present in public spaces during daylight hours when interviews were conducted. The absence of women without any reasons prevented an increase in the number of female participants in the research. Second, such randomness resulted in not encountering participants in their thirties. This age group could not be included in the research as well.

1.2.2. Data Collection

Research data was collected between December 2023 and January 2024. Face-to-face in-depth interviews were held with 3 participants from four different generations. The average duration of the interviews is approximately 40 minutes. The research reached saturation with 12 participants. Participants were informed about the audio recording and their consent to participate in the research was obtained. Participants were informed that they had the right to withdraw from the interview, the right to stop the interview, and the right to turn off the audio recording for a short time. The interviews were conducted by the researcher, a social worker who completed his master's degree and currently works as a Family Counselor. The researcher lives in Eskişehir and is familiar with the issues stated by the participants about the city.

The interviews were transcribed by another researcher. The fact that the person conducting the interviews and transcribing them was different gave the opportunity to catch any gaps that may arise in the interviews. The researcher who conducted the interviews for the identified gaps was able to re-establish contact with the participants.

1.3. Measures

1.3.1. Data Collection Tool

The data collection tool was created by the research team. In creating questions, care was taken to consider which participants would be included in the research, to ensure that the questions made sense to the participant, to be appropriate to the participants' experiences and conditions, to be sensitive to the participants' needs and rights, and to create a natural interaction environment with the participants (Kümbetoğlu, 2020; Miles and Huberman, 2021).

1.3.2. Data analysis

The collected audio recordings were transcribed and then the texts were analyzed in the MaxQda (2022) Analysis Program. Data analysis was done by a sociologist who conducts qualitative research using the MaxQda program. The program is a computer-aided program that is mainly used for qualitative studies but provides analysis of studies conducted with mixed methods. Kümbetoğlu (2020: 99) lists the functions of computer programs as shortening analysis time, reducing unnecessary loads, making the sequence of operations more systematic and clearer, ensuring completeness and sophistication in analysis, and allowing flexibility and change in analysis processes. MaxQda also enables research data to be compiled and recorded within a program. Thanks to the program, it was possible to get rid of the data recording system, which Kümbetoğlu (2020) calls a data graveyard.

Two-stage coding was performed in the analysis of the texts. First of all, the narratives were studied in detail with free coding so that there were no open points, and then the free codes were categorized thematically in line with the literature. This form of coding is an inductive system. The final version of the categories is organized with 5 headings and 23 subheadings. The analyzes used within the scope of the program are hierarchy chart of themes and subcodes, code matrix browser, graphics and word cloud.

1.4. Ethical Principles

The study, which was approved by the Istanbul University-Cerrahpaşa Social and Human Sciences Ethics Committee, was also planned in accordance with the Declaration of Helsinki. Consent forms

were taken from the participants of the study. Berg and Lune (2019) state that the informed consent form is used to protect participants from potential risks. It should be added that this form also protects the researcher through the consent of the participant who agrees to participate in the research. Any manipulation or traumatizing process for the interviewer or research participants was avoided. Any hierarchical relationships or domination that would make the young people interviewed feel uncomfortable was not allowed. There was no manipulation or traumatizing process in data collection. Thus, it was possible for the participants to express themselves easily and not act with any reservations. The background here is relational ethical theory. There was no imposition during the field study, and the researcher and the participants were positioned with equal status. In addition, the private lives of the participants were respected, and care was taken to anonymize the data on the basis of confidentiality.

In qualitative research, reliability and validity are considered as trustworthiness. For reliability, it was taken into consideration that there is no need for other criteria other than measurement in qualitative research. Since the social world examined is based on epistemology, the impossibility of stopping the environment/freezing those who influence it and the meaninglessness of waiting in the data again were taken into account. Internal validity was based on the consensus of the research team.

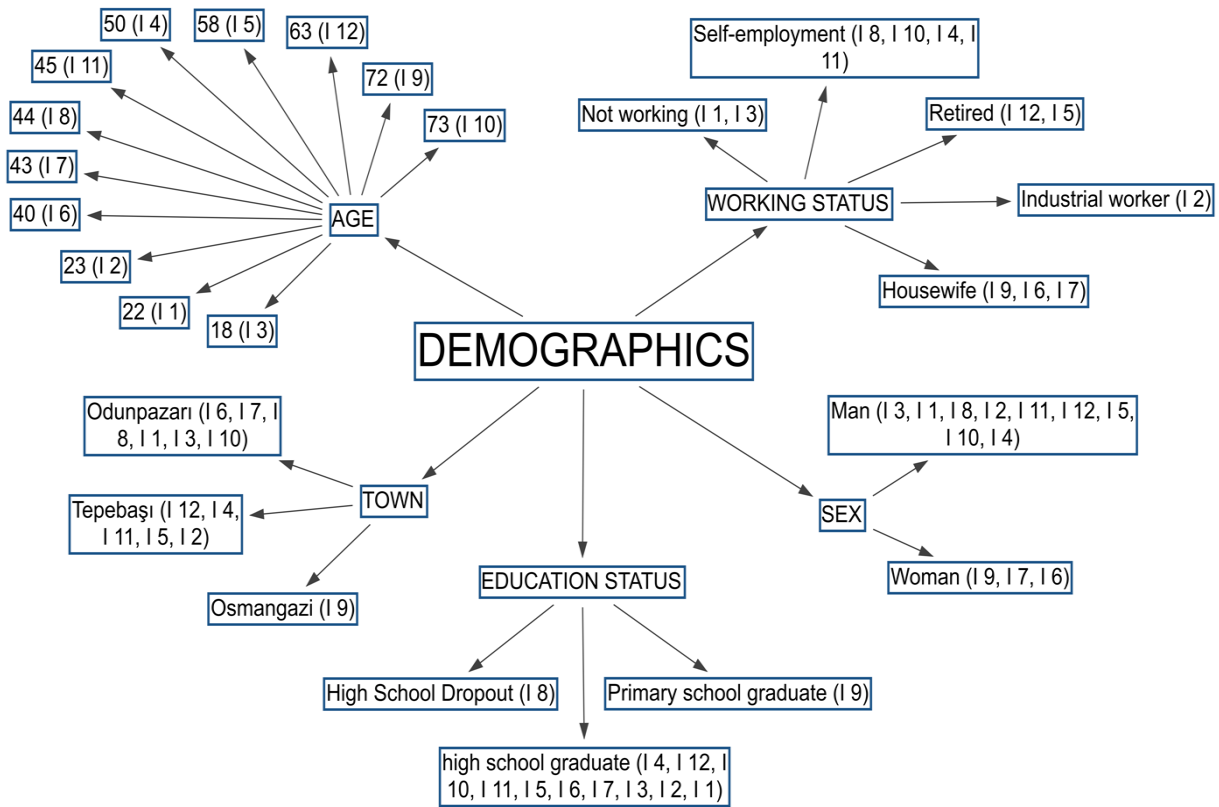
2. Findings

2.1. Descriptive Findings

Figure 1 includes the demographic characteristics of the participants. Age, gender, town, job status and education status are included in the visual.

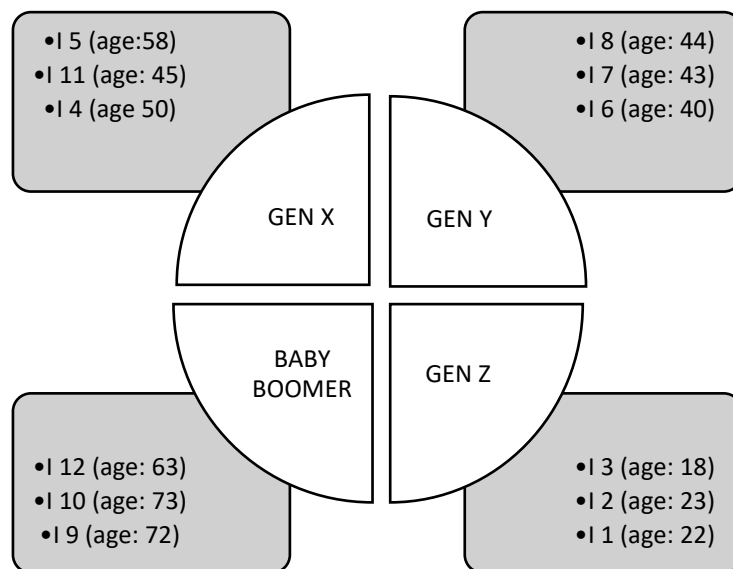
- *Age:* Age diversity is important in terms of generation representation. Participants of different ages from all generations were interviewed. There are no participants of the same age.
- *Gender:* There is a male density in gender distribution. It can also be observed from the employment status that each of the participating women is a housewife. It is also possible that they are Gen Y and baby boomers.
- *Working Status:* Five different sub-themes emerged in the working status. There are those who are not working, self-employment, retired, industrial worker and housewives.
- *Town:* The town is mostly concentrated in two districts (Tepebaşı and Odunpazarı). These two districts are in the center of Eskişehir and are bordered by the railway.
- *Education Status:* In the case of education, three sub-themes emerged. The majority of participants are high school graduates.

Figure 1. Demographic Characteristics of the Participants

A total of 12 people from 4 different generations participated in the research. Figure 2 describes the participants by age and generation.

Figure 2. Age and Generation Descriptions of Participants

2.2. Qualitative Analysis

The research findings were collected under five main themes based on the experiences and statements of 12 participants from different generations living in Eskişehir. As seen in Figure 3, the main themes

are What kind of city is Eskişehir (local government, urban areas, foreigners, natives), Changes of Eskişehir (residential areas, yesterday-today-tomorrow, migration-population), Icons of Eskişehir (heart of the city, places where we spend the most time, first things that come to mind, symbol), relations in Eskişehir (venue sharing, who is disturbed by whom and why?, spending time together), universities of Eskişehir (venue for young people, cultural confusion, the relationship between urban residents and students), universities of Eskişehir (venue for young people, cultural confusion, the relationship between urban residents and students, students' commitment to the city, view of universities, student focus), universities of Eskişehir (venue for young people, cultural confusion, the relationship between urban residents and students, students' commitment to the city, view of universities, student focus).

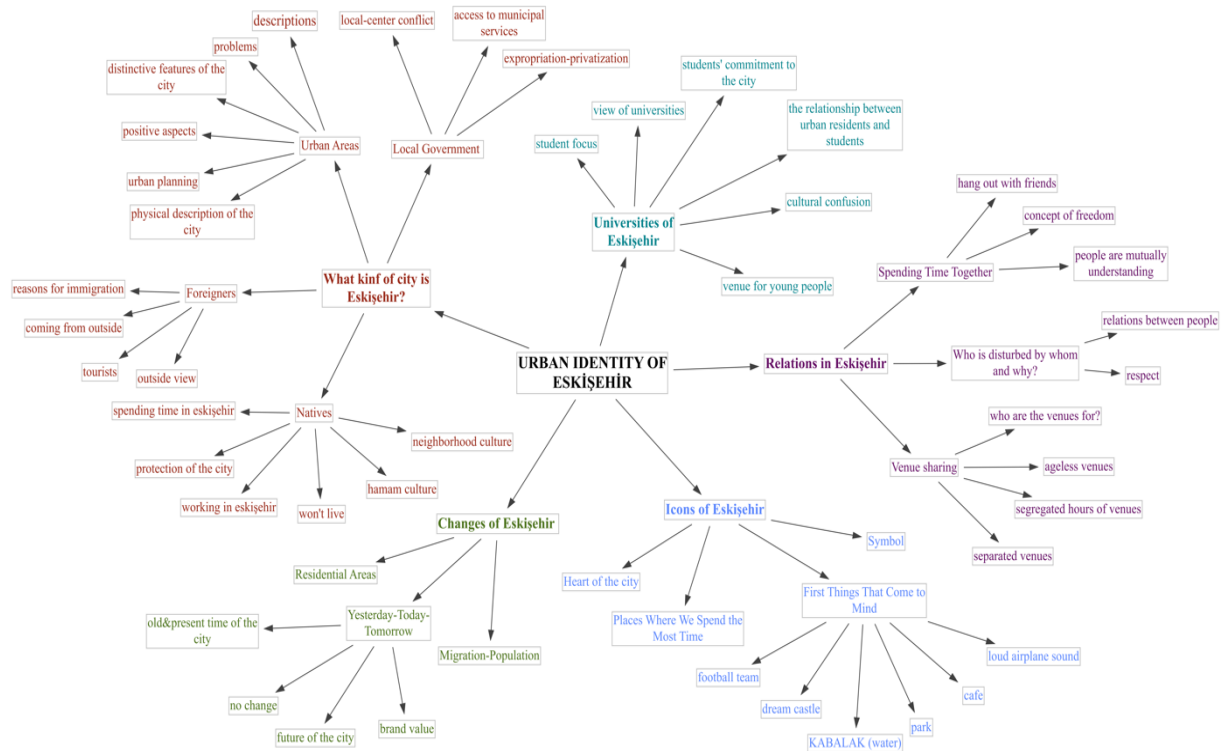

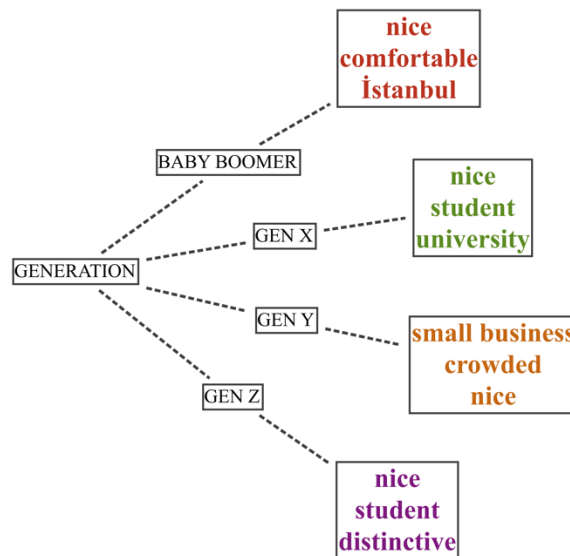
Figure 3. Hierarchy chart of themes and subcodes

The combination of words in a context has a social meaning. Thus, an insinuation, a message and/or a narrative is formed. On the other hand, the density of independent words in a text also has implications for the whole narrative. Figure 4 shows the distribution of the first 61 words that participants frequently repeat when expressing their opinions. Codes shown in large font indicate words that participants repeat more frequently, while codes shown in small font indicate words that participants use less frequently. Accordingly, in the research, participants frequently use the words Eskişehir, nice, comfortable, student, distinctive, university and crowded, park, tram.

Figure 4. Distribution of the First 61 Most Frequently Repeated Words.

In qualitative research, the word is politics, the use of words is a political choice and is socially constructed. In this context, it is important to see the 3 words that are used most frequently by representatives of different generations. Here Eskişehir is excluded. The most frequently used first word was nice, except Gen Y. The concentration among Gen Y has been small business. Also, crowd is notable in Gen Y as the second dense word. The baby boomer established his urban identity in a positive sense and associated his own city with another big city. In the quotes, comparisons between Eskişehir and İstanbul attract attention. Student is one of the intense words on the agenda of Gen X and Gen Z. In the theme *different generations living together*, there are comments from Gen X that the university and its students have a bad impact on the city. Gen X has established criteria for living together, while Gen Z does not want to communicate with anyone other than their peers. (Figure 5).

Figure 5. The Most Common Three Words for Each Generation

The 12 participants in the study were collected in the code matrix under categories such as Gen X, Gen Y, Gen Z and Baby Boomer. The contributions of different generations to this research can be seen at

the level of main themes and holistically in the matrix. The theme on which participants from almost every generation intensely expressed their opinions was about *what kind of city is Eskişehir*. The themes which includes less intense narratives are about the *changes and icons of Eskişehir*. Narratives on the themes of *relations in Eskişehir* and *universities of Eskişehir* are infrequent. (Figure 6)

When examined in detail: Under the title of *what kind of city is Eskişehir?*, it is seen that the density of narratives from each generation is concentrated in *urban areas*, the narratives about *foreigners* and *local government* are seen in baby boomers, and there is no GEN Y narrative about local government. Under the title *Relations in Eskişehir*, it can be seen that there is no GEN X and Gen Y narrative for *venue sharing*, and there is no Gen Y narrative in *who is disturbed by whom and why?*. Under the title *Changes of Eskişehir*, it can be seen that there is no baby boomer and Gen Z narrative for *residential areas*, and there is no Gen Z narrative in *migration a-population*. Under the title *Icons of Eskişehir*, it can be seen that there is no baby boomer and Gen Y narrative for *first things that come to mind*. Under the title *Universities of Eskişehir*, it can be seen that the narratives are generally not dense, and the narratives of Baby Boomer and Gen Y are more common than others. While university is one of the most frequently repeated words, the scarcity of narratives about the city's universities reveals that university gains meaning in context, not as a word.

Code System	BABY BOOMER	GEN Z	GEN Y	GEN X
URBAN IDENTITY OF ESKİŞEHİR	■	■	■	■
What kind of city is Eskişehir?	■	■	■	■
Urban Areas	■	■	■	■
Natives	■	■	■	■
Foreigners	■	■	■	■
Local Government	■	■	■	■
Relations in Eskişehir	■	■	■	■
Venue sharing	■	■	■	■
Who is disturbed by whom and why?	■	■	■	■
Spending Time Together	■	■	■	■
Changes of Eskişehir	■	■	■	■
Residential Areas	■	■	■	■
Yesterday-Today-Tomorrow	■	■	■	■
Migration-Population	■	■	■	■
Icons of Eskişehir	■	■	■	■
Symbol	■	■	■	■
First Things That Come to Mind	■	■	■	■
Heart of the city	■	■	■	■
Places Where We Spend the Most Time	■	■	■	■
Universities of Eskişehir	■	■	■	■
cultural confusion	■	■	■	■
students' commitment to the city	■	■	■	■
the relationship between urban residents and students	■	■	■	■
student focus	■	■	■	■
venue for young people	■	■	■	■
view of universities	■	■	■	■

Figure 6. Code Matrix Browser

A co-occurrence frequency model was established among the main themes that emerged in the study. A strong relationship was identified especially between the main themes of changes, icons and descriptions. On the other hand, a weak relationship was identified between the main themes of relations and universities. Moreover, the theme of universities has a low co-occurrence frequency with other themes. It can be said that, the university and the contexts related to universities are distinct from or hardly related to other themes. (Figure 7).

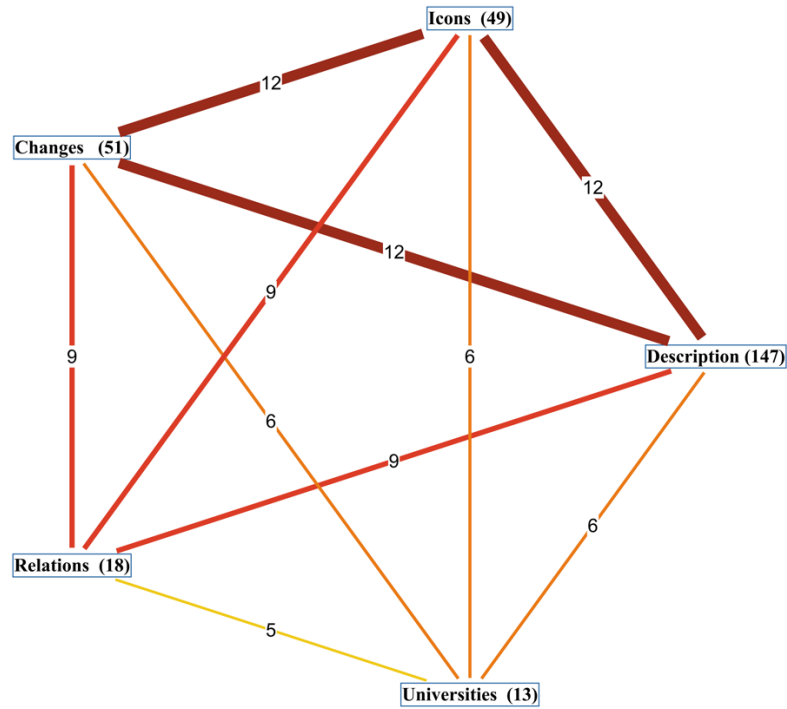

Figure 7. Co-occurrence frequency model.

2.3. Qualitative Findings and Discussion

Here, the narratives obtained from the interviews conducted within the scope of the research are included, and the equivalents of these narratives in the literature are mentioned. Literature knowledge about the generations included in the research will be helpful when interpreting the narratives of the participants.

The participants described the city by encompassing all the components that bring together the city and its people. Similar to Lefebvre's (2015) approach of considering the city as a sum of qualities, the participants attributed qualities to the city based on their experiences, mental, and social forms. The expressions used when describing the city are related to the city being a city that makes one feel easy, free, has no negative aspects, is easily accessible, calm, noiseless, climate resistant, modern, economically comfortable, self-confident and comfortable. (Table 1). Describing the city with qualities also demonstrates the multifaceted construction of urban identity (Kiper, 2016; Güler et al., 2016).

Table 1. Describing Eskişehir

GENERATION	STATEMENT
BABY BOOMER	"I define Eskişehir as a city where people can live comfortably, that is, live freely. Eskişehir is a very beautiful city where people live freely, and all segments of society mix with each other... All together, that is, without conflict or resentment".
	"Well, I think Eskişehir has become a very livable city. I don't see any negative aspects".
GEN X	"Since it is a local city, it is easy to reach. You can easily visit the city center on foot, or by bicycle or any other vehicle. And I love Eskişehir because it is small... you can reach everywhere without spending much time or you spend little time. I wouldn't want to live in big cities, I can't imagine people living in big cities, I feel sorry for them".
	"There is not much noise, for example, when it is autumn, you can feel autumn in Eskişehir, there is a lot of green space, the leaves of the trees are turning yellow or green, you can feel spring or autumn very easily, you can feel the seasons comfortably. There is not much noise, it is a quiet city, so you can feel nature very comfortably".

GEN Y	"It is an easy city; you do not need a lot of money or financial means to live in Eskişehir. So, like Istanbul, the salary you get in Istanbul may not be enough. But with the salary you get here, you can make ends meet and do something. It's a bit more reasonable and not a very expensive city. Because it is the city where the students live, and they are trying to keep up with the students".
	"Eskişehir is a flat city. You can visit and see the city very easily. If you are not in a hurry, you can visit the entire city in 2 and a half hours. The bazaar, the center and the shopping mall are all gathered in one place".
	"Everyone has accumulated good memories in Eskişehir".
	"It is a nice city to live in, it is not a very expensive city. It is not a city that tires people out, it is a fun city. It is a city with a young population".
	"Eskişehir is a city that has a reputation, whether on social media or outside, it is a well-remembered city. That's why I'm happy".
	"There is nothing negative. I live in such a beautiful city that I can't think of anything negative".
	"It gives you a feeling of security, that's why you feel more comfortable this way. You know, when you want to go somewhere alone, you don't have any problems. It helped me grow up with confidence because there was nothing that could shake me about my self-confidence".
	"Positive. I think no harm will come to me in Eskişehir. For example, I am afraid when I go to Istanbul, I am afraid that I will not be able to move around there comfortably. For example, going out at night may make me nervous in Istanbul".
GEN Z	"I think it makes me feel confident and happy".
	"So the positive side is more, the negative side is not in my mind right now. On the positive side, there are more activities, events and so on".
	"Transportation, which has a positive impact, is a very important thing, for example, it is available everywhere... When I want to travel, I can travel around Eskişehir completely because I can go anywhere easily".
	"I feel free".

Icons of the urban area represent a situation, trend and problematic (Keyman and Koyuncu-Lorasdağı, 2020). We can observe the generation gap in the narratives about the icons of the city in Table 2. In the symbol narrative, a transfer about the physical history of the city came only from the Baby Boomer generation, with the emphasis on the Turkish Bath. While the city's own brand of water and the loud plane noise caused by the city's military airfield are symbols that Gen X and Z are focused. Eskişehirspor and çibörek are the only symbols where the generation gap is almost invisible. All symbols are shaped through the identities attributed to the city by people (Sezik, 2016), and the urban space can turn into a conflict or compromise area through symbols (Verloo, 2018). In urban identity, there is an element of the space being related to the past (Adams and Larkham, 2016), which corresponds to the narrative about the Turkish bath. Traditional spaces hold significant importance in urban identity for the Baby Boomer generation. On the other hand, for Gen Z, spatial investment in urban identity through space is noteworthy (Bronsvort and Uitermark, 2022).

Table 2. Icons of Eskişehir

ICON	GENERATION	STATEMENT
HAMAM	BABY BOOMER	"The locals would not live without a bath. And hot waters with healing waters, healing places".
CAFE, MUSEUM	GEN Z	"The places are generally cafe-style places".
		"In my opinion, what makes Eskişehir Eskişehir is generally museums, for example the Eti Archeology Museum".
(KALABAK) WATER	GEN X	"KALABAK water, definitely. These are things identified with Eskişehir. Because you cannot find it anywhere else, that is, you cannot find KALABAK water."
	GEN Z	"There are definitely two sounds in every Eskişehir resident's mind: Kalabak water and the sound of airplane jets".

LOUD AIRPLANE SOUND	GEN X	"For example, individually, I am in love with airplanes, I am in love with the sound of airplanes. So, when it passes, I never look up, I know what it is because it gives me tremendous pleasure when it passes".
	GEN Z	"So, every day planes fly and we experience a communication problem on the phone like we just had, as the planes pass".
ESKİŞEHİRSPOR (football team of the city)	GEN X	"The first symbol for me is football, there are many more symbols, but the first thing that comes to my mind is the ball, football... Football, I am in love, yes, we had a football club that showed the color of this city."
		"It is Eskişehirspor. "So, we never had another team in our hearts".
		"Of course, Eskişehir sports... (Laughs)... Yes, I am a fanatic... Thank God".
	GEN Z	"The first symbol comes to Eskişehir Sports when Eskişehir is mentioned".
	BABY BOOMER	"The symbol of Eskişehir for me is definitely Eskişehirspor. Because I went to many of their matches and away games, there were fights when I was young, we were beaten there, we watched very good matches. Eskişehirspor was a rare blessing. Today, wherever you go in Turkey, when you say you are from Eskişehir, they say Eskişehirspor, this thing is established, and we are the people who pioneered it... In fact, Eskişehirspor is a symbol in the formation of Eskişehir's urban identity".
CHIBOREK	GEN X	"There are places that make pastry. Chiborek is something that the Tatars brought to Eskişehir, it is their unique taste".
	GEN Z	"Chiborek is definitely edible, so a tourist who comes here will not leave without eating chiborek."
	BABY BOOMER	"There is a pastry unique to Eskişehir, which we call chiborek."

While discussing the statements of experiences about making a space feel free, one can look at Stravrides (2019), who emphasizes the importance of creating images that will make you feel free. The place not only makes one feel free, but it also instills hope with the image of freedom and establishes the construction of togetherness and commonality. Thus, it has a function of shaping expectations. As seen in Table 3, Eskişehir's offer of feeling safe is actually the construction of a common urban culture. Narratives about the city being a safe city are narratives that participants agree with. Feeling safe was also evaluated as one of the factors of their identity to the city. Preece (2020) also states that urban spaces undertake a psychosocial function, and the city becomes a feeling in individuals. The sense of security can be evaluated in this context.

Table 3. Safe City

GENERATION	STATEMENT
BABY BOOMER	"It is quiet. Eskişehir is the most uneventful place in Turkey, according to police reports".
	"It is a safe city. A woman has the right to go out at nine to ten, come and go, that is, she has no fear, because there is no excess, no one disturbs anyone. Therefore, it is a civilized city".
GEN X	"There are detached houses and houses with gardens, neighbors know each other, children know each other, so I think it is reliable".
	"It's very safe. "It was 100% safe".
GEN Y	"So Eskişehir is a beautiful city. "It is a city where there are not many incidents of public order, there is nothing that has a bad impact".
	"I see Eskişehir as a little more developed... I mean, we hear the news, but I haven't experienced anything like purse snatching. "I have never been harassed by anyone, I have never experienced anything like that in my childhood or youth, for example, I don't remember anything bad".
	"I think it's safe. Or it may be because I have never encountered or heard of such an incident in my neighborhood. But for some reason, I think my daughter can come home easily at dusk. Because we were raised that way. When we were little, they said you

	can't go out in the dark, something bad will happen to you. But now, having my child outside in the dark doesn't worry me that much. That's why I think it's safe, I hope I'm not wrong".
GEN Z	"When I want to travel, I can visit Eskişehir because I can go anywhere easily".

Universities in Eskişehir are effective in defining the city as a student city. The emphasis on being a student city when defining a city is an indication that the universities in the city are quite active there. As a matter of fact, the current mayor of the city worked as a rector at one of the universities before his presidency. In other words, it moved from university administration to city administration. Sezgin and Canbulut (2021) draw attention to the intertwinedness of rulers and managers in creating a culture of sincere relations in cities. Here too, the identity of the ruler, from the rectorate to the mayor, is intertwined with the governed. The importance of the university for the city is very important. The university is included as a space in the study, and the impact of its cultural context on the participants is postponed for further evaluation in subsequent studies. In the context of the effects of space on urban identity, university narratives overlap with the literature (Alpak et al., 2018; Amin, 2002). This issue was reflected in the interviews in the form of defining the city as a student city as follows in Table 4.

Table 4. Students' City

GENERATION	STATEMENT
BABY BOOMER	"Now it is known as a student city... Students also came and Eskişehir became even more revitalized".
GEN X	"Eskişehir is definitely a student city. "As there are many students, the number of faculty members is also high".
GEN Y	"Eskişehir is a student city. A city where students are very comfortable and where there are a large number of students is a city that appeals to students". "This is a student city... We have a president who loves students very much. As the Mayor, he gives high priority to students. I think students prefer this place because Eskişehir is culturally developed and, as I said, it is more affordable, there are more things for students, there is more living space and it is given more importance".
GEN Z	"Well, first of all, the people of the city are very nice, especially since it is a student city, it is also very nice". "There are things that are accessible, first of all, since it is a student city, so food and drinks are a little cheaper than other cities, there are places where you can have a lot of fun with your friends".

It is normal for values to have differences between generations, but if these changes turn into not understanding each other and therefore judging each other, there is something wrong (Karamivand, 2022). Addressing the participants' views on people from different backgrounds and generations living together in the city is important in terms of seeing the identities that can be built together (Robinson, 2022). Diversity is a crucial aspect in maintaining cohesion and presenting a cohesive identity, and the city plays a significant role in this regard (Lynch, 2022; Höllerer and Leixnering, 2022). Baby boomers and Y generations have wide limits when it comes to spending time together. Gen X is disturbed by the sense of freedom and border violations of Gen Z, which they describe as young people. Gen Z, on the other hand, prefers their own generation to spend time with and does not want to spend time with others (Table 5).

Table 5. Different Generations Living Together

GENERATION	STATEMENT
BABY BOOMER	"Of course, he is comfortable in that aspect. For example, I came here, we met, his opinions are none of my business. We never asked each other, but I love it as a character, I love it as a character, I love it as a human being. There are things that differentiate people, even down to the sect of".

	"So now, for example, I would not go to Bağlar and rent a house with my family, because why, young people live there. "There is more fast-paced life, there is more noise".
GEN Y	"It's a modern city, no one interferes with anyone else here. Nobody tires anyone. He does not criticize anyone. Everyone is at their own pace; everyone is doing their job. Everyone is respectful to each other. It is very rare. It is a beautiful city".
GEN X	"Everyone is free, but everyone must respect each other. But no one is trespassing on anyone else's freedom, but unfortunately today's young people are entering too much of their freedom, they need to fix this".
	"There is a lot of corruption, a lot of corruption, a lot of corruption".
	"After all, it is said that Eskişehir is a university city, the literacy rate is high, there are many modern people, but if you ask me, it is not like that. After all, this creates a representation. If you ask me, that lifestyle at the university affects Eskişehir in a bad way".
GEN Z	"The neighborhood culture still exists, but I cannot say the same for the life of the city. Because university life, university students represent a completely different face of the city. I think it's not safe there at all, I think the university makes the young population of Eskişehir unsafe and poses a threat".
	"My friends. (Do you spend time with your family?) I don't spend much time, and I don't".
	"It used to happen to young people, but now that the young population has increased, they no longer look at it as strange in Eskişehir, that is, they do not look at it from a different perspective".

Within the scope of the research data, not wanting to leave the city was considered an indicator of identity. While the participants' statements about not leaving the city were similar across three generations, it was noteworthy that Gen Z did not express an opinion on this issue (Table 6). Developing an identity with the city is a process that requires a long time, and in the process of identity formation, the city transforms into a living organism (Akova, 2020). In this context, it is understandable that Gen Z may have a neutral attitude towards attachment to the city compared to previous generations. Ultimately, urban identity is not something static, fixed, or rigid (Kaypak, 2010), and "sufficient" time is crucial in forming urban identity.

Table 6. Leaving Eskişehir

GENERATION	STATEMENT
BABY BOOMER	"In Eskişehir, I mean, we are happy in Eskişehir... I live with love, so even if they told me to go somewhere else, I wouldn't leave Eskişehir"
GEN X	"Eskişehir is completely different, for example, I have one older brother, they are abroad and I cannot go. I will not leave Eskişehir and go, I mean, thank God, I will not go"
GEN Y	"You know, if you ask me whether I want to to another city or not, I don't want it"

The physical conditions of the city are an important factor in interaction with the city for almost everyone (Vathi and Burrell, 2021; Oktay, 2011). Narratives about the city's problems are centered on traffic congestion and the need to widen the roads (Table 7).

Table 7. Eskişehir's Problems

GENERATION	STATEMENT
BABY BOOMER	"It would be better to widen our streets a little so that vehicles can travel more easily."
GEN X	"We have traffic complexity. They narrowed down all our roads. Let's say what these municipalities did, the municipalities should fix this as soon as possible"
GEN Y	"If I were to criticize, I would criticize the traffic"
GEN Z	"The roads and sidewalks on which vehicles pass are very short. They can be lengthened a little more for both people and cars"

Xiangming and colleagues (2020) emphasize that when analyzing the social identity of rural-urban immigrants, it is very important to consider the role of generation and the attitudes of rural-urban immigrants towards the background society. In studies dealing with how Indigenous people, as a

unique cultural unit, create their urban identities in order to maintain their cultural existence in the urban area (Brablec, 2021; Renée et al., 2020), it is claimed that the dazzle of culture in the urban area should be erased. When cultural identity becomes more dominant than urban identity, the urban identity development process is negatively affected, and in a sense, social exclusion occurs. It is a remarkable situation in the literature that the city receives mostly domestic immigration (Dalaylı, 2023). Şahbaz (2020), who defines Eskişehir as an immigrant city, states that the city both offers job opportunities and is a cultural attraction. Immigrants contribute to the revitalization of the city's cultural and social life (Şahin, 2011). In this research, Eskişehir is seen as a city that receives immigration. In addition to the mention of immigrants who constitute the cultural diversity of the city, what is noteworthy in this research is the mention of vulnerable groups in the reasons for immigration. Eskişehir's disability-friendliness has also found its place in the literature (Timur and Oğuz, 2019). A participant's statement regarding the city's inclusion of vulnerable groups is as follows:

"For example, I think the fact that there is a school for the hearing impaired here has caused families to move here, because I know it from my sister. "My sister is hearing impaired. There is a school at her university for hearing impaired people" (GEN Y).

CONCLUSION

In this research, which centered on in-depth interviews with three representatives from four distinct generations residing in Eskişehir, various facets of urban identity were explored, encompassing the city's description, its social relations, evolutionary changes, symbolic representations, and the role of universities. The absence of participants of the same age within the research cohort provided a diverse spectrum of generational perspectives, enriching the study's depth. However, the exclusion of participants in their 30s posed a limitation, warranting future research to include this demographic segment for comprehensive analysis.

Notably, the predominance of male participants and the absence of employed female participants, with the participating women being predominantly Millennials and Baby Boomers, underscored gender and employment imbalances within the research sample. The residential concentration of participants primarily in two pivotal city centers enhanced the study's perception aspect, offering insights into the dynamics of urban identity formation.

A deliberate choice to limit participants' education level to high school graduates aimed to streamline the focus on urban identity, eliminating the need for separate evaluation of university influence. However, this decision foreclosed exploration into the interplay between higher education and urban identity, signaling a potential avenue for future research.

Urban areas emerged as the predominant theme of discussion, followed by the temporal narrative of yesterday-today-tomorrow, with Icons of Eskişehir being the most intensely debated topic. Conversely, discourse density was notably low in themes related to relations and universities, attributable to participants' lack of university experiences.

Intergenerational consensus prevailed on urban problems, traffic congestion, inadequacies in infrastructure, and safety concerns, indicating shared societal priorities transcending generational divides. Notably, discussions on Eskişehirspor and Çibörek showcased the unifying power of sports and culinary culture, bridging intergenerational gaps.

The emphasis on Eskişehir's identity as a student city garnered attention, rooted in the managerial background of the city's former university rector turned mayor. However, tensions between generations, particularly between Gen X and Gen Z, underscored divergent perspectives on urban life and cultural norms. Despite these differences, Eskişehir exemplifies a strong urban identity characterized by a pervasive sense of identity among its citizens. Nonetheless, variations exist between

generations in cultivating a shared urban culture, spatial utilization, and iconic perceptions, necessitating nuanced approaches to urban planning and community engagement.

In conclusion, this study sheds light on the complex interplay of generational dynamics in shaping urban identity in Eskişehir, offering insights into shared concerns, cultural nuances, and potential areas for collaborative urban development initiatives.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar zarlar, diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

REFERENCES:

- Adams, D. Larkham, P. 2016. Walking with the ghosts of the past: Unearthing the value of residents' urban nostalgias . *Urban Studies*. 53/10. pp.2004-2022.
- Akova, S. (2020). Kent Kimliği Göstergeleri Üzerinden Kentlilik Bilincine Dair Bir Okuma: Yalova Kenti Örnekleme. *Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi*. 16. pp.3344-3386.
- Alpak, E.M. Düzenli, T. Tarakçı Eren, E. (2018). Kent Kimliği ve Kullanıcıların Bağlılık Duygusu Üzerindeki Etkisi: Trabzon Kenti Örneği. *The Journal of Academic Social Asos Journal*. 64. pp.519-528.
- Alpman, P. S. (2019). Mekan, Kimlik, Sınıf: Farklar Neden Bir Arada Barınamazlar? *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*. 26/10. pp. 374-401.
- Aslan, Ş. (2019). 1 Mayıs Mahallesi 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent. *İletişim Yayınları*. İstanbul.
- Baş, T. Akturan, U. (2017). Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri Örnek Uygulamalı Adım Adım Vaka Analizi. *Seçkin Yayın*.
- Berg, B. Lune, L. H. (2019). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri Çeviri Editörü: Arı, A. *Eğitim Yayınevi*.
- Brablec, D. (2021). Who Counts as an Authentic Indigenous? Collective Identity Negotiations in the Chilean Urban Context. *Sociology*. 55/1. pp.129-145.
- Bronsvort, I. and Uitermark, J. (2022). Seeing The Street Through Instagram. Digital Platforms And The Amplification Of Gentrification. *Urban Studies*. 59/14. pp. 2857–2874.
- Creswell, J. W. (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. Çeviri Editörleri: Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir. *Siyasal Kitabevi*.
- Creswell, J. W. Creswell, J. D. (2021). Araştırma Tasarımı-Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Araştırmaları. Çeviri Editörü: Engin Karadağ. *Nobel Akademik Yayıncılık*.

- Dalaylı, F. (2023). Suriyeli Mülteci Haberlerinin Medyada Yansıtılması İle İlgili Bir Algı Analizi: Eskişehir – İstanbul Karşılaştırması. *Journal of Communication Science Researches – IBAD*. 3/2. pp.124-141
- Erden-Ayhün, S. (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2/1.
- Generation X. (2024). <https://joelclark.org/dossiers/GenerationX.pdf>. Updated: 11.01.2024
- Güler, T. Şahnagil, S. Güler, H. (2016). Kent Kimliğinin Oluşturulmasında Kültürel Unsurların Önemi: Balıkesir Üzerine Bir İnceleme. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*. 12. pp.85-104.
- Harvey, D. (2016). Kent Deneyimi. Translated by. Esin Soğancılar. *Sel Yayıncılık*. İstanbul.
- Höllerer, M. and Leixnering, S. (2022). Remaining The Same Or Becoming Another? Adaptive Resilience Versus Transformative Urban Change. *Urban Studies*. 59/6. pp.1300–1310.
- Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. <https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-150008/eskisehir-2013-unesco-somut-olmayan-kulturel-miras-bask-.html>. Dated. 11st Jan. 2024.
- Işıklar, Z. E. Zerenler, M. Yeşiltuna, C. (2022). Çevre Bilinci: Jenerasyon Farklılıklarına Yönelik Bir Araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. pp. 107-126.
- Karamivand, V. (2022). Can the Generation Gap Between the Elderly and the Youth be Reduced? Letter to the Editor. *Acta Scientific Neurology* 5/8. pp.23-24.
- Keyman, E. F. Koyuncu-Lorasdağı, B. (2020). Sekiz Kentin Hikayesi Türkiye’de Yeni Yerellik ve Yeni Orta Sınıflar. *Metis Yayınları*. İstanbul.
- Kiper, P. (2016). <https://21inciyuzyilicinplanlama.org/wp-content/uploads/2016/08/Perihan-Kiper-02.06.2016.pdf>. Dated: 15.5.2024
- Kümbetoğlu, B. (2020). Niteliksel Araştırmalarda Analiz. *Bağlam Yayınları*
- Lefebvre, H. (2015). Kentsel Devrim. Translated by. Selim Sezer. *Sel Yayıncılık*. İstanbul.
- Lefebvre, H. (2022). Şehir Hakkı II Mekan ve Siyaset. Translated by. Metin Yetkin. *Sel Yayıncılık*. İstanbul.
- Lynch, K. (2022). Kent İmgesi. Çeviren: İrem Başaran. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Miles, M. B. Huberman, A. M. (2021). Nitel Veri Analizi. Çev. Sadegül Akbaba ve Altun Ali Ersoy. *PEGEM Yayıncılık*.
- Mimarlık Dergisi. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=396&RecID=3625>. Dated: 15.5.2024.
- Oğurlu, İ. (2014). Çevre- Kent İmajı- Kent Kimliği- Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*. 13/26. pp. 275-293.
- Oktay, D. (2011). Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış. *İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi*. 3. pp.10-15.
- Preece, J. 2020. Belonging in working-class neighbourhoods: dis-identification, territorialisation and biographies of people and place. *Urban Studies*. 57/4. pp.827–843
- Punch, K. F. Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. (2011). Çevirenler: Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz. *Siyasal Kitabevi*.

- Rahardyan T. M. Bakri, M. R. Utami, A. (2023). Generation gap in fraud prevention: Study on generation Z, generation X, millennials, and boomers. *International Journal of Research in Business & Social Science* 12/3, pp.361-375
- Renée, M. Janet, S. and Cheryllee, B. (2020). "It's not like I'm more Indigenous there and I'm less Indigenous here.": urban Métis women's identity and access to health and social services in Toronto, Canada. *AlterNative*. 16/4. Pp.323–331
- Robinson, J. (2022). Introduction: Generating Concepts Of 'The Urban' Through Comparative Practice. *Urban Studies*. 59/8. pp. 1521–1535.
- Schütz, A. (2018). Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler. Çev. Adnan Akan, Seyda Kesikoğlu. *Heretik Yayınları*.
- Sezgin, S. Canbulut, T. (2021). Toplumcu Belediyecilik 1970'lerden Günümüze Bir Yerel Yönetim Deneyimi. Ed. Sezgin Sezgin and Tuğba Canbulut. *İletişim Yayınları*. İstanbul.
- Sezik, M. (2016). Kent Kimliğinin Korunması ve Kentsel Gelişimin Sağlanması Bağlamında Yerel Yönetimin Önemi: Adıyaman Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6/2. pp.43-56.
- Stavrides, S. (2019). Müşterek Mekan Müşterekler Olarak Şehir. Translated by. Cenk Saraçoğlu. *Sel Yayıncılık*. İstanbul.
- Şahbaz, H. (2020). Ülke içi göçlerde Eskişehir ilinin yeri. *Doğu Coğrafya Dergisi* 25/44. pp.107-124
- Şahin, C. (2011). Bir Göçmen Kenti Olarak Eskişehir ve Eskişehir'in Sosyo-Kültürel Yapısında Tatar Kimliği. *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*. 3. pp. 220-243.
- Timur, B. Oğuz, Y. E. (2019). Eskişehir Erişilebilir Turizme Uygun Mu? *Journal of Recreataion and Tourism Research /JRTR*. 6/4. pp. 360-371
- Vathi, Z. Burrell, K. 2021. The making and unmaking of an urban diaspora: The role of the physical environment and materialities in belongingness, displacement and mobilisation in Toxteth, Liverpool. *Urban Studies*. 58/6. pp.1211–1228
- Verloo, N. 2018. Governing the global locally: Agonistic democracy practices in The Hague's Schilderswijk. *Urban Studies*. 55/11. Pp.2354–2371.
- Xiangming, L. Min, Z. Junling, X. Shenghua, X.2020. Falling Into the Second-Generation Decline? Evidence From the Intergenerational Differences in Social Identity of Rural–Urban Migrants in China. *SAGE Open*. Pp.1-18.

Tarihi Karacasu Çeşmelerinin Mevcut Durum Analizi

Analysis of the Current State of Historical Fountains in Karacasu

Esra AKSOY¹ Ömer KOYUNCU²

Öz

Bu çalışmanın amacı; Aydın ili Karacasu ilçe merkezinde yer alan tarihi çeşmelerin mevcut durumunu belgelendirmek ve onların onarımına yönelik önerilerde bulunmaktır. Çalışma kapsamında, ilçe merkezinde konumlanan on ve Afrodisias antik kenti içerisinde yer alan bir çeşme incelemeye alınmıştır. Osmanlı döneminden kalan toplam on bir çeşmenin analizi yapılmıştır. XV. ve XX. yüzyıl aralığında yapılan çeşmelerin röleveleri alınarak, AutoCAD çizim programında mevcut durumlarının plan ve ön görünüşleri çizilmiştir. İnceleme sonucunda, elde edilen bulgularda tüm çeşmelerin tek cepheli olarak inşa edildiği belirlenmiştir. Sade cephe düzenine sahip olan çeşmelerin üç tanesi onarım geçirmiştir. Çeşmelerin ilk tasarımlarından uzak bir şekilde yeniden yapıldığı belirlenmiştir. Bir tane çeşme tamamen yıkık vaziyettedir. Günümüze kadar ulaşmış tarihi çeşmelerin âtil durumda olduğu, bakımsızlarından ve işlev kaybından dolayı yok olmaya yüz tuttukları tespit edilmiştir. Kültürel miras bağlamında kentlerin geçmiş kültürünü aktaran çeşmelerin mevcut durumunu belgelendirme, bu kaynakları gelecek kuşaklara aktarmak açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Su yapıları, çeşmeler, kültürel miras, Karacasu, mimari analiz

ABSTRACT

The purpose of this study is to document the current status of historical fountains located in the town center of Karacasu district in Aydın province and to make recommendations for their restoration. Within the scope of the study, a fountain located in the town center and one within the Afrodisias ancient city were examined. An analysis of a total of eleven fountains dating back to the Ottoman period was conducted. Surveys of the fountains built between the 15th and 20th centuries were taken, and their existing conditions were drawn in plan and elevation views using AutoCAD drawing software. As a result of the examination, it was determined that all fountains were constructed with a single facade. Three of the fountains with simple facade arrangements have undergone restoration. It was found that these fountains were reconstructed deviating from their original designs. One fountain is completely ruined. It was observed that historical fountains, which have survived to the present day, are in a state of disuse and are at risk of disappearing due to neglect and loss of function. Documenting the current status of fountains that convey the cultural heritage of cities is important for preserving these resources for future generations.

Keywords: Water structures, fountains, cultural heritage, Karacasu, architectural analysis

¹ **Corresponding Author | Yetkili Yazar:** (Dr. Öğr. Üyesi) Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Karacasu MİMİYO, Mimari Restorasyon Programı, Karacasu / AYDIN e-mail, esra.aks soy@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9597-151X

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, omer.koyuncu@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4090-5763

GİRİŞ:

İnsanların yerleşim alanlarında hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli en temel ihtiyaç sudur. Geçmiş çağlarda, pek çok medeniyet şehirleşmek için su kaynaklarına yakın olan yerleri tercih etmiş ve suyun temin edildiği alanlarda, suyun boşa akmaması adına çeşmeler yapılmıştır (Eyice, 1993; Özer, 2008; Devellioğlu, 2003; Yeler ve Yeler Minsolmaz, 2021). Benzer şekilde su, Türklerin de göçebe hayattan yerleşik düzene geçme sürecinde, yerleşim yerlerinin oluşmasına sebep olmuş, mahalle ve sokaklarda çeşme inşa edilmiştir (Yeler & Yeler Minsolmaz, 2021). Kamuya açık yapı elemanı olan çeşmeler, eski dönemlerde farklı isimlerle kaynaklarda kullanıldığı bilinmektedir. Farsça kökenden gelen çeşm sözcüğü Osmanlıca sözlüklerde göz anlamındadır (Ödekan, 1987; Eyice, 1993; Devellioğlu, 2003; Demirci, 2020). XIII. ve XIV. yüzyıllarda ise çeşme sözcüğüne karşılık olarak 'ayn', 'sıkaye' veya 'meska' kelimelerinin kullanıldığı kitabelerden bilinmektedir (Önge, 1981; Denктаş, 2002). Osmanlı döneminde çeşmeler konum olarak, cami, medrese, türbe, tekke, han gibi topluma açık alanların ana cephe yüzeylerinde ya da avlularında; şehrin görselini zenginleştirmek amacıyla çarşı içi meydanlarda tek yapı olarak yer almıştır (Çobancaoğlu, 1988). Türklerin bu kadar çok çeşme yapısı inşa etmesi hayırseverliğe ve temizliğe olan tutumunu da göz önüne sermektedir (Gündüz, 2020; İbrahimgil, 2020). Bu sebeple; İslamiyet dini için hayırseverliğin önemli bir göstergesi olan su hayrı, kentteki varlıklı baniler tarafından çeşmelerin inşa edilmesini sağlamıştır (Yavaşcan ve ark., 2020). XV. yüzyılda Osmanlı Su Nezareti kurulmuş ve tüm suların kullanımı Evkaf Nezareti'ne 1836 yılında devredilmiştir. 1877 yılında belediyelerin bünyesine geçirilen vakıf suları, 1910 yılında tekrar Evkaf Nezareti'ne verilmiştir. Vakıf suları, 1926 yılından itibaren Belediyeler ve Köy İhtiyar Heyeti'ne aktarılmıştır (Öztürk, 2022).

Kent donatısı olan çeşmelerin yapımında su temini temel amaç olsa da kent içerisinde farklı işlevlere de hizmet etmiştir. Bu işlevler başlıca; kırsaldaki hayvanlara katkı, yönlendirme, vurgu, yer belirleme, tasarım öğesi, tarihi kimlik ve toplanma hizmetlerine de katkıdır (Özer, 2008). Tarihi Türk çeşmelerini meydana getiren yapı elemanları genel olarak; suyun biriktiği alan olan su haznesi (depo), suyun çıktığı musluk (lüle), lüleden akan suyun birikmesini sağlayan, hayvanların su içmesi için yapılan su teknesi (yalak), musluğun yerleştiği alanda yer alan ayna taşı, çeşmeye gelenlerin dinlenmesi ve rahat su içmesi için yapılan yükseklik bölümü seki, içerisine tas konulan niş ve çeşmenin tarihçesinin yer aldığı kitabedir (Karaçöl, 2011; Acar, 2015; Derici, 2017; Aktürk, 2021).

Tipolojik anlamda ise çeşmeler araştırmacılar tarafından farklı kategorize edilmiştir. Farklı biçimlerde gruplandırma yapılsa da çalışmaların temelinde çeşmelerin konumu ve cephe düzenleri ön plana çıkmaktadır. Tanışık (1943); çeşmeleri konumlarına göre, meydan, sokak, köşe başı, sebilli ve abidevi olarak kategorize etmiştir. Şopolyo (1968) çalışmasında bu kategoriyi biraz daha genişleterek şadırvan, mahalle, köşebaşı, meydan, cami, mahalle, oda, çukur ve anıtsal olarak çeşme konumlarını genişletmiştir. Arseven (1983) ise çeşmeleri mahalle, şadırvan, cami, oda, abidevi çeşmeler ve musluklar olarak gruplandırmıştır. Aytöre (1968) ise konumlarına göre çeşmeleri, şehir dışı ve şehir için olarak iki alt kategoriye ayırmıştır. Barışta (1995) ise çalışmasında tüm bu kategorileri; çeşmelerin bir yapıya bitişik veya ayrı durumlarına göre ve namazgah çeşmeleri olarak üç esas başlığa ayırmıştır. Daha sonra bu üç temel başlık altında konum detaylarını vermiştir. Eyice 1968 yılında yaptığı çalışmasında çeşmeleri, meydan ve cephe çeşmeleri olarak iki gruba ayırmıştır (Eyice,1968); 1993 yılındaki çalışmasında ise çeşmeleri; meydan, cephe, iskele, şadırvan ve sütun çeşmeleri olmak üzere beş kategoride toplamıştır (Eyice, 1993). Çeşmelerin plan tipleri ise genellikle kare ve dikdörtgen formda yapılırken çokgen, daire, elips, yarım daire gibi farklı formlarda da inşa edilmiştir (Yıldız ve Yüksek, 2008).

ÇALIŞMA ALANI VE YÖNTEM

Çalışma alanı olan Karacasu ilçesi, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı bir ilçedir. Karacasu, tarih boyunca farklı kùltürlere ev sahipliği yapmış UNESCO Kùltürel Miras Kaynağı olan Afrodiasias Antik kentinin bulunduğu eski bir yerleşim yeridir. Araőtırmalardan elde edilen tarihi bulgulara göre ilçenin tarihinin 5-6 bin yıl öncesine kadar dayandığı düşünölmektedir (Koçak, 2015). İlçe Karşıyaka ve arőıyaka olarak iki yerleşim yerinden oluşmaktadır. Yerleşim yerleri birbirlerinden tabakhane deresi ile ayrılmaktadır. Bu iki mahalleye H.1168 tarihli taş köprü ile bağlantı sağlanmıştır. Karşıyaka bölgesinin ilk yerleşim yeri olduğu arőıyaka bölgesinin daha sonradan merkez yerleşim yeri haline geldiği bilinmektedir. İlçe birçok farklı kùltürlere ev sahipliği yaptığı için kùltürel zenginliği fazlaca bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı Döneminin izlerini taşıyan birçok geleneksel Türk evi, cami, hamam, eşme, türbe gibi kùltür varlıkları yer almaktadır. Bu kùltür varlıklarından eőmeleri ele alan bu çalışmada Osmanlı döneminden günümüze kadar gelebilmiş 11 eşme yer almaktadır. Çalışma, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bu eőmeleri belgelemek amacıyla oluşturulmuştur.

Araştırma yöntemi olarak; nitel araştırma deseni kullanılarak öncelikle ilçede yer alan tarihi 11 eşme, mimari ve sanat tarihi açısından incelenmiş, üzerindeki kitabelerin anlamları yazılmıştır. Günümüzde ayakta olan 11 adet çeşmenin 10 tanesi ilç merkezinde 1 tanesi de Afrodiasias Antik Kent girişinde yer almaktadır (Tablo 1). Karacasu Etnografya Müzesinde sadece kitabesi bulunan Fetiller eşmesi ise çalışma kapsamının dışında tutulmuştur.

Tablo 1. Karacasu tarihi eőmeleri

Adı	Yapım Tarihi	Konumu
Hacı Ali Ağa Cami eşmesi	1592	İlçe merkezi
Evyakan eşmesi	1764	İlçe merkezi
Küçük Arık eşmesi	1784	İlçe merkezi
Hatip eşmesi	1784	İlçe merkezi
Efendiler eşmesi	1786	İlçe merkezi
Zerdali eşmesi	1805	İlçe merkezi
Hacı Salihler eşmesi	1807	İlçe merkezi
Köseoğlu eşmesi	1820	İlçe merkezi
Geyre Eyyüp Ağa eşmesi	1832	Afrodiasias Antik Kenti
Türbe eşmesi	1868	İlçe merkezi
Cafer Ağa eşmesi	1906	İlçe merkezi

Tüm eşmeler yerinde incelenerek fotoėraflanmıő ve ölçümleri yapılmıştır. Çekilen fotoğraflardan ve yerinde yapılan analizlerden çeşmelerin mevcut durumu ve üzerlerindeki bozulmalar bulgular bölümünde anlatılmıştır. Araştırma neticesinde elde edilen verilerle çeşmeler konumları, cephe özellikleri, plan Şekli, süsleme özellikleri ve yapı malzemelerine göre değerlendirilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Çeşme tipolojisi

A. Konum	B. Cephe düzeni	C. Plan Şekli	D. Süsleme Durumu	E. Yapı Malzemesi
a. Yapıya bitişik	a. Tek cepheli	a. Çokgen	a. Sade	a. Taş
b. Ayrı	b. Çok cepheli	b. Amorf	b. Bezemeli	b. Tuğla

Çalışmanın, gelecek nesillere bir kanıt niteliğinde olması ve ileride yapılacak onarım çalışmalarına bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışma kapsamına alınan çeşmeler tablo 3 de yer almaktadır. Karacasu kent merkezindeki Osmanlı dönemine ait 10 adet çeşmenin kent içerisindeki konumu Tablo 3 de gösterilmiştir.

Tablo 3. İlçe merkezinde bulunan tarihi çeşmelerin konumları

	1-H.Ali Ağa Cami Çeşmesi
	2-Türbe Çeşmesi
	3-Evyakan Çeşmesi
	4-H. Salihler Çeşmesi
	5-Evyakan Çeşmesi
	6-Efendiler Çeşmesi
	7-Hatip Çeşmesi
	8-Zerdali Çeşmesi
	9-Küçükarkık Çeşmesi
	10-Caferağa Çeşmesi

BULGULAR

1. Hacı Ali Ağa Cami Çeşmesi

Hacı Ali Ağa Çeşmesi, Çarşı Cami olarak bilinen Karacasu merkezindeki Osmanlı Döneminden kalma caminin batı duvarında yol üzerinde konumlanmaktadır (Tablo 4). 1591/2 tarihinde yaptırılan çeşmenin araştırmalar neticesinde meydan çeşmesi olarak yapıldığı daha sonra yerinin değiştiği yönündedir. Çeşme, 1995 yılında koruma altına alınmıştır. Çeşmenin kitabesi ilçede Osmanlı Dönemine ait en eski kitabedir. Kitabe Türkçeye çevrilmiştir. Aşağıda kitabenin Türkçesi yer almaktadır. Kitabeye göre çeşmenin dönemin ağası olarak bilinen Gazanfer Ağanın kahyası Hacı Mustafa Ağa tarafından yapıldığı bilinmektedir (Kuruüzüm, 2017).

'Kapı Ağası Gazanfer Ağa'nın kedhüdası olan

Cömertlik ve şefkat hazinesi o Hacı Mustafa Ağa

Sılası halkının su kıtlığı çektiğini görüp ve onların dileklerini anlayıp

Peygamberimizin ruhu için gönülden niyet edip

Bu hoş, cana can katan, hoş sulu çeşmeyi inşa etti.

Görmesini bilen her göz bu çeşmenin benzerini görmemiştir.

Bu Kevser suyuna benzeyen soğuk ve tatlı sudan içenler ümid edilir ki

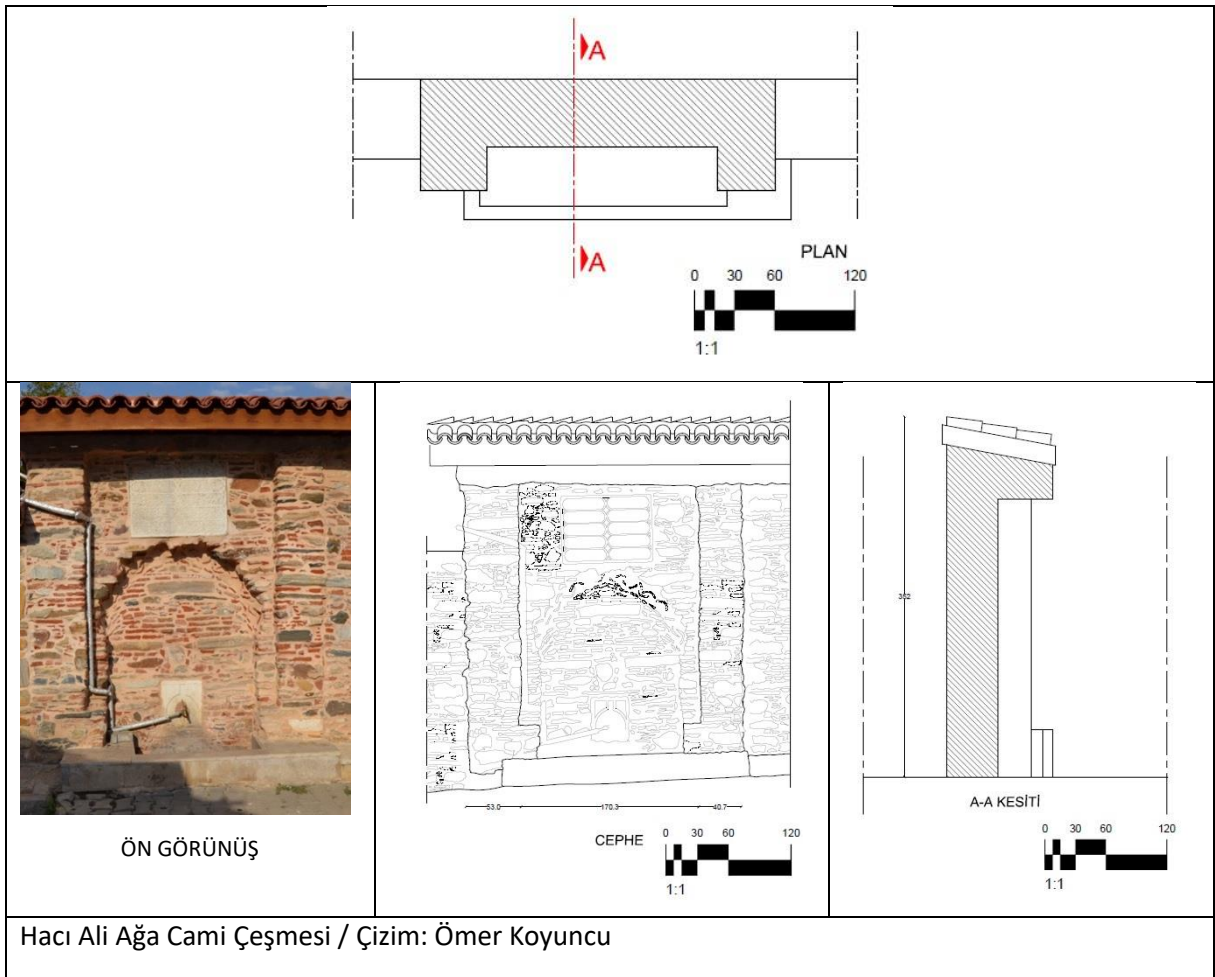
Namazlarıyla, dualarıyla Peygamberimize hizmet ederler.

Fedai, çeşmenin suyunun Huld Cenneti'nin suyuna benzer olduğunu gördü

Tarihini: "ayn zülal çeşme-i Cennet" diye düştü. 1592 H '(Kuruüzüm, 2017)

Mimari açıdan incelediğimizde çeşmenin, cami duvarına bitişik olarak konumlanmış ve tek cepheden ibarettir. Dikey dikdörtgen prizmal gövdeden oluşan çeşme yuvarlak kemerli nişle oluşturulmuştur. Çeşmenin çarşı caminin restore edildiği dönemde yenilendiği görülmektedir.

Tablo 4. Hacı Ali Ağa Cami Çeşmesi

Çeşmenin cami onarımı esnasında onarımının yapıldığı bilindiğinden, çeşmenin ilk fotoğraflarına ulaşılmıştır. İki fotoğraf arasındaki farklar incelendiğinde çeşmenin sadece kitabesi ve ayna taşı orijinal halinde kaldığı görülmüştür (Şekil 1). Çeşmenin tamamı ilk halinden farklı olarak çağdaş harç ve derz dolgusuyla onarımının yapılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Musluk kısmının ise zaman içerisinde boya ve metal oksit ile lekelenildiği gözlemlenmiştir. Çeşmenin ön yüzeyinde görünen borunun ise çeşmenin tarihine ve estetiğine kötü bir biçimde yansıdığı görülmektedir.

Şekil 1. Hacı Ali Ağa Cami Çeşmesi'nin onarım öncesi hali (Özbalkan, 2019)

2. Evyakan (Hacı Hüseyin) Çeşmesi

1764 yılında yaptırılan çeşme ilçenin iki bölgesini birleştiren köprü'nün başında yer almaktadır. 2023 yılında 1. grup koruma derecesinden koruma altına alınmıştır. Tek cepheli yapılmış olan çeşme, taş tuğla malzeme ile alması olarak yapılmıştır. Moloz taştan inşa edilen çeşmenin kemeri tuğla malzemedendir. Kaş kemer tipinde nişli bir cephesi vardır. Pilastr şeklinde yapılmış silmeler çeşme nişinin iki yanında cephe boyunca yükselmektedir. Silmeleri birbirine bağlayan tek sıra kirpi saçak süsleme açısından cepheye zenginlik katmaktadır. Ayna taşı dikdörtgen biçiminde olup, üzerinde kalem işi stilize edilmiş çiçek bezemesi mevcuttur. Yalak kısmı geçmişten kalma bir lahit olduğu görülmektedir (Tablo 5). Kitabesi kemerin birleşim yerine hizalanarak nişe yerleştirilmiştir. Kitabenin Türkçesi aşağıdaki metinde yer almaktadır.

'(Allah'ım) lütfun ile bu Hacı Hüseyin kulunu (bu dünyada ve Ahiret'de) değerli kıl.

Hem de (hayırlı işler için) faydalı zamanlar, haller ve ilişkiler nasip et.

Bu çeşmenin ödülünü (sarf edilen emek ve iyi niyetimizle mütenasip) Cennet'teki Selsebil çeşmesi ile eş kıl. 1764' (Kuruüzüm, 2017).

Çeşmenin kitabesinden baninin Hacı Hüseyin olduğu bilinmektedir. Çeşmenin zaman içerisinde basit onarımlar gördüğü ve bu onarımların günümüze kadar izinin kaldığı görülmektedir. Yapının ayna taşının ve kitabe etrafının genel olarak Anadolu'da sıklıkla görülen kireçle boyandığı tespit edilmiştir. Çeşmenin silmesinde parça kaybı olduğu belirlenmiştir. Devşirme yapı elemanlarının farklılığından kaynaklı statik bozulmalar gözle görülür şekilde belirginleşmiştir. Çeşmenin yazıtının ise boyama yüzünden yazılarının belirginliği azalmıştır. Genel olarak harç çatlağı ve kayıplarının mevcut olduğu görülmüştür. Ayna taşındaki stilize bitkisel süslemeler kabartma halinde yapılmıştır. Bu kabartmaların üzerinde de kireç boyası olduğu gözlemlenmiştir. Suyun akım yönüne doğru çeşitli oksitlenmeler mevcuttur. Yalak bölümünün de devşirme bir malzeme olduğu belirlenmiştir. Bu malzemenin geçmişte kullanımının ne olduğu konusunda net bir bilgi yoktur. Malzemede kayıp parçalar görülmekte olup, yine üzerinde kat kat kireç boyası ve yağlı boya artıkları olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Evyakan Çeşmesi

3. Küçük Arık Çeşmesi

Küçük Arık Çeşmesi 1784 yılında Hacı Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Çeşme, Osmanlı döneminden kalma Küçük Arık Cami karşısında yer almaktadır. 1989 yılında koruma altına alınmıştır. Tipolojik olarak bağımsız konumdadır. Bitişğinde herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Çift cepheli çeşme dikdörtgenler prizması dikey formda yapılmıştır. Çeşmenin ayna taşı ve kitabesi mermer malzemeden yapılmıştır. Dikdörtgen nişe sahip olan çeşmenin çatısı iki yönlü ahşap sundurma çatıyla örtülmüştür (Tablo 6). Kitabenin Türkçesi aşağıda yazılmıştır.

'Ey Yüce Allah'ın Kulları sizleri irşad edeyim.

Ab-ı hayat gibi olan bu suyu (bütün) ciğerler arzu eder.

Bir damlasını içsen bedene imaret olur

Aynı zamanda cana kuvvet verir, kuvvetli olmayı sağlar.

İçip doyanlar safa bulur, hoş olur.

Hey tarikat arkadaşları, durmadan şarkılar söyleyen çeşme bir karşılık olmaz mı?

Bu suyun zemzem gibi gür kaynağı şurada yukarıdadır.

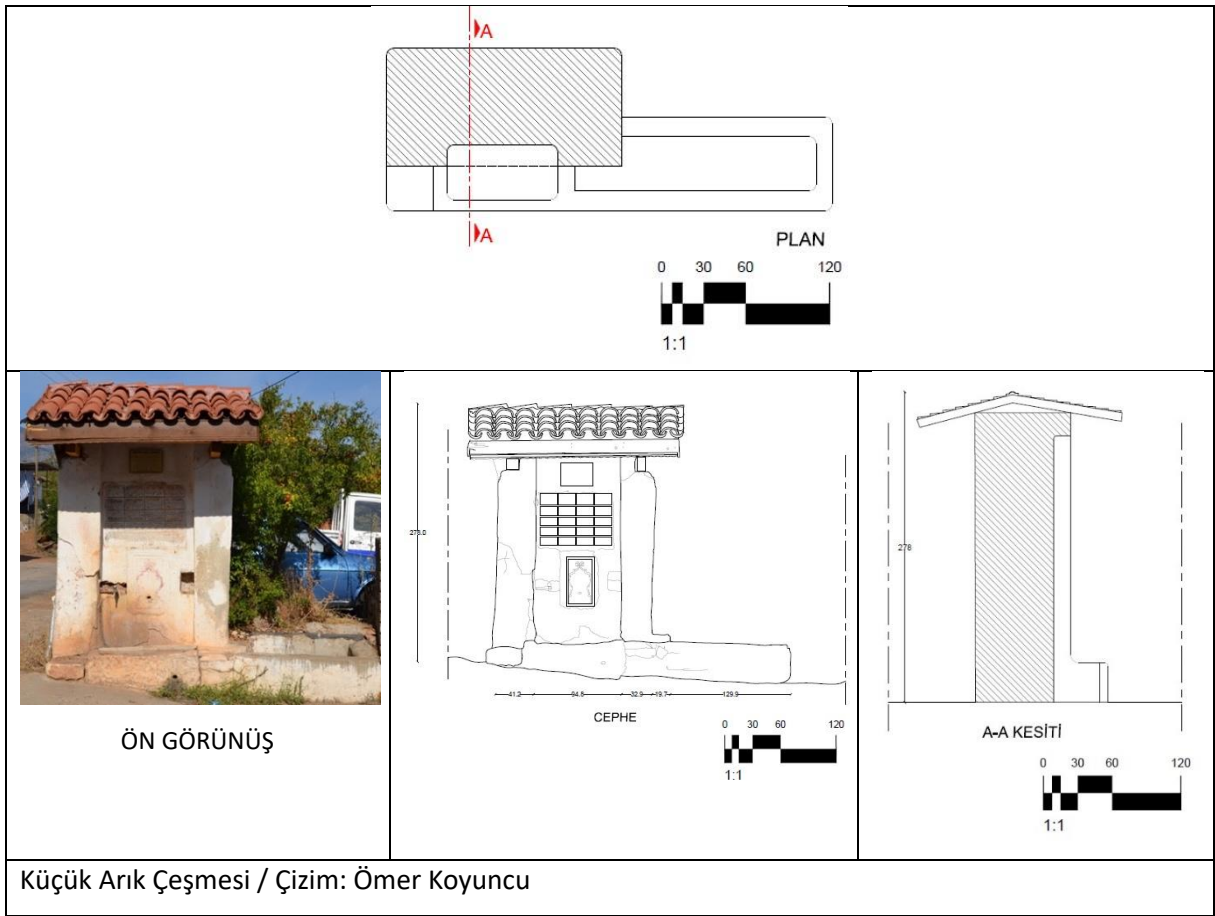
Halavetde (?) bütün gözler zülal gibi medet umar.

Sem'i gel tarihini söyle, hesabı sin sin düş.

“Getirdi Hacı Muhammed bu çeşmeyi bila imdat” 1784 ‘

Çeşme basit dikdörtgen formda yapılmış olup hemen bağlantı noktasında iplik dövme havuzu bulunmaktadır. Çeşmenin son dönemde yapılmış olan çatı bölmesinin yapının üst kısmında çeşitli kayıplar vermesine sebep olduğu gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak sıva çatlakları da mevcut durumda görülmektedir. Yapının çeşitli dönemlerde boyandığı ve son atılan boyanın da kireç olduğu gözlemlenmiştir. Bu yapılan işlemin 20 kare kitabenin de üzerine yapıldığı tespit edilmiştir. Çeşme bölümü ise bitkisel kabartmalı motiften oluşan mermer parçadan oluşmaktadır. Çeşmenin sağ yönünde ise yakın zaman diliminde sıva kanalı tarzında bir oyuk yapıлып oradan metal boru yardımı ile yeni bir çeşme takıldığı görülmektedir. Çeşmenin sol tarafında ise bardak koymak için niş oluşturulmuştur. Yapıda genel olarak kullanılan sıva kalın bir şekilde uygulandığı için zamana bağlı olarak ağır çatlakların oluşmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. Su akarı yönünde kireç ve asit sebebiyle sararmalar mevcuttur. Yalak bölümü ise yine devşirme kireç taşı benzeri bir malzemeden oluşmaktadır.

Tablo 6. Küçük Arık Çeşmesi

4. Hatip Çeşmesi

Osmanlı Dönemi eserlerinden olan ilçenin tarihi camisi Hacı Arap Cami yoluna yakın konumlanmaktadır. Çeşme'nin 1784 yılında Hacı Muhammed Ağa tarafından yapıldığı kitabesinde belirtilmektedir. İzmir II Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 1994 yılındaki raporunda çeşmenin sadece duvarı, yalağı, kitabesi ve ayna taşının ayakta kaldığı görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Çeşmenin onarım geçirmeden önceki durumu (Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

1994 yılında onarım geçiren çeşme 1995 yılında koruma altına alınmıştır. Çeşmenin çatısı yok olmuş ve yapılmamıştır. Bağımsız konumlanan çeşme tek cephelidir. Yuvarlak kemerli nişe sahiptir. Nişin her iki tarafında pilastr şeklinde silmeler mevcuttur. Dikdörtgen forma aynı taşı ve yalağı orijinal halinde günümüze kadar gelmiştir (Tablo 7). Beş satırlık kitabesi bulunmaktadır.

(Şu) akan çeşmenin yaptırıcısı Hacı Muhammed Ağa'nın esirgeyici eli susuz dudaklara (şu) durmadan dönen (akan) suyu sundu.

Sakisi gayretiyle, susuzlar için (Hz. Hüseyin) devamlı dua eder. Allah yolunda şehit olmuşların (Hz. Hüseyin) aşkına her zaman su götürür.

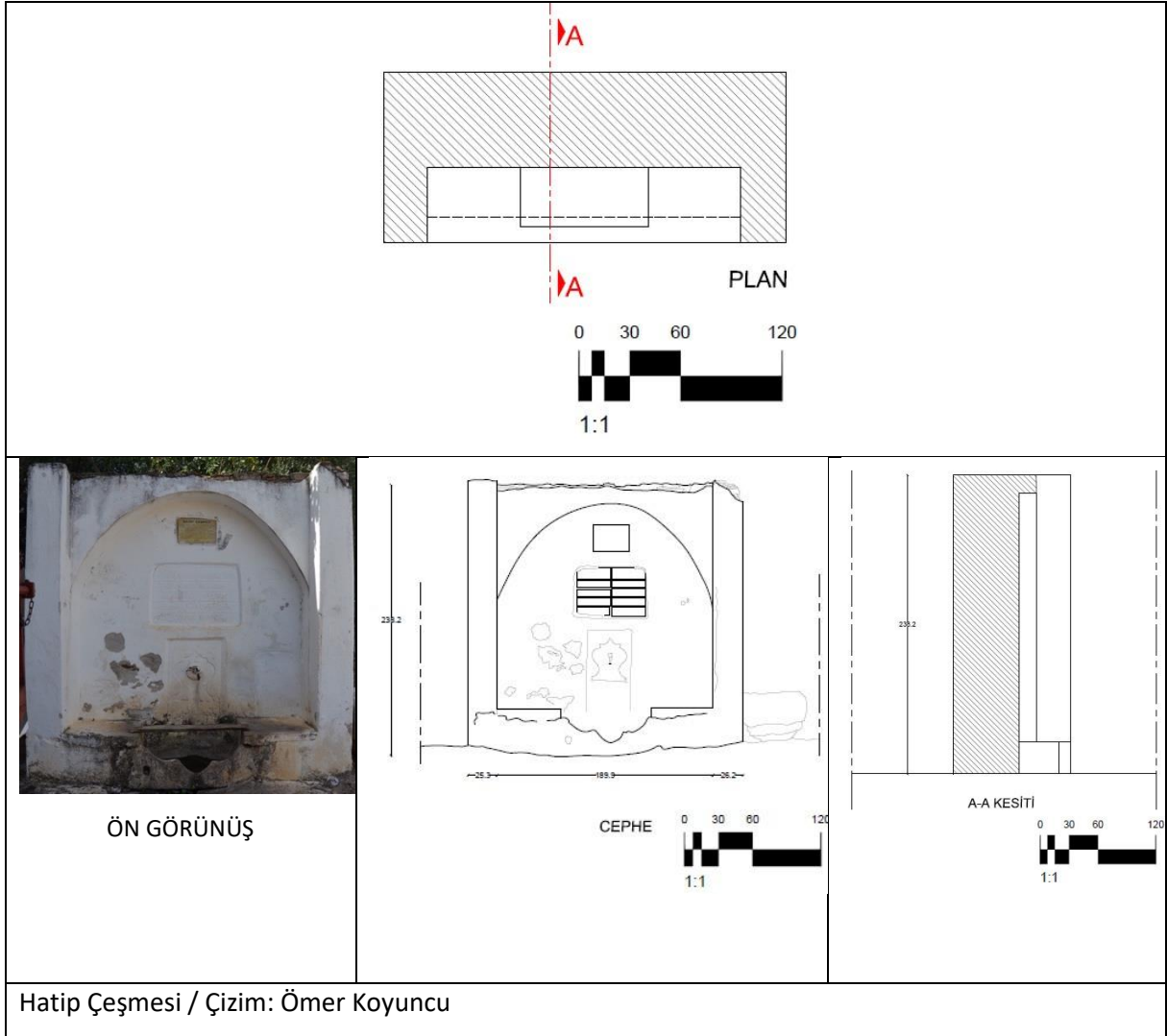
Her çeşmenin gözünden (sanki) sel akar; su, toprağa nurlar serip bağışlayıcı Allah'a ricacı olur, Allah'ın himaye etmesini ister.

Ey Allah'ım, o Kербela'nın, Hz. Hüseyin'in hakkı için bu hayırlı eserin yaptırıcısı Hacı Muhammed Ağa'ya Cennet'in Kevser'inden içir.

Geldi dört taraftan can suyu. Tarihi için: "(Bu eser) Kara(ca)su halkına can suyu oldu" dendi. 1784 (Kuruüzüm, 2017).

Yapının genel kondisyonunu diğer çeşmelere nazaran iyi olduğu tespit edilmiştir. eşme aynası ve yazıtı sağlam durumda olduğu görülmüştür. Kemer üstü bölgesinde parça kayıpları mevcuttur. Zamana bağlı sıva kayıplarının çeşme bölümünde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Çeşmenin yalağı ise mermer bir bloğun oyulması ile yapıldığı ve bu yalakta da kullanım yoğunluğu sebebiyle yosun ve likenden kaynaklanan kararmalar görülmektedir.

Tablo 7. Hatip Çeşmesi

5. Efendiler (Cumaönü) Çeşmesi

Efendiler Çeşmesi, Cumaönü Camisi'nin giriş kapısının karşısında yer almaktadır. 1786 yılında Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılan cami tek cepheli duvarla bağlantılıdır. Çeşme, 1989 yılında koruma altına alınmıştır. Ayna taşı ve nişi kaş kemerli şekilde tasarlanmıştır. Ayna taşı içerisinde rozetle çevrelenmiş çiçek bezemesi yer almaktadır (Tablo 8). Çeşmenin kitabesinin Türkçesi aşağıdaki gibidir.

(Şu) Çeşme hayrının yaptırıcısı Hacı Mustafa Ağa'nın esirgeyici, cömert eli susuz dudaklara (şu) durmadan dönen (akan) suyu sundu.

Suyun dağıtıcısı bütün gayretiyle susuz insanlara (Hz. Hüseyin'e) daima dua eder. Allah yolunda şehit olmuşların (Hz. Hüseyin) aşkına bu su her daim aksın, ulaşsın.

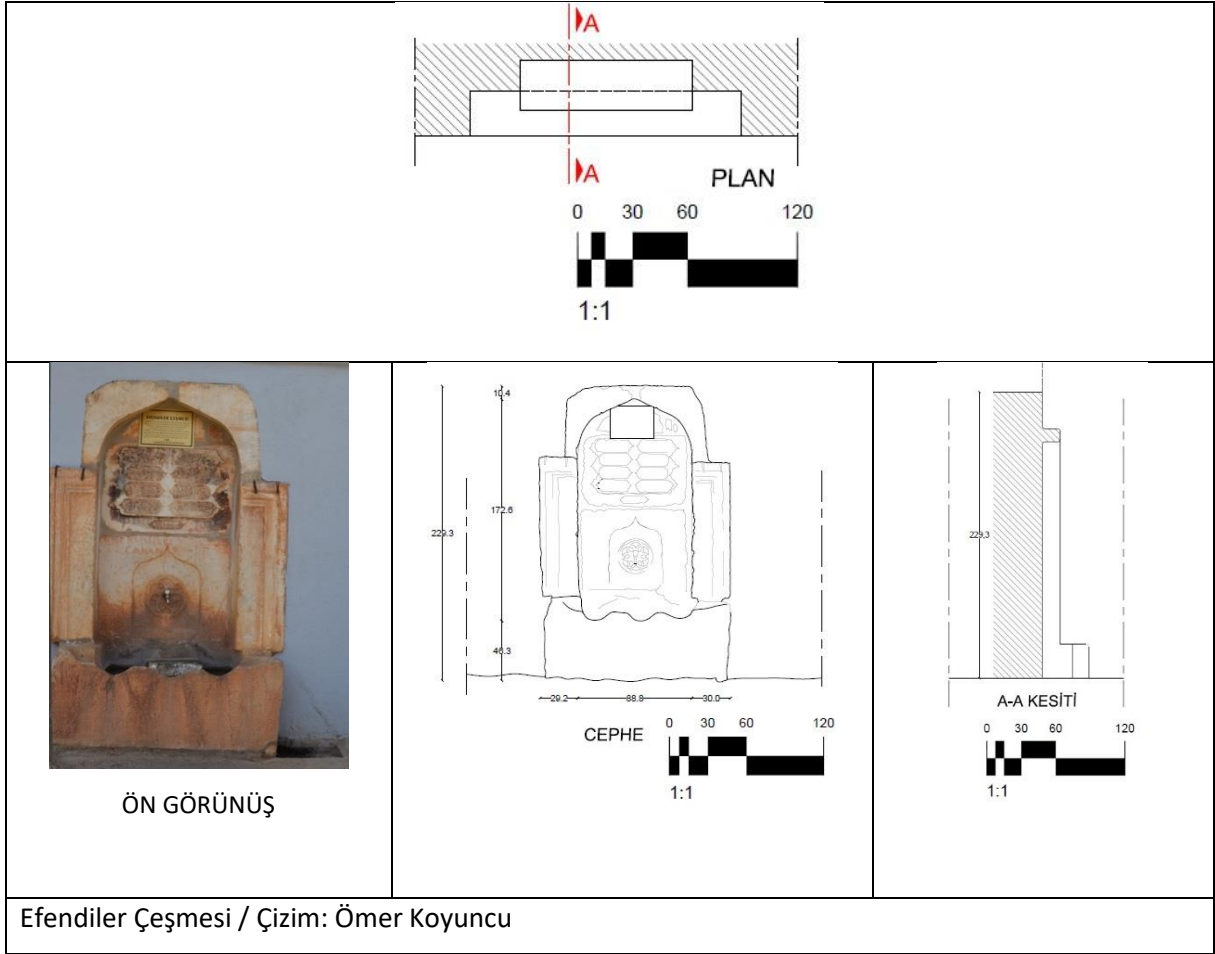
Ey Allah'ım, o Kerbela'nın, Hz. Hüseyin'in hakkı için bu hayırlı eseri yaptıran Hacı Mustafa Ağa'ya Cennet'in Kevser'inden içir.

Geldi dört taraftan can suyu. Tarihi için: “(Bu eser) Kara(ca)su halkına can suyu oldu.” 1786. (Kuruüzüm, 2017).

Yerli halkla yapılan görüşmeler neticesinde çeşmenin ilk yerinin şu an ki yeri olduğu, 1942 yılında yol çalışması sebebiyle başka yere taşındığı yönündedir. 1994 yılında ise çeşmenin ilk yerine yeni bina

yapılarak çeşme binanın önüne geri taşınmıştır. Bu durumda cephe dokusuyla uyumsuzluk göze çarpmaktadır.

Tablo 8. Efendiler Çeşmesi

Yapı dış etkenlerden çok fazlasıyla etkilenmiş olup yoğun sararma, likenler yüzünden kararmalara maruz kalmıştır. Yapının kemer bölgesinde kilit taşı olmadığı için merkez kısmını çimento bazlı harçla bağlanması sağladığı tespit edilmiştir. Kemerle sövelerinin arasında demir kenet göze çarpmaktadır. Kitabe nişin içerisinde yerleştirilmiştir ve kartuşların kenarlarında yoğun bir kararma gözlemlenmiştir. Çeşmesinin üst kısmında Vandalizm etkili olmuştur. Çeşmenin alt bölümünde ise sararmalar kireç kaynaklı oldukça yoğunlaştığı görülmektedir. Yalak kısmında da aynı problem olduğu tespit edilmiştir. Yine kullanıma bağlı erimeler göze çarpmaktadır.

6. Zerdali Çeşmesi

Büyükdağlı mahallesinde yer alan çeşmenin 1805 yılında halkın birleşerek yaptırdığı kitabesinden anlaşılmaktadır. Dikdörtgen prizmal kütleyle sahip olan çeşme, tek cephelidir. Hala kullanılabilen çeşme nişli ve yuvarlak kemer tipine sahiptir (Tablo 9). Çeşme, 1995 yılında koruma altına alınmıştır. Moloz taşla inşa edilen çeşmenin kitabesi bakımsız olmasına rağmen okunaklı durumdadır. Kitabenin Türkçesin de;

Bu çeşme beldenin ihyası için yapıldı.

Ey su için temiz insan Besmele'yi unutma!

Allah: " Her şeye su ile can verdik." Dedi.

Bu çeşme için halk birleşerek her türlü fedakarlığı yaptı.

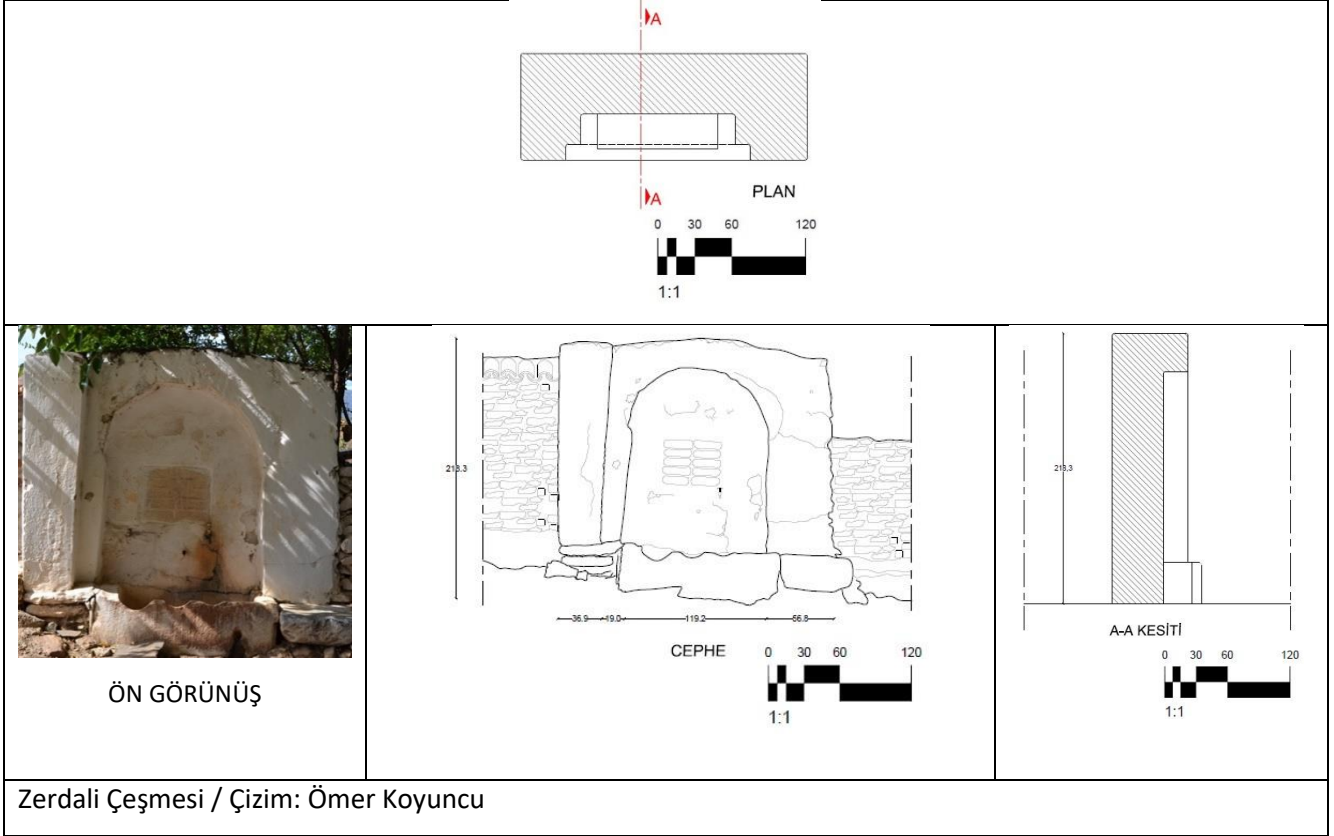
Yaptıranların hepsine Allah şans ve saadetler, selametler versin

Bu ihsanların hepsi Allah'ın fazlına muhtaç.

Hep görenler ey Rüşdi tarih dedi:

“Bu çeşmeden kolaylıkla ab-ı hayat aktı” 1805. (Kuruüzüm, 2017).

Tablo 9. Zerdali Çeşmesi

Zerdali Çeşmesi / Çizim: Ömer Koyuncu

Çeşmenin üstünün sundurma çatıyla örtülü olduğu ve sonradan yok olduğu düşünülmüştür. Bu sebeple zarar gören çatının üst bölümünde yosunlanma görülmektedir. Taşıyıcı olarak kullanılan devşirme malzemenin statığının bozuk olduğu belirlenmiştir. Kireç boyası ile boyanan yapının yer yer çatlaklar gözlemlenmiştir. Kitabesi boyama esnasında lekelenmelere maruz kalmıştır. Çeşmenin orijinal yeri kullanım dışıdır. Onun yerine hemen üst kısmına yeni bir çeşme deliği açıldığı görülmüştür. Bu açılan yeni çeşme akarında kireç ve asit etkisinden sararmalar görülmektedir. Yapının önünde mermerden oyulmuş yalak bulunmaktadır. Yalağın ön yüzünde hayvanlarının yoğun kullanımından kaynaklı erime gözlemlenmiştir.

7. Hacı Salihler (Salih Ağa) Çeşmesi

Hacı Salihler Çeşmesi, 1807 yılında yapılmıştır ve 1995 yılında koruma altına alınmıştır. Çeşmeyi yaptıran baninin kim olduğu bilinmemektedir. Yakın geçmişte belediye tarafından onarımı yapılan çeşmenin ilk hali ile hiçbir benzerliğinin olmadığı Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Envanterinden elde edilen verilerden tespit edilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Hacı Salihler eşmesi'nin orijinal hali (Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

eşme Şu an akar konumda da olmadığı için ne yapısı olduğu bile ilk bakışta anlaşılmamaktadır. Sivri kemer formunda yapılan nişi üçgen çatıya dönüştürülmüştür (Tablo 10). Çeşmenin iki kenarında bulunan niŐlerin orijinalliği bozulmamıŐtır. Yalak kısmı ise kullanıma bağlı deforme olmuştur ve kırıklar mevcuttur. Suyun aktığı bölümde ise kararmalar vardır.

Niş içerisine konulmuş 5 satırlık kitabe yapılan boya sebebiyle okumakta zorluk çekilmektedir.

Kitabenin Türkçesi'nde:

“Bütün insanlığa Allah tarafından gönderilen ve herkese gerek olan

Gusl'n yüceliği, esprisi insanlığa tam bir nur oldu.

Bu çeşmenin yapılma sebebini Allah bildiğine göre

Sen Őkrlerini çoğaltıp kalbinin istekleri için Allah'a avuç a

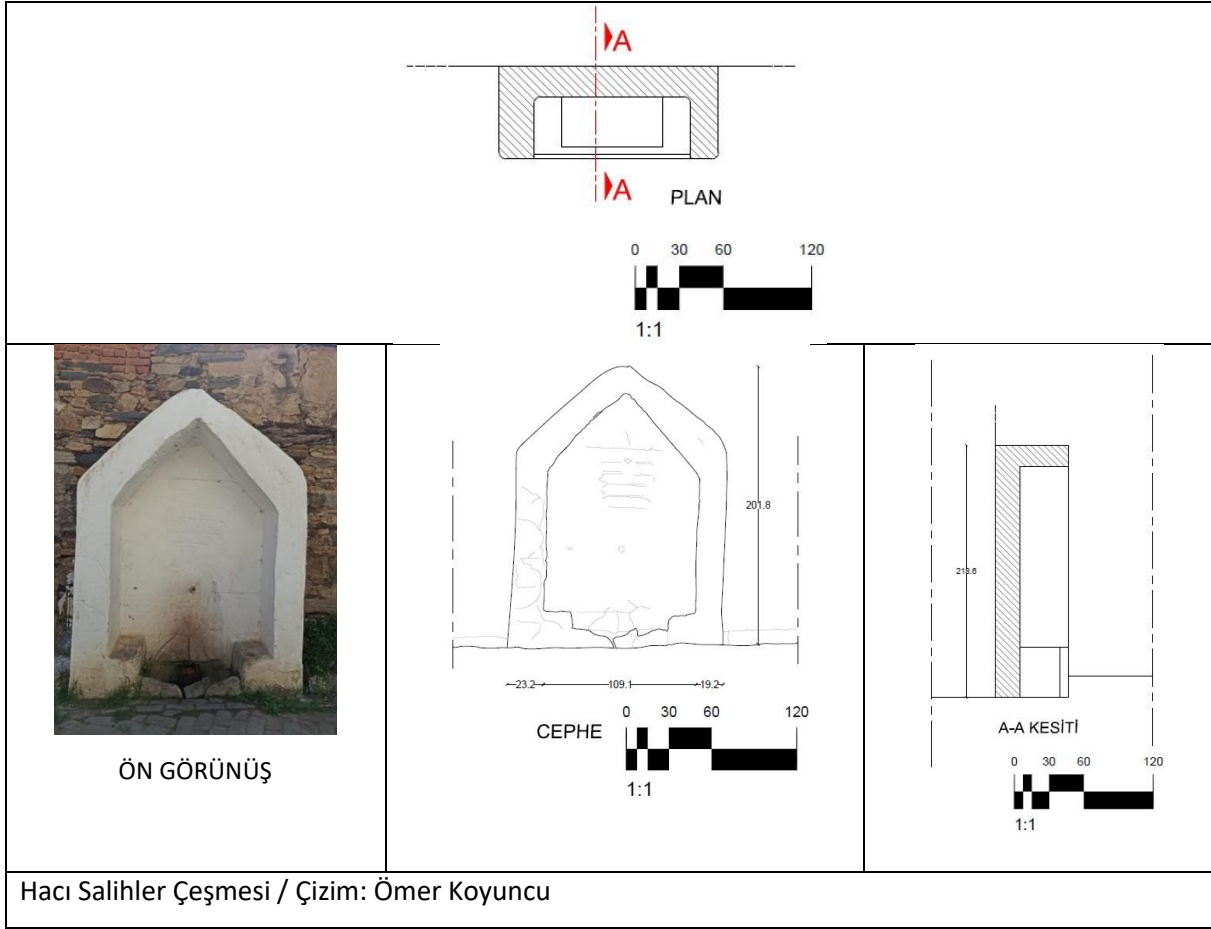
Ya Rabb hayrın sahibine bin ödül verip bu eşme

Suyunun her damlası için öbür dünyada bir kandil ver

ler gelip yardım eyledi, Rüşdi tarihini Şöyle düŐürdü:

“AtŐ-ı cana eşme-i Hacı Muhammed'dir ilaç” 1807.” (Kuruüzüm, 2017).

Tablo 10. Hacı Salihler Çeşmesi

8. Köseoğlu Çeşmesi

Köseoğlu Çeşmesi 1820 yılında Köseoğlu tarafından yaptırılmıştır. 1995 yılında koruma altına alınmıştır. Yapılan sözlü görüşmelerden, çeşmenin konumlandığı yapının yandığı ve çeşmenin de çok zarar gördüğü bu yüzdende yerine yapılan yapının önüne, çeşmenin 2000 yılında restore edilerek yerleştirildiği tespit edilmiştir (Tablo 11). Üzerinde orijinal kitabesi bulunmaktadır. Kitabede ifade edilenler aşağıdaki gibidir;

“Bu çeşme bir zamanlar Hacı Veli suyu diye ünlü idi.

Bir zamanlar (bu çeşmenin suyunun geldiği kanallar) harap halde kaldı.

Kösezade gayret ederek bu su yollarını tekrar tamir ettirdi.

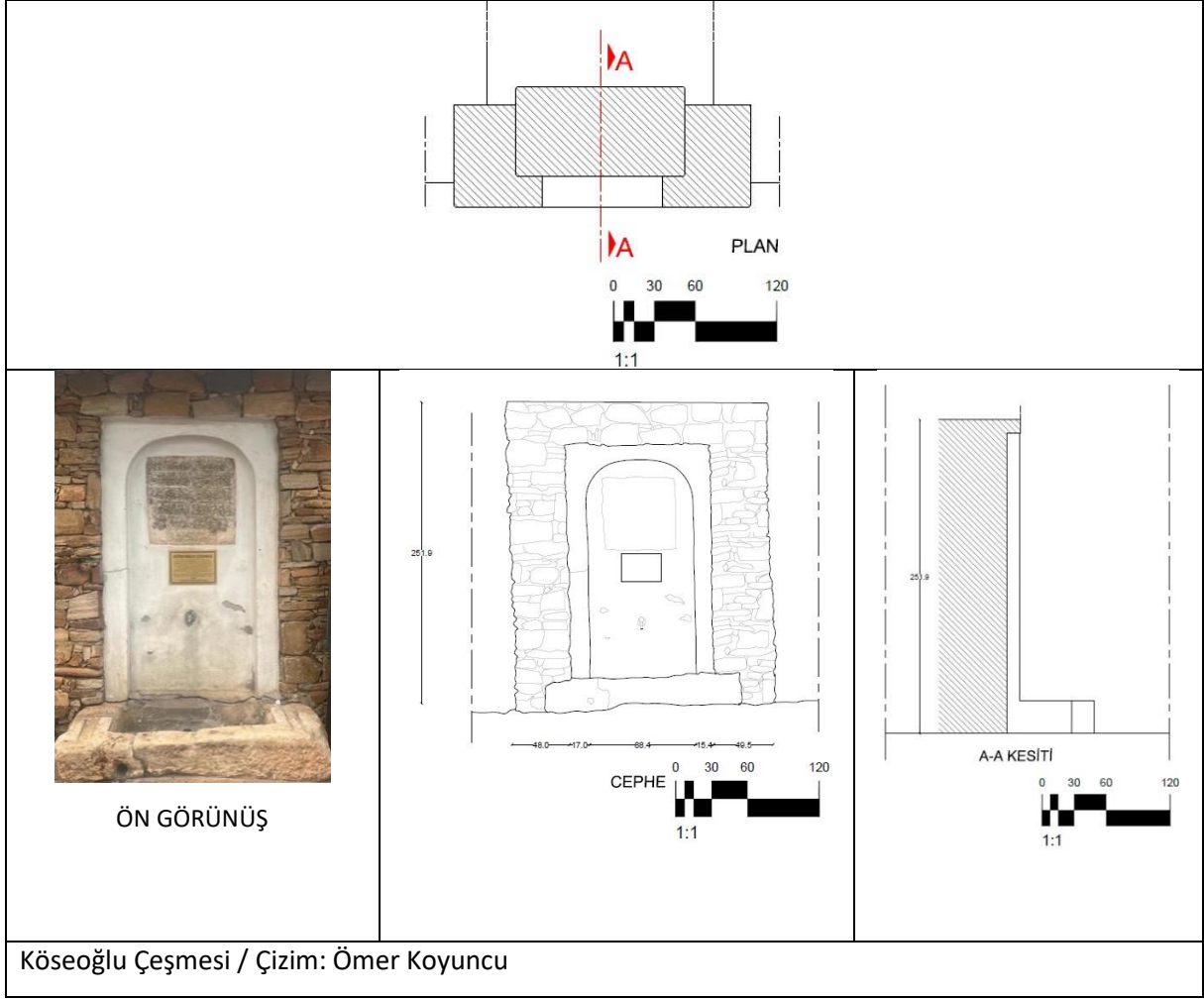
Bu hayıryla Köseoğlu (inşallah) her iki dünyada da makbul olur.

(Bu çeşmeden) su içip susuzluğunu giderenler hayrın sahibini Ahiret gününe kadar hayırlarla ansınlar...

Allah her şeyi sudan yarattı. Bu çeşmenin yaptırıcısı bu hayırlı yaşamı ile hem canı hem de cananı bulsun.

Geldi bir er su içti. Rüşdi tarihini ‘Hacı Muhammed’in çeşmesi Cavidan şarabıdır’. dedi. 1820.” (Kuruüzüm, 2017).

Tablo 11. Köseoğlu Çeşmesi

Geç Osmanlı dönemine ait olan çeşme, duvara gömülü şekildedir. Yuvarlak kemerli bir niş içerisinde oturtulmuş ve tek cephelidir. Yapının etrafına destek bazlı yığma taş gnays ve yerel taşlardan oluşan destek payandaları oluşturulmuştur. Taşıyıcılarda sıva çatlakları görülmektedir. Çeşme bölümünün çevresinde ise sıva kayıpları mevcuttur. Kitabenin üzerinde ise yazısının belli olması için dönem boyası ile boyandığı görülmüştür. Yalak bölümü ise yapıdan bağımsız devşirme bir malzemedir. Muhtemelen yapıldığı dönemde zeytinyağı ışığında kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yalağın iç kısımlarında ise kireçlenmenin de etkisiyle çevre faktörler kararmaya sebep olmuştur. Ağız kısmında büyük bir kırık gözlemlenmiştir. Çeşmeye günümüzde gereken önem verilmemektedir. Gün içerisinde çeşmenin önüne yerleştirilen sergi ürünlerinden dolayı algılanabilmesi pek mümkün görünmemektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Köseoğlu Çeşmesinin Mevcut Kullanım Durumu

9. Geyre Eyyüp Ağa Çeşmesi

Geyre Eyyüp Ağa Çeşmesi; 1832 tarihinde Eyyüp Ağa tarafından yaptırılmış olup, Afrodisias Antik Kentinde Afrodisias Müzesi karşısında yer almaktadır. Yapı dikdörtgen formunda olup, kitabesinin üst kısım kenarları C ve S formunda oluşturulmuştur (Tablo 12). 19. yy. geç Osmanlı döneminin sanatını yansıtan kitabede dış etkenlerden kaynaklı kararmalar söz konusudur. Kitabe 6 beyitten oluşmaktadır. Kitabenin Türkçesi;

“Allah nazarlardan saklasın, ne güzel

Osman’ın oğlu şanı yüce Eyyüp Ağa

Lutf ve armağanlarıyla cud ve seha (cömertlik) önderi oldu.

Bütün varlığını güzel hayırlar için durmadan sarf etti. Altınlarını ve gümüşlerini durmadan sarf ederken sadece Allah’ın rızasını istedi.

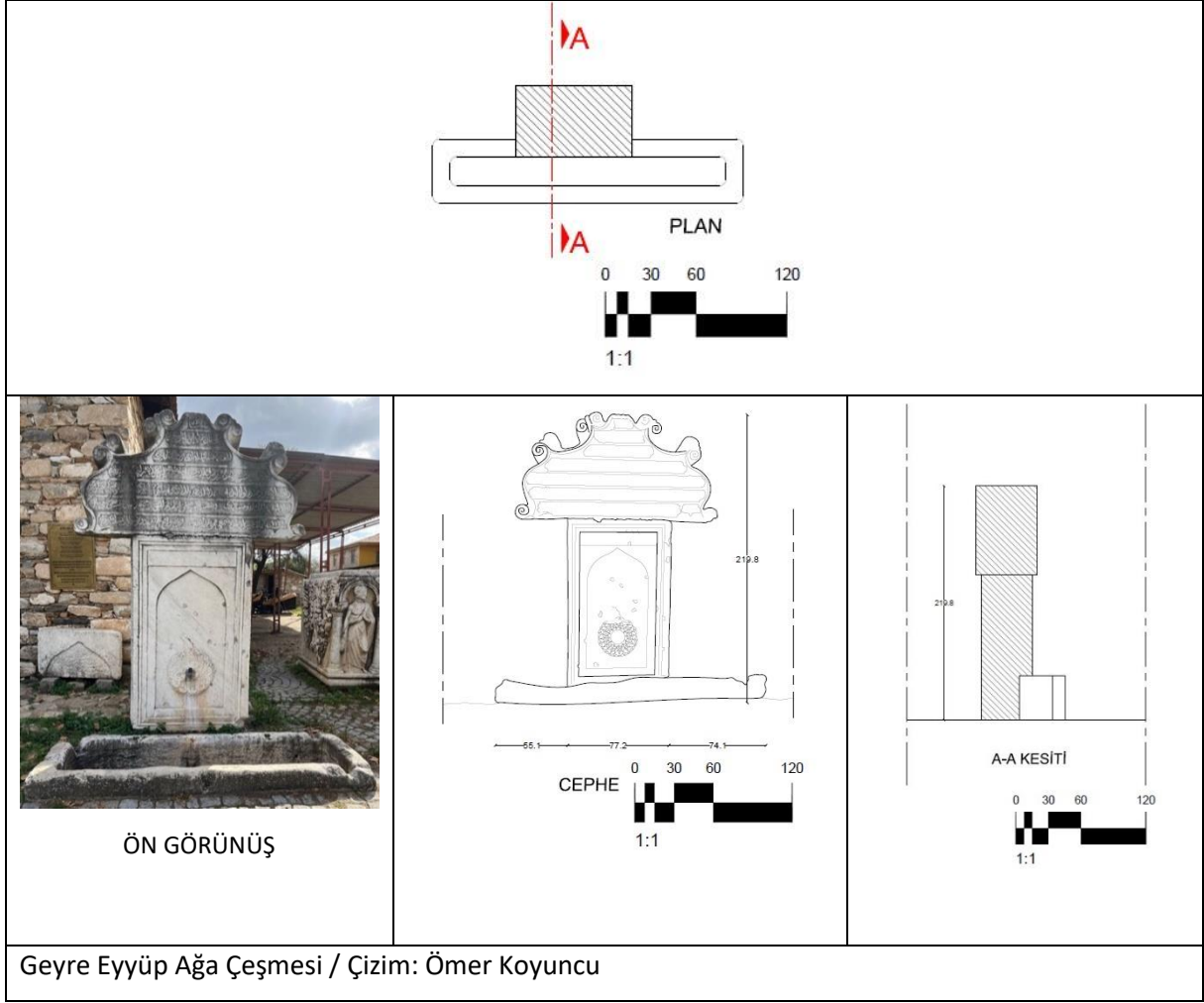
Eyyüp Ağa, temiz kişiliğiyle, adaletiyle ve şehri mamur hale getirmedeki hevesiyle Aydın Livasının (ilinin) esirgeyicisi oldu.

Bu çeşmeyi kutlama için yaptırdı. Bu çeşme suyunun bir damlasını içenler bir daha ab-ı hayatı bile arzu etmezler.

Şem’i kulunuz, Eyyüp Ağa’ya layık sözleri acizane söyleyerek bu nazımda düzenleyip özetleyerek yazdı.

Şem’i (bil ki) senin mücevher tarihin(i) içimdeki ses (hatif-i gayp) hayırla anar, hep hatırlanır:

Kevser Suyu’nu içmek istersen(gel) bu çeşmenin suyunu iç. 1832. (Kuruüzüm, 2017).

Tablo 12. Geyre Eyyüp Ağa Çeşmesi

Kitabede eksik veya kırık parça gözlemlenmemiştir. Kitabenin birleşiminde bulunan çeşme mermerinde ise vandalizme dayalı kırıklar mevcuttur. Sivri kemerli nişi bulunan çeşnin lüle kısmını vurgulayan kabartmalı gülbezek motifi yer almaktadır (Tablo 12). Çeşmenin metal malzemesinin bulunduğu alanda ise zamanla kullanıma bağlı kireçlenmeler görülmektedir. Çeşme ile zamansal olarak bağlantısı bulunmadığını düşündüğümüz yalak kısmı ise toprağa gömülü bir şekilde durmaktadır. Kullanıma bağlı olarak kenarlarında erimeler ve kristalleşmeler görülmektedir.

10. Türbe Çeşmesi

Kitabesinden 1868 yılında yapılan fakat yaptırının kim olduğu bilinmeyen Türbe Çeşmesi, Yemezzade Tekkesi'nin yan tarafında konumlanmıştır. Sivri kemerli ve nişli tasarlanmış olan çeşme hala kullanım durumundadır (Tablo 13). Ayna taşının ortasında musluğu bulunmaktadır ve kemer gözünde çeşmenin kitabesi yer almaktadır. Kitabenin Türkçesi;

“Allah-hamd olsun ki-bu çeşmeyi kolaylıkla bitirmemizi sağladı. Ey Gani olan Allah'ım hulus ile, samimiyetle içmemizi sağla. Bizi başarılı kıl.

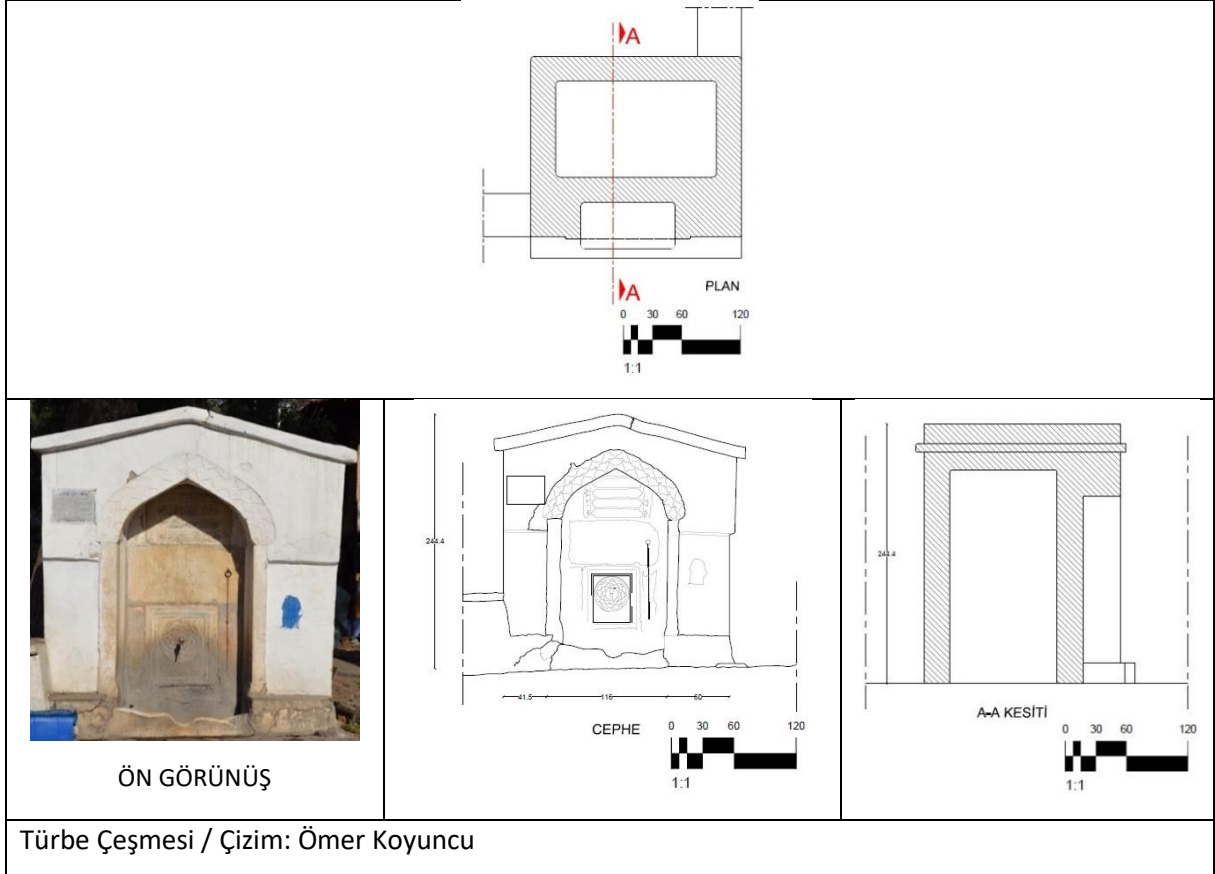
(Senin iznin olmasa) bu çeşme inşaatına gücüm yetmez.

Kuluna yüceliğinle yardımcı ol. Bütün azalarımaya yüceliğinle hayır işlemede kuvvet ver. (nasr)

Ey Allah'ım feyizlerinle bir eser yaptım. Ahiret gününde Cennet'teki Selsebil çeşmesine kavuştum. (Bu çeşme) Bir durak yerine konuldu. Herkes beğendi. Aferin, dedi. Ricam adımın iyiliklerle, dualarla anılmasıdır. 1868.” (Kuruüzüm, 2017).

Kırma çatılı çeşmenin kemerinde stilize çiçek işlemeli erken dönem Osmanlı işçiliği görülmektedir. Kitabesi ise niş oluşturulmuş bir yere sabitlenmiştir. Kitabenin alt kısmında bulunan mermer blokta dış etkenler sebebiyle sararma gözlemlenmiştir. Bu bloğun üzerine demir halka çakılarak bardak tutma zinciri koyulmuştur. Çeşme bölgesinde lüleyi vurgulayan gülbezek motifli mermer blok göze çarpmaktadır. Bu bloklar arasında derz çatlakları görülmektedir. Yalak kısmında ise yine kullanıma bağlı erimeler tespit edilmiştir (Tablo 13).

Tablo 13. Türbe Çeşmesi

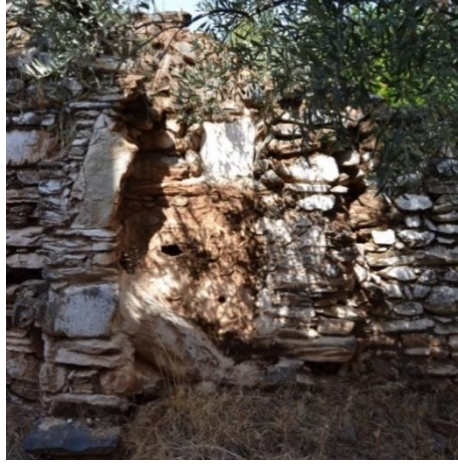
11. Cafer Ağa Çeşmesi

1906 yılında Hacı Cafer Ağa tarafından yaptırılan çeşme şu an yok olmak üzeredir. Koruma altında bulunmayan çeşmenin sadece kemer başlangıç ve çeşme yeri ayaktaadır (Şekil 5). Kitabesi üzerinde bulunmaktadır. Kitabede;

“Hayır eserinin sahibi Hacı Cafer Ağa (Bu çeşmeyi) yaptırdı.

1906 yılında bitti. (Kuruüzüm,2017). Sözlere ifade edilmektedir.”

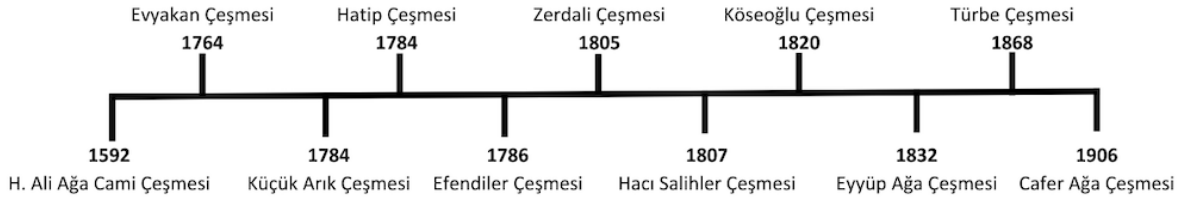
Yapı, gnays ve kayrak taşların yığma şekilde bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bu taşların arasında şu an %80'e yakını mevcut olmayan kemerle süslenmiştir. Bu kemerin niş oluşturduğu bölgede yapının kitabesi bulunmaktadır. Taşların gelişi güzel yerleştirilmesi ve muhtemelen harçsız bir şekilde uygulanmasının zamanla parça kayıplarına sebep olmuştur. Çeşme bölümünde ise dövme taşının delinerek devşirildiği görülmüştür. Yapının yalağı mevcut değildir. Çeşme yıkık bir durumda olduğu için plan, ön görünüş ve kesit çizimi çizilememiştir.

Şekil 5. Cafer Ağa Çeşmesi

DEĞERLENDİRME

Karacasu ilçesindeki tarihi çeşmeleri belgelemeyi ve gelecekte yapılacak onarımlara bir katkı sağlaması amacıyla yapılan çalışmada 11 adet çeşme incelenmiştir. Çeşmelerin yapım yılı 1592-1906 yılları arasındadır. Yapım yıllarını incelediğimizde ise çeşmelerin yoğun olarak 1700-1800 yılları arasında yapıldığı görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Çeşmelerin yapım yılları

Bu çeşmelerin mevcut durumları bulgular bölümünde aktarılmıştır. Bulgulardan elde edilen verilerle çeşmelerin buldukları konum, cephe düzenleri, plan şekli, süsleme özellikleri ve yapı malzemelerine göre gruplandırılmıştır.

Konumlarına Göre Çeşmeler

Araştırma kapsamında incelenen çeşmelerin yedi tanesi (H. Ali Ağa Çeşmesi, Evyakan Çeşmesi, Efendiler Çeşmesi, Zerdali Çeşmesi, Hacı Salihler Çeşmesi, Köseoğlu Çeşmesi, Cafer Ağa Çeşmesi) yapıya bitişik nizamlı inşa edilmiştir. Diğer dört çeşmenin ise (Küçük Arık Çeşmesi, Hatip Çeşmesi, Eyyüp Ağa Çeşmesi, Türbe Çeşmesi) herhangi bir yapıya bitişik olmadan mahalle çeşmesi tipolojisinde tasarlanmıştır (Tablo 14).

Cephe Düzenlerine Göre Çeşmeler

Karacasu'daki tüm çeşmeler tek cephelidir. İncelenen çeşmelerden dokuz tanesi tek kemerlidir. Küçük Arık Çeşmesinde kemer bulunmamaktadır. Tamamen yıkık durumda olan Cafer Ağa Çeşmesi'nin de cephe düzeni hakkında bilgi bulunamamıştır. İncelenen çeşmelerden H. Ali Ağa Çeşmesi, Hatip Çeşmesi, Zerdali Çeşmesi ve Köseoğlu Çeşmesi'nde yuvarlak kemer formu görülmektedir. Evyakan Çeşmesi ve Efendiler Çeşmesi'nin cephe düzeninde taş kemer uygulanmıştır. Eyyüp Ağa Çeşmesi ve Türbe Çeşmesi'nde sivri kemer görülmektedir. Hacı Salihler Çeşmesi ise onarımı yapılmadan önce sivri kemerli olmasına rağmen cephe düzeninde üçgen formulu niş bulunmaktadır.

Plan Şekline Göre Çeşmeler

İlçedeki tüm tarihi çeşmeler dikdörtgen plan tipinde olup, dikdörtgen prizmal gövdeden oluşmaktadır. Yok olmak üzere olan Cafer Ağa Çeşmesi'nin yıkılan alanı incelendiğinde onun da dikdörtgen plan şeklinde olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 14).

Süsleme Özelliklerine Göre Çeşmeler

İncelenen çeşmelerin genel cephe süslemeleri sadedir. Bazı çeşmelerde az da olsa süslemeler mevcuttur. O çeşmelerden biri olan Evyakan Çeşmesi, diğer çeşmelere nazaran cephe düzeni daha gösterişlidir. Kirpi saçak ve kaş kemer nişi vardır. Ayna taşında stilize çiçek motifleri bulunmaktadır. Küçük Arık Çeşmesinin ayna taşında da kabartmalı bitki motifleri yer almaktadır. Efendiler Çeşmesinin ayna taşı içerisinde ise rozetle çevrili çiçek bezemeleri vardır. Eyyüp Ağa Çeşmesi ve Türbe Çeşmesi'nin lüle etrafında ise gülbezek motif bezemesi bulunmaktadır. Cafer Ağa Çeşmesi yıkık durumda olduğundan süsleme özelliği bilinmemektedir (Tablo 14).

Yapı Malzemesine Göre Çeşmeler

Evyakan Çeşmesi ve Küçük Arık Çeşmesi'nin yapımında moloz taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmıştır. Hatip Çeşmesi ve Cafer Ağa Çeşmesi moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. H. Ali Ağa Çeşmesi onarımdan önce tuğla malzeme ile onarımdan sonra ise taş malzeme ve çağdaş harçla yapılmıştır. Zerdali Çeşmesi ve Hacı Salihler Çeşmesi'nde moloz taş ve kesme taş malzeme kullanılmıştır (Tablo 14). Efendiler Çeşmesi ve Geyre Eyyüp Ağa Çeşmesi mermer malzemeden yapılmıştır. Köseoğlu Çeşmesi ve Türbe Çeşmesi'nin yapım malzemesi üzerlerindeki kalın sıva ve boyadan anlaşılmamaktadır.

Tablo 14. Karacasu'daki çeşmelerin tipolojik tablosu

A. Konum		B. Cephe düzeni		C. Plan Şekli	
a. Yapıya bitişik	H. Ali Ağa Çeşmesi	a. Tek cepheli	Tüm çeşmeler	a. Çokgen	Tüm çeşmeler
	Evyakan Çeşmesi				
	Efendiler Çeşmesi				
	Zerdali Çeşmesi				
	Hacı Salihler Çeşmesi				
	Köseoğlu Çeşmesi				
Cafer Ağa Çeşmesi					
b. Ayrı	Küçük Arık Çeşmesi	b. Çok cepheli		b. Amorf	
	Hatip Çeşmesi				
	Eyyüp Ağa Çeşmesi				
	Türbe Çeşmesi				
D. Süsleme Durumu		E. Yapı Malzemesi			
a. Sade	H. Ali Ağa Çeşmesi	a. Taş	Evyakan Çeşmesi	Zerdali Çeşmesi	
	Zerdali Çeşmesi		Küçük Arık Çeşmesi	Hacı Salihler Çeşmesi	
	Hacı Salihler Çeşmesi		Hatip Çeşmesi	Efendiler Çeşmesi	
	Köseoğlu Çeşmesi		Cafer Ağa Çeşmesi	Eyyüp Ağa Çeşmesi	
	Hatip Çeşmesi		H. Ali Ağa Çeşmesi		
	Evyakan Çeşmesi		Evyakan Çeşmesi		
	Küçük Arık Çeşmesi		Küçük Arık Çeşmesi		

b. Bezemeli	Efendiler eşmesi Eyyüp Ağa eşmesi Türbe eşmesi	b. Tuğla	
--------------------	---	-----------------	--

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma sonucunda günümüze kadar gelebilmiş toplam on bir adet çeşme incelenmiştir. 1592-1906 yılları arasında yapılan çeşmelerin, mevcut durumlarının plan ve ön görünüşleri çizilmiştir. eşmeler konum özellikleri, cephe düzenleri, süsleme özellikleri ve yapı malzemelerine göre değerlendirilmiştir. Değerlendirme neticesinde elde edilen sonuçlar ve öneriler aşağıdaki gibidir;

. eşmelerin dokuzu (H. Ali Ağa Cami eşmesi, Hatip eşmesi, Efendiler eşmesi, Zerdali eşmesi, Hacı Salihler eşmesi, Köseoğlu eşmesi, Geyre Eyyüp Ağa eşmesi, Türbe eşmesi) kullanılabilir durumdadır.

. Cafer Ağa eşmesi haricinde tüm çeşmeler koruma altındadır.

. Cafer Ağa eşmesi tamamen yıkık haldedir. Çeşmenin aslına uygun olarak ayağa kaldırılması gereklidir.

. Hacı Ali Ağa Cami eşmesi, Hatip eşmesi ve Hacı Salihler eşmesi onarım geçirmiştir. eşmelerin ilk hallerine ulaşılmış ve çeşmelerin orijinal halleriyle bir alakasının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çeşmelerin detaylı mekanik temizliği yapılarak estetik görünüşleri düzeltilmelidir.

. Evyakan eşmesi, Hatip eşmesi, Zerdali eşmesi, Köseoğlu eşmesi ve Türbe eşmesi'nin boya sökümü ve raspası yapılmalı çeşmelerin orijinal sıva ve derz sağlamlaştırma işlemleri uygulanmalıdır.

. Evyakan eşmesi'nin sonradan yapılmış çatısından ötürü taşıyıcısında statik bozulmalar tespit edilmiştir. Çatının sökölüp yapıya ağırlık vermeyecek şekilde üst örtü sistemi yenilenmelidir. Çeşmenin sıva sökümü yapılarak taşıyıcıların statik güçlendirilmesi yapılmalıdır.

. Mermer malzemedan yapılmış olan Efendiler eşmesinde yoğun sararmalar ve kararmalar mevcuttur. Çeşmenin kimyasal temizliği yapılmalıdır. Söve ile kemer arasına yapılmış demir kenetlerin korozyonu durdurmak için sökölüp, temizliği gerçekleştirilmelidir. Kenet yataklarının bağlayıcılığını arttırmak amacıyla kurşun malzeme ile doldurulması iyi olacaktır.

. Tüm çeşmelerin kitabeleri okunmaz durumdadır. Hepsinin üzerlerindeki boyalar sökülmeli ve mermerleri konsolide edilmelidir.

. eşmelerin içerisindeki metal bilgilendirme panoları sökülmelidir. Metalin açık havada oluşturduğu oksidasyon kesilmelidir. eşmelerin yan taraflarına, bilgilendirme panoları ve çeşme kitabelerinin Türkçe anlamları yer almalıdır.

. İncelemeye gittiğimizde fotoğraflarını bile zor çekebildiğimiz Köseoğlu eşmesinin durumu, kültürel miras kaynaklarına verilen değerin halktaki algısını göz önüne sermektedir. Yerel yönetimin halkı bilinçlendirmek adına çeşitli toplantılar düzenlemeli ve kültürel miras kaynaklarına karşı gerekli yasal düzenlemeler getirmelidir.

Osmanlı döneminden kalma çeşmelerin, bir dönemin izlerini taşıması ve o döneme tanıklık etmiş kişilerin bilgilerini içeren kitabelerinin olması, korunması ve geleceğe aktarılması gereken önemli kültür varlıkları olduğunun kanıtıdır. Günümüzdeki neslin, çeşme yapısını anlaması ve zamanında ne işe yaradığını öğrenmesi önemlidir. Sonuçta çeşmeler, sadece bir su yapısı değil, aynı zamanda kültürümüzdeki paylaşmanın, sosyalleşmenin ve hayır yapmanın önemini yansıtan yapılardır. Koruma

ve onarıma yönelik müdahaleler neticesinde çeşmelerin hepsinin akar konuma getirilerek özgün işlevinin sürdürülebilirliğinin devam etmesi gereklidir. Tüm çeşme kitabelerinin Türkçe anlamlarının yanlarına yazılması önemlidir. İlçe merkezinde yer alan çeşmeler için belediyenin ilgili kurumlarla iş birliği yaparak bir an önce çeşmelerin korunmasına yönelik gerekli adımları atması gerekmektedir. Yapılacak rölöve-restitüsyon ve restorasyon projeleri neticesinde aslına uygun olarak gereken müdahaleler yapılmalıdır. Başarısız onarım geçirmiş çeşmelerin ise; ilk hallerine, fotoğraf belgelerinden ulaşılarak özgün haline getirme çalışmaları gerçekleştirilmelidir. Tamamen âtil olarak bırakılmış olan bu kültür varlıklarına bugün sahip çıkmazsak; yarın, sadece adından söz ettiğimiz, fotoğraflardan ve yayınlardan hatırladığımız, yok olmuş kültür varlıkları olarak hafızalarımızda kalacaktır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: [TR] Yazar / yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

[EN] The author(s) declare that they do not have a conflict of interest with themselves and/or other third parties and institutions, or if so, how this conflict of interest arose and will be resolved, and author contribution declaration forms are added to the article process files with wet signatures.

Etik Kurul İzni: Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek: Finansal destek alınmamıştır.

Teşekkür: Çeşmelerin tarihçesine değerli bilgilerle katkıda bulunan, Türkçe öğretmeni Hüseyin Kuruüzüm'e teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA:

Acar, T. (2015). Uşak çeşmelerinin korunma durumları, Tarihi kimliklerini koruma bağlamında düşünceler, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/10, 9.

Aktürk, İ. (2021). Trabzon'da Osmanlı dönemi yapılan tarihi çeşmelerin mimari özelliklerinin incelenmesi ve korumaya yönelik değerlendirilmesi. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. Sayı:14, 139.

Arseven, C. E. (1983). "Çeşme", Sanat Ansiklopedisi, C.I., İstanbul, s.388.

Aytöre, A., (1962). "Türklerde Su Mimarisi", I. Milletleraras Türk Kongresi Tebliğler, Ankara. (45-69)

Barışta, Ö. (1995). İstanbul Çeşmeleri, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi, Ankara.

Çobancaoğlu, T. (1988). Tarihi İstanbul çeşmelerinin incelenmesi ve korunması konusunda bir araştırma, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 22-23.

Denktaş, M. (2002). "Anadolu Türk Mimarisi Çeşmeler", Türkler, cilt: VII, Ankara s.872-876

- Demirci, D. (2020). Isparta-Eğirdir-Atabey Kervanyolu Üzerindeki Menzil Çeşmesi Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Universal History Studies* , 3 (2) , 148-167 .
- Derici, D. (2017). Malatya çeşmeleri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 26-30.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Eyice, S. (1968). "İstanbul", İslam Ansiklopedisi VII, İstanbul. 1214.
- Eyice, S. (1993). "Çeşme", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.VIII, İstanbul. s.277-287.
- Gündüz, M., (2020). The Effect Of The Structuring In Walled City On The Istanbul Fountains And The Current Status Of The Fountains, *Kent Akademisi*, Volume, 13 (41), Issue 1, Pages, 146-162.
- İbrahimgil, A. (2020). The Ottoman Period Fountains in Molova (Molyvos/Mithymna) In Lesvos. *GRID-Architecture, Planning & Design Journal*, 3(2).
- Karaçöl, A. (2011). Investigation of the Ottoman period fountains in İzmir/Çeşme for their preservation. *İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*, 2-4.
- Koçak, R. (2015). Aydın Karacasu çömlekçiliği ve ustaları üzerine bir araştırma, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 7-8
- Kuruüzüm, H. (2017). *Karacasu'da Osmanlı ve cumhuriyet dönemi kitabeleri*. İtimat Ofset. 1. Baskı.
- Ödekan, A. (1987), "Çeşme", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul. (396)
- Özbalkan, S. (2019). Aydın çeşmeleri (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Özer, S. (2008). Geçmişten Günümüze Kent-Çevre İlişkisi İçinde Çeşmeler. *Sanat Dergisi*. 13:129-134.
- Öztürk, Ş. (2022). Bitlis Tarihi Hatun Çeşmesi Koruma Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma. *Amisos*, 7 (13), 420-430.
- Şapolyo, E. B., (1967). 'Türk Çeşmeleri' Önsaya, cilt 3, Say 27. (11-12).
- Tanişık, H. İ. (1943). İstanbul Çeşmeleri, C: I-II., İstanbul.
- Yavaşcan,E.E., Akçaözoğlu,S., & Gökçe, V. (2020). Tarihi Niğde Çeşmeleri. *Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi (STAR)*, 1(1), 53-72.
- Yeler, S. & Yeler Mlinsolmaz, G. (2021). Kırklareli tarihi çeşmelerinin kültürel miras olarak değerlendirilmesi, *Kent Akademisi*, Volume, 14, Issue 2, Pages; 315-334.

EXTENDED SUMMARY:

Research Problem: The aim of this study is to document the current state of historical fountains located in the town center of Karacasu district in Aydın province and to make recommendations for their repair. Within the scope of the study, a fountain located in the town center and one within the Afrodiasias ancient city were examined.

Literature Review: Public structures like fountains, which are open to the public, were known by different names in ancient times. The word 'çeşme,' which comes from Persian origin, means 'eye' in Ottoman dictionaries (Ödekan, 1987; Eyice, 1993; Devellioğlu, 2003; Demirci, 2020). It is known from inscriptions dating back to the 13th and 14th centuries that the words 'ayn,' 'sıkaye,' or 'meska' were used instead of 'çeşme' (Önge, 1981; Denктаş, 2002). During the Ottoman period, fountains were located on the main facade surfaces or courtyards of public spaces such as mosques, madrasas, mausoleums, dervish lodges, and caravanserais, or as standalone structures in inner-city squares to enrich the visual appearance of the city (Çobancaoğlu, 1988). The construction of numerous fountains by the Turks reflects their generosity and emphasis on cleanliness (Gündüz, 2020). Therefore, the act of building fountains by wealthy benefactors in the city, which is an important indicator of benevolence in Islam, ensured the provision of water (Yavaşcan et al., 2020). Although the primary purpose of constructing fountains in urban infrastructure was to provide water supply, they also served various other functions within the city. These functions include providing assistance to rural animals, guidance, emphasis, location determination, design elements, historical identity, and gathering services (Özer, 2010).

Methodology: As a research method, historical 11 fountains located in the district were initially examined from the perspective of architectural and art history using a qualitative research design, and the meanings of the inscriptions on them were written. Of the 11 fountains still standing today, 10 are located in the town center and 1 is located at the entrance of the Afrodiasias Ancient City. Fetiller Fountain, which is only inscribed and located in the Karacasu Ethnography Museum, was excluded from the scope of the study. All fountains were examined on site, photographed, and measured. The current condition of the fountains and the deteriorations on them were described in the findings section based on the photographs taken and on-site analyses. With the data obtained from the research, the fountains were evaluated according to their locations, facade features, plan shapes, and decorative characteristics.

Results and Conclusions: In the study conducted to document the historical fountains in Karacasu district and contribute to future repairs, 11 historical fountains were examined. The construction years of the fountains are between 1592 and 1906.

Seven of the fountains examined within the scope of the study (H. Ali Ağa Fountain, Evyakan Fountain, Efendiler Fountain, Zerdali Fountain, Hacı Salihler Fountain, Köseoğlu Fountain, Cafer Ağa Fountain) were constructed in an adjacent arrangement to buildings. The other four fountains (Küçük Arık Fountain, Hatip Fountain, Eyyüp Ağa Fountain, Türbe Fountain) were designed in the neighborhood fountain typology without being adjacent to any building.

All the fountains in Karacasu have a single facade. Nine of the examined fountains have a single arch. The Küçük Arık Fountain does not have an arch. Information about the facade arrangement of the Cafer Ağa Fountain, which is completely ruined, could not be found. Among the examined fountains, the H. Ali Ağa Fountain, Hatip Fountain, Zerdali Fountain, and Köseoğlu Fountain feature a round arch form. The Evyakan Fountain and Efendiler Fountain have eyebrow arches in their facade arrangement. The Eyyüp Ağa Fountain and Türbe Fountain have pointed arches. The Hacı Salihler Fountain, on the other hand, has a triangular niche in its facade arrangement despite originally having a pointed arch before restoration.

All the historical fountains in the district are of rectangular plan type and consist of rectangular prismatic bodies. When the collapsed area of the deteriorating Cafer Ağa Fountain was examined, it was also understood to be in a rectangular plan shape.

The overall facade decorations of the examined fountains are simple. Some fountains have minimal decorations. One of these fountains, the Evyakan Fountain, has a more elaborate facade arrangement compared to others. It features a hedgehog eave and an eyebrow arch niche. Stylized flower motifs are present on the mirror stone. The Küçük Arık Fountain also has relief plant motifs on its mirror stone. Inside the mirror stone of the Efendiler Fountain, there are flower decorations surrounded by rosettes. The lüle surroundings of the Geyre Eyyüp Ağa Fountain and the Türbe Fountain feature rosebud motif decorations.

The Evyakan Fountain and Küçük Arık Fountain were constructed using rubble stone and brick materials together. The Hatip Fountain and Cafer Ağa Fountain were built from rubble stone. The H. Ali Ağa Fountain was initially built with brick material before restoration, and after restoration, it was constructed with stone material and modern mortar. The Zerdali Fountain and Hacı Salihler Fountain utilized a combination of rubble stone and cut stone materials. The Efendiler Fountain and Geyre Eyyüp Ağa Fountain were made of marble material. It is not evident from the thick plaster and paint on the Köseoğlu Fountain and Türbe Fountain what materials were used in their construction.

The fact that the fountains dating back to the Ottoman period bear the traces of a certain era and have inscriptions containing the information of individuals who witnessed that era is evidence that they are important cultural assets that need to be preserved and passed on to future generations. It is important for the present generation to understand the structure of these fountains and learn what their purpose was in the past. After all, fountains are not just water structures; they also reflect the importance of sharing, socializing, and doing good deeds in our culture. If we do not take care of these cultural assets, which have been completely left idle, today, tomorrow they will only exist in our memories as lost cultural treasures that we mention by name, remember from photographs, and publications.

Kırsal ve Kentsel Saçaklanmanın Peyzaj Metrikleri ile Tespiti ve Analizi: Elâziğ İli Üzerine Bir Çalışma

Detecting and Analysing of Rural and Urban Sprawl with Landscape Metrics: A Study of Elâziğ Province

Fethi Ahmet Canpolat ¹

Öz

Kırsal saçaklanma, 20. yüzyılın sonlarına doğru kırsal konutların yayılmasına bağlı olarak habitat kaybı ve parçalanması problemleri üzerinden tartışılmaya başlanan bir kavramdır. Bu terim, geleneksel kırsal ekonomik durumun evrilmesiyle birlikte yapılaşma sürecinin yayılarak gelişimini ifade etmektedir. Kentsel saçaklanma da temelde kırsal odaklı bir değişimi vurgulamaktadır. Çünkü kent çeperine veya kırsal alanlara doğru büyümeye karşılık gelmektedir. Çalışma, standart ekonomik dönüşümün yanı sıra afetlere bağlı olarak kırsal alanlarında oldukça hızlı bir yapılaşma süreci yaşayan ve yaşamaya devam eden Elâziğ ilini örneklem alanı olarak ele almaktadır. Bu çalışmada, 2015 yılı öncesi ve 2015-2023 yılları arasında ildeki yapılaşma ile yapı ölçeğinde "ağırlıklandırılmış saçaklanma indeksi" kullanılarak kırsal ve kentsel saçaklanmanın niceliksel özellikleri mekânsal düzlemde analiz edilmektedir. Microsoft'un global bina ayak izi verisi, 10 metre çözünürlüğündeki Google Dynamic World V1 verisi, TÜİK nüfus istatistikleri ve güncel uydu görüntüleri, çeşitli modifikasyon işlemleri sonrasında entegre edilerek köy/mahalle ölçeğinde saçaklanma indisi sonuçları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; düşük yoğunluklu kompakt büyüme, kümelenme yoluyla saçaklanma, sürekli yapılaşmaya bağlı gevşek saçaklanma ve karma kullanıma bağlı saçaklanma türleri tespit edilmiştir. Bu çalışma, kırsal ve kentsel saçaklanmayı birlikte yapı ölçeğinde, zamansal değişim ile birlikte niceliksel bir indis üzerinden tespit edip açıklaması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Saçaklanma, Kentsel Saçaklanma, Peyzaj Analizi, Elâziğ

ABSTRACT

Rural sprawl, a concept that emerged in the late 20th century, addresses the issues of habitat loss and fragmentation due to the spread of rural settlements. It refers to the dispersed development of built-up areas alongside the development of the traditional rural economic landscape. Urban sprawl also fundamentally emphasises a rural-focused transformation, as it corresponds to growth towards the urban periphery or rural areas. This study takes Elâziğ Province as a case study, where rural areas have experienced and continue to experience rapid urbanisation due to both standard economic transformation and disaster events. This study analyses the quantitative characteristics of rural and urban sprawl in Elâziğ on a spatial scale using the "weighted sprawl index" at the building scale, comparing the pre-2015 and 2015-2023 periods. Microsoft's global building footprint data, Google Dynamic World V1 data with 10-metre resolution, population statistics from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), and current satellite imagery were integrated after various modification processes to obtain sprawl index results at the village/neighbourhood scale. According to the results, four types of sprawls were identified: low-density compact growth, sprawl through clustering, loose sprawl through continuous development, and sprawl through mixed use. This study is significant because it identifies and explains rural and urban sprawl together at the building scale, using a quantitative index that incorporates temporal change.

Keywords: Rural Sprawl, Urban Sprawl, Landscape Analysis, Elâziğ

¹ Corresponding Author: (Dr.) Fırat Üniversitesi, İnsani ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, facanpolat@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6084-7735

GİRİŞ:

Saçaklanmanın, dünya genelinde, belli bir refah seviyesinin olduğu ve insanların nasıl yaşayacakları konusunda karar verme imkânına sahip oldukları yerlerde, tercih edilen bir yerleşim modeli olduğu söylenebilir (Bruegmann, 2019:17). Saçaklanma öncelikle kentlerin çevresindeki kırsal alanların dönüşmesiyle ortaya çıkan bir olgu olarak gelişmiştir (Sinclair, 1967; Bourne, 2001; Hayden, 2004). Günümüzde kentten uzakta, tam kırsal alanlarda da görülen bir olguya dönüşmüştür (Salvati, 2013). Kırsal saçaklanmanın ne olduğu konusundaki ilk çalışmalardan birini yapan Daniels'e göre kırsal saçaklanma iki türde ortaya çıkmaktadır. Birincisi köylerin, banliyölerin ve küçük şehirlerin dışına doğru dağılmış düşük yoğunluklu konut gelişimidir. İkinci ise küçük şehirlere bağlanan ana yollar boyunca uzanan şerit tipi gelişimdir (1999).

Kırsal saçaklanmanın nedenleri arasında kırsalın bazı insanlar için temiz, ucuz ve daha tatmin edici bir yaşam alanı olarak algılanmasının yanı sıra, önemli bir yatırım aracı olarak görülmesi yer almaktadır (Daniels, 1999). Nitekim nüfusta ve zenginlikteki artış beraberinde kırsal alanlarda gayrimenkullere olan talepte de artışa neden olmaktadır (Brueckner, 2000; Frenkel, 2004; Bruegmann, 2019). Ayrıca karayolu taşımacılığındaki gelişmeler, evden çalışma oranının artması ve izole alanların yaşam kalitesine yönelik vurgusuyla birlikte kırsal yapılaşma hareketlenmiştir (Weiler & Theobald, 2003).

Kırsal saçaklanma genel olarak açık alanları, tarım arazilerini veya ormanları yok eden, konut veya konut dışı yapıların bulunduğu, düşük yoğunluklu gelişim alanları olarak kabul edilebilir (Engle, 2011). Saçaklanmanın olumsuz sonuçları arasında habitat kaybı, arazi degradasyonu, altyapı yatırım ve bakım maliyetlerinin artması gösterilebilir (Goodwin vd., 1984; Radeloff vd., 2005; Habibi & Asadi, 2011; Vermeiren vd., 2022). Ancak Weiler ve Theobald ise kesin bir dille bu olgunun görünen ve örtülü maliyetleri nedeniyle genel sosyal refahın zararına olacak şekilde çığ gibi büyüyen bir problem olacağını vurgulamışlardır (2003). Saçaklanma ile ilgili literatür ağırlıklı olarak olumsuz sonuçlara odaklanmasına rağmen olumlu sonuçları da bulunmaktadır. Bunlar arasında tarımsal arazilerin boşta kalmasının önüne geçmesi (Canpolat, 2024), arazi fiyatlarının değerlendirilmesi (Karakayacı, 2018), kırsaldan göçü tersine çevirmesi (Goodwin vd., 1984) olası bir afet sonrasında güvenli bir alternatif sığınma alanı olması, inşaat faaliyetlerine bağlı olarak piyasa aktörlerini hareketlendirmesi gösterilebilir.

Saçaklanma ifadesi yerleşmelerin dokusunda meydana gelen değişikliği de kapsadığından ilk aşamada saçaklanma ile birlikte yerleşme dokusunun da dağınık hale geleceği düşünülebilir. Ancak bu sürecin sadece bir boyutudur. Çünkü saçaklanma kompakt olmayan bir yerleşim modelini ifade etmektedir (Ewing, 2008). Bu nedenle Galster ve arkadaşları düşük yoğunluk (density), süreklilik (continuity), yığılma (concentration), kümelenme (clustering), merkezileşme (centralization), özekleşme (nuclearity), karma kullanım (mixed uses) ve yakınlık (proximity) olmak üzere saçaklanmanın 8 boyutu olduğunu belirtmiştir (Galster vd., 2001). Dolayısıyla kırsal saçaklanma köyün idari sınırları içinde meskenlerin toplu veya tekli olarak daha fazla yerde gelişmesini ifade ettiği söylenebilir.

Saçaklanmayı ölçmek için üretilen çok sayıda indis, olgunun ilk olarak tespit edildiği kentler özelinde ortaya çıkmış ve "kentsel saçaklanma" olarak isimlendirilmiştir. Bu çalışmada kullanılan "Ağırlıklı Kentsel Saçaklanma İndisi" yine kent özelinde geliştirilmesine rağmen, kırsalda da aynı veriler kullanılarak sağlıklı sonuçlar elde edilmiştir. İndis yapılaşma alanı miktarını, yapılaşma alanının dağılımını ve kullanım yoğunluğunu hesaplayarak çeşitli metrikler üreten bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır (Jaeger & Schwick, 2014).

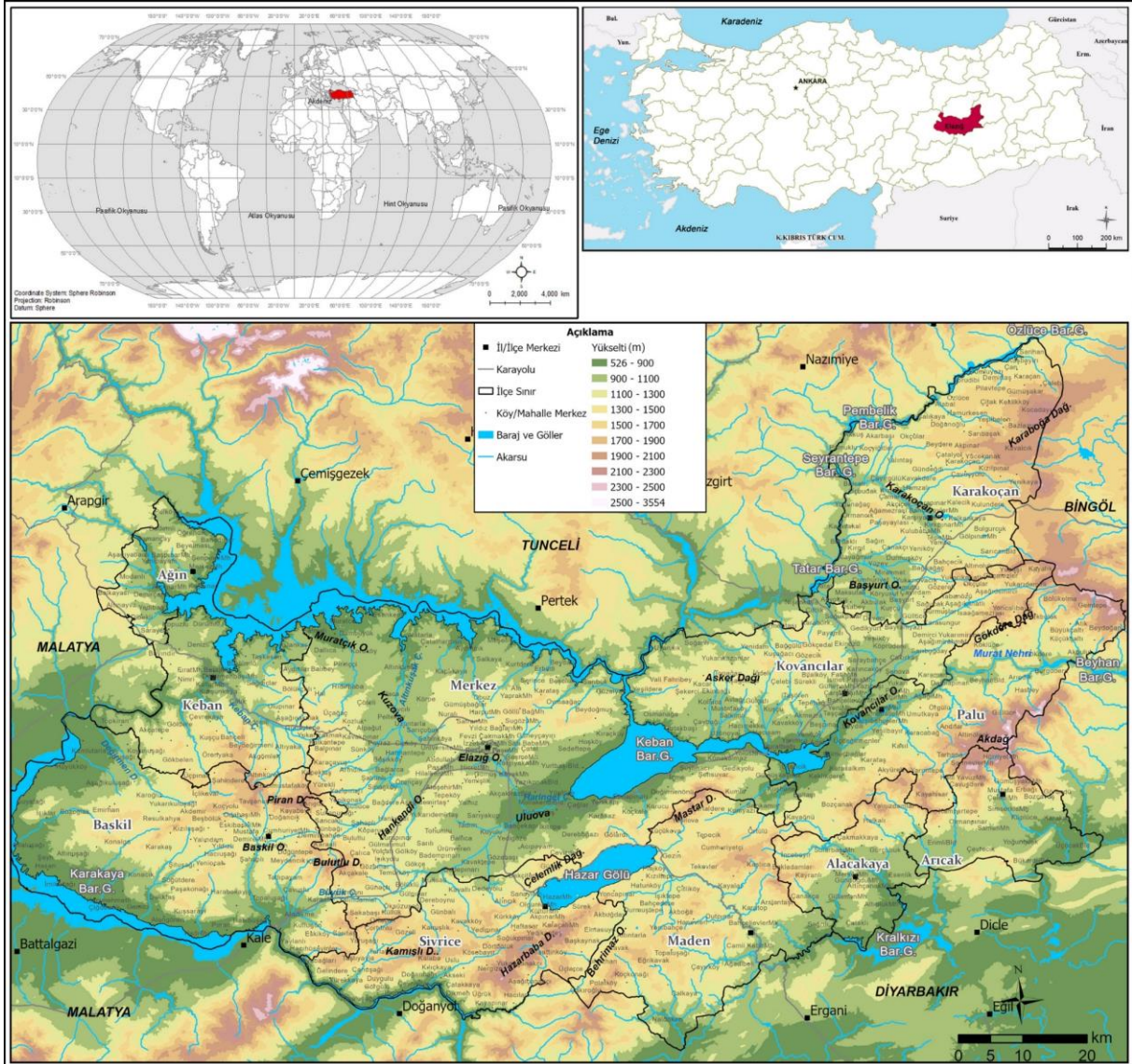
Bu çalışma normatif ve tanımlayıcı araştırmalar dışında, istatistiksel bir model ve uygulamalı örnek üzerinden konuya açıklayıcı ve uygulamalı bir yaklaşım getirmeyi amaçlamaktadır. Çünkü kırsal saçaklanma üzerinde yapılan çalışmalar konseptin anlaşılması ve sınırlarının tespit edilmesi açısından önemli olmasına rağmen, bunun nasıl ölçülebileceğine dair örnekler açısından kısıtlı kalmıştır (Weiler

& Theobald, 2003; Salvati, 2013). Kentsel alanlara kıyasla, kırsal alanlar daha izole bir yapı sergilemektedir. Saçaklanmayı ölçmede, yapılaşmış sahayı çevreleyen bir dış yerleşim alanı şeklinde bir genelleştirme, sonuçları önemli ölçüde değiştirebilir. Bu çalışmada, böyle bir genellemeden kaçınmak için, yapılaşmış alanların ayrı yapılar olarak ele alınması, daha objektif ve güvenilir sonuçlar elde edilmesine katkı sağlamıştır.

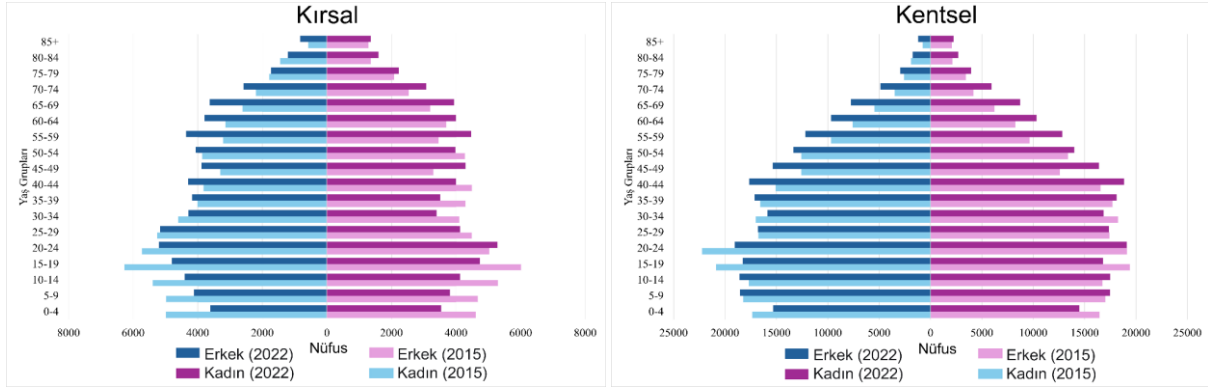
1. Çalışma Sahası

Elâziğ ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneybatısında yer almaktadır. İli doğuda Bingöl, kuzeyde Keban Barajı ile Tunceli, batı ve güneybatıda Karakaya Barajı ile Malatya, güneyden ise Diyarbakır çevrelemektedir.

Şekil 1. Elâziğ ilinin Lokasyon Haritası

Merkez ilçe ile birlikte toplam 11 ilçesi bulunan ilin köy/mahalle sayısı 701'dir. İlin toplam nüfusu 2015 yılında 135 bini kırsal, 438 bini kentsel nüfus olmak üzere yaklaşık toplam 573 bin iken, 2022 yılında 131 bini kırsal, 459 bini kentsel nüfus olmak üzere 590 bin'e yükselmiştir (TÜİK, 2024).

Şekil 2. Elâzığ İlinde Kırsal ve Kentsel Nüfus Piramitleri (2015-2022 Yılları)

Çalışma sahasındaki kırsal nüfusun 0-35 yaş aralığında 2015-2022 yılları arasında önemli oranda düşüş yaşanmıştır. Özellikle alt yaş gruplarında izlenen bu düşüş doğum sayısındaki azalmaya işaret etmektedir. 35 ile 75 yaş arası nüfusta 2015 yılına göre önemli oranda artış yaşandığı görülmektedir. Söz konusu artış iş/çocuk gibi sorumluluklarını geride bırakmış emekli/yaşlı nüfusun kırsala geri dönmesi ile ilgili olabilir. 75 yaş ve üzeri nüfusta da önceki yaş grupları kadar olmasa da artış eğilimi görülmektedir. Kentsel nüfusta ise doğum oranlarının düşmesi dışında 15-19 yaş grubuna kadar ki temel ve orta eğitim yaş grubundaki artış, kırsaldan gerçekleşen göçü açıklamaktadır. 15-19 ve 20-24 yaş grubunda yükseköğrenime, işe ve evliliğe bağlı gerçekleşen göçlerle 2015 yılına göre belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Orta ve ileri yaş sınıflarının neredeyse tamamında pozitif artış yaşanması Elâzığ ilinde kentsel alanlara yönelik gerçekleşen göçlerle ilgilidir. Kırsalda da aynı yaş gruplarında artış olması bu göçlerin il dışı kaynaklı olduğunu göstermektedir (Şekil 2).

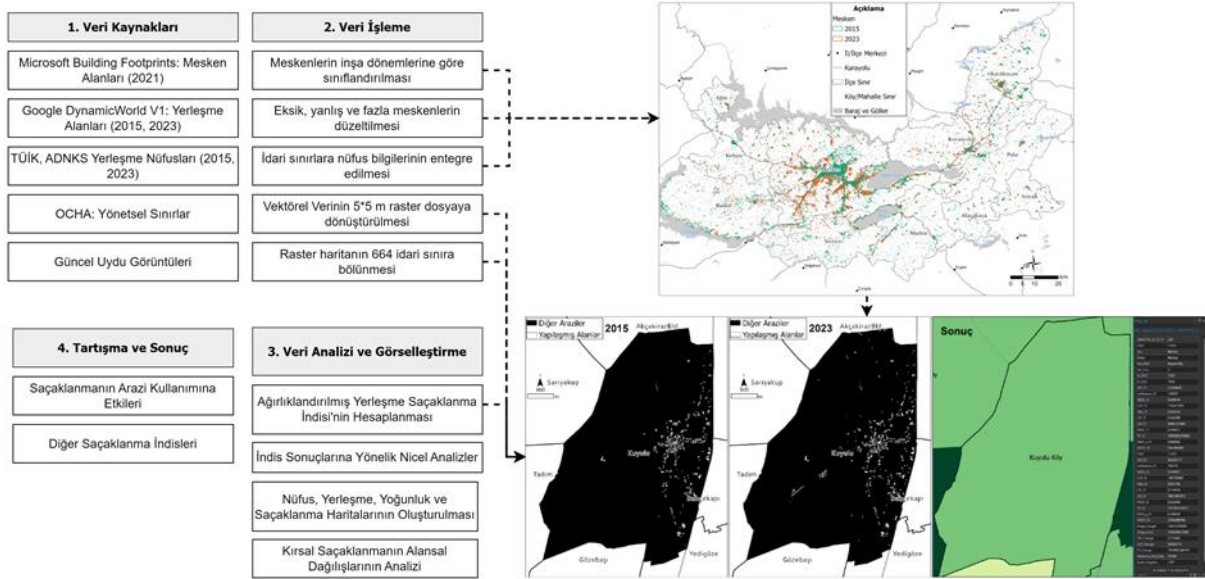
İldeki yerleşme alanları 2000 yılında yaklaşık 8 bin hektardan, 3,6 katlık bir artışla 2023 yılında yaklaşık 137 bin binanın yer aldığı 29 bin hektara yükselmiştir. İl arazilerinin yaklaşık 200 bin hektarı tarımsal arazilerden, 171 bin hektarı ormanlık sahalardan oluşurken geriye kalan alanlar düşük yoğunluklu bitki örtüsü alanları ile hidrografik yüzeylerden oluşmaktadır.

2. Veri ve Yöntem

Çalışmada ilgilenilen iki temel sorundan birincisi, köylerin/mahallelerin 2015-2023 yılları arasında, kırsal ve kentsel saçaklanma açısından nasıl bir değişime uğradığıdır. İkincisi ise neden bazı köylerin/mahallelerin diğerlerine göre daha geniş alanlara yayıldığı sorusudur. Her iki soru da nicel ve mekânsal analizlerle açıklanmaya yatkındır. Ancak bu soruları operasyonel hale getirmenin en önemli zorluğu kırsal konutların alansal olarak dağılımlarını ve zamansal ölçekte bunun nasıl değiştiğini gösteren kaynakların kısıtlı olmasıdır.

Kırsal saçaklanmanın tespiti için farklı indisler mevcuttur. Bu çalışmada saçaklanmayı değerlendirirken yapılaşmış alanları, idari alanı ve nüfusu birlikte kullanarak çeşitli karşılaştırılabilir metrikler üretebilmesi avantajı nedeniyle, "ağırlıklandırılmış saçaklanma indisi" kullanılmıştır. İndisin hesaplanması için bina ayak izi, idari sınırlar ve nüfus verisi gibi verilerin mevcut olması gerekmektedir.

Günümüzde kırsal alanlarda yapılan imar planı çalışmaları, vektörel olarak çizilmiş konut alanlarına ait verilerin temini konusunda iyileştirmeler sağlamışsa da, büyükşehir statüsünde olmayan Elâzığ ili gibi yerlerde böyle bir ihtimal bulunmamaktadır. Dolayısıyla, gelişen yapay zekâ algoritmalarıyla uydu görüntülerinden elde edilen açık erişimli veriler, en iyi alternatif olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada da Microsoft Open Source tarafından üretilen global yapı ayak izi veri tabanı kullanılmıştır (MICROSOFT, 2023).

Şekil 3. İş Akış Şeması

Konutların ne zaman inşa edildiği bilgisini elde etmek için yüksek çözünürlüklü arazi kullanım verisi kullanılmıştır. Çalışmanın zamansal olarak 2015-2023 arasında sınırlandırılmasının nedeni de bu veri kaynağıdır. Arazi kullanımı ile ilgili veri kaynakları genellikle 30 metre ve üzeri olduğu için konut bazındaki değişiklikleri gösterebilecek ayrıntıda değildir. Ancak Sentinel-2 uydu görüntüsünün 10 m. çözünürlüğe sahip olması bu durumu nispeten değiştirmiştir. Google Dynamic World V1 (World Resources Institute Google, 2023) açık erişimli olarak sunduğu bu veriden 2015 ve 2023 yıllarına ait yerleşme alanları çıkarılarak bu bilgi konut alanlarının öznelik bilgisine işlenerek konutların hangi dönemde yer aldıkları tespit edilmiştir (Şekil 3).

Veriler bir araya getirildikten sonra kontrol aşamasında aşağıdaki problemlerle karşılaşılmıştır.

- Konut ayak izi veri tabanında özellikle ilin kuzeybatısındaki Baskil ilçesinde ve kuzeydoğusunda Karakoçan ilçesinde köylerin bazılarında konutların hiçbirinin yer almadığı veya az bir kısmının işlendiği görülmüştür.
- Microsoft'un ürettiği bina ayak izi verisi kabaca 2021 yılına ait olduğundan, 2021 yılından sonra yapılan konutların eksik olduğu tespit edilmiştir.
- Konut alanlarında, özellikle köylerin sapa ve uzak yerlerinde konut olmamasına rağmen bir düzlük veya çatıya benzer bir topografik unsur mesken olarak çizdiği görülmüştür.
- Son olarak konutları dönemlerine göre ayırmak için kullanılan veri tabanında, köy altı yerleşmelerdeki konutların bir bölümü küçük alana sahip oldukları için 2015 yılı sonrasında yerleşim alanı dışında kalmış ve 2015 yılı sonrasında inşa edilmiş gibi kodlanmıştır.

Söz konusu hataların giderilmesi için birkaç ay boyunca devam eden rektifikasyon ve modifikasyon işlemleri gerçekleştirilmiştir. Her bir köyün güncel uydu görüntüsü eşliğinde konut alanları doğrulanmış, yanlış olanlar silinmiş, eksik olanlar çizilmiş ve yanlış kodlananlar değiştirilmiştir. Böylece il genelinde 160 bin civarındaki konut, silinen ve eklenenlerle birlikte, kentsel alanlar dâhil 137.237'e indirilmiştir (Şekil 3).

Meskenlerin dağılımlarında 2015 yılı itibariyle yaklaşık olarak 109 bin yapı bulunurken, 2015 yılı sonrası 28 bin'e yakın yapı eklenmiştir. Bu durumda son 8 yılda yapı sayısında dörtte birlik bir artışın yaşandığı görülmektedir.

Kırsal alanların nüfusundaki en önemli değişim yerel seçimlere bağlı olarak muhtar adaylarını desteklemek için nüfus kaydının köye kaydırılmasıyla ortaya çıkan sanal nüfus hareketliliğidir. Bu durum sadece Elâzığ ili için değil ülke genelinde yaşanan önemli bir etik problemdir (Yılmaz vd., 2020). Dolayısıyla kırsal alanların nüfuslarındaki değişimi anlamak çok kolay değildir. 5 yılda bir gerçekleşen yerel seçimler nedeniyle seçim öncesi ve seçim sonrasında yaşanan ikamet değişikliklerinin birkaç yıla yayılması olgunun açıklanması ayrıca zorlaştırmaktadır. 2024 yılında gerçekleştirilen yerel seçimler nedeniyle 2023 yılında il genelinde kırsal nüfusta sanal bir artış yaşandığı için 2022 yılına ait nüfus verileri kullanılmıştır.

Saçaklanmanın tespit edilmesi için kullanılması gereken bir diğer veri kaynağı idari sınırlardır. Bu kapsamda daha doğru ve kullanışlı olduğu için global bir veri kaynağındaki köy sınırları kullanılmıştır (OCHA, 2023). Ancak veri analize tabi tutulduğunda göl alanlarının geniş yer kapladığı köylerde indis sonuçlarında ortaya çıkan anomaliler nedeniyle, il genelindeki barajları gösteren çokgen verisi kullanılarak kırpma işlemi yapılmıştır. İdari sınırlarda kırpma işlemi sonrası ortaya çıkan bölünme problemleri giderilmiştir. Nüfus verilerinin idari sınırlara işlenmesi için TÜİK'ten indirilen 2015 ve 2022 yılına ait veriler eşleştirilerek birleştirilmiştir. Son olarak bina ayak izi verisi 5 m. çözünürlüğünde raster veri dosyasına dönüştürülmüş ve 664 idari sınıra bölünerek her yerleşme için metrikler hesaplanmıştır. 2015 ve 2023 yıllarına ait hesaplamalar sonrası ayrı halde olan idari sınırlar birleştirilerek tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. İndis değerleri ise tematik haritalara dönüştürülerek dağılım dokusu ile ilgili çıkarımlarda bulunulmuştur.

Peyzaj metriklerini hesaplamak için QGIS yazılımında USM Toolset (Urban Sprawl Metric) kullanılmıştır. Bu eklentide yerleşmelerin saçaklanma derecesini ölçmek amacıyla toplamda 11 indis üretilmektedir. Ancak bunlardan amaca uygun olarak, tercih edilen indisler dağılım derecesi (degree of urban dispersion-DIS) ve kişi başına düşen arazi (land uptake per person-LUP)'dir.

Dağılım Derecesi (Degree of urban dispersion-DIS): Dağılım ölçüsü, yerleşim alanlarının desenini geometrik bir perspektiften karakterize eder. Temel fikir, kentsel yayılmanın hem artan yapılaşmış alan miktarı hem de dağılımdaki büyüme ile artmasıdır. Metrik, yerleşim alanları içindeki herhangi iki nokta arasındaki mesafelere (olası tüm nokta çiftleri üzerinden alınan ortalama) dayanır. İki nokta birbirinden ne kadar uzaksa, dağılıma katkıları o kadar yüksek olur (Jaeger & Schwick, 2014).

$$DIS = \frac{1}{A_{built-up}} \cdot \int_{\vec{x} \in built-up \text{ areas}} \int_{\vec{y} \in built-up \text{ areas and } |\vec{x}-\vec{y}| < HP} \frac{1}{\sqrt{\frac{2 \cdot |\vec{x} - \vec{y}|}{1m} + 1}} d\vec{y} - 1 d\vec{y} d\vec{x} \left(\frac{UPU}{m^2} \right)$$

Kişi Başına Düşen Arazi (Land Uptake per Person-LUP): Yerleşim alanlarında kişi veya iş başına kullanılan ve kişi veya iş başına metrekare olarak ifade edilen arazi alanıdır. Yapılaşmış alanların toplam büyüklüğünün (A) toplam nüfusa (N) bölünmesiyle elde edilir (Pourtaherian vd., 2023).

3. Bulgular

3.1. Nicel Analiz Sonuçları

Çalışmada kırsal alanlar odakta olmak üzere kırsal ve kentsel saçaklanma birlikte analiz edilmektedir. İlde bu ayrımı yapmak için en basit kriter olan yerleşmelerin idari statüsü tercih edilmiştir. Kırsal ve kentsel yerleşmeler neresi olduğu sorusu ve tartışması bu çalışmanın kapsamında bulunmadığından, söz konusu ayırım yeterli görülmüştür. Korelasyon analizinde kentsel yerleşmeler 1 (N=112), kırsal yerleşmeler 2 (N=552) olarak kodlanmıştır. Bu bağlamda yerleşme türünün DIS hariç ($p > .05$) tüm değişkenlerle orta ve yüksek derecede korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yerleşme türünün nüfus, yerleşme alanı ve kullanım yoğunluğu açısından belirleyici olduğunu göstermektedir. Ancak saçaklanma değeri ile yerleşme türü arasında korelasyonun bulunmaması bu değerlerin ortaya çıkmasında idari sınıfın etkisinin olmadığını ifade etmektedir. Kullanım yoğunluğu ile ilişkinin bulunmaması nüfusun, yapılaşmış alana bölünmesiyle birim alandaki nüfusun miktarını gösterdiğinden saçaklanma derecesi çok zayıf bir korelasyonu bulunmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Yerleşmelerin Türü ile Nüfus, Yerleşme Alanı, Kullanım Yoğunluğu (LUP) ve Saçaklanma (DIS) Arasındaki Korelasyon Sonuçları

Korelasyon (Spearman's rho)	Yerleşme Türü	Nüfus 2015	Nüfus 2022	Yerleşme Alan 2015	Yerleşme Alan 2023	LUP 2015	LUP 2023	DIS 2015	DIS 2023
Yerleşme Türü	1.000	-,541**	-,549**	-,424**	-,417**	,522**	,543**	-0.055	-0.011
Nüfus 2015		1.000	,968**	,853**	,839**	-,592**	-,504**	,332**	,300**
Nüfus 2022			1.000	,867**	,861**	-,521**	-,523**	,354**	,324**
Yerleşme Alan 2015				1.000	,966**	-,156**	-,150**	,518**	,479**
Yerleşme Alan 2023					1.000	-,169**	-,094*	,524**	,536**
LUP 2015						1.000	,840**	,163**	,175**
LUP 2023							1.000	,161**	,248**
DIS 2015								1.000	,940**
DIS 2023									1.000

Yerleşme statüsüne göre saçaklanma ve ilgili değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler açısından kentsel olarak gruplandırılan ilk kümede 2015-2022 yılları arasında nüfus ortalaması artarken nüfustaki standart sapma değeri de yükselmiştir. Yani 2022 yılında söz konusu yerleşmelerin nüfusları arasındaki farklılık artmıştır. Nitekim 2022 yılı minimum değeri çok değişmezken maksimum değeri yaklaşık iki katına çıkmıştır. Yerleşme alanları açısından dikkate değer bir büyüme yaşandığı görülürken standart sapmadaki artış bunun homojen olarak dağılmadığını bazı mahalle ve beldelerde daha fazla artış olurken bazılarında daha durağan bir artışın yaşandığını işaret etmektedir. Kişi başına düşen yapılaşma alanı değişimi oranı %18 iken, yerleşme alanlarındaki artış oranı %20'dir. Bu durum ortalama hane halkı büyüklüğünün küçüldüğünü göstermektedir. Yani ev sayısının artış oranı, nüfus artış oranının üzerindedir. Saçaklanma değeri 9 ile 47 arasında değişmektedir. Ve ilgili dönemde 1.3 puanlık bir artış yaşanmıştır (Tablo 2).

Aynı dönem için ildeki kırsal nüfus ortalamasında ve standart sapmasında artış yaşanmıştır. Standart sapmadaki artış köy nüfuslarının birbirlerine olan benzerliklerinin azaldığını göstermektedir. Yerleşme alanı açısından ortalama değer açısından üçte birlik bir artışın yaşanması kırsal da son 8 yılda çok önemli bir yapılaşma sürecinin devam ettiğini göstermektedir. Ancak bu yapılaşma hızına paralel olmayan nüfus birim yerleşme alanı başına düşen birey sayısındaki artışla aynı oranda değildir. Nitekim buradaki

artış yaklaşık olarak %5'tir. Bu durumu kullanım yoğunluğu değeri ortalamasındaki %10'luk düşüşte doğrulamaktadır. Dolayısıyla köylerde yeni yapılan meskenlerin sahipleri nüfus kayıtlarını şehirde bırakmaktadır. Buradan hareketle bu meskenlerin kısa veya orta süreli olarak kullanıldığını göstermektedir. Artık popüler ve yaygın bir yaşam tarzı olarak sayfiyeciliğin giderek yaygınlaşması bu olguyu desteklemektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Elâzığ İlinde Yerleşme Statüsüne Göre Saçaklanma ve İlgili Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Yerleşme Türü	Min	Mak	Ort	SS	
1 N=112	Nüfus 2015	52,0	27715,0	4245,4	6120,6
	Nüfus 2022	46,0	47155,0	4442,6	7590,8
	DIS 2015	9,0	46,2	29,1	8,4
	DIS 2023	10,1	47,1	30,4	8,3
	Yerleşme Alan 2015	6425,0	1252950,0	172848,7	221750,8
	Yerleşme Alan 2023	6950,0	1808450,0	212407,4	305832,2
	LUP 2015	8,9	899,7	82,8	106,6
	LUP 2023	20,7	694,1	98,0	91,9
	DIS Değişim	-1,0	8,9	1,3	1,8
	LUP Değişim	-295,9	284,3	15,2	57,2
	Yer Alan Değişim	-425,0	892850,0	39558,7	109694,3
	Nüfus Değişim	-5525,0	33062,0	197,1	3739,8
2 N=552	Nüfus 2015	1,0	1526,0	179,0	211,1
	Nüfus 2022	6,0	6611,0	172,2	333,6
	DIS 2015	6,6	45,8	27,6	8,9
	DIS 2023	9,0	46,0	30,0	8,5
	Yerleşme Alan 2015	1225,0	234850,0	30926,5	32739,5
	Yerleşme Alan 2023	1575,0	347950,0	40854,6	44751,6
	LUP 2015	35,8	2166,3	222,1	166,6
	LUP 2023	37,7	2223,4	295,9	182,7
	DIS Değişim	-5,4	18,1	2,3	3,2
	LUP Değişim	-1174,7	1528,2	73,8	146,8
	Yer Alan Değişim	-300,0	195100,0	9928,1	16964,2
	Nüfus Değişim	-309,0	6440,0	-6,8	279,6

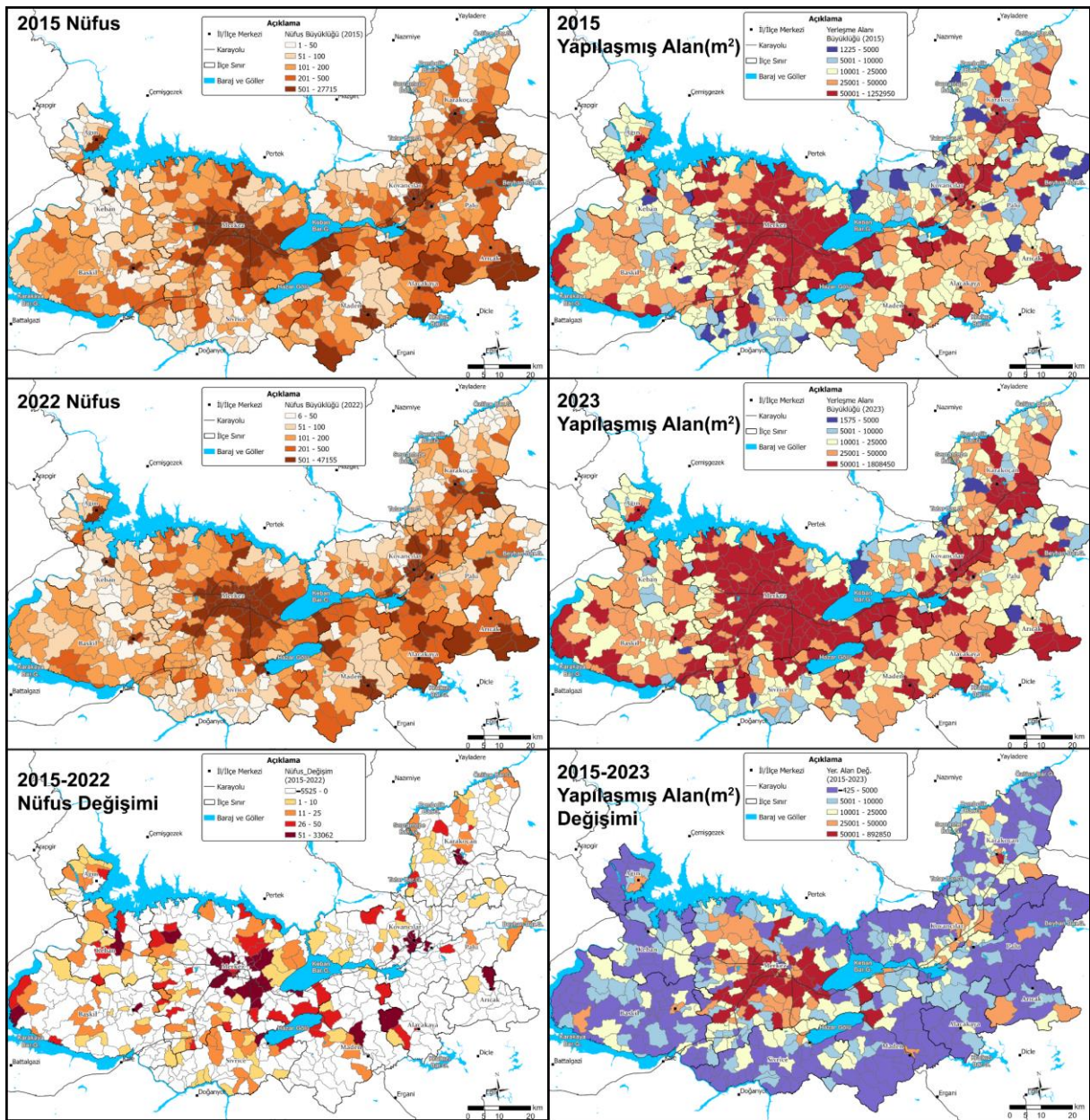
Saçaklanma açısından kentsel statüdeki yerleşmelere göre 2,3 puanlık artışın olması kırsal saçaklanmanın, kentsel saçaklanmadan daha fazla arttığını göstermektedir. Dolayısıyla kırsal saçaklanmanın il genelinde belirgin bir eğilim olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Kırsal saçaklanmanın standart sapmasındaki azalış köyler arasındaki farklılığın giderek azaldığını göstermektedir. Yerleşme alanlarındaki değişim birinci grup için 4 hektar iken, ikinci grupta 1 dekar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2).

3.2. Mekânsal Analiz Sonuçları

Saçaklanmada kullanılan temel parametrelerden biri olan nüfus açısından köylerin ve mahallelerin 2015 ve 2022 yıllarına ait durumu ve ilgili dönemdeki nüfus değişiminde öne çıkan özellikler şunlardır:

İl ve ilçe merkezlerindeki mahalleler ile beldeler il genelinde 500 ve üzeri nüfusa sahip en kalabalık idari birimleridir. Bu mahallelerden Elâzığ şehri sınırları içindeki Ataşehir ve Çaydaçıra sırasıyla 33 bin ve 15 bin ile en fazla artışın gerçekleştiği mahallelerdir. Bunun dışında Karakoçan ve Kovancılar ilçe merkezlerindeki mahalleler il merkezi dışına nüfusu en fazla artan mahallelerin bulunduğu yerleşmelere karşılık gelmektedir.

Köyler açısından nüfusun pozitif yönde değişim gösterdiği yerleşmeler 5 grupta toplanabilir. Bunlardan ilki il merkezine yakınlığı sebebiyle nüfusu artan merkez ilçe sınırları içindeki Yedigöze, Yenikapı, Korucu, Göllübağ ve Gölardı gibi köylerdir. İkinci grupta mevcut veya yeni yapılan barajın etkisiyle manzaralı sayfiye konutların inşa ve iskân edilmesiyle nüfusu artan Karakoçan ilçesinde Pamuklu, Sarıhan ve Alayağmur; Kovancılar ilçesine bağlı Çaybağı, Değirmentaş ve Çatakbaşı; Merkez ilçeye bağlı Beydalı, Meşeli, Alatarla ve Yolüstü gibi köyler yer almaktadır. Üçüncü grupta tarım veya hayvancılık potansiyelinin yüksek olması nedeniyle artan bitkisel üretim faaliyetleri veya son dönemde faaliyete geçen kümes ve büyükbaş hayvan çiftlikleri ile nüfusu artan Baskil'e bağlı Suyatağı, Bilaluşağı ve İmikuşağı; Merkez ilçeye bağlı Kıracköy, Hoşköy; Alacakaya ilçesine bağlı Kayranlı, İncebayır gibi köyler yer almaktadır. Dördüncü grupta Hazar Gölü ve çevresindeki lüks sayfiye villaların yapımına bağlı olarak Cevizdere, Gezin, Plajköy, Sürek, Hatunköy ve Gölardı yer almaktadır. Son grupta ise anayollara olan yakınlık sebebiyle yol güzergâhına yakın konumlarda yeni inşa edilen konutların etkisiyle nüfusu artan merkez ilçeye bağlı Akçakale, Kozluk, Kalkantepe; Keban'a bağlı Bademli, Aşağıçakmak ve Çalık köyleri yer almaktadır (Şekil 4).

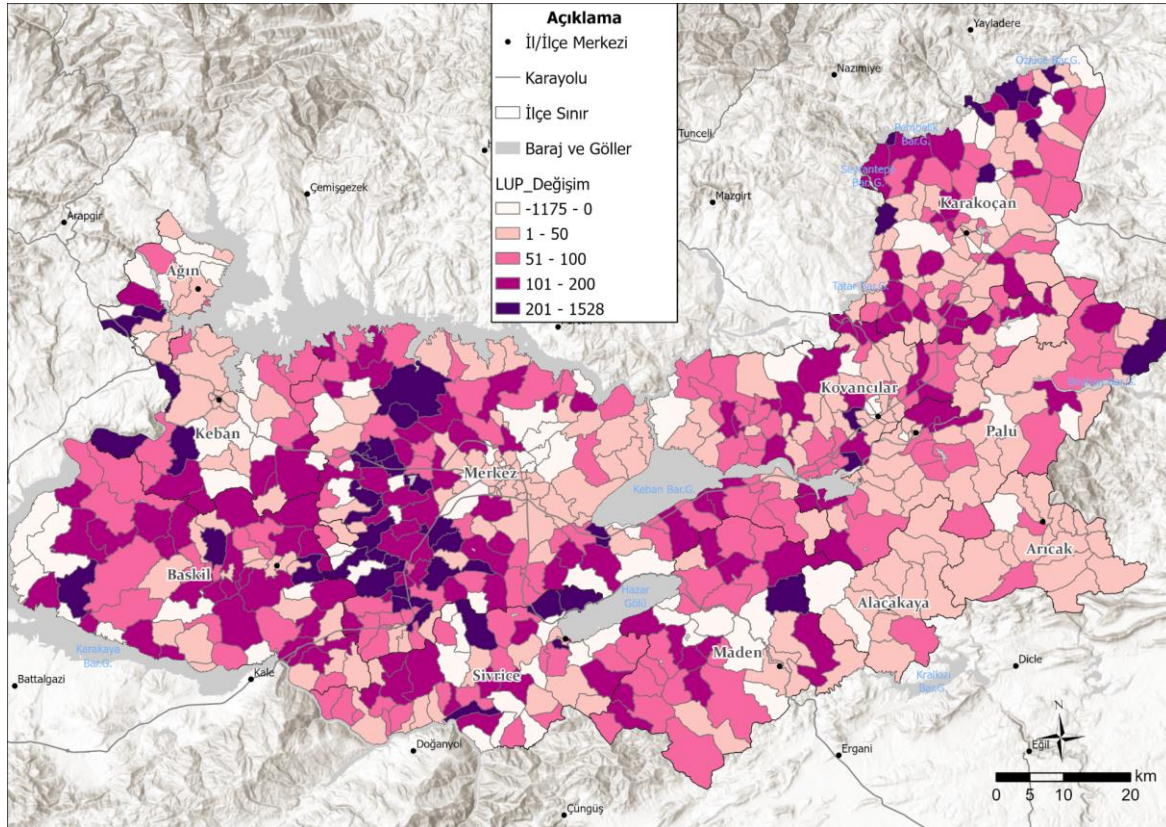

Şekil 4. Elâziğ İlinde Nüfuslarına ve Yapılaşma Alanlarına Göre Köy/Mahallelerin Dağılışı (2015-2023)

Saçaklanmada kullanılan bir diğer değişken ise yapılaşmış alanlardır. İl genelinde 2015 yılına kadar ve 2015 yılından günümüze kadar geçen sürede yapılaşmış alanlar ve değişimlerinde öne çıkan özellikler şunlardır:

İl ve ilçe merkezleri ile beldeler nüfustakine benzer bir şekilde yapılaşmış alanı en fazla artan grubu oluşturmaktadır. Bu grup içinde Kovancılar ve Karakoçan ilçe merkezleri ön planda yer almaktadır. Daha sonra merkez ilçe sınırları içinde özellikle kentin gelişim aksı üzerinde bulunan kırsal yerleşmeler öne çıkmaktadır. Nitekim kentin güneybatısındaki gelişim aksı üzerinde yer alan Örençay, Aşağıdemirtaş, Hankendi yeni yapılan villalarla kentsel saçaklanmanın en fazla etkili olduğu yerleşmelere dönüşmüştür. Güneydoğusundaki gelişim aksı üzerinde (Yazıkonak, Yurtbaşı, Akçakiraz ve Mollakendi) ise sanayi, ticaret ve tarımsal faaliyetlere bağlı hızlı bir yapılaşma ve değişim süreci yaşanmaktadır. Kuzey gelişim aksında yer alan Şahinkaya köyü, artık kentin bünyesine dâhil olmasıyla ve Çaydaçıra mahallesindeki arazi stokunun tükenmesiyle gelişimi daha da hızlanmıştır. Salkaya köyü ise kente yakınlığı ve Pertek yolu üzerinde bulunan nispeten elverişli topografyası ile hızlı bir yapılaşma görülmektedir. Nuralı köyünde ikinci organize sanayi bölgesi ve Kuzey çevre yolunun etkisiyle artış yaşanmaktadır (Şekil 4).

Köylerdeki yapılaşmanın değişimi açısından değerlendirildiğinde özellikle 2010 ve 2023 depremleri sonrasında yapılan toplu konut inşa alanlarının belirleyici olduğu görülmektedir. Nitekim kırsal toplu konut sayısının en fazla yapıldığı daha önce belde statüsünde olan Gezin köyü buna belirgin bir örnektir. Ayrıca manzarası, tarımsal potansiyeli ve elverişli röllyefi ile Korucu köyü hem bireysel hem de toplu konutlar yoluyla yapılaşma hızı yüksek bir diğer köydür. Köylerde yapılaşmış alanların değişim hızında hiyerarşik bir sıralanmanın olduğu söylenebilir. Nitekim il merkezinden ve ilçe merkezlerinden uzaklaştıkça genel olarak yapılaşma hızında azalma olduğu gözlenmektedir. Bu durum nüfusta belirtildiği üzere tarımsal potansiyel ve manzaraya bağlı olarak farklılaşmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Yerleşme Alanı Kullanım Yoğunluğu (Land Uptake per Person) Değişimi Haritası

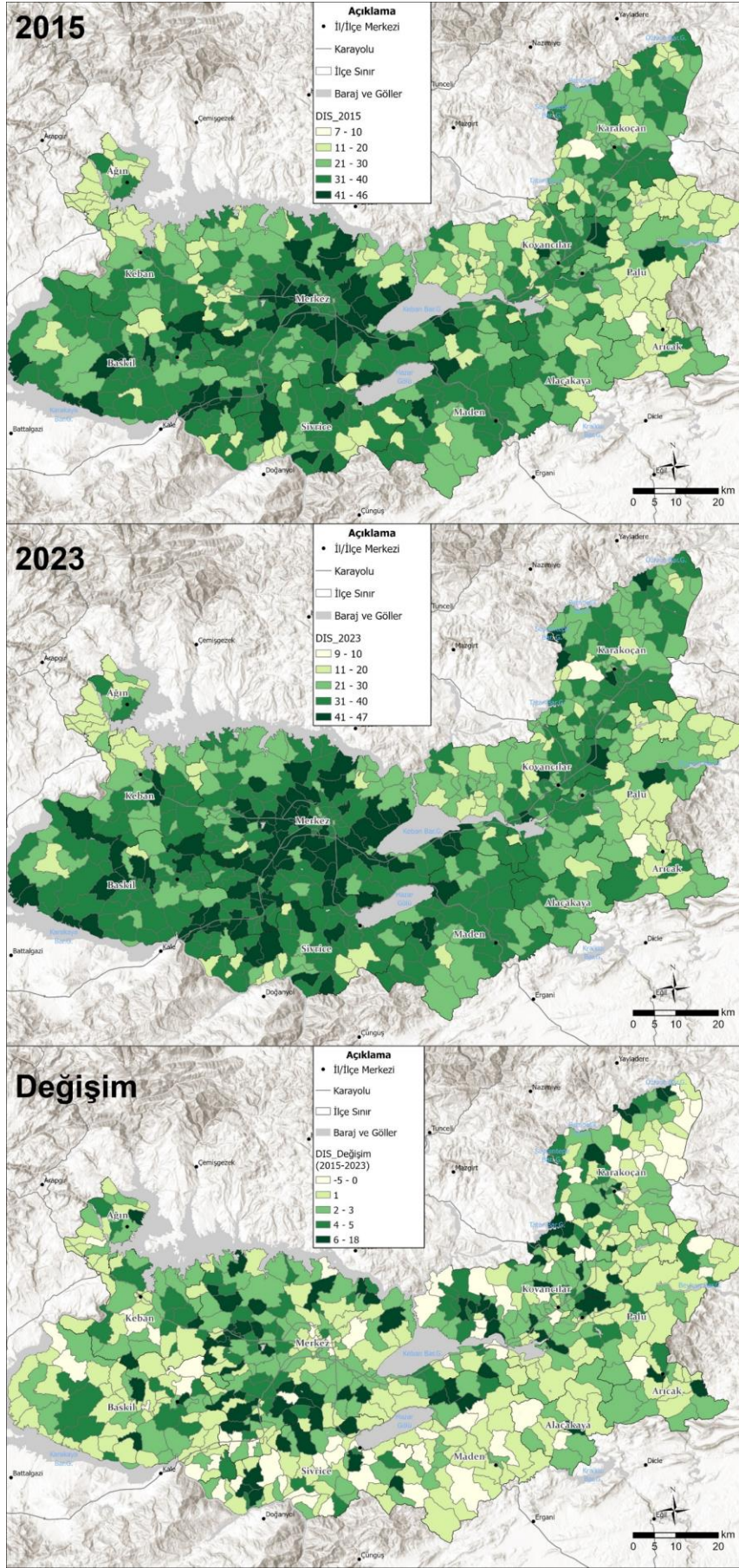

Yerleşme alanı kullanım yoğunluğunun değişimi üzerinde nüfus ve yerleşme alanlarındaki artış oranları belirleyici olmaktadır. Nüfus artışının, yerleşme alanlarındaki büyümeden fazla olması kişi başına düşen yerleşme alanlarında artışı, daha yavaş büyümesi ise azalışı göstermektedir. Örneğin merkez ilçeye bağlı Çalıcı köyünün ilgili dönemde nüfus artış oranı -%8 iken, yerleşme alanındaki artış %131 olarak gerçekleşmesi birim kişi başına düşen yerleşme alanında artışa neden olmuştur. Diğer taraftan yine merkez ilçeye bağlı Beşikköy’de nüfus artış oranı %60 iken, yerleşme alanının büyüme oranı %29 olarak gerçekleşmesi birim kişi başına düşen yerleşme alanı miktarının düşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda il genelinde bilhassa merkez ilçe sınırları içinde ve kentin öncelikli etki sahasında yer alan kırsal yerleşmelerde nüfus artışının nispeten daha yüksek olması yerleşme alanı kullanım yoğunluğunda artış sağlamıştır. İlin özellikle doğu yarısında Alacakaya, Arıcak, ve Palu ilçelerinde engebeli arazilerde nüfusun ve yerleşme alanlarının orantılı olarak büyümesini sağlamıştır. Baskil hariç tüm ilçe merkezlerindeki mahallelerde yerleşme alanlarının büyüme hızı daha yüksek olduğu için yoğunlukta azalma meydana gelmiştir (Şekil 5).

DIS değerinin yıllara göre dağılışı açısından incelendiğinde 2015 yılında en yüksek değere sahip köyler/mahalleler Elâzığ şehri yakın çevresi başta olmak üzere Baskil ilçesi yolu, Malatya yolu ve Bingöl yolu üzerindeki yerleşmeler ile bunların çevresindekiler ön plana çıkmaktadır. 2023 yılında bunlara aynı akslar üzerinde hemen yakınındaki diğer yerleşmelerin de bir bölümü eklenmiştir. Mevcut akslar dışında yüksek saçaklanma değerleri gösteren diğer yerler arasında Baskil ilçe merkezinin batı ve kuzeybatısındaki Kuluşağı, Akuşağı, Kızıluşağı ve Karakaş köyleri ile Karakaya baraj gölü kıyısındaki köyler dikkati çekmektedir (Şekil 6).

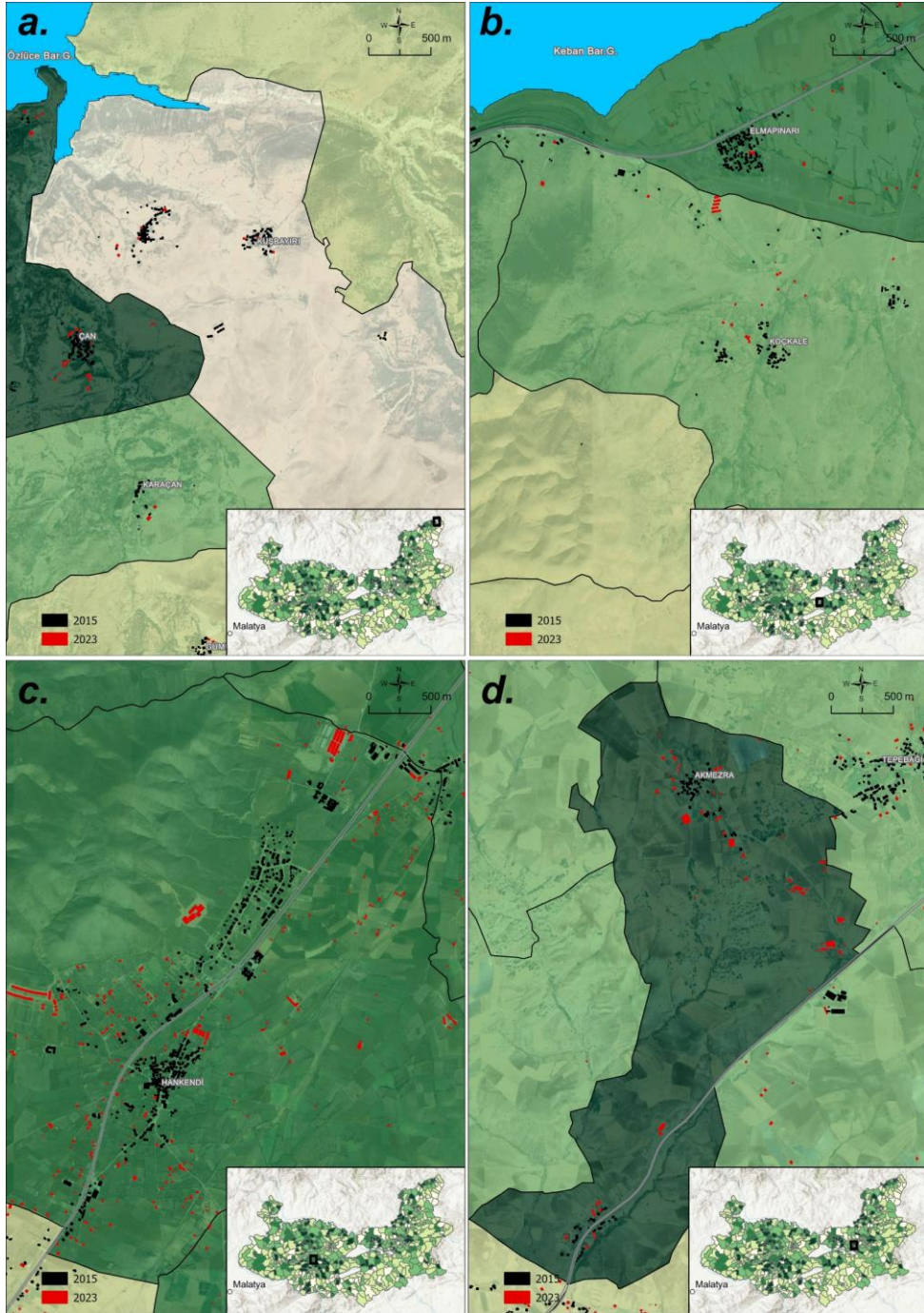
DIS değeri meskenlerin ilgili idari sınır içindeki ne kadar yayıldığına göstergesidir. Burada meskenler toplu olarak veya izole bir şekilde yayılmaları arasında bir farkı yoktur. Bu nedenle saçaklanmayı yalnızca yerleşme özeğinden uzakta yeni yapılaşmış alanlara bağlı büyüme olarak değerlendirmek kısıtlayıcı bir bakış olabilir. Dolayısıyla Galster’in (2001) saçaklanma ile ilgili sınıflandırması çalışma sahası için revize edilerek 4 sınıfta değerlendirilmiştir. Bunlar:

- Düşük yoğunluklu büyümeye bağlı saçaklanma: İl’de bu tür saçaklanmada manzara, konfor ve güvenlik arayışına bağlı motivasyonlar öne çıkmaktadır. Güvenlik ihtiyacından kastedilen bilhassa son yıllarda çok sayıda deprem yaşayan ilde insanlar olası bir zararda alternatif olabilecek, düşük katlı ikinci bir konuttur. Nitekim güncel bir çalışmada 2022 yılı itibarıyla il genelinde toplam 110 bin civarında ikinci konut olduğu ifade edilmektedir (Usun, 2023). Dolayısıyla il genelinde ikinci konut sahipliğinde gerçekleşen hızlı büyümede bu ihtiyaç temel itici güçlerden birini oluşturmaktadır.
- Düşük yoğunluklu büyümeye bağlı saçaklanma DIS değişim değeri -5 ile 1 arasında kalan ilk iki sınıftaki köyleri/mahalleleri kapsamaktadır. Karakoçan ilçesine bağlı Kuşbayırı köyünde olduğu gibi bu tür yerleşmelerde yeni konut alanları mevcut konut alanlarının içinde veya yakın çevresinde yapılması nedeniyle daha kompakt bir gelişime karşılık gelmektedir (Şekil 7-a). Bu durumun en yaygın örneği ise başta deprem olmak üzere kırsal dönüşüm çalışmalarına bağlı olarak yapılan toplu konutların, köy özeklerinin hemen yakınında inşa edilmesiyle gözlenmektedir. İl genelinde 100 civarındaki köyde toplu konut inşa edilmiş veya inşa edilmeye devam edilirken bunlara yenileri de eklenmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Elâzığ İlinde Yerleşme Saçaklanma İndisine Göre Köy/Mahallelerin Dağılışı (2015-2023)

- *Kümelenme/özekleşme yoluyla gerçekleşen saçaklanma*: Yeni yapılan toplu konut alanları ve bireysel konutların etkisiyle önceki gruptan farklı olarak mekânsal dağılışı daha esnek ancak nispeten kompakt bir süreçle devam eden gruptur. Bu grupta yer alan köyler/mahalleler bireysel olarak yeni yapılan konutların toplu konutları geçtiği bir yapıyı temsil etmektedir. Bilhassa orta yaşlı ve yaşlı/emekli nüfusun dinlenme amaçlı isteklerine bağlı olarak yaptıkları sayfiye konutları bu grubun genel karakterini yansıtmaktadır. Kümelenme/özekleşme yoluyla gerçekleşen saçaklanmaya, DIS değişim değeri 2-3 arasında kalan üçüncü sınıftaki köyler/mahalleler dâhil edilebilir (Şekil 6). Örneğin Merkez ilçeye bağlı Koçkale köyü yeni yapılan toplu konut alanları dışında bireysel evlerin de giderek daha fazla yapılmasıyla saçaklanma değişimi daha yüksek çıkan ancak söz konusu saçaklanmanın nispeten kompakt yapıda olduğu bir köy olarak belirmektedir (Şekil 7-b).

Şekil 7. DIS Değerine Ait Değişimin Mesken Ölçeğinde Görünümü

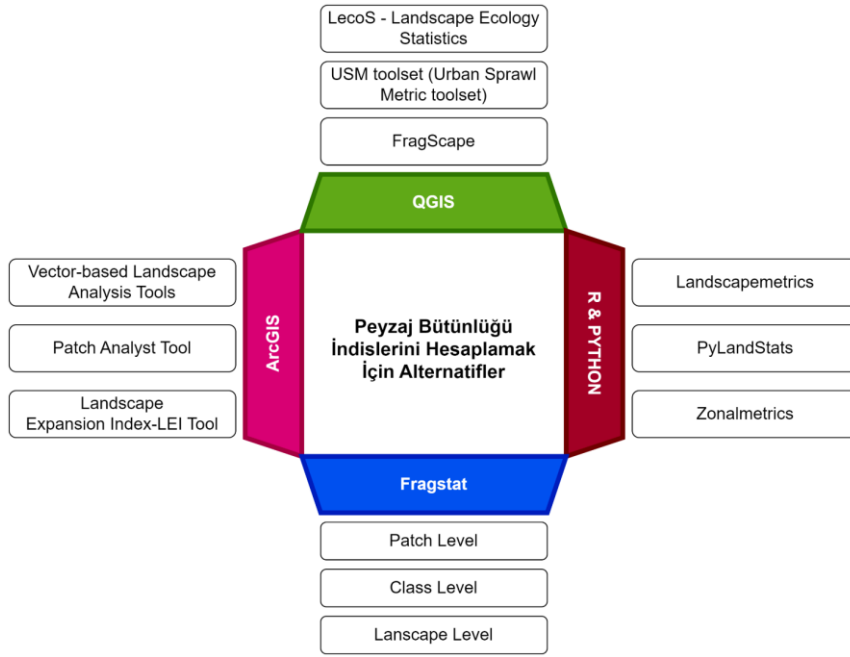
Kümelenmenin yoğunlaşması ile özekleşme gerçekleşmekte, yani bir kümenin merkezi oluşmaktadır. Bu bağlamda kentsel yerleşmelerde yapılan toplu konut alanları daha sonra periferilerinde yapılan yeni konutlar ve iş alanları ile birlikte hızla özekleşmektedir. Ancak kırsal yerleşmelerde böyle bir özekleşme süreci daha uzun bir süreçte gerçekleşmektedir. Dolayısıyla il geneli kırsal saçaklanmada özekleşme doğal olarak daha yavaş ilerlemektedir.

- *Sürekli yapılaşmaya bağlı saçaklanma:* Yollar ve çevresinde gerçekleşen gevşek ancak sürekliliği bulunan bir saçaklanma çeşididir. Bu durum özellikle Elâzığ kentinin hinterlandı içindeki gelişim akslarında yaygın olarak görmek mümkündür (Şekil 6). Nitekim Hankendi, Aşağı ve Yukarı Demirtaş, Nuralı, Salkaya köyleri ve benzeri yerlerde bu durum oldukça belirgindir (Şekil 7-c). Sürekli yapılaşmaya bağlı saçaklanmaya, DIS değişim değeri 4-18 arasında kalan dördüncü ve beşinci sınıftaki köyler/mahalleler dâhil edilebilir. Bu grupta yer alan yerleşmeler alt kentleşme ve şehir ötesi kentleşme sürecine bağlı olarak kent odaklı büyümenin kırsal alanlardaki etkisine karşılık gelmektedir.
- *Karma kullanıma bağlı saçaklanma:* İktisadi yapıya bağlı olarak yeni yapılan kümes ve büyükbaş hayvan çiftlikleri, fabrikalar, güneş enerji santralleri, kırsal konut eklentileri (depolama, garaj, islim evi vb.) mera hayvancılığına bağlı mevcut ve yeni yapılan kırsal konutlar da saçaklanmayı arttırmaktadır. Böyle bir durumda karma kullanıma bağlı bir gelişim formu ortaya çıkmaktadır. Önceki sınıf ile aynı değişim değerine sahip olmakla birlikte bu sınıfta konutlar dışındaki yapıları da içermektedir. Farklı DIS değişim değerleri gösteren bu grup içinde Merkez ilçe sınırları içindeki Akçakiraz, Yazıkonak ve Yurtbaşı beldeleri ile Alpagut, Alaca ve Yazıpınarı köyleri; Kovancılar ilçesinde Adalı, Şenova ve Akmezra köyleri örnek olarak verilebilir (Şekil 7-d).

4. Tartışma

Yerleşmenin saçaklanmasını ölçen başka indisler de bulunmaktadır. Bunlardan peyzaj genişleme indeksi (landscape expansion index-LEI) farklı zaman dilimlerine ait yerleşme lekesinde yama, boş alan ve mesafe hesaplamaları yaparak yerleşmenin büyüme tipi hakkında kestirimler yapmaktadır (Liu vd., 2010). Bitişiklik ve kümelenme indeksi ise (contiguity index, cluster index) yerleşme yamasına ait hücrelerin birbirine ne kadar yakın ve sürekli olduğunu ölçer (LaGro, 1991). Yapışıklık indeksi (Cohesion Index) yerleşim birimlerinin birbirlerine olan mesafelerinin toplamını, bu mesafelerin toplam sayıya (noktaların toplam sayısı) bölünmesiyle hesaplanır. Bu indeks, bir yerleşim alanındaki yapılaşma düzeyini ölçerken, bu alanın içindeki yerleşim birimlerinin birbirlerine olan ortalama yakınlığını ifade eder (Gustafson, 1998). Yığılma indeksi (clumpiness index) ise yerleşme yamasının dağılımını hesaplayan normalize edilmiş bir analizdir (Donald & Evans, 2006). Ayrıca halen kullanılmaya devam edilen ancak saçaklanmanın ölçülmesi için uygun olmadığı, farklı araştırmalar ile tespit edilen Shannon entropisi bulunmaktadır (Nazarnia vd., 2019).

Söz konusu indisler ve daha fazlası çeşitli yazılımlar ve onlara ait eklentiler aracılığıyla hesaplanabilmektedir. Bu araçlardan en önemlileri FRAGSTAT yazılımıdır. Ücretsiz bir paket program olan FRAGSTAT ile yama, sınıf ve peyzaj ölçeğinde arazi örtüsüne yönelik onlarca farklı indis kolayca hesaplanabilmektedir. ArcGIS ve QGIS coğrafi bilgi sistemlerine ait yazılımlarda çeşitli eklentiler eklenerek raster ve vektör veriler üzerinden peyzaj indisleri doğrudan hesaplanabilmektedir. Yazılım dillerinden R ve PYTHON'da kullanılan çeşitli eklentiler, ayrıntılı ve esnek hesaplama araçları olarak belirmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Peyzaj Bütünlüğü İndislerine Yönelik Hesaplama Araçları

Farklı araç ve eklentilerle yapılan hesaplamaların birbirlerine göre avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin bu çalışmada peyzaj seviyesinde FRAGSTAT yazılımıyla onlarca farklı saçaklanma indisi hesaplanmasına rağmen elde edilen sonuçlar arazi ile uyumu açısından tatmin edici bulunmadığı için analizlerden çıkarılmıştır. Bu çalışmada QGIS yazılımındaki “USM toolset”in tercih edilmesi, hesaplama yaparken yama türü, alan, kenar ve komşuluk türü gibi verilerin yanında nüfus ve idari sınır kriterlerinin de dikkate alınmasıdır. Bu bağlamda aynı metriklerin farklı yazılımlarla hesaplanarak karşılaştırmalı analizlerinin yapılması, yerleşme dokusunu veya arazi örtüsünün desenini anlamada gelecekteki araştırmalara kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

SONUÇ:

Bu çalışmada Elâzığ ilinde başta deprem olmak üzere değişen sosyo-ekonomik özelliklere bağlı olarak son yıllarda hızlı ve sürekli bir yapılaşma sürecine bağlı olarak kırsal ve kentsel saçaklanmanın arttığını göstermektedir. Söz konusu artışın farklı peyzaj metrikleriyle uygulamalı ve niceliksel olarak tespit edilebilmesi için kullanılan farklı indisler içinde Urban Sprawl Metrics aracı ve bu aracın ürettiği sonuçlar kullanılmıştır. Diğer peyzaj ölçüm araçlarından FRAGSTAT içinde de onlarca farklı ölçüm gerçekleştirilmiş ancak tatmin edici sonuçlara ulaşılamamıştır.

DIS indisi açısından ilde saçaklanma değerlerinin değişiminde 4 grup tespit edilmiştir. Bunlar düşük yoğunluklu büyümeye bağlı kompakt ve mevcut yerleşimlere yakın yeni konut gelişimleri ile gerçekleşen saçaklanma(1); kümelenme/özekleşme yoluyla yeni toplu konut alanları ve daha esnek dağılımlı bireysel konutlarla gerçekleşen saçaklanma(2); sürekli yapılaşmaya bağlı yollar boyunca gevşek saçaklanma(3); ve son olarak karma kullanıma bağlı konutlar dışında çiftlikler, fabrikalar, enerji tesisleri vb. yapılarla birlikte gelişen saçaklanma (4) türleridir.

İl genelinde kentlere yakın kırsal alanlar arazi talebindeki artışa bağlı olarak kentsel saçaklanmanın etkili olduğu alanlara karşılık gelirken, tam kırsal alanlarda özellikle iktisadi potansiyeli yüksek veya manzaralı köylerde yapılaşma hızının daha yüksek olduğu dolayısıyla kırsal saçaklanmanın daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Kırsal saçaklanma tipik olarak güzel manzaralara sahip göl kıyıları ve ormanlar gibi çekici manzaralara sahip alanlarda meydana gelmektedir (Johnson & Beale, 2002; Radloff vd., 2001; Schnaiberg vd., 2002). Dolayısıyla kırsal saçaklanma olgusunda da benzer bir eğilimin olduğunu çalışma

sahasında da görmek mümkündür. Özellikle baraj göllerine yakın manzaralı lokasyonlarda yoğunlaşan yeni konutlar bu eğilimi doğrulamaktadır. Bu durumda kırsal saçaklanmanın bu tür hassas lokasyonlar üzerinde oluşturacağı baskının farkında olmak gerekmektedir. Bu bağlamda arazi kullanımında saçaklanmaya bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar arasında şunlar belirtilebilir:

- Baraj, göl veya orman manzaralı konumlarda yer alan tarımsal arazilerin yapılaşma ihtimali çok daha yüksektir. Nitekim son yıllarda bu tür arazilere yapılan yeni konut sayısı Elâzığ şehrinin gelişme aksı üzerindeki kırsal yerleşmelerden sonra en fazla gelişimin olduğu köylere karşılık gelmektedir.
- Özellikle toplu konut yapılan köylerin merkezlerindeki eski konutlar uygulama gereği olarak yıkıldığı için ve yıkılmaya devam edildiğinden köy silüetleri belirgin bir şekilde değişmekte geriye kalan birkaç konutla birlikte yıkılan meskenler nedeniyle terk edilmiş yerleşmeleri andırmaktadır.
- Baskil ilçesinde oldukça yaygın olmakla birlikte Merkez ilçe ve Kovancılar ilçesindeki yerleşmelerde güneş santralleri yerleşme alanlarının büyümesinde etkili olan bir diğer önemli yapısal değişikliktir. Bu faktörün etkili olduğu köy/mahalle sayısı 30'un üzerindedir.

Toplu konut projelerinde talebe göre yerleşim yerinin farklı yerlerine konut yapılabilen olması, kentsel yayılmayı hızlandıran en önemli gelişmelerden biridir. Bu durum elektrik, su ve altyapı hizmetlerinin temini ve satın alınmasında kamu kaynaklarının optimal kullanımı açısından sorun teşkil etmektedir.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: [TR] Yazar / yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

[EN] The author(s) declare that they do not have a conflict of interest with themselves and/or other third parties and institutions, or if so, how this conflict of interest arose and will be resolved, and author contribution declaration forms are added to the article process files with wet signatures.

Etik Kurul İzni: Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek:

Teşekkür:

KAYNAKÇA:

- Bourne, L. S. (2001). The urban sprawl debate: myths, realities and hidden agendas. 0032-0544.
- Brueckner, J. K. (2000). Urban sprawl: Diagnosis and remedies. *International Regional Science Review*, 23(2), 160–171.
- Bruegmann, R. (2019). *Sprawl: A compact history*. University of Chicago press.
- Canpolat, F. A. (2024). Projecting Agricultural Land Abandonment and Expansion in Türkiye Using the Subspace KNN Algorithm (2030). *Coğrafya Dergisi* (47), 149–163.
- Daniels, T. (1999). *What To Do About Rural Sprawl?* MRSC. Erişildi 14 Temmuz 2024, www.mrsc.org/subjects/planning/rural/daniels.aspx

- Donald, P. F., & Evans, A. D. (2006). Habitat connectivity and matrix restoration: the wider implications of agri-environment schemes. *Journal of Applied Ecology*, 43(2), 209–218.
- Engle, N. (2011). Understanding Rural Sprawl: A Look at Osceola County, Michigan.
- Ewing, R. H. (2008). *Characteristics, causes, and effects of sprawl: A literature review*. Springer.
- Frenkel, A. (2004). The potential effect of national growth-management policy on urban sprawl and the depletion of open spaces and farmland. *Land Use Policy*, 21(4), 357–369.
- Galster, G., Hanson, R., Ratcliffe, M. R., Wolman, H., Coleman, S., & Freihage, J. (2001). Wrestling sprawl to the ground: defining and measuring an elusive concept. *Housing Policy Debate*, 12(4), 681–717.
- Goodwin, H. L., Doeksen, G. A., & Oehrtman, R. L. (1984). Determination of settlement patterns in rapidly growing rural areas. *The Annals of Regional Science*, 18, 67–80.
- Gustafson, E. J. (1998). Minireview: Quantifying Landscape Spatial Pattern: What Is the State of the Art? *Ecosystems*, 1(2), 143–156. <https://doi.org/10.1007/s100219900011>
- Habibi, S., & Asadi, N. (2011). Causes, results and methods of controlling urban sprawl. *Procedia Engineering*, 21, 133–141.
- Hayden, D. (2004). *A field guide to sprawl*. WW Norton & Company.
- Jaeger, J. A. [J. A.], & Schwick, C [C.] (2014). Improving the measurement of urban sprawl: Weighted Urban Proliferation (WUP) and its application to Switzerland. *Ecological Indicators*, 38, 294–308.
- Johnson, K. M., & Beale, C. L. (2002). Nonmetro recreation counties: Their identification and rapid growth. *Rural America*.
- Karakayacı, Z. (2018). Regression analysis for the factor affecting on farm land/urban land value in urban sprawl. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 6(10), 1357–1361.
- LaGro, J. (1991). Assessing patch shape in landscape mosaics. *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing*, 57(3), 285–293.
- Liu, X., Li, X., Chen, Y., Tan, Z., Li, S., & Ai, B. (2010). A new landscape index for quantifying urban expansion using multi-temporal remotely sensed data. *Landscape Ecology*, 25, 671–682.
- MICROSOFT. (2023). *Microsoft Building Footprints, Türkiye*. MICROSOFT. Erişildi 12 Aralık 2023, <https://github.com/Microsoft/USBuildingFootprints>
- Nazarnia, N., Harding, C., & Jaeger, J. (2019). How suitable is entropy as a measure of urban sprawl? *Landscape and Urban Planning*, 184, 32–43. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2018.09.025>
- OCHA. (2023). *Türkiye - Subnational Administrative Boundaries: United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*. <https://data.humdata.org/dataset/cod-ab-tur>
- Pourtaherian, P., Nazarnia, N., Schwick, C [Christian], Maurer, Y., Schwab, J., & Jaeger, J. A. (2023). *Urban Sprawl Metrics (USM) Toolset – User Manual for QGIS - First Edition*. Erişildi 12 Aralık 2023, <https://spectrum.library.concordia.ca/id/eprint/992680/>
- Radeloff, V. C., Hammer, R. B., Voss, P. R., Hagen, A. E., Field, D. R., & Mladenoff, D. J. (2001). Human demographic trends and landscape level forest management in the northwest Wisconsin

Pine Barrens. *Forest Science*, Article 47(2), 229–241.
<https://academic.oup.com/forestscience/article/47/2/229/4617413>

Radeloff, V. C., Hammer, R. B., & Stewart, S. I. (2005). Rural and suburban sprawl in the US Midwest from 1940 to 2000 and its relation to forest fragmentation. *Conservation Biology*, 19(3), 793–805.

Salvati, L. (2013). 'Rural'sprawl, Mykonian style: a scaling paradox. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 20(2), 109–115.

Schnaiberg, J., Riera, J., Turner, M. G., & Voss, P. R. (2002). Explaining human settlement patterns in a recreational lake district: Vilas County, Wisconsin, USA. *Environmental Management*, 30, 24–34.

Sinclair, R. (1967). Von Thünen and urban sprawl. *Annals of the Association of American Geographers*, 57(1), 72–87.

TÜİK. (2024). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*. Türkiye İstatistik Kurumu, Erişildi 2 Şubat 2024, <https://biruni.tuik.gov.tr>

Usun, Ç. F. (2023). Türkiye'de İkinci Konut Sayısının Tespiti Mümkün mü? *Ege Coğrafya Dergisi*, 32(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 143–165.

Vermeiren, K., Crols, T., Uljee, I., Nocker, L. de, Beckx, C., Pisman, A., Broekx, S., & Poelmans, L. (2022). Modelling urban sprawl and assessing its costs in the planning process: A case study in Flanders, Belgium. *Land Use Policy*, 113, 105902.

Weiler, S., & Theobald, D. (2003). Pioneers of rural sprawl in the Rocky Mountain West. *Review of Regional Studies*, 33(3), 264–283.

World Resources Institute Google. (2023). *Google. Dynamic World V1*. WRI, Erişildi 12 Aralık 2023, https://developers.google.com/earth-engine/datasets/catalog/GOOGLE_DYNAMICWORLD_V1

Yılmaz, V., İzci, F., & Atmaca, Y. (2020). Kırsal Yerleşim Alanlarındaki Mahalle Muhtarlığı Seçimlerinde Görülen Nüfus Değişiminin Etik Bağlamında İrdelenmesi: Akçadağ Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (49), 285–312.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/yyusbed/issue/57069/804677>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

The aim of this study is to quantitatively determine rural and urban sprawl in Elâzığ Province using landscape metrics and to analyse their spatial distribution.

Research Questions:

The first of the two main questions of interest in the study is how villages/neighbourhoods have changed in terms of rural and urban sprawl over the period 2015-2023. The other is why some villages/neighbourhoods are spread over larger areas than others.

Literature Review:

It can be said that sprawl is now a preferred settlement pattern worldwide, where there is a certain level of prosperity and where people have the opportunity to decide how to live (Bruegmann, 2019, p. 17). Sprawl has developed primarily as a phenomenon associated with the transformation of rural areas around cities (Bourne, 2001; Hayden, 2004; Sinclair, 1967). Today, it is becoming a phenomenon that can also be observed in fully rural areas away from the city (Salvati, 2013). According to Daniels, who conducted one of the first studies on what rural sprawl is, rural sprawl occurs in two types. The first is low-density residential development dispersed outside villages, suburbs and small towns. The second is ribbon development along main roads leading to small towns (1999).

Reasons for rural sprawl include the perception of the countryside as a clean, cheap and more satisfying place to live for some people, as well as an important investment vehicle (Daniels, 1999). Indeed, population and wealth growth have led to an increase in demand for property in rural areas (Brueckner, 2000; Bruegmann, 2019; Frenkel, 2004). In addition, developments in road transport, the increase in homeworking and the emphasis on quality of life in remote areas have mobilised rural construction (Weiler & Theobald, 2003).

Rural sprawl can generally be viewed as low-density residential or non-residential development that destroys open space, farmland or forests (Engle, 2011). The negative consequences of sprawl include habitat loss, land degradation, increased infrastructure investment and maintenance costs (Goodwin vd., 1984; Habibi & Asadi, 2011; V. C. Radeloff vd., 2005; Vermeiren vd., 2022). However, Weiler and Theobald (2003) clearly emphasised that this phenomenon is a snowballing problem due to its apparent and implicit costs, to the detriment of overall social welfare. Although most of the literature on urban sprawl focuses on the negative consequences, there are also positive consequences. These include preventing agricultural land from becoming idle (Canpolat, 2024), increasing land prices (Karakayaci, 2018), reversing rural migration (Goodwin vd., 1984), being a safe alternative shelter area after a possible disaster, and mobilising market actors due to construction activities.

Methodology:

In this study, the Urban Sprawl Metric (USM) toolset in QGIS was used to determine rural and urban sprawl. Different indices are produced using the equations developed by Jaeger vd. To obtain these indices and to detect their changes, four basic data are required. These are binary coded raster data on built-up areas (1) and other areas (0), changes over time, population data and data on administrative boundaries. For the built-up area data, the Microsoft Open Source global building footprint database was used (MICROSOFT, 2023). Google Dynamic World V1 data (World Resources Institute Google, 2023) were used to extract settlement areas for the years 2015 and 2023, and this information was processed into the attribute information of the settlement areas to obtain information on when the houses were built. OCHA village boundaries were used as administrative boundaries (OCHA, 2023). To process the population data into administrative boundaries, the 2015 and 2022 data downloaded from TurkStat were matched and combined. Population data for 2023 were not used as there was a virtual increase in rural settlements due to the local elections held in 2024. From these data, the built-up areas were converted into a raster file with a resolution of 5 metres and divided into 664 administrative boundaries, and metrics were calculated for each settlement. After the 2015 and 2023 calculations, the separate administrative boundaries were merged and descriptive statistics and correlation analyses were performed. The index values were converted into thematic maps and inferences were made about the distribution pattern. A total of 11 indices are produced in the USM toolset to measure the degree of dispersal of settlements. However, the preferred indices are the degree of urban dispersion (DIS) and the land use per person (LUP).

Results and Conclusions:

This study shows that rural and urban sprawl has increased in Elâzığ Province due to a rapid and continuous construction process in recent years due to changing socio-economic characteristics, especially earthquakes. In terms of the DIS index, 4 groups were identified in the change of fragmentation values in the province. These are: fragmentation due to low-density growth with compact new housing developments close to existing settlements (1); fragmentation due to clustering/concentration with new collective housing areas and more flexibly distributed individual housing (2); loose fragmentation along roads due to continuous construction (3);

and finally fragmentation due to mixed use with structures such as farms, factories, energy facilities, etc. other than residential (4).

While the rural areas close to the cities correspond to the areas where urban sprawl is effective due to the increasing demand for land throughout the province, it was found that the construction rate is higher in fully rural areas, especially in villages with high economic potential or scenic villages, and therefore rural sprawl is more pronounced. It is necessary to be aware of the pressure of urban sprawl on such sensitive areas. In this context, some of the problems caused by urban sprawl are as follows:

- Agricultural land with a view of a dam, lake or forest is much more likely to be developed. In fact, the number of new houses built on such land in recent years corresponds to the villages with the highest development after the rural settlements on the development axis of Elâzığ city.
- Especially as the old houses in the centres of the villages where mass housing is being built have been demolished and continue to be demolished as a matter of practice, the silhouettes of the villages are changing significantly and resemble abandoned settlements due to the demolished dwellings with the few remaining houses.
- Although it is quite common in Baskil district, solar power plants are another important structural change that is affecting the growth of settlements in the central district and Kovancılar district. The number of villages/neighbourhoods where this factor is effective is over 30.

The fact that houses can be built in different parts of the settlement according to demand in mass housing is one of the most important developments that accelerate urban sprawl. This situation poses a problem in terms of the optimal use of public resources in the provision and purchase of electricity, water and infrastructure services.

A Literature Review on Cultural Routes: Bibliometric Analysis with Vosviewer¹

Kültürel Rotalar Üzerine Bir Literatür İncelemesi: Vosviewer ile Bibliyometrik Analiz

Esra Zengin Gengörü² , Ebru Öcalır³

ABSTRACT

Understanding the evolution of interconnected cultures and individuals, resembling a complex network, cultural routes serve as bridges between the past and the future, offering the key to cultural richness, diversity, and change. Defined as paths gathered around a specific theme, expressing a common value, cultural routes aim to preserve cultural heritage and support sustainable development and local economic growth. The concept of cultural routes, increasingly present in the literature, is addressed by various researchers through publications in different categories. This study aims to conduct a bibliometric analysis by examining publications related to cultural routes to reveal the dimensions of interaction between researchers and the impacts of their work. Utilizing the Web of Science database with data obtained in September 2023 using the keywords "cultural routes" and "cultural route", a bibliometric analysis was conducted using the VosViewer program, examining a total of 236 publications. The study is considered significant in determining the direction of the trend in the literature regarding cultural routes.

Keywords: Cultural routes, Web of Science, Bibliometric analysis, Vosviewer, data mining.

Öz

Karmaşık bir ağ gibi birbirine bağlı olan kültürlerin ve bireylerin evrimini anlamak için kullanılan ve geçmişle gelecek arasında köprüler kurarak kültürel zenginliğin, çeşitliliğin ve değişimin anahtarını sunan kültürel rotalar, belirli bir tema etrafında toplanan ve ortak bir değeri ifade ederek kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir kalkınma ile yerel ekonomik kalkınmayı destekleyen yollar olarak tanımlanmaktadır. Literatürdeki varlığını her geçen gün artıran kültürel rotalar kavramı, pek çok araştırmacı tarafından farklı kategorilerdeki yayınlarla ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında kültürel rotalara ilişkin ortaya konulan yayınların incelenerek araştırmacıların etkileri ile araştırmacılar arasındaki etkileşimin boyutunu ortaya koymak için bibliyometrik analiz yapılması amaçlanmaktadır. "Cultural routes" ve "cultural route" anahtar sözcükleriyle Web of Science veri tabanından 2023 yılı Eylül ayında elde edilen veriler aracılığıyla VosViewer programı kullanılarak yapılan bibliyometrik analiz ile toplam 236 yayının incelenmesi yapılmıştır. Çalışma, kültürel rotalara dair literatürdeki eğilimin yönünü tespit etme açısından önemli bulunmaktadır.

Keywords: Kültürel rotalar, Web of Science, Bibliyometrik analiz, Vosviewer, very madenciligi.

¹ This article is based on the doctoral thesis titled "A Methodology Related to Determination Of Cultural Routes of Turkey: Industrial Heritage Route-The Kocaeli Case," conducted in the Department of Urban and Regional Planning at Gazi University Institute of Science.

² **Corresponding Author | Yetkili Yazar:** (Dr.) Ministry of Interior, Turkey, esrazengin92@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3033-2677

³ (Prof. Dr.) Gazi University, Department of Urban and Regional Planning, ebruocalir@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8381-1308

INTRODUCTION:

Cultural routes, defined as pathways or itineraries connecting cultural heritage and historical sites, are typically organized around a historical, cultural, or thematic focal point. These routes provide visitors with the opportunity to explore significant cultural and historical locations within a specific geographical region or country. Cultural routes transcend national borders, covering different regions or countries, often following a historical or cultural theme. In the context of sustainable tourism and local economic development, cultural routes contribute to the preservation of cultural heritage.

Bibliometric analysis in the context of cultural routes offers valuable insights into the scientific outputs, collaborations, and impact of research related to these routes. Analyzing bibliographic data allows researchers to gain a deeper understanding of the knowledge network and scientific communication surrounding cultural routes. It also helps identify research gaps to support policy decisions aimed at promoting and preserving cultural routes. Through these analyses, insights into the visibility, impact, and collaboration in the field of cultural routes research are provided.

By conducting bibliometric analysis, researchers can identify the most influential publications and authors, helping them understand which areas within cultural routes research receive the most attention and recognition. This approach facilitates a better understanding of the landscape of cultural route research and contributes to informed decision-making in the field.

Understanding cultural routes is essential for the preservation and promotion of cultural heritage. Bibliometric analysis contributes to this understanding by providing insights into research outputs and trends within the field. Analyzing bibliometric data enables researchers to identify the most studied cultural routes, countries or regions actively engaged with these routes, and the disciplinary focuses of the literature. Additionally, bibliometric analysis can reveal the extent to which different disciplines, such as history, anthropology, tourism studies, and geography, contribute to the examination of cultural routes. This analysis serves as a valuable tool for stakeholders in the cultural routes sector, policymakers, heritage organizations, and tourism agencies. It assists them in effectively allocating resources and prioritizing the protection and promotion of specific cultural routes based on research importance. Furthermore, bibliometric analysis tracks the evolution and development of cultural routes research over time. This information can be utilized to identify emerging research areas, knowledge gaps, and potential future directions for cultural route research.

Determining collaborative authorship and partnership models among researchers and institutions, bibliometric analysis can reveal the extent of global collaboration in examining cultural routes and highlight potential future collaboration opportunities. By considering bibliometric data, stakeholders can develop strategies to enhance collaboration and knowledge exchange among researchers from different regions and disciplines.

In general, bibliometric analysis of cultural routes provides a comprehensive and objective way to understand the current state of research in the field. It assists stakeholders in making informed decisions, prioritizing resources, identifying knowledge gaps, and promoting international collaboration.

1. Conceptual Framework

1.1. Cultural Routes

Cultural routes, defined as pathways or routes connecting cultural heritage and historical areas, are typically organized around a historical, cultural, or thematic focal point. These routes serve as elements of cultural heritage that transcend national boundaries, covering different regions or countries. They often follow a historical or cultural theme, offering visitors the opportunity to explore significant cultural and historical sites in a specific geographic region or country.

The concept of cultural routes has been discussed since the 1960s, particularly through the collaborative efforts of ICOMOS, UNESCO, and the Council of Europe. This discussion aimed to increase collective awareness of Europe's most significant cultural sites through reports and cultural journeys, making them an integral part of European culture. UNESCO, the Council of Europe, and ICOMOS have each created different definitions for each type or category of cultural route based on their respective missions.

In the last decade, the process of establishing a scientific definition for cultural routes, which has seen an increase without any signs of slowing down, began with the listing of the Santiago Route as a World Heritage site in 1993 (Ducassi and Rosa, 2005). Additionally, the conceptual interest in this term increased significantly during the meeting titled "Routes as Part of Our Cultural Heritage," organized by ICOMOS and UNESCO in Madrid in November 1994. In this meeting, the concept of cultural routes, referred to as heritage routes, entered the literature with the following definition: "A heritage route consists of tangible elements arising from cultural significance, exchanges between countries or regions, and multi-dimensional dialogues, and these elements demonstrate the interaction of movement over space and time along the route" (World Heritage Committee, 1994). The criteria set by the World Heritage Committee, which examines routes based on intercultural exchanges and travels, for recognizing the value of universal cultural heritage for cultural routes are outlined below.

International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) (2008) defines cultural routes as specific pathways or itineraries that connect areas of historical, cultural, or natural significance and present these areas to visitors. ICOMOS emphasizes that the development and preservation of these routes should adhere to sustainable conservation and management principles. The defining factors of cultural routes, presented by ICOMOS as a complex and multidimensional concept contributing to heritage conservation, are as follows.

Table 1. Factors Defining Cultural Routes (Adapted from ICOMOS, 2008)

Descriptive element	Definition
Context	Natural settings
Content	Concrete elements witnessing cultural heritage
Intercultural meaning	A value greater than the sum of the parts that give meaning to the route
Dynamic character	The interactions it provides

Cultural heritage theory and developments in conservation science have underscored the significance of the concept of cultural routes, marking the beginning of efforts to establish it as a new category of heritage. With the increasing influence of globalization on culture, the concept of cultural routes has brought about a new modeling for the richness, complexity, and dynamics of cultural interaction. Additionally, the International Scientific Committee on Cultural Routes (ICOMOS-CIIC) has been working to develop a methodology for defining, assessing, inventorying, and appropriately managing the concept of cultural routes within the context of sustainable development and cultural tourism.

According to ICOMOS (2008), cultural routes must meet the following conditions, characterizing them as more than simple communication and transportation pathways connecting different communities with cultural features. These routes, which can take various forms such as communication pathways, roads, and waterways, irrespective of the cultural characteristics, must be physically delimited. They are not only means of connecting communities but also represent specific historical events that cannot be created by simply implementing the dream of establishing a cultural entity with similar characteristics. These routes possess distinct dynamics and historical functionality, serving a well-defined purpose. They should meet the following conditions:

- Originating from interactive movements of people, cultural routes should reflect multidimensional, continuous, and mutual exchanges of goods, ideas, knowledge, and values among individuals, countries, regions, or continents over significant periods.
- Encourage a kind of cross-fertilization where cultures influence each other mutually across space and time, reflecting in both tangible and intangible heritages.
- Integrate historical relationships and cultural assets into a dynamic system.

The importance of cultural routes, defined as consciously created or utilized unique creations of cultural dynamics developed through interaction pathways throughout history (Ducassi and Rosa, 2004), is emphasized. These routes provide traces of human existence and should continue to leave a mark.

Cultural routes contribute to the preservation of cultural heritage by offering new perspectives and tools, fostering intercultural dialogue, and increasing sustainable development while respecting cultural diversity. Recognizing the growing significance of environmental aspects associated with cultural heritage, cultural routes represent a value set larger than the space they cover. They promote intercultural dialogue, sustainable development, and cultural tourism, providing new perspectives on conservation. Cultural routes emerge as a new and dynamic system in a natural context, representing abstract and tangible cultural values associated with significant functions throughout history, serving a specific purpose. They manifest at local, national, regional, continental, and transcontinental scales, revealing the interactions of historical communication pathways (Ducassi and Rosa, 2005).

The concept of cultural routes has brought about a new perspective on heritage, necessitating an interdisciplinary approach to the subject. On the other hand, considering the qualitative changes in the evaluation, management, and preservation of cultural assets, there has been a shift in the traditional understanding of artistic heritage (Lopez Fernandez, 2006). This shift highlights that even a small historical artifact holds much more value when considered in its context, and cultural routes reveal this hidden value.

Examining Martorell Carreño's (2008) definition of the topic, cultural routes created to connect two or more different geographical locations to establish relationships among diverse groups of people are seen to be addressed within the scope of connectivity and interrelationship.

Karataş (2011), in his definition of cultural routes, argues that a route can be artificially created, designed for the promotion, preservation, and development of tourism, or it can be a regional, national, or continental transportation corridor that has been used historically and is reused today. In this way, he approaches the route based on its purpose and scale.

Focusing on attraction centers and connecting regions with their uniqueness and individuality, cultural routes, which create a new heritage model by linking areas with similar elements, have become one of the fastest-growing tourism elements in recent years, especially due to their emphasis on the value of cultural heritage and tourism. The involvement of regional, national, and international organizations

in the creation and design of routes, along with the emergence of institutional figures recognizing the value of cultural routes from different perspectives, has been demonstrated (Garrido et al., 2015).

Cultural routes, defined as transnational pathways containing a general theme of significant cultural value, extend across large regions and long periods. The interaction and mobility at the core of the concept of cultural routes open up a new avenue in the understanding of cultural heritage. The existence of a cultural route, which emerges as a community formed by interconnected cultural assets beyond borders, is attributed to its inclusion of characteristic entities such as historical events, monuments, archaeological remains, historic cities, traditional architecture, abstract, industrial, and technological heritage, public works, cultural and natural landscapes, vehicles, and historical knowledge and technical skill practices (Oprică, 2015).

Cultural routes are defined as elements of cultural tourism with various advantages, connecting historical sites and points of significance, promoting cultural tourism, supporting the preservation of cultural heritage, and fostering local economic development. These routes also help strengthen cultural identities and promote intercultural understanding and dialogue. The World Heritage Committee has endorsed the cultural route initiative at the World Heritage Conference titled "Routes as Cultural Heritage," acknowledging the significant step the route concept represents in recognizing and promoting humanity's heritage in all fields (Terzić and Bjeljajac, 2016).

According to Genovese (2016), cultural routes derive from a historical process of universal civilization, where all peoples of the world have contributed through mutual cultural influences, confirming that it is a heritage belonging to all of us. They contribute to the development of intercultural dialogue and sustainable development through the acknowledgment of cultural diversity and respect for this diversity.

Csapó and Berki (2008) argue that cultural routes should be approached within the framework of a thematic route, with the structure of attraction centers linking the region's development to external and internal factors being the first fundamental factor of a thematic route.

Cultural routes, as an integral part of the new cultural heritage policy in Europe within the context of international cooperation, represent an expansion of the concept of cultural heritage from local to world heritage, ranging from isolated monuments to cultural routes hundreds or thousands of kilometers long. The concept of cultural routes has evolved from linear or circular routes to complex tourism networks as it expands in geographical, historical, social, cultural, tourism, or thematic areas (Terzić and Dogramadjieva, 2022).

Different countries are increasingly recognizing the importance of developing cultural routes, which creatively connect various attraction centers and interesting destinations thematically within a country or across multiple countries, as a tourism product (Graf and Popesku, 2016). Countries that believe cultural routes are insufficient in tourism and harbor untapped potentials are focusing on their development. This is because these routes offer economic growth opportunities through tourism activities (Klarić et al., 2013).

Cultural routes, known not only for being a valid concept for different complex cultural heritage and tourism resource sets (Gomez Ullate, 2016) but also as transnational cultural connection paths, can emerge as a specific geographical region connected by the same theme beyond being labeled simply as cultural routes (Häfele, 2013).

The concept of cultural routes is grounded in the relationship between culture and tourism, both in terms of cultural assets and tourist use. Coined more frequently since 1998, especially with the establishment of international organizations related to cultural routes, the term refers to tourism products that bring together accessible natural or man-made attractions around a specific theme or

subject through different forms of transportation (Puczkó and Rátz, 2000; Calderón-Puerta et al., 2018).

Cultural tourism, defined as a type of tourism where individuals are motivated by the intention to travel to interesting places to satisfy their cultural needs, aims to acquire new knowledge and experience new things (Richards, 2001).

Cultural routes bring a new perspective and provide a significant foundation for sustainability in cultural tourism. Defined as a tourism activity where the primary motivation of the visitor is to learn, explore, experience, and consume tangible and intangible cultural attractions/products in a tourism destination, cultural tourism encompasses various elements, including art and architecture, history and cultural heritage, culinary culture, literature, music, creative industries, and the lifestyles, value systems, beliefs, and traditions of living cultures (World Tourism Organization, 2018).

Murray and Graham (1997) examined cultural routes in the context of tourism, describing their foundation as the integration of "cultural consumption with points of sale" and their inseparable connection to the constant reshaping of place and culture inspired by nostalgia, memories, and traditions, similar to all heritage tourism. Cultural routes, encompassing archaeological sites, museums, monuments, traditional settlements, and other cultural heritage sites, are created to promote sustainable tourism, preserve and promote cultural heritage, provide educational experiences for those interested in history and culture, and contribute to local economies. These routes often serve as tourism products that encourage tourists to visit the region, potentially preserving and using the historical and cultural wealth of the area sustainably. Cultural routes become a space where local communities contribute meaning, not just as tourism products but as activities that add meaning to them.

Cultural routes, deriving from historical processes, are considered high-quality tourist products today. Touristic-cultural routes, as tourist products created for tourism purposes based on the existence of cultural contents associated with a specific area or region, can be examined as cultural products and potentially classified as tourist products (Garrido et al., 2015).

Hernández Ramírez (2011) recognizes routes as tourist products and classifies them as "a series of trips that predominantly invite the visitor to a specific heritage category." The content of this heritage category can include cultural expressions, testimonies of archaeological or historical pasts, artistic heritage, industrial heritage, or natural areas. Additionally, he defines routes as "proposals that, with little or no relation to real historical and cultural reality but including new attractions as additional values, reconstruct the region."

The widespread acceptance of cultural routes as tourist products has attracted the interest of various authors and national and international organizations in examining and defining this concept (Calderón-Puerta et al., 2018).

Several conceptual proposals have emerged from recognizing culture as a tourist product. However, there is no widely accepted definition of a tourist route today. Chan (1996) offers an interesting description, treating cultural routes as a "standardized offer of places and activities to be carried out in a region."

Many cultural routes are widely acknowledged as tourism routes, and the advantages offered by tourism routes are listed as follows (Meyer, 2004):

- Attraction of New Tourists: Cultural routes can attract new tourists and repeat visitors.

- Visitor Distribution and Economic Benefit: These routes contribute to the distribution of visitors, thereby evenly spreading the income from tourism, ensuring the equal sharing of economic benefits.
- Increase in Accommodation and Expenditure: Cultural routes can increase the duration of visitors' stays and their expenditures, thereby enhancing their economic impact.
- Inclusion of Lesser-Known Places: Including lesser-known places in the tourism business and product regions can enhance diversity.
- Persuasion of Visitors: Visitors can be persuaded to spend time and money in potentially unattractive places.
- Integrated Product Development and Marketing: Cultural routes enable a more integrated approach to product development and marketing.
- Transportation Synergies: These routes can increase transportation synergies, enhancing their drawing power.
- Enhancement of Destination Attractiveness: Cultural routes can enhance the overall attractiveness of a destination.
- Sustainability of Tourism Products: Cultural routes contribute to the increased sustainability of tourism products.
- Ease of Transportation Capacity Management: The dispersion of tourists makes transportation capacity management easier.
- Reduction of Negative Environmental Impact: The dispersion of tourists can contribute to a reduction in negative environmental impacts.

A cultural route, composed of three main elements—geographical area, theme, tourism products, and services—planned and developed, can contribute to the economic realization of one or more tangible and intangible heritages through tourism (Pattanara and Pistocchi, 2016). Thus, tourism can be a primary source of business opportunities and economic development at micro, meso, and macro scales. Tourism supported by cultural routes creates opportunities for the local community as a cornerstone of cultural and creative economies, revealing unique tourist profiles and destinations with an authentic cultural identity (Timothy, 2012).

Cultural routes, as a system capable of meeting the needs of postmodern tourists, increase mutual integration due to the recognition of culture as a fundamental element of tourist consumption. This presents an opportunity to meet the changing specific needs of new tourist profiles. By offering visitors the opportunity to experience a specific consumption style, cultural routes allow tourists to learn more. Cultural routes can serve as a basis for collaborative projects based on innovative solutions needed to ensure the sustainability of tourism. This emphasizes the importance of mutual collaboration and interaction, fostering a new concept called "co-creation." "Co-creation" focuses on various interaction points that actively involve customers in the consumption experience and is defined as "the focal point of creating value together" (Pralahad and Ramaswamy, 2004).

The concept of cultural routes, emphasizing the promotion of culture rather than profit, provides an approach where culture's appeal or the promotion of culture developed by destinations takes precedence. This defines various markets of cultural tourism and explains the interactions of these markets with cultural routes (Richards, 2014). The table below illustrates the relationship between cultural tourism markets and cultural routes (adapted from Richards, 2014).

Table 2. Relationship between cultural tourism markets and cultural routes

Tourism market	Definition	Evaluation within the scope of cultural routes
Creative tourism	It shifts from tangible culture to abstract culture and consists of the fundamental experience, involving the exchange of knowledge and skills between the host and the guest.	Local experience and exchange of knowledge and skills

Visiting Friends and Relatives (VFR) tourism	It refers to the return of a person living in a higher-income country to visit their old home or relatives in a lower-income country	Following migration routes or connections between different population groups
Religious tourism	It consists of pilgrims traveling along specific routes to visit multiple sacred places or complete long itineraries.	Creating curiosity about visiting other sacred places
Volunteer tourism	It consists of tourists who stay in a destination for an extended period and aim to experience the cultural heritage.	Desire to have intense experiences with cultural heritage and local people
Language travel	It involves travels made to other countries to learn a language.	Possibility of combining language courses with cultural activities and bringing together language and local culture
Health and spa tourism	It consists of discovering thermal springs and spa facilities for treatment or entertainment	Creating curiosity about visiting other spa and wellness destinations
Wellness and spa tourism	It consists of travels undertaken by tourists seeking to explore their spiritual development or the spirituality of others.	Offering a wide range of motivations ranging from traditional religious tourism to the use of alternative medicine

The relationship between cultural routes and tourism is based on mutual interaction. Many cultural routes are also considered cultural and creative tourism products and contribute to the emergence of tourism types known as creative tourism and new tourism by triggering cultural consumption. These routes are often approached from a spatial scale dimension and are considered as a means of spreading tourism products. Through cultural routes, efforts are made to develop new destinations, instill the idea of discovering new places and new tourism products, and encourage looking at tourism products from an experiential perspective. The influence of cultural routes is crucial in shaping new tourism trends.

Cultural routes, by highlighting local values as heritage elements with the potential to enhance the attractiveness and competitiveness of a region from both cultural and tourism perspectives, trigger local development dynamics. The tourism potential of these routes is considered in local economic development strategies, offering opportunities to generate income for the preservation of cultural heritage assets. Cultural routes are defined as suitable tools for visitor management that support environmental preservation and economic development, especially in marginal and rural areas.

Local economic development emerges as one of the main goals of cultural routes, aiming to facilitate the development of local communities in physical, economic, social, cultural, and political areas in line with the principles of sustainable development, utilizing local dynamics. When examining studies related to cultural routes in the literature, it is observed that the concept is approached from various dimensions, and due to the abundance of content and traces of cultural heritage elements, it is not possible to provide a fixed and definite definition.

The prominent points in the definitions of the cultural routes concept found in various publications in the literature are listed in the table below:

Table 3. The prominent points in the definitions of cultural routes in the literature

Author name	Description
Murray & Graham, 1997	The definition highlighted the scale-independence of routes and their aim to reinterpret culture.
Suarze-Inclan & Rosa, 2004	They defined them as unique creations of cultural dynamics.

Ducassi & Rosa, 2005	It emphasized their creation as a new and dynamic system in a natural context, across local, national, regional, continental, and transcontinental scales, alongside abstract and tangible cultural values historically associated with significant functions.
Lopez Fernandez, 2006	The definition noted that cultural routes bring innovation to heritage definitions by altering traditional understandings of artistic heritage.
Martorell Carreño, 2008	It addressed cultural routes within the scope of connectivity and interrelationship.
Karataş, 2011	It stated that they serve the purpose of preserving and enhancing tourism, functioning as regional, national, or continental transportation corridors.
Zabbini, 2012	They argued that cultural routes create a new heritage model by connecting areas with similar elements while determining the uniqueness and individuality of their respective regions.
Garrido et al., 2015	The involvement of regional, national, and international organizations in route formation and design has led to the emergence of corporate figures who recognize the value of cultural routes from different perspectives.
Opricã, 2015	It linked the <i>raison d'être</i> of cultural routes to their inclusion of characteristic entities such as monuments, archaeological remains, historic cities, traditional architecture, abstract, industrial, and technological heritage, public artworks, cultural and natural landscapes, transportation modes, and historical knowledge and technical skill practices.
Genovese, 2016	It stated that recognition of cultural diversity and respect for it contribute to the development of intercultural dialogue and sustainable development.
Csapó & Berki (2008)	The definition emphasized the need for cultural routes to be approached within the framework of a thematic route. It stated that the primary factor in a thematic route is the structure of attraction centers that connect the region's development to external and internal factors.
Terzić & Dogramadjieva, 2022	The definition stated that cultural routes have evolved from linear or circular routes into complex tourism networks, expanding in geographical, historical, social, cultural, tourism, or thematic areas.
Graf & Popesku, 2016	It emphasized that they are creative tourism products that thematically connect different attraction centers and interesting destinations within a country or across various countries.
Klarić et al., 2013	It was noted that they offer opportunities for economic growth through tourism activities and are valid concepts for various complex sets of cultural heritage and tourism resources.
Gomez Ullate, 2016	The definition emphasized that cultural routes are valid concepts for different complex sets of cultural heritage and tourism resources.
Häfele, 2013	The statement suggests that beyond being known as cross-border cultural connection routes, they can also be defined as a specific geographical region linked by the same theme.

Literature reviews indicate that cultural routes can be summarized as follows:

- Providing a fresh perspective on cultural heritage,
- Facilitating the reinterpretation of culture,
- Establishing a new and dynamic system,
- Independent of any scale,
- Ensuring the preservation and respect of cultural diversity,
- Demonstrating intercultural interactions and connections,

- Encompassing abstract and concrete cultural values around any theme,
- Evaluable as a tourism product, and
- Enabling the realization of local economic development strategies through a multi-stakeholder participation model.

1.2. Bibliometric Analysis

Bibliometric analysis is defined as the numerical analysis of relationships among academic publications produced on a specific topic. Utilizing numerical data through bibliographic information obtained from publication databases, bibliometric analysis emerges as a method for analyzing and presenting results such as citation analysis, citation graphs, and keyword graphs concerning authors, institutions, and countries. Bibliometric analysis aims to reveal the impact of researchers who produce academic publications on a particular subject and the dimensions of interaction among researchers.

Bibliometric analysis is a quantitative research method involving the systematic examination of bibliographic data to better understand patterns and trends within a specific field or discipline. This method enables researchers to identify significant authors, influential publications, and emerging topics in the research field. Bibliometric analysis involves collecting and analyzing bibliographic data from scientific databases, journals, conference proceedings, and other relevant publications. Typically, bibliometric analysis allows the determination of key metrics such as citation counts, co-authorship networks, publication patterns, and keyword analysis through software tools or platforms.

Bibliometric analysis can be facilitated through various tools and techniques. These tools assist in collecting, organizing, and analyzing relevant scientific publications. Some of these tools include:

- Scopus: Scopus is a comprehensive bibliographic database that facilitates searching and retrieving scientific literature across various disciplines. It provides access to a wide range of publications related to the topic and enables advanced bibliometric analyses such as citation analysis and co-authorship analysis.
- Web of Science: Similar to Scopus, Web of Science is a bibliographic database covering a broad range of disciplines. Its citation indexing feature allows tracking the citation patterns and impact of scientific publications in the field.
- Google Scholar: As a popular search engine for scholarly literature, Google Scholar offers access to a vast academic source, making it suitable for basic bibliometric analyses such as counting citations and identifying influential publications in the relevant field.
- VOSviewer: VOSviewer is a software tool used to visualize and analyze bibliometric networks. It allows researchers to create maps and visualizations of co-authorship networks, citation networks, and keyword co-occurrence networks in the field of cultural routes.

2. Research Methodology

Bibliometric analysis in the context of cultural routes involves the systematic collection and analysis of scientific publications related to the study and exploration of these routes. In this study, research articles, books, conference papers, and other scientific publications from the Web of Science database are identified and collected. The obtained data is then analyzed using bibliometric methods, including citation analysis, co-authorship analysis, and network analysis, through the use of the VOSviewer data mining application.

Citation analysis involves examining citations in scientific publications to determine the impact and influence of specific works and authors in the field of cultural routes. Co-authorship analysis reveals the dimension of collaboration and network formation in the field by examining collaboration patterns among researchers, institutions, and countries. On the other hand, network analysis maps and analyzes connections and relationships among researchers or institutions through collaboration networks.

By employing VOSviewer, a data mining application, to analyze the position of the concept of cultural routes in the literature, various data sources, including API files such as OpenAlex, Crossref, Europe PMC, Semantec Scholar, OCC, COCI, and Wikidata, as well as database files like Web of Science, Scopus, Dimensions, Lens, and PubMed, are utilized. Additionally, data from reference management files such as RIS, EndNote, and RefWorks are processed to create bibliometric maps, offering valuable insights into the information landscape of cultural routes research. This allows stakeholders to understand the most influential authors, institutions, and countries in the field.

Within the scope of the study, a search was conducted on September 25, 2023, in the Web of Science database using the keywords "Cultural routes" and "cultural route," resulting in a total of 236 publications. The obtained results were analyzed using the VOSviewer 1.6.20 version program.

The results from the Web of Science database were exported in the "tab-delimited format" option and subsequently subjected to analysis using the VOSviewer program. In VOSviewer 1.6.20, the steps "Create-Create a map based on bibliographic data-Read data from bibliographic database files" were selected, and the file exported from the Web of Science database was chosen to initiate the analysis process.

Within the study, citation analysis for authors, institution citation analysis, country citation analysis, keyword analysis, bibliographic coupling analysis of texts, and co-citation analysis of co-authors were performed. The results are presented under the "Findings" heading.

3. Findings

The bibliometric analysis conducted on September 25, 2023, using the keywords "Cultural routes" and "cultural route" in the Web of Science database yielded a total of 236 results. It was observed that the first publication on the subject entered the literature in 2002, with 35 publications produced in 2019. As of 2023, there were limited studies on the subject, with only 17 publications.

Among the 236 results, it was identified that there were 164 articles, 59 conference papers, 6 book chapters, 6 editorial materials, 4 review articles, 2 book reviews, 2 early access publications, and 1 film review related to the concepts of "Cultural routes" and "cultural route" in the literature. The obtained results were further analyzed based on authorship, citation, journal, country, institution, and keywords.

3.1. Co-authorship Analysis

Co-authorship analysis is utilized to identify collaboration networks within a research field. This analysis reveals which authors collaborate, which institutions cooperate, and the extent of these collaborations. Additionally, it assists in identifying significant players and institutions within a research field and helps map out research networks. The co-authorship analysis revealed that out of 278 authors working on the topics of "cultural route" and "cultural routes," there is no direct connection between all of them. The most extensive connection set in the interaction graph consists of 10 authors. Antonia Moropoulou and Marta Severo were identified as the authors with the most publications on the subject, while Greg Richards and Julie Wilson, with one publication, received the highest number of

citations (487). The number of publications and citations for the authors in the interaction graph is presented in the table below.

Table 4. Number of publications and citation counts of authors

Name of authors	Number of publication	Number of citation
Krogmann, Alfred	3	9
Mroz, Franciszek	3	4
Ambrosio, Vitor	1	4
Nemcikova, Magdalena	1	4
Solvoça, Lucia	1	4
Kramarekova, Hilda	2	5
Petrikovicova, Lucia	2	5
Ivanic, Peter	1	5
Petrovic, Frantisek	1	5

The co-author analysis graph for authors with the given number of publications and citations is presented below in the table.

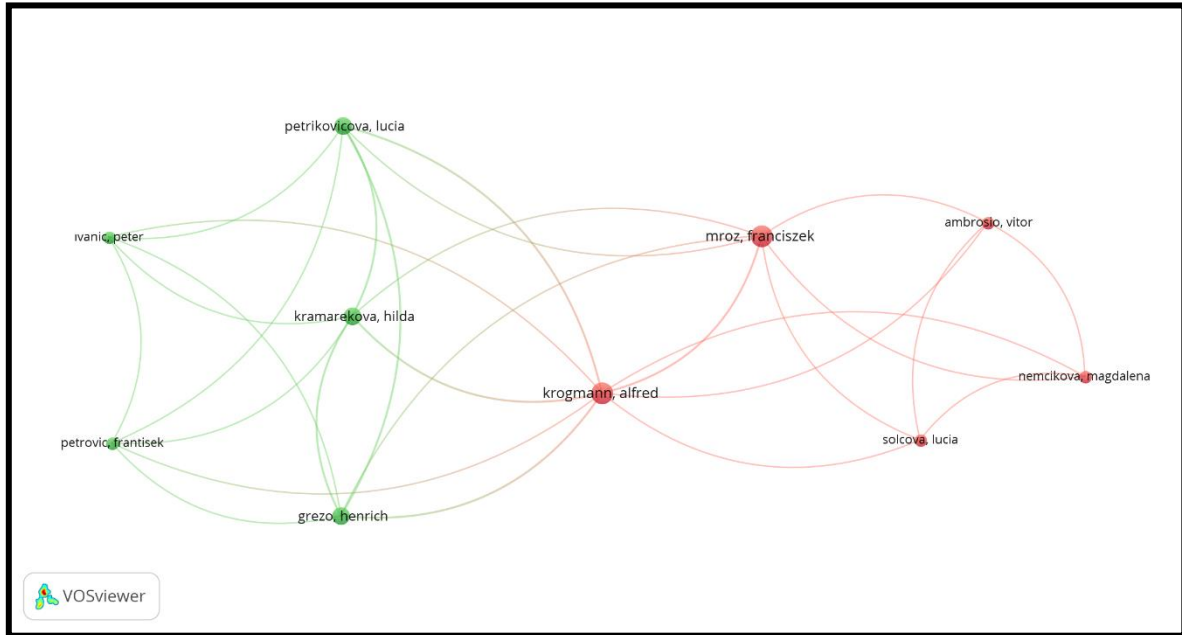

Figure 1. Distribution of co-author analysis for authors

When examining Figure 1, it is evident that Alfred Krogmann is the author who received the most citations, despite not having the highest number of publications. Additionally, it is noteworthy that other authors have significant publication and citation numbers, with some authors receiving more citations than expected given their lower number of publications. For instance, authors like Lucia Petrikovicova and Peter Ivanic have received more citations relative to their publication counts. This suggests that their work may have had a substantial impact in the academic community. Their

publications might have filled a significant gap in their respective fields or offered a new perspective. Their work could have contributed to the understanding or development of a particular topic in the literature, hence being frequently referenced by other researchers. On the other hand, it is also notable that some authors have received fewer citations than expected based on their publication counts. This could indicate that their work has not yet gained widespread recognition or acceptance. In conclusion, this scenario provides an important tool for evaluating the academic impact of specific authors and can be used to understand which works attract more attention within the field.

3.2. Author Citation Analysis

The author citation analysis revealed that out of 278 authors working on the topics of 'cultural route' and 'cultural routes,' there is no connection among all of them. Therefore, the interaction graph shows the widest connection set consisting of 10 authors. It was observed that the graphs of author citation analysis and co-author analysis are the same. The resulting interaction graph is presented below.

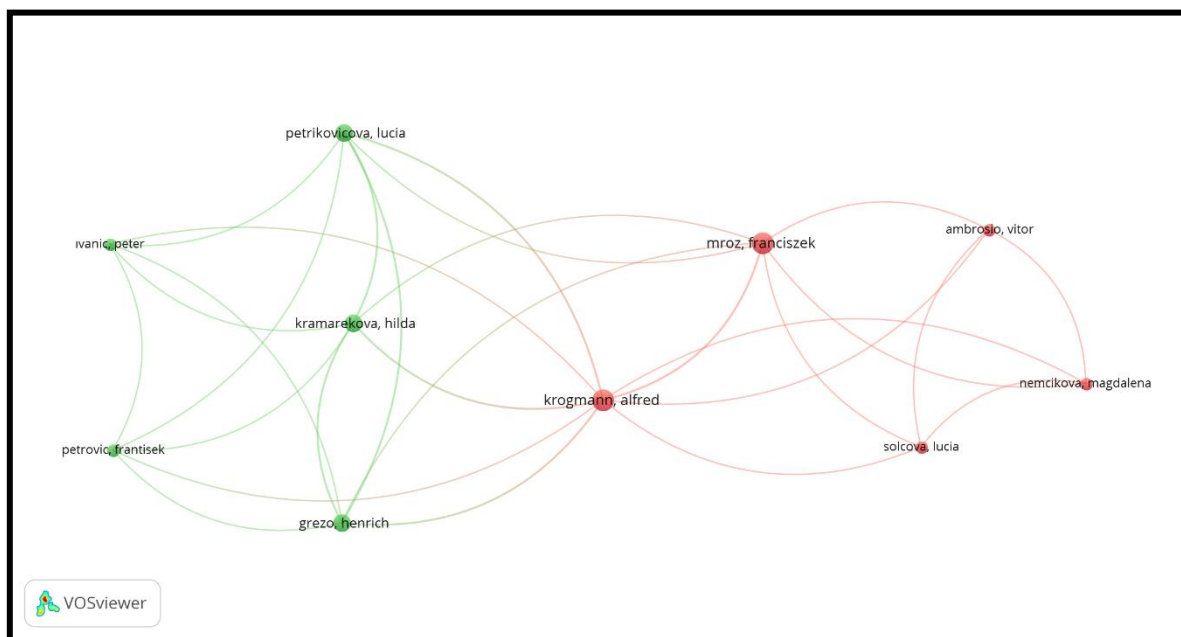

Figure 2. The distribution of author citation analysis and co-author analysis

When examining Figure 2, it is observed that the author who received the most citations is Alfred Krogmann.

3.3. Source Citation Analysis

Citation analysis is a method that examines the relationships and interactions between studies conducted in a particular research field. By analyzing the references of a paper, this method evaluates which other studies the paper cites and assesses the nature of these citations. The source citation analysis reveals the relationship between the publications receiving the most citations on the subject and the number of citations they have received. In this context, it was observed that the most cited source is 'tourism management' with 585 citations, followed by 'environment and planning d-society & space' with 130 citations. Through the source citation analysis, it was determined that, out of 88 sources related to the topics of 'cultural route' and 'cultural routes,' none of them are connected, resulting in the widest connection set comprising 35 sources in the interaction graph.

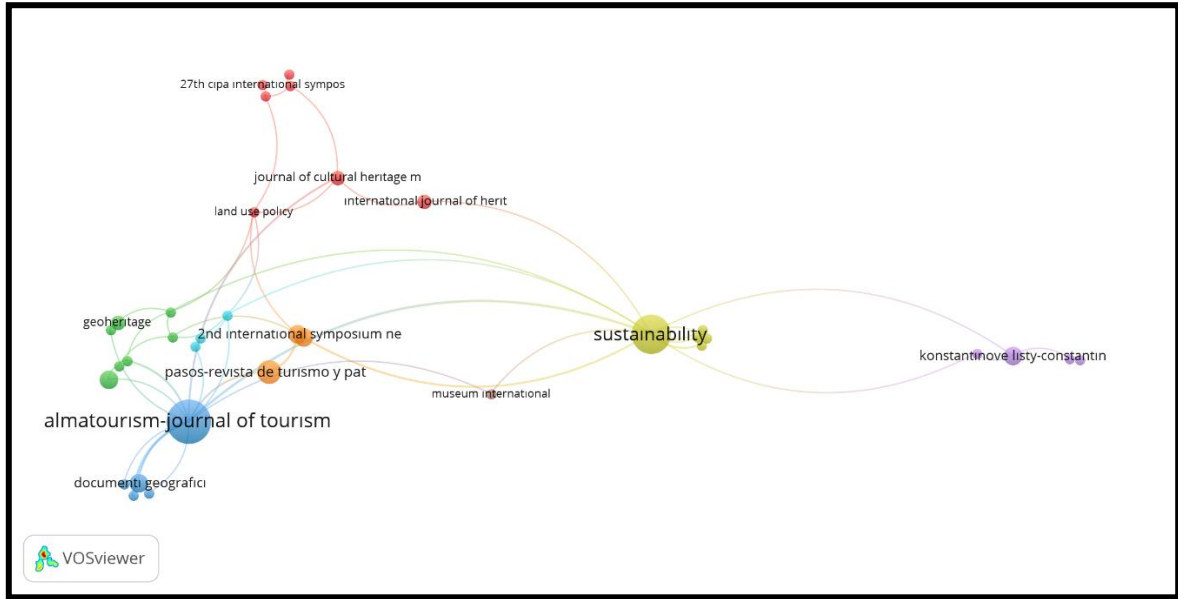

Figure 3. The distribution of source citation analysis

In Figure 3, the relationships between the most cited sources are depicted. In this context, it can be seen that the journals "Sustainability" and "Almatourism - Tourism, Culture and Territorial Development" have the highest value in terms of citation relationships. It is observed that the journal "PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural" follows these two sources.

3.4. Country Citation Analysis

The country citation analysis reveals the distribution of publications related to the subject according to countries and the interaction between the number of citations they received. Looking at the results based on citation counts, it is observed that Spain is in the first place with 37 publications and 733 citations, Italy is in the second place with 342 citations, and the United Kingdom is in the third place with 169 citations. The interaction graph resulting from the country citation analysis is presented below.

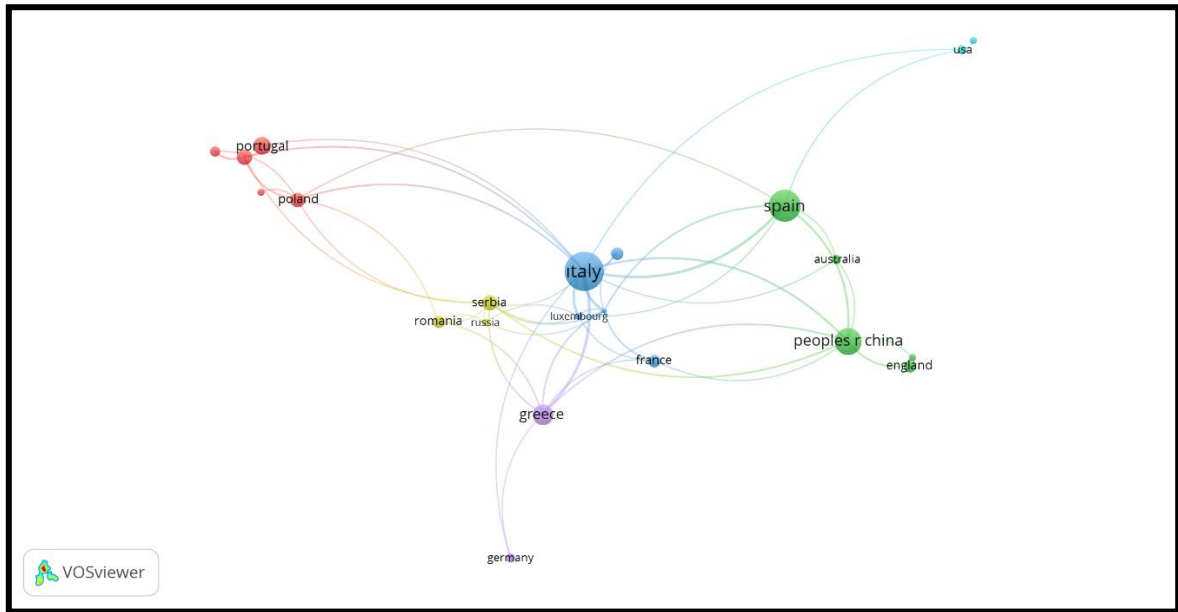

Figure 4. The distribution of country citation analysis

When looking at Figure 4, it is evident that the interactions between the most cited publications are predominantly between publications affiliated with Italy and Spain.

3.5. Organization Citation Analysis

The analysis results below depict the relationship between the institutions to which the referenced publications are affiliated.

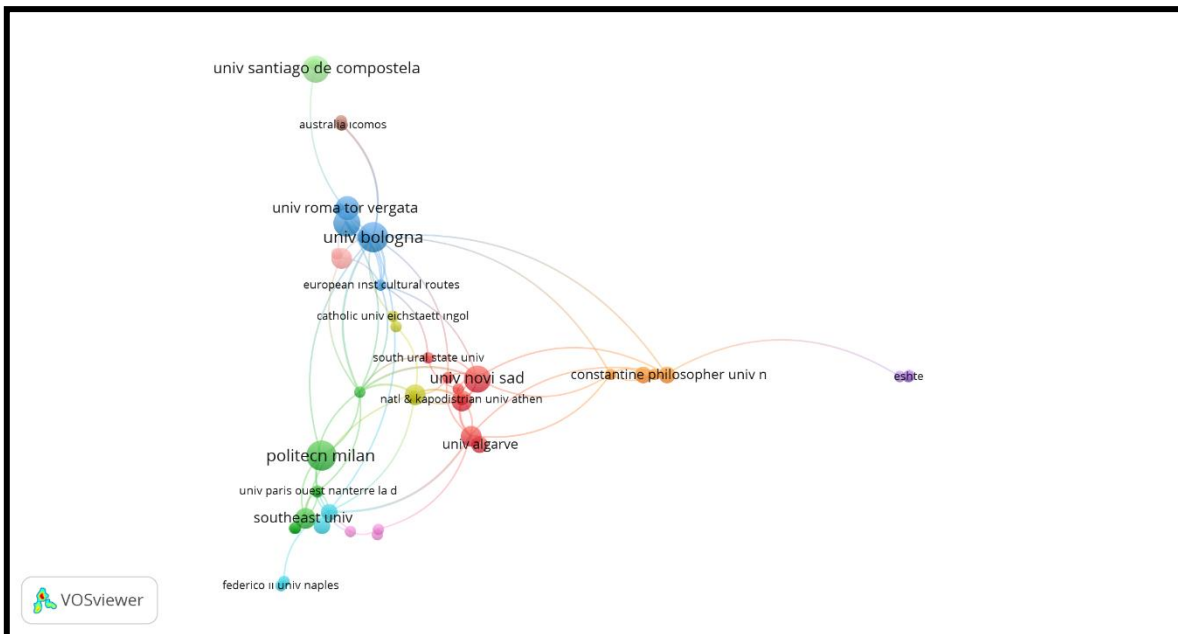

Figure 5. The distribution of organization citation analysis

When looking at the institutions where the cited publications are affiliated, it is observed that 'Autonomous Univ Barcelona Univ W England' is in the first place, 'Tourism Res & Mkt' is in the second place, and 'Univ Roma La Sapienza' is in the third place.

3.6. Keyword Analysis

The interaction graph resulting from the keyword analysis is presented below.

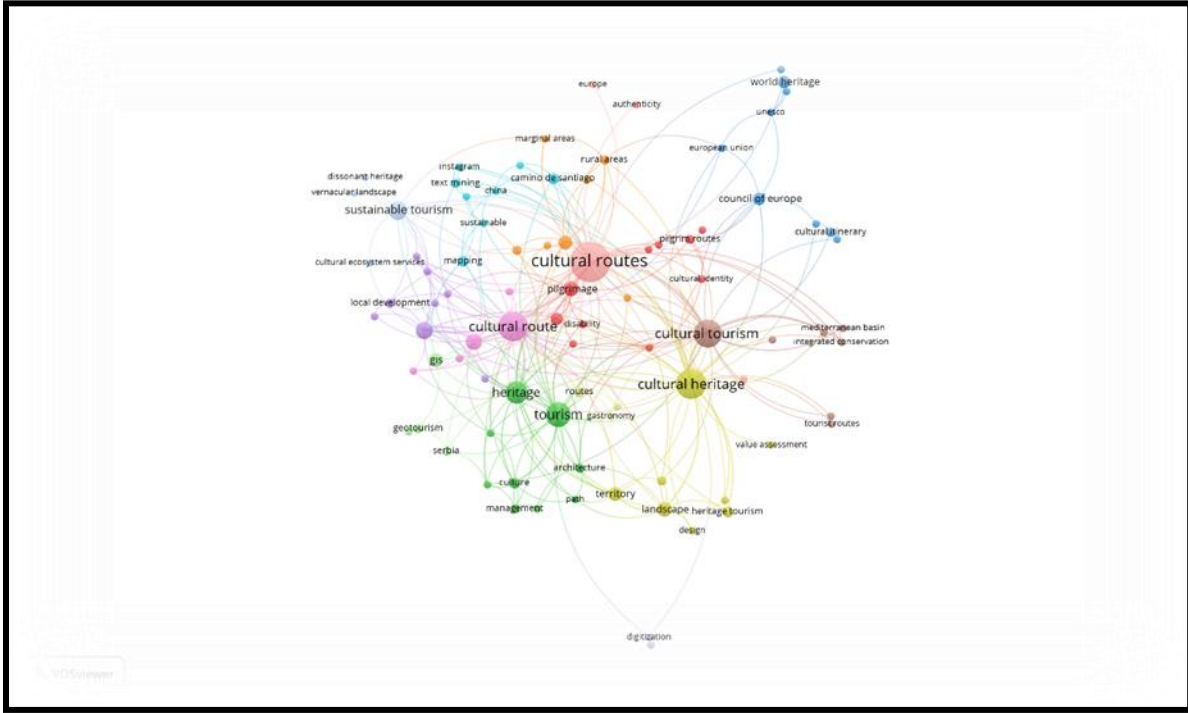

Figure 6. The distribution of keyword analysis

When examining the keywords in the publications found in the literature on the subject, it is observed that the keywords 'cultural route,' 'cultural routes,' 'cultural tourism,' 'sustainable tourism,' 'Council of Europe,' and 'World Heritage' stand out.

3.7. Bibliographic Coupling Analysis of Authors

Bibliographic coupling analysis is a bibliometric method that examines relationships between researchers. This analysis evaluates the connections between researchers based on their citations of the same sources. The results of the analysis, which reveal the interactions between citations in the content of publications on the subject, are presented below.

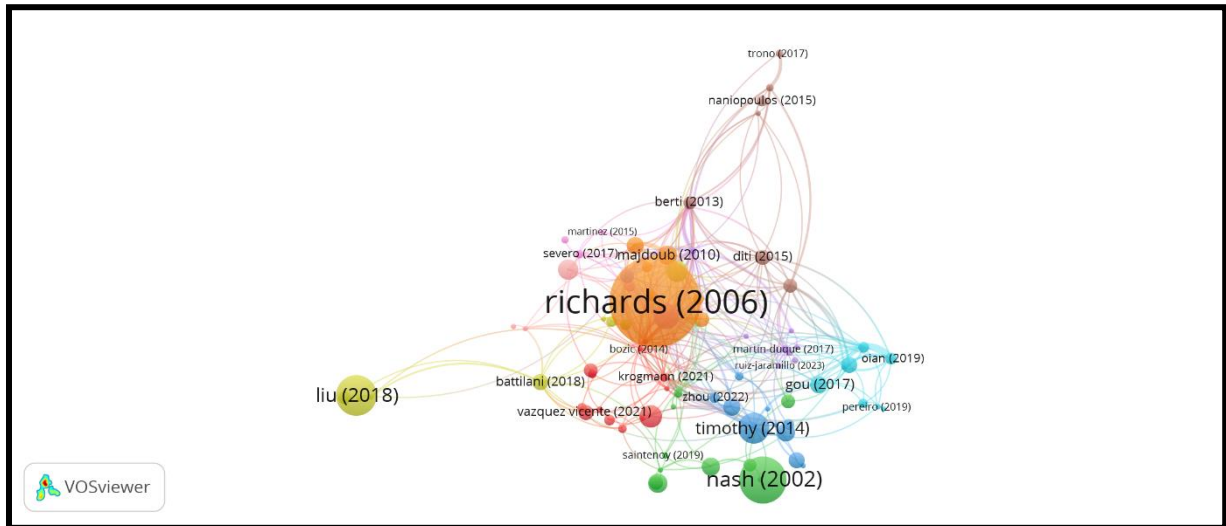

Figure 7. The distribution of bibliographic coupling analysis of authors

When examining the graph based on the interactions of the citations present in the content of the publications related to the topic, 'richards (2006)' is in first place with 487 citations, 'nash (2002)' is in second place with 130 citations, and 'Puglisi (2008)' is in the third place with 123 citations. The mentioned graph is shown below.

3.8. Co-citation Analysis of Authors

The analysis aimed to examine the citations received by authors who appeared together in the same articles and to evaluate the impact of collaborative research conducted by co-authors, as well as to determine research networks. In this analysis, citations to authors who appeared together in the same article were identified in other articles referencing the same article. The results of the analysis are presented below.

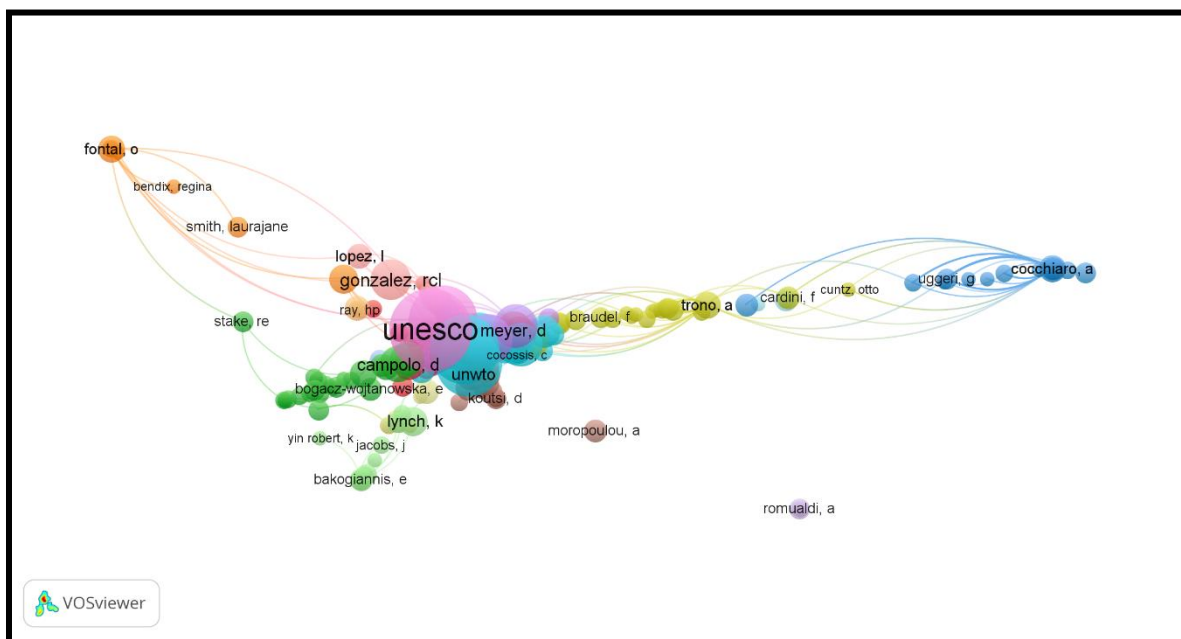

Figure 8. The distribution of co-citation analysis of authors

Cluster 5 (8 words)	Cluster 6 (8 words)	Cluster 7 (7 words)	Cluster 8 (7 words)
<i>Cultural itineraries</i>	<i>Ancient tea horse road</i>	<i>Landscapes</i>	<i>Cultural tourism</i>
<i>Local development</i>	<i>Camino de Santiago</i>	<i>Marginal areas</i>	<i>Industrial heritage</i>
<i>Network</i>	<i>China</i>	<i>Rural areas</i>	<i>Integrated conservation</i>
<i>Responsible tourism</i>	<i>Instagram</i>	<i>Sustainability</i>	<i>Mediterranean basin</i>
<i>Spain</i>	<i>Mapping</i>	<i>Tourism destination</i>	<i>Middle ages</i>
<i>Sustainable development</i>	<i>Spatial analysis</i>	<i>Tourism development</i>	<i>Territorial ages</i>
<i>Way of St James</i>	<i>Sustainable</i>	<i>Tourism product</i>	<i>Tourist routes</i>
<i>Wine tourism</i>	<i>Text mining</i>		
Cluster 9 (5 words)	Cluster 10 (4 words)	Cluster 11 (4 words)	Cluster 12 (4 words)
<i>Cultural landscape</i>	<i>Authenticity</i>	<i>Geotourism</i>	<i>Cultural ecosystems service</i>
<i>Cultural route</i>	<i>Cultural routes</i>	<i>GIS</i>	<i>Dissonant heritage</i>
<i>Earthquake</i>	<i>Europe</i>	<i>ICOMOS</i>	<i>Sustainable tourism</i>
<i>Heritage conservation</i>	<i>Mediterranean</i>	<i>Serbia</i>	<i>Vernacular Landscape</i>
<i>Intangible heritage</i>			
Cluster 13 (3 words)	Cluster 14 (2 words)		
<i>Gastronomy</i>	<i>Digitization</i>		
<i>Mexico</i>	<i>Photogrammetry</i>		
<i>Routes</i>			

CONCLUSION AND EVALUATION:

The study aimed to reveal the impact and interactions of publications on cultural routes and a bibliometric analysis was conducted using the Vosviewer program.

Co-author analysis, which is an important tool for understanding collaboration and communication networks in the research field regarding publications on cultural routes, was conducted to show how research groups or disciplines are organized and interact. It was found that Alfred Krogmann received the most citations, although he did not have the highest number of publications; it was also noted that other authors had significant publication and citation numbers, with some authors receiving more citations despite having fewer publications. Upon examining the most cited publications on the subject, it was observed that the publication titled "Richards, G. (2006) Attitudes of Barcelona residents towards tourism (in Catalan). Municipality of Barcelona" received 487 citations, followed by "Nash, C. (2002). Genealogical Identities. Environment and Planning D: Society and Space, 20(1), 27-52" with 130 citations, and "Puglisi A, Baronchelli A, Loreto V. Cultural route to the emergence of linguistic categories. Proc Natl Acad Sci U S A. 2008 Jun 10;105(23):7936-40." with 123 citations.

Another analysis conducted in the study was citation analysis of information sources. This analysis is usually conducted as part of bibliometric research and provides researchers with the opportunity to understand the history, current status, and future trends of studies conducted on a specific topic. It is also used to identify important researchers and institutions in a research field, define knowledge exchange and collaboration networks, and reveal trends in scientific publications. In this context, it is

seen that the journals "Sustainability" and "Almatourism - Tourism, Culture and Territorial Development" have the highest value in terms of citation relationships. These two sources are followed by the journal "PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural".

A country citation analysis was conducted in order to see the most influential countries on the subject. With this analysis, it was observed that especially Italy and Spain are the most influential countries in the international arena in terms of scientific publications on cultural routes.

Organization citation analysis was conducted to determine which institutions are influential in scientific research and publications on cultural routes. It was observed that the institutions 'Autonomous Univ Barcelona Univ W England', 'Tourism Res & Mkt', and 'Univ Roma La Sapienza' are prominent.

Bibliographic coupling analysis of authors was conducted to evaluate the relationships between different researchers based on citations to the same sources. In this context, 'Richards (2006)' ranks first with 487 citations, 'Nash (2002)' ranks second with 130 citations, and 'Puglisi (2008)' ranks third with 123 citations.

Keyword analysis was conducted to determine the most commonly used keywords in publications related to cultural routes. It was observed that the keywords 'cultural route,' 'cultural routes,' 'cultural tourism,' 'sustainable tourism,' 'Council of Europe,' and 'World Heritage' stand out.

Cluster density analysis was conducted with the study to observe that the keywords used in publications on cultural routes form a total of 14 clusters.

The bibliometric analysis indicates that the topic of cultural routes is comprehensively addressed in international publications, covering various categories related to the subject. The increasing presence of publications on cultural routes in the literature is crucial, considering the significance of cultural routes in preserving cultural heritage, supporting sustainable tourism, and fostering local economic development dynamics.

Compliance with the Ethical Standard

Conflict of Interest: *The author(s) declare that they do not have a conflict of interest with themselves and/or other third parties and institutions, or if so, how this conflict of interest arose and will be resolved, and author contribution declaration forms are added to the article process files with wet signatures.*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this article, and a wet-signed ethics committee decision form stating that it is not required has been added to the article process files on the system.*

BIBLIOGRAPHY:

Calderón-Puerta, D. M., Arcila-Garrido, M. L., López-Sánchez, J. A. (2018). Tourist-Cultural Routes and Itineraries in the Official Tourism Portals of the Spanish Autonomous Communities. *Revista de Estudios Andaluces: Núm. 35, REVISTA DE ESTUDIOS ANDALUCES (REA).* <https://dx.doi.org/10.12795/rea.2018.i35.05>

Csapó, J., & Jónás-Berki, M. (2009). Existing and future tourism potential and the geographical basis of thematic routes in south Transdanubia, Hungary.

- Darıcı, B. (2007). YEREL KALKINMA'DA KÜRESEL YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'NİN KONUMU. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2007(3), 215-221.
- Ducassi, S. I., & Rosa, M. (2004). Los itinerarios culturales. The CIIC Scientific Magazine. http://www.esicomos.org/nueva_carpeta/TCSM/TCSM_indice.htm
- Ducassi, S. I., & Rosa, M. (2005). A new category of heritage for understanding, cooperation, and sustainable development. Their significance within the macrostructure of cultural heritage. The role of the CIIC of ICOMOS: Principles and methodology. In: 15th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Monuments and sites in their setting-conserving cultural heritage in changing townscapes and landscapes', 17 – 21 Oct 2005, Xi'an, China.
- Genovese, R. A. (2016). Cultural Routes between East and West: A Network for Cooperation between Mediterranean Cities. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 223, 619–625. doi:10.1016/j.sbspro.2016.05.369
- Graf, M., & Popescu, J. (2016). Cultural Routes as Innovative Tourism Products and Possibilities of Their Development.
- Häfele, E. (2013). "European Cultural Routes" A Practical Guide. Federal Ministry of Economy, Family and Youth, Department for Tourism and Historic Objects 1010 Vienna, Stubenring 1, February 2013.
- Hernández-Ramírez, J. (2011). Los caminos del patrimonio. Rutas turísticas e itinerarios culturales. Pasos. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural, 9, 225–236. doi:10.25145/j.pasos.2011.09.021
- ICOMOS. (2008). The ICOMOS Charter On Cultural Routes, 16th General Assembly of ICOMOS, Québec (Canada), on 4 October 2008.
- Karataş, E. (2011). The Role of Cultural Route Planning In Cultural Heritage Conservation: The Case of Central Lycia. Master Thesis. Middle East Technical University.
- Klarić, V., Androić, M., Nevidal, R., Horjan, G. (2013). Managing Visitors on Thematic Cultural Routes Handbook.
- Martorell Carreño, A. (2008). The transmission of the spirit of the place in the living cultural routes: the Route of Santiago de Compostela as a case study. In: 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible', 29 Sept – 4 oct 2008, Quebec, Canada.
- Meyer, D. (2004). Tourism routes and gateways: key issues for the development of tourism routes and gateways and their potential for pro-poor tourism.
- Murray, M., & Graham, B. (1997). Exploring the dialectics of route-based tourism: the Camino de Santiago. *Tourism Management*, 18(8), 513–524. doi:10.1016/S0261-5177(97)00075-7
- Oprică, A. M. (2015). European Cultural Routes in Romania. Opportunities for Developing Sustainable Tourism and Architectural Heritage. *Acta Technica Napocensis: Civil Engineering & Architecture* Vol. 58, No. 4 (2015).
- Pattanaro. (2016). Linking Destinations Through Sustainable Cultural Routes. *Symphonya. Emerging Issues in Management*, 83. doi:10.4468/2016.1.09pattanaro.pistocchi

- Prahalad, C., & Ramaswamy, V. (2004). Co-Creation Experiences: The Next Practice in Value Creation. *Journal of Interactive Marketing*, 18, 5–14. doi:10.1002/dir.20015
- Puckó L., & Rátz T. (2000) Az attrakciótól az élményig. (A látogatómenedzsment módszerei). *Üzlet és menedzsment sorozat*. Geomédia, Budapest.
- Richards, G. (2011). Cultural tourism trends in Europe: a context for the development of Cultural Routes. In: Khovanova-Rubicondo, K. (ed.) *Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, pp. 21-39. http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/StudyCR_en.pdf
- Terzić, A., & Bjeljac, Z. (2016). Cultural Routes – Cross-border Tourist Destinations within Southeastern Europe. *Forum Geografic*, 15, 180–188. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.5775/fg.2067-4635.2015.041.d>
- Terzić, A., & Dogramadjieva, E. (2022). A cultural route for Ottoman heritage in Europe: opportunities and challenges from the perspectives of students. *Journal of Heritage Tourism*, 17, 1–19. doi:10.1080/1743873X.2022.2098042.
- Timothy, D. J. (2012). *Cultural heritage and tourism*. Clevedon: Channel View Publication.
- Zabbini, E. (2012). Cultural Routes and Intangible Heritage. *Almatourism*, 3. doi:10.6092/issn.2036-5195/3188
- WORLD HERITAGE COMMITTEE. (1994). *Report on the Expert Meeting on Routes as a Part of Our Cultural Heritage*. Madrid, Spain, November 1994.

Marmara Adası Asmalı Köyü Mimari Mirası Üzerine Bir Değerlendirilme¹

An Evaluation of the Architectural Heritage of Marmara Island Asmalı Village

Büşra Nur KABAKCI² Nesrin Çiçek AKÇIL HARMANKAYA³

Öz

Marmara Adası, Marmara Denizi'nin güneybatısında yer alan ve Balıkesir iline bağlı olan bir adadır. Yüz ölçümü olarak ülkemizin ikinci büyük adası olması, mermer madenciliğindeki başat rolü ve turizm potansiyeli adayı önemli bir konuma getirmektedir. Tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Marmara Adası jeopolitik konumu ve tüm Akdeniz ülkelerine ihraç ettiği mermeri sayesinde bölgeye hâkim olan uygarlıklar için de her zaman önemli olmuştur. Arkeolojik verilerin, yerleşim tarihini Eski Çağ'a kadar dayandırdığı Marmara Adası'nda Antik Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı medeniyetler hüküm sürmüş ve adada çok uluslu bir demografi meydana gelmiştir. 1922 yılında gerçekleşen zorunlu göçe kadar çoğunluğu Rumlardan oluşan gayrimüslim halk ve Müslüman halk bir arada yaşamıştır. Bu kültürel etkileşimin yerel mimari üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır. Bu çalışmada adanın önemli yerleşim yerlerinden biri olan Asmalı köyünün mimari mirası incelenecektir. Günümüze ulaşan ve ulaşmayan konut yapıları, cami, kilise ve manastır gibi dini yapıları ile su yapıları ele alınarak Asmalı köyünün tarihi ve sosyal yapısının yerel mimarisine olan etkisi araştırılacaktır. Çalışmanın amacı Asmalı köyü yerel mimari örneklerini yapı tipi, plan, malzeme ve teknik açısından inceleyip bu yapıların mimarlık tarihi yönünden önemlerini ortaya koyarak literatüre kazandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Marmara Adası, Asmalı köyü, yerel mimari, mimari miras

ABSTRACT

Marmara Island is an island located in the southwest of the Sea of Marmara and is under the administration the province of Balıkesir. Being the second largest island of our country in terms of surface area, its dominant role in marble mining and its tourism potential gives the island a crucial position. As we learned from historical sources, Marmara Island has always been important for the civilizations that dominate the region, thanks to its geopolitical location and the marble that it exports to all Mediterranean countries. Several civilizations such as Ancient Greece, Rome, Byzantium and the Ottoman Empire ruled the Marmara Island and led to the emergence of a multinational demographic on the island, where archaeological findings date back to the Ancient Age. Until the migration in 1922, the non-Muslim people, mostly Greeks, and the Muslim people lived together. It is certain that this cultural interaction has an effect on the local architecture. In this study, the local architecture of the Marmara Island will be examined through the example of Asmalı village. Remaining residential buildings, religious buildings such as mosques and churches, fountains, and similar structures will be discussed in the study. Within the scope of the subject, a general definition of Asmalı village with its historical features will be provided, the existing architectural examples will be determined with the help of photographs, and their architectural projects will be prepared. The effect of the historical and social structure of the study area on the local architecture will be investigated. The aim of the study is to examine the local architectural

¹ Bu makale İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık ve Yapılı Çevrenin Yenilenmesi Tezli Yüksek Lisans Programı'nda Doç. Dr. Nesrin Çiçek Akçıl Harmankaya danışmanlığında Büşra Nur Kabakcı tarafından 2023 yılında hazırlanmış olan "Marmara Adası Asmalı Köyü Mimari Mirası" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² **Corresponding Author|Yetkili Yazar:** (Y. Mimar) İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, busranur.kabakci@ktb.gov.tr, ORCID: 0000-0001-9872-0660

³ (Doç. Dr.) İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, nesrin.akcilharmankaya@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3077-5144

examples of Marmara Island, which has not been discussed so far, in terms of building type, plan, material and technique, and to bring these buildings to the literature by revealing their importance in terms of architectural history.

Keywords: Balıkesir, Marmara Island, Asmalı village, traditional architecture, architectural heritage

GİRİŞ:

Kentsel ve kırsal alanlar savaş, göç, doğal afet vb. durumlarla değişimlere uğrarlar. Özellikle toplu göçler, şehirlerin kimliğinin büyük ölçüde değişmesine yol açar. Bu şekilde değişime uğramış yerlerden biri de Marmara Adası ve köyleridir. Marmara Adası yüzyıllar boyu farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış fakat I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler adanın demografik yapısını temelden değiştirmiştir.⁴ 1922 yılına kadar Hristiyan, Müslüman ve Musevi halkın bir arada yaşadığı adada, bu kültürel etkileşim adanın mimarisine de yansımıştır. Konutlar, dini yapılar, endüstri yapıları, eğitim yapıları, çeşmeler gibi birçok farklı yapı tipinde günümüze ulaşan tarihi yapıları bulunmaktadır. Bu yapıların korunması, adanın geçmişte sahip olduğu çok kültürlü yapısının ve zaman içerisinde geçirdiği değişimlerin anlaşılabilmesi için gereklidir. Ancak Marmara Adası ve çevresindeki adalarda tarihi yapıların birçoğu yok olmuş, kalanların ise büyük bir kısmı yok olmaya yüz tutmuştur.

İstanbul'a yaklaşık 60 deniz mili (111 km) uzaklıkta yer alan Marmara Adası, jeopolitik konumu, sahip olduğu doğal güzellikleri, kültürel ve mimari mirası bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca adanın geniş bir kısmını kaplayan mermer yataklarına sahip olması sebebiyle önemini tarih boyunca korumuştur. Arkeolojik veriler Marmara Adası'ndaki yerleşimin başlangıcını tarih öncesi dönemlere dayandırmakla beraber tarihi kaynaklarda yer alan en eski bilgiler M.Ö. 7. yüzyılda Miletos tarafından kolonileştirildiğidir (Strabon, 2002). Geçmişte Prokonnessos ismi ile anılan ada, Kzikoslular, Tihenialar, Patagoslar, Miletoslular, Lidyalılar, Persler, Spartalılar, Bergama Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük devletlerin hakimiyeti altına girmiştir (Tunçdilek, 1987). 17. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi adadan "*Marmara Adası: Kırk mildir. ... tarihinde Osman Gazi fethedip kalesini harap etti. Fakat son derece gelişmiş (mamur) bir adadır. Ve tüm gayrimüslim halkı zengindir. Şaşırtıcı kiliseleri vardır.*"⁵ şeklinde bahsetmektedir (Çelebi, 2005, s. 136).

Bu çalışmada ise Marmara adasının önemli bir yerleşim yeri olan Asmalı köyünün mimari mirası; bölgenin demografisi, tarihi, kültürü ve ekonomik yapısı göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Günümüze ulaşan ve ulaşmayan konut yapıları, cami, kilise ve manastır gibi dini yapıları ile su yapıları yapı tipi, plan, malzeme ve teknik açısından incelenerek mimarlık tarihi açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışma, arşiv araştırması ve saha incelemesi olmak üzere iki aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü, Marmara Adalar Belediyesi arşivlerinde tarama yapılmıştır. 2022 yılı içerisinde farklı dönemlerde yapılan saha incelemesi kapsamında ise Asmalı köyünün çevresel durum analizlerine yönelik tespitler, drone ile köyün vaziyet planının çıkarılması ve yapıların lazer ile taranarak rölovelerinin çıkarılması gerçekleştirilmiştir.

1. Asmalı Köyü

Asmalı köyü Marmara Adası'nın güneydoğusunda yer alır ve ilçe merkezine yaklaşık 18 km uzaklıktadır (Şekil 1). 2013 yılına dek idari birimi köy olan Asmalı, bu yıldan itibaren mahalle statüsüne

⁴ 1922 yılında adadaki Rum nüfusun tamamı Yunanistan'a göç etmiştir. Bu göç kimi kaynaklarda mübadele olarak geçmektedir. Ancak bu tanımlama, Türkiye ve Yunanistan devletleri arasında Lozan Antlaşması kapsamında gerçekleştirilen 1924 sonrası mübadele ile karışıklığa sebebiyet vermektedir. Oysa 1922 göçü sonrası Rum nüfusa mukabil bir nüfus Türkiye'ye gelmediği gibi bu göç bir anlaşma kapsamında gerçekleştirilmemiştir. Reşit Mazhar Ertüzün'e göre Millî Mücadele'nin Türkler tarafından kazanılmasından sonra Rum nüfus müttefik donanmasının gemileri ile Yunanistan'a göç etmiştir (Ertüzün, 1998).

⁵ Metnin orijinali: "*Cezire-i Marmara: Kırk mildir. Sene ... tarihinde Osman Gazi fethedip kal'asın harâb etti. Ammâ gâyet ma'mûr cezîredir. Ve cümle keferesi mâldârdır. Acâ'ib keniseler vardır.*" şeklindedir.

geçmiştir. Bu makalede, sahip olduğu tarihi ve kırsal dokuyu daha iyi ifade ettiği ve yerel halk tarafından köy kavramının kullanımının devam etmesi gerekçesiyle “Asmalı Mahallesi” yerine “Asmalı köyü” kullanımı tercih edilmiştir.

Köy, 16. yüzyılda kaleme alınan Şehzade Mehmed Evkafı Vakfiyesi’nde “Aftoni” (Kabakçı, 2021) 18. yüzyıl ve sonrası Osmanlı arşiv belgelerinde ise “Asmalı nâm karye” (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, 1764: 84) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 1898 tarihli Hüdavendigâr Sâlnâmesi’ne göre neredeyse tamamı Rumlardan oluşan, 273 hane ve 1.192 kişi ile adanın en kalabalık ikinci kır nüfusunu oluşturmaktadır (Doğan, 2009). Ancak Asmalı köyüne ait 1951 tarihli bir fotoğrafta (Theofanidis, S. Arşivi, 1951) hane sayısının oldukça düşmüş olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi 4 Ocak 1935’te meydana gelen Marmara Adası-Erdek depremidir. O tarihe ait gazete haberlerinden bu depremlerle Asmalı köyünün büyük bir kısmının yıkıldığı öğrenilmektedir (Akşam Gazetesi, 1935).

Asmalı köyündeki ekonomik faaliyetler incelendiğinde bağıcılığın Rum nüfusun bulunduğu dönemin en önemli geçim kaynağı olduğu görülür. Ancak 1922 göçü sonrasında gelen halk, bölge toprağı bağıcılığa müsait olduğu halde zeytincilik dışında tarımın diğer kolları ile meşgul olmamış, balıkçılık ve motorculuk ile geçimlerini sağlamıştır. 1960’lı yıllarda Marmara Adaları’nda, sayılan geleneksel geçim kaynaklarının yanında yeni bir iş sahası daha doğmaya başlamıştır. Korunmuş doğası, plaj olmaya uygun koyları ve yüzmeye elverişli kumsalları ile ada, İstanbul’dan gelen turistlerin gözde mekânı haline gelmiştir. Böylece 1961’den itibaren Marmara Adası’nda, 1980’de ise Asmalı köyünde pansiyonculuk bir sektör olarak gelişmeye başlamıştır (Tunçdilek, 1987). Asmalı köyünün turistlerin uğrak yeri olmasında adanın İstanbul’a çıkışındaki son noktası olması nedeniyle yat turizmine oldukça elverişli olmasının da büyük payı vardır (T.C. Balıkesir Üniversitesi, 2019).

Günümüzde nüfusunun büyük bir kısmı İstanbul, Tekirdağ, Erdek gibi çevre yerleşim yerlerine göç etmiştir. TÜİK verilerine göre 2022 yılında nüfusu 239 olan köyde (TÜİK, 2022), yaz aylarında ve sonbahar aylarında -zeytin hasadı için- nüfus artmaktadır. Arazi yerleşimi incelendiğinde ise sahip olduğu yaklaşık 1400 hektarlık alanın yalnızca 10 hektarlık bir kısmı yerleşim alanıdır. Kalan kısmını tarım arazileri ve ormanlık alanlar oluşturmaktadır. Yerleşim alanı yaklaşık 500 metrelik kıyı boyunca ve kıyından en fazla 200 m içeri olacak şekilde bir üçgeni andıran alan üzerine kurulmuştur. Dar alanda, sık yerleşim dokusuna sahip olmasının sebebi topografyanın eğimli olması ve karayolu ulaşım imkanının yakın bir tarihe kadar gelişmemiş olmasıdır (Şekil 1).

Şekil 1. Asmalı Köyü vaziyet planı (Kabakçı,B., 2023)

2.1. Sivil Mimari

Asmalı köyünde yapılan araştırmada tarihi ve mimari özellikleri bakımından özgünlüğünü koruyan 13 konut tespit edilmiştir. Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivinde yapılan incelemede bu yapıların 12'sinin korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edildiği görülmüştür. Ancak bu konutların ikisi günümüzde mevcut değildir. Söz konusu konutlar harita üzerinde soldan sağa doğru "SM-numara" şeklinde metin içerisinde ise hem numara hem de konut sahiplerinin isimleri ile birlikte ifade edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Konutların genel görünümü (Kabakcı, B., 2023)

		
SM-01 Zeki Tınaz Evi	SM-02 Adil Arı Evi	SM-03 Nihayet Aydeniz Evi
		
SM-04 Ahmet Mert Evi	SM-05 Cevat Kartal Evi	SM-06 Gücükürtgüt Evi
		
SM-07 İsmet Erdeniz Evi	SM-08 Dursun Kaplan Evi	SM-09 Kamil Kanat Evi
		
SM-10 Temel Şolt Evi	SM-11 Müjdat Arı Evi	SM-12 Abdurrahman Anıl Evi

SM-13 Nebahat Çakır Evi

Makale kapsamında incelemiş olduğumuz on üç evden yalnızca SM-01 evinin 1870, SM-11 evinin 1912 ve günümüze ulaşmayan SM-12 evinin ise 1888 yılında inşa edildiği tespit edilmiştir. Yapım yöntemlerindeki benzerlikler, kullanılan malzemeler, saha çalışması esnasında yerel halkla yapılan görüşmeler, tescil fişleri gibi veriler diğer yapıların tarihlendirilmesinde referans olarak alınmıştır. Ayrıca köyün eski bir Rum yerleşmesi olması ve Rum halkının 1922 yılında köyden göç etmiş olması konutların tamamının 19.yy. ikinci yarısı ile 20.yy. başları arasında inşa edildiğini göstermektedir.

Çalışmaya konu edilen on bir konuttan dokuzu bahçesi bulunan müstakil konutlardır (Şekil 3). Konutların dokuzunda bahçe, yapının yan veya arka cephesinde yer almaktadır. SM-09 Evi hariç hepsinin girişi sokak üzerindedir, bazı yapılarda (SM-01, SM-05, SM-06, SM-07, SM-10, SM-11) ise ikinci giriş bulunmaktadır. Bu girişler Türk evlerinde görülen dahiliye-hariciyeli konutlarla (Halaç & Doruk, 2019) benzer amacı taşır ve yapının oturma amaçlı kullanılan bölümleri ile servis mekanlarını ayırmaktadır. Kimi yapılarda ticari mekân, kimi yapılarda ise odunluk veya işlik olarak kullanılan bölüme girişi sağlar. Ancak Türk evinde dahiliye kısmı dışarıya daha kapalı şekilde tasarlanmışken Asmalı köyü evlerinin dahiliye girişlerinin sokak üzerinden olması, Müslüman konutlarından farklılaştığını ve Rum evi olduğunu destekler niteliktedir.

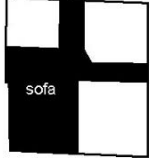

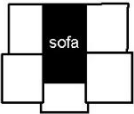

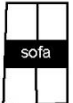
BAHÇELİ YAPILAR	Sokaktan Girilen Yapılar	 SM-01 SM-02 SM-03 SM-06 SM-07 SM-08 SM-10
	Bahçeden Girilen Yapılar	 SM-09
	Bahçe ve Sokaktan Girilen Yapılar	 SM-05
BAHÇESİZ YAPILAR	Sokaktan Girilen Yapılar	 SM-04 SM-11

Şekil 3. Konutların bahçe-sokak ilişkisi analizi (Kabakçı, B. 2023).

Evlerin yapım yöntemleri incelendiğinde geleneksel Türk konut mimarisinde benzerlerine sıklıkla rastlanan (Bektaş, 1996) zemin katı ahşap hatıllı taş duvar, üst katları ahşap çatı arası himiş veya bağdadi üzeri ahşap kaplama şeklindedir. Zemin katlar çoğu evde sıvalıdır, ancak bakımsızlıktan sıvaları dökülmüştür. Evlerin üzeri alaturka kiremit kaplı kırma çatılıdır.

Konutların üçü üç katlı, sekizi ise iki katlıdır. Genellikle ticari mekân veya işlik olarak kullanılan alçak tavanlı bir zemin katı mevcuttur. Bu bölümlere giriş evlerin asıl girişinden ayrıdır. Ancak konut içinden de bağlantı sağlanabilmektedir. Çalışma sırasında SM-07 ve SM-10 evlerinin odunluk olarak kullanılan kısmında; günümüzde mevcut olmayan SM-13 evinin ise bahçesinde iki bölmeli zeytin veya üzüm sıkma teknesi bulunmuştur. SM-05 evinde ise çamaşır yıkamak için kullanılmış olduğu düşünülen mermer bir tekne tespit edilmiştir. Bazı yapılarda (SM-04, SM-05) taşlık girişinden sonra bir ara kat oluşturulmuş ve burası mutfak olarak düzenlenmiştir.

Birinci ve ikinci katlar merdivenle ulaşılan bir sofa ve sofaya açılan odalardan oluşmaktadır. SM-01, SM-09, SM-10 konutları iç sofalı plan tipolojisine sahipken kalan yapılar dış sofalı plan tipolojisine sahiptir (Şekil 4).⁷

DIŞ SOFALI	
İÇ SOFALI	

Şekil 4. Konutların plan tipleri analizi (Kabakçı, B. 2023)

Cephe özellikleri incelendiğinde, giriş genellikle iki kanatlı ahşap kapılar ile sağlanmıştır (Şekil 5). Giriş holünü aydınlatmak için bazı evlerde (SM-03, SM-04, SM-05, SM-08, SM-11) kapıların üstünde tepe pencereleri yer alırken bazılarında (SM-01, SM-06, SM-11) kapının iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Evlerin tamamının üst kat pencereleri ahşap giyotin penceredir. Ancak bazı yapılarda pencere ve kapılar PVC gibi günümüz malzemeleri ile değiştirilmiştir. Birkaç ev (SM-01, SM-11) haricinde yapıların cephe süslemeleri sadedir. Genellikle çatı alınlığı ve kat silmelerinde geometrik motifli süslemeler yer alır. Üst katlar sokağa çıkma yapmaktadır ve çoğunlukla 19.yüzyıl özelliği gösteren “S” ve “C” kıvrımlı ahşap konsol ile desteklenmektedir. SM-05 evinde ahşap konsollarda bulunan aslan figürlü bezemeler dikkat çekmektedir. Evlerin bir kısmının giriş kapılarının üzerinde balkon veya cumba yer almaktadır. SM-01 ve SM-02 evlerinde balkon cepheden çıkma yaparken, SM-04, SM-10, SM-11 ve SM-12 evlerinde gömme balkon görülmektedir. SM-05 ve SM-08 evlerinde ise giriş kapısı üzerinde cumba yer almaktadır. SM-01 ve SM-11 evleri diğer evlere nazaran daha gösterişli cephelere sahiptir. Bu evlerin döner merdivenle ve kaideli

⁷ Asmalı köyü konut mimarisi ve kat planları hakkında detaylı bilgi için bkz: (Türkoğlu, İ., 2020), (Gücükürtgut, E., 2023), (Kabakçı, B., 2023).

mermer sütunlarla vurgulanmış girişi, çatı alınlıkları, ahşap furuş ve süsleme detayları dikkat çekmektedir.

ÖN CEPHE GÖRÜNÜŞLERİ	SM-01	SM-02	SM-03	SM-04
	SM-05	SM-06	SM-07	SM-08
	SM-09	SM-10	SM-11	

Şekil 5. Konutların cephe analizleri (Kabakçı, B. 2023)

Evlerin altı tanesinde geometrik motifli çitakârı tavan süslemeleri olduğu tespit edilmiştir. Bu tavan süslemeleri SM-01 evinde giriş holünde görülürken, SM-04, SM-05, SM-06, SM-07, SM-09 evlerinin sofalarında ve bazı odalarında görülmektedir. SM-01, SM-04 evlerinde ise benzer geometrik süslemeler balkon tavanlarında görülmektedir. Evlerin çoğunda ahşap yüklük, ahşap sedir gibi özgün mobilyalar bulunmaktadır. Ayrıca odalarda raf amaçlı kullanılan nişler, mutfak kısımlarında ise ocak nişleri görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Konutların iç mekanlarına örnek (Kabakçı, B. 2023).

İç süsleme bakımından “Yılanlı Ev” olarak bilinen SM-05 evi diğer yapılardan ayrılmaktadır. Birinci kat duvarlarında yer alan ve bir kısmı boya ile kapatılmış duvar resimleri doğa betimlemeleri ile bitki ve hayvan figürlerinden oluşan duvar resimleri yer almaktadır (Şekil 7). Bu duvar resimlerinden en dikkat çekici olanı sofada üç ayrı duvarda yer alan ve yaklaşık 120 cm x 350 cm ebatlarında olan çift başlı kartal resimleridir (Şekil 8). Çift başlı kartal resmine, benzer tarihlerde inşa edildiği düşünülen ve rahip evi olarak bilinen Yozgat Nizamoğlu Konağı’nda ve Manisa Beyazoğlu Konağı’nda da rastlanmaktadır. Nizamoğlu Konağında olduğu gibi Yılanlı Ev’de de çift başlı kartal figürünün anitsal boyutta kullanılması ve beraberinde diğer duvar resimlerinde 19.yüzyıl Hristiyan ikonografisine ait betimlemelerin olması bu evin Hristiyan din adamına ait bir ev olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Osmanlı döneminde köy halkına denizcilikteki başarılarından dolayı üzerinde resmi günlerde çift başlı kartal olan bayrak açma ayrıcalığı verildiği bilinmektedir. Duvar resimlerinde çift başlı kartal betimlemesinin yoğun olarak yer almasında bu geleneğin etkisi olduğu da tahmin edilmektedir. (Ertüzün, 1998).

Şekil 7. “Yılanlı Ev” sofasında bulunan duvar resimleri (Kabakçı, B. 2023).

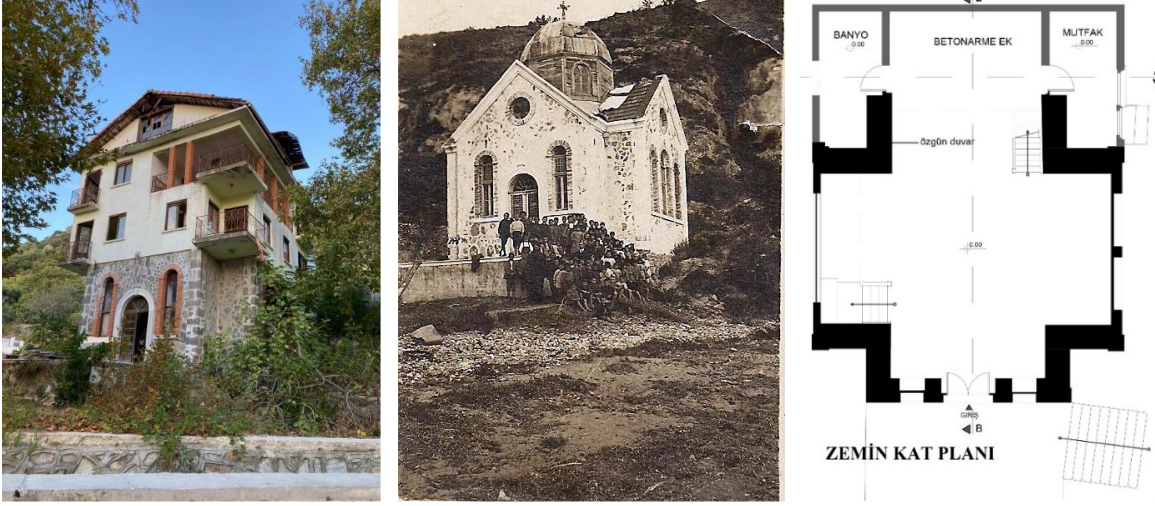

Şekil 8. “Yılanlı Ev” sofasında bulunan çift başlı kartal resmi (Kabakçı, B. 2023).

2.2. Dini Yapılar

Yapılan araştırmada, dini yapıların hiçbirinin Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivinde yapılan incelemede tescilli kültür varlıkları arasında yer almadığı görülmektedir. Asmalı köyünün geçmişte adanın merkez köyünden sonraki en önemli Rum yerleşimi olduğu bilinmektedir.

Köyün nüfus yoğunluğu ve idari önemi, dini yapılarının çokluğundan da anlaşılabilir. Tarihi belge ve fotoğraflarda köyün iki manastır, iki kilise ve Rum mezarlığına sahip olduğu tespit edilmiş olsa da günümüzde bir kilise ve bir manastır ve az sayıda mezar taşı mevcuttur. Dini yapıların tamamı deniz kenarına inşa edilmiştir. Manastırlar yerleşim yerlerinden uzak, karayolu ulaşımı güç olup denizyolu kullanılarak ulaşılabilecek konumdadır. Dini yapılar içerisinde en çok bilgi sahibi olduğumuz ve günümüzden yaklaşık 50 yıl kadar önce konuta dönüştürülen Agios Nikolaos Kilisesi önem arz etmektedir (Şekil 9). Kilisenin özgün zemin kat duvarlarının bir kısmı korunmuşken, bir kısmı yıkılarak yapıya betonarme iki kat eklenmiştir. Günümüzde kullanılmakta olan köy camisinin ise 1954 yılında inşa edildiği bilinmektedir.

Şekil 9. Üzerine konut inşa edilmiş Agios Nikolaos Kilisesi (Kabakçı, B. 2023),(Theofanidis, S., 1921),(Kabakçı, B. 2023).

2.3. Su Yapıları

Köyün tarihi su yapıları içerisinde 1664 yılında yapıldığı tahmin edilen bir çeşme ve bir konutun bahçesinde bulunan mermer çeşme teknesi tespit edilmiştir (Şekil 10). İlgili kurul arşivinde yapılan incelemede çeşmenin tescilli kültür varlıkları arasında yer almadığı görülmüştür. Devşirme Rum mezar taşı⁸ ve Osmanlı dönemine ait izler barındıran çeşme 1665 yılında adanın Gündoğdu köyünde inşa edilen Marcukis Çeşmesi ile benzer niteliklere sahiptir (Türkoğlu, Almaç, Kishalı, & Papachristou, 2020)

Şekil 10. Köyün su yapıları (Yılmaz, H. F., 2008), (Kabakçı, B. 2023), (Kabakçı, B. 2023)

⁸ İoannis Papachristou' ya göre üslubundan 18. yüzyıl veya 19. yüzyıl başlarına ait bir mezar taşı olduğu tahmin edilmektedir. Çeşmeye 1922 yılı göçü veya 1935 depremi sonrasında eklenmiş olması muhtemeldir. Haralambos Nikolayidis'e göre ise yazıt "ενθαδεκειται" (burada yatmaktadır) kalıbıyla başlamaktadır. Ayrıca ilk satır bir haç ile başladığından bir Hristiyan mezar taşı şeklinde yorumlanabilir. Katkıları için Papachristou ve Nikolayidis'e teşekkürler.

SONUÇ:

19. ve 20. yüzyıl kırsal mimari örneklerinden biri olan Asmalı köyündeki mimari miras, köyün tarihi ve demografik değişimleri eşliğinde incelenerek anıtsal ve sivil mimari örnekleri üzerinde durulmuştur. Konut mimarisinden anlaşılmaktadır ki eski Rum köyü izlerinin bir kısmı devam etmiş, bir kısmı ise Müslüman halkın kültürü ile yeniden şekillenmiştir. Ayrıca konutlar, döneminin Türk evleri ile benzer özellikler de taşımaktadır.

Yapılan araştırma ve inceleme sonucunda Asmalı köyünün mimari mirası değerlendirilmiştir. Saha çalışmasında ilgili kurul arşivinde yapılan incelemelerden farklı olarak günümüze ulaşan ve kısmen özgünlüğünü koruyan bir konut, bir kilise, bir manastır ve bir çeşme olmak üzere dört yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar mimarlık tarihi açısından önem arz ettiğinden ilgili kurul tarafından korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmeleri gerektiği kanaatine varılmıştır. Tescilli olan yapıların ise daha fazla bozulmaya uğramadan veya tamamen yok olmadan restore edilmeleri gerekmektedir. Özellikle Anadolu'da belki de benzerine rastlanamayacak eşsiz süslemelere sahip olan ve günümüzde büyük bir kısmı yıkılmış Cevat Kartal Evinin bir an önce aslına uygun şekilde restore edilerek kültürel mirasımıza kazandırılması önem arz etmektedir.

Sonuç olarak tarih içinde çok kültürlü bir geçmişe sahip olan Marmara Adası Asmalı köyü mimari mirası bütüncül olarak ilk kez tespit edilmiştir. Belgelenen bu eserler sayesinde köyün tarihi ve mimari dokusunun korunmasına yönelik bir farkındalık yaratılmış, ileride yapılacak restorasyon çalışmalarına ise bilimsel bir altlık oluşturulmuştur.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: *Yazar / yazarlar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.*

Etik Kurul İzni: *Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.*

Finansal Destek: *Bu makale İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliğinin 38648 numaralı projesi ile desteklenmiştir.*

Teşekkür: *Arşivlerini ve bilgilerini bizimle paylaşan Kültürel Mirası Koruma Derneği Proje Koordinatörü Arkeolog Sayın Mustafa AKÇAÖZ'e ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat tarihi bölümü öğretim görevlisi Sayın Hayri Fehmi YILMAZ'a teşekkür ederiz.*

KAYNAKÇA:

Akçaöz, M. & Kışalı, E. (2020). Tınaz Ailesi Evi. İ. Türkoğlu (Edt.), Güney Marmara Adaları Risk Altındaki Mimari Mirası (ss. 122-125). Kültürel Mirası Koruma Derneği.

Bektaş, C. (2020). Türk Evi. YEM Yayınevi.

Çelebi, E. (2005). Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini. Yapı Kredi Yayınları.

Ertüzün, R. M. (1998). Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar / Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar. Papirüs Basım Yayın- Ozan Sanatevi.

- Gedeon, M. (1895). Proikonnisos. İstanbul.
- Güçükturgut, E. (2023). Marmara Adası Asmalı Mahallesi'nin Geleneksel Konutları [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Halaç, H. H. & Sağlam Doruk, B. (2019). Türk Konutunda Mahremiyet İçin Düzenlemeler. Sosyal Bilimler Dergisi (6), 50-72.
- Janin, R. (1975) Les Églises Et Les Monastères Des Grands Centres Byzantins_ Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique. Paris.
- Kabakçı, B. (2023). Marmara Adası Asmalı Köyü Mimari Mirası [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Kabakçı, O. (2021). Şehzâde Mehmed evkafı ve vakfiyesi. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Kültürel Mirası Koruma Derneği. (2023, Eylül 25). Tarihi Fotoğraflar. https://islandsheritage.org/value_TR.php
- Marmara Adalarında sarsıntı devam ediyor (1935, Ocak 10). Akşam Gazetesi. s. 1. <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1935-01-10/1>
- Strabon. (2002). Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XI-XII-XIII) (Adnan Pekman, çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2009). Beşerî Coğrafya Açısından Marmara Takımadaları. Çantay Kitabevi.
- T.C. Balıkesir Üniversitesi. (2019). Balıkesir Turizm Envanteri ve Strateji Çalışması.
- Tunçdilek, N. (1987). Marmara Takım Adaları. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- TÜİK. (2022). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), C..ADL. / 84 – 5064.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ..AZN. / 81 – 18.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT. / 2338- 82- 0
- Türkoğlu, İ. (2020). Güney Marmara Adaları Risk Altındaki Mimari Miras (İ. Türkoğlu, Ed.). Kültürel Mirası Koruma Derneği.
- Türkoğlu, İnci. (2020). Kartal Ailesi Evi, Yılanlı Ev. İ. Türkoğlu (Edt.), Güney Marmara Adaları Risk Altındaki Mimari Mirası. (ss. 77-88). Kültürel Mirası Koruma Derneği.
- Türkoğlu, İnci. (2020). Temel Şorta Evi. İ. Türkoğlu (Edt.), Güney Marmara Adaları Risk Altındaki Mimari Mirası. (ss. 108-112). Kültürel Mirası Koruma Derneği.

Türkoğlu, İnci, Umut Almaç, Emre Kışalı, ve Ioannis Papachristou. (2020). Güney Marmara Adaları Çeşmeleri. İ. Türkoğlu (Edt.), Güney Marmara Adaları Risk Altındaki Mimari Mirası. (ss. 175-180). Kültürel Mirası Koruma Derneği.

Türkoğlu, İnci ve Ioannis Papachristou. (2020). Panagia Kastrella Manastırı. İ. Türkoğlu (Edt.), Güney Marmara Adaları Risk Altındaki Mimari Mirası. (ss. 45-48). Kültürel Mirası Koruma Derneği.

Yılmaz, H. F. (2008). Marmara Adası Fotoğraf Arşivi.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

Urban and rural areas undergo changes due to war, migration, natural disasters, etc. Mass migrations in particular cause the identity of cities to change drastically. One of the places that have undergone such changes is the village of Asmalı on Marmara Island, whose settlement dates back to ancient times. Marmara Island has been home to different nations for centuries, but the First World War and the developments that followed fundamentally changed the demographic structure of the island. Needless to say, the centuries-old architectural character of the village of Asmalı, where the majority of the population consists of Greeks, has not been spared from the destruction brought about by this change. This study endeavors to reveal the architectural heritage of Asmalı village through the buildings that have survived the times, taking into account the demography, history, culture and economic structure of the region.

Research Questions:

What information is available about the local architecture of Asmalı village before forced migration? Is it possible to say that this understanding of architecture continues today? Do the structures that have survived to the present day have common characteristics?

Literature Review:

There are very few studies on Marmara Island in the literature. There are two theses in the Department of Architecture and one in the fields of art history and archaeology. Apart from this, there are a few studies conducted in different disciplines. The most important study in the literature and the study that can be considered the primary source for the project is the project study titled "South Marmara Islands Architectural Heritage at Risk", which was completed in 2020.

Methodology:

The study started by first scanning the literature about Marmara Island. Archives in relevant public institutions were used. Afterwards, field work was carried out. The 18 buildings included in the study were examined on site, photographed, measured and architectural drawings were drawn.

Results and Conclusions:

Within the scope of the study, 13 houses, five religious buildings, fountains and cemeteries were examined. All of the residential buildings, 12 of which are registered as cultural assets, date back to the Greek period. However, there are three buildings with a known construction date. Except for these structures built in 1870, 1888 and 1912, it is estimated that all of the houses were built in the late 19th and early 20th centuries.

The gardens of these detached houses with gardens are usually located on the side or rear facade of the building. The houses have similar characteristics to traditional Turkish houses. The construction method is masonry on the ground floors and timber on the upper floors. Features such as the lack of ornamentation on the facade, protruding upper floors, roofs with wide eaves, and the plan type with closed entrees make these houses similar to the Turkish house. At the same time, the furnishing elements found in most houses, such as hearths, loaders, cedars and shelves, are similar to those found in traditional Turkish houses. On the other

hand, the entrances of the buildings are through the street, the furnishing elements such as wall paintings, prayer corner and icon holder belonging to the Christian tradition in some houses, and the grape pressing troughs used in viticulture activities are the elements that differentiate the houses from the Turkish house. Especially the Kartal Family house, known as the "priest house", is one of the most extraordinary examples reflecting the culture of Anatolian Greeks with its wall paintings on both the interior and exterior. This house which is in a very dilapidated condition should be urgently intervened for its preservation.

Within the scope of the study, a mosque, two monasteries, two churches and cemeteries belonging to the village were examined under the title of religious buildings. There was no mosque or masjid in the village during the Greek period, and the mosque in question was built in 1954. The exact construction dates of the churches and monasteries however are unknown. One church and one monastery have been completely destroyed today. Only the foundation walls of the Monastery of Panagia Kastrella and most of the ground floor walls of the Church of Agios Nikolaos have survived today. However, about 50 years ago, the church was converted into a residence and two reinforced concrete floors were built on top of the original walls. Within the cemeteries, there is a Muslim cemetery which was brought into use after 1928 and a Greek cemetery of which no traces were found today. One of the Greek tombstones was found outside the cemetery, in the garden of a house.

Among the water structures, there is a fountain known to have been built in 1664 with a Greek tombstone and traces of the Ottoman period. This fountain is in use today and is similar to the fountains built in neighboring villages in the recent period. In addition, a marble fountain basin with the date "1837" written on it was found in the garden of a house, which is believed to belong to a house.

These studied structures were documented by drawing plans, elevations, sections and photographs. As a result, with this study, the importance of the architectural heritage of Asmalı village in the history of architecture has been revealed and introduced to the literature.

Evaluation of Urban Renewal Practices in Traditional Settlement Structures in the Context of Sustainability: The Case of Alipaşa-Lalebey Neighborhood ¹

Geleneksel Yerleşim Dokularındaki Kentsel Yenileme Uygulamalarının Sürdürülebilirlik Bağlamında Değerlendirilmesi: Alipaşa-Lalebey Mahallesi Örneği

Sevilay AKALP² İdil AYÇAM³

Öz

İklim değişikliği, kuraklık, sel gibi doğal afetler 21.yy'da kentlerin sık olarak karşılaştığı problemler arasında gösterilmektedir. Kentsel sürdürülebilirlik konusu günümüzde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için önemli bir kaynak olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda dünya üzerindeki birçok ülke çevresel felaketlere ve tehlikelere karşı koymak amacıyla kentsel sürdürülebilirlik göstergeleri çerçevesinde önlem almaya başlamıştır. Geniş perspektifte sosyal, çevresel ve ekonomik ölçekte kentlerin afetlere karşı kırılma özellikleri belirlenmiş ve problemlere çözümler getirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında Diyarbakır Tarihi Suriçi kent dokusunda yer alan Alipaşa-Lalebey Mahaltesinde uygulanmış olan kentsel yenileme projeleri eski kent dokusuyla karşılaştırılarak çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik göstergeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada literatür taraması, GIS (Coğrafi Bilgi Sistemi), alan çalışması ve derinlemesine görüşmeler yöntem olarak kullanılmıştır. Eski-yeni yerleşim dokusuna ait Koruma Amaçlı İmar Planı ile Kentsel Yenileme Projeleri ArcMap programı kullanılarak haritalandırılmış daha sonra da sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik göstergeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda Alipaşa-Lalebey Mahaltesinde uygulanan kentsel yenileme projesinde yeni konut dokusunun geleneksel dokuya kapsamlı şekilde referans vermediği sonucuna varılmıştır. Sokak dokusunun değiştirilmesi, yapı adası, parsel-yapı tipolojilerindeki mekânsal değişimler, geleneksel yapı teknikleri ve malzemenin kullanılmaması kültürel mirasın ve toplumsal hafızanın korunmasının önüne geçen çevresel ve sosyal sonuçlar olarak karşımızda çıkmaktadır. Yerel kaynakların etkin şekilde kullanılmaması ve geleneksel meslek kollarına olan ihtiyacın azalması ekonomik sürdürülebilirlik göstergelerinin uygulanmamasına yol açmıştır. Literatürde geleneksel tarihi bir dokuda gerçekleşen kentsel yenileme proje uygulamalarını sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik göstergeleri bağlamında ele alan kaynakların bulunmaması çalışmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, gelecekte sıcak-kuru iklim bölgelerinde tarihi dokuda planlanacak olan kentsel yenileme projelerinde, sosyal, çevresel ve ekonomik kentsel sürdürülebilirlik prensiplerini bütüncül şekilde alarak daha etkili sürdürülebilir kentlerin oluşmasına rehberlik etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Sürdürülebilirlik, Geleneksel Doku, Sürdürülebilirlik Göstergeleri, Suriçi, Kentsel Yenileme Projesi

¹ The article is derived from the Doctoral dissertation conducted by Sevilay Akalp under the supervision of Prof. Dr. İdil AYÇAM at Gazi University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Architecture.

² **Corresponding Author:** Gazi University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, sevilay.akalp@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4624-3476

³ Gazi University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, iaycam@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7170-5436

ABSTRACT

Climate change, drought, floods, and other natural disasters are frequently encountered problems for cities in the 21st century. Today, urban sustainability is an essential resource for achieving sustainable development goals. In this context, many countries worldwide have started taking measures through of urban sustainability indicators to withstand environmental disasters and hazards. From a broad perspective, the vulnerability of cities to disasters has been identified in social, environmental, and economic dimensions, and solutions have been aimed at addressing these issues. In this context, within the scope of the study, urban renewal projects implemented in the Alipaşa-Lalebey Neighborhood, located in the historic Walled City of Diyarbakır, were compared with the old city fabric and evaluated by means of environmental, economic, and social sustainability indicators. Literature review, GIS (Geographic Information System), field study, and in-depth interviews were used as methods in the study. The Conservation Development Plan and Urban Renewal Projects of the old-new settlement pattern were mapped using the ArcMap program and then evaluated within the framework of social, environmental, and economic sustainability indicators. As a result of the study, it was concluded that the new housing texture in the urban renewal project implemented in the Alipaşa-Lalebey Neighborhood does not make comprehensive reference to the traditional texture. Changing the street texture, spatial changes in building blocks, parcel-building typologies, and non-use of traditional construction techniques and materials are environmental and social consequences that prevent the preservation of cultural heritage and social memory. The ineffective use of local resources and the decreased need for traditional professions have led to the failure to implement economic sustainability indicators. The absence of resources in the literature that discuss urban renewal project applications in a traditional historical context in the context of social, economic, and environmental sustainability indicators reveals the unique value of the study. This research aims to guide future urban renewal projects in historical contexts in hot-arid climate regions by comprehensively considering social, environmental, and economic urban sustainability principles to contribute to the creation of more effective and sustainable cities.

Keywords: *Urban Sustainability, Traditional Urban Texture, Sustainability Indicators, Suriçi, Urban Renewal Project*

INTRODUCTION:

The acceleration of the urbanization process has caused several problems such as depletion of natural resources, environmental degradation, poverty, and social inequality in recent years (Bibri, 2019a; Bibri and Krogstie, 2017a). In order to reduce this negative impact, new strategies and practices have begun to be developed through sustainable development (Martos et al., 2016; Bibri et al., 2020). Sustainable development has set many goals to create a livable environment for today and future generations. In theoretical terms, sustainable development is a multidimensional approach to the integrated management of economic prosperity, environmental quality, institutional capacity, and social welfare (Alyami and Rezgui, 2012; Gilmour and Blackwood, 2011; Michelina, 2021). The Sustainable Development Goals (S.D.G.s) aim to address sustainability's environmental, social, and economic dimensions equally (Saracaga et al., 2018; Lindkvist et al., 2018). In order to achieve sustainable development goals and provide livable futures, social, economic, and environmental parameters must be included in both urban and architectural design processes. However, while environmental problems and solutions are prominent in today's Sustainable Development discourses (Gibson, 2006; Raslanas et al., 2013; Shari fi and Murayama, 2013; Park et al., 2017), the social context is ignored. Sustainability assessment tools that developed to measure the success of SD goals are also primarily characterized by environmental aspects of sustainability (Shari fi and Murayama, 2014; Shari fi and Murayama, 2013; Komeily and Srinivasan, 2015). In other words, both sustainable development goals and sustainable assessment tools put the environmental context and improvements ahead of the social context. Different evaluation methods are required to measure the success of sustainable development goals and ensure national or international standardization. To this end, this situation necessitates the need to create comprehensive sustainability assessment methodologies to measure economic, environmental, and social changes, which are components of development activities (Gasparatos and Scolobig, 2012; Sharifi, 2021). The evaluation methodology has brought about the need to determine the urban or regional limitations. In this context, cities, shown as the junction of the built environment and social interaction, play an essential role in promoting sustainable development strategies (Arto et al., 2016). Recently, many studies have been published addressing theoretical and methodological aspects regarding the creation and use of indicators in sustainability assessment (Tanguay et al., 2010; Huang et al., 2015; Ameen, 2015; Cohen, 2017; Bell and Morse, 2018; Huovila et al., 2019); In this context, among the sustainable evaluation indicators, the design

strategies of traditional settlement patterns are widely accepted as an effective model for sustainable development. These settlements are integrated into new or existing settlements in learning to ensure sustainable social, ecological, and environmental development goals. It is considered a vital guide (Dipasquale et al., 2014; Correia et al., 2014; Karahan et al., 2023).

Understanding traditional architecture forms the foundation for sustainable education, climate-sensitive architectural design principles, and energy-efficient design elements. The knowledge and experience from the past will contribute to new techniques and methods for future interventions in the construction sector. Using passive solar techniques and methods derived from traditional architecture can potentially reduce dependence on fossil fuel-based energy (Chavan and Chandar, 2022). Vernacular architecture possesses crucial features aligning with many of today's sustainable development goals. Its local and original nature ensures the transfer of experience and cultural codes to future generations while developing renewable energy-oriented solutions through passive design strategies contributing to environmental sustainability. Simultaneously, using local materials throughout the building life cycle supports economic sustainability by reducing waste and pollution and fostering activities that strengthen the local economy. Therefore, traditional architecture is a significant reference in sustainable design and building practices.

There is no study in the literature that evaluates the reconstruction process in a historical context in terms of sustainability indicators, particularly social, environmental, and cultural aspects. Currently, the Diyarbakır Suriçi region, which has completed an urban renewal project in its historical fabric, has been selected as the study area due to its inclusion in the UNESCO Cultural Heritage List and its cosmopolitan character throughout history. The study area was determined as the Alipaşa-Lalebey District, where the Urban Renewal Project was completed in this region. In order to preserve the traces of the original texture in new housing structures, the Conservation Development Plan was revised in 2016, and the urban renewal project commenced in 2018. In this context, the Alipaşa-Lalebey District, where the urban renewal project has been completed, was compared with the old city texture using sustainable evaluation indicators. Literature review, GIS (Geographic et al.), field study, and in-depth interviews were chosen as the methods for the study. The ArcMap program was used to map the old-new settlement pattern, Preservation Development Plan, and Urban Renewal projects. Environmental sustainability indicators were compared on maps, while fieldwork and in-depth interviews supported social and economic indicators. The new urban texture was then compared with the old settlement pattern within the framework of urban sustainability. As a result of the study, it was concluded that the features of the new housing texture in the urban renewal project implemented in the Alipaşa-Lalebey District did not comprehensively reflect the traditional texture. Socially, the decline in the use of traditional construction techniques and materials in new housing structures hinders the transmission of cultural heritage to future generations and jeopardizes the preservation of social memory. The neglect of local resources limits recycling opportunities, thereby increasing the carbon footprint. Moreover, the diminishing presence of traditional businesses and vocations has reduced the influence on the local economy. From an environmental standpoint, the modification of street layouts and the disruption of building block-parcel-courtyard configurations in the traditional urban fabric as a result of urban renewal initiatives have resulted in the disregard of local climate-sensitive architectural design principles. The changes, such as increasing street widths, reducing courtyard surfaces, and adhering not to occupancy-vacancy relations by local architectural principles, indicate that passive design strategies should be employed appropriately. This oversight may lead to reduced use of renewable energy resources and a lack of indoor climatic comfort. In summary, when evaluating the Alipaşa-Lalebey District urban renewal project within the framework of urban sustainability indicators, it was concluded that the urban planning applied to the new housing texture lacked alignment with sustainability principles on economic, social, and environmental scales. This study

serves as a valuable resource, addressing urban renewal projects in historical contexts with comprehensive consideration of social, environmental, and economic indicators, offering a multidimensional perspective on urban sustainability. Its objective is to guide the development of more effective and sustainable cities in future urban renewal projects planned in historical contexts, especially in hot-arid climate regions, by holistically incorporating social, environmental, and economic urban sustainability principles.

1. Literature Review

1.1. Urban Sustainability Concept and Indicators

In today's world, 55% of the global population resides in urban areas, and the number and percentage of urban dwellers continue to rise. Due to urbanization and global population growth, it is projected that by 2050, 68% of the population will live in urban areas (UN, 2018). Cities are already grappling with numerous environmental and socio-economic challenges such as climate change, land use, air pollution, depletion of ecological resources, waste generation, and access to clean water (Bibri, 2019a). All these issues indicate that even the basic needs of urban residents may not be met in the future. Consequently, the vulnerability of cities, viewed as living organisms, has become a crucial agenda for countries worldwide. Agenda 21, published in 1992, is considered the first document focusing on sustainability at the local level. This document emphasizes the necessity and awareness of the concept of sustainable cities as a significant political focus (Khatibi, et al., 2023).

A pivotal representation of the concept of sustainable cities is found in the United Nations' Sustainable Development Goals, specifically Goal 11, "Sustainable Cities and Communities," introduced in 2016 (UN, 2016). In this context, the fragile nature of cities and their hosting of large populations necessitate regional and international measures to be taken. "Urban sustainability" has various interpretations and definitions. Urban sustainability is seen as a practice expressing itself in social, economic, and environmental dimensions (Finco and Nijkamp, 2001; Jenks and Jones, 2009; Pallathadka et al., 2023). In simple terms, urban sustainability is acknowledged to encompass ideas related to economic development, social progress, environmental protection, and more recently, social justice. Another definition related to urban sustainability focuses on its multifaceted impact on the economy, culture, and climate (Verma and Raghubanshi, 2018). The concept is often seen as a balancing act between economic progress, quality of life, and environmental sustainability, recognized as a frequently contradictory notion (Eastaway and Støa, 2004; James, 2014). Despite diverse perspectives and definitions surrounding the concept, the common thread is a notion that aims to integrate social, economic, and environmental factors, considering the needs for future generations.

To assess sustainability programs, various indicators have been identified with different methods and contents. Indicators have become a fundamental and robust tool for evaluating the implementation of the sustainable development concept since 1990 (Reed et al., 2006; Hák et al., 2016). Indicators provide an effective and measurable tool for creating sustainable cities; these cities not only promote environmental friendliness but also support the long-term economic productivity, health, and quality of life of their residents (Ahvenniemi et al., 2017). The accurate application of sustainability assessment indicators is crucial for achieving urban sustainability goals (Michalina et al., 2021). The use and creation of sustainability assessment indicators have been approached with various theoretical and methodological insight (Reed et al., 2006; Tanguay et al., 2010; Hak et al., 2012; Bell and Morse, 2018). Among indicator-based system methodologies, the oldest method involves systems created using the vulnerability and driving forces of the city, encompassing human-induced environmental pressures and natural disasters (Huang et al., 2015). In other words, it covers the driving forces of environmental changes and can occur at local, regional, and global levels. Indicators to inform sustainability are organized into themes and dimensions such as environment, economy, society, technology, and

institutions, focusing on topics like clean water and air access, renewable energy use, green space utilization, waste management, green transportation, ecological footprint, climate change, and mixed land use (Clune and Zehnder, 2020). Other indicator systems consist of local, government, or municipality-focused policies, using a single compound indicator such as Ecological Footprint (EF), Environmental Performance Index (EPI), or Human Development Index (HDI) (Pallathadka et al., 2023). Success is possible when the chosen indicator systems for cities are accurately determined, emphasizing the vulnerability and driving forces of the city to highlight environmental, economic, or social issues at the local level (Kaur and Garg, 2019). When considering urban sustainability components within an environmental context, it is possible to list fundamental principles and associated strategies. Parameters such as access to clean air and water, promotion of renewable energy use, waste management, green spaces, and transportation usage, as well as ecological footprint, can be outlined as general principles of environmental sustainability. At the design scale, urban sustainability strategies can be implemented through strategies such as compact urban form, orientation, utilization of local materials, and ensuring thermal comfort (Table 1).

Table 1. Principles and Strategies of Urban Sustainability at the Environmental Scale (Svarstad et al., 2010; Checker, 2011; Lynch et al., 2011; Morelli, 2011; Haapio; 2011; James, 2014; Correia et al., 2014; Dean et al, 2014; Fidan, 2016; Chuang et al., 2017; Pandit et al., 2017; Bibri, 2018; Maurya et al., 2020; Allen et al., 2020; Kong et al., 2020; Reisi et al., 2020; Abu-Rayash and Dinçer, 2021; Michalina et al., 2021; Zhang et al., 2022; Pallathadka et al., 2023)

Urban Sustainability Indicators	Principles
Environmental Scale	Freshwater availability Fresh air availability Renewable energy Green space Waste management Community forestry Recycling of waste Green Space Green transport Ecological footprint Mixed land use Climate Change
	Strategies
	<ul style="list-style-type: none"> • Compact urban form • Selection of land suitable for environmental characteristics • Building orientation according to climatic characteristics

	<ul style="list-style-type: none"> • Using the natural slope of the land, preventing excavation and excavation • Use of renewable energies such as sun and wind • Use of Local Material • Selection of recyclable materials • Ensuring thermal comfort • Consuming existing energy resources • Increasing indoor temperature and humidity levels • Ensuring adequate natural ventilation • Ensuring adequate natural lighting and solar radiation • Developing natural and passive heating systems • Avoiding toxic materials • Providing practical guidance to anticipate and reduce risks • Developing strong and flexible construction systems • Consider the special characteristics of local risks • Developing post-disaster recovery strategies
--	---

Urban sustainability assessment primarily comprises environmental, economic, and social dimensions, with each dimension focusing on various indicators representing the situation of a specific area. Urban sustainability indicators are fundamentally based on three components. Environmental sustainability is a crucial parameter among the significant parameters of the sustainability concept. The fundamental starting point of this concept is the preservation and transmission of ecological systems to future generations (Huang and Wang, 2020). To reduce the vulnerability of urban areas, environmental sustainability needs to be integrated into urban management properly. Different principles and strategies have been developed to reduce or prevent negative effects on the environment, whether natural or human-made. Environmental principles of urban sustainability at a broad level include access to clean water and air, the use of renewable energy sources, green space utilization, waste management, green transportation, ecological footprint, climate change, and mixed land use. These principles consist of more detailed explanations and implementation strategies for each parameter. Environmental strategies include appropriate land selection, building orientation, the use of local materials, encouraging renewable energy in construction techniques, selecting recyclable materials, ensuring indoor thermal comfort, using non-toxic materials, improving disaster and risk resilience, and utilizing natural and passive systems (Table 1).

Table 2. Principles and Strategies of Urban Sustainability at the Economic Scale (Haapio,2012; Correia et al., 2014; Pan et al., 2016; Kuloğlu Yüksel and Karagüler, 2017; Verma and Raghubanshi, 2018; Anejionu et al., 2019; Bibri, 2020; Kong et al., 2020; Allen et al., 2020; Russo and Cirella, 2020; Michalina et al., 2021; Pallathadka et al., 2023)

Urban Sustainability Indicators	Principles
Economic Scale	<ul style="list-style-type: none"> • Supporting the local economy • Extending the lifespan of structures • Optimizing material usage • Preserving resources • Maximizing the building's life cycle • Developing green development strategies • Elevating the well-being level • Providing job opportunities • Tax Policies
	Strategies
	<p>Utilization of Local and Accessible Materials and Resources</p> <ul style="list-style-type: none"> • Encouraging the use of local materials and resources • Promoting indigenous craftsmanship production methods • Stimulating local production • Optimization of materials • Ensuring the appropriateness of building scale • Encouraging the use of low-recycled materials • Anticipating regular replacement of building components • Planning building maintenance • Constructing strong and durable structures • Utilizing recyclable materials • Promoting building density and compactness • Ensuring the supply of renewable energy • Developing construction systems suitable for local conditions • Enhancing natural ventilation, heating, and lighting systems

The economic scope is generally considered the most significant part of the sustainable domain, with financial values being accepted as fundamental indicators (Correia et al., 2014). It encompasses resource planning, conservation, management, and transmission to future generations. At the urban scale, planning for the optimal use, renewal, and long-term preservation of essential resources are included in future projections (Anejionu et al., 2019). The principles and strategies of economic-scale urban sustainability indicators are shown in Table 2. Fundamental principles at the economic scale can be listed as resource conservation and management, supporting the local economy, material usage, and providing job opportunities to the local population. Strategies are formulated using a wheel that includes structural, urban, and citizen involvement. Strategies are developed based on sustainable material usage, natural heating-lighting, recyclable material use, and preference for local materials and construction techniques (Table 2).

Table 3. Principles and Strategies of Urban Sustainability at the Social Scale (Lynch et al., 2011; Correia et al., 2014; Schwegler, 2015; Pan et al., 2015; Ahvenniemi et al., 2017; Ilieva& McPhearson, 2018; Zhang& He, 2020; Huang& Wang, 2020; Bibri, 2020; Michalina et al., 2021; Pallathadka et al., 2023)

Urban Sustainability Indicators	Principles
Social Scale	<ul style="list-style-type: none"> • Transmission of Cultural Codes to Future Generations • Preservation of Cultural Landscape • Enhancement of Well-being and Human Health • Transmission of Traditional Building Techniques to Future Generations • Preservation of Social Integrity • Establishment of Social Infrastructure • Ensuring Security • Social Security • Stakeholder Participation • Utilization of Green Spaces
	Strategies
	<ul style="list-style-type: none"> • Understanding the “Genius Loci” and Its transmission to future generations • Optimizing soil characteristics and microclimates through sustainable agriculture and land management • Public Access to Green Spaces • Facilitating the accumulation of experimental knowledge by allowing practical hands-on experiences • Recognizing the value of expertise and constructive memory • Involving younger generations in constructive processes • Acknowledging the value of roles and knowledge in traditional activities • Engaging all stakeholders in local governance and decision-making • Promoting diversity in building system solutions • Ensuring the transmission of building techniques developed through experiential knowledge gained in trial-and-error processes to future generations <p>Transmitting Cultural Values and History</p> <ul style="list-style-type: none"> • Creating community character and a sense of place • Recognizing local symbolic expressions • Enhancing building and production processes as cultural values • Attributing value to the development of collective well-being

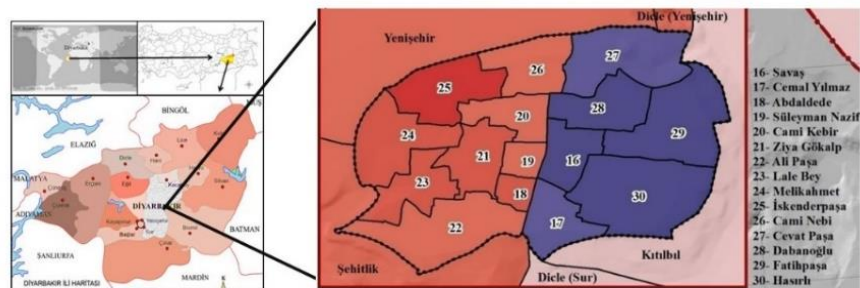
Researchers studying sustainability in the built environment over the past ten years have found that current standards and approaches mostly prioritize the environmental aspect of sustainability. (Cole, 2005; Diaz-Lopez et al., 2019).). In other words, the developed sustainable approaches have overlooked mainly social and economic contexts. When examining the existing standards in the built environment, it has been observed that buildings lack indicators related to their environmental, social,

cultural, and economic aspects (Doan et al., 2017; Bernardi et al., 2017; Cucuzzella, 2011; Brandon and Lombardi, 2010). In this context, social sustainability holds a significant place within the framework of urban sustainability. Social sustainability indicators aim to bring together tangible and cultural positive impacts observable in local solutions (Oliver, 2006). Social sustainability indicators are complex data that emerge in the long term and are challenging to measure and finalize. At its core, preserving the soul of space and place and passing it on to future generations is considered among the social sustainability indicators. Urban memory involves the urbanite conveying the "spirit of the place" by experiencing the emotions awakened by the space. In addition, parameters such as social infrastructure, level of well-being, and security emerge as fundamental principles of urban social sustainability indicators. Urban social sustainability strategies can be listed as a series of components aiming to support stakeholder participation, include all stakeholders in local government decisions, and pass on cultural values and traditional construction methods to future generations (Table 3).

2. Material and Methods

2.1. General Characteristics of the Traditional Urban Fabric of Suriçi

Diyarbakır is located in the southeastern region of Turkey, on a vast plateau between Mount Karacadağ and the Tigris River. The traditional settlement pattern of Diyarbakır is located in the central part of Southeast Anatolia, on the eastern slope of Mount Karacadağ and the Tigris River (38° 51' N, 40° 21' E) (Darçın, 2020). Although precise information about the city's history is lacking, it is believed to date back to the Hittite and Hurrian periods (around 3500 BC) (Beysanoğlu, 2003). Diyarbakır has hosted various civilizations throughout its history and gained significance due to its strategic location in Upper Mesopotamia. The Historical Suriçi District of Diyarbakır is surrounded by walls that are 5 km in length and 6-8 meters in height (Demir, 2021; Yıldırım and Kiasif, 2023). The Suriçi District comprises 15 neighborhoods, and the settlement patterns are generally aligned through of north-south (Figure 1)

Figure 1. Location of Suriçi Urban Area and Neighborhood Representations (Yakut and Ceylan, 2019)

According to the Köppen climate classification, the city of Diyarbakır experiences a hot and arid Mediterranean climate with dry summers (Csa), and rainy winters (Yılmaz and Çiçek, 2018). Based on long-term data from the weather observation station located in the city center, the annual average temperature is determined to be 15.9 °C, with the highest and lowest temperatures recorded at 46.2 (July) and -24.2 (January), respectively. The annual average sunshine duration is 7.9 hours, and the average number of rainy days is 85.4. The prevailing wind direction is northwest during the winter season and west-northwest during the summer season (Table 4).

Table 4. Meteorological Data for the City of Diyarbakır (MGM, 2023)

Climate Period (1991-2020)													
	January	February	March	April	May	June	July	August	September	October	November	December	Anuel
Average Temperature (OC)	1.8	3.8	8.3	13.8	19.3	26.1	31.0	30.5	25.1	17.6	9.7	4.1	15.9
Average Highest Temperature (°C)	6.7	9.2	14.5	20.5	26.6	33.6	38.4	38.3	33.4	25.4	16.3	9.2	22.7
Average Lowest Temperature (°C)	-2.2	-1.0	2.5	7.0	11.3	16.6	21.7	21.1	16.0	10.1	4.2	-0.2	8.9
Average Sunshine Duration (hour)	3.9	4.9	5.6	7.2	9.6	12.2	12.4	11.7	10.0	7.5	5.5	3.9	7.9
Ortalama Yağışlı Gün sayısı	12.33	11.34	11.83	11.22	8.74	2.66	0.47	0.32	1.07	5.71	8.17	11.50	85.4
Average Rainy Days	70.3	67.2	66.7	68.4	44.8	8.7	1.3	1.0	5.4	32.6	55.4	71.5	493.3
Measuring Period (1929-2020)													
The highest temperature (°C)	16.9	21.8	28.3	35.3	39.8	42.0	46.2	45.9	42.2	35.7	28.4	22.5	46.2
The lowest temperature (OC)	-24.2	-21.0	-14.0	-6.1	0.8	1.8	9.9	11.4	0.0	-1.8	-12.9	-23.4	-24.2

2.2. Case Study: Alipaşa-Lalebey Neighborhood

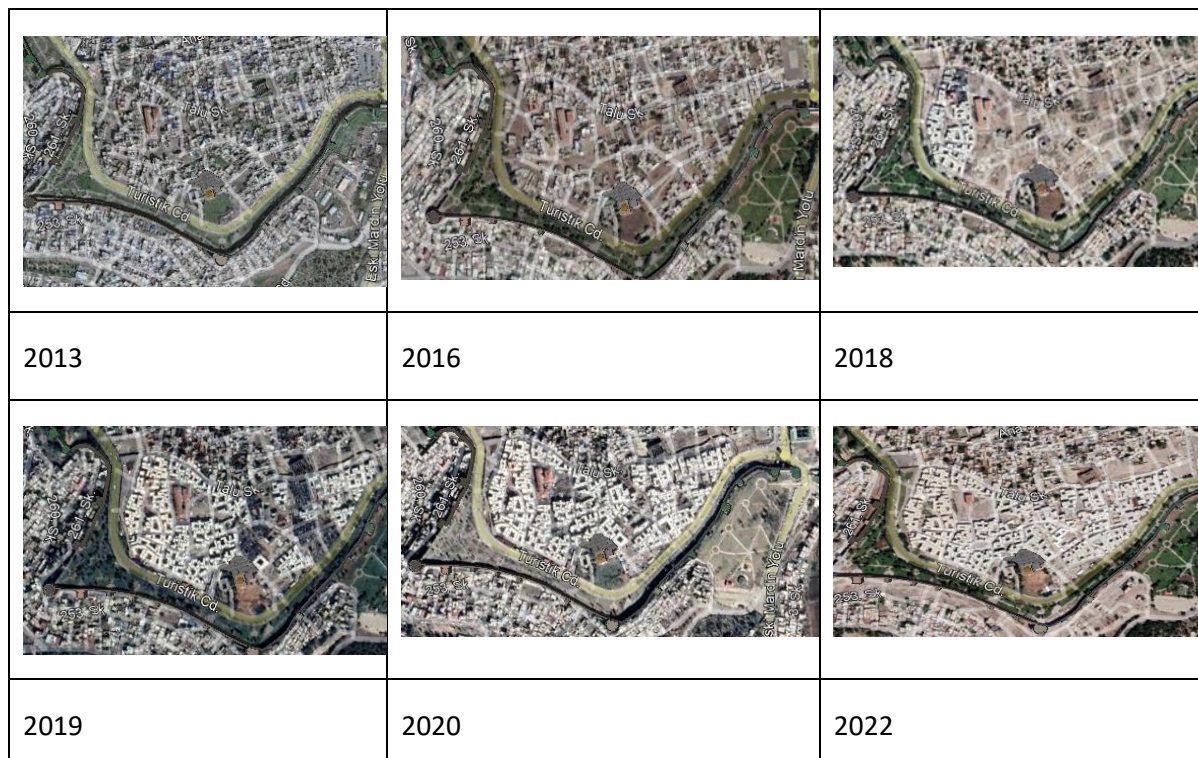
In 2008, an urban design project was prepared within the scope of the "Diyarbakır Alipaşa and Lalebey Neighborhood Urban Renewal (Transformation of slum) Project" to end informal settlements. However, most of the neighborhood residents rejected the transformation, so the demolition process was halted. In discussions that resumed in 2009, it was stated that adherence to the Conservation Development Plan would be maintained within urban renewal, and a conditional protocol was signed accordingly (Korkma, 2016). In 2010, a protocol was signed with the Mass Housing Administration as part of the İçkale Urban Transformation project, and the transformation process partially began. However, due to the residents of Alipaşa-Lalebey Neighborhood refusing to leave their homes, urban renewal efforts were suspended. In 2015, based on the Urgent Expropriation Decision and the Urban Renewal project for Suriçi initiated in 2012, following the Disaster Risk Area Decision made in 2012, the process of expropriation and urban renewal in Alipaşa-Lalebey Neighborhood commenced (Yakut and Ceylan, 2019).

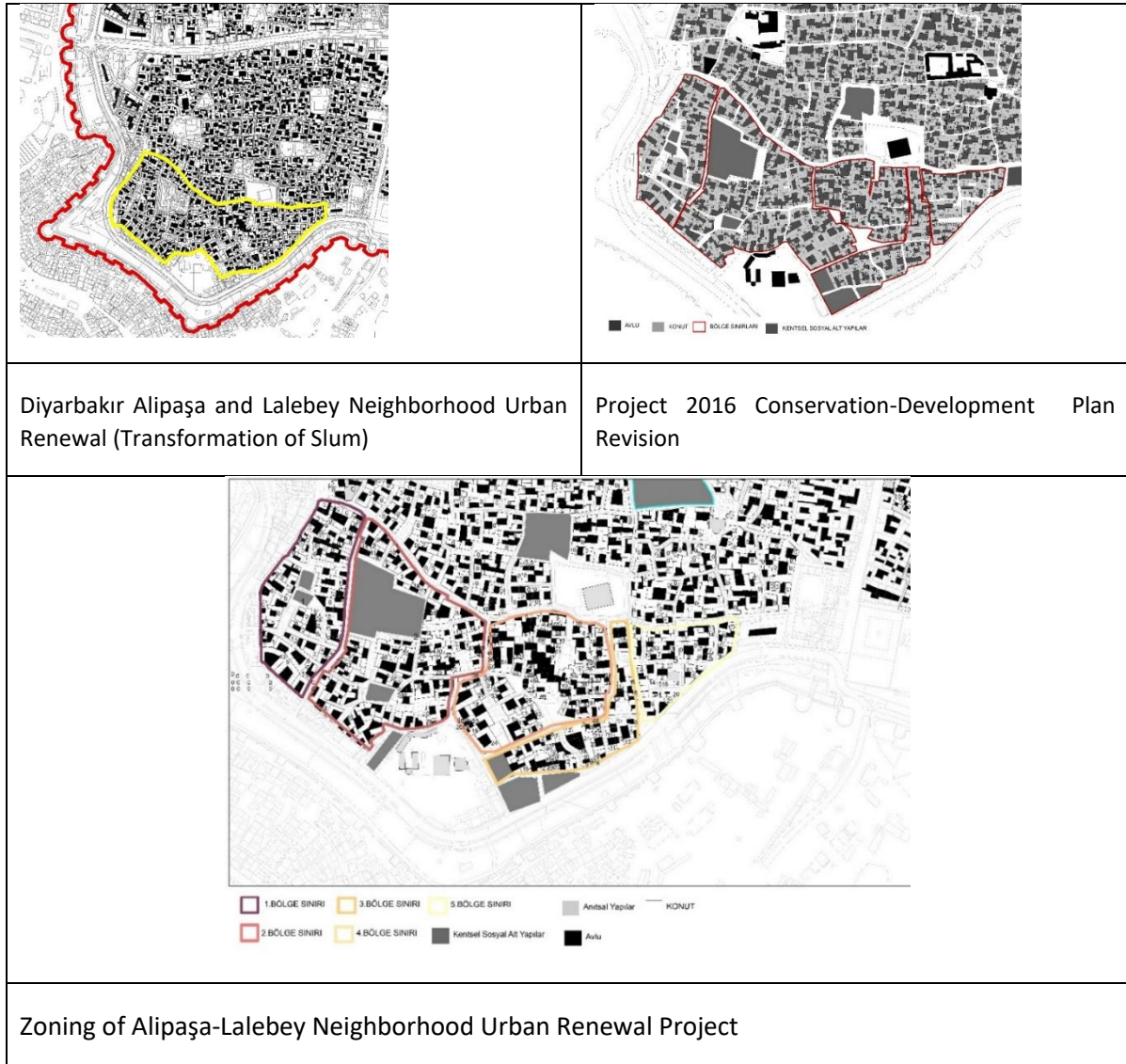
Figure 2. Diyarbakir Alipaşa and Lalebey Neighborhood Urban Renewal Project

Alipaşa-Lalebey Neighborhood is the first settlement unit where the urban renewal project commenced. Aerial photographs depicting the urban transformation and the pre-transformation era in Alipaşa-Lalebey Neighborhood are shown (Figure 5). Changes in the original fabric are chronologically indicated in the aerial photographs. The reconstruction phase started in the southwest part of the region (İpek, 2020).

Figure 3. Change of Alipaşa-Lalebey Neighborhoods Over the Years (Aerial View/Google Earth)

The Alipaşa-Lalebey Neighborhood Urban Renewal Project was initiated by the Ministry of Environment and Urbanization. Housing production activities in Alipaşa and Lalebey neighborhoods were divided into 5 regions undertaken by 5 different contracting companies (Aslan and Dündar, 2022).

Figure 4. Comparison of Diyarbakır Alipaşa and Lalebey Neighborhood Urban Renewal (Transformation of Slum) Project and Conservation Development Plan

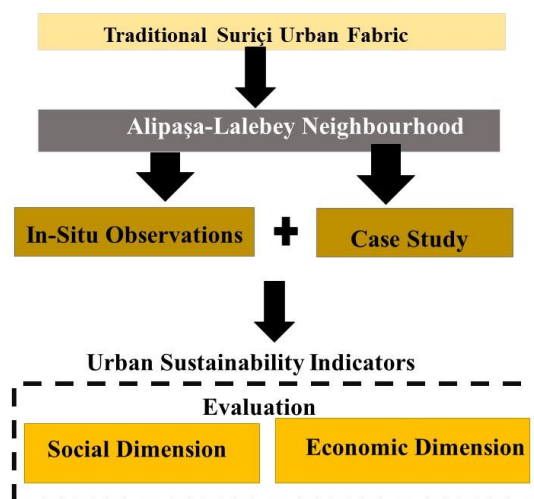
2.3. Methodology of the Study

Within the scope of the study, the Conservation-Oriented Zoning Plan for 2016 and the Urban Renewal Project prepared in 2018 for Alipaşa and Lalebey Neighborhoods were mapped using the Geographic Information Systems (GIS)-based ArcMap program. ArcMap was preferred due to its user-friendly interface and support for resource and land management, urban design, transportation, risk analysis, and other spatial features (Chen, 2021; Haydarovich, 2023). Thematic maps of KAİP and Urban Renewal Projects created through the ArcMap program were analyzed within the framework of environmental sustainability indicators. Changes in street patterns, block-plot relationships, courtyard typologies, and density-void relationships were compared at the environmental scale in the context of urban sustainability principles (Figure 3).

Figure 5. Methodology of the Study (Environmental Scale Assessment)

In the next step of the study, fieldwork and in-depth interviews were conducted to understand the spirit of the historical fabric comprehensively. Comparisons and evaluations were made through of social and economic indicators. Indicators related to social sustainability principles, such as traditional construction techniques, accessibility, urban identity, stakeholder participation, and urban memory, were obtained through fieldwork and in-depth interviews. These data were used to make meaningful comparisons for evaluating the new settlement unit. In the Alipaşa-Lalebey Neighborhood, economic sustainability was assessed by implementing key strategies such as the economic use of local resources, encouraging local craftsmanship productions, optimizing resource use and materials, and using renewable energy. Additionally, elements such as developing construction systems suitable for local conditions and extending the building's life cycle were examined within the framework of economic indicators (Figure 5 and 6).

Figure 6. Methodology of the Study (Social and Economic Scale Assessment)

3. Data Analysis: Evaluation of Alipaşa-Lalebey Neighborhood Urban Renewal Project in the Context of Urban Sustainability

3.1. Evaluation of Environmental Sustainability Indicators

The Alipaşa-Lalebey Neighborhood urban renewal project, evaluated within the framework of environmental sustainability indicators, was compared with the Conservation Development Plan in terms of urban form, green area usage, accessibility-transportation, and connectivity scale. As a result of the comparisons, it was observed that the design continued to follow a compact urban form after implementing the urban renewal project. Similarly, recreational areas previously used as parks and green spaces were preserved after the urban renewal project. The narrow streets ranging from 2 to 4 meters in the traditional Sur inner-city fabric, serving only pedestrian traffic, were also considered essential traditional passive cooling strategies due to their shading effect. As a result of the urban renewal project, street widths expanded for vehicle safety and emergency reasons were designed at an accessible scale (Table 5).

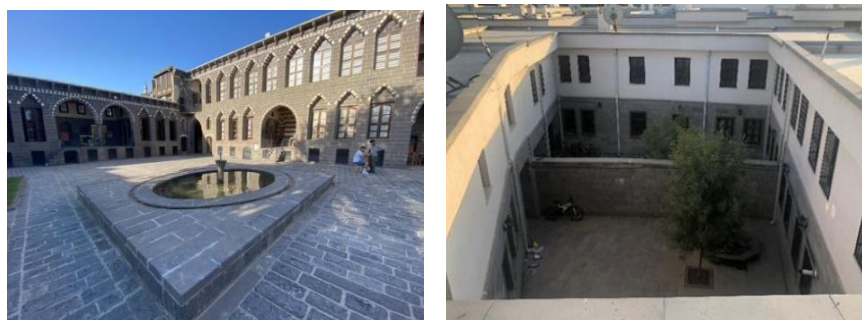
Table 5. Comparison of Environmental Sustainability Indicators at the Urban Scale

	
The Conservation Development Plan(Revision)	The Urban Renewal Project
Evaluation of Urban Sustainability Strategies After the Urban Renewal Project (Environmental Scale)	

Evaluation of Urban Sustainability Strategies After the Urban Renewal Project (Environmental Scale)		
Strategies	The Traditional Urban Texture (Suriçi)	Urban Renewal Project in Alipaşa-Lalebey Neighborhood
Compact Urban Form and Mixed Land Use (Burgess, 2000; Jabareen, 2006; OECD, 2012b; Kotharkar et al., 2014; Correia et al., 2014; Ghonimi, 2017a, Bibri et al., 2020; Khatibi et al., 2023)	The Traditional Suriçi urban texture is an example of a compact urban form and mixed land use (Erdemir, 2014; Özdemir, 2016).	There has not been a radical change in the compact urban form as a result of the urban renewal project. Access to significant commercial arteries of the city, as well as transportation to various functions such as health and education, has been designed in accordance with

		the Conservation Development Plan.
Green Space Utilization (Jabareen, 2006; Correia et al., 2014; Abu-Rayash&Dinçer, 2021; Meerow& Newell, 2019; Kong et al., 2020; Khatibi et al., 2023)	The urban fabric of the historical city consists of various street arrangements and courtyard plan typologies. Today, active green spaces are mainly located in the courtyards of existing buildings in this area (Tuncer, 1999; Akın & Koca, 2017).	The Conservation Development Plan has designed public park areas in the urban renewal project. However, upon examining the courtyards of residential structures, it has been determined that the usage of landscape elements such as trees and water features has decreased, reducing the proportion of hard surfaces.
Connectivity , Permeability, accessibility and proximity (Dempsey & Jenks, 2010; Correia et al., 2014; Ghonimi, 2017a; ; Kong et al., 2020; Farouk et al, 2024)	The characteristics of the hot-arid climate region have led to the design of passive solar protection strategies in the historical texture. In other words, narrow streets ranging from 2 to 4 meters wide, designed exclusively for pedestrian access and closed to vehicular traffic, are considered significant characteristic features of the historical fabric (Tuncer, 1999; Dağtekin et al., 2018).	In order to ensure emergency access for security, ambulance, and fire services, street widths have been designed to be at least 5 meters wide, allowing vehicular passage. Within this framework, all streets have been redesigned to be accessible for pedestrian and vehicular use.

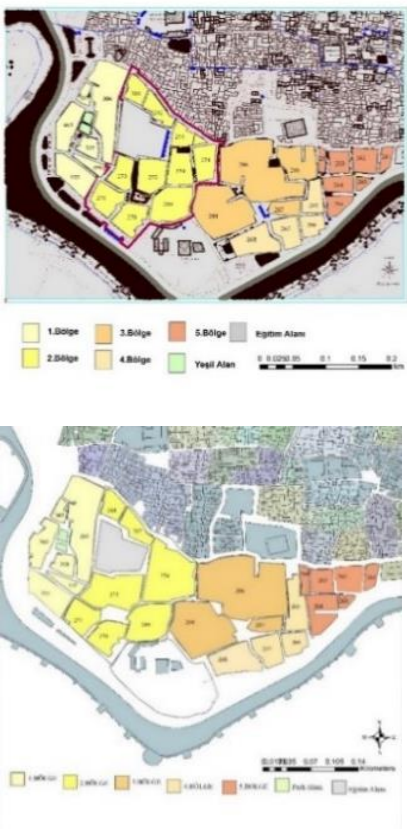
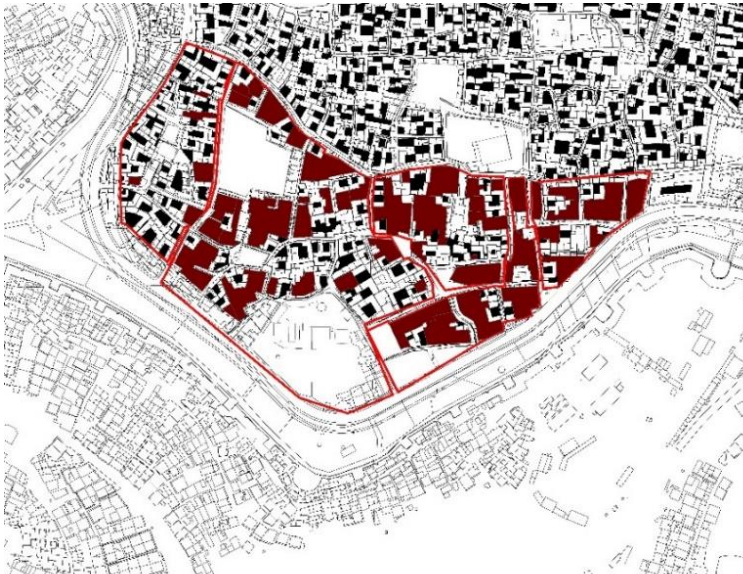
At the scale of street layout, environmental principles of urban sustainability such as street access, energy-efficient design, passive design strategies, natural ventilation and lighting, building layout, and form, and the use of local materials were compared with the old settlement. In regions 2 and 3, building blocks have been separated and expanded by roads to ensure the continuity of transportation. This situation has ensured the continuity of both vehicular and pedestrian traffic. However, in terms of passive design strategies and energy-efficient design principles, the decrease in shadow effect has reduced the impact on indoor and outdoor comfort.

Figure 7. Examples of Courtyards in the Old and New Residential Structures

The changes in courtyard typologies are shown in Table 6. Evidently, there have been changes in the majority of courtyard typologies in all regions, and they are not designed per the Conservation Purpose Zoning Plan. Altering street patterns, courtyard-parcel relationships, and the orientation of buildings not designed to be climate-appropriate, as well as opening transparent surfaces to street facades, will increase solar radiation, leading to increased annual cooling loads. Building systems did not use traditional building construction techniques such as shell, roof, and flooring. Reinforced concrete structures and thin-cut stone cladding surfaces were used on the facades. Roofs featured parapet, terrazzo cladding, and insulation, which were not used in traditional Diyarbakır houses. Detailed comparisons at the environmental scale are presented in Table 6.

Table 6. Comparison of Environmental Sustainability Indicators at the Scale of Urban Block-Parcel-Building Relationship

The Scale of Neighborhood Unit	Courtyard typologies changing according to the Conservation Development Plan
The Urban Renewal Project	
	
The Conservation Development Plan (2016 Revision)	

Strategies	The Traditional Urban Texture (Suriçi)	Urban Renewal Project in Alipaşa-Lalebey Neighborhood
<p>Adequate space for streets and accessibility (Song and Knapp, 2004;; Dempsey et al., 2010; UN-Habitat, 2015; Bibri et al., 2020)</p>	<p>The original texture of the urban fabric is shaped by walkable streets and roads that restrict private vehicle access (Akin and Koca, 2017; Kara, 2019).</p>	<p>The organic narrow street structure has been opened to private vehicle use and designed to accommodate the parking needs of each household to adapt to contemporary housing production forms. In the third region, the 3-meter-wide streets have been expanded to 5 meters with the 2016 Protection-Oriented Zoning Plan revision. This revision aimed to increase the width of the streets from 2-3 meters to up to 5 meters.</p>
<p>Energy Efficiency Design (Jabareen, 2006; Bibri, 2018; Abu-Rayash and Dinçer, 2021; Pallathadka et al., 2023; Du et al., 2024)</p>	<p>The narrow streets, which protect from the harsh summer heat, have emerged in the inner-city urban texture due to the positioning of building blocks and parcels, creating organic street forms and dimensions (Tuncer, 1999).</p>	<p>The street patterns and widths, building-plot relationships, changes in courtyard typologies, and the use of reinforced concrete in building shells have negatively impacted the annual cooling load by increasing solar radiation.</p>
<p>Passive Solar Design (Thomas, 2003; Jabareen, 2006; Kotharkar et al., 2014; Bibri, 2018; Bibri, 2020a; Bibri, 2020b; Bibri and Krogstie, 2020a)</p>	<p>Narrow streets, vault gates, and street elements like oriels and courtyard housing typologies are considered significant traditional passive cooling strategies in the traditional inner-city urban texture (Ayçam et al., 2020; Bekleyen, 2019; Akin and Koca, 2017; Ergin et al., 2020).</p>	<p>The widening of the streets in the urban renewal project has reduced shading, leading to the heating of surfaces, which, in turn, has adversely affected passive cooling systems. Elements such as bays and dead-end streets, dependent on shading effects, can prevent solar-induced heating of surfaces, optimizing thermal comfort indoors during the summer.</p>

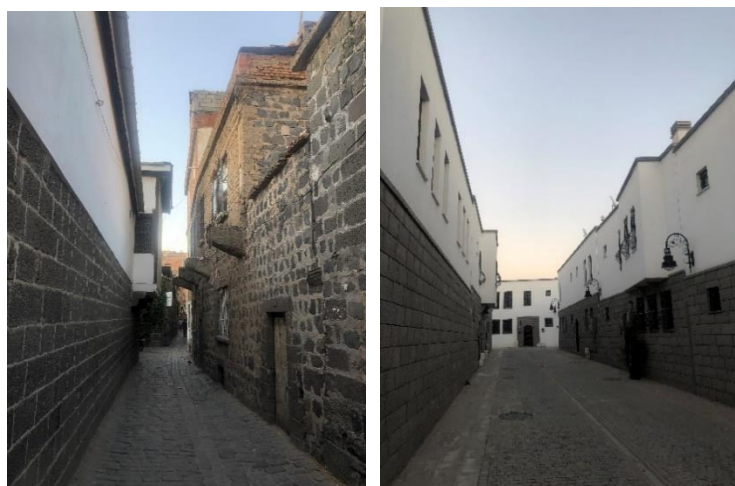
<p>Natural Ventilation and Lighting (James, 2014; Ghonimi, 2017a; Melikoğlu and Bekleyen, 2021; Khatibi et al., 2023)</p>	<p>In the Traditional Suriçi street pattern, the orientation of facades toward courtyards is influenced by climatic and privacy reasons. The street silhouette comprises blind facades and bay window passages (Direk, 2006; Ergin et al., 2020). Street widths vary between 1.90 and 2.50 meters, but it is observed that they increase up to 3.00-4.00 meters (Dağtekin et al., 2018).</p>	<p>While narrow streets incorporate a design approach that accelerates wind effects and allows for cross ventilation, widening the streets has reduced wind speed. This has resulted in a decrease in the cooling effect provided by water elements on courtyard surfaces. Additionally, in the new settlement structure, windows have been opened to surfaces facing the street layout, leading to issues with privacy, visual comfort, and the ineffective use of cross-ventilation techniques.</p>
<p>Building Layout, Form and Typology (Thomas, 2003; Song and Knapp, 2004; Jabareen, 2006; Dempsey et al., 2010; (Ghonimi, 2017a; Mangan et al., 2020; Shareef and Altan, 2021;</p>	<p>In the Traditional Suriçi structure of Diyarbakır, the dominance of a hot-arid climate has led to houses being oriented towards spacious courtyards, creating an inward-focused construction (Tuncer, 1999; Oruç, 2017). Preserving traditional houses' courtyard and parcel layout, maintaining the ratio of built and open spaces, controlling density, preserving unique courtyard walls, and distinctive street paving are accepted principles (Soyukaya, 2015)</p>	<p>As a result of the urban renewal project, courtyard-building relationships have been altered, leading to disruptions in street patterns and reduced shading effects. Courtyard typologies and building orientations have also been changed, introducing orientations unsuitable for hot-arid climate regions.</p>
<p>Local Construction and Material (Tanguay, 2010; Correia et al., 2014; Juaidi; 2019; Ergöz Karahan et al., 2023; Khatibi, et all, 2023)</p>	<p>The Traditional Suriçi courtyard houses in Diyarbakır use region-specific basalt stones. Wall thickness varies based on structural or dividing functions, with load-bearing walls using non-porous basalt stones in the 0.5-0.8 cm (Oruç, 2017; Oğuz and Halifeoğlu, 2017). Roofs of Traditional Diyarbakır houses</p>	<p>Following the urban renewal project, the new residences have been constructed with reinforced concrete structures and basalt cladding. Terrazzo covering, using various insulation materials on top of reinforced concrete, has been employed as a roofing</p>

	<p>are constructed by covering wooden beams with thatch, chipboard, and stones and then plastering them with mud or black soil (Oğuz and Halifeoğlu, 2017).</p>	<p>material for the new houses.</p>
--	---	-------------------------------------

3.2. Evaluation of Social Sustainability

Social sustainability is directly related to the quality of life and the level of well-being. It aims to provide equal access to essential services such as health and education for every social group, regardless of gender and economic status (Eizenberg and Jabareen, 2017; Mohamed et al., 2020). As discussed in the Habitat Agenda, social sustainability covers critical issues such as health, safety, housing, productive life, free will, and the quality of the built environment. In this context, steps for the future need to be taken at the social and economic levels to achieve sustainable development goals. The historical urban fabric of Diyarbakır's Sur district, with its cosmopolitan structure, continues to be a living open-air museum with multicultural characteristics. In this context, the physical changes in the urban fabric have led to differences in architectural or urban design approaches and directly impacted the needs and social lives of the people experiencing the area. In this context, social sustainability indicators at the social level include principles such as equality, quality of life, well-being, cultural diversity and identity, health, safety, accessibility, demographic status, transmitting traditional construction techniques to the future, and preserving cultural landscapes (Sachs, 1999; Ding, 2005; Colantonio, 2009; Dempsey et al., 2011; Landorf, 2011; Correia et al., 2014; Weingaertner and Moberg, 2014; Ahvenniemi, 2017; Da Costa, 2017; Ahmad and Thaheem, 2017; Korkmaz et al., 2019; Mohamed et al., 2020; Zhang and He, 2020; Bibri, 2020; Fatourehchi and Zarghami, 2020; Sharifi, 2021; Michalina et al., 2021; Ergöz Karahan et al., 2023). Cultural diversity and identity are highlighted as critical vital themes in social sustainability. Urban identity is shaped by physical, cultural, socio-economic, and historical processes. The urban form changes dynamically according to the city's identity and the lifestyles of its residents. The formation of urban identity consists of various variables such as historical texture, cultural level, traditions, customs, and geographical context, covering an extended period (Tekeli, 1991; Kaypak, 2010; Boussaa, 2017). Urban culture can be defined as the abstract and tangible values that the community has accumulated cumulatively over decades by narrating the ways of life of the people living in the city. Urban culture directly impacts the emergence of urban identity (Güler et al., 2016; Binnur and Dönmez, 2021).

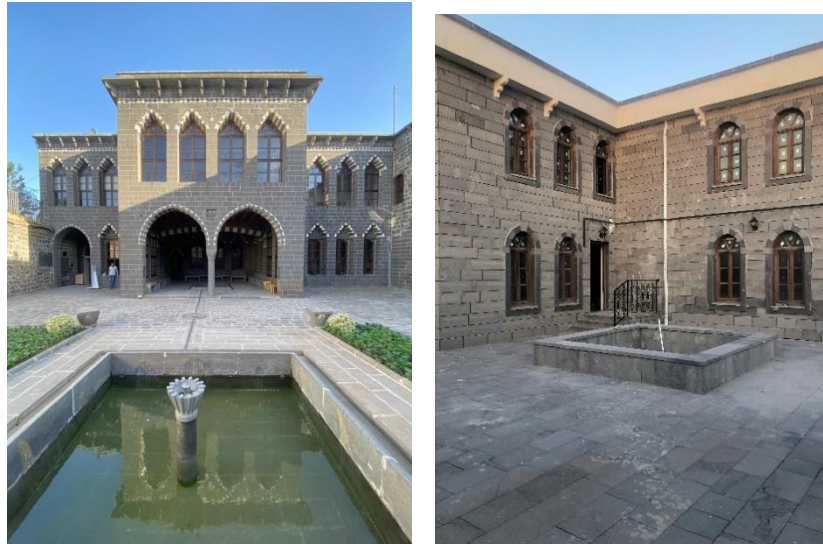

Figure 8. Street Pattern Examples of Old-New Urban Texture

In this context, the Alipaşa-Lalebey Neighborhood urban renewal project has been compared to the traditional fabric regarding urban identity and culture. It has been identified that the characteristic features of traditional urban fabric, such as the use of basalt material, narrow streets, blind facades facing the street, and wings of structures that vary according to seasons, were not designed in a way that corresponds to the authentic texture in new settlements. In addition, changing the patterns of block-parcel-street fabric and the ratio of built to open spaces will prevent the local people experiencing the city from conveying various design codes to future generations and hinder the sustainability of cultural values. In other words, bringing contemporary interpretations to traditional fabric in terms of materials and design scale will disrupt social memory and prevent the transfer of cultural heritage to the next generation. Another principle that defines urban sustainability on a social scale is accessibility and universal design. In other words, when evaluating an area or settlement in the context of social sustainability, there should be accessible areas that people of all ages and scales can equally benefit from and use. In this context, the street pattern, which previously allowed only pedestrian access, has been opened to vehicle use for security and emergency reasons after urban transformation and expanded to a scale that will meet the parking needs of each residence. In this context, accessible areas have been designed at every scale. Transmitting traditional construction techniques to future generations is an essential criterion for social memory and the sustainability of traditional urban fabric. The formation process of courtyard houses that make up Diyarbakır's Sur district was created through vernacular design principles, also known as "architects without architects," based on experience, knowledge, and accumulation. In this context, the new housing fabric after the urban renewal project was compared to the traditional fabric in the roof, wall cladding, and construction technique scale. As a result of the comparisons, it was determined that the walls of houses, which were previously made of solid basalt stones, consist of reinforced concrete material in the new housing area. Previously called roofs, they were walkable units open to everyday life uses of the local people; in the new houses, roofs are designed as roofs that cannot be walked on with parapet walls. In this context, traditional techniques and material usage were not encountered in the new housing fabric. This situation has hindered the transmission of traditional methods to future generations, preventing social sustainability.

3.3. Evaluation of Economic Sustainability

Urban sustainability aims to improve city life and create a sustainable environment for future generations by addressing economic, environmental, and social contexts in an integrated manner (EEA, 2023). One of the most critical parameters that addresses sustainability's quantitative scale is the economic sustainability principle (Correia et al., 2014). Ensuring the efficient use of resources and transferring them to future generations are among economic sustainability goals. In this context, resource use and conservation policies are evaluated in urban economic sustainability to ensure reproduction and recycling (Anejionu et al., 2019; Zeng et al., 2023). Urban economic sustainability involves critical strategies through the use of local resources, the promotion of local craftsmanship productions, the optimization of resource use and materials, the utilization of renewable energy, the development of construction systems suitable for local conditions, and the extension of the life cycle of structures (Haapio, 2012; Correia et al., 2014; Pan et al., 2016; Verma and Raghubanshi, 2018; Anejionu et al., 2019; Bibri, 2020; Kong et al., 2020; Allen et al., 2020; Russo and Cirella, 2020; Michalina et al., 2021; Pallathadka et al., 2023) that can be listed to ensure urban sustainability on an economic scale.

Figure 9. Examples of Facade-Courtyard in Old-New Urban Fabric

When assessing the Alipaşa-Lalebey Neighborhood urban renewal project within the framework of the economic sustainability principle, it is observed that local economic materials and resources are not obtained from region-specific materials. In other words, it is determined that facades, roof decking materials, and coatings are obtained from contemporary reinforced concrete systems. When considering the recycling of materials and resources, it is found that the used reinforced concrete materials, with a life span of 50-60 years, will produce a significant carbon footprint both during the construction phase and the demolition process, and their reuse is not feasible. Crafts such as coppersmithing, goldsmithing, leatherworking, engraving, and stonemasonry have been preserved from the past to the present as important professions and industries in the historical fabric of Suriçi. However, with the Industrial Revolution, global developments have led to the decline of labor-intensive production methods on a global scale (Zümrüt, 2021). In this context, the essential aesthetic values of Traditional Diyarbakır houses include metal elements (door knockers, railings, balustrades, etc.), stone features (sliced, circular star arches), and wooden decorations (sills, chestnut, seat railings) (Haspolat, 2014). In this context, after the urban renewal project implemented in the Alipaşa-Lalebey Neighborhood, craftsmanship and decorations on doors and windows were not encountered in the new housing fabric. This situation will lead to the forgetting of tangible cultural heritage values preserved from the past to the present and prevent the transmission of these craft teachings and experiences to future generations. In other words, the failure to transfer local-specific production and handicraft forms to the next generation contradicts economic and social sustainability principles.

4. CONCLUSION:

Issues such as climate change, land use, air pollution, and the depletion of renewable resources are highlighted as significant environmental problems that cities face. The Agenda 21 report, published in 1992, is considered among the important sources emphasizing the necessity of sustainable cities (Khatibi et al., 2023). This document is recognized as an important political focus highlighting the necessity and awareness of the concept of sustainable cities. In this context, the planning of cities within the framework of sustainability indicators covering social, economic, and environmental scales is shown to be an essential resource for preventing environmental crises such as climate change in the future. Therefore, indicators covering social, economic, and environmental scales related to urban sustainability parameters need to be integrated into urban planning with the development of correct policies and strategies. Traditional urban fabrics should be showcased as exemplary models of sustainable cities. In this context, referencing the traditional fabric in local-specific urban design plans

contributes to building more sustainable futures. Within the scope of this study, the Traditional Urban Settlement Pattern, including the Diyarbakır walls listed on the UNESCO World Heritage List, and the Historical Suriçi, where the Urban Renewal Project was initiated in 2015, were discussed, with the Alipaşa-Lalebey Neighborhood identified as the study area. The completed Urban Renewal project in the Alipaşa-Lalebey Neighborhood was compared with the old urban fabric regarding sustainable evaluation indicators. The study method was determined as literature review, GIS, and case study. The new urban fabric was compared with the old settlement pattern within the social, environmental, and economic urban sustainability indicators. Using the ArcMap program, the old-new settlement patterns, Conservation-Purpose Zoning Plan, and Urban Renewal projects were mapped and evaluated in line with environmental sustainability principles. The evaluation of environmental scale sustainable indicators revealed that characteristics such as street pattern, building block, parcel, and building typologies' changes, local-specific material usage, and other features did not provide broad references to the traditional fabric. This situation resulted in the non-application of traditional passive design strategies in new housing fabrics. The reduction of courtyard occupancy-empty ratios, the increase in street width, and the evacuation of building blocks will increase energy loads by reducing shadow effects and hindering internal-external space comfort. When evaluated within the framework of social sustainability, it was determined that the characteristic features of the traditional urban fabric, such as the use of basalt material, narrow streets, blind facades facing the street, and wings of structures that vary according to seasons, were not designed in a way that corresponds to the authentic texture in new settlements. In addition, changing the patterns of block-parcel-street fabric and the ratio of built to open spaces will prevent the local people experiencing the city from conveying various design codes to future generations and hinder the sustainability of cultural values. In other words, bringing contemporary interpretations to traditional fabric in terms of materials and design scale will disrupt social memory and prevent the transfer of cultural heritage to the next generation. The change in street widths contradicts the principle of social sustainability in ensuring accessibility and universality while being important for urban identity, and the widening of narrow streets contradicts the communal memory. Finally, when the urban renewal project is evaluated within the economic sustainability framework, it is observed that local resource usage is not preferred, limiting recycling opportunities and increasing the carbon footprint both in the construction stage and the demolition process. In addition, the decrease in traditional jobs and professions has reduced the impact on the local economy. It is recommended that local and public authorities incorporate economic, social, and environmental sustainability indicators when developing urban planning policies. Furthermore, it is advised that urban renewal projects prioritize the preservation of cultural heritage and ensure the participation of local communities. The preservation of traditional urban fabrics should be emphasized, recognizing them as exemplary models of sustainable cities. Local-specific urbanization plans should maintain the characteristic features of traditional fabric by referencing them, thereby promoting sustainable urban development. Additionally, within urban renewal projects, active preservation of cultural heritage should be a focal point, encompassing not only the physical aspects of historical structures but also the social, cultural, economic, and communal memories associated with these areas. When the Alipaşa-Lalebey Neighborhood urban renewal project is evaluated within the framework of urban sustainability indicators, it is concluded that sustainability principles in economic, social, and environmental scales do not design the urban planning applied in the new housing fabric. In this context, it is concluded that urban renewal should not consider the historical fabric only as a physical space. These spaces are "living spaces," and planning should consider the local people's social, cultural, economic, and communal memories. The importance of developing plans considering these factors is demonstrated by this study. This study aims to guide future urban renewal projects in historical areas in hot-dry-arid climate regions by comprehensively considering social, environmental, and economic urban sustainability principles to create more effective sustainable cities.

Compliance with Ethical Standard

Conflict of Interest: *The author(s) declare that they do not have a conflict of interest with themselves and/or other third parties and institutions, or if so, how this conflict of interest arose and will be resolved, and author contribution declaration forms are added to the article process files with wet signatures.*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this article, and a wet-signed ethics committee decision form stating that it is not required has been added to the article process files on the system.*

Funding Disclosure: *No financial support was required in this study.*

REFERENCES:

- Abu-Rayash, A., & Dincer, I. (2021). Development of integrated sustainability performance indicators for better management of smart cities. *Sustainable Cities and Society*, 67, 102704.
- Ahmad, T., & Thaheem, M. J. (2017). Developing a residential building-related social sustainability assessment framework and its implications for BIM. *Sustainable Cities and Society*, 28, 1-15.
- Ahvenniemi, H., Huovila, A., Pinto-Seppä, I., & Airaksinen, M. (2017). What are the differences between sustainable and smart cities?. *Cities*, 60, 234-245.
- Akin, C. T., & Koca, C. (2017). Modelling Transportation Axes in Suriçi,(Diyarbakir, Turkey) and Determining their Relationship to Social Areas Allocated for Public Use. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 16(2), 333-339.
- Allen, B., Tamindael, L. E., Bickerton, S. H., & Cho, W. (2020). Does citizen coproduction lead to better urban services in smart cities projects? An empirical study on e-participation in a mobile big data platform. *Government Information Quarterly*, 37(1), 101412.
- Alyami, S. H., & Rezgui, Y. (2012). Sustainable building assessment tool development approach. *Sustainable Cities and Society*, 5, 52-62.
- Ameen, R. F. M., Mourshed, M., & Li, H. (2015). A critical review of environmental assessment tools for sustainable urban design. *Environmental Impact Assessment Review*, 55, 110-125.
- Anejionu, O. C., Thakuriah, P. V., McHugh, A., Sun, Y., McArthur, D., Mason, P., & Walpole, R. (2019). Spatial urban data system: A cloud-enabled big data infrastructure for social and economic urban analytics. *Future generation computer systems*, 98, 456-473.
- Arto, I., Capellán-Pérez, I., Lago, R., Bueno, G., & Bermejo, R. (2016). The energy requirements of a developed world. *Energy for Sustainable Development*, 33, 1-13.
- Aslan, M., & Dunder, M. (2022). Ecological and environmental effects of urban transformation: An example in Turkey. *Heritage and Sustainable Development*, 4(1), 77-86.
- Ayçam, İ., Akalp, S., & Görgülü, L. S. (2020). The application of courtyard and settlement layouts of the traditional Diyarbakır houses to contemporary houses: A case study on the analysis of energy performance. *Energies*, 13(3), 587.
- Bekleyen, A. (2019). Geleneksel Konut Mimarisindeki Avlulu Mekân Örgütlenmesinin Günümüzdeki Yorumları. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 12(1), 1-13

- Bell, S., & Morse, S. (Eds.). (2018). *Routledge handbook of sustainability indicators*. Routledge.
- Berardi, U. (2013). Sustainability assessment of urban communities through rating systems. *Environment, development and sustainability*, 15(6), 1573-1591.
- Bernardi, E., Carlucci, S., Cornaro, C., & Bohne, R. A. (2017). An analysis of the most adopted rating systems for assessing the environmental impact of buildings. *Sustainability*, 9(7), 1226.
- Bibri, S. E. (2018). The IoT for smart sustainable cities of the future: An analytical framework for sensor-based big data applications for environmental sustainability. *Sustainable cities and society*, 38, 230-253.
- Bibri, S. E. (2020). Advances in the leading paradigms of urbanism and their amalgamation: compact cities, eco-cities, and data-driven smart cities. *Springer Nature*.
- Bibri, S. E. (2020). Compact urbanism and the synergic potential of its integration with data-driven smart urbanism: An extensive interdisciplinary literature review. *Land Use Policy*, 97, 104703.
- Bibri, S. E., & Krogstie, J. (2017). Smart sustainable cities of the future: An extensive interdisciplinary literature review. *Sustainable cities and society*, 31, 183-212.
- Bibri, S. E., & Krogstie, J. (2019). A scholarly backcasting approach to a novel model for smart sustainable cities of the future: Strategic problem orientation. *City, Territory and Architecture*, 6, 1-27.
- Bibri, S. E., & Krogstie, J. (2020). Smart eco-city strategies and solutions for sustainability: The cases of Royal Seaport, Stockholm, and Western Harbor, Malmö, Sweden. *Urban Science*, 4(1), 11
- Bibri, S. E., Krogstie, J., & Kärrholm, M. (2020). Compact city planning and development: Emerging practices and strategies for achieving the goals of sustainability. *Developments in the built environment*, 4, 100021.
- Birnur, K. Ö. S. E., & DÖNMEZ, Y. (2021). Mahalle Ölçeğinde Kültürel Değerlerin Kent Kimliğine Etkileri: Kale Mahallesi-Samsun. *Kent Akademisi*, 14(4), 1156-1190.
- Boussaa, D. (2017). Urban regeneration and the search for identity in historic cities. *Sustainability*, 10(1), 48.
- Brandon, P. S., & Lombardi, P. (2010). *Evaluating sustainable development in the built environment*. John Wiley & Sons.
- Burgess, R. The Compact City Debate: A Global Perspective. In *Compact Cities: Sustainable Urban Forms for Developing Countries*; Burgess, R., Jenks, M., Eds.; Spon Press: London, UK, 2000; pp. 9–24
- Chavan, C. Y., & Chandar, S. (2022). Understanding the Sustainable Design Principles of Traditional Houses: The Case of Sawantwadi, Maharashtra, India.
- Checker, M. (2011). Wiped out by the “greenwave”: Environmental gentrification and the paradoxical politics of urban sustainability. *City & society*, 23(2), 210-229.
- Chen, J., Pellegrini, P., & Ma, G. (2021). Identifying resettlement communities’ urban regeneration opportunity through GIS-based spatial analysis in Suzhou Metropolitan Area. *Urban Reg. Plan*, 6, 146.

- Chuang, W. C., Boone, C. G., Locke, D. H., Grove, J. M., Whitmer, A., Buckley, G., & Zhang, S. (2017). Tree canopy change and neighborhood stability: A comparative analysis of Washington, DC and Baltimore, MD. *Urban Forestry & Urban Greening*, 27, 363-372.
- Clune, W. H., & Zehnder, A. J. (2020). The evolution of sustainability models, from descriptive, to strategic, to the three pillars framework for applied solutions. *Sustainability Science*, 15, 1001-1006.
- Cohen, M. (2017). A systematic review of urban sustainability assessment literature. *Sustainability*, 9(11), 2048.
- Colantonio, A. (2009). Social sustainability: a review and critique of traditional versus emerging themes and assessment methods.
- Cole, R. J. (2005). Building environmental assessment methods: redefining intentions and roles. *Building Research & Information*, 33(5), 455-467.
- Correia, M., Dipasquale, L., & Mecca, S. (2014). Versus: heritage for tomorrow: vernacular knowledge for sustainable architecture (p. 288). Firenze University Press.
- Cucuzzella, C. (2011). Design thinking and the precautionary principle: development of a theoretical model complementing preventive judgment for design for sustainability enriched through a study of architectural competitions adopting LEED.
- Da Costa, M. J. R. C., Roseta, F., da Costa, S. C., & Lages, J. P. (Eds.). (2017). *Architectural Research Addressing Societal Challenges Volume 1: Proceedings of the EAAE ARCC 10th International Conference (EAAE ARCC 2016), 15-18 June 2016, Lisbon, Portugal*. CRC Press.
- Dağtekin, E., Kakdaş Ateş, D., & Oğur, D. (2018). Diyarbakır Sur İçinde Yeni Konut Tasarımı Yaklaşımları. *Journal Of International Social Research*, 11(56).
- Darçın, P. (2020). Design Principles for Ventilation with Regenerative Results: Vernacular Diyarbakır Houses. *Megaron*, 15(4).
- Dean, C. A., Fath, B. D., & Chen, B. (2014). Indicators for an expanded business operations model to evaluate eco-smart corporate communities. *Ecological Indicators*, 47, 137-148.
- Demir, H. (2021). Dicle (On Gözlü) Köprüsü'nün somut ve somut olmayan miras olarak korunması. *Milli Folklor*, 17(132), 226-249.
- Dempsey, N., & Jenks, M. (2010). The future of the compact city. *Built Environment (1978-)*, 36(1), 116-121.
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable development*, 19(5), 289-300
- Diaz-Sarachaga, J. M., Jato-Espino, D., & Castro-Fresno, D. (2018). Evaluation of LEED for neighbourhood development and envision rating frameworks for their implementation in poorer countries. *Sustainability*, 10(2), 492.
- Ding, G. K. (2005). Developing a multicriteria approach for the measurement of sustainable performance. *Building Research & Information*, 33(1), 3-16.

- Direk, Y. S. (2006). The Effect of Socio-Cultural Structure on Housing Formation: Diyarbakır Example. *Electronic Journal of Social Sciences*, 5(16), 105-113. Diyarbakır Governorship Publication: Diyarbakır, Turkey, 2011.
- Doan, D. T., Ghaffarianhoseini, A., Naismith, N., Zhang, T., Ghaffarianhoseini, A., & Tookey, J. (2017). A critical comparison of green building rating systems. *Building and Environment*, 123, 243-260.
- Du, X., Zhou, J., & Xiao, C. (2024). Spatial effects and influencing factors of urban sustainable development: an analysis of urban agglomerations in China. *Economic Analysis and Policy*, 81, 556-575.
- Eastaway, M. P., & Støa, E. (2004). Dimensions of housing and urban sustainability. *Journal of Housing and the Built Environment*, 1-5.
- Eizenberg, E., & Jabareen, Y. (2017). Social sustainability: A new conceptual framework. *Sustainability*, 9(1), 68.
- Erdemir, İ. (2014). Sıcak-kuru iklim bölgelerinde enerji korunumu-yerleşme dokusu-form etkileşimi: geleneksel Diyarbakır evleri örneği (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Ergin, Ü. Ş., Suna, K., Yılmaz, M. Ö., & uysal, Ü. E. (2020). Evaluation of the Climate Comfort Satisfactor in Traditional Houses of Diyarbakır Suriçi Region. *Online Journal of Art & Design*, 8(4).
- Ergöz Karahan, E., Göçer, Ö., Boyacıoğlu, D., & Shrestha, P. (2023). Measuring “sustainable development” in vernacular settlements: a case study Behramkale, Türkiye. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*.
- European Environment Agency. (2023). Urban sustainability in Europe. Retrieved from <https://www.eea.europa.eu/themes/sustainability-transitions/urbanenvironment/urban-sustainability-in-europe>
- Farouk, A. M., Yusof, L. M., Rahman, R. A., & Ismail, A. (2024). Sustainable Transportation Indicators for Urban Areas: A Systematic Review. In *International Conference on Structural Engineering and Construction Management* (pp. 549-558). Springer, Cham.
- Fatourehchi, D., & Zarghami, E. (2020). Social sustainability assessment framework for managing sustainable construction in residential buildings. *Journal of building engineering*, 32, 101761.
- Fidan, A. (2016). Kentsel Yaşamda Sürdürülebilirliğin İlkeleri. İstanbul Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi. Şehir Yayınları. Yayın No:11
- Finco, A., & Nijkamp, P. (2001). Pathways to urban sustainability. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 3(4), 289-302.
- Gasparatos, A., & Scolobig, A. (2012). Choosing the most appropriate sustainability assessment tool. *Ecological Economics*, 80, 1-7.
- Ghonimi, I. (2017a). the impacts of neighborhood land-use patterns on resident's satisfaction and perception to sustainable urban development: A comparison of four neighborhoods in greater cairo region - egypt. *Journal of Engineering Sciences-Assiut University-Faculty of Engineering*, 45(4)

- Gibson, R. B. (2006). Beyond the pillars: sustainability assessment as a framework for effective integration of social, economic and ecological considerations in significant decision-making. *Journal of environmental assessment policy and management*, 8(03), 259-280.
- Güler, T., Şahnagil, S., & Güler, H. (2016). Kent Kimliğinin Oluşturulmasında Kültürel Unsurların Önemi: Balıkesir Üzerine Bir İnceleme. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*.
- H., & Garg, P. (2019). Urban sustainability assessment tools: A review. *Journal of cleaner production*, 210, 146-158.
- Haapio, A. (2012). Towards sustainable urban communities. *Environmental Impact Assessment Review*, 32(1), 165-169.
- Hák, T., Janoušková, S., & Moldan, B. (2016). Analýza Přístupů Municipality k Plánování a Hodnocení Udržitelného Rozvoje. Charles University Environment Centre: Prague, Czech Republic, 96.
- Haspolat, Y. K. (2014). Diyarbakır'ın Tarihi Evleri.
- Haydarovich, B. M., Yarkulov, Z. R., & Mashrab, P. (2023). Main Characteristics of Geoinformation Technologies and Modern Gis. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(2), 194-200.
- Huang, B., & Wang, J. (2020). Big spatial data for urban and environmental sustainability. *Geo-spatial Information Science*, 23(2), 125-140.
- Huovila, A., Bosch, P., & Airaksinen, M. (2019). Comparative analysis of standardized indicators for Smart sustainable cities: What indicators and standards to use and when?. *Cities*, 89, 141-153.
- Ilieva, R. T., & McPhearson, T. (2018). Social-media data for urban sustainability. *Nature Sustainability*, 1(10), 553-565.
- İpek, B. (2020). Reconstruction of demolished historical cities, Diyarbakır-Suriçi case study area. Master Thesis.
- Jabareen, Y.R. Sustainable Urban Forms: Their Typologies, Models and Concepts. *J. Plan. Educ. Res.* 2006, 26, 38–52.
- James, P. (2014). *Urban sustainability in theory and practice: circles of sustainability*. Routledge.
- Jenks, M., & Jones, C. (2009). Issues and concepts. In *Dimensions of the sustainable city* (pp. 1-19). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Juaidi, A., AlFaris, F., Saeed, F., Salmeron-Manzano, E., & Manzano-Agugliaro, F. (2019). Urban design to achieving the sustainable energy of residential neighbourhoods in arid climate. *Journal of Cleaner Production*, 228, 135-152.
- Kara, O. E. (2019). Kentsel dönüşümün makro form etkileri: Diyarbakır ili merkez sur ilçesi örneği (Master's thesis, Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Kaypak, Ş. (2010). Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi/Examination Of Antakya In Terms Of Urban Identity. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 373-392.
- Khatibi, M., Khaidzir, K. A. M., & Mahdzar, S. S. S. (2023). Measuring the sustainability of neighborhoods: A systematic literature review. *Iscience*.

- Komeily, A., & Srinivasan, R. S. (2015). A need for balanced approach to neighborhood sustainability assessments: A critical review and analysis. *Sustainable Cities and Society*, 18, 32-43.
- Kong, L., Liu, Z., & Wu, J. (2020). A systematic review of big data-based urban sustainability research: State-of-the-science and future directions. *Journal of Cleaner Production*, 273, 123142.
- Korkma, M. (2016). Socio-economic dimensions of urban transformation (Diyarbakir sample). Master thesis.
- Korkmaz, C., Arat, M. A., & Serdaroğlu Sağ, N. (2019). Kentsel Dönüşüm Projelerinde Sosyal Sürdürülebilirlik Performansının Değerlendirilmesi: Yeni Mamak Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi.
- Kotharkar, R., Bahadure, P., & Sarda, N. (2014). Measuring compact urban form: A case of Nagpur City, India. *Sustainability*, 6(7), 4246-4272.
- Kuloğlu Yüksel, F. Ş., & Karagüler, M. E. (2017). Experimental Research on Mechanical Properties of Self-Cleaning Concretes. *Journal of Civil Engineering and Architecture Research*, 4(4), 1990–1995.
- Landorf, C. (2011). Evaluating social sustainability in historic urban environments. *International Journal of Heritage Studies*, 17(5), 463-477.
- Lindkvist, C. M. (2018). Utopia for whom? Project and operational perspectives of energy efficient buidings. In *Research Papers For the 17th EUROFM Research Symposium EFMC 2018, 5-8 June in Sofia Bulgaria*, Tucker, M.(ed.). EuroFM.
- Lynch, A. J., Andreason, S., Eisenman, T., Robinson, J., Steif, K., & Birch, E. L. (2011). Sustainable urban development indicators. Penn Institute for Urban Research, Philadelphia, PA.
- Mangan, S. D., Oral, G. K., Sozen, I., & Kocagil, I. E. (2020). Evaluation of settlement textures in terms of building energy, economic performance, and outdoor thermal comfort. *Sustainable Cities and Society*, 56, 102110.
- Martos, A., Pacheco-Torres, R., Ordóñez, J., & Jadraque-Gago, E. (2016). Towards successful environmental performance of sustainable cities: Intervening sectors. A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 57, 479-495.
- Maurya, S. P., Singh, P. K., Ohri, A., & Singh, R. (2020). Identification of indicators for sustainable urban water development planning. *Ecological Indicators*, 108, 105691.
- Meerow, S.; Newell, J.P. Urban resilience for whom, what, when, where, and why? *Urban Geogr.* 2019, 40, 309–329.
- Melikoğlu, Y., & Bekleyen, A. (2021). Şanlıurfa'nın Geleneksel Rüzgâr Yakalayıcıları: Kaybolan bir geleneğin günümüze kadar gelen örnekleri. *El-Cezeri*, 8(1), 268-286.
- Michalina, D., Mederly, P., Diefenbacher, H., & Held, B. (2021). Sustainable urban development: A review of urban sustainability indicator frameworks. *Sustainability*, 13(16), 9348.
- Mohamed, A. M. O., Paleologos, E. K., & Howari, F. (Eds.). (2020). *Pollution assessment for sustainable practices in applied sciences and engineering*. Butterworth-Heinemann.

- Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of environmental sustainability*, 1(1), 2.
- Oğuz, G. P., & Halifeoğlu F. M. (2017). Geleneksel Diyarbakır Evlerinde yapım tekniği ve malzemede koruma sorunları. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8(2), 345-358.
- Oliver, P. (2006). *Built to meet needs: Cultural issues in vernacular architecture*. Routledge.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2012). *Compact city policies: a comparative assessment*. oecd.
- Oruç, Ş. E. (2017). Diyarbakır Suriçi bölgesindeki geleneksel konut mimarisinde iklimsel faktörlerin rolü. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8(2), 383-394.
- Pallathadka, A., Chang, H., & Ajibade, I. (2023). Urban sustainability implementation and indicators in the United States: A systematic review. *City and Environment Interactions*, 100108.
- Pan, S. M., Armitage, N. P., & Van Ryneveld, M. B. (2015). Sustainable and equitable sanitation in informal settlements of Cape Town: a common vision?. *Water SA*, 41(2), 222-231.
- Pandit, A., Minné, E. A., Li, F., Brown, H., Jeong, H., James, J. A. C., ... & Crittenden, J. C. (2017). Infrastructure ecology: an evolving paradigm for sustainable urban development. *Journal of Cleaner Production*, 163, S19-S27.
- Park, J., Yoon, J., & Kim, K. H. (2017). Critical review of the material criteria of building sustainability assessment tools. *Sustainability*, 9(2), 186.
- Raslanas, S., Stasiukynas, A., & Jurgelaitytė, E. (2013). Sustainability assessment studies of recreational buildings. *Procedia Engineering*, 57, 929-937.
- Reed, M. S., Fraser, E. D., & Dougill, A. J. (2006). An adaptive learning process for developing and applying sustainability indicators with local communities. *Ecological economics*, 59(4), 406-418.
- Reisi, M., Sabri, S., Agunbiade, M., Rajabifard, A., Chen, Y., Kalantari, M., ... & Li, Y. (2020). Transport sustainability indicators for an enhanced urban analytics data infrastructure. *Sustainable Cities and Society*, 59, 102095.
- Russo, A., & Cirella, G. T. (2020). Urban sustainability: integrating ecology in city design and planning. In *Sustainable Human–Nature Relations: Environmental Scholarship, Economic Evaluation, Urban Strategies* (pp. 187-204). Singapore: Springer Singapore.
- Sachs, I. (1999). Social sustainability and whole development: exploring the dimensions of sustainable development. *Sustainability and the social sciences: a cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation*, 25-36.
- Schwegler, C. (2015). Understanding urban sustainability through newspaper discourse: a look at Germany. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 5, 11-20.
- Sharifi, A. (2021). Urban sustainability assessment: An overview and bibliometric analysis. *Ecological Indicators*, 121, 107102.

- Sharifi, A., & Murayama, A. (2013). Changes in the traditional urban form and the social sustainability of contemporary cities: A case study of Iranian cities. *Habitat International*, 38, 126-134.
- Sharifi, A., & Murayama, A. (2014). Neighborhood sustainability assessment in action: Cross-evaluation of three assessment systems and their cases from the US, the UK, and Japan. *Building and Environment*, 72, 243-258.
- Song, Y., Knaap, G., 2004. Measuring urban form. *J. Am. Plann. Assoc.* 70 (2), 210–225, 1387–3679.
- Soyukaya, N. (2015). Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Yönetim Planı. L'Hevsel à Amida-Diyarbakır: Études et Réhabilitation de Jardins Mésopotamiens. Istanbul: Institut Français D'études Anatoliennes.
- Sun, X., Liu, X., Li, F., Tao, Y., & Song, Y. (2017). Comprehensive evaluation of different scale cities' sustainable development for economy, society, and ecological infrastructure in China. *Journal of Cleaner Production*, 163, S329-S337.
- Svarstad, H., Sletten, A., Paloniemi, R., Barton, D. N., & Grieg-Gran, M. (2010). Three types of environmental justice. Torgarden: Policymix.
- Tanguay, G. A., Rajaonson, J., Lefebvre, J. F., & Lanoie, P. (2010). Measuring the sustainability of cities: An analysis of the use of local indicators. *Ecological indicators*, 10(2), 407-418.
- Tekeli, İ. (1991). Kent planlaması konuşmaları. TMMOB Mimarlar Odası.
- Thomas, R. (2003). Sustainable urban design: an environmental approach. (No Title).
- Tuncer, O. C. (1999). Diyarbakır houses. Diyarbakır Metropolitan Municipality Culture and Art Publication, Diyarbakır [in Turkish], 7-571.
- Turkish State Meteorological Service (2022).
- United Nations, 2015. World urbanization prospects. The 2014 revision. Department of Economic and Social Affairs, New York. <http://esa.un.org/unpd/wup/Publications/Files/WUP2014-Report.pdf>. (Accessed 22 January 2017).
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Urbanization Prospects: The 2018 Revision; United Nations: New York, NY, USA, 2019; p. 39
- Verma, P., & Raghubanshi, A. S. (2018). Urban sustainability indicators: Challenges and opportunities. *Ecological indicators*, 93, 282-291
- Weingaertner, C., & Moberg, Å. (2014). Exploring social sustainability: Learning from perspectives on urban development and companies and products. *Sustainable development*, 22(2), 122-133.
- Xia, B., Chen, Q., Skitmore, M., Zuo, J., & Li, M. (2015). Comparison of sustainable community rating tools in Australia. *Journal of Cleaner Production*, 109, 84-91.
- Yakut, M. E., & Ceylan, M. A. (2019). A Geographic view on the effects of Diyarbakır Suriçi urban transformation project on population and settlement. *Journal Of International Social Research*, 12(63).
- Yang, Jun, et al. "Influence of urban morphological characteristics on thermal environment." *Sustainable Cities and Society* 72 (2021): 103045.

- Yıldırım, M., & Kiasif, G. Ç. (2023). Kentsel Dönüşümün Tarihi Yapılar Üzerinde Etkisinin İncelenmesi: Diyarbakır Suriçi Örneği. *Mimarlık, Planlama Ve Tasarım Alanında Uluslararası Araştırmalar* 11, 75.
- Yılmaz, E., & Çiçek, İ. (2018). Detailed Köppen-Geiger climate regions of Turkey Türkiye'nin detaylandırılmış Köppen-Geiger iklim bölgeleri. *Journal of Human Sciences*, 15(1), 225-242.
- Zeng, X., Yu, Y., Yang, S., Lv, Y., & Sarker, M. N. I. (2022). Urban resilience for urban sustainability: Concepts, dimensions, and perspectives. *Sustainability*, 14(5), 2481.
- Zhang, D., Pan, S. L., Yu, J., & Liu, W. (2022). Orchestrating big data analytics capability for sustainability: A study of air pollution management in China. *Information & Management*, 59(5), 103231.
- Zümrüt, M. S. (2021). Diyarbakır'da Son Yüzyılda Yok Olan Mesleklere Bir Bakış. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 453-472.

Yöresel Yemek Kültürünün Sürdürülebilirliği: Cittaslow (Sakin Şehir) Göynük Örneği¹

Sustainability of Local Food Culture: The Case of Cittaslow Göynük

İrfan YURT²

öz

Bu araştırma, "cittaslow" statüsüne sahip Bolu ilinin Göynük ilçesindeki yöresel mutfağın ayırt edici özelliklerini ortaya çıkartarak bu yemeklerin sürdürülebilirliğini etkileyen faktörleri incelemek ve cittaslow unvanının ilçedeki yöresel yemek kültürünün sürdürülebilirliği üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Odaklanan araştırmada, veriler nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat ve kaynak taramasıyla elde edildi. Çalışma örneklemini, Göynük ilçesindeki konaklama ve yeme-içme işletmeleri ile bölgede yaşayan yerel halk oluşturmaktadır. Benzer nitelik ve nicelikteki kişilere ulaşabilmek için araştırma örneklemini kartopu örneklemini ile olarak belirlendi. Alanında uzman akademisyenlerinde görüşü alınarak oluşturulmuş olan 4 soru ilçede yöresel yemek hakkında bilgisi olan katılımcılara yöneltilmiştir. Araştırma bulgularına göre, Göynük'te coğrafi tescil potansiyeli yüksek ve sürdürülebilirliği önemli olan yöresel ürünler ortaya çıkartıldı. Bu yöresel ürünlerin ortaya çıkışında, ilçenin cittaslow ağına katılımının etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Turistik faaliyetlerde bulunanlar tarafından tercih edilmelerine rağmen, yöresel gastronomik ürünlerin işletmelerde yeterince temsil edilmediği, sunum düzeyinin düşük olduğu ve bilimsel olarak kayıt altına alınmaları konusunda sadece belediye tarafından bir çalışmanın yürütüldüğü belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Göynük İlçesi, Yöresel Yemekler, Sürdürülebilirlik, Yöresel Mutfak Kültürü, Cittaslow Hareketi.

ABSTRACT

This research aims to reveal the distinctive features of the local cuisine in the district of Göynük in Bolu province, which holds the "cittaslow" status, and to examine the factors influencing the sustainability of these dishes, as well as to investigate the impact of the cittaslow designation on the sustainability of the local culinary culture in the district. In this focused study, data were obtained through in-depth interviews and literature review using qualitative research methods. The study sample consists of accommodation and food & beverage establishments in the Göynük district and the local residents. A snowball sampling method was employed to reach similar qualitative and quantitative individuals. Four questions, formulated with the input of expert academics in the field, were directed towards participants knowledgeable about the local cuisine in the district. According to the research findings, locally produced products with high geographical indication potential and significant sustainability were identified in Göynük. The impact of the district's membership in the cittaslow network was observed in the emergence of these local products. Although preferred by those engaged in tourist activities, it was found that local gastronomic products are not adequately represented in establishments, their presentation levels are low, and only a municipal study has been conducted for their scientific documentation.

Key words: Göynük District, Local Food, Sustainability, Local Cuisine Culture, Cittaslow Movement.

¹ Bu çalışma 25-26 Kasım 2022 tarihinde Göynük Araştırmaları ve Halk Kültürü Sempozyumunda "Cittaslow" Sakin Şehir Olarak Göynük İlçesinin Yöresel Yemek Kültürü Üzerine Bir Araştırma" başlıklı özet bildiriden yararlanılarak, genişletilerek ve geliştirilerek hazırlanmıştır

² **Corresponding Author:** (Dr. Öğr. Üyesi) Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, 78600, Safranbolu/Karabük, e mail, irfanyurt@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6568-5328

GİRİŞ:

Yiyecek ve içecekler, bir destinasyona yönelik turist sayısını artırmakla kalmayıp, genel ziyaretçi deneyimini iyileştirmenin temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Robinson & Getz, 2016). Destinasyon bölgeleri, yöresel mutfakları tanıtmada konusunda tam anlamıyla başarılı olamayabilmektedir. Bu yöresel gastronomik ürünlerin tanıtımı konusunda destinasyon alanların çekici unsurları barındırması o bölgeye olan talebi de artıracaktır. Özellikle cittaslow gibi değerleri korumayı temsil eden sakin şehir ünvanlı bölgelerde gastronomik ürünlerin sürdürülebilirliğine önem verilmektedir. Son yıllarda Türkiye'de yapılan mutfak turizmi üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, bu alana yönelik ilginin arttığını göstermektedir.

Kamu ve özel sektör, ülke mutfaklarını keşfetmeyi amaçlayarak, mutfak turizmi terminolojisinin anlamını ve yöresel mutfak etkinliklerinin gelişimini anlama eğilimindedir (Okumus, Xiang , & Hutchinson, 2018). Bununla birlikte, küreselleşmeden, yöresel yemek kültürlerinin olumsuz etkilenmesi, bu mutfakların sürdürülebilirliği ve özgünlüğünü tehlikeye sokmaktadır. Bu tür şehirselleşme tehditlerine karşı gelişen "cittaslow" hareketi, bölgenin kendine özgü değerlerini, yerel kimliğini korumayı, yaşam kalitesini artırmayı amaçlayan sürdürülebilir bir yaşam tarzını benimsemektedir. Bu bağlamda, bölgesel temsiliyet unsurları, kültürel ve doğal değerlerle yoğrulmuş olan yerel kimlikleri vurgular. Yöresel mutfak kültürleri, bir bölgenin tarihini ve özelliklerini anlamak adına zengin bilgiler sunmaktadır. Türkiye'deki mutfak turizmi üzerine yapılan araştırmalardaki artış, yöresel mutfakların turistik çekiciliğini anlama ve geliştirme çabalarını vurgularken, bu çabaların küreselleşmenin etkilerine karşı duyarlı bir şekilde yönetilmesi ve yöresel mutfak özgünlüğünün korunması gerektiğini göstermektedir. "Cittaslow" hareketinin bölgesel koruma çabalarına sunduğu çözüm önerisi, sürdürülebilir yaşam tarzlarını destekleyerek, yerel değerlere ve kimliğe vurgu yapmaktadır. Göynük'ün "cittaslow" ağına katılımı, yöresel yemek kültürlerinin korunma amacını güçlendirebilir ve bölgenin turistik çekiciliğini artırabilir.

Araştırma, Göynük'teki yöresel yemeklerin belirgin özellikleri tanımlanarak, bu yemeklerin sürdürülebilirliğini etkileyen faktörlerin ve "cittaslow" ünvanının Göynük'ün yöresel yemek kültürü sürdürülebilirliği üzerine etkisinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, cittaslow ağına dahil olmuş olan bölgelerdeki işletmelere, yerel yönetimlere ve turizm planlamacılarına yöresel mutfakların korunması ve turistik potansiyellerinin daha etkili bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

1. Yemek Kültürünün Sürdürülebilirliği

1.1. Yöresel Mutfak

Yöresel mutfak, bir destinasyonun kimliğine önemli katkılarda bulunmakta ve birçok gezgin için gezi deneyiminin ayrılmaz bir unsuru olduğu kabul edilmektedir. Bessiere (1998), yöresel ürün ve mutfağın, yerel kültür ve kimliği yansıtan ayırt edici bir özellik olduğunu ifade etmiştir. Bu özellik, belirli bir bölgenin veya destinasyonun gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Sormaz, Yılmaz & Özata, 2023). Bir destinasyon imajının bir parçası olarak yöresel mutfağın kullanılması, ürün ve deneyimlerin çeşitliliği, bir turistik destinasyonun kimliğini ve rekabet edebilirliğini güçlendirmeye yardımcı olmaktadır (Jalis, Chea, & Markwell, 2014).

Yöresel gıda üzerine yapılan pek çok çalışma, araştırmalarını "yöresel" kavramını tanımlama konusuna dayandırmıştır. Standartlaştırılmış etiketler aracılığıyla resmi bir tanım ve düzenleme olmaması nedeniyle, tüketicilerin yöresel ürünleri tanımlaması zor olduğu gibi (Yurt & Achilova, 2022), yerel olarak etiketlenen ürünlerin de tüketicilerin beklentilerini karşılama garantisi yoktur. Yerelin tek bir evrensel tanımının olmaması, yöresel gıda için standartlaştırılmış bir etiket oluşturmayı neredeyse olanaksız duruma getirmektedir. Yöresel gıda üzerine yapılan araştırmalarda en sık konu

edilen bağlamsal faktörler, mevcudiyet, uygunluk, fiyat, mevsimsel çeşitlilik ve yöresel gıda ile ilişkili belirli ürün türlerinin etkisidir. Bu bağlamsal faktörler, tutumlar ve davranışlar arasında aracı görevi görür. Buna bağlı olarak, faktörler tutumları ve davranışları olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilirler (Feldmann & Hamm, 2014).

La Trobe, (2001), Zepeda ve Leviten-Reid, (2004) yapmış oldukları çalışmalarda, yöresel gıda tüketimi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olan önemli bir satın alma engeli olarak bulunabilirlik eksikliğini belirtmişlerdir. Bu aynı zamanda tüketicilerin yöresel ürünleri satın almasını engelleyen yöresel gıdaların tanımlanmasıyla ilgili sorunları da içermektedir. Ek olarak, Zepeda ve Leviten-Reid (2004) uygunsuzluğu (yani ihtiyaç duyulan zamanı) tüketicileri yöresel gıdaları satın almaktan alıkoyan bir faktör olarak tanımlamıştır. Brown, (2003), Sirieix, Kledal ve Sulitang, (2011) alternatif olarak üretilen diğer gıdalardan farklı olarak, yöresel yemekler kendi başına daha pahalı olarak algılanmadığını belirtmişlerdir. Tüketiciler, yöresel ürünlerin yerel kökenlerinin açıkça belirtildiği durumlarda daha fazla para ödemeye istekli olduklarını belirtmektedirler.

Yiyecek, turizm ürününün önemli bir unsuru olup, unutulmaz bir seyahat deneyimi oluşturmadaki kilit rolüyle öne çıkmaktadır. Hızla değişen küresel turizm ortamında, birçok destinasyon, turist çekme stratejilerini geliştirmek için yöresel mutfak unsurlarını turizm ürünleriyle entegre etmektedir (Robinson & Getz, 2014). Yemek, turizm deneyiminin önemli bir bileşenidir ve turistlerin bir destinasyonda 'kalmaları' için kritik öneme sahiptir. Gastronomi turizmi son zamanlarda turizmin en etkili ve yaratıcı alt dallarından biri haline gelmiştir. Turistlerin bir destinasyonda tercih ettikleri yemek, ziyaret ettikleri yerlere alışmış oldukları kadar sıra dışı veya yerli olanları da içerebilir (Cohen & Avieli, 2004). Bu nedenle yöresel mutfak, turizm deneyiminin önemli bir parçası olarak ortaya çıkmış, günümüzde de çağdaş araştırmalarda önemli bir ilgi görmektedir. Uluslararası turistler için yöresel mutfak, yeni bir deneyim ve ev sahibinin kültür ve geleneklerine daha derinden dahil olma şansı sağlar (Baah, Bondzi-Simpson, & Ayeh, 2020). Her destinasyonun kendi yemek hazırlama ve servis yöntemi vardır. Çoğu zaman bazı turistleri çeken yöresel yemeklerin benzersizliği ve yabancılığıdır. Bir bölgenin destinasyonunun pazarlanmasında yöresel mutfağa ilişkin yemek imajı giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bu bakış açıları temel alındığında, yöresel mutfağın, bir destinasyona değer katma potansiyeline sahip önemli bir unsur olduğu ve aynı zamanda bir turizm destinasyonunun sürdürülebilir rekabet avantajına katkı sağlayabileceği ileri sürülebilir. Henderson, (2009), gıda ve turizm arasında bir sinerjinin çeşitli şekillerde oluşabileceğini belirtmektedir. Bunlar:

- 1) Gıda, bir destinasyonun somut olmayan kültürel mirasını ifade ederek çekirdek turizm ürününe değer katmaktadır.
- 2) Gıda, bir destinasyon imajını yeniden şekillendirebilen ve bir destinasyona yönelik turist akışını canlandırabilen stratejik bir yönetim aracı olarak kabul edilir.
- 3) Gıda, seyahat ederken yiyecek deneyimleri arayan turistler için bağımsız bir turizm ürünü olarak görülebilir.

Gastronomi alanında, çok sayıda kuramsal tartışma ve deneysel araştırma, yerel kültür ve yaşam biçiminin bir yansıması olarak yöresel mutfağın bir destinasyonu tanıtmak, konumlandırmak ve markalamak için ne ölçüde kullanılabileceği ve kullanılıp kullanılmayacağı sorusu etrafında dönmektedir. McKercher, Okumuş ve Okumuş, (2007) tarafından ortaya atılan görüşe göre yöresel mutfak, destinasyon markası ve imajını geliştirmek\oluşturmak için etkili bir araç olarak kullanılabilirken, bazı akademisyenler yöresel mutfağın turistlerin yolculuk öncesi, sırası ve sonrasındaki davranışlarını etkileyen bir faktör olduğunu öne sürmüşlerdir (Pestek & Cinjarevic, 2014).

Birçok insan, yeni bir bölgeyi ziyaret ettiğinde çeşitli yiyecekleri denemeyi arzular. Başka bir ifadeyle, mutfak deneyimi, turistler için seyahat deneyiminin giderek daha belirgin bir unsuru ve destinasyon seçiminde önemli bir faktör haline gelmektedir. Yöresel mutfağın benzersizliği, bir destinasyonun imajını önemli ölçüde artırma potansiyeline sahiptir (Cohen & Avieli, 2004). Turistik çekiciliğin bir ürünü olarak yemek ve turistik destinasyon kaçınılmaz olarak birbiriyle ilişkilidir. Turistler sunulan yiyeceklerden memnun kaldıklarında, yerel yiyecekler turistlere aynı destinasyona geri dönmeleri için bir çekicilik unsuru olarak hizmet edebilir (Chi, Huang, & Thi, 2019).

1.2.Sakin şehir (Cittaslow)

Sakin şehir hareketi geleneksel ve yerel kültürü koruyan, yaşamın keyifli ve rahat bir hızla sürdürülebilmesini destekleyen insancıl ve ekolojik bir harekettir (Tranter, 2010). Cittaslow sadece bir koruma, durağanlaşma hareketi olarak değerlendirilmemektedir (Tayfun & Acuner, 2014). Cittaslow hareketi, 1999 yılında İtalya Toskana'nın bir kasabası olan Greve'de oranın Belediye Başkanı Paolo Saturnini'nin liderliğinde kurulmuştur. Cittaslow küreselleşmeye karşı özgün, adil ve sürdürülebilir şehirselleşimi destekleyen bir yaşam felsefesi ortaya koymaktadır (Tayfun & Acuner, 2014). Bu hareket, şehirlerin modernleşme yolunda kendi yapısal özelliklerini, benliklerini kaybetmeden ilerlemelerine bir araç olarak görülmektedir (Tayfun & Acuner, 2014). Bu kapsamda "sakin şehir" hareketi şehirlerin, geleneksel kimliklerini oluşturan özelliklerinin (geleneksel sivil mimari dokusu, yöresel mutfak (Özer Altundağ, 2018), geleneksel el sanatları, örf ve âdet, yerel yaşam biçimi vb. sürdürülebilirlik yaklaşımıyla korunarak yaşatılması için oluşturulmuş uzun vadeli bir yaklaşımdır (Topal Üstün, Korkut, & Kiper). Uluslararası Cittaslow Birliği tarafından belirlenen kriterlere yönelik gerçekleştirilen bir puanlandırma sistemi bulunmaktadır. Şehirlerin "sakin şehir" üyesi olabilmeleri için ilk olarak nüfusunun 50.000'in altında olması zorunludur (Tranter, 2010). Sakin şehir hareketi, "slow food" felsefesini şehirlerin tasarım ve planlamasında kullanmayı amaçlayan 50.000 nüfus altında olan küçük şehirlerin uluslararası bir ağı olarak ifade edilmektedir (Zengin & Genç, 2018). Şehirlerin bu alternatif hareket kapsamına alınması sürdürülebilir yerel kalkınmayı ve yerel halkın yaşam kalitesinin artırılmasını amaçlamaktadır (Donat & Yavuzçehre, 2016).

1.3.Göynük İlçesi

Tarihsel dokusunu günümüze kadar korumuş olan Bolu'nun ilçesi Göynük, Osmanlılar'ın ilk yerleşim yerlerinden biri olması bakımından önem taşımaktadır (Aktaş Yasa, 2013). Göynük, Bolu ili sınırları içerisinde merkeze 98 km. mesafede 1437 km²'lik bir alana kurulu Türk yaşayışının, yerleşme kültürünün önemli örneklerini yansıtan bir ilçedir. 2021 nüfus sayımına göre nüfusu, 14679 olarak belirlenmiştir (Göynük Belediyesi, 2016). Geçmiş çok eskilere dayanan Göynük, coğrafi konumu nedeniyle Osmanlı'nın arka bahçesi denilebilecek önemli bir yerleşim yeri konumundaydı. Günümüzde de Göynük doğallığını ve mimarisini korumuş, gelenek ve göreneklerini sürdürmüş bir yer olarak önemlidir. Geçmişten günümüze kadar ulaşmış olan yapılar tarihin akışı içerisinde canlılığını ve dokusunu koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Göynük'te uzun bir dönem boyunca halktan avâriz, salyane, imdad-ı seferiye, imdad-ı hazariye adında vergiler alınmaktaydı. Osmanlı Dönemi'nde Göynük, Tavukçubaşı Ocaklığı'na bağlanmış kazalar arasında yer almaktaydı. Göynük'te her hane, saray mutfağına (matbah-ı amire) aynı olarak 10 piliç ve 30 tavuk vermektedir. Bölge bazen İstanbul'un sadeyağ ihtiyacını da karşılamıştır (Özlu, 2006). Göynük, Osmanlı yol sistemi içerisinde Anadolu orta kolundan ayrılan yollardan birisi üzerinde yer almaktaydı. Osman Gazi döneminde, 1291'de Göynük Osmanlılar tarafından alınmış ve bölgede göçebeler için elverişli sulak, otlak yayla alanları oluşturulmuştur. Göynük İlçesi, Anadolu'nun tarihinde jeopolitik ve coğrafi konumu ile öne çıkan bir merkez olmuştur. Ankara-İstanbul yol güzergahında konumlanan bu bölge, genellikle Osmanlı Dönemi eserlerinden oluşan geleneksel şehir

dokusunu korumuştur. Özellikle ahşap malzemenin baskın olduğu geleneksel evleri, günümüzde hala ayakta durarak Osmanlı mimarisini ve kültürel mirasını yansıtmaktadır (Yıldız & Özşüner, 2020).

Göynük ilçesi, 2017 yılında "sakin şehir" unvanı kazanmıştır. Bu ağ, Göynük halkını değerlendirmeye, ulusal düzeyde kalkınma modelleri oluşturmaya teşvik etmektedir. Temel hedef, özünde sahip oldukları marka değerini fark etmelerini ve korumalarını sağlamaktır. "Sakin şehir" unvanı hem yerelde hem de küresel düzeyde şehirlerin bilinirliğini artırarak şehirlerin markalaşmasına olumlu katkıda bulunmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Göynük ilçesinin sakin şehir (cittaslow) ünvanına sahip olan Göynük ilçesindeki yöresel yemek kültürünün belirgin özelliklerinin tanımlanarak, bu yemeklerin sürdürülebilirliğini etkileyen faktörlerin analiz edilmesidir. Ayrıca, bölgedeki işletmelere, yerel yönetimlere ve turizm planlamacılarına yöresel mutfakların korunması ve turistik potansiyellerinin daha etkili bir şekilde değerlendirilmesi için pratik öneriler sunulması amaçlanmaktadır.

Göynük'ün sakin şehir olması, doğal ve kültürel zenginliklerini koruma çabalarını içerir. Bu kapsamda, yöresel yemek kültürünün sürdürülebilirliğini anlamak, yerel ekonominin güçlenmesine ve bölgedeki turistik potansiyelin kullanılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, bu araştırma bölgedeki yiyecek-içecek işletmelerine ve gıda üreticilerine yöresel lezzetleri koruma ve tanııtma konusunda stratejik bilgiler sunabilir. Bu noktada, yerel halkın ve işletme sahiplerinden elde edilen veriler, bölgedeki yöresel yemek kültürünün sürdürülebilirliği konusunda daha bütünlük taşıyan bir bakış açısı sunacaktır. Araştırma sonuçları, Göynük ilçesinin yöresel yemek kültürünün önemini vurgulayarak, bu kültürün gelecekteki nesillere aktarılması için yerel politika yapıcılara, turizm sektörüne ve toplum önderlerine rehberlik edebilir. Bu bağlamda, sakin şehir kapsamında yöresel yemek kültürünün sürdürülebilirliği, bölgenin kimliğinin güçlendirilmesine, turizm potansiyelinin artırılmasına ve yerel ekonominin kalkınmasına yönelik stratejiler geliştirmek için önemli bir adım olabilir.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışma evrenini "cittaslow" ağına katılmış olan Bolu ilinin bir ilçesi olan Göynük ilçesi oluşturmaktadır. Tüm kişilere ulaşmanın zor olmasından dolayı çalışma örneklemini Göynük ilçesindeki konaklama ve yeme-içme işletmeleri ile ilçe merkezinde yaşayan yerel halk oluşturmaktadır. Benzer nitelik ve nicelikteki kişilere ulaşabilmek için araştırma örneklemini kartopu örneklemini ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden mülakat ve kaynak taraması yöntemi kullanılarak ele alınmıştır.

Veri toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

T.C. Göynük Kaymakamlığı ve Göynük Belediyesi ile iletişime geçilerek ilçe merkezindeki işletmeler hakkında bilgi alınarak ön planlamalar yapılmıştır. Çalışma verileri nitel araştırma yöntemlerinden mülakat yöntemi ve kaynak taraması ile elde edildi. Alanında uzman akademisyenlerinde görüşü alınarak oluşturulmuş olan 4 soru ilçede yöresel yemek hakkında bilgisi olan konak ve yeme-içme işletmelerine, yerel halka yöneltilmiştir. Mülakat sorularına verilen cevaplar, katılımcıların izniyle ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiştir. Bazı katılımcılar, müsait olmadıklarını ve görüşme yapmak istemediklerini belirtmişlerdir. Katılımcı sayısının ve demografik faktörlerdeki dağılımların yetersiz olduğu göz önüne alınarak, Mart-Nisan 2024 tarihlerinde ilçe merkezindeki halka yeniden ulaşılarak katılımcı sayısı artırılmıştır. Bu kapsamda, ilk görüşme yapılan kişi sayısı 12 iken, sonraki görüşmelerde 10 kişi ile devam edilmiş ve toplamda 22 ses kaydı alınmıştır.

Araştırma soruları;

1. Göynük yöresine ait yemeklerden örnekler verebilir misiniz?
2. Göynük yöresinin Osmanlı Dönemi'ne ait olan ve günümüzde unutulmuş yöresel yemekleri nelerdir?
3. Düğün, sünnet, cenaze, dini vb. özel günlerde geçmişten günümüze sürdürülen yemek kültürleri var mı? Varsa nelerdir? Ayrı ayrı belirtiniz.
4. Göynük ilçesinin "cittaslow" ilanı çerçevesinde yöresel yemeklerin tercih edilme sıklığı nedir? Yöresel yemek sürdürülebilirliğine etkisi neler olmuştur?

BULGULAR

Araştırma Göynük ilçesi kapsamında 22 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait demografik **özellikler** aşağıda verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Özellikler

Katılımcı Kodu	Yaş	Cinsiyeti	Mesleği
K1	46	Bayan	Akademisyen
K2	71	Erkek	Belediye çalışanı
K3	52	Erkek	Kaymakamlık çalışanı
K4	34	Bayan	Belediye çalışanı
K5	68	Erkek	Belediye çalışanı
K6	42	Erkek	Belediye çalışanı
K7	32	Bayan	Kamu sektörü
K8	45	Erkek	Kaymakamlık çalışanı
K9	70	Erkek	Emekli bankacı
K10	57	Erkek	Belediye çalışanı
K11	37	Erkek	Belediye çalışanı
K12	74	Erkek	Belediye çalışanı
K13	Yaş belirtmedi	Erkek	İşletmeci
K14	Yaş belirtmedi	Erkek	İşletmeci
K15	66	Erkek	Çiftçi
K16	58	Bayan	Ev hanımı
K17	53	Bayan	İşçi
K18	67	Bayan	Ev hanımı
K19	64	Bayan	Ev hanımı
K20	72	Erkek	İşçi
K21	49	Bayan	Ev hanımı
K22	51	Bayan	Ev hanımı

Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda, Göynük yöresine ait yöresel yemeklerin incelendiği bu çalışmada, bölgede Osmanlı Dönemi'ne ait ve zaman içinde unutulmuş yöresel yemekler ile düğün, sünnet, cenaze gibi sosyal etkinliklerde geleneksel olarak devam eden yemek kültürleri ele alınmıştır. Ayrıca, ilçenin "sakin şehir" ilan edilmesiyle birlikte yöresel yemeklerin tercih edilme durumundaki olası bir artış da araştırma kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda, katılımcılardan elde edilen bilgiler, aşağıdaki başlıklar altında düzenlenerek analiz edilmiştir.

3.1. Göynük Yöresel Yemekleri

Katılımcılardan, Göynük yöresine ait örnek yemekleri paylaşımları istenmiştir. Ortak olarak verilen yanıtlar arasında, Göynük dik börek (oklava tatlısı), Göynük tarhana çorbası (kıymalı), Göynük bombay, şeker fasulyesi, kıymalı, yoğurtlu tereyağlı muska mantısı (peruhi olarak adlandırılan), keşli

cevizli tereyağlı erişte, yaprak sarma (kıymalı sıcak servis edilen), sarı burma, bamya, tas kebabı, Göynük kabaklı yufka tatlısı gibi geleneksel yemekler bulunmaktadır. Katılımcılar arasında belirtilen diğer yöresel yemekler arasında ise K1, K12, K14 ve K19 tarafından; kalbura bastı mantısı, cimcik makarna, hoşmerim, K11, K17, K8, K9 ve K22 tarafından; fırında kara kabak, külde çörek, Göynük eriği pestili ve kurusu, çevizli peksimet, patatesli somun ekmek, K5, K6, K8, K9 ve K18 tarafından; buğday çimiyle yapılan uğut (uhut), kabaklı gözleme gibi örnekler yer almaktadır. Bu çeşitlilik, Göynük yöresine özgü zengin bir mutfak kültürünün varlığını yansıtmaktadır. K1, K4, K7, K9, K12, K15 ve K17 söyledikleri yemek isimlerinin diğer illerde de olduğunu fakat içerik, sunum, örf ve adetler bakımından farklılıkların olduğunu belirtmişlerdir. Aşağıda Yöresel Göynük Yemekleri Kitabı'nda yöreye ait yemekler sıralanmıştır (Göynük Belediyesi, 2022).

Tablo 2. Göynük Belediyesi Yöresel Göynük Yemekleri Kitabı'nda yöreye ait yemekler

Çorbalar	Ana Yemekler	Börekler	Soğuklar	Tatlılar	Turşu\Hoşaf\ Marmelat
Düğün Çorbası	Kıymalı Bamya Yemeği	Cevizli Çörek	Baş Eti	Baklava Tatlısı	Lahana Turşusu
Kesme (Erişte) Çorba	Cevizli Keşli Erişte	El Açması Yufka Böreği	Kısır Paşa Pilavı	Göynük Dik Börek (Oklava Tatlısı)	Semiz Otu Turşusu
Meyane Çorbası	Çömlekte Güveç	Peynirli El Açması Yufka Böreği	Piyaz	Dilimli Kabak Tatlısı	Elma Kurusu Hoşafı
Oğmaç Çorbası	Ekşili Manti	Patatesli El Açması Yufka Böreği		Fırında Kabak Tatlısı	Üzüm Hoşafı
Sütlü Çorba	Etlı Sarma	Ispanaklı El Açması Yufka Böreği		Pekmezli Tabla Kabak Tatlısı	Vişne Hoşafı
Tarhana Çorbası	Yağlı Hekim Sarması	Gözleme		Göynük Kabaklı Yufka Tatlısı	Göynük Eriği Marmelatı
	Kalbur Mantısı	Hamursuz		Mekik Böreği	Keçi Eriği Pestili (Ekşi Erik Pestili)
	Keşkek	Tepsi Su Böreği		Nişasta Helvası	Kızılık Marmelatı
	Kıymalı Manti			Pekmezli Börek	Kuş Burnu Marmelatı
	Kelem Dolması			Höşmerim	
	Nohutlu Pilav			Sarığ Burma Tatlısı	
	Patates Köfte			Uğut Tatlısı	
	Sahanda Et			Un Helvası	
	Saray Usulü Tavuk Dolma			Mala	
	Taban Köfte			Göynük Tırtıl Tatlısı	
	Göynük Tas Kebabı				
	Zeytin Yağlı Yaprak Sarma				

Yöresel ürünler hakkında yazılmış olan kitap ve yayınlar ile yöre halkının belirtmiş olduğu yöresel ürünler arasında tutarlılık olduğu fakat bazı yemek isimlerinin unutulmaya yüz tuttuğu ve sürdürülebilirliğini zamanla yitirdiği gözlemlenmiştir.

3.2. Göynük'ün Osmanlı Dönemleri'nden Kalma Günümüzde Unutulmuş Yöresel Yemekleri

Göynük yöresinin Osmanlı Dönemi'ne ait ve günümüzde unutulmuş yöresel yemekleri üzerine yapılan katılımcı tabanlı bir araştırmada, sorulara verilen yanıtlar değerlendirilmiştir. Katılımcılara yöneltilen, 'Göynük yöresinin günümüzde unutulmuş yöresel yemekleri var mı? Bilginiz varsa örnekler verebilir misiniz?' sorusuna, K1, K18, K20 katılımcısı tarafından külde çörek, palize (ev yapımı buğday nişastası ve su ile yapılan muhallebi), K12, K15, K, 17 ve K19 katılımcısı tarafından cevizli yağlı çörek (ateş

külünde evlerdeki ocaklarda pişirilirdi), K2 ve K3 katılımcıları tarafından mala (kedi batmaz), haluşka, düğün çorbası; K3, K4, K14, K15 ve K21 ve katılımcısı tarafından ise mala, Göynük tarhana çorbası, Göynük düğün çorbası, dik börek, palize ; K3, K13, K14, K17, K18 ve K21 etli sarma, saray usulü tavuk dolma örneklerini vermiştir. Diğer katılımcılar ise tam bir bilgilerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Özellikle, işletmeci olan bazı katılımcılar, tam olarak Osmanlı zamanından kalmıştır denilebilecek bir ürün bulunmadığını belirtmişlerdir.

Bu sonuçlar, Göynük yöresinin geçmişe ait zengin bir mutfak kültürüne sahip olduğunu göstermekle birlikte, bazı geleneksel yemeklerin zaman içinde unutulmuş, sürdürülebilirliklerini yitirmiş olabileceğini göstermektedir. Araştırma, bölgesel mutfak mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

3.3. Geçmişten Günümüze Özel Günlerde Sürdürülen Yemek Kültürü

Katılımcılara “*Düğün, sünnet, cenaze, dini vb. özel günlerde geçmişten günümüze sürdürülen yemek kültürleri var mı? Varsa nelerdir? Ayrı ayrı belirtiniz.*” şeklinde yöneltilen soruya;

Katılımcılar özellikle ramazan aylarında iftar topunun atılmasının ardından kahvaltılıkla başladığını ardından yemek türlerinin geldiğini belirtmiştir. Bu durumu K8, K9 ve K15 kişileri birbirine yakın bir şekilde anlatmıştır. İfadelerinde iftarda ilk olarak kahvaltılık, sonra düğün çorbası veya tarhana çorbası (kıymalı), bakır sahanlarda et, etli sarma, su böreği, bamya yemekleri, pilav, hoşaf ya da komposto, ara tatlısı (dik börek ya da baklava), yoğurtlu erişteli kızartma, meyve şeklinde olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca K9 “*İftarda kahvaltı menüsü (gül reçeli, hurma, zeytin, bal, pekmez, keçi peyniri) şeklinde ilk olarak evin büyüğünün ilk hamlesi ile başlanır, ardından akşam namazı kılınır, sonra tekrar yemeğe (düğün çorbası, et yemeği, bamya yemeği, su böreği, sütlü tatlı, etli yaprak dolması, nohutlu pilav, şerbetli tatlı, çay-kahve) şeklinde devam edilir. Ayrıca tüketilen et mevsimlik olur. Her mevsimde tüketilen etin uygun hayvan eti olmasına dikkat edilirdi. Şubat ayında ördek ve kaz eti; Mart-Mayıs aylarında kuzu eti; Haziran-Temmuz, Ağustos düve ve dana eti; Eylül-Ekim ayında oğlak eti; Kasım-Aralık ve Ocak aylarında kaz ve dişi hindi eti tüketilir.*” şeklinde ek bilgi vermiştir. K1 “*Toplu cemiyetlerde, harman yerlerinde ya da cami bahçesinde toplanılır, özellikle her bayramda aynı gelenek devam ettirilir, bu etkinliklerde toplu bayramlaşma ve yemek faaliyetleri yapılır, her evden birer tepsi ile yemekler getirilir ve yer sofralarında sunumu yapılır. Pilav ve üzüm hoşafı bu yemeklerin vazgeçilmezidir. Düğünlerde, düğün öncesi erkekler arasında yemekli bir eğlence olur. Burada külde çörek yapılır, un helvası yapılır ve kuzu eti pişirilirdi.*” şeklinde yanıtlamıştır. K14, K18, K19, K20 ve K22 “*Cenaze yemekleri komşular tarafından 7 gün cenaze evine götürülür, geleneğe ikram ederdi, günümüzde 3’e indi.*” şeklinde belirtmiştir. K3, K7 ve K13 ise taziyeler için bu ikramların günümüzde tümüyle terk edildiğini belirtmiştir. K12, K17 ve K21, “*Dini bayramlarda kandil gecelerinde bazlama, meyvelerin kurusundan yapılan hoşaf ve taze meyve ile yapılan komposto ikram edilirdi.*” K2, K3, K4, K5, K6, K7, K10, K11, düğün çorbası, et yemeği (güveç), sarma, dik börek, pilavın düğün vb. özel günlerde tüketildiğini belirtmişlerdir.

3.4. Göynük İlçesinin “Cittaslow” İlanı ile Birlikte Yöresel Yemeklerin Tercih Edilme Sıklığı

Göynük ilçesinin cittaslow (sakin şehir) ilanı çerçevesinde yöresel yemeklerin tercih edilme sıklığı üzerine yapılan katılımcı tabanlı bir araştırmada, sorulara verilen yanıtlar değerlendirilmiştir. Katılımcılara yöneltilen, “*İlçenin sakin şehir ilanı ile yöresel yemeklerin tercih edilmesinde artış var mı? Göynük ilçesinin yöresel yemeklerin sürdürülebilirliğine cittaslow ağına katılmanın etkileri nelerdir?*” şeklindeki soruya K1 tarafından “*Göynük halk olarak çok girişken bir yapıda değil, çalışanların çoğu devlet sektöründe memurdur. Memur şehri de denilebilir. Bu nedenle Göynük’e ait yöresel ürünlerin tanıtımında ve turistik bir ürün olarak pazarlanmasında sorun var. Halk riskten kaçmakta, birkaç sınırlı işletmede bu geleneksel lezzetleri bulmak mümkün. Ancak yeterli değil. Tanıtım eksikliği çok fazla. Tur şirketleri ile iş birlikleri zayıf, Taraklı-Göynük-Mudurnu turları yapılabilir, hatta İstanbul çıkışlı Karadeniz turları için bir durak haline getirilebilir, konaklama tesis kapasitesinin de bu çerçevede artırılması lazım.*” şeklinde yanıt verilmiştir. K14 ise, “*İlçemizin tanıtımı oldukça yetersiz. Cittaslow*

ilçemizde çok iyi yaşanmıyor. Buraya gelenler Safranbolu evleri gibi düşünerek geliyor. Cittaslow şeklinde gezelim diyenleri duymadım." ifadelerini kullanarak görüş belirtmiştir. K15, K17, K18, K20 ve K22 işletmelerdeki yöresel gastronomik ürünlerin turistler tarafından tercih edilme oranının yeterli düzeyde olmasına rağmen işletmelerde yeterli yöresel ürün satışının yapılmadığını belirtmişlerdir. Restoran işletmesinde işçi olan K17 bazı turistlerin ilçedeki yetersiz yöresel ürün satışı yapan işletmelerin neden daha fazla zengin ürün bulundurmadığı yönünde eleştirileri olduğunu belirtmektedir. K2 dışındaki diğer katılımcılar ise ilçenin cittaslow şehir ilanı ile yöresel yemeklerin tercih edilmesinde artış olduğunu belirtmişlerdir. K1 ve K14 katılımcıları, ilçenin tanıtımının yeterli olmadığını ve turistik potansiyelinin geliştirilmesi için daha etkili stratejilere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamışlardır. Bu sonuçlar, yöresel lezzetlerin turistik açıdan daha çekici hale getirilmesi için tanıtım ve iş birlikleri gibi faktörlere odaklanmanın önemini ortaya koymaktadır.

Genel olarak katılımcılar Göynük'ün "cittaslow" şehir ilanı ile yöresel yemeklerin tercih edilmesinde artış olduğunu, ilçeye turizm faaliyeti için gelen kişilerin yöresel ürünlere daha fazla ilgi gösterdiğini, ilçede satış kaygısından dolayı işletmelerin menülerinde ağırlıklı olarak yöresel ürünleri bulundurmaya tercih etmedikleri görülmektedir.

SONUÇ:

Her bölgenin kendine özgü iklimi, ekonomik faaliyetleri, coğrafi özellikleri, tarım ürünleri, gelenek ve kültürü gibi çeşitli faktörler, yöresel mutfaklar üzerinde belirleyici etkilerde bulunmaktadır. Bir bölgenin yöresel mutfağı, o coğrafyanın benzersiz koşullarıyla uyumlu bir şekilde gelişen bir kültür mirasıdır. Yiyecek ve içeceklerden, mutfak araçlarına, pişirme yöntemlerinden sofraya düzenine kadar birçok unsuru içinde barındıran bu mutfaklar, bölge halkının geçmişten günümüze taşıdığı lezzetleri ve yemek kültürünü yansıtarak benzersiz bir kimlik oluşturur. Bu zenginlik, her bölgenin kendi karakteristik mutfağını oluşturmasına ve bu kültürü nesiller boyu aktarmasına olanak tanır (Yurt & Bayraklı, 2022).

Göynük tarihin akışı içerisinde canlılığını ve dokusunu koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Her ne kadar doğal yapısındaki bozulmalar az olsa da yöresel yemek kültürü konusunda sürdürülebilirliğin ve devamlılığın sağlandığını da söylemek pek mümkün değildir. Yöre halkı ile görüşmeler sonucunda gerçekleştirilen çalışmada Osmanlı Dönemi'nden ya da daha önceki dönemlerden günümüze aktarılmış olan yöresel yemeklerin neler olduğu konusunda alınan bilgilerde değişiklikler olduğu gözlemlenmiştir. Yöre halkı geçmişten günümüze devam eden yemek kültürü olarak Ramazan aylarında iftar menüsünde ilk olarak kahvaltılıklarla başladığını ardından tarhana ya da düğün çorbası, ana yemek, tatlı şeklinde devam edildiğini söylemiştir. Ayrıca ramazan ayında yemek adabının (evin büyüğünün ilk yemeğe başlanması, yemek sırasında Allah'ı zikrederek konuşulması, dualar edilmesi vb.) hala günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Geçmişte uygulanan cenaze evine taziyeye giden komşuların cenaze sahibinin acısına ortak olmak için 7 gün boyunca yemek götürme adetinin günümüzde kısmen terk edildiği görülmüştür. Göynük'ün geçmişten günümüze kadar aktarılan yöresel yemeklerin sürdürülebilirliği konusunda bazı zorluklar yaşandığı gözlemlenmiştir. Geçmişte uygulanan geleneklerin ve yemek kültürünün günümüzde kısmen terkedilmesi, sürdürülebilirliğin önündeki engellerden biri olmuştur.

Göynük cittaslow ağına dâhil olduktan sonra halk açısından pazarlama konusunda beklentilerinde de artışlar yaşanmıştır. Göynük yöresinin yemek kültürünün kısmen korunmasına rağmen, bu korumanın yeterli düzeyde olmadığı ve sürdürülebilirliğin artırılması amacıyla kamu kurumlarınca çeşitli çalışmaların gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, yöresel yemek kültürünün sürdürülebilirliğini desteklemek adına yapılan akademik çalışmalar ve kamu kurumları tarafından uygulanan turistik tanıtım ve pazarlama, belgeleme ve arşivleme çalışmaları bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Göynük Belediyesi'nin "cittaslow" ağına dahil olmasıyla birlikte sürdürülebilir değerlere verilen önem artmış ve unutulmaya yüz tutmuş değerlerin yeniden canlandırılması için çaba gösterilmiştir. Yerel yönetimlerin ve ilgili paydaşların çabalarıyla, yöresel yemek kültürünün belgelenmesi, tanıtımı ve pazarlanması gibi alanlarda önemli adımlar atılmıştır.

Çavuşoğlu ve Altun (2023) tarafından yapılan çalışmada, cittaslow ağına dahil olan Gökçeada'nın yeme-içme alanlarındaki yöresel gastronomik ürünlerin turistler tarafından tercih edilmesine rağmen üretim ve satışlarının yeterince desteklenmediği, bilimsel olarak kayıt altına alınmaları konusunda yetersiz çaba sarf edildiği ve sunum düzeyinin düşük olduğu belirtilmiştir. Ancak, bu sonuçlar Kocaman ve Memiş Kocaman'ın (2018) cittaslow ağına dahil olan Zile ilçesi için yaptığı çalışmayla ve kamu kurumlarının desteğinin eksikliği iddiasıyla uyuşmamaktadır. Çavuşoğlu (2023) ise yöresel cittaslow lezzetlerinin gastronomi turizmi açısından önemli olduğunu vurgulamış, Kuzey Kıbrıs gibi diğer sakin şehirlerde olduğu gibi burada da gastronomi turizminin çekicilik unsuru olarak kullanılabilecek yiyeceklerin tespit edildiğini belirtmiştir. Ayrıca, çalışmamızda da ortaya çıkan cittaslow şehirlerinde sürdürülebilir gastronomik unsurların önemli bir yer tuttuğu vurgulanmıştır. Genç'in (2022) Göynük, Taraklı ve Mudurnu ilçeleri işletmelerine yönelik yaptığı çalışmada ise işletmecilerin yöresel yemek sunumuna istekli olmalarına rağmen, Taraklı ve Mudurnu ilçelerinde turistlerin düşük ve istikrarsız talepleri nedeniyle maliyet kaygısı yaşadıkları ve bu sebeple idealist bakış açılarını gerçekleştiremedikleri belirlenmiştir. Göynük ilçesinde ise turistlerin maliyet kaygısının daha az olduğunu belirtmiştir. Bu sonuçlar, çalışmamızın bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Çalışma geneline baktığımızda Göynük'ün yöresel ürün açısından zenginlikler barındırdığı fakat yöresel lezzetlerin bazılarının unutulmaya yüz tuttıkları görülmektedir. Göynük Belediyesi yetkilileri ile gerçekleştirilen görüşmede "cittaslow" bir şehir olmasıyla birlikte sürdürülebilir değerlere daha fazla değer verildiğine ve unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş değerlerin ortaya çıkartılmaya çalışıldığına dikkat çekilmiştir. Bu kapsamda Göynük Belediyesi tarafından kapsamlı olarak "Yöresel Göynük Yemekleri Kitabı" basılmıştır. Ayrıca yörede hala eski kültürleri yaşatmaya çalışan ve bu konuda kaynak niteliğinde bilgiye sahip olan "İrfan Okuyan Beyefendi ve Fatma Marmara Hanımefendi" gibi değerlerin olduğu görülmektedir.

Yöresel yemeklerin geçmişten günümüze aktarılması ve korunması, bir bölgenin kültürel mirasının ve gastronomik zenginliğinin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Geleneksel yemeklerin unutulmaması ve gelecek nesillere aktarılması, yerel gastronomi ve turizm endüstrisi için bir değer kaynağı oluşturabilir. Bu nedenle, bölgesel mutfak mirasının korunması ve geliştirilmesi için yerel toplumun ve ilgili paydaşların ortak çabaları sürdürülmelidir. Cittaslow ağına katılımın etkisi ile geçmişten günümüze unutulmuş yemeklerin, örf ve adetlerin ortaya çıkartılması ve bunların kayıt altına alınması gereklilik haline gelmiştir.

ELEŞTİRİ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Göynük ilçesinin zengin yöresel yemek kültürünün geçmişten günümüze uzanan evrimini ve sürdürülebilirliğini ele alarak önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Öncelikle, yöre halkının belirttiği gibi, geçmişten günümüze aktarılan yöresel yemek tariflerinde değişiklikler ve uyarlamalar gözlemlenmiştir. Bu durum, geleneksel lezzetlerin modern yaşam biçimi ve beslenme alışkanlıklarıyla uyumlu hale getirilme çabalarının bir sonucu olabilir. Bu değişikliklerin yöresel özellikleri koruma amacı taşıyan sürdürülebilirlik çabalarına ne kadar uygun olduğu ve bu değişikliklerin yöresel kimliğe olan etkisi üzerine daha derinlemesine bir analize ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmada vurgulanan "cittaslow" şehri olma durumu ve yapılan tanıtım faaliyetleri ve bu statünün yöresel yemek kültürünün sürdürülebilirliği üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu durumun sonrasında yaşanan beklentilerin karşılanıp karşılanmadığı ve turistik potansiyelin artışına nasıl yansıdığı gibi konuların daha ayrıntılı bir değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. "Yöresel Göynük Yemekleri Kitabı" gibi yapılan tanıtım çalışmalarının etkisinin değerlendirilmesi ve bu tür faaliyetlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ne ölçüde katkı sağladığının anlaşılması da önemlidir.

Son olarak, gelecek araştırmalarda, yöresel yemek kültürünün sürdürülebilirliğini desteklemek amacıyla oluşturulabilecek yeni stratejilerin ve yenilikçi yaklaşımların ele alınması önerilmektedir. Bu stratejiler, yerel halkın daha etkin bir şekilde katılımını sağlama, turistik çekiciliği artırma ve geleneksel değerlere olan bağlılığı güçlendirme gibi unsurları içerebilir. Bu öneriler ışığında, Göynük

yöresinin zengin mutfak kültürünün sürdürülebilirliğini daha etkin bir şekilde desteklemek adına yeni araştırmaların ve uygulamaların gerçekleştirilmesi önemli olacaktır.

Çıkar Çatışması: Yazar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktaş Yasa, A. (2013). Kültürel Zenginlikleri ile Göynük. (A. Aktaş Yasa, & A. Soysaldı, Dü) *Göynük El Sanatları Paneli ve Çalıştayı Bildirileri*(2), 17-46.
- Baah, N. G., Bondzi-Simpson, A., & Ayeh, J. K. (2020). How neophilia drives international tourists' acceptance of local cuisine. *Current Issues in Tourism*, 23(18), 2302-2318. doi:10.1080/13683500.2019.1619676
- Chi, H. K., Huang, K. C., & Thi, B. D. (2019). A Perception into Food Image and Revisit Intention for Local Cuisine from Foreign Tourist Perspective – The Case of Ho Chi Minh City – Vietnam. *European Journal of Business and Management Research*, 4(2).
- Cohen, E., & Avieli, N. (2004). Food in tourism: Attraction and impediment. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 755-778.
- Çavuşoğlu, M. (2023). Yöresel cittaslow şehir lezzetlerinin gastronomi turizmi açısından önemi: Kuzey Kıbrıs örneği. *Gastoria: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 7(2), 407-418. <https://doi.org/10.32958/gastoria.1368959>.
- Çavuşoğlu, O. ve Altun, Ö. (2023). Cittaslow Şehir Restoranlarında Yöresel Gastronomik Ürün Kullanımı: Gökçeada (İmroz) Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1): 49- 6.
- Donat, O., & Yavuzçehre, P. S. (2016). Sakin şehir hareketinin Türkiye'deki gelişimi üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1480-1488.
- Feldmann, C., & Hamm, U. (2014). Consumers' perceptions and preferences for local food: A review. *Food Quality and Preference*, 40(2015), 152–164.
- Genç, K. (2022). Sakin şehir (Cittaslow) restoranlarının yöresel yemek sunumu üzerine işletmeci görüşlerinin belirlenmesi. *Journal of Global Tourism And Technology Research*, 3(1): 30-41
- Göynük Belediyesi. (2016). *Göynük Hakkında*. Aralık 2, 2022 tarihinde <https://www.goynuk.bel.tr/goynuk-hakkinda/> adresinden alındı
- Göynük Belediyesi. (2022). *Yöresel Göynük yemekleri kitabı*. (H. Yaman, Dü.) Göynük\BOLU: ajans360.
- Jalis, M. H., Chea, D., & Markwell, K. (2014). Utilising local cuisine to market Malaysia as a tourist destination. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 144, 102 – 110.
- Kocaman, M. Ve Memiş Kocaman, E. (2018). Yavaş şehir modelinde kültürel ve gastronomik ürünler ile marka şehir oluşturmak: Zile örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(1): 837-850

- McKercher, B., Okumuş, F. & Okumuş, B. (2007) Food tourism as a viable market segment: it's all how you cook the numbers. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25, 137-148.
- Okumus, B., Xiang , Y., & Hutchinson, J. (2018). Local cuisines and destination marketing: cases of three cities in Shandong, China. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23(6), 584-599. doi:10.1080/10941665.2018.1469521
- Özer Altundağ, Ö. (2018). Turistlere sunulan yöresel yemeklerin makro ve mikrobesein ögesi içeriğinin sağlık boyutu: Safranbolu ilçesi örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 16-28.
- Özlü, Z. (2006). Göynük'e (Bolu) ait bazı gelir ve giderlerin tahlili: avâriz vergisi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 2006(19), 381-397.
- Pestek, A., & Cinjarevic, M. (2014). Tourist perceived image of local cuisine: the case of Bosnian food culture. *British Food Journal*, 116(11), 1821-1838.
- Robinson, R. N., & Getz, D. (2014). Profiling potential food tourists: and Australian study. *British Food Journal*, 116(4), 690-706.
- Robinson, R. N., & Getz, D. (2016). Food enthusiasts and tourism. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 40(4), 432-455.
- Sormaz, Ü., Yılmaz, M., Özata, E., & Büyükyıldırım, C. (2023). Burdur ilinin gastronomi turizmi potansiyelinin swot analizi ile değerlendirilmesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(2), 1262-1279.
- Tayfun, A., & Acuner, E. (2014). Cittaslow: Çamlıhemşin İçin Bir Model Önerisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(1), 46-54.
- Topal Üstün, T., Korkut, T., & Kiper, T. (tarih yok). Yerel kimliğin şehir ile buluşması: cittaslow-sakin şehirler. *İdil*, 5(25), 1413-1430.
- Tranter, P. J. (2010). Speed kills: The complex links between transport, lack of time and urban health. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 87(2), 155-166.
- Yıldız, Ş. Ö., & Özsüner, A. (2020). Bolu Göynük'te Türk Devri Mimarisi Turkish Period Architecture In Bolu Göynük. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 342-377.
- Yurt, İ., & Achilova, D. (2022). Özbekistan'da Yöresel Bir Lezzet: Taşşehir Düğün Pilavı. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 6(2), 398-411.
- Yurt, İ., & Bayraklı, B. (2022). Safranbolu'da yöresel bir lezzet: Peruhi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 270-287.
- Zengin, B., & Genç, K. (2018). Sakin şehirlerin (citta-slow) pazarlanması: Göynük örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 585-589.

EXTENDED SUMMARY**Research Problem:**

This research aims to reveal the distinctive features of the local cuisine in the district of Göynük in Bolu province, which holds the "cittaslow" status, and to examine the factors influencing the sustainability of these dishes, as well as to investigate the impact of the cittaslow designation on the sustainability of the local culinary culture in the district.

Research Questions:

1. Can you give examples of the dishes of Göynük region?
2. What are the local dishes of Göynük region belonging to the Ottoman period and forgotten today?
3. Are there food cultures that continue from past to present on days such as weddings, circumcision, funerals, religious etc.? If yes, what are they? Specify separately?
4. Within the framework of the "cittaslow" declaration of Göynük district, what is the preference frequency of local dishes? What has been the impact on local food sustainability?

Literature Review:

In 2017, the town of Göynük in Bolu, which earned the designation of a cittaslow,' holds significant historical importance as one of the first settlements of the Ottoman Empire. Situated 98 km from the city center, Göynük spans an area of 1437 km², serving as a notable example of Turkish living and settlement culture. Preserving its natural beauty, architecture, and traditions, Göynük had a population of 14,679 according to the 2021 census. Retaining its traditional urban fabric, Göynük still stands out with its predominantly Ottoman-era wooden structures. Moreover, it can be asserted that it partially preserves the regional culinary culture dating back to the Ottoman period.

Local cuisine significantly contributes to the identity of a destination and is an indispensable part of the travel experience for many travelers. According to Bessiere, local products and cuisine can be considered as unique elements reflecting the culture and identity of a specific region. Emphasizing local cuisine can strengthen the identity of a tourist destination and enhance its competitiveness. Research indicates that factors influencing the consumption of local food include availability, suitability, price, seasonal variety, and the impact of specific product types. Integrating local cuisine into the tourism experience can increase a destination's potential for attracting tourists, and gastronomic tourism can enable tourists to engage more deeply with the destination. In this context, it can be asserted that the Cittaslow movement is an important tourism element that could contribute to the value of local cuisine for a destination and enhance its sustainable competitiveness.

The Cittaslow movement was founded in 1999 in the town of Greve in the Tuscany region of Italy under the leadership of Mayor Paolo Saturnini. This movement offers a philosophy of life that promotes unique, fair, and sustainable urban development in response to globalization. The Slow City movement adopts a human-centered and ecological approach by preserving traditional and local culture. Cittaslow supports cities in preserving their identity while progressing through the modernization process. This approach encompasses a long-term perspective that aims to sustain and preserve the traditional characteristics of cities from a sustainability standpoint. Cities must meet specific criteria and population conditions to become members of the 'slow city.' The Cittaslow movement is seen as an international network of small cities with a population of fewer than 50,000 that embrace the 'slow food' philosophy. Through the inclusion of cities in this network, the alternative movement aims to promote sustainable local development and enhance the quality of life. The movement's logo includes an orange-colored snail figure, conveying the message of 'slowly, cautiously, but steadily advancing snail.

Methodology:

The study population consists of Göynük district, a district of Bolu province, which has joined the "cittaslow" network. Since it is difficult to reach all people, the study sample consists of accommodation and food and beverage establishments in Göynük district and local people living in the district center. In order to reach people of similar quality and quantity, the research sample was carried out with snowball sampling. The research was conducted by using interview and literature review method, which are qualitative research methods.

The study data were obtained by interview method and literature review from qualitative research methods. The 4 questions, which were created by taking the opinion of academicians who experts in the field are, were directed to the local people, mansions and food and beverage establishments that have knowledge about local food in the district. The answers to the interview questions were audio recorded with the permission of the participants. Some participants stated that they were not available and did not want to be interviewed. Considering that the number of participants and the distribution of demographic factors was insufficient, the number of participants was increased by reaching the people in the district center again in March-April 2024. In this context, while the number of people interviewed for the first time was 12, 10 people were interviewed in the following interviews and a total of 22 voice recordings were taken.

Results and Conclusions:

As a conclusion, the rich local culinary culture of the Göynük district is shaped by factors such as climate, economic activities, geographical features, and consumption habits. Local cuisine encompasses many elements, ranging from food and beverages to kitchen equipment, cooking techniques, and table manners. When examining the current state of sustainable local culinary culture in the Göynük district, changes in some elements of the culinary culture that have persisted from the past to the present are observed. Especially during Ramadan, the iftar menu traditionally started with breakfast items, followed by tarhana or wedding soup, and concluded with a main course and dessert. However, over time, some changes have occurred in these traditional practices, and the tradition of taking food to the funeral house has been partially abandoned. With Göynük Municipality being a 'cittaslow' city, there is an observable emphasis on sustainable values and efforts to revive forgotten values. In this context, comprehensive promotional activities, such as the "Local Göynük Cuisine Book," have been carried out by the municipality. However, it is crucial to evaluate in more detail the impact of such efforts on the sustainability of local culinary culture. In the critique and suggestions section, it is recommended to conduct a more in-depth analysis of changes in local recipe traditions, a detailed examination of the effects of being a 'cittaslow' city, an assessment of the impact of promotional activities, and addressing future strategies. Strategies such as promoting more active participation from the local community, enhancing tourist attractiveness, and strengthening commitment to traditional values could be crucial in supporting the sustainability of local culinary culture.

Kars'ta Kentsel Koruma ve Turizm

Urban Conservation and Tourism in Kars

Adem YULU¹

Öz

Anadolu coğrafyasında turizm faaliyetlerinin son yıllarda önem kazandığı kentlerin başında gelen Kars, Osmanlı ve Rus döneminin çeşitli mimari özelliklerini taşımaktadır. 1970'li yılların başından itibaren Kars'ta tarihi yapılara yönelik yapı ölçeğinde başlayan koruma ve envanter çalışmaları, yakın geçmişte özellikle turizmin etkisiyle yapı ve sokak-cadde ölçekli koruma uygulamalarıyla koruma altına alınmaya başlanmıştır. Çalışma, bu noktada yakın zamanda kentte giderek daha fazla görünür hale gelen koruma uygulamalarına ve turizmin kentsel koruma üzerindeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma deseninin benimsendiği bu çalışmada çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen bu verilerin betimsel analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçları, turizmin etkisiyle mimari değere sahip tarihi yapıların yanı sıra köhneleşmiş ve kaderine terk edilmiş çok sayıda kültür mirası izlerini taşıyan yapıların son yıllarda bir yandan farklı ölçekteki restorasyonlarla koruma altına alınırken diğer yandan da tarihi yapıların ekonomik değer kazanmaya başladığını göstermektedir. Bu bağlamda, son yıllarda Kars'ın kültürel coğrafyasının değişmeye başladığını ve farklı ölçekteki koruma uygulamalarının da turizm üzerindeki rolünün arttığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, kentsel koruma, mekânsal gelişme, Kars, restorasyon

ABSTRACT

In Anatolia, Kars is one of the cities where tourism activities have gained importance in recent years, bearing various architectural features of the Ottoman and Russian periods. Conservation and inventory studies for historical buildings in Kars, which started in the early 1970s at the building scale, have recently begun to be taken under protection with building and street-scale conservation practices, especially with the impact of tourism. At this point, the study aims to reveal the conservation practices that have recently become increasingly visible in the city and the role of tourism in urban conservation. In this study, which adopts a qualitative research design, various data collection techniques have been used. A descriptive analysis of these data has been conducted. The results of the study show that in addition to the historical buildings with architectural value due to the impact of tourism, many buildings bearing traces of cultural heritage that have become dilapidated and abandoned to their fate have been taken under protection with restorations of different scales in recent years, while on the other hand, historical buildings have started to gain economic value. In this context, it is revealed that the cultural geography of the city has started to change in recent years and the role of conservation practices at different scales on tourism has increased.

Keywords: Tourism, urban conservation, spatial development Kars, restoration

¹ Corresponding Author: (Dr. Öğr. Üyesi) İğdir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İğdir, e mail, adem.yulu@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8037-259X

GİRİŞ:

Koruma uygulamalarının tarihi çok gerilere gitmekle birlikte, onarımların bilimsel yöntemlerle yapılan bir uğraşa dönüşmesi 19.yüzyılda başlamıştır (Ahunbay, 2017). Bununla birlikte, 20.yüzyılın başlarında küresel ölçekli savaşların sonrasında tarihi kentlerin önemli ölçüde zarar görmesi tarihsel ve kültürel miras alanlarının korunmasına yönelik bir dizi somut adımların atılmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, 1964 Venedik Tüzüğü ile tarihi kentsel ve kırsal dokuların korunmasına yönelik çalışmaların yapılmaya başlanması (Eres Özdoğan, 2013), ilk kez 1975'te Avrupa Mimari Mirası Yılı kapsamında yayınlanan Amsterdam Bildirgesiyle tarihi çevrenin koruma sorunu uluslararası belgelerde ele alınması (Karakul, 2009), aynı yıl korumanın çeşitli yönleriyle ilgili sempozyumlar düzenleyen Europarat'ın 1975 yılını "Avrupa Tarihsel Koruma Yılı" olarak ilan etmesi (Özgüç, 1992), bu alanda atılmış önemli adımlar olarak kayda geçmiştir. Bunun doğal sonucunda da özellikle Batı Avrupa ülkelerinde yapı ölçeğindeki yapıların korunmasından uzaklaşıp, semt ölçeğindeki alanların korunmasına yönelik koruma örnekleri çoğalmıştır (Tümertekin, 1988). Farklı ölçekteki koruma uygulamaları kıta Avrupa'sında sınırlı olmaktan çıkarak yerkürenin farklı bölgelerinde de yaygınlaşmıştır. Örneğin, farklı kültürlerin derin izlerini taşıyan Singapur'da tarihi semt ve yapılar 1990'lardan sonra bir dizi büyük ölçekli koruma planlarıyla canlandırma yoluna gidilmiştir (Teo ve Huang, 1995). Bunun doğal sonucu olarak da tarihi çekirdek alanlardaki yapıların turizm-rekreasyonel fonksiyon kazanmasındaki rolü artmıştır (Yulu ve Kapan, 2020).

Türkiye'de ise gelişmiş ülkelerdeki gibi hâkim koruma anlayışına denk düşen koruma şekli aslında ancak 1930'larda başlamıştır. Gerek İstanbul ve Trakya'da gerekse Anadolu'da bir yandan hızlı kentleşme ile geçmiş yansıtan semtler ortadan kaldırılırken, diğer yandan da sivil mimari örnekleri olan tarihi yapılar da yıkılmıştır (Özgüç, 1992). Örneğin, 1950'lerde İstanbul'da altyapıyı dönüştüren yeni karayolu ulaşım politikalarının sonucunda tarihi semtlerde geniş çaplı yıkımlara gidilmiş ve açılan yeni yollar çok sayıda eski mahalleyi de yok etmiştir (Keyder, 2013). Daha da önemlisi, Türkiye'de tescil korumaya yönelik uygulamalar geciktiği için çok sayıda tarihi kentteki tarihi doku önemli ölçüde koruma perspektifinden uzak bir şekilde imar planlarıyla yenilenmiş ve tarihi dokudan kalanlar ise ölçeği değişmiş dokularla kuşatılmışlardır (Ahunbay, 2017). Bununla birlikte, Türkiye'de farklı dönemlerin mimari ve yöresel özelliklerini taşıyan birçok tarihi semt ve yapı çeşitli değişikliklere uğrayarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Türkiye'de Avrupa'daki gibi kentlerin bütünüyle ya da semt ölçeğinde yapılan koruma örneklerinden ziyade ağırlıklı olarak semt, cadde, sokak ve yapı ölçeğinde yapılan uygulamalar 1990'lardan sonra yoğunluk kazanmıştır. Turistik ve konaklama amaçlı restorasyon örneklerine başta İstanbul ve Anadolu'nun köklü tarihsel geçmişe sahip kentlerin tarihsel çekirdek alanlarında sıklıkla rastlanmaktadır.

Farklı ölçekteki koruma uygulamalarıyla tarihi yapıların restore edilerek koruma altına alındığı yerlerden biri de Kars'tır. Kars, manzara ve doğal yaşam kaynaklarının yanı sıra tarihsel ve kültürel kaynaklarıyla aslında çeşitli turizm kaynak tabanına sahiptir. Kars'ta ağırlıklı olarak tarihsel çekirdek alanda yoğunlaşmış Osmanlı ve Rus dönemine ait özgün mimari ve zengin tarihi dokusu dikkat çekmektedir. Ancak, buradaki sivil ve askeri mimari örneklerini taşıyan onlarca tarihi yapı -özellikle 1970'lerden sonra- yoğun yapılaşma baskısına maruz kalmış ve mülkiyet sahiplerinin oturdukları konutları terk etmeleri nedeniyle kentteki mimari unsurlar birer birer ortadan kaldırılarak yerlerini çok katlı yapılara bırakmıştır.

Son yıllarda, Kars'ta turizm ve bununla bağlantılı faaliyetlerin canlanmasıyla birlikte bu alanla ilgili yapılan çalışmaların arttığı görülmektedir. Yapılan birçok çalışma, Kars'ın köklü tarihsel geçmişi ve zengin turizm kaynak tabanıyla özellikle son yıllarda Anadolu'nun önemli turizm uğrak noktalarından birisi haline geldiğini (Yılmaz vd., 2003; Demir, 2017; Çelik ve Geçgin, 2021; Gelibolu ve Duman, 2021), turizmin ekonomik, çevresel ve toplumsal-kültürel etkilerinin son yıllarda daha görünür hale geldiğini ortaya koymaktadır (Çanakçı vd., 2019; Demir, 2017; Duman, 2019; Kerse, 2023). Bununla birlikte, Kars'ta son yıllarda giderek yaygınlaşan farklı koruma uygulamalarının ve turizm faaliyetlerinin koruma olgusu üzerindeki etkilerini ortaya koyan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Literatürdeki bu eksiklik bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan sebeplerin başında gelmektedir. Kars'ın kültürel coğrafi görünümünün oluşmasında ve zengin bir turizm kaynak tabanı ortaya çıkmasında Rusların Kars'ta yaptıkları kentsel alt yapı çalışmalarının ve çeşitli uygulamalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle, koruma uygulamalarının ve turizmin kentsel koruma üzerindeki rolünün sağlıklı bir şekilde ortaya konulması için Kars'ta yerleşmenin tarihsel ve mekânsal gelişimi ile turizmin gelişimi konu bütünlüğü içinde detaylı bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Zira bu çalışmanın amacı kentsel koruma temelinde kentin kültürel coğrafi görünümünü etkileyen yapı ve proje ölçeğindeki çeşitli koruma uygulamalarını ve turizmin kentsel koruma üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, çalışma için kullanılan veriler ve yöntemler ele alındıktan sonra kentin tarihsel ve mekânsal gelişimine değinilmektedir. Bu tarihsel bilgilerle birlikte kentin turizmin geçmişi de yine bu çerçevede ele alınmaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan ve kentsel korumanın ele alındığı bölümde ise tarihi yapılar çeşitli görsellerle desteklenmiş ve konuyla ilgili detaylı bilgilere yer verilmektedir. Restore edilen ve koruma altına alınan tarihi yapıların kent turizmine

etkileri de yine bu bağlamda ele alınmaktadır. Çalışmanın amacına yönelik ele alınan bu detaylar aynı şekilde kentin turizmine katkısı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1. Veri ve Yöntem

Çalışma alanı olarak belirlenen Kars kent merkezinin tarihsel ve mekânsal gelişiminin yanında kentte turizmin gelişimi ve kentsel koruma uygulamaları özellikleri açısından bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmış ve çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunun için kamu kurumlarının belgelerinden (Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Türkiye geneli korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı istatistikleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın illere göre korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı istatistikleri, Kars Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün verileri, Kars İli Kültür Envanteri, Serhat Kalkınma Ajansı'nın proje raporları, TÜİK nüfus ve demografi verileri), monografik kaynaklardan (makaleler, kitaplar, tezler, seyahatnameler), kitle iletişim araçları ve dijital kaynaklardan (tarihi gazete arşivleri, tarihi fotoğraflar, tarihi haritalar vb.) yararlanılmıştır.

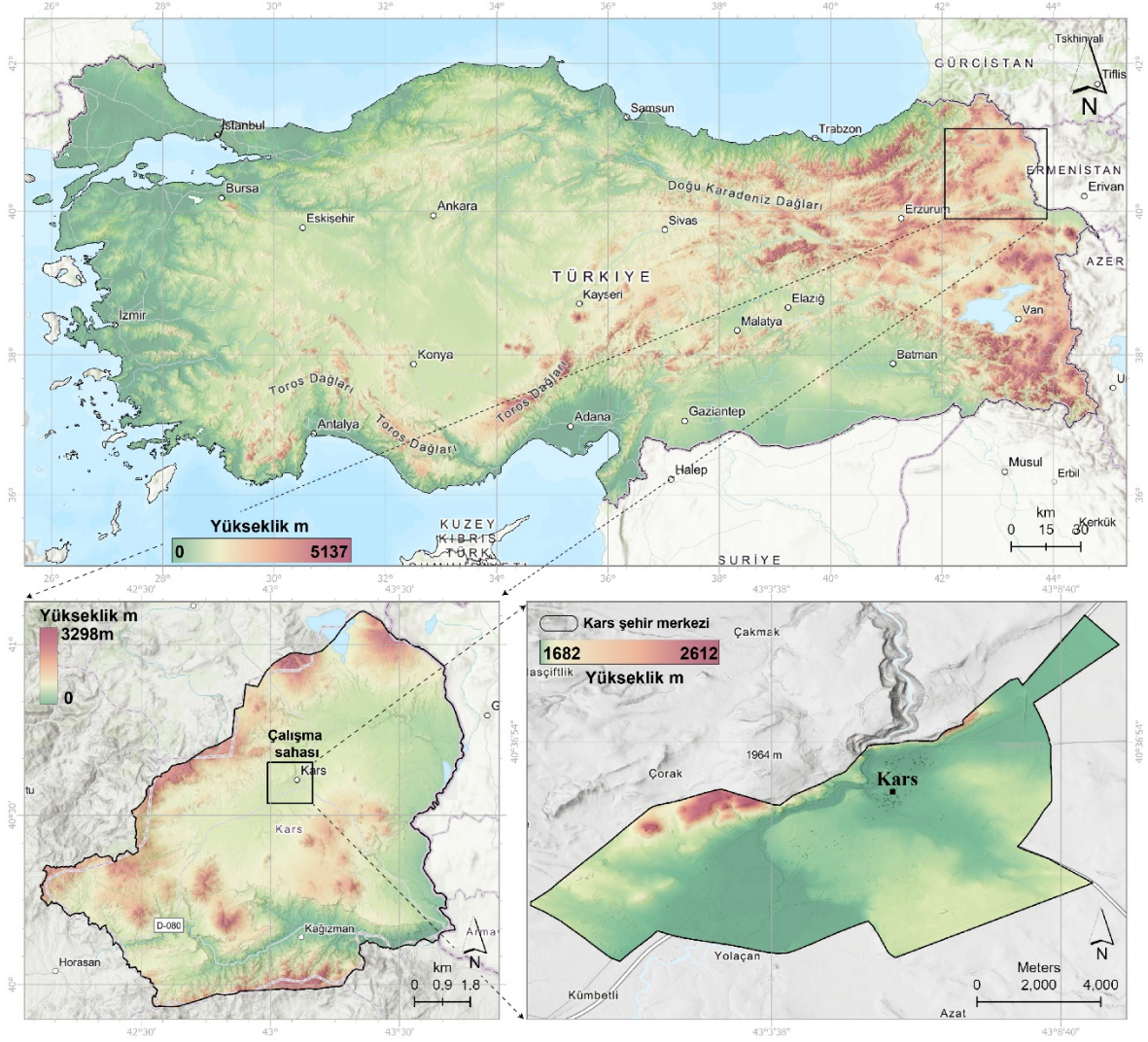
Yazılı kaynakların yanı sıra farklı kaynaklardan elde edilen tarihi fotoğraflar ve haritalar da Kars'ta yerleşmenin tarihsel ve mekânsal gelişim evriminin ortaya konulmasında ek veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Kars'ta yerleşmenin tarihsel ve mekânsal gelişimi bölümü hazırlanırken özellikle farklı tarihlerde yapılmış tarihi haritaların yanı sıra bölgeyi farklı tarihlerde ziyaret eden gezginlerin çizdikleri haritalardan, Rus döneminde yapılmış imar planlarından ve çeşitli monografik kaynaklardan yararlanılmıştır. Örneğin, kartograf, Zatik (Zadig) H. Khanzadian'nin 1924'te hazırladığı Atlas de Geographie Economique de Turquie (Türkiye'nin Ekonomi Coğrafya Atlası), eserinde Kars ile ilgili hazırladığı haritadan faydalanılmıştır.

Kars kent merkezinde yer alan sit alanlarının belirlenmesinde 1/2000 ölçekli koruma amaçlı imar uygulama planı dikkate alınmıştır. Sit alanlarına ait net ve güncel sınırların belirlenmesi amacıyla bilgi paftası köşe koordinat bilgileri kullanılarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) yazılımlarından biri olan ArcGIS'in ana bileşeni olan ArcMap 10.4.1 sürümüne ait program ortamında referanslandırılmıştır. Referanslandırma aşaması, pafta içerisinde bulunan alanlara ait nirengi noktaları (referans noktalar), Google Earth Pro ortamında da UTM referans sistemi de dikkate alınarak hatalar giderilmiştir. Çalışmada sit alanlarının sınırları daha net ve doğru bir şekilde bilgileri girilerek, WGS84 38 Zon Datum ve referans bilgilerine bağlı olarak dünya üzerinde gerçek konumuna oturtturularak sayısallaştırılabilir hale getirilmiştir. Bu şekilde, koruma amaçlı uygulama imar planı içerisinde yer alan öznitelik bilgilerine göre korunacak alanlara ait sınırlar belirlenmiştir. Sit alanlarının sayısallaştırılmasında ise yine ArcMAP programındaki editör araç tool kullanılarak sit alanları çıkarılmıştır. Belirlenen sınırlara göre ise kentsel sit alan sınırı, 1. Derece arkeolojik ve 3. Derece arkeolojik sit alanı sınırları open attribute table kapsamında 2 ayrı sınıf oluşturularak, sit alanları tipleri veri tabanı belirlenmiş ve tematik haritalar oluşturulmuştur.

Önemli bir veri kaynağı olarak yerinde gözlem ve inceleme tekniği de (Özgüç, 1994), çalışmanın yöntemlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Sayısal veri üretmekten çok ilgili konuya ilişkin derinlemesine ve ayrıntılı açıklamalar ve tanımlamalar yapmaya yönelen gözlem tekniğinin (Yıldırım ve Şimşek, 2016), çalışma kapsamında konuyla ilgili elde edilen verileri daha ayrıntılı hale getirilmesinde önemli bir katkısı olmuştur. Kars'ta yerleşmenin mekânsal gelişimi, kentsel koruma uygulamaları ve turizmin yarattığı değişimlerin ortaya konulması için nitel araştırmalarda yaygın veri toplama tekniklerinden olan gözlem tekniği çalışmanın şekillenmesinde önemli veriler sağladığı gibi verilerin çeşitlendirilmesine de katkıda bulunmuştur. Bunun için farklı tarihlerde (2018-2023) çalışma sahasında gözlemler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, gözlem verilerini kaydetmek amacıyla Kars kent merkezindeki tarihsel doku örnekleri fotoğraflanarak gözlem bulguları desteklenmiştir. Elde edilen veriler de betimsel veri analizine tabi tutularak tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Bütün bunların yanında SERKA Kalkınma Ajansı Kars Yatırım Destek Ofisi, Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü ve yerel turistik otel yetkileriyle görüşülerek çalışma ile ilgili eksikler giderilmeye çalışılmıştır.

2. Kars'ta Yerleşmenin Tarihsel ve Mekânsal Gelişimi

Çalışma alanı olarak seçilen Kars kent merkezi Susuz, Selim, Kağızman, Digor, Akyaka, Arpaçay ve Selim ilçeleriyle sınırlanmıştır (Şekil 1). Yüksek bir plato üzerinde kurulan kent merkezi, Kars Çayı ile ikiye ayrılmaktadır. Kars'ın tarihsel çekirdeği ağırlıklı olarak Kars Çayı ve geniş bir düzlüğe hâkim tepe üzerinde kurulan Kars Kalesi'nin çevresini oluştursa da kent zamanla mekânsal olarak genişlemiştir.

Şekil 1: Çalışma alanının lokasyonu

Kars ve yakın çevresinde yapılan arkeolojik ve prehistorik araştırmalar bölgenin Paleolitik Çağ'dan beri yerleşim yeri olarak kullanıldığına işaret etmektedir (Kırzioğlu, 1958; Ceylan, 2015; Bingöl, 2011; Belli, 2019). Bölgenin coğrafi konumu ve uygun çevresel koşulların varlığı eskiden beri Kars'ın farklı devletler tarafından yerleşim yeri olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Kars, 1534'te Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılmasına kadar ki dönem içerisinde çeşitli devletler arasında sürekli el değiştirmiştir (Akkurt ve Korkut, 2019). Özellikle 19.yüzyılın başlarından itibaren zaman zaman Rus istilasına uğrayarak yıkımlarla karşı karşıya kalan Kars (Kızılkaya, 2017), 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması ile Çarlık Rusya'nın egemenliği altına girmiştir (Badem, 2018). Kars'ın 1878'te Rus hâkimiyeti altına girdiği bu yıllarda yerleşmeler ağırlıklı olarak Kars Kalesi ve Kars Çayı çevresinde yoğunlaşmıştır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: 19.yüzyılın sonlarında Kars'tan bir görünüm, The British Newspaper, 1877.

Kars, 19.yüzyılın sonlarına doğru Berlin Antlaşmasıyla Rus yönetimine girmiş ve Rusların eğitim, siyasi, idari, dini gibi çeşitli politikalarını katı bir şekilde uyguladığı bir döneme girmiştir (Aslan ve Boy, 2017). Slavlaştırma ve kolonizasyon politikasının etkisiyle çok kültürlü bir toplum yapısının (Türk, Kürt, Ermeni, Rus, Grek vb.) daha görünür olduğu bu dönemde, ağırlıklı olarak tarıma dayalı küçük işletmeler ortaya çıkmış, tarım ve hayvancılık faaliyetleri konusunda bir dizi iyileştirmeler yapılmış, Kars'a, Aleksandropol (Gümrü) üzerinden Tiflis'e bağlanan demiryolu hattı inşa edilmiş ve Rus eğitim yapısını yansıtan çok sayıda eğitim kurumu açılmıştır (Ortaylı, 1978). Kars, Çarlık Rusya'nın 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars'tan çekilmesiyle kent yeni kurulan Türkiye topraklarına katılırken, 1924'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan idari düzenlemeyle Erzurum'dan ayrılarak il yapılmıştır (Kocaman, 2014).

Aslında, Rus Çarlığı öncesinde Osmanlı tarzı mimari yapılara sahip olan Kars, 1878'ten sonra ise Rusların Kars'a hâkim olmasıyla birlikte yeni bir mimari anlayışla tanışmıştır. Ruslar, yapılan bu yeni yapılamada eski mimariden farklı hedefler gözeterek farklı bir kent örneği vermişlerdir (Akkurt ve Korkut, 2019). Ruslar, Kars Kalesi'nin çevresinde Osmanlı ve doğu karakteri taşıyan ana yerleşim bölgelerinde tadilat yapmak yerine kentin hemen güneyinde yepyeni garnizon kent inşa etmişlerdir. Ayrıca, kolonyalist politikalarının sonucu olarak bayındır ve imar çalışmalarına öncelik vermişlerdir. Öyle ki, 1882'de Hollanda'dan getirdikleri mühendis, mimar ve şehir planlamacılarıyla imar çalışmalarına hız vermişlerdir (Yıldız vd., 2022). Ruslar, ilk olarak, 1881'de yeni yerleşim alanı için bir imar planı hazırlamışlardır. Bu plana uygun olarak kentin yeni dokusu oluşturulmuş, kentsel alt yapı sistemiyle ilgili eksikler tamamlanmış ve zamanla ana caddelerde resmi, dini ve ticari yapılar inşa edilmiştir (Badem, 2018). Ruslar tarafından inşa edilen yapılarda her ne kadar Rus ve Avrupa mimari üslubu bulunsa da yerel taş işçiliğinin katkısı da büyüktür (Ortaylı, 1978). Kars'ta, bu dönemde Osmanlı mimarisinden farklılaşarak yeni bir kent düzeni ve taş mimarisi egemen olmuştur (Çinko ve Eres, 2021). Tüm bu gelişmelere rağmen Kars'ta yerleşmeler daha çok 20.yüzyılın başlarına kadar Kars Kalesi, Kars Çayı ve yakın çevresinde yoğunluk göstermeye devam etmiştir (Şekil 2).

Şekil 2: Kars'ta mekânsal gelişim evrimi, Tournefort, J. P. D. 1718, Yıldız vd., 2022, Khanzadian, Z.1924.

Kars'ta Cumhuriyet Dönemi'nde kentin ızgara planı kentin doğusunda ve güneyinde genişleme göstermeye başlamıştır. Bu dönemde, betonarmenin yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla tarihi kent dokusunun çevresinde çok katlı apartmanların yer aldığı yeni kent dokusu belirmeye başlamıştır. Kars Kalesi ve çevresindeki Osmanlı dönemi kent dokusu, Rus döneminde ve sonrasında yaşanan göçlerle birlikte boşalmış, yapılar harap olmuş ve gecekondulaşmasına açık hale gelmiştir (Çinko & Eres, 2021:50). Tek ve iki katlı yapıların kentin coğrafi görünümüne hâkim olduğu 1920'li yıllarda TÜİK'in nüfus ve demografi verilerine göre Kars'ın nüfusu önceki yıllara göre azalarak 1927'de 13.735'e kadar düşmüştür (URL 1). Kars, 19.yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başlarından itibaren yeni tarihsel-kültürel bir coğrafi görünüm kazanırken, sonraki yıllarda tarihsel çekirdek alan içerisinde ve yakın çevresinde çok katlı yapılar ortaya çıkmaya başlamış ve tarihi dokuyla uyumsuz yeni bir görünüm belirmeye başlamıştır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. 1922'de Kars'tan bir görünüm (Akçayöz, V ve Öztürkan, Y, 2010).

Kars, 1950'lere kadar görece olarak sınırlı bir alanda mekânsal açıdan genişlerken, kentin nüfusu ise zaman zaman azalsa da 1955'te yapılan nüfus sayımına göre artarak 31.143'e yükselmiştir (URL 1). Kars'ta 1956'da yeni imar plan çalışmalarına başlanılmış (Yıldız vd., 2022), kentin farklı alanlarında ortaya çıkan yeni kentsel fonksiyonlara bağlı olarak kent, mekânsal açıdan ağırlıklı olarak güney ve doğuya doğru genişlemeye başlamıştır. Nüfusun 53.338'e (1970) yükseldiği kentte, 1970'lerde gecekondulaşma hızlanmış, hayvancılık faaliyetlerinde gerilemeler görülmüş, dışarıya göçler yaşanmış ve 1977'de yeni bir imar planı daha yapılmıştır (Ekici ve Şahin Güçhan, 2022). Çeşitli sorunlara neden olan gelişmelerin yaşandığı 1980'lerden sonra gerek nüfusun artması gerekse kentin farklı alanlarında ortaya çıkan yeni kentsel fonksiyonlara bağlı olarak Kars, mekânsal açıdan ağırlıklı olarak güney ve doğuya doğru genişlemesini sürdürmüştür.

Kent nüfusu sonraki yıllarda artarak 1985'te 69.293'e yükselirken, 1988'de yeni bir imar planı daha yapılmıştır. Kentsel korumaya yönelik yeni çalışmaların dikkat çektiği bu yıllarda, tarihi bazı mahalleler sit alanı olarak ilan edilmiştir. 1990'lara doğru TOKİ konutlarının inşa edilmesi, havalimanının açılması, 1990'ların başında üniversitenin kurulması ve şeker fabrikasının faaliyete geçmesi esasında Kars kent merkezinin mekânsal olarak genişlemesine zemin hazırlamış ve zamanla bu bölgelerde yeni konut alanları belirlemiştir.

Kent nüfusu 2000'de artarak 78.473'e yükselirken, Kaleiçi, Sukapı, Bayrampaşa ve Fevzi Çakmak gibi birçok mahallede kentin tarihsel ve kültürel mimari yapısına tamamen zıt olan yeni gecekondu alanları ortaya çıkmıştır. Günümüzde dahi 2002'de kentsel sit alanı olarak ilan edilen alanlar içerisinde yapılan gecekondu rastlanılmaktadır. 2000'lerden sonra ise organize sanayi bölgesinin hizmete girmesi ile kent mekânsal açıdan daha fazla genişlemiş ve zamanla bu bölgelerde yeni konut alanları ortaya çıkmıştır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: 2000'lerin başlarında Kars'tan bir görünüm. (İ. Süleymanoğlu'nun arşivi)

Kars nüfusu 2010'da 73.826'ya yükselmiş, kentin farklı bölgelerinde kentsel dönüşüm uygulamaları başlamış ve yeni kentsel fonksiyonlar ortaya çıkmıştır. Kars, 2023'ün sonlarında 96,700 nüfusuyla artık turizm ve farklı ekonomik sektörlerinin iç içe geçtiği ve mekânsal anlamda gelişme gösteren kentsel bir görünüm kazanmıştır.

3. Kars'ta Turizmin Kısa Tarihi

Kars, Anadolu'da eskiden beri kişisel düzeyde küçük seyahatlerin yoğun bir şekilde yapıldığı kentlerden biri olmasına rağmen bu konuda veri olmaması nedeniyle bu seyahatlerin sayısı hakkında kesin bir tahminde bulunmak oldukça zordur. Bununla birlikte, özellikle 19.yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak farklı amaçlarla Batılı gezginlerin, diplomatların ve misyonerlerin Kars'a yoğun bir şekilde yaptıkları seyahatleri kentle ilgili yazdıkları seyahatnamelerde ve araştırma gezi kitaplarından takip etmek mümkündür. Seyahat koşullarının oldukça elverişsiz olduğu bu yıllarda yapılan seyahatler, günümüzdeki tatil yolcularıyla fazla bir benzerliği olmasa da kentin coğrafi yapısı, demografik, toplumsal ve kültürel özellikleriyle ilgili canlı ayrıntılara yer vermeleri nedeniyle oldukça önemlidir² (Fotoğraf 4).

² İngiliz seyyah ve dil bilimcisi Sir William Ouseley (1767-1842), Kars ile ilgili gözlemlerinde (1812) Kars'taki yapıların daha önce gördüğü eski bir Avrupa kasabasını hatırlattığını ifade ederken (Genç, 2021), 1846'da Erzurum'daki İngiliz konsolosu W. R. Holmes'in gezi raporunda ise Kars'ı 22.000'in kişinin yaşadığını, evlerin ağırlıklı olarak taş ve topraktan yapılmış kulübeciklerden oluştuğunu, sokakların bozuk, kaldırımların dar ve kirli, çarşılarının da oldukça küçük olduğunu belirtmiştir (Ersoy, 1964). Bunda ise Kars'ın farklı tarihlerde Rus işgaline maruz kalması nedeniyle kentin önemli ölçüde zarar görmesinin rolü bulunmaktadır. Öte yandan, Kars'ın sağlam tahkimati eskiden beri ziyaretçiler üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Örneğin, 1817'de Tahran'dan İstanbul'a dönüş yolunda birkaç gün Kars'ta kalan İngiliz tüccar James Porter, bu etkileyici görüntüyü ayrıntılarıyla anlatmıştır: Belki de hiçbir yerde Asyalı bir müstahkem kentin daha mükemmel ve ilginç örneği sunulamaz. Uzaktan görüldüğündeki heybetli görünümünün yanı sıra, kalesinin etkileyici yönleri ve duvarlarının uzanışı, birkaç kat yüksekliğindeki ve çoğunlukla taştan yapılmış evleri, ona tuhaf, ihtişamlı bir hava veriyordu (Kobro, 1989). Öyle ki, James Porter'den kısa bir süre sonra (1829) Kars'ı ziyaret eden Rus edebiyatının öncülerinden biri olan Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), *Erzurum Yolculuğu* adlı eserinde, erişilmez, sarp kayalıklardaki istihkamları gezerken tarihi şehri nasıl alabildiklerinin şaşkınlığını yaşamıştır. Aynı şekilde, İngiliz konsolos askeri Charles Duncan (1825-1870), *Campaign with The Turks in Asia* (1855) adlı eserinde, Kars'taki günlük yaşam hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Fotoğraf 4: Tarihi Kars Kalesi ve çevresindeki yerleşmelerden bir görünüm, (Sandwith, 1856).

Kars, 1950'lere kadar Anadolu'daki kişisel gezi rotalarının odak destinasyonlarından birisini oluşturmuştur. Daha da önemlisi Doğu Ekspresi ilk olarak 1961'de Kars'a ulaşsa da (Kaygın vd., 2021), aslında Kars'a gelen turist sayısı uzun yıllar oldukça sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Nitekim, Türkiye'de 5 milyondan fazla turist ziyaret ettiği 90'lı yıllarda (Özgüç, 2013), Kars'ta geceleme sayısı 6 bin civarındaydı. Gerçekten de Kars'ta 1990'lardan sonra turizm işletmelerinin sayısında yaşanan artışa rağmen (Ekici ve Şahin Güçhan, 2022), kent ulusal turizmde önemli bir yer edinemedi. Bunda kentsel yapılaşma nedeniyle kentin kültürel kimliğinin giderek kaybolması kadar konaklama, ulaşım kolaylıklarının sınırlı olması ve tanıtım eksiklerinin de rolü bulunmaktadır. Ayrıca, ulusal ve yerel müşteri tabanının bu yıllarda küçük olması yerel sermayedarların otel gibi konaklama kolaylıklarına yönelmelerini de engellemiştir.

Türkiye'de turist sayısının 10 milyonu geçtiği 2000'li yıllara kadar (Özgüç, 2013), Kars'ta özellikle konaklama ve turizmin diğer önemli tamamlayıcı ihtiyaçlarının karşılanmaması nedeniyle kentte turist sayısında beklenen artış bu yıllarda da gerçekleşmemiştir. Kars, 2020'lere doğru özellikle havayolu, demiryolu ve karayoluyla bağlantılı ulaşım araçlarının yaygınlaştırılması, restorasyonla kentin kültürel ve tarihsel kaynaklarının birer turizm çekiciliklerine dönüştürülmesi, koruma ve çeşitli yatırımlarla konaklama tesislerinin çeşitlendirilmesi, tarihsel çekirdek alanlarda alt yapı hizmetlerinin iyileştirilmesi ve diğer turistik ihtiyaçların giderilmesine yönelik yatırımlar sayesinde kent, önemli bir turizm destinasyonuna dönüşmeye başlamıştır. Bu yıllarda, Türkiye'nin birçok kentinden Kars'a havayoluyla direkt ya da aktarmalı seferlerin başlaması, Doğu Ekspres seferlerinin iyileştirilmesi ve karayoluna yapılan yatırımların erişim ile ilgili sorunları azaltması kente organize turlarla yapılan yolculukların artmasına zemin hazırlamıştır. Bunda, SERKA gibi kamu desteği ile yerli sermayenin ve özel sektörün turizm yatırımlarına özendirilmesinin etkisi de bulunmaktadır. Kars'ta zamanla turizm belgeli seyahat acenteleri ile turizm belgeli konaklama tesis sayısı-yatak kapasitesi artmıştır. Bunun doğal sonucu olarak Kars'ta konaklama tesislerinde toplam konaklama sayısı artık 150 bine yaklaşmış durumdadır.

4. Kars'ta Kentsel Koruma

Kars'ta 19.yüzyılın başlarına kadar Osmanlı mimarisi özelliklerini taşıyan tarihi mimari yapısı kentin coğrafi görünümüne damgasını vurmuştu. Ancak, 1828-1878 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşları nedeniyle Kars Kalesi ile Kars Çayı'nın birleştiği tarihi çekirdek alandaki Osmanlı evleri, kale surları ve dönemin sosyal donatılarının çok büyük bir kısmı yok olmuştur. Aynı şekilde, ağırlıklı olarak 1970'lerden sonra kentin bir

yandan nüfusunun artmaya başlaması diğer yandan da mekânsal olarak genişlemesine bağlı olarak tarihi doku içerisindeki Rus döneminden kalan tek katlı ve iki katlı mimari yapıların bir kısmı yıkılarak yerlerine farklı fonksiyonlarda yeni yapılar inşa edilmiştir. Semt ve yapı ölçeğinde koruma anlayışının olmadığı 1970'li yıllara kadar çok sayıda tarihi yapı bu şekilde yitirilmiştir. Bunların arasında Kars tren garı gibi bir dönem kentin önde gelen birçok tarihi yapısı da yer almaktadır. Günümüze kadar ulaşan yapıların bazıları da dış cepheleri korunmakla birlikte iç mimari planları önemli ölçüde değişime uğramıştır.

Her ne kadar yukarı da ifade edildiği gibi Kars'ta tarihi yapılar zaman içerisinde farklı nedenlerle önemli ölçüde zarar görmüş olsa da onlarca tarihi yapı günümüze kadar ulaşmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın illere göre korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı istatistiklerine göre Kars genelinde toplam 929 taşınmaz kültür varlığı (sivil mimari örnekleri, kültürel yapılar, dinsel, askeri, idari, endüstriyel ve ticari yapılar, anıt ve abideler vb.) bulunmaktadır (URL 2). Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden sağlanan verilere göre ise Kars kent merkezinde 1972-2023 yılları arasında toplam 514 tarihi yapı tescil edilerek koruma altına alınmıştır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5: Kars'ta tarihi doku içerisinde iyi korunmuş bazı tarihi yapılardan örnekler (Yazar, 2023).

Kars'ta Ruslar döneminde yapılan imar planlarına göre inşa edilen tarihi caddeler boyunca kesintisiz bir şekilde uzanan tek ve iki katlı tarihi yapıların önemli bir kısmı; yakın tarihte inşa edilen çok katlı betonarme binalar sebebiyle örselenmiş ve devamlılıkları zedelenmiştir. Kültürel coğrafi görünümündeki tarihi atmosferi bozan görüntüler, benzer şekilde, çoğu zaman aynı cadde üzerinde sıralanan tarihi yapıların karşı tarafında yakın yıllarda inşa edilen çok katlı binalar nedeniyle de ortaya çıkmaktadır. Daha çok 1970'lerden sonra ortaya çıkan

çarpık büyüme nedeniyle yitirilen tarihi yapıların yerine inşa edilen bu çok katlı binalar zamanla şehre eklenmiştir (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6: Kars'ın farklı mahallelerindeki tarihi yapılar yakın geçmişte inşa edilen çok katlı binalarla kesintiye uğramıştır (Yazar, 2023).

Kars'ta tarihi yapılara resmi bir kullanım fonksiyonu verilmesi yoluyla çok sayıda yapının dolaylı olarak korunmasının onlarca örneği bulunmaktadır. Kentte yakın zamana kadar yaygın bir şekilde sürdürülen bu uygulamada esas amaç tarihi yapıların korunmasından ziyade kentsel mekân ihtiyacından doğan taleplerdir. Bu yüzden, Kars'ta onlarca tarihi yapı restorasyon denilmeyecek ölçekte bir dizi iç fonksiyonu değiştirilerek kamusal ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmıştır. Bunların kamusal amaçlı olarak kullanılması yapıların günümüze kadar ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Fotoğraf 7).

Fotograf 7: a). Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, 2022, b). ve c). Defterdarlık, 2021, d). Fevzipaşa Ortaokulu, 2022, e). Serhat Kalkınma Ajansı (Yazar, 2023).

Çoğunlukla tarihsel çekirdek içerisinde ve yakın çevresinde yer alan Yusuf Paşa, Cumhuriyet ve Ortakapı Mahallesi'nde bulunan çok iyi korunmuş ve sivil mimari örneği taşıyan bu tarihi yapıların en bilinenleri arasında Fevzi Paşa Ortaokulu, İsmet Paşa İlkokulu, Gazi Kars Anadolu Lisesi, Kars Ticaret Odası, Serhat Kalkınma Ajansı ve defterdarlık binası gelmektedir. Kamusal amaçlı olarak kullanılmaya devam edilen bu tarihi yapıların en belirgin özelliği ise ağırlıklı olarak 1988'de tescil edilerek koruma altına alınmış olmalarıdır.

Aşağıda değinileceği üzere Kars'ta çeşitli tarihlerde çok sayıda tarihi yapı restore edilerek koruma altına alınsa da onlarca tarihi yapı çeşitli yollarla yitirilmiştir. Bunun yanında, yapı planlama, yapı tekniği özellikleri açısından yöresel ve özgün mimari yapıya sahip çok sayıda konut ise günümüze beşerî faktörler ve karasal iklim koşullarına bağlı çürüme süreçlerinin etkisiyle yok olma tehdidi altına girmiş bulunmaktadır³. Kentin farklı yerlerinde dağılmış halde bulunan çok sayıda tek katlı tarihi konutun yanı sıra Çarlık Rusya döneminde inşa edilen nitelikli ve özgün yapı örnekleri zamanla ortaya çıkan bozulmalarla karşı karşıyadır (Fotograf 8).

³ Kars'ta kaderine terk edilmiş ve âtil durumda olan çok sayıda tarihi yapı bulunmaktadır. Bunlardan biri de Ruslar tarafından 19.yüzyılın son çeyreğinde yapılan ve Cumhuriyet Dönemi sonrasında uzun yıllar (1934-1970) Süt Tozu Fabrikası olarak kullanılan tarihi yapıdır. Yeni Mahalle'de bulunan ve Rus dönemi askeri yapısını yansıtan bu yapı, Cumhuriyet Dönemi'nde bir endüstri yapısına dönüşmüştür. Dönemin mimarı üslubunu yansıtan ve kültür varlığı niteliğini taşıyan bu endüstri mirası (Çinko ve Eres, 2021), kentin mekânsal belleğin derin izlerini taşımaktadır.

Fotoğraf 8: Kars'ın farklı mahallelerinde önemli ölçüde eskimiş ve kendi haline terk edilen yapılardan örnekler (Yazar, 2022).

Kars'ta yapı ölçeğinde koruma ve tescil çalışmaları 1970'lerin ilk yıllarında başladığı görülmektedir. İlk olarak, 1972'de Kars Çayı'nın kenarında bulunan Namık Kemal Evi (Paşa Konağı), 1978'de Kümbet Cami (12 Havariler Kilisesi), Beylerbeyi Sarayı ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa Karargâh Binası, 1980'de Taşköprü, 1981'de eski emniyet müdürlüğü binası tescil edilmiştir (*Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü*, 2023). 1988'de Kars Kalesi'nin 1. derecede arkeolojik sit, Kaleiçi Mahallesi'nin ise 3. derecede arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmesiyle (Ekici ve Şahin Güçhan, 2022), Kars'taki koruma ve tescil çalışmaları yapı ölçeğinden çıkarak alansal bir koruma ölçeği kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1988'de belirli alanların arkeolojik sit alanı ilan edilmesi kentte koruma ve tescil çalışmalarını da tetiklemiştir. Nitekim, 1988-2009 yılları arasında 75 konut, 4 hamam, 1 üretim tesisi, 34 kamusal yapı ve 16 dini yapı tescil edilerek koruma altına alınmıştır (*Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü*, 2023).

Turizm işletmelerinin sayılarının arttığı 1990'lardan sonraki yıllarda kentsel ölçekte ilk koruma Fikret Baykam tarafından 1995'te yapılarak onaylanırken (Ekici ve Şahin Güçhan, 2022), tarihsel çekirdek alanının içinden geçen Kars Çayı'nın büyük bölümü ile Rus Çarlığı döneminde inşa edilen kent dokusu 2002'de kentsel sit alanı ilan edilmiştir (Yıldız vd., 2022). Kentsel sit alanı ilan edilmesinden sonra burada bulunan çok sayıda yapı tescil edilerek koruma altına alınmıştır (Şekil 3).

projesiyle Rus mimarisinin Kars'taki ihtişamlı örneklerinden olan Eski Hekim Evi, bir dizi restorasyon çalışmasından sonra Cheltikov Otel adıyla hizmete açılmıştır (URL 4). Benzer şekilde, ilk olarak, 1970'li yılların sonunda koruma ve tescil çalışmalarının yapıldığı tarihi doku içerisindeki Evliya Camisi'nin avlusu ile çevresine 1996-2000 yılları arasında bir dizi çevresel iyileştirme yapılırken, Kümbet Cami de (12 Havariler Kilisesi) 2014'te "Tarihi Dokunun Korunması Projesi" kapsamında restore edilmiştir.

Sonraki yıllarda turizm alt yapısının iyileştirilmesine dönük birçok proje ajans tarafından desteklenmiştir. Bu projelerden biri 2014'te Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen "Marka Kentin Simgesi Kars Kalesi" projesidir. Kars'ın tarihi ve kültürel dokusunun korunması ve bu zengin mirasın gelecek nesillere aktarılması hedeflenen proje ile tarihi Kars Kalesi'nde çevresel iyileştirmeler yapılmıştır.

SERKA tarafından küçük ölçekli altyapı mali destek programı kapsamında 2019'da desteklenen "Kars Çayı ve Çevresi Düzenleniyor Turizm Hayat Buluyor" projesi ile yapılan restorasyon çalışmaları; Kars Çayı kenarında bulunan Mazlum Ağa ve Muradiye Hamamları ile de çevresel bütünlük oluşturmuştur. Aynı şekilde, "Kars Bedesteni ve Konakları ile Turizm Alanları Hayat Buluyor" projesiyle, Kars Kalesi'nin aşağısında özellikle kaleye bağlı yürüyüş yolu ve rekreasyonel amaçlı yeni kafeler yapılmıştır. Daha da önemlisi, Kars Kalesi'nin eteğinde yer alan ve 19.yüzyılda Osmanlı yapısı konutlarıyla özdeşleşen Sukapı Mahallesi'nde bir yapı örneği eski ölçülere göre yeniden inşa edilmiştir (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9. Kars Kalesi ve çevresi, (İ. Süleymanoğlu Arşivi), b). 2020'de yeniden inşa edilen yapı, c). Yapının son hali (Yazar, 2023).

SERKA'nın tarihi yapıların konaklama kolaylıklarına dönüştürülmesi projelerine yönelik destekleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin Şuara Otel, 2019'da SERKA tarafından "Turizm Yatırımlarının Desteklenmesi" projesi kapsamında restore edilerek turizme kazandırılmıştır. Aynı şekilde, ilk olarak 1995'te restore edildikten sonra Trafik Şube Müdürlüğü olarak uzun süre kamu binası olarak kullanılan emniyet müdürlüğü binası, 2020'de SERKA'nın küçük ölçekli altyapı mali destek programı kapsamında "Tarih Polisle Korunuyor" projesi ile yeniden restore edilerek Polis Evine dönüştürülmüştür. Benzer şekilde, 2019'da SERKA tarafından hazırlanan, Avrupa Birliği ile finanse edilen ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından uygulanan "Tarihi Kimliği ile Kars Kenti Projesi" cadde ölçeğinde korumaya yönelik önemli bir örnek olarak dikkat çekmektedir. 2021'de tarihsel çekirdek içerisindeki tarihi yapılarda restorasyon çalışmaları ile tarihi kültürel dokunun korunması kapsamında uygulanmaya başlanan proje ile Haydar Aliyev Caddesi üzerinde bulunan çok sayıda tarihi yapı restore edilmiştir (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10: Haydar Aliyev Caddesi üzerindeki tarihi yapılardan ve restore edilen yapılardan bir görünüm (Yazar, 2023).

Her ne kadar ağırlıklı olarak tarihi yapıların bir dizi farklı ölçekteki restorasyon uygulamalarıyla turistik tesislere dönüştürülmesinin örnekleri giderek artsa da tarihi doku içerisindeki alanların çevresel iyileştirilmesine yönelik projeler de dikkat çekmektedir. Örneğin, SERKA'nın 2019'de fizibilite desteği kapsamında "Kars Çayı ve Çevresi Düzenleniyor, Turizm Hayat Buluyor" projesi ile daha önce yapılan parçalı projeler ile tarihsel çekirdek alandaki korumada bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Tarihi yapıların restore edilerek konut ya da konaklama kolaylıklarına dönüştürülmesi kadar tarihi öneme haiz bazı yapıların restore edilerek müzelere dönüştürülmesinin örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin, kuruluşu

18.yüzyılın başlarına kadar giden Süvari Tabyası ilk olarak 1999-2000 yılları arasında Kars Belediyesi tarafından bir dizi çevresel düzenlemesi yapılmış, 2020'de de SERKA'nın güdümlü proje desteği kapsamında restore edilerek peynir müzesine dönüştürülmüştür⁴.

Tarihsel çekirdek alan içerisinde yer alan bazı tarihi yapılarda zamanla bir dizi iyileştirme ve restorasyon süreci sonrasında fonksiyon değişikliğine de gidilmiştir. Örneğin, 19.yüzyılda Ruslar tarafından inşa edilen ve daha sonra camiye çevrilen Aleksandr Nevski Kilisesi, Rus dini mimarisinin özelliklerini taşımaktadır. Benzer şekilde, kentin kültürel coğrafi görünümünün bir parçası olan ve 1863'te inşa edilen Asri Hamam, 2000'li yıllara kadar hamam olarak kullanılmasına rağmen "Tarihi Dokunun Korunması Projesi" kapsamında restore edilerek yeni bir fonksiyon kazandırılmıştır.

5. Kars'ta Kentsel Koruma ve Turizm

Yukarıda da ifade edildiği gibi ağırlıklı olarak tarihsel çekirdek içerisinde yer alan Sukapı, Kaleiçi, Yusuf Paşa ve Ortakapı mahallelerinde bulunan çok sayıda tarihi yapının yanı sıra farklı tarihlerde restorasyonla iyileştirilen yapıların bir kısmı günümüzde ağırlıklı olarak kamu binaları olarak kullanılmaktadır. Benzer şekilde, sivil mimari örneğini taşıyan yapıların bir kısmı da restore edildikten sonra konut amaçlı olarak kullanılmaktadır. Bütün bunların yanı sıra köklü tarihi ve özgün mimari öneme sahip tek katlı taş yapılardan oluşan çok sayıda tarihi yapı otel gibi turizm konaklama kolaylıkları olarak kullanılırken, gerek son yıllarda giderek artan turistler gerekse yerli halk için önemli bir çekicilik alanına dönüşmeye başlamıştır. Ancak, burada konaklama kolaylıklarının kendisi kadar tarihi yapıların restore edilerek başlı başına birer önemli turistik çekiciliklere dönüştürülmesinin de ayrı bir önemi söz konusudur. Daha da önemlisi, koruma yoluyla iyileştirilen tarihi yapıların bir kısmı restoran ve turistik hediye satan mekânlara dönüştürülmesinin yanı sıra kafe, müze ve sergi salonu gibi amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır.

Kars'ta yapılan yapı ölçeğindeki koruma uygulamaları sayesinde tarihi yapıların korunmasında süreklilik sağlandığı gibi bu alanların turizm alanında çekiciliğini de artırmaktadır. Bununla birlikte, restorasyon maliyetlerinin yüksek olması korumayı uzun süre geciktirmiştir. Ancak turizm ile ekonomik kazançların ortaya çıkması doğal olarak koruma olgusunu da tetiklemiştir. Kars'ın farklı bölgelerinde örneklerine özellikle 2000'lerden sonra başlamakla birlikte son yıllarda bu örneklerin giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Restorasyonla iyileştirilen ve fonksiyonları değiştirilen onlarca tarihi yapı turizm çekiciliğine dönüştürülmüştür. Bu anlamda, Kars'ta özel bir işletme tarafından restore edilerek Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı "özel konaklama tesisi" olarak hizmet vermeye başlayan ilk turistik konaklama tesisi Kar's Otel'dir. Yusuf Paşa Mahallesi'nde bulunan ve 1901'da inşa edilen eski bir Rus yapısı olan tarihi bina, uzun süre konut olarak kullanılmış olmasına rağmen Cumhuriyet'ten sonra önce kamu binasına, 2001'de ise Güvensoy Group tarafından restore edilerek butik bir otele yani Kar's Otel'e dönüştürülmüştür⁵ (Fotoğraf 11).

⁴ SERKA'nın kentin en önemli imgelerinden birisi olan yöresel peynir ile ilgili projelere de destek verdiği görülmektedir. Örneğin, Ajans, 2013'te "Kars Peynirciliğinin Tarihinin Araştırılması ve Yazımı Aracılığıyla Bölgenin Eko-Kültür Turizminin Geliştirme Projesini", 2014'te de "Geleneksel Kars Kaşarının Coğrafi İşaretleme Projesini" bir dizi mali destek programları kapsamında desteklemiştir.

⁵ Kar's Otel, 2009'da Hürriyet gazetesinin mimar, rehber, gazeteci ve yazarlardan oluşan jürilerin restore edilerek otele dönüştürülen çeşitli tarihi yapıların tarihi, mimarisi ve fonksiyonel gibi özellikleri göz önünde bulundurularak yapılan bir değerlendirme de "restore edilmiş en iyi 10 otel"den biri seçilmiştir (Zemur,2009).

Fotoğraf 11: Restore edilerek turistik otele dönüştürülen tarihi yapılardan bir görünüm, a)Kar's otel, restorasyon öncesi (URL 5), b) Kar's otel, restorasyon sonrası c). Qrista Managed by Dedeman, restorasyon sonrası (Yazar, 2023).

Kültürel mirasın bir parçası olan bu tarihi yapıların bu şekilde fonksiyon değiştirmesinin aslında çok sayıda örneği bulunmaktadır. Örneğin, 1579'da Kars Kalesi'nin hemen eteğinde inşa edilen Beylerbeyi Sarayı, 1828'deki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında önemli ölçüde tahribat görmüş ve sonrasında kaderine terk edilmişti. Uzun süre âtil halde kalan tarihi saray, yapılan bir dizi restorasyon sonrasında 2022'de Hotels Kars Beylerbeyi Sarayı adıyla turistik otele dönüştürülmüştür. Bu konuda başka bir örnek vermek gerekirse Baltık mimarisiyle (1876'de) inşa edilen ve orijinal özelliklerini koruyarak ulaşan Yusuf Paşa Mahallesi'nde bulunan tarihi yapı, içinde yeme-içme kolaylıklarını da barındıracak şekilde restore edilerek 2023'te Qrista Managed by Dedeman adıyla faaliyete geçmiştir.

Son yıllarda, yerel sermayedarların turizme ve özellikle tarihi yapıları restore ederek konaklama kolaylıklarına dönüştürmeye yönelik girişimleri dikkat çekicidir. Bunda turizmden elde edilen mali kazançlar nedeniyle ekonomik güdülerin giderek ağır basmasının belirleyici rolü bulunmaktadır. Nitekim, köhneleşmiş ya da terk edilmiş yapıların yerel sermayedarlar tarafından tutulmasının sonucu olarak 19.yüzyıl Baltık mimari özelliklerini taşıyan tarihi yapıların yerel halk tarafından restore edilerek çeşitli yeni fonksiyonlar kazandırılmasının örnekleri giderek çoğalmaktadır. Günümüze kadar ulaşan yapıların büyük bir kısmı sonraki yıllarda konut olarak kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen yakın geçmişte zamanla terk edilerek tamamen âtil hale gelmiştir. Ancak, Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilerek koruma altına alınan bu yapıların bir kısmı yerel halk tarafından restore edilerek turistik otele dönüştürülmektedir (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12: Yeni Mahalle'de restorasyonla turistik otele dönüştürülmesi planlanan tarihi yapıdan bir görünüm (Yazar, 2023).

Tarihsel çekirdeğin odağını oluşturan Kars Kalesi ve Kars Çayı'nın çevresi bir dizi çevresel iyileştirmeler sonrası yerel halk ve turistler için önemli bir rekreasyon kimliği kazanmıştır. Bu alanda 2019'da SERKA'nın fizibilite desteğiyle uygulanmaya başlanan "Kars Vadisi Projesiyle" çeşitli tarihsel maddi varlıkların bir arada bulunduğu tarihsel önemdeki camiler, hamamlar ve daha birçok tarihi yapı yer almaktadır. Bölgenin açık hava rekreasyon talebini karşılayan tarihi yapılar bir dizi restorasyonla korunurken, aynı zamanda tarihi doku içindeki yapılar yeniden işlev kazandırılmış (mesela, kafelerin yapılması, bölgenin aydınlatılması, yürüyüş yollarının düzenlenmesi vb.), bu tarihi alan ziyaretçilerin uğradığı canlı bir rekreasyonel alanı haline gelmeye başlamıştır. Tarihi çekirdek alanda yapılan çevresel düzenlemelerin yanı sıra Şehit Hulusi Aytekin Caddesi'nde yer alan çok sayıda tarihi binanın dış cephe iyileştirmeleri yapılmış ve birçok tarihi yapı çok amaçlı kullanılmak üzere restore edilmiştir. Yenilenen ve çevresel iyileştirmeleri yapılan bu cadde boyunca çok sayıda turistik kafe, restoran hediyelik dükkân açılmıştır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13: Şehit Hulusi Aytekin Caddesi'nden bir görünüm (Yazar, 2023).

Kars'ta yerel gastronomi turizm restoranlarının artması daha fazla ziyaretçi çekmeye katkıda bulunduğu gibi yerel kimliğin güçlenmesine de yardımcı olmaktadır. Örneğin, Kars'ta artık bir tür kent imgesine dönüşen Kars kazı yemeği bunların başında gelmektedir. Tarihi doku ve çevresinde kentin gastronomi imajını güçlendiren ve yerel ürünlerin sunulduğu restoranların sayısı da çoğalmaktadır. Bunlardan en bilinenlerin başında Kars Kaz Evi gelmektedir. Kentin tarihsel çekirdeğinde bulunan bu restoran (Yusuf Paşa Mahallesi), SERKA'nın iktisadi gelişme mali destek programı kapsamında 2015'te desteklediği "Kars Kaz Evi Kapasite ve Hizmet Kalitesi Artırma Projesi" ile restore edilerek turistik bir yeme-içme kolaylıklarına dönüştürülen Rus dönemine ait tarihi yapılardan biridir (Fotoğraf 14).

Fotoğraf 14: Kars'ta sayıları giderek artan yeme-içme kolaylıklarından örnekler: a). Kaz evi, b ve c). Gastrokars. (Yazar, 2023).

Kent imgesine dönüşen ve yöresel ürünlerin sunulduğu yeme-içme kolaylıkları, artık kent ekonomisi açısından son derece önemli bir yer edinmiş ve yerel halk açısından mali bir kazanç sağlamaktadır. Bunun yanında, Kars'ta turizm ve bununla bağlantılı faaliyetlerin canlanmasıyla simgesel bir tanıtım aracına dönüşen kaşar peyniri, yakın geçmişte somut olmayan kültürel miras açısından yerel turizmin gelişimini destekleyici dayanaklarından biri olmuştur.

TARTIŞMA

Tarihi ve kültürel miras, dünyadaki en önemli turizm kaynaklarından biri olarak nitelendirilmekte ve dünyanın birçok farklı ülkesinde turizmin esas temelini oluşturmaktadır (Timothy, 2020). Bu nedenle, yerlünün çoğu yerinde tarihi sokaklar, semtler, kentler artık korunacak bir değer olarak benimsenmektedir. Tarihi ve kültür mirası olarak görülen bu alanların koruma altına alınması amacıyla çoğu zaman fonlarla desteklenmektedir (Ahunbay, 2017). Avrupa kentlerinde ve başka yerlerde birçok tarihi bina ya da semt, inşaat yasalarının kesin engeller koyduğu yerlerde, yerel yasama organlarıncı korunmaktadır (Özgüç, 2007). Koruma hareketi, artık sadece kıta Avrupa'sında sınırlı olmaktan çıkarak yerlünün farklı bölgelerinde de yaygınlaşmaktadır (Chang vd., 1996). Kentlerin tarihi çekirdekleri, kentsel koruma uygulamalarıyla turizm bakımından ilgi çekici hale getirilmekte ve tarihi dokuda yapılan turizm-rekreasyon faaliyetlerinden ekonomik kazanç elde etmenin yolları aranmaktadır (Smith, 1988). Bir dönem Batı Avrupa ülkelerinde yoğun bir şekilde karşılaşılan farklı ölçekli

koruma hareketi, özellikle tarihsel ve kültürel kaynak tabanı açısından zengin Avusturya, Slovakya, Slovenya, Polonya, Hırvatistan, Romanya gibi ülkelerde de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Türkiye'de 1970'lerde başlamakla birlikte 1980'lerden sonra hızlanan eski yapıların restorasyon ve koruma hareketinde "Kentın tümünün ya da kentsel çekirdeğin korunması" bozulmuş-terk edilmiş zonun rehabilitasyonu ve rekreasyona ayrılması gibi büyük ölçekli ifade edilecek koruma hareketinden uzaktı. Bununla birlikte, dünyanın farklı ülkelerinde de görüleceği üzere Türkiye'de de tarihsel çekirdek alanlarında koruma olgusu yakın geçmişte daha fazla popüler olmaya başlamıştır. Türkiye'de uzun yıllar kentlerdeki anıtsal yapıların önemli bir bölümü müze ya da daha farklı amaçlarla kullanılarak korunmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan eski saray-kasr ve camiler uzun süre bunların başında gelmiştir (Özgüç, 1992). Antalya'da Yivli Minare ve Külliyesi'ndeki Zencirkıran Türbesi, Nigar Hatun Türbesi, Mevlevihane gibi çok sayıda tarihi ve dini yapının 1955'te restore edilerek koruma altına alınması bunun en tipik örneğidir (Kapan ve Timor, 2018). Türkiye'de son yıllarda koruma çabaları giderek daha fazla taraftar bulmakta ve semt, cadde, sokak ve yapı ölçeğinde yapılan farklı koruma örneklerinin sayısı giderek artmaktadır (Kahraman ve Yulu, 2022). İstanbul'da 1980'li yılların başlarına kadar özellikle tarihi çekirdek alanlarda ve tarihi kültürel dokuya sahip birçok semtte konutların çeşitli restorasyon uygulamalarıyla iyileştirilmesi (Yulu, 2017), Amasya'da Yeşilirmak kenarındaki tarihi yapıların restore edilmesi (Okumuş ve Şahin Güçhan, 2022), 2006'da Ankara Hamamönü'nde kültürel mirasın korunmasına yönelik yapılan bir dizi koruma çalışmalarıyla bölgenin turizm-rekreasyonel kullanışa açılması (Kurtar ve Somuncu, 2013), bunu doğrulamaktadır. İzmir, Bursa, Eskişehir, Karabük, Tokat ve Mardin gibi sivil mimari yapı örneklerinin çok fazla bulunduğu onlarca yerde farklı tarihlerde sokak ölçeğinde ya da tek tek yapıların restore edilerek konut olarak kullanılması veya turizm-rekreasyon amaçlı kullanıma açılmasının örnekleri giderek yaygınlaşmaktadır.

Avrupa'nın tarihsel geçmişe sahip onlarca kentte örnekleri sıklıkla görüleceği üzere özellikle turizm gibi yeni faaliyetlere kendilerini uyarlayarak çekiciliklerini korumalarının aksine (Özgüç, 1992), çalışma alanı olarak seçilen Kars kentti benzer bir süreçten geçmemiştir. Bununla birlikte, Kars'ta farklı ölçekteki koruma uygulamaları sayesinde son yıllarda dünyanın farklı ülkelerinde örneklerinin sıklıkla görüleceği üzere tarihi çekirdek alandaki bozulmaya, çürümeye ve köhneleşmeye karşı sınırlı da olsa önleyici bir rol üstlenmeye başlamıştır.

Avrupa'nın birçok tarihi kentte koruma olgusu ağırlıklı olarak semt ve sokak ölçeğinde önemli bir aşama kaydetmiştir (Tümertekin, 1988). Bununla birlikte, Kars'ta koruma uygulamaları ağırlıklı olarak şu şekilde gerçekleşmektedir: İlki tek tek yapıların restore edilerek turistik fonksiyon kazandırılması ya da eski fonksiyonuyla kullanılması, ikincisi ise daha çok kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle proje ölçeğindeki korumayla belirli alanların ya da yapıların turistik-rekreasyonel kullanışa açılması.

Bilindiği üzere, tarihi mimari tarzın korunmasıyla birlikte, yapıların çeşitli turistik amaçlar için değiştirilmesi turizm sektörüne katkı sağlayabilmektedir (Özgüç, 1992). Singapur'daki katı koruma uygulamalarının turizmin canlanmasındaki rolü bu duruma oldukça iyi bir örnek olarak sunulmaktadır (Smith, 1988). Tarihsel ve kültürel dokunun önemli bir turizm tabanı oluşturduğu Kars'ta yukarıda değinildiği gibi tarihi doku zaman içerisindeki yapıların bir kısmı çeşitli nedenlerden dolayı ya yitirilmiş ya da kaderine terk edilmiştir. Ancak, bu yapılar yapı ölçeğinde ya da alansal ölçekli koruma projeleri sayesinde turistik fonksiyon kazanmaya başlamıştır. Bir dizi restorasyon uygulamalarıyla kentin kültürel coğrafyasının önemli bir parçası haline gelen bu yapılar, bir yandan turistlerin konaklama ihtiyaçlarını giderdiği gibi diğer yandan turistler için önemli bir çekiciliğe dönüşmüştür. Ancak, burada farklı ölçekteki koruma uygulamaları ile turizmin kentte gözle görülür şekilde canlanması kadar terk edilmiş, köhneleşmiş ve amaç dışı kullanılan yapıların turistik kullanımlara dönüştürülmesi de turizmin kentsel korumadaki aktif rolünü ortaya koymaktadır.

Bu anlamda, artık turizm kentsel korumada işlevsel bir araç olarak değerlendirilebileceği gibi tarihi yapıları koruyarak tarih mimarinin korunmasını da bir çözüm aracı olarak görülebilir.

Kars'ta mülkiyet hakkı ve bununla bağlantılı sorunlar, tarihi yapıların önemli bir kısmının köhneleşmesine ve korunmasının gecikmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca, kentte yakın geçmişe kadar restorasyon çalışmalarının ağır maliyetleri burada eskiden beri koruma olayını sınırlandırmıştır. Ancak, özellikle Batı Avrupa ülkelerine göç eden yerel halkın bir kısmı Kars'ta turizm faaliyetlerinin canlanması ile birlikte turizmi bir yatırım aracı olarak görmelerinin bir sonucu olarak sermaye birikimlerini bu sektöre kanallize etmeye başlamışlardır. Bu anlamda, bu tür yatırım yollarıyla kentin farklı yerlerinde son yıllarda tarihi yapıların restore ettirilerek turistik otellere dönüştürmelerinin örnekleri gözlemlenmiştir. Bunda yerel halkın son yıllarda turizm ile sağladığı ekonomik kazanç kadar kısmen de olsa yerel halkın koruma olgusunu benimsemesinin de rolü bulunmaktadır. Tarihi yapıların bu şekilde restore ettirilerek yapıları yeni fonksiyon kazandırılmasının koruma hareketine olumlu katkısı olduğu gibi yapıların korunmasına da süreklilik kazandırmaktadır. Bunun yanında, koruma yoluyla restore edilen onlarca tarihi yapı kentin kaybolmaya yüz tutmuş kültürel coğrafi görünümünün yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırladığı gibi tarihi dokudaki bozulmanın durdurulmasına da katkı sağlamaktadır.

Koruma uygulamaları maliyetli olmakla birlikte, turizmden gelen gelir arttıkça, bu uygulamaların ekonomik olmadıkları şeklindeki iddialar ortadan kalkmaktadır (Özgüç, 1992). Bugün ağırlıklı olarak rekreasyonel amaçlı

kullanılan tarihi doku içerisindeki alanlar, turistler için başlıca çekim alanları haline gelirken, yerel halk turizm faaliyetinden ekonomik kazanç sağlamaya başlamıştır. Daha da önemlisi, tarihi doku içerisindeki alanlarda alt yapı sistemlerinin iyileştirilmesi, harap ve köhneleşmiş tarihi yapıların bir dizi restorasyon çalışmalarıyla koruma altına alınması zamanla buradaki arazi ve emlak değerinin artmasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim, Sukapı, Kaleiçi, Yusufpaşa ve Ortakapı mahallelerinde bazı tarihi yapıların özellikle koruma yoluyla restore edilmesi ve farklı amaçlarla yeniden kullanılması (örneğin ağırlıklı olarak turistik kafeler, restorasyon sergi salonu, turistik hediye satan mekânlara dönüştürülmesi vb.) bir dönem kaderine terk edilmiş bazı bölgelerin yeniden değer kazanmasına katkı sağlamıştır.

Kars'ta son yıllarda kentin tarihsel çekirdeği daha yaşanabilir hale gelirken turist sayısının son yıllarda ciddi bir şekilde artışına da etkisi olmuştur. Ancak, Kars'ta konaklama tesislerinin yabancı turistlere hizmet verecek şekilde önem kazanmasına rağmen yabancı turist sayısı düşük düzeyde kalmaya devam etmektedir. Öyle ki, Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2022 yılı itibarıyla konaklamaların yaklaşık %96.4 (145.153) yerli turistler tarafından yapılmıştır. Konaklama tesislerinde konaklamaların büyük çoğunluğunu ise organizasyon turlarıyla Türkiye'nin özellikle çevre illerden ve batı illerinden gelenler oluşturmaktadır. Bunda, Kars'ın kitlesel turizm pazarının dışında olması kadar Bakü, Erivan ve Tiflis gibi uluslararası turizmin bölgesel odağını oluşturan kültürel ve siyasi başkentlerle erişim ağının sınırlı olmasının da rolü söz konusudur.

Yapılan birçok çalışma geleneksel ve gastronomi gibi somut olmayan mirasın turizmin gelişmesi için temel bir destek sağladığını ve kendi başlarına destinasyon için ayırt edici özellikler olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Turizm ve gastronominin yerel ekonomiyi canlandırabileceği ve yerel gıda ürünlerinin turistlerin temel ihtiyaçlarını karşılayarak turizmin gelişim sürecinde önemli bir rol oynayabileceği değerlendirilmektedir (Richards, 2014). Bunun yanında, turizmin "çoğaltıcı etki" denilen turizm harcamalarının ekonominin diğer sektörlerini canlandıracağı ve istihdamı artıracığı çoğu zaman beklenmektedir (Özgüç, 2013). Gerçekten de Kars'ta tarihsel ve kültürel yapıyla özdeşleşen birçok yöresel ürün, turizmin kentte yerel halk arasında önemli bir kazanç getiren araç olarak görülmesine bağlı olarak son yıllarda bir tür kent imgesine dönüşmüştür. Çevresel, tarihî ve kültürel özellikleriyle "kentlerin dili" olarak ifade edilen bu imge sayesinde (Avcı, 2021), kent merkezinde son yıllarda turistlerin yoğun olarak ziyaret ettiği alanlarda -ana caddeler üzerinde- turistlere yönelik çeşitli gıda ürünlerinin satıldığı işyerlerinin sayısı giderek artmaktadır. Turistlere yönelik yerel gıda ürünü satan işyerlerinin artması, Kars'ın kırsal alanlarında geleneksel peynir ve bal üretimi gibi yerel gıda gelir getirici ürünlerin bir iş koluna dönüşmesine de zemin hazırlamıştır. Turizm odaklı ekonomik gelişmeler, yoksulluğu ve gelir farkını azaltıcı çok sayıda iş imkânı yaratırken, kent nüfusunun dışarıya olan göçünü durdurmada önemli bir araç haline gelmiştir. Nitekim, TÜİK nüfus ve demografik verilerine göre 2013'lere kadar (77.674) son derece istikrarsız bir nüfus artışı yaşanırken, bu tarihten itibaren kent nüfusu sürekli bir şekilde artarak 96.700'e yükselmiştir (URL 1). Bunun yanında, turizmin kentteki ekonomik etkilerini kesin bir şekilde ölçmek zor olsa da turizmle bağlantılı küçük aile işletmelerinin çoğalması, turizm tesislerinin inşaat-işletme sayısının artması, yerel halkın "Airbnb" gibi çevrimiçi uygulamalar üzerinde turistler için ev-oda kiralamaları, turizm acentaları ve araç kiralama şirketlerinin artması turizmle filizlenen yeni sektörler kentsel mekânı çeşitli şekillerde değişimini de tetikleme beklenmektedir.

Tek tek yapıların korunmasından uzaklaşıp geçmişten kalan belirli alanların korunmasına yönelik koruma hareketi giderek daha fazla başarı kazanmaktadır (Özgüç, 1992). Ancak, Kars'ta halen ağırlıklı olarak yapı ve sokak-cadde ölçeğinde devam eden restorasyon süreçleri, kentsel çekirdek içerisindeki tarihi ortamların çeşitli kentsel sorunların baskısıyla karşı karşıya bırakma endişelerini de yaratmaktadır.

Kars'ta tarihi ve kültür mirası varlıklarının korumanın yollarından biri tarihi ve kültür mirası yapıları "koruyarak kullanması" olarak görülebilir. Ancak, yapı ölçeğindeki yapıların tarihi çevreleriyle birlikte ele alınmadan yapılan birçok müdahale bu tarihi yapıların koruma ölçütleri kadar estetik ve teknik özelliklerinin de göz ardı edildiğini göstermektedir. Bu anlamda, SERKA'nın sağladığı kamu desteğiyle yapılan restorasyonların kamu kurumlarının, yerel sermayedarların ve özel sektörün yaptığı restorasyonların evrensel koruma normlarını ya da koruma perspektiflerini ne ölçüde göz önünde bulundurdıkları üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Nitekim, tarihi ve kültürel mirası özelliği taşıyan yapılarda yapılan yanlış restorasyon uygulamaları dünyada ve Türkiye'de sıklıkla örnekleri görüleceğe üzere yavanlık-yapaylık görüntüsü ortaya çıkardığı gibi tarihi yapıların orijinalliğine de gölge düşürmektedir (Piazzoni, 2020; Karataş, 2022; Erdoğan, 2023).

Tarihi görüntüsüyle yakın zamanda turizmin de kentin ekonomisinde önemli bir yer tutmaya başladığı Kars, yakın zamanda çeşitli koruma uygulamaları ve çevresel iyileştirmelere rağmen çeşitli kentsel sorunların sürdüğü ve köklü tarihsel geçmişine rağmen çarpık görünümün damgasını vurduğu bir kent kimliği ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kent kimliği adına atılacak adımların artırılması, Kars'ın kültürel, sosyal, mekânsal ve mimari biricikliğin ön plana çıkarılmasına katkı sunabilir.

Bireysel ve toplumsal kimliğimizin ve refahımızın temelini oluşturması nedeniyle "tarih" geçmişimizden kalan mirasın bir parçası olduğu gibi (Özgüç, 1992), toplumların farklı kesimlerinin hayat biçimini ve yerleşme düzenini yansıtan tarihi yapılar ve yerleşmeler kent tarihi belgeleri olarak görülmektedir (Ahunbay, 2017). Tarihi kentsel

dokuların evriminin son katmanı olarak görülebileceği (Karakul, 2009), bu yapılaşmış tarihi çevre, Kars tarihi dokusunun ve geçmişin izlerinin tarihsel-kültürel coğrafi görünümüyle korunmasının önemini de hatırlatmaktadır.

SONUÇ

Köklü bir tarihsel geçmişe sahip olan Kars, Anadolu coğrafyasının son yıllarda turizm ve bununla bağlantılı faaliyetlerin giderek daha fazla önem kazandığı kentlerden biridir. Kars'ta özellikle Osmanlı ve Rus mimarisinin özgün örneklerine haiz onlarca yapı, sahipleri tarafından terk edilmiş; göç, plansız kentleşme ve daha birçok farklı nedenlerden dolayı zamanla ya tahrip edilmiş ya da yerlerine çok katlı binalar inşa edilmiş ya da yoğun imar baskılarına maruz kalmıştır. Sınırlı bir mekân parçasında uzun bir süre varlığını sürdüren kentin tarihsel çekirdeğindeki çok sayıda tarihi yapı, 1970'lerden itibaren çeşitli koruma yasalarıyla koruma altına alınmaya başlanmakla birlikte onlarca sivil mimari örneği korunamamıştır. Bununla birlikte, kentsel alan içerisinde bulunan askeri alanlardaki tarihi yapıların kentsel büyümenin dışında kalmış olması ve iyi korunmuş çok sayıda yapının kamusal amaçlı olarak kullanılması bu tarihi nitelikteki yapıların günümüze kadar ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kars'ta 1970'li yıllardan itibaren koruma yasalarıyla tarihi ve kültür mirası varlıkların tescil edilerek koruma altına alınmaya başlanmış olsa da kentte koruma yoluyla yapıların restore edilmesi ağırlıklı olarak 2010'lu yıllardan sonra yaygınlaşmıştır. Tarihsel çekirdek alanı içerisinde ve yakın çevresinde daha önce terk edilmiş ve köhne halindeki birçok sivil mimari örneğini taşıyan yapıların bir kısmı da restore edildikten sonra yapılara yeni bir rekreasyon fonksiyon kazandırılarak yeniden kentin coğrafi görünümünün bir parçası haline getirilmeye başlanmıştır. Kentin tarihsel çekirdeği son yıllarda kentsel koruma sayesinde turizm odağı haline gelmeye başlamış, turizmin kent ekonomisi içerisindeki rolü artmış, turizme bağlı olarak istihdam olanakları çoğalmış ve kent yeniden canlanmaya başlamıştır. Ancak, kentteki koruma olgusu semt ya da mahalle ölçeğinden ziyade ağırlıklı olarak yapı ve sokak-cadde ölçeğinde ortaya çıkması kentin beleşini oluşturan tarihi çevre dokusunun ihmal edilmesine neden olmuştur.

Kars'ta giderek daha görünür hale gelmeye başlayan farklı ölçekteki koruma uygulamaların yaygınlaşmasında daha çok "ekonomik" güdüler belirleyici olmuştur. Buradaki esas itici güç ise yakın geçmişte önemli bir gelişme gösteren turizm ve bununla bağlantılı ekonomik faaliyetlerdir. SERKA'nın Yatırım Destek Ofisi'nin Kars ölçeğinde turizm ve kültür temeli alanlarda farklı ölçekteki proje destekleriyle yerel kamu kurumlarına, yerel sermayedarlara ve özel sektöre sağladığı çeşitli mali yatırım destekleri kentteki tarihi yapıların restore edilerek turistik fonksiyon kazandırılmasını tetiklemiştir. Restore edilen bu yapıların bir kısmı ağırlıklı olarak turistik otel, cafe, restoran, hediyelik dükkân ve müze gibi rekreasyonel ve kültürel fonksiyonlar kazandırılmıştır. Burada önemli miktarda turizm geliri sağlanması ve yerel istihdam yaratılması kentsel korumayı teşvik etmiştir. Kars'ta turizmin ekonomik, toplumsal-kültürel ve çevresel etkileri giderek daha fazla görünür hale gelirken, geleneksel ve gastronomi gibi somut olmayan mirasın turizmin gelişmesine ve çeşitli turizm odaklı istihdam kaynaklarının artmasına katkı sağlamıştır. Tarihi mahallelerde turizmin etkisiyle yeni ekonomik faaliyetler filizlenirken zamanla kentsel arazi kullanımında gözle görülür değişimler yaşandığı gibi kentsel arazi ve emlak değerlerinin yükselmesine de zemin hazırlamıştır.

Kars'ta tek tek yapıların ve alansal ölçekli farklı projelerle restore edilen tarihi yapıların turizm-rekreasyon amaçlı olarak kullanılması kentte koruma olgusunun rolünün önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu koruma hareketi, bir dizi çevresel iyileştirmeleri kapsadığı için bölgenin çevresel niteliklerinin artırılması konusunda önemli bir işlevsel araca dönüşmüştür. Kentsel görünümün ayrılmaz parçası olan ve kentin tarihi simgelerinden biri olan Kars Kalesi, Kars Çayı ve çevresindeki tarihi mahalleler önemli turistik ve rekreasyonel çekiciliklere dönüşmüştür. Kente turizm çekiciliklerinin artmasının doğal sonucu olarak her yıl kenti ziyaret eden turistlerin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır.

Turizmin itici güç olması nedeniyle bu koruma hareketinde ağırlıklı olarak "ekonomik" güdüler ağır basmaktadır. Kars'ta da son yıllarda adete bir moda haline gelen bu restorasyon uygulamaları çoğunlukla kamu yatırımlarıyla desteklenmektedir. Her ne kadar bu restorasyonların tarihi dokunun ve tarihi yapıların korunarak kullanılmasında işlevsel bir araca dönüşmüş gibi görünse de birçok tarihi yapının evrensel koruma ölçütlerinden uzak müdahalelerle karşı karşıya kalması kentteki bu koruma olayının "tarihi ve kültürel mirasın korunması" güdüsünün önemini de hatırlatmaktadır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazarlar, kendileri ve/veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Bu çalışma finansal destekten yararlanılmamıştır.

Teşekkür: Kars'taki saha çalışmalarında sağladığı katkılarından dolayı yazar Mehmet Duman'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA:

Ahunbay, Z. (2017). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. Yem Yayın.

Akçayöz, V., & Öztürkkan, Y. (2010). *Eski ve yeni fotoğraflarla Kars*, Kars Kültür ve Sanat Derneği.

Akkurt, M., & Korkut, T. (2019). Kars'ta Rus dönemi askeri garnizonlarda yer alan kilise örnekleri. Kulaz, M., Yılmaz, G ve Çavuşoğlu, R (Ed.), *Arkeoloji ve sanat tarihi araştırmaları yapılar, buluntular, müzeler çizim ve fotoğraflar eşliğinde* (s. 339-344) içinde. Hiber Yayın.

Aslan, Y., & Boy, A. (2017). Çarlık Rusyası yönetiminde Kars'ta eğitim ve eğitim kurumları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, 547-576.

Avcı, C. (2021). Kaşar: Ekolojik bir kent imgesi örneği, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 9, 259-276. <https://doi.org/10.46250/kulturder.910895>

Badem, C. (2018). *Çarlık yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin (1878-1918)*. Aras Yayıncılık.

Belli, O. (2019). *Her yönü ile Ani*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Bingöl, A. (2011). Kars ve çevresinde demir çağı yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 1(8), 21-41.

Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu Araştırmaları 2 (Erzurum-Erzincan-Kars-İğdır 2008-2014)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Chang, T. C., Milne, S., Fallon, D., & Pohlmann, C. (1996). Urban heritage tourism: The global-local nexus. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 284-305. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00064-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00064-X)

Çanakçı, S. D., Çanakçı, T., & Geçgin, E. (2019). Kars ilinin destinasyon imajı ve Doğu Ekspres'i Deneyimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 1876-1896. <https://doi.org/10.26466/opus.567950>

Çelik, K., & Geçgin, E. (2021). Kars ilinin kültürel miras kaynakları ve SWOT analizi, *Kafkas Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (23), 295-321. <https://doi.org/10.36543/kauiibfd.2021.014>

Çinko, M. A., & Eres, Z. (2021). Kars'ta Bir Rus dönemi yapısının Cumhuriyet Döneminde endüstri yapısına dönüşümü: Süt tozu fabrikası ve korunmasına yönelik öneriler. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 24, 47-68. <https://doi.org/10.22520/tubaked2021.24.003>

Demir, M. (2017). Doğal ve beşeri özellikleriyle Kars ilindeki turizm faaliyetlerinin durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 134-154. <https://doi.org/10.14781/mcd.291184>

Duman, M. (2019). *Sürdürülebilir turizm kapsamında sürdürülebilir kültür turizmi değerlendirilmesi: Kars örneği* [Yüksek Lisans]. Kafkas Üniversitesi.

Duncan, C. (1855). *Campaign with The Turks in Asia*. Bradbury and Evans.

- Ekici, S. C., & Güçhan, N. Ş. (2022). Kent dokusunda tarihin izlerini aramak: Bir Osmanlı kenti olarak Kars. *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı 3. Kentsel Morfoloji Sempozyumu- Kent Morfolojileri Kentsel Form Araştırmalarında Çok Boyutlu Yaklaşımlar*.
- Erdoğan, F. (2023). Hatalı malzeme ve yanlış müdahale uygulama örneği olarak Burhaniye Ağacık Caminin değerlendirilmesi. *Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 16-28.
- Eres Özdoğan, Z. (2013). Türkiye'de geleneksel kırsal mimarinin korunması: Tarihsel süreç, yasal boyut. İçinde K. K. Eyüpgiller ve Z. Eres (Ed.), *Kırsaldan Kentsel Geleneksel Yerleşmeler-Nur Akın'a Armağan* (ss. 457-469). Yem Yayın.
- Ersoy, O. (1964). Bir İngiliz konsolosunun 1846 yılında Erzurum'dan Kars'a seyahati. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 238-249. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000281
- Fladmark, J.M., Habgood, J. (1994). Cultural Tourism: Papers Presented at the Robert Gordon University Heritage Convention, Donhead Publishing.
- Gelibolu, L., & Duman, M. (2021). Sürdürülebilir kültür turizmi: Kars örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11, (4), 1077-1089. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.863>
- Genç, S. (2021). 1812 yılında Batılı bir diplomat Sir William Ouseley'in izinde Kars'tan İstanbul'a Seyahat. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 4-34.
- Kahraman, M., & Yulu, A. (2022). Pervititch Haritalarına göre Üsküdar'da şehirselleşme. *Ege Coğrafya Dergisi*, 31(2),385-399. <https://doi.org/10.51800/ecd.1054375>
- Kapan, K., & Timor, A. N. (2018). Turizm gelişme modellemeleri açısından Antalya şehri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 71, 53-61. <https://doi.org/10.17211/tcd.441342>
- Karakul, Ö. (2009). Değişim, süreklilik, uyum üçgeninde tarihi çevrede yeni yapı. *Dosya*, 14, 50-57.
- Karataş, L. (2022). Mardin'de kültürel miras yapılarında restorasyon sırasında yapılan hatalı onarımlar, restorasyon sonrası süreçte karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Kültürel Miras Araştırmaları*, 3(2), 78-86.
- Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü*, 2023.
- Kaygın, E., Topçuoğlu, E., & Özkes, S. (2021). Doğu Ekspresi'nin sosyal medya'daki yolculuğu ve Kars'taki işletmelere etkileri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 12(1), 55-69.
- Kerse, Y. (2023). Kars ilindeki turistik yerlerin çevrimiçi turist yorumları bağlamında incelenmesi. *İşletme*, 4 (2), 239-254. <https://doi.org/10.57116/isletme.1347699>
- Keyder, Ç. (2013). *İstanbul-küresel ile yerel arasında* (S. Savran, Çev.). Metis Yayınları.
- Khazadian, Z. (1924). Atlas de Geographie Economique de Turquie, L. de Bertalot.
- Kırzioğlu, M. F. (1958). *Kars Tarihi 1*. Işıl Matbaası.
- Kızılkaya, O. (2017). XIX. Yüzyılın ortalarında Kars Sancağı'nda bazı sosyal ve dini yapılar. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (8), 192-223. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.339135>
- Kobro, G. (1989). *Kars ve Ardahan Bölgesi, Doğu Anadolu Transkafkasya'da bir sınır bölgesi üzerinde tarihsel-coğrafi bir araştırma* (Doktora Tezi). Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi.
- Kocaman, S. (2014). Kars ili'nin idari coğrafya analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8 (29), 271-271. <https://doi.org/10.9761/JASSS2601>

- Kurtar, C., & Somuncu, M. (2013). Kentsel kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği: Ankara Hamamönü Örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-47.
- Lussetyowati, T. (1995). Preservation and conservation through cultural heritage tourism. Case study: Musi Riverside Palembang, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 184, 401-406.
- Okumuş, G., & Şahin Güçhan, N. (2022). *Tarihi dokuda uyum-uyumsuzluk: Amasya Yalıbozu Evleri üzerine morfolojik bir değerlendirme. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı 3. Kentsel Morfoloji Sempozyumu- Kent Morfolojileri Kentsel Form Araştırmalarında Çok Boyutlu Yaklaşımlar.*
- Ortaylı, İ. (1978). Çarlık Rusyası yönetiminde Kars. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 9, 343-362.
- Özgüç, N. (1992). Şehirselleştirme ve coğrafya. *Coğrafya Dergisi*, 3, 61-122.
- Özgüç, N. (1994). *Beşeri coğrafyada veri toplama ve değerlendirme yöntemleri.* İstanbul Üniversitesi.
- Özgüç, N. (2013). *Turizm coğrafyası / Özellikler-Bölgeler.* Çantay Kitabevi.
- Piazzoni F. (2020). What's wrong with fakes? Heritage reconstructions, authenticity, and democracy in post-disaster recoveries. *International Journal of Cultural Property*.27(2),239-258. doi:10.1017/S0940739120000119
- Puşkin, A, S. (2011). *Erzurum yolculuğu.* (Çev. Z. Baştımar). Yaba Yayınları.
- Richards, G. (2014). The role of gastronomy in tourism development. Presentation to the Fourth International Congress on Noble Houses: A Heritage for the Future, Arcos de Valdevez to be held on 27-29 November 2014.
- Sandwith, H. (1856). *A Narrative of the Siege of Kars: And of the Six Months' Resistance by the Turkish Garrison Under General Williams to the Russian Army: Together with a Narrative of Travels and Adventures in Armenia and Lazistan; with Remarks on the Present State of Turkey.* J. Murray.
- SERKA. (2023). Serhat Kalkınma Ajansı'nın proje raporları.
- Smith, R. A. (1988). The role of tourism in urban conservation: The case of Singapore, *Cities*, 5(3), 245-259. [https://doi.org/10.1016/0264-2751\(88\)90043-1](https://doi.org/10.1016/0264-2751(88)90043-1)
- Steinberg, F. (2008). *Revitalization of historic inner-city areas in Asia: The potential for urban renewal in Ha Noi, Jakarta, and Manila.* Asian Development Bank.
- Teo, P., & Huang, S. (1995). Tourism and heritage conservation in Singapore. *Annals of Tourism Research*, 22(3), 589-615. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00003-0](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00003-0)
- Timothy, D, J. (2020). *Cultural Heritage and Tourism*, Channel View Publications.
- Tournefort, J. P. D. (1718). *A voyage into the Levant.* Cambridge University Press.
- The town and Citedal of Kars* (1877, 1 Aralık). The British Newspaper.
- Tümertekin, H. (1988). *Tarihsel koruma ve yakın yıllarda İstanbul'daki koruma örnekleri* [Yüksek Lisans]. İstanbul Üniversitesi.
- Tweed, C. and Shutherland, M.(2007). Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landscape and Urban Planing*, 83, 62-69.
- URL 1: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>, (Erişim tarihi 27.11.2023).
- URL 2: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44799/illere-gore-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-istatistigi.html>, (Erişim tarihi 11.08.2023).

URL 3: <https://www.platoproje.com/page13.html>, (Erişim tarihi 11.10.2023).

URL 4: <https://www.serka.gov.tr/slider-alt/basarili-projeler/kars/tarihin-kurtarilip-turizme-kazandirilmasi-projesi> (Erişim tarihi 10.11.2023).

URL 5: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/210915>, (Erişim tarihi 12.11.2023).

Williams, S. (1998). *Tourism Geography*. Routledge, Taylor and Francis Group.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları.

Yıldız, M, S. G., Temur, H., & Aydeyer, İ. A. (2022). Kars kentinin mekânsal değişim süreci. İçinde M. Dal (Ed.), *Mimarlık Bilimlerinde Güncel Konular* (ss. 213-238). Livre de Lyon.

Yılmaz, H., Yılmaz, S., & Yıldız, N. D. (2003). Kars kent halkının rekreasyonel talep ve eğilimlerinin belirlenmesi, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34 (4), 353-360.

Yulu, A. (2017). Esenler'de şehirselen yenileme. *Coğrafya Dergisi*, 35, 29-40.

Yulu, A., & Kapan, K. (2020). The Role of tourism in urban conservation: The Case of Manila, The Philippines. *Coğrafya Dergisi*, 41: 13-27. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2020-0011>

Zamur, R. (2009, 21 Mart). Restore edilmiş en iyi 10 otel, *Hürriyet*, s.6.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

This study aims to reveal the conservation practices in the city centre of Kars and the role of tourism on urban conservation.

Research Questions:

When did urban conservation practices start in Kars? What is the relationship between urban conservation and tourism? What is the role of tourism on urban conservation in Kars city centre?

Literature Review:

When the literature is examined, it is seen that there are many national and international studies on urban conservation and its relationship with tourism. Many studies reveal the importance of conservation of historical sites as they are considered as a document reflecting the urban and architectural order, construction techniques and social life of a certain period (Ahunbay, 2017). Özgüç (1992) argues that the rapidly increasing destruction of the built environment in the world, the assumptions that a simpler, safer, more livable world once existed, deepen the sense of nostalgia for the past. However, until recent years, the historical core areas of many historic cities have been faced with various examples of deterioration and decay, especially due to migration and various urban problems. However, in the recent past, as the tourism phenomenon has gained importance, historical areas have started to be taken under protection with various restoration practices (Fladmark & Habgood, 1994; Lussetyowati, 2015). As a matter of fact, many studies have revealed that in many countries of the world, especially in the historical areas of historical cities, they have been concentrated mainly as commercial, entertainment and cultural focal points with the revival of tourism in recent years (Özgüç, (1992; Williams, 1998; Tweed & Shutherland, 2007; Steinberg, 2008).

Methodology:

In this study, in which qualitative research design was adopted, various data collection techniques were used. A descriptive analysis of these data was carried out. The study area was determined as Kars city centre. In

addition to the historical and spatial development of Kars, the development of tourism and urban conservation practices in the city have been handled from a holistic perspective and various sources have been applied. In addition to written sources, historical photographs and maps obtained from different sources were utilized as additional data sources in the study. In the study, the boundaries of the city's protected area were determined by taking into consideration the 1/2000 scale conservation zoning application plan in Kars city centre, which has very important details in terms of history and culture. In order to reveal the spatial development of the settlement in Kars, urban conservation practices and the changes caused by tourism, the observation technique, which is one of the common data collection techniques in qualitative research, was applied. For this purpose, observations were carried out in the study area on different dates (2017-2023). In addition, in order to record the observation data, historical texture examples in Kars city centre were photographed to support the observation findings.

Results and Conclusions:

Kars is one of the cities in Turkey where tourism has become increasingly important in recent years. Dozens of historical buildings in the city, especially the original examples of Russian architecture, have been abandoned, replaced by high-rise buildings or subjected to intense development pressures for various reasons. For this reason, although historical buildings in the city were first protected by various protection laws from the 1970s onwards, dozens of examples of civil architecture could not be preserved. However, many historic buildings have survived to the present day due to the fact that historic buildings in military areas located within the urban area have been excluded from urban growth and many well-preserved buildings have been used for public purposes.

In Kars, especially after the 2010s, some of the historical buildings have been restored and new recreational-tourism functions have started to be provided. Some of the restored buildings have been mainly used as touristic hotels or various recreational functions such as touristic cafes, restaurants, souvenir shops. The use of individual buildings and historical buildings restored with different areal-scale projects for tourism-recreation purposes has paved the way for the role of conservation in the city to gain importance. Restored and protected buildings have become important touristic and recreational attractions over time. Various public investment supports provided by public institutions such as SERKA to local investors and the private sector play an important role in restoration and protection practices.

Kentsel Arayüz Mekânlarının Fiziksel Değişiminin/Dönüşümünün İncelenmesi: Ankara Ulus Örneği

Analyzing the Physical Change/Transformation of Urban Interface Spaces: The Case of Ankara, Ulus.

Esra KIRATLI¹ Fulay UYSAL BİLGE²

öz

Kentsel arayüzler özel ve kamusal alanlar arasında bağlantıyı sağlayan, içinde kamusal alan barındıran alanlardır. Bu çalışmada, Ankara kentinin başkent olma sürecinde kültürel ve tarihi bir alanı olan Ulus Bankalar Caddesi üzerinde yer alan kentsel arayüzlerin tespiti yapılarak geçmişten günümüze kentsel arayüzlerin değişimi/dönüşümü incelenmiştir. Literatür taramasında kamusal alan, özel alan ve bu iki alanın arasında geçiş özelliği taşıyan kentsel arayüz kavramları ele alınmıştır. Yerinde tespit ve gözlemlere dayanarak yürütülen bu çalışmada, Ulus Bankalar Caddesi'nde sınırları belirlenen alandaki kentsel arayüzlerin fiziksel özellikleri bakımından arayüz olma nitelikleri ortaya çıkartılmış, işlevsellikleri sorgulanmıştır. Ortaya çıkan bulgularda kentsel arayüzlerin fiziksel özellikleri bakımından arayüz olma niteliği taşıdığı ancak işlevsel özelliklerine bakıldığında, kamusal alan barındırmakta eksik kaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Alan, Özel Alan, Kentsel Arayüz, Ankara Ulus

ABSTRACT

Urban interfaces provide a connection between private and public spaces and contain publicness. In this study, urban interfaces on Ulus Bankalar Street, a cultural and historical area in the process of becoming the capital city of Ankara, were identified and the change/transformation of urban interfaces from past to present was examined. In the literature review, the concepts of public space, private space, and urban interface, which is a transition between these two areas, were discussed. In this study, based on on-site observations, the qualities of urban interfaces in terms of physical characteristics of the urban interfaces in the area whose boundaries were determined in Ulus Bankalar Street were revealed and their functionality was questioned. The results showed that urban interfaces have interface qualities in terms of their physical characteristics, however, it is found that they lack publicness when their functional characteristics are examined.

Keywords: Publicity, Public Space, Private Space, Urban Interface, Ankara Ulus

GİRİŞ:

Kent; toplumsal gelişmeyi destekleyen ve toplumun gündelik faaliyet ve etkinlik gereksinimlerini karşılayan yerleşme alanıdır (Keleş, 1998). Kentler, içinde barındırdıkları kültürel, ekonomik ve sosyal yaşamı yansıtan kentsel mekânların niteliklerine göre gelişmektedir.

¹ **Corresponding Author:** Atılım Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Ankara, esrakiratli98@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1719-4094

² **Author:** (Doç. Dr.) Atılım Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ankara, fulay.uysal@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6625-0235

Kentsel mekânlar, kamusal ve toplumsal kullanımlar sunarak, insanların bir araya gelmesini, birbirleriyle iletişime ve etkileşime geçmesini ve sosyalleşmesini sağlar. Sokaklar, meydanlar, parklar, açık alanlar gibi kentsel mekânlar, içinde kamusal alan barındıran, kentlinin toplanma, karşılaşma, etkileşime geçme, kendini ifade etme, toplumsal ve sosyal bir arada bulunma alanlarıdır (Erdönmez ve Akı, 2005).

Kentsel arayüzler kamusal açık alan ile kamusal/özel alan arasında bağlantı kuran ve geçiş sağlayan, kentsel dokuyu anlamaya yönelik, kentsel mekânın dış yüzeylerini oluşturmaktadır (Bala, 2006; Özsel, 2009; Dirik, 2009). Özel alan ile kamusal alan arasında kent dokusu içerisinde sınırların arasında kalan kamuya açık iletişim, etkileşim deneyimi sunan alandır. Kent, kentli ve yapı arasında bağlantıyı sağlayan kentsel arayüzler, sürekliliği sağlayarak kamusal yaşamı güçlü kılar. Kentsel arayüz mekânları, özel alan-kamusal alan arasındaki bağlantıyı sağlamakta ve kentsel mekâna kamusal alan sunmaktadır.

Kentsel arayüz kavramını odağına alan bu araştırmanın amacı, kavramın kentsel mekândaki yerini incelemek, özel alan-kamusal alan etkileşimi üzerinden değerlendirmektir. Kentsel arayüz kavramının temelinde özel alan ve kamusal alan ilişkisi vardır. Teorik bilginin verildiği ilk kısımda özel alan, kamusal alan ve kentsel arayüz kavramları ele alınmıştır. Kamusal alan ve özel alanın sınırları, farkları ve birbirleriyle ilişkileri ortaya çıkartılmıştır. Araştırmanın kavramsal çerçevesini, kamusal alan, kamusal alan-özel alan ve bu iki alan arasındaki geçişi sağlayan, kamusal alanı besleyen kentsel arayüz kavramı oluşturmaktadır. Teorik kısımda yapılan literatür taraması sonrasında, Cumhuriyet'in kuruluşunda başkentini önemli bir ulaşım, ticaret ve kültür aksı olarak kabul edilen Ulus-Bankalar Caddesi üzerinde bulunan yapılar arasında bulunan kentsel arayüzler tespit edilmiştir. Yapılan yerinde tespitler ve gözlemler sonucunda seçilen alandaki kentsel arayüzlerin kente ve kentliye etkileri, zaman içerisinde fiziksel olarak nasıl değişime uğradığı ve bu değişimler sonucunda işlevlerini yerine getirip getirmediği belirlenmiş, kamusal alanın katkılarını sorgulanmıştır. Kentsel arayüz özelliklerini devam ettiremeyen alanların, niteliklerini ve işlevselliklerini gelecekte tekrar kazanabilmeleri adına öneriler sunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kamusal Alan-Özel Alan

Arendt, kamusal alanı, insanların paylaştığı, ortak dünya ve buluşma alanı olarak tanımlamaktadır. Ortak dünyayı, bireylerin farklı konumda bulunduğu ve aktif olarak dâhil olduğu, iletişim ve eylem alanı olarak açıklamaktadır. (Arendt, 1958). Habermas ise kamuyu temsili, edebi, siyasal olarak ele almakta ve kamusal alana dönüşümünü tarihsel süreçte değerlendirmektedir (Habermas, 2004). Her iki teorisyen de kamusal yaşamı yüz yüze iletişim ile ilişkilendirmekte ve kamusal alanın varlığını insan ve insanın özgür eylemlerine dayandığını ileri sürmektedir. Sennett, kamusal alanın dönüşümünü kent, kentsel mekân ve mimari yapılar ile açıklamaktadır (Sennett, 2002).

Birçok teorisyen ve mimar, birlikte ve ortak yaşamın sınırlarını belirleyen alan olan kamusal alanın kentsel mekânla ilişkisini araştırmış, niteliklerini ortaya çıkarmıştır. Kamusal alan; yaya merkezli, aktivitelere bağlı (Gehl, 1971), fiziksel olarak erişilebilen, sosyal etkileşim sağlayan, etkinlikler içeren (Madanipour, 2003), aktiviterin odak noktası olduğu (Lynch, 1972; Carmona, 2003; Whyte, 2000), sosyal ortak bir alan (Jacobs, 1998), kamusal kullanımın olduğu (Newman, 1973; Whyte, 2000) olarak tanımlanır. Kamusal alanlar, bireylerin kişisel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan, toplum kullanımına elverişli, her yaşta ve her kesimden insanın kullanımına açık mekânlardır. Ortak ve paylaşımlı kullanımlara olanak sağlayan kamusal alanlar, toplumu ve toplum içerisinde devam eden sosyal faaliyetleri besleyen kamuya ait mekânlardır. Kamusal alanın fiziksel nitelikleri, bireyler arasındaki etkileşim şekillerine ve ilişki yoğunluklarına da etki etmektedir.

Kamusal alan ve özel alan arasında bir karşıtlık ilişkisi bulunmakta, çoğu zaman birbirlerini etkileyerek biçimlendirmektedir. Bu alanların iç içe geçtiği durumlar olduğu gibi, anlam, kullanım ve boyut olarak

farklılaştığı durumlar da ortaya çıkmaktadır. Sennett kamusal alanın dönüşmesini ve bu alanın özel alana evrilmesini sorgulamaktadır (Sennett, 2002). Habermas kamusal alan ve özel alanın arasında sınır olmadığını, bu iki alanın birbiri içinde geçirgen olduğunu ileri sürmektedir (Habermas, 2000). Özel alanlar; yapıların iç mekânını kapsayan, özel kullanıcıların mülkiyetinde ve denetiminde olan, sadece belirli kullanıcılar tarafından kullanılabilen, özel hayat ve mahremiyet kavramlarını barındıran, genellikle çevredeki yapılarla iç-dış ilişkisini görsel iletişim ile sınırlandıran mekânlardır. Özel alan kullanımı olan mekânlar çoğunlukla mekânı kullanan kişiler ve bu kişilerin istekleri doğrultusunda biçimlenir (Çubuk, 1978).

Trancik, kamusal ve özel alanın arasındaki sınırın yarı kamusal / yarı özel alanlarla geçirgenlik oluşturduğunu savunmaktadır. Bu alanlar kentsel mekândaki çeşitliliği arttırmakta, kentsel mekân aktivitelerinin yoğunluğunu yükseltmektedir (Trancik, 1986). Newman da bu alanların kamusal ve özel alan arasında geçirgenlik sağlayan esnek alanlar olduğunu vurgulamaktadır (Newman, 1973). Krier, dış mekânın, aktivite ve iletişime imkân sağlayan kamusal, yarı- kamusal ve özel alanlardan, iç mekânın ise özel mülkiyete ait alanlardan oluştuğunu savunmaktadır (Krier, 1988). Newman, kentsel mekânın; kamusal dış mekân, yarı kamusal dış mekân, yarı özel dış mekân, özel dış mekândan oluştuğunu ve kamusaldan özele doğru bir hiyerarşik sınıflandırma içerdiğini belirtmiştir (Newman, 1973). Yarı özel alanlar; toplumun ortak olarak kullanabildiği, fiziksel toplumsal mekânlardır. Bireysel mülkiyettir fakat toplumsal kullanımı itibarıyla bireyin sınırlı olduğu, toplumsal denetim gerektiren mekânlardır (Kavi, 2003). Yarı özel alanlar, yapı ile kentsel mekân arasında geçiş özelliği oluştururken, aynı zamanda yapı ile kent arasındaki bağlantıyı sağlayan mekânlardır. Yarı kamusal alanlar ise, kullanıcılarına ortak kullanım sağlayan, mülkiyeti belirli bir toplumsal gruba hitap edebildiği gibi, kamu yönetiminin de hak sahibi olduğu, sosyal ilişkileri ve etkileşimleri sağlayan kullanım alanlarıdır (Hatipoğlu, 1994).

1.2. Kentsel Arayüz

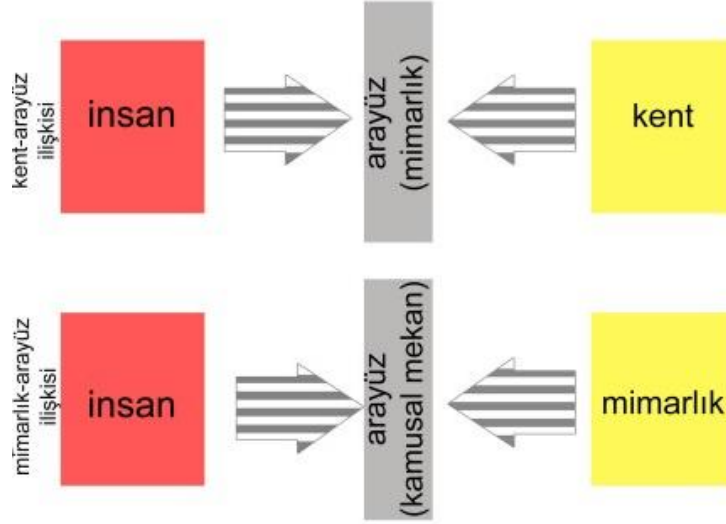
Kentsel arayüz; dışarı ile içeri arasında kalan alan (Nooraddin, 1996; 1998), özel alan ile kamusal alan arasında bulunan alan (Hertzberger 1991/2001; Can, 2012; Aelbrecht, 2016), kamuya açık deneyimler sunan eşik mekân (Hajer ve Reijndorp, 2002) olarak tanımlanmaktadır. Madanipour, kamusal alanı, bir arada bulunan ve kişiler arasında ilişki kurmayı sağlayan ara alan olarak tanımlamaktadır (Madanipour, 2003). Van Eyck ise ara alanı (in-between realm) şeyler arasında ilişkinin bulunduğu alan olarak ele almaktadır. Ara alan kavramını, içeri ile dışarı ya da kamusal alan ile özel alan arasındaki ilişkiyi sağlayan, sosyal etkileşime imkân tanıyan, parça-bütün, düzen-kaos, bireysel-toplumsal gibi zıtlık barındıran dengeli bir ilişki biçimi olarak düşünmektedir (Van Eyck, 2008). Bu kavramı mekânsal olarak yorumlayıp, yapılı çevre içinde düşünmüş, gündelik yaşamın içine dâhil etmiştir. Van Eyck'in çok boyutlu ilişkiler içeren bu yaklaşımı, mimarlık ve diğer disiplinler arasında da bir arayüz oluşturmuştur. Hertzberger de bu görüşe paralel olarak bu alanı (in-between), iç ve dış mekânın birbirinin içine geçerek, erişilebilirlik sağladığı, kamu ve özel arasındaki sınırları yumuşattığı alan olarak tanımlamaktadır (Hertzberger, 1991).

Kent sakinlerinin birbirleriyle ve kentle iletişiminde bir köprü görevi gören araçlar-mimari temsiller-, arayüz olarak nitelendirilmektedir. Yapılar arayüzü oluştururken kentteki fiziksel, sosyal ve görsel çevrenin boyutlanmasıyla beraber düşey ve yatay öğeler oluştururlar. Bu öğeler arayüzün tariflenmesinde ve tanımlı hale gelmesinde önemli rol oynamaktadır (Karabacak, 2015:18).

Kentsel arayüzlerin fiziksel özellikleri ve işlevsellikleri, kent mekânının dış yüzeyi, iç mekândan dış mekâna uzanan çeperleri, doluluk boşluk oranı ve algılanabilirliği, sınırı oluşturan yer düzlemi olarak ele alınmakta ve bu özellikler bağlayıcılık/ayırıcılık kullanımları taşımaktadır. Arayüzün yatay öğeleri, yapının bulunduğu bağlam, kütle ve kompozisyonu ile düşey öğeleri ise mimari cephe düzeni ve düşeydeki görüntüsü ile tanımlanır. İki ayrı alanın ve etkileşimin ortak sınırını oluşturan arayüzler bu etkileşimi ve sürekliliği güçlendirerek mekânın kullanım ve kullanıcı faaliyetlerini ve kamusalılığı destekler (Arslan, 2016; Bala, 2006; Özsel, 2009; Dirik,2009).

Coğrafyacılar kentsel arayüzü, makro ölçekte kentsel yaşam ve doğal çevre arasındaki geçiş bölgeleri olarak tanımlamaktadır (Ewert, 1993). Kentsel mekânın bir parçası olarak arayüz (interface) kavramı özel ve kamusal mekân arasındaki geçiş bölgesidir (Gehl, 1987). Kent-insan ilişkisinde mimarlık disiplini, insan-mimarlık ilişkisinde ise kamusal alanlar arayüz işlevi görmektedir (Şekil 1). Mimarlık disiplini, insan ile kent arasında bir arayüz görevini üstlenerek bir bağlam oluşturmaktadır. Bu bağlam özel alanlarla birleşen kamusal alanların oluşturduğu arayüzlerle desteklenmektedir.

Şekil 1. Arayüz, Mimarlık ve Kent İlişkisi.

Kaynak: (Karabacak, 2015:15)

İç-dış, kamusal-özel alan arasındaki ilişkileri ve faaliyetlerin niteliğini belirleyen kentsel arayüzler, bu mekânlar arasında hem sınır oluşturur hem de bu mekânları birbirine bağlar. Yapının iç mekânı ile kentsel dış mekân arasında bir geçiş sağlayan kentsel arayüz, iç mekân ve kentsel dış mekân için ayırıcılık ve bağlayıcılık görevi üstlenir. Kentsel arayüzün bu bağlayıcılık özelliği, yapı ile kentsel mekân arasında mekânsal, fiziksel ve işlevsel ilişkilerin kurulmasında etkilidir. Bu sayede iç mekân ile dış mekân arasındaki geçirgenliği ve devamlılığı kuvvetlendirerek, kentsel mekânının kullanımına teşvik eder ve kentsel mekânı canlı kılar (Özsel, 2009:27-28).

Yapı-kentsel mekân arayüzündeki fiziksel özellikler, arayüzün yüzeysel ve kütsel biçimlenmesine bağlı olarak gelişmektedir. Arayüzdeki yüzeysel biçimleniş, yapının cephe elemanlarını (cephe malzemesi, stil, renk, doku, doluluk-boşluklar ve açıklıkların boyutları, oranları) ve yapının kullanımına bağlı olarak cepheye eklenen elemanları (tente, çiçeklik, saçak, pergola, güneşlik vb.) içerir. Arayüzdeki fiziksel biçimleniş ise, yapı formunun üçüncü boyuttaki değişimlerini (yükseklik farklılıkları, balkon, cumba vb. çıkmalar, arkad, portik vb. geri çekilmeler, yatay ve düşeydeki hareketlilik) içerir (Özsel, 2009:29). Arayüzde görülen fiziksel özelliklerin ve kullanım özelliklerinin insan ölçeğindeki algısı, kullanıcıların yaya olarak arayüz mekânlarını deneyimlenmesine bağlı olarak gelişmektedir. İnsan-kent-arayüz etkileşiminde yaya yaklaşımları, ölçek ve oran oldukça önemlidir. Kentsel arayüzü tanımlı hale getiren ve işlevsel olmasını sağlayan ilişki buna bağlıdır.

2. Çalışma Alanı: Ankara-Ulus Tarihi Kent Merkezi

Ankara kenti antik dönemden beri bir orta Anadolu yerleşimi olmuş, Cumhuriyet'in başkenti olarak yeniden inşa edildiği zamandan günümüze kadar olan süreçte tüm dönemleri yaşamış bir yerleşimdir (Ergut, Madran ve Özgönül, 2005:51). Ulus tarihi kent merkezi bu yerleşim içerisinde önemli tarihi olaylara, kişilere ve yapılara ev sahipliği yapmıştır. Roma, Yunan ve Bizans gibi çeşitli medeniyetlerin izlerini taşıyan Ulus; hem yer üstünde barındırdığı tarihi alanlarıyla, hem de yeraltında keşfedilmiş veya hala keşfedilmeyi bekleyen geçmişiyle, tarihi kent merkezi olma özelliğini sürdürmektedir. Tarihi

kent merkezi olan Ulus, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar Ankara kentinin odak noktası olmuş ve kentsel çevresinde değişimlere uğramıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren modernleşme etkisinde tasarlanan Ankara kentinde, Ulus'un gelişimi dört farklı dönemde ele alınmaktadır. 1923-1930 yılları arasındaki ilk dönem, Cumhuriyet ideolojisini yaygınlaştırmaya ve toplumun bu ideolojiyi kabulünün iknasına yönelik çalışmaların yapıldığı dönemdir. 1930-1950 yılları arasında kapsayan ikinci dönem, Cumhuriyetin kurumsal ve mekânsal inşa sürecidir. Bu dönemde Ulus bürokratik ve politik merkez olarak kabul görmesinin yanı sıra, kültürel, finansal ve ticari anlamda merkez olma özelliği taşımıştır. 1950-1980 yılları arası üçüncü dönem olarak kabul edilmektedir ve bu dönemde yeni politik ve ekonomik yaklaşımlarla planlanan kent, modern görünümünü kaybetmeye başlamıştır. 1980 yılından günümüze kadar uzanan son dönem ise tüketim politikalarının kentte belirleyici olduğu süreci içermektedir. Kavaklıdere mahallesinin merkez olmaya başlamasıyla, bürokratik ve politik merkez niteliğini kaybetmeye başlayan Ulus, finansal niteliklerini kaybederek ticari olarak özelleşmiştir (Bayraktar, 2013).

Araştırma Ankara, Ulus Tarihi Kent Merkezinde yer alan Bankalar Caddesi üzerinde bulunan yapılar üzerinden yürütülmüştür. Araştırma alanı; Atatürk Bulvarı'nda bulunan eski Merkez Bankası binası ile başlayıp, Bankalar Caddesi'nde bulunan yapılar ile devam eden, günümüzde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne tahsis edilmiş olan Başvekâlet ve Maliye Vekâleti Binası ile sonlanmaktadır. Ankara Ulus, Atatürk Bulvarı ve Bankalar Caddesi'ni birbirini bağlayan bölümde yer alan araştırma alanı Şekil 2'de verilmiştir. Araştırma alanı eski Merkez Bankası binası ile günümüzde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne tahsis edilmiş eski Başvekâlet ve Maliye Vekâleti Binası arasında bulunan alan ile sınırlandırılmıştır.

Çalışma kapsamında seçilen araştırma alanının sınırları ve araştırma alanındaki yapılar, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hem kamusal hem de özel alan kullanımlarına olanak sağlamış, özel alan-kamusal arasındaki bağlantıların kurulmasıyla birlikte bölgenin ticari, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerini destekleyen güçlü bir ulaşım aksı olmuştur. Bu sebeple seçilen örnek alan, özel alan ve kamusal alan arasındaki ilişki sürekliliğini desteklemekte ve araştırmanın çıkış noktası olan "kentsel arayüz" kavramına olanak sağlayan, kamusal potansiyeli barındıran alanlar barındırmaktadır.

Şekil 2. Çalışma Alanı Sınırları

Kaynak: Google Earth, 1 Aralık 2022.

Ön literatür çalışması ve yerinde yapılan detaylı gözlem/inceleme sonucunda, araştırma alanında kentsel açık alanlarda kamusal barındıran kentsel arayüzlerin tespitine etki edecek önemli yapılar belirlenmiş ve Şekil 3'de verilen harita üzerinde işaretlenmiştir. Bankalar Caddesi'ne cephe veren ve çalışma kapsamında incelenecek yapıların beş tanesi Bankalar Caddesi'nin doğuya bakan cephesinde, iki tanesi ise batıya bakan cephesinde konumlanmıştır. Bankalar Caddesi'nin doğu cephesinde

bulunan, Ulus Çarşısı, Zafer Anıtı ve Ulus İşhanı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Eski Sümerbank Binası), İş Bankası Müzesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hazine Müzesi (Eski Başvekâlet ve Maliye Vekâleti Binası) ve batı cephesinde bulunan Eski Merkez Bankası Binası, Yüzüncü Yıl Çarşısı incelenmek üzere seçilen önemli yapılardır. Ulus Atatürk Heykeli'nin konumlandığı Bankalar Caddesi'nin doğu cephesindeki yapılaşma bir meydan özelliği göstermektedir. Meydanı çevreleyen yapılar ve yapıların işlevleri ise birbirlerini destekler niteliktedir. Bu sayede bir meydan olma özelliği göstermektedir. Bu sebeple çalışma alanı olarak seçilen bölgede, kentsel arayüz özelliği gösteren ve incelenmek üzere seçilen yapılar Bankalar Caddesi'nin doğu çeperinde yoğunluk göstermektedir. Bu yapılar Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, Ulus bölgesinde hem özel hem de kamusal kullanımlara olanak sağlamakta ve yapıların kamusal alanla kesiştiği kentsel açık alanlarda kamusalı besleyen kentsel arayüz mekânları oluşturmaktadır.

Şekil 3. Araştırma Alanı Sınırları ve Araştırma Alanındaki Önemli Yapılar.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 1 Aralık 2022.

3. Araştırmanın Yöntemi

Akademik literatür taraması, yerinde tespit ve gözlem yöntemleri kullanılarak yürütülen bu çalışmada, kentsel ölçekte arayüz mekânlarının fiziksel ve işlevsel dönüşümü incelenmektedir. Teorik kısımda yapılan literatür taraması sonrasında, Cumhuriyet'in kuruluşunda başkentini önemli bir ulaşım, ticaret ve kültür aksı olarak kabul edilen Ulus-Bankalar Caddesi üzerinde bulunan yapılar arasında bulunan kentsel arayüzler tespit edilmektedir. Analizler yapılırken, kentsel arayüzler, biçimsel, işlevsel ve sosyal özellikleri açısından değerlendirilmektedir. Arayüzlerin fiziksel özelliklerinin değişimleri, güncel tarihli fotoğraflar ile eski tarihli fotoğraflar arasında karşılaştırma yapılarak ortaya çıkartılmakta, sosyal ve işlevsel özelliklerinin analizleri yerinde gözlemlerle belirlenmektedir.

4. Araştırma Bulguları

Çalışma alanında seçilen Ulus-Bankalar Caddesi'nde kentsel arayüze örnek teşkil edecek yapılar incelenmiştir.

4.1. Eski Merkez Bankası Binası

1931-1933 yılları arasında Emlak Bankası olarak kullanılan Merkez Bankası Binası'nı (Şekil 4-5), Avusturya asıllı mimar Clemens Holzmeister tasarlamıştır. Yapı, Atatürk'ün isteği doğrultusunda Merkez Bankası'na dönüştürülmüştür. Cephelerdeki hareket, düşey etkiyi vurgulamak adına şeritlerle birbirinden ayrılmıştır. Giriş cephesindeki kütleli geri çekilme hareketi ve yan cephelerdeki iki kat yüksekliğindeki mermer malzeme kullanılarak kaplanmış çıkmaları, yapının cephesinin tekdüzelikten kurtulmasına olanak sağlamıştır (TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2022).

Şekil 4. Merkez Bankası Binası, 1940'lı Yıllar.

Kaynak: FOTO ANKARA Ankara Fotoğrafları Arşivi, 2 Aralık 2022.

Şekil 5. Eski Merkez Bankası Binası.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Dönemin tipik mimari özelliklerini gösteren yapıda kentsel arayüz kavramını destekleyecek cephe hareketleri kullanılmıştır. Giriş cephesinde oluşturulan saçak ve giriş kapısı boyunca cephede devam eden geri çekilme hareketi (Şekil 6), bir arayüz oluşumuna olanak sağlamaktadır. Yan cephelerde yapılan çıkmalar (Şekil 7), yapının bulunduğu bağlamla ve sokakla ilişkisinin sürekliliğini sağlamaktadır.

Şekil 6. Eski Merkez Bankası Binası Giriş Cephesi.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Şekil 7. Eski Merkez Bankası Binası Yan Cephe Çıkmaları.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Yapının formu ve cephe biçiminin kentsel mekân ile kurduğu ilişkinin kentsel arayüz oluşturmasının yanı sıra, yapının kullanımı itibarıyla kamuya açık alan bulundurmaması kamusal barındırmamasına sebep olmaktadır. Yapı kullanımının içe dönük olması ve iç-dış mekân geçirgenliğinin olmaması kentsel arayüz niteliğini olumsuz yönde etkileyen özellikleridir. 1940'lı yıllardaki Merkez Bankası Binası'nın yaya yaklaşımına uygun ve erişilebilir olduğu görülürken (Şekil 4), yapılan revizyonlar sonucu, güvenlik amaçlı yapının çevresine konumlandırılan cam korkuluklarla, yaya yaklaşımı engellenmiştir (Şekil 5). Bununla birlikte yapının girişinde bulunan yaya kaldırımı ile bütünleşen yeşil alanların demir korkuluklarla çevrelenmesi sınır oluşturmakta, kentsel arayüzü kesintiye uğratarak, yaya kullanımına engel olmaktadır. Eski Merkez Bankası Binası fiziksel özellikleri ile kentsel arayüz kavramının taşıdığı niteliklere olanak sağlarken, yapılan değişimler/düzenlemeler sonucunda, işlevsel niteliğini kaybederek, kentsel arayüz olma özelliğini yitirmiş, yaya aktivitelerinin gerçekleşmesine imkân tanımamaktadır.

4.2. Yüzüncü Yıl Çarşısı

Ulus Yüzüncü Yıl Çarşısı (Şekil 8), 1967 senesinde “Ankara, Ulus Meydanı Çarşısı ve Büro Binası Proje Yarışması’nda Birincilik Ödül’ünü kazanmış ve 1981 senesinde inşası tamamlanmıştır. Ulus Yüzüncü Yıl Çarşısı, 1960`larda etkisini gösteren modern mimarlık akımının önemli örneklerindedir. Ankara kentinin önemli iki aksı olarak kabul edilen Atatürk Bulvarı ve Cumhuriyet Caddesi`nin kesişiminde konumlanan yapı, bu iki aksa cephe veren alçak blokları ile sınır çizmekte; yüksek bloğun caddenin gerisinde konumlanmasıyla, Ulus Meydanı`nın yaya kullanımına duyarlı bir uyum sağlamaktadır. Yapının formunda zemin katta sağlanan boşluklar ve önündeki bloğun terasında oluşturulan meydana duyarlı kat yüksekliğiyle, ortak kullanımı destekleyen kamusal alanlar tasarlanmıştır (TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2022).

Şekil 8. Yüzüncü Yıl Çarşısı T.Y.

Kaynak: Mimarlar Odası Arşivi, 2 Aralık 2022.

Şekil 9. Âtıl durumdaki Yüzüncü Yıl Çarşısı.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Yüzüncü Yıl Çarşısının fiziksel özellikleri incelendiğinde, zemin katta yaya kaldırımıyla kurduğu ilişki ve farklı aktiviteleri içeren ticari kullanımlar, yayaların etkileşim ve iletişim (Şekil 10) kurmasına imkân tanımaktadır. İnşa edildiği yıllarda, zemin katta oluşturulan geçirgenlik barındıran boşluklar ile kentsel arayüz oluşumunu destekler nitelikte bir yaklaşım sergilemektedir. Zemin katta farklı ticari kullanımların olması kamusal alan-özel alan etkileşimini güçlendirmekte, bu arayüzün kamusal alanı barındırmasını sağlamaktadır. İnşa edildiği yıllardan itibaren Ankara kentini ve Ulus’u ticari olarak besleyen Yüzüncü Yıl Çarşısı, günümüzde âtıl durumda bırakılmıştır. Arayüz niteliğini fiziksel olarak

sürdüren yapı, işlevsel olarak bu alanda kentsel mekân aktivitesi barındırmaması sebebiyle arayüz özelliğini tamamen kaybetmiştir.

Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından 2022 yılının Şubat ayında “Yüzüncü Yıl Çarşısı ve Yakın Çevresi Fikir Proje Yarışması” ilan edildi. Yarışma Yüzüncü Yıl Çarşısı ve yakın çevresinin korunarak, yeniden işlevlendirilmesini amaçlamaktaydı. Fakat aynı yıl Temmuz ayında Başkent Mobil uygulaması üzerinden Yüzüncü Yıl Çarşısı’nın yıkım kararına etki edecek bir anket düzenlendi. Ankette Yüzüncü Yıl Çarşısı için “Ulus’a kentsel bir meydan yapılmasını tercih ediyorum” ve “Yüzüncü Yıl Çarşısı’nın korunarak yeniden işlevlendirilmesini tercih ediyorum” seçenekleri sunulmuştur. Halk tarafından yapılan anket sonuçlarında Yüzüncü Yıl Çarşısı’nın yıkımı için daha fazla oy kullanılmıştır ve 2022 yılında yapılan analizlerde kullanımı yok olarak atılan bu yapının, 2023 yılının Ocak ayında yıkımına başlanmıştır (T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2022). Yıkılan Yüzüncü Yıl Çarşısının yerine, yol ve kaldırım kotundan yükseltilmiş kentsel açık alan oluşturulmuş, bulunduğu bağlamla ilişkisiz kentsel bir boşluğa dönüşmüştür (Şekil 10). Meydanla ve çevresindeki yapılarla bir bütün oluşturan Yüzüncü Yıl Çarşısı kentsel bellekten silinmiştir.

Şekil 10. Solda Yüzüncü Yıl Çarşısı Yaya Aksındaki Arayüzden Güney Yönüne Bakış.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Şekil 11. Yüzüncü Yıl Çarşısı Yerine Yapılan Kentsel Açık Alan

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 15 Nisan 2024.

4.3. Ulus Çarşısı ve Zafer Anıtı

Ulus İşhanı (Şekil 12-13), 1952 yılında Emekli Sandığı tarafından İşhanı ve Ulus Meydanı'nın Tanzimi adıyla çıkan yarışmada birincilik ödülü alan proje uyarınca inşa edilmiştir. Yapı yedi kütleli oluşmaktadır. Avluya sahip alçak kütlelerin inşası 1960 yılında, yüksek kütlelerin inşası ise 1963 yılında tamamlanmıştır (Cengizkan & Kılıçkiran, 2009).

Şekil 12. Zafer Anıtı ve Ulus Çarşısı.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Şekil 13. Ulus Çarşısı.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Avluya sahip yapının (Şekil 13) zemin katında cepheden geri çekilmesi yaya kaldırımının genişlemesini sağlamıştır. Bu cephelerde farklı ticari faaliyetlerin bulunması, yaya aktivitelerini arttırmış, iç mekân - dış mekân etkileşimini ve iletişimini arttırmıştır. Kamusal sürekliliğini sağlayan bu durum, kentsel arayüzü destekler niteliktedir. Kentsel arayüz kamusal kullanımlara olanak sağlamakta ve alandaki ticari faaliyetleri olumlu yönde etkilemektedir. Birbirinden farklı ticari faaliyetlerin bir arada bulunması, bu alanda kullanıcıların faaliyetlerini gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Farklı etkinliklere imkân veren bu kentsel arayüz kamusal yaşamı canlandırarak, hareketli bir bölge olmasına olanak sağlamaktadır. Cephede oluşturulan geri çekilme ile birlikte zemin kotunun kaldırım kotundan düşürülmesi o alanın kentsel arayüz olarak özelleşmesine imkân tanımaktadır. Bu tasarım yaklaşımı, alanı kullanacak kullanıcıların iç mekândaki insanla iletişime geçmesine olanak sunmakta ve özel alan-

kamusal alan arasındaki geçişin etkileşimini kuvvetlendirmektedir. Kamusal alanla özele kademeli geçişi sağlayan bu kentsel arayüz kullanıcıların aktif olarak kullandığı ve kamusal-özel alanların bir arada ele alınarak desteklendiği bir kentsel arayüz haline gelmektedir. Günümüzde Ulus İşhanı'nın yarattığı kentsel arayüz, hem fiziksel olarak hem de işlevsel olarak kamusal alan kullanımlarına imkân tanımakta, yayaların geçiş, duraklama, buluşma mekânı olarak kullanılmaktadır.

Şekil 14. Ulus Çarşısı Zemin Katındaki Açıklıkların ve Ticari Mekânların Oluşturduğu Arayüz.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

4.4. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Eski Sümerbank Binası)

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Eski Sümerbank Binası) (Şekil15-16), dairesel giriş saçağı ve bu saçağın oluşturduğu boşluğa sahip, simetrik bir yapıda tasarlanmıştır. Giriş cephesinden, arkaya doğru genişleyerek açılan plan düzeninde, önde Sümerbank satış mağazası ve banka kısmı bulunmaktadır. Bu bölümün kat yüksekliği yapının diğer bölümlerine göre daha alçaktır (TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2022).

Şekil 15. Sümerbank ve İş Bankası, 1940.

Kaynak: (Sağdıç, 1994: 59)

Şekil 16. Eski Sümerbank Binası.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Bulunduğu parselin sınırından içeride konumlanan Eski Sümerbank Binası, cephenin zemin kotunda oluşturduğu boşlukla bölgedeki yaya kullanımını arttırmaya yönelik bir tutum sergilemektedir. Yapının formunda oluşturulan bu boşluk ve saçak ile (Şekil 17) kentsel açık alanda yaya kullanımına ilişkin bir dağılma/toplanma alanı yaratmaktadır. Yapının girişini tanımlı hale getiren giriş saçığı (Şekil 18), yayaları davetkâr bir biçimde karşılamaktadır. Yapının formunun fiziksel özellikleri arayüz olma özelliğini olumlu yönde etkilerken, işlevsel özelliği bakımından kamusal kullanıma olanak tanımamaktadır. Yapının Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne tahsis edilmesiyle, kullanımı özelleşmiş ve bu durum özel alan-kamusal alan etkileşimini dolayısıyla kentsel arayüz niteliğini zedelemiştir. İnşa edildiği yıllarda meydan ile bütünleşen, kamusal mekân olma özelliği gösteren ve davetkâr bir giriş mekânına sahip olan yapının günümüzdeki girişi, yan cephedeki giriş tanımlı olmayan bir kapıdan yapılmaktadır. Ön cephede tasarlanmış olan giriş saçığı ve boşluğu işlevini yitirmiştir. Yapının işlev ve kullanım değişikliği ile beraber kentsel arayüz olma özelliği olumsuz yönde etkilenmiştir. Günümüzde halen meydana bakan cephesinde bulunan saçığı, buluşma ve toplanma imkânı sunsa da iç-dış mekân etkileşimine olanak tanımaması, kamusal-özel arasındaki geçişliliği yok etmiştir. Yapı formu ve eski giriş cephesi fiziksel nitelikleri bakımından kentsel arayüz olma özelliği taşımaya rağmen, yapının kullanımının özelleşmesi, bu özelliğinin işlevsel olarak kullanılmamasını beraberinde getirmiştir. Özel alan mahremiyet kaygısı, yapının kentsel açık alanla arasında bir sınır oluşturmaya sebep olmuş, dolayısıyla kamusal açık alanla bütünleşmesini engellemiştir.

Şekil 17. Eski Sümerbank Binası'nın Kütleli Biçimlenişi ile Oluşan Dağılma / Toplanma Alanı Arayüzü.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

4.5. İş Bankası Müzesi

1929 yılında Ulus Meydanı'nda inşa edilen İş Bankası Binası, Cumhuriyet'in kurumsal yapısını yansıtmaya özelliği oluşturmuş ve çevresindeki yapılarla meydanı çevrelemiştir (Bayraktar, 2013). İş Bankası eski binası (Şekil 19), dairesel girişleriyle Ulus Meydanı'na bakan, meydanla ilişki kuran bir yapı niteliğindedir. Beş katlı ve ortası avlulu olarak tasarlanan yapının planı, simetrik bir düzen içermektedir. Meydana bakan yapı köşesinde bulunan ana girişin haricinde, yapıya yan cephelerden de giriş sağlanmaktadır. Cephelerde Batı ve Osmanlı mimarlığının etkileri açıkça görülmektedir (TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2022).

Şekil 19. Eski İş Bankası Binası, T.Y.

Kaynak: wikimapia.org, 2 Aralık 2022.

İş Bankası eski binası fiziksel özellikleri incelendiğinde, cephesinin sokakla, yaya yürüyüş yollarıyla ve meydanla kurduğu ilişki açısından, kamusal alanla etkileşim kurmakta, kentsel arayüz olma özelliği göstermektedir. Yapının girişinde bulunan giriş saçağı (Şekil 21) özel alan-kamusal alan arasında bir geçiş oluşturmaktadır. Girişin sağlandığı mermer merdivenler zeminde yaya aksı ile birleşerek yapının bir geçiş/uğrak noktası özelliği kazanmasını sağlamaktadır.

Şekil 20. İş Bankası Müzesi.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Yapı bulunduğu parselde kuzey yönüne doğru geniş bir cephe oluşturmakta ve bu özelliğiyle arayüzün yatayda sürekliliğini sağlamaktadır. Yapının katlarında oluşturulan farklı cephe dili özellikleri cephede

hareketlilik yaratmaktadır (Şekil 22). Aynı zamanda cephe üzerinde yapılan çıkmalar ve geri çekilme hareketleri kentsel arayüz özelliğini destekler niteliktedir. Yapı formunun biçimlenişi ve kentsel açık alanla kurduğu ilişki bakımından kentsel arayüz tanımlayabilen yapı, inşa edildiği yıllarda işlevsel özellikleri bakımından kamusal taşıma potansiyeline sahiptir. Daha sonra güvenlik kaygısı ile çevresinde konumlandırılan cam korkuluklar alandaki yaya erişimini ve etkileşimini olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla yaya erişiminin sınırlandırıldığı ve kontrollü hale getirildiği yapının çevresindeki kentsel açık mekânda, kamusal alan kullanımları azalmış ve kentsel arayüz kamusal barındırma özelliğini kaybetmiştir.

Şekil 21. İş Bankası Müzesi Girişi.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Şekil 22. İş Bankası Müzesi Cephesi.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

4.6. ASBÜ Hazine Müzesi (Eski Başvekâlet ve Maliye Vekâleti Binası)

Bugün Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne tahsis edilmiş olan yapının özgün kullanımı Başvekâlet ve Maliye Vekâleti Binası'dır ve yapı döneminin ilk bakanlık yapısı olarak kabul edilmektedir. Yapının ön cephesi tasarlandığı yıllarda Vilayet Meydanı'na bakmaktaydı ve arka cephesi heykelli, havuzlarıyla

setler halinde Çankırı Caddesi'ne inen bir park olarak düzenlenmişti (TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2022).

Şekil 23. Başvekâlet ve Maliye Vekâleti Binası, T.Y.

Kaynak: Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi, 2022.

Şekil 24. ASBÜ Hazine Müzesi.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

Günümüzde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne tahsis edilmiş ve müzeye dönüştürülmüş yapı, fiziksel özellikleri incelendiğinde, kentsel arayüz özelliği göstermektedir. İnşa edildiği dönemde Bankalar Caddesi'ne (Çankırı Caddesi'ne) inen yeşil alanının özel alan-kamusal alan arasındaki bağlantıyı sağladığı görülmektedir. Yeşil alanlar, kullanıcıların sosyalleştiği, kamusal kullanımlara olanak sağlayan ve kentsel arayüzün devamlılığının sağlanması için önem teşkil eden alanlardır. Fakat günümüzde yapının kullanımının kamuya ait bir kurum olmasının yanında yapının açık alanındaki kamusal yeşil alan demir parmaklıklarla çevrilerek, sınırlandırılmış ve bu açık alan kamusal olma özelliğini kaybetmiştir. Bu yönüyle özel alan-kamusal alan geçişine imkân tanıyan kentsel arayüz, geçirgenliğini yitirip, geçirimsiz bir hale gelmiştir. ASBÜ Hazine Müzesi binasının yapı formunun

fiziksel biçimlenişinin kentsel arayüz olma niteliği baki kalsa da işlevsel olarak açık alanında kamusal barındıramamaktadır.

Ulus Bankalar Caddesi'nde kentsel arayüzlerin işlevsel olarak niteliğini kaybetmesinin bir başka örneği Şekil 25'te verilmiştir. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ek binası olarak kullanılan yapının girişi, inşa edildiği yıllarda zemin kat cephesinde oluşturulan boşluktan sağlanırken günümüzde yapının girişi değiştirilmiştir. Açıklık zemin kotunda yaya yürüme alanlarıyla bütünleşen bir tutum sergileyerek, kullanıcıları içeri davet eden bir kentsel arayüz olma özelliği taşıırken, bugün cephesinde sadece kepenkleri kapalı bir reklam yüzeyi olmaktan öteye gidememiştir.

Şekil 25. Ulus Bankalar Caddesi'ndeki Açıklıklarda Oluşan Arayüzlerin Özelleşmesiyle Beraber İşlevselliklerini Kaybetmesi.

Kaynak: Yazar Kişisel Arşivi, 2 Aralık 2022.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

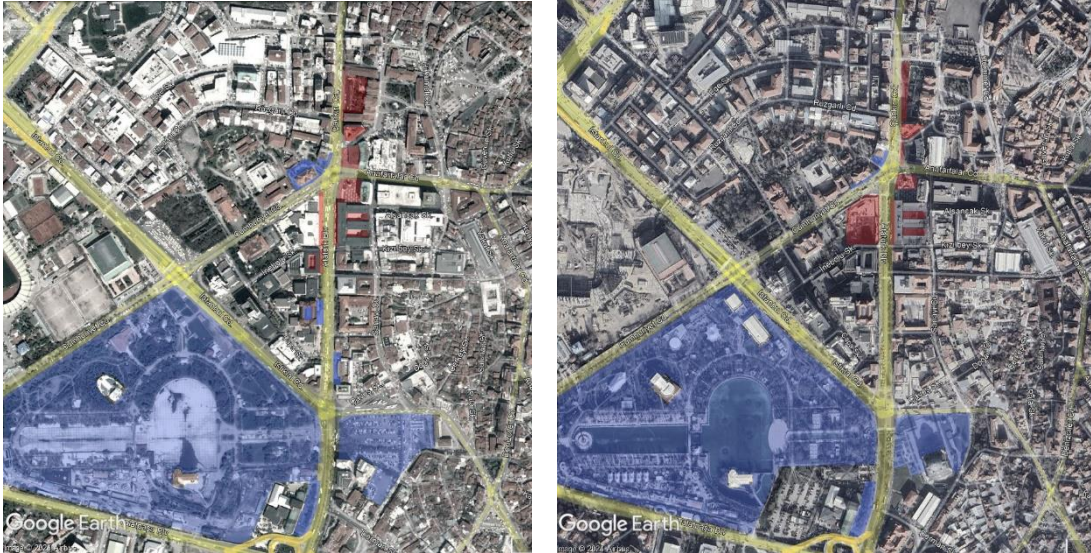
Bu çalışma, güncel tartışmalarda farklı tanımlar olsa da genellikle kamusal ile özel ya da içerisi ile dışarısı arasındaki alanı tanımlamak için kullanılan kentsel arayüz kavramına (in-between space) odaklanmıştır. Kavramı tanımlayan alan, yalnızca insanlar arasındaki iletişim/etkileşimi desteklemenin yanında, aynı zamanda insan ile yer, yapı ile meydan/cadde, yapının farklı nitelikleri ve farklı zaman dilimleri arasında çok boyutlu bir ilişki içermektedir. Tüm bu ilişki biçimleri değerlendirildiğinde, kentsel arayüz sosyal mekân olmanın yanında, Arendt'in kamusal alan tanımında vurguladığı her bireyin farklı bir konumunun ve eyleminin bulunduğu ortak dünya olma özelliği barındırmaktadır.

Örnek alanın bulunduğu Ulus'un dört farklı dönemdeki değişiminin/dönüşümünün, kentsel politikalar üzerinden kamusal alanlara etkisi değerlendirilmiştir. 1923'ten 1930'lara kadar, Cumhuriyet ideolojisinin toplumda yaygınlaştırılmaya çalışıldığı dönemde, Ulus bürokratik ve politik merkez olarak ön plana çıkmıştır. Ulus Meydanı ise, o dönemde kentlinin yoğun olarak kullandığı, Cumhuriyet coşkusunun yaşandığı ve resmî törenlerin gerçekleştirildiği bir kamusal alandır. Meydan, çeşitli kutlamalar ve törenler için kullanılırken, kamusal açık mekânlar arasında bir bağlantı noktası olarak da işlev görmüştür. Birinci Meclis binası ile belirlenen Ulus Meydanı'nın tanımı, bu dönemin sonunda yapılan İş Bankası binası ile daha da güçlenmiştir. 1930'dan 1950'lere kadar olan dönemde, Cumhuriyetin kurumsal ve mekânsal olarak inşa sürecinde, Ulus bürokratik ve politik merkez olma özelliğini korurken, kültürel donatılar ile kültürel bir merkez, banka binaları ile finansal bir merkez ve dükkanlarla ticari bir merkez olmuştur. Sümerbank binasının inşası ile Ulus Meydanı, sivil kullanımın arttığı bir kentsel odak haline gelmiş ve resmi kullanım azalmıştır. 1950'den 1980'lere kadar olan dönemde, yeni ekonomik politikalar ve yapı pratikleri ile Anafartalar Çarşısı ve 100. Yıl Çarşısı'nın yapılmasıyla Ulus, ticari merkez olarak öne çıkmıştır. Ulus İşhanı'nın inşası, meydanın sivil kullanımını arttırmış ve meydan yeni bir ölçek kazanmıştır. Ancak, bu dönemde Ulus, finansal önemine rağmen bürokratik ve politik merkez olma özelliklerini kaybetmiş ve kültürel açıdan da değerini yitirmiştir.

1980 sonrası dönemde, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerle alışveriş merkezlerinin önemi artmıştır. Ulus, finansal özelliklerini kaybederek ticari bir merkeze dönüşmüş, bürokratik ve politik önemini yitirmiş ve köhneleşen bir alan haline gelmiştir. Günümüzde, Ulus Meydanı'nın kamusal anlamlarının güçlendirilmesi ve tarihi değerlerinin vurgulanarak yeniden ele alınması gerektiği konusunda çeşitli tartışmalar sürmektedir.

Ulus Bankalar Caddesi'nde seçilen yapılar ve çevresi üzerinden yürütülen bu araştırmada, kentsel arayüzler tespit edilmiş, bu arayüzlerin geçmişten günümüze fiziksel dönüşümü incelenmiştir. Araştırma sınırları içerisindeki alanın ve yapıların inşa edildiği yıllarda bütüncül olarak değerlendirilmesi yapıldığında, kamusal özellik barındırdığı, yapıların işlevsel ve fiziksel nitelikleri bakımından kentsel arayüz olma özelliği taşıdığı ortaya çıkmıştır. Yaya erişimine ve kullanımına olanak sağlayan, özel alan-kamusal alan arasında bir eşik olan kentsel arayüzler, eylem barındıran, etkileşim alanlarıdır. Çalışma alanında tespit edilen kentsel arayüzlerin, kamusal alanı özel alanla birleştirerek kentin kamusal kullanımına olanak sağlayan farklı özellikler barındırdığı tespit edilmiştir. Kentsel arayüzlerin geçmişte (2000 yılı) ve günümüzde bulunduğu çevreye kazandırdığı kamusal alanlar haritalar üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir (Şekil 26). Eski Sümerbank Binası, Eski Başvekâlet ve Maliye Vekâleti Binası ve İş Bankası'nın cephe ve form özellikleri açısından bıraktıkları boşluk ve kamusal alanla kurduğu ilişki 2000 yılı haritasında süreklilik gösterirken, günümüzde yapıların çevrelerinde oluşturulan sınırlar bu sürekliliği yok etmiştir. Yüzüncü Yıl çarşısının yıkılarak, bıraktığı boşlukta yapılan kentsel açık alan fiziki olarak kamusal alan oluşturma potansiyeli göstermiş olsa da, yapılan gözlemlerde alanın sosyal ve kültürel aktiviteleri içinde barındırmadığı tespit edilmiştir. Bu da fiziki alanın tek başına yeterli olmadığını, birçok teorisyenin kullanım, kullanıcı, faaliyet ilişkisini içeren kamusal tanımına karşılık vermediğini göstermektedir. Zafer Anıtı, Ulus İşhanı ve Çarşısının barındırdığı boşluklar ve kentsel arayüzler, çevresindeki aktivitelerle beslenemediği için bütüncül bir kamusal sunmamaktadır.

Şekil 26. Ulus Bankalar Caddesi'ndeki Kentsel Arayüzler ve Kamusal Alanların Google Earth Görüntüsü (Sol 2000, Sağ 2024 Yılı).

Kent nüfusunun çoğalmasıyla beraber artan yapılaşma, inşa edilen çok katlı binalar, değişen kentsel mekân, kamusal alanın anlamını değiştirmiştir. Analizi yapılan alandaki yapılar günümüzde, fiziksel nitelikleri bakımından arayüz olma özelliğini sürdürse de, yapı kullanımlarının zamanla içe dönük hale gelmesi ve kentsel açık alanların sınırlarla çevrilmesiyle, alanın bütününde yaya yürüme, kaldırım ve kullanım sürekliliği yok olmuş, alan kamusal alan barındırma özelliğini kaybetmiştir. Kentsel arayüzlerin sokaklarla ve çevresindeki kamusal alanlarla kurduğu ilişki zedelenmiştir. Bu yüzden, incelenen kentsel arayüzler arasında ve çevresindeki kamusal alanlarla işlevsel, sosyal bağlantılar kurulamamakta, kentle ve kentsel mekânla ilişki sağlanamamaktadır. Yapıların iyileştirme ve

düzenlemesine ilişkin yapılan değişiklikler kentsel arayüzlerin fiziksel, sosyal, işlevsel niteliklerinin yitirilmesine yol açmakta ve kamusal alana katkısını yok etmektedir. Geçmişte ticari, kültürel ve sosyal bir merkez olan Ulus, günümüzde kentlinin sosyal, kültürel, ticari faaliyetlerini gerçekleştirmesine olanak sağlamamakta, içinde bulunan birçok alan yalnızca geçiş mekânı olarak kullanılmaktadır. Kentsel arayüzlere yapılan müdahaleler alanda tanımsız kentsel boşluklar oluşmasına yol açmıştır. Bu durum, kamusal alanı besleyen ve sürekliliğini sağlayan ticari, kültürel ve sosyal faaliyetlerin bir arada bulunmasının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.

Alandaki kamusal etkinliklerin sürekliliğini, çeşitliliğini arttırmak ve kamusal alanların niteliğini geri kazandırmak için, öncelikli olarak yaya mekânları artırılmalı, yaya öncelikli alanlar kurgulanmalıdır. Bunun yanı sıra Ulus'ta, gece ve gündüz kullanım güvenliği ve konforun sağlanması alanın kamusal potansiyelini arttıracaktır. Yapılan analizlerde çalışma alanının, ticari, sosyal ve kültürel bir odak olma potansiyeli taşıdığı görülmüş ancak mevcut durumda bir geçiş alanı olduğu ortaya çıkmıştır. Yarı açık mekânların tasarlanması, yeşil alanların artırılması ve alanda hâlihazırda bulunan meydan, park, dağılma-toplanma mekânlarının daha tanımlı hale getirilmesi kamusal alan-özel alan sınırındaki kentsel arayüzlerin oluşmasına ve kullanımına katkı sağlayacaktır. Kamu kullanımına açık yapıların, onarım/düzenlemeleri yapılırken, yapının inşa edildiği dönem, kullanan kullanıcı profili, işlevi göz önünde bulundurulmalıdır. Kamusal alan kullanımı olan yapılarda, kullanımların özelleşmesi kentsel arayüzlerin niteliklerini ve etkinliklerini yok etmektedir. Kullanımları özelleştirmek yerine, alandaki yapıların kamusal kullanımları destekleyecek aktivitelerle işlevlendirmek Ulus'un tarihindeki kentsel belleği ve kimliğini korumasına katkı sağlayacaktır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar, kendileri ve / veya diğer üçüncü kişi ve kurumlarla çıkar çatışmasının olmadığını veya varsa bu çıkar çatışmasının nasıl oluştuğuna ve çözüleceğine ilişkin beyanlar ile yazar katkısı beyan formları makale süreç dosyalarına ıslak imzalı olarak eklenmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur, buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

Finansal Destek Bu çalışma için finansal destek yoktur.

Teşekkür: (--)

KAYNAKÇA:

- Aelbrecht, P.S. (2016). 'Fourth Places': The Contemporary Public Settings Settings for Informal Social Interaction Among Strangers, *Journal of Urban Design*, 21(1) 124-52.
- Arendt, H. (1998). *The Human Condition*, 2nd ed. The University of Chicago, Chicago.
- Arendt, H. (2012). *İnsanlık Durumu* (Çev. B.S.Şener). İletişim, İstanbul.
- Arslan, S. (2016). "Kentsel Arayüz Oluşumunda Hukuki Yönlerin Rollerinin Anlaşılması", Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bala, H. A. (2006). "Mimarlık-Şehircilik, Bina-Kent, İç-Dış, Özel-Kamusal Arasında Kentsel Arayüzler", *Yapı Dergisi*, Sayı:293 Sayfa:44-49.
- Bayraktar, N. (2013). "Tarihe Eş Zamanlı Tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının Değişim Süreci", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 20-35.
- Can, I. (2012) *In-Between Space and Social Interaction: A Case Study of Three Neighbourhoods in İzmir*, Doktora Tezi, Nottingham Üniversitesi, Nottingham.

- Carmona, M.; Heath, T.; Oc, T. & Tiesdell, S. (2003). *Public Places Urban Spaces The Dimensions of Urban Design*, UK: Architectural, Kent.
- Cengiz Taşlı, T. & Eren, B. (2020). "Kentsel Arayüz/Ara Mekân Kalitesinin Taksim Asmalimescit Mahallesi Üzerinden Okunması", *Bartın University International Journal of Natural and Applied Sciences*, 3(1): 18-35. e-ISSN: 2667-5048
- Cengizkan, A. & Kılıçkiran, D., (2009). *Yer'in Sesi: Ulus İşhanı'nın Söyledikleri*, Arkadaş, Ankara.
- Çubuk, M. (1978). "Yapılanmamış Kentsel Kamusal Dış Mekânlar", *Yapı Dergisi*, 1978(30): 25-45.
- Dirik, İ. E. (2009). "Arakesitler Üzerinden Sınır ve Arayüz Kavramlarının Kentsel ve Mimari Öğelerle İrdelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Erdönmez, M. E. & Akı, A. (2005). "Açık Kamusal Kent Mekânlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri", *YTÜ Mimarlık Fakültesi e-Dergisi*, 67-87: Cilt (1)1.
- Erdönmez, E. & Haznedar, B. (2012). "Sosyal İletişim Arayüzü Olarak Kentsel Mekân", Ebru Erdönmez (Ed.), *Modernite ve Mimari içinde* (s. 151-177). Şehir, İstanbul.
- Erdönmez, M. E. & Uzgören, G. (2017). "Kamusal Açık Alanlarda Mekân Kalitesi ve Kentsel Mekân Aktiviteleri İlişkisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Megaron*, 41-56: Cilt 12(1). DOI: 10.5505/megaron.2016.42650
- Ergut, E. A.; Madran, E. & Özgönül, N. (2005). "Ulus Tarihi Kent Merkezi", *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Planlama Dergisi*, Sayı:4 Sayfa: 51-53.
- Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi (2022). *Ankara Maliye Vekâleti*. <https://www.eskiturkiye.net/tag/maliye-vekaleti/>
- Ewert, A., (1993). *Culture, Conflict and Communication in the Wildland-Urban Interface*, Westview, USA.
- FOTO ANKARA Ankara Fotoğrafları Arşivi (2022). *Merkez Bankası Binası*. <https://www.fotoankara.com/arsiv/merkez-bankasi-binasi-2/>
- Gehl, J. (1971). *Life Between Buildings, Using Public Space*, çev. Jo Kotch (2011) Island Press, Washington.
- Gehl, J., (1987). *Life Between Buildings*, Van Nostrand Reinhold Co, New York.
- Gehl, J. (2010). *Cities for People*, Island Press, Vaşington, Londra.
- Google Earth (2022). *Ankara Ulus Bölgesi*. <https://earth.google.com/web/search/Anafartalar,+Ulus>
- Görgülü, L. S.; Özen Yavuz A.; Polat, C. H. & Salman, A. (2021). "Kentsel Bir Arayüz Olarak Kars'taki Rus Dönemi Kamu Yapıları Cephelelerinin Göstergebilimsel Analizi", *Kent Araştırmaları Dergisi*, 1803-1824: Cilt 12(34). DOI:10.31198/idealkent.967979
- Habermas, J. (2000). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (Çev. T. Bora, M. Sancar), İstanbul, İletişim.
- Habermas, J. (2004). *Kamusal Alan* (Ed. M. Özbek). Hil, İstanbul.

- Hatipoğlu, H. (1994). "Kentsel Yapılaşmış Çevrenin Oluşumunda Dış Mekân Yaşantısının Yeri ve İşlevi: İstanbul Taksim Meydanı Örneği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hertzberger, H. (1991). *Lessons for Students in Architecture*, çev. Ina Rike (2001) 010 Publishers, Rotterdam.
- Jacobs, J. (1998) *A Vital Cities: An Interview with Jane Jacobs*, Stewart Brand.
- Karabacak, G. (2005). "İnsan-Kent İlişkisinde Bir Arayüz Olarak Mimarlıkta Kamusal Mekân", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kavi, F. (2003). "İstanbul'daki Yaya Yolu Düzenlemelerinin Bitkisel Tasarım Açısından Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge, Ankara.
- Kılıcı, A. & Günel G. (2015). "Ankara Şehri 1924 Haritası: Eski Bir Haritada Ankara'yı Tanımak", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 78-104.
- Krier, R.; Black, G.; Gzechwski, C. & Rowe, C. (1988). *Urban Space*, Academy Editions, London.
- Lynch, K. (1972), *The Openness of Open Space*, George Brazillier Inc, New York.
- Madanipour, A. (2003). *Public and Private Spaces of the City*, Routledge, Londra, New York.
- Newman, O. (1973). *Defensible Place*, Mac Millan, New York.
- Nooraddin, H. (1996). *Al-Fina', A Study of "In between" Spaces along Streets as an Urban Design Concept in Islamic Cities of the Middle East with a Case Study in Cairo*, Doktora Tezi, Norveç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Trondheim.
- Nooraddin, H. (1998). *Al-fina', In-between Spaces as an Urban Design Concept: Making Public and Private Places along Streets in Islamic Cities of the Middle East*, *Urban Design International*, 3(1-2) 65-77.
- Özsel, S. B. (2009). "Bina-Kentsel Mekân Arayüz Özelliklerinin Kentsel Yaya Mekânlarına Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sağdıç, O. (ed.) (1994). *Ankara Posta Kartları ve Belge Fotoğrafları Arşivi Kataloğu*, Belko Ltd. Şti.
- Sennett, R. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü* (Çev. S.Durak, A. Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı.
- T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi (2022). "100. Yıl Çarşısı ve Yakın Çevresi Fikir Projesi Yarışması" *Sonuçları Açıklandı*. <https://www.ankara.bel.tr/haberler/100-yil-carsisi-ve-yakin-cevresi-fikir-projesi-yarismasi-sonuclari-aciklandi-15635>
- TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi (2022). <http://www.mimarlarodasiankara.org/>
- Trancik, R. (1986). *Finding Lost Space*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Turgay, O. (2013). "Mekânların Arayüz Nitelikleri Bağlamında Gündelik Yaşantıdaki Kalıcılığı", *Beykent University Journal Of Science And Engineering*, 27-46: Cilt 6(1).

- Van Eyck, A. (2008). *The Child, the City and the Artist: An Essay on Architecture, The In-between Realm* (1962), ed. V. Ligtelijn, F. Strauven, SUN Publishers, Amsterdam.
- Velioğlu, S. (1990). “Dış Mekân Yaşantısına Bağlı Olarak Mimari Ölçekteki Fiziksel Biçimleniş Değerlendirmeye Yönelik Bir Model”, Doktora Tezi, MSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldız, D. (1996). “Peyzaj ile Mimarlık-Kentsel Tasarım İlişkileri ve Mimari Tasarıma Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Whyte, W. (2000). *The Social Life of Small Urban Spaces, Common Ground Readings and Reflections on Public Space*, Routledge, New York.
- WIKIMAPIA (2022). *İş Bankası Ankara Şubesi-Eski Genel Müdürlük (Ankara Büyükşehir Belediyesi)*. https://photos.wikimapia.org/p/00/05/95/07/91_big.jpg

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

The purpose of the study is to evaluate the concept of urban interface, which is the subject of various disciplines, on the basis of public space and to analyze the continuity of the formal, functional and social features of the interfaces in the region.

Research Questions:

What is the impact of public spaces on the formation of urban interfaces? Which factors are effective in maintaining the functions and qualities of urban interfaces?

Literature Review:

In the literature review, the concepts of public space, private space, and urban interface, which is a transition between these two areas, were discussed. Public spaces are places that meet the personal and social needs of individuals, are suitable for public use, and are open to the use of people of all ages and walks of life. Arendt defines public space as the common world and meeting area that people share. It explains the common world as an area of communication and action in which individuals occupy different positions and are actively involved. (Arendt, 1958). Habermas, on the other hand, deals with the public as representational, literary and political and evaluates its transformation into the public sphere in the historical process (Habermas, 2004). Sennett explains the transformation of public space with the city, reserved space and architectural structures (Sennett, 2002).

Private areas, these are spaces located inside buildings, owned and controlled by private individuals, used only by certain individuals, containing the concepts of private life and privacy, and generally limiting the internal-external relationship with the surrounding structures to visual communication. Sennett questions the transformation of public space and its evolution into private space (Sennett, 2002). Habermas argues that there is no boundary between public space and private space, and that these two spaces are permeable to each other (Habermas, 2000).

Urban interfaces, on the other hand, are intersection/connection points that connect public open space and public/private space and enable us to perceive the urban texture. Van Eyck considers the in-between realm as the area where there is a relationship between things. He considers the concept of intermediate space as a balanced form of relationship that provides the relationship between inside and outside or public space and private space, enables social interaction, and contains contradictions such as part-whole, order-chaos, individual-social (Van Eyck, 2008). In parallel with this view, Hertzberger defines this area (in-between) as the area where interior and exterior spaces intertwine, providing accessibility and softening the boundaries between public and private (Hertzberger, 1991).

While buildings create the interface, they create vertical and horizontal elements along with the dimensioning of the physical, social and visual environment in the city. These elements play an important role in describing and defining the interface. In this research, the factors that are effective in defining and defining urban interfaces are examined through the selected sample area, Ulus.

Methodology:

This study was conducted through academic literature review, map analysis and on-site observation. The basis of the concept of urban interface is the relationship between private space and public space. In the academic literature section, private space, public space and the urban interface, which is the intersection of these areas, are mentioned. The functional, qualitative and physical examination of the urban interfaces was examined on Ulus-Bankalar Street.

Results and Conclusions:

In this research conducted on Ulus Bankalar Street, urban interfaces in the study area were identified and the formal transformation of these interfaces from past to present was examined. The buildings in the research area support the concept of urban interface in terms of their functional and physical qualities in the first years of their construction. However, over time, uses have become introverted and urban open spaces have been surrounded by borders. Therefore, urban interfaces have lost their publicity feature and continue to maintain only a formal character.

Functional connections cannot be established in the urban interfaces identified in the research area and a relationship with the city cannot be established. Although it is thought that the improvements and regulatory initiatives will make a positive contribution to the city, these initiatives prevent urban interfaces from fulfilling their qualities and destroy their contribution to the public space. In addition to all these, the interruption and impermeability of urban interfaces in the Ulus region, which is a commercial center, negatively affects the continuity of users' social activities.

In order to increase the continuity of public activities and restore the quality of public spaces, pedestrian priority areas should be designed by increasing pedestrian spaces. In addition, ensuring day and night usage safety and comfort in the Ulus Region will increase the public potential of the area. The analysis shows that the study area has the potential to become a commercial, social and cultural focus, but it has been determined that it is currently a transition area. Designing semi-open spaces, increasing green areas, and making the squares, parks, and dispersion-gathering spaces in the area more defined will contribute to the formation and use of urban interfaces at the border of public space and private space.

www.kentakademisi.com